РЕДАКТОРИ ТОМУ

Роман КИРЧІВ, Олег КУПЧИНСЬКИЙ

ВІД РЕДАКТОРІВ ТОМУ

Черговий, CCXXIII том «Записок» містить праці секції етнографії та фольклористики Наукового товариства імені Т. Шевченка. Етнографія і фольклористика в умовах десятиліть відомої нам дійсності не менше від інших ділянок української гуманітарної науки зазнали згубного тиску ідеологічного тоталітаризму, моральних і фізичних репресій, які з кінця 20-х рр. і аж до останнього часу систематично нівечили їх, виривали з них найздібніші, найдіяльніші сили або збивали на манівці кон'юнктурних засад. Скільки часу, коштів і зусиль потрачено, наприклад, аж ніяк не на наукове вивчення, а на беззастережне «утвердження» «нового соціалістичного способу життя», «нових звичаїв та обрядів», «нової сім'ї», «нової історичної спільності» і т. д. і т. ін.

Водночас українська народознавча наука була позбавлена можливості працювати над розкриттям історичних коренів буття свого народу, специфічних рис його етнічної індивідуальності, самобутності багатовікових надбань традиційно-побутової матеріальної та духовної культури, вивченням тенденцій і справжньої сутності сучасних етнокультурних процесів в Україні. Поза рамками досліджень залишилися реальні наслідки геноциду українського народу — виморювання штучними голодами, насильними депортаціями, репресіями, гігантськими переміщеннями і перемішуваннями населення. Тим часом спустошливий смерч широкомасштабної політики русифікації в Україні, політики, яка за агресивністю і результативністю не має аналогів у світовій історії, наші етнографи подавали як благодатний процес інтернаціоналізації суспільства і творення нової історичної спільності — суперетносу «радянський народ». Українська фольклористика не могла на повен голос говорити про надбання одного з найбагатших у світі національних фольклорів, у тіні залишалися такі шедеври народної епіки, як думи, цілі пласти усної народної словесності — колядки, щедрівки, стрілецькі й повстанські пісні тощо.

Численні прогалини маємо на сьогодні в історії української етнографії та фольклористики, власне, історій цих дисциплін навіть у нарисовому варіанті чи у вигляді підручників для вузів і шкіл досі не написано. Позначилися тут реальні донедавна табу на багато постатей і питань, низький рівень розробки теоретичних і науково-методологічних проблем, абстрагованість від світового поступу в дослідженнях народів та їхньої традиційно-побутової культури. Непоодинокі випадки замовчування і нехтування істотних надбань української етнографії та фольклористики в минулому.

Зрозуміла річ, ми не заперечуємо і не применшуємо всього того корисного, потрібного, що в міру своїх сил і можливостей зробили українські етнографи й фольклористи за останні десятиріччя, особливо для вивчення різних галузей народної культури, публікації фольклорних текстів, збагачення фондів польових народознавчих матеріалів тощо. Але ми не зможемо рухатися вперед без усвідомлення численних лакун у сучасному народознавстві, передусім тієї обставини, що в радянський час воно насправді було позбавлене національного українознавчого характеру і зведене до ролі «регіональної школи» чи підрозділу загальної «вітчизняної» науки.

Якщо спробувати визначити головні завдання сучасних етнографічних і фольклористичних досліджень в Україні, то до найважливіших належать, без сумніву, ті, що за своєю науковою сутністю і доцільністю примикають до процесу нашого державного будівництва.

Це, насамперед, розробка питань і висвітлення матеріалу, які засвідчують етнокультурну єдність українського народу на всьому просторі його етнографічної території. Пріоритет цього завдання актуалізують посилені спроби реанімації чи конструювання за горезвісною імперською методикою «divide et impera» всіляких регіональних партикуляризмів. Етнографія і фольклористика мають у своєму розпорядженні винятково багатий і переконливий матеріал для доведення наукової неспроможності та спекулятивності таких тенденцій. Згадаймо, як блискуче спростовував Володимир Гнатюк своїми працями спроби етнокультурного відокремлення Українського Закарпаття. Або як оперативно й аргументовано зреагував він на силкування російського вченого В. Ястребова потрактувати українців Херсонщини як «особый тип русского народа» — «новороссийский» (1895).

Інший украй важливий напрям — завдання, що випливають з потреби розгортання широкої народознавчої освіти, глибокого пізнання свого народу й етнічних груп інших народів, що живуть в Україні, діяльної участі етнографів і фольклористів у вихованні національної самосвідомості громадян України, плекання отого відчуття себе «живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму», про яке говорив сто років тому І. Франко[1]*. Така робота повинна реалізуватися в дослідженні маловивчених питань, у підготовці й виданні повноцінних навчальних посібників, шкільних і вузівських, з етнографії, фольклористики, збірників матеріалів, популярних книжок.*

Доконечним є народознавче вивчення українських середовищ поза державними межами сучасної України, передовсім на Кубані, Курщині, Орловщині, у Зеленому Клині, Казахстані, на Берестейщині тощо. Наш обов'язок — допомогти в організації етнографічних і фольклористичних досліджень на місцях і підготувати за результатами цих досліджень наукові праці.

Що стосується західної української діаспори, то тут ситуація якісно інша. Українці в Польщі, Чехо-Словаччині, Румунії, на Балканах, у Німеччині, Канаді, США, Австралії самі досить активно вивчають своє етнокультурне буття. Однак варто було б розробити спільний скоординований план таких досліджень, націлений на створення банку загальної українознавчої етнографічної та фольклористичної інформації та підготовку синтетичних досліджень.

Досі дуже слабо вивчено етнографію і фольклор міст України в минулому та в наш час, специфічні риси культури і побуту різних соціальних груп населення України, наприклад дрібної української шляхти, яка здавна розселена компактними групами на Поліссі, Поділлі, у Прикарпатті. Мало досліджені питання пов'язаності духовного розвитку народу і різних ділянок його традиційної культури з релігією, церквою. Докладної наукової розробки потребує проблема етнокультурної функції рідної мови і мовлення із проекцією на конкретно-історичну ситуацію.

До актуальних належить також завдання грунтовного вивчення етнографії і фольклору національних меншин, іноетнічних груп населення

---

[1] Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 46, кн. 2.— С. 116.

в Україні. Об'єктами такого вивчення мали б стати історія поселення згаданих груп на території України, географія скупченого чи дисперсного розвитку їх у різні періоди, етностатистичні дані, співвідношення з корінним етносом, міжетнічні культурно-побутові зв'язки, взаємини і взаємовпливи, сучасна етнокультурна ситуація і т. ін.

Та, зрозуміла річ, одним з найважливіших завдань є вивчення всього спектру питань етнокультурного буття українського народу за останні десятиліття і того, що відбувається у цій сфері в наші дні. Вивчення, ще раз наголошуємо, грунтовне, об'єктивне, позбавлене будь-якої заідеологізованості, бо тільки такі підходи єдино можливі в науці, тільки на таких засадах українська етнографія і фольклористика нормально розвиватимуться і функціонуватимуть, матимуть українознавче спрямування і справжній історико-теоретичний та науково-методологічний інтернаціональний кругозір.

Утверджуючи і продовжуючи кращі традиції української народознавчої науки в минулому, Наукове товариство імені Т. Шевченка ставить своєю метою всіляко сприяти розвитку етнографії та фольклористики. Основним завданням секції етнографії та фольклористики Товариства є залучати до цього й консолідувати сили дослідників і збирачів з України та з-поза її меж, які вже заявили про себе працями у сфері українського народознавства, а також допомагати в підготовці кадрів трудівників на цьому полі та спрямовувати їх на розробку недосліджених та малодосліджених питань. Наші видання, зокрема «Записки», надаватимуть свої сторінки для публікації результатів науково фахової й чесної праці в різних ділянках української етнографії та фольклористики, оригінальних досліджень і розвідок першоджерельних матеріалів та документів, рецензій і оглядів найновіших праць. Хочемо ввести в актив нашої науки і ті дослідження та матеріали, які з різних причин у свій час не побачили світ і збереглися в архівах.

Якоюсь мірою ці прагнення відображає зміст сьогоднішнього тому. В ньому бачимо підготовлену до друку понад півстоліття тому цікаву працю Михайла Возняка і неопубліковану статтю Юрія Павловича, публікацію листування наших відомих учених-народознавців, низку досліджень і повідомлень сучасних українських етнографів і фольклористів з історії українського народознавства, етнографічного музейництва та присвячених вивченню окремих галузей традиційно-побутової народної культури (будівництва, бойківського лісосплаву, гуцульського мосяжництва, народних пісень, дум, музичних інструментів), про невідомих та маловідомих збирачів і дослідників української етнографії та фольклору, рецензії на праці, друковані в Україні та за рубежем.

Головним при доборі запропонованих матеріалів був один критерій — їх науковість, оригінальність, новизна змісту й підходів, пізнавальність досліджуваних тем, питань, публікованих текстів. Очевидно, що науковий рівень наших публікацій постійно підвищуватиметься, а проблемно-тематичний діапазон розширюватиметься. Крім уже зазначених актуальних питань нашого народознавства, що потребують дослідження, мусимо пам'ятати про потребу піднести рівень текстологічної культури сучасних видань українського фольклору.

Розвиток науки вимагає опанування модерного методологічного інструментарію народознавчих досліджень, зокрема тих методів, що дають вихід на комп'ютеризацію інформації, її систематизацію і первинну обробку. Конче треба подбати про етнографічні дослідження на стиках

з іншими суміжними дисциплінами (географією, лінгвістикою, антропологією, історією, культурологією, релігіознавством та іншими) і розвиток відповідних субдисциплін (етногеографії, етнолінгвістики, етносоціології, етнопсихології, етнопедагогіки і т. д.).

Щоб забезпечити сприятливі умови для публікації польових матеріалів з етнографії і фольклору, в НТШ планується відновити і продовжувати колишнє серійне видання «Етнографічний збірник», останній, 39—40-й том якого вийшов понад 60 літ тому — у 1929 р. У цьому виданні мали б побачити світ як належно опрацьовані збірки фольклорних і етнографічних матеріалів з різних архівів, зокрема записи Етнографічних комісій колишнього Наукового товариства імені Шевченка у Львові та Всеукраїнської Академії наук у 20-х рр. нашого століття, так і сучасні записи різних збирачів. Готується секцією етнографії та фольклористики черговий, 41-й том «Етнографічного збірника», який міститиме зібрання пісень з нотами, записаних у наш час на території центральних районів Львівщини.

Отож, до плідної праці на ниві українського народознавства.

Редактори щиро вдячні всім, хто готував том до друку і сприяв його виходу в світ. Резюме до статей переклали англійською мовою Галина Киван і Андрій Кравчук.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Степан МИШАНИЧ

ОДИН ІЗ ПІДРОЗДІЛІВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ

Українські думи належать до витворів народного генія. З реалістичних світоглядних позицій у них втілено історичну концепцію народу, моральні принципи та ідеали, які впродовж століть підтримували ідею національної незалежності та особистої гідності. Саме тому з часу наступу на Україну «загребущих сусідів» (М. Драгоманов) цей пласт культури став об'єктом заборон, усіляких утисків, а його творців і носіїв, як провідників національної самобутності та славної минувшини країни, знищували. Навіть в останній період свого побутування, коли кобзарство з активного, бойового колись товариства перетворилось у «підтоптаного нуждою, злиднями побитого»[1] кобзаря-сліпця кінця XVIII—початку XX ст., він був кваліфікований як явище небезпечне, а тому небажане[2]. Гоніння й переслідування кобзарів — носіїв і проповідників української національної ідеї — досягли свого апогею в 30-ті рр. XX ст.— у час розгортання тотального наступу на ментальність українців: більшість зібраних на республіканський «зліт» кобзарів і лірників була знищена фізично. Так російський шовінізм намагався розправитися з українським кобзарством, щоб і сліду його не залишилося у народній пам'яті.

Переслідувані царизмом подвижники української науки XIX—початку XX ст. розглядали думовий епос у контексті давньоукраїнської культури. Їхню справу не було продовжено у пізніші часи, хоча розгорнути роботу в цьому напрямі пробували у період так званої українізації — у 20-ті рр. XX ст. Упереджене ставлення до українського національного епосу — один із проявів офіційної політики польського та російського урядів на асиміляцію українського народу, трактування його етнічності та культури як відгалуження російської чи польської культури. Тому й не дивно, що український героїчний епос досі чи не найменш досліджена ланка народної культури. Мало що міняється в цьому плані й у наш час, бо концепція української культури, і зокрема її історична частина, поки що в стадії обговорення, але не здійснення. На те було і є чимало причин, серед яких головна — усе та ж лінія на нівелювання історичної пам'яті народу, трактуван-

---

[1] Тичина П. Твори: У 6 т.— К., 1962.— Т. 5.— С. 200.

[2] Докладніше про це див.: Лавров Ф. Кобзарі.— К., 1980.— С. 30—41; [Виступ Г. Хоткевича на XII Археологічному з'їзді у Харкові] // Этногр. обозрение.— 1903.— № 2.— С. 87—106.

ня його усної творчості як вияву суцільних веселощів або такого ж суцільного розпачу, реалізованого в інтимній ліриці та в плачах. А шовіністична позиція у трактуванні етногенезу українського народу як «меншого брата» призвела до того, що ми не тільки не маємо повного і науково вивіреного видання думового епосу та фольклору загалом, а й не наважуємося навіть мріяти про наближення українського народознавства до європейського рівня вивчення народної творчості та культури. Бо те, що вийшло друком, починаючи з 1930-х рр., не відбивало реального стану речей, ба більше, методично й цілеспрямовано спотворювало картину явища.

Протягом усієї історії фольклористики предметом українського думознавства був здебільшого героїчний епос. Цикл гумористичних і пародійних дум, як і явищ, що перебували на межі жанрів, потрапляв у поле зору дослідників та упорядників збірників народного епосу спорадично і не осмислений досі як істотна складова жанру, що має винятково важливе значення для розуміння його генезису, зв'язку з усією фольклорною системою.

Нагромадження фактичного матеріалу та наукове осмислення думового епосу датують початком XIX ст., хоча окремі записи дум та пісень сягають XVII ст. Найповніший та надійний з наукового погляду збірник дум М. Драгоманова — В. Антоновича[3] не охопив всього розмаїття думового епосу, зафіксованого на той час. Видавці дум зупинили свою роботу на півдорозі через постійні урядові переслідування, закриття Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у Києві. З тих же причин, посилених переходом СРСР до тоталітаризму у 30-х рр., не було закінчено академічне видання дум, яке започаткували К. Грушевська та Ф. Колесса[4]. Показово, що авторитетний дослідник та видавець дум Б. Кирдан до академічного видання дум[5] включив усього одну жартівливу думу «Козацьке життя», умістивши три її варіанти в розділі соціально-побутових дум. В іншій книзі дослідження жанру автор аналізує теж тільки цю жартівливу думу[6]. У спеціальній статті «Юмор и сатира в поэтике эпоса славянских народов» учений розглядає гумор і сатиру в слов'янському епосі як «компонент антитези, яка полягає в ідеалізації героя і зневажливому зображенні ворога. Висміюванню підлягають насамперед іноземні загарбники і свої класові гнобителі[7]. Проаналізувавши деякі зразки російських билин, південнослов'янських юнацьких пісень і українських дум, Б. Кирдан доходить висновку, «що сатира і гумор у билинах, юнацьких піснях і думах появилися на початку їх становлення і розвитку»[8].

Не заперечуючи вихідних моментів та висновків ученого, зроблених без залучення до аналізу власне гумористичних та сатиричних дум (крім «Козацького життя»), хочемо внести деякі корективи в цю проблему, проаналізувавши всі відомі сучасній науці записи та дотичні до проблеми

---

[3] Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. К.— 1874.— Т. 1; 1875.— Т. 2, вып. 1.

[4] Українські народні думи / Упоряд. і передм. К. Грушевської.— [К.; Х.], 1931.

[5] Украинские народные думы.— М., 1972.

[6] Кирдан Б. П. Украинский героический эпос.— М., 1965.— С. 143—158.

[7] Кирдан Б. П. Юмор и сатира в поэтике эпоса славянских народов // Македонски фолклор.— Skonje, 1978.— № 21—22.— С. 15.

[8] Там же.— С. 24.

матеріали. Ідеться про п'ять варіантів думи «Козацьке життя»,[9] записи думи-сатири про вівчаря[10], пародійної «Думи про Михія»[11], «Думи про тещу»[12] та пародійного зразка «Про Микитку» в запису Д. Ревуцького[13]. Безпосередньо до цього циклу прилягає вірш «Козак Мамай», або «Козак-бандурист»*, та зараховувати цей твір до жанру власне дум немає підстав. Вірш «Козак Мамай» — суттєва складова народної картини, і хоча багатьма моментами він збігається з думами, все ж не входить до думового епосу. Цей твір у своїх численних варіантах може служити важливим допоміжним чинником, що проливає світло на думову традицію загалом та на цикл гумористично-сатиричних і пародійних дум зокрема.

На сьогодні в розпорядженні фольклористів, отже, є шість гумористичних і сатирично-пародійних сюжетів дум, окремі з яких мають кілька варіантів, що дає підстави вести мову про гумористично-сатиричний напрям думової традиції, реалізований в автономному циклі. Зрозуміло, характер втілення категорії комічного в названих думах та їх варіантах неоднозначний, що засвідчує тривале побутування та складність взаємин цих дум із суміжними жанрами усної творчості народу, із писемною літературою, зокрема творчістю «мандрованих дяків». Показовим у цьому плані є той факт, що з п'яти дум, уміщених у збірнику Кондрацького, три зразки представляють гумористично-сатиричне спрямування думової традиції. Більше того, ці зразки відзначаються художньою довершеністю, чого не можна сказати про пізніші записи, крім хіба що думи «Козацьке життя». На ці «гумористичні речі, які вбирано у форму дум з метою пародії»[14] звернув увагу Ф. Колесса. Порівнявши їх з аналогічними записами пізніших часів, учений доходить висновку, «що ця гумористична рецитація (дума про вівчаря.—С. М.) не те що своєю формою й стилем, а ще й змістом споріднена з думами»[15]. Пізніше Ф. Колесса підтверджує цю тезу: «До кобзарського репертуару належали певно й гумористичні наслідування дум, як, наприклад, рецитація про вівчаря»[16]. Однак ці зауваження мають побіжний характер і не підкріплені широким аналізом із залученням усіх доступних матеріалів.

---

[9] Див.: Українські народні думи.— С. 210—215; Кирдан Б. П. Украинский народный эпос.— С. 143—158, 342.

[10] Два варіанти думи, знайдені в рукописному збірнику Кондрацького (XVII ст.), опубліковано 1927 р. (Возняк М. Із збірника Кондрацького кінця XVII в. // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1927.— Т. 146.— С. 173—176); третій варіант вміщено у збірнику: П. Чубинский. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край... (далі — Труды...).— СПб, 1874.— Т. 5.— С. 1172, № 215.

[11] Мартинович П. Українські записи.— К., 1906.— С. 47—48; Чубинский П. Труды...— С. 1170, № 211.

[12] Возняк М. Із збірника Кондрацького...— С. 173—176; Записки Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества (далі — Записки...).— К., 1875.— Т. 2.— С. 127—129.

[13] Ревуцький Д. Сучасна пародія на українську народну думу // Етногр. вісн.— К., 1925.— Кн. 1.— С. 69—71.

* Тексти вірша-думи вміщували на зображенні однойменної картини, поширеної у XVII—XIX ст. на всій українській території та за її межами. 28 таких текстів зібрала і передала у наше розпорядження для включення їх до Повного зібрання народних дум мистецтвознавець Тетяна Марченко, за що складаємо їй щиру подяку.

[14] Колесса Ф. Речитативні форми в українській народній поезії // Колесса Ф. Музикознавчі праці.— К., 1970.— С. 342.

[15] Там же.

[16] Колесса Ф. Українська усна словесність.— Львів, 1938.— С. 111.

Цей цикл дум випав з поля зору не лише дослідників думового епосу, а і його видавців. У всякому разі, лише одна із згаданих дум («Дума про чабана») увійшла до збірника Г. Нудьги, та й ту вміщено в додатку до книжки[17]. Де криються причини такої непослідовності, коли відомі фольклористи П. Чубинський, П. Мартинович, Ф. Колесса, М. Возняк, Д. Ревуцький та інші розглядали названі думи в контексті думової традиції, а дослідники та видавці, передовсім в останні десятиліття, ніби не помічали існування гумористично-пародійного різновиду жанру? Очевидно, дався взнаки історичний підхід в оцінці думового епосу, що його започаткували вже М. Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський, закріпили у своїх працях такі авторитети, як М. Костомаров і М. Драгоманов. Думи, вважали вони,— це історичний епос народу, найвеличніша пам'ятка його минулого, все інше — деградація жанру, його підробка, не варта уваги.

Тоді як фольклористи зараховували гумористично-пародійні думи до маргіналій думової традиції, літературознавці розглядали цей цикл як органічну частину української художньої культури періоду пізнього середньовіччя. Досить погортати поважну антологію давнього українського гумору і сатири, яку упорядкував Л. Махновець, щоб переконатися в тому, що гумористичні та сатиричні думи посіли в ній належне місце[18]. Тут маємо такі зразки, як «Дума про козака Голоту», «Дума про Хвеська Ганжу-Андибера», «Дума про козацьке життя», «Дума про Михія», «Дума про вівчаря», «Дума про тещу». Не дивно, що дослідник зібрав «під одним дахом» інтермедії та бурлескні вірші, сатиричні та гумористичні віршові оповідання, гумористично-сатиричні думи і пісні, адже всі ці жанри, тематичні цикли у період їхнього активного побутування перебували в тісному взаємозв'язку. Цю ж традицію подачі літературних і уснопоетичних творів упереміж, започатковану найдавнішими рукописними збірниками та продовжену пізнішими виданнями XIX ст., підтримали й інші літературознавці, зокрема В. Шевчук[19] та В. Яременко[20].

Не заперечуючи такий принцип добору матеріалу, все ж уважаємо за потрібне застерегти, що в реальному житті ці твори представляють взаємозалежні, а все ж різні естетичні системи: писемну і усну народну. Фольклорні зразки живуть за своїми законами усного побутування. Перенесені на письмо, вони втрачають чимало характерних поетичних засобів, переходять в іншу систему, що сформульована в науці як фольклоризм. Слід мати на увазі й те, що закріплення фольклорного тексту на письмі (від початкового запису усного твору до останньої публікації) мимоволі вносить у нього ті чи інші зміни. Красномовним свідченням цього є «трансформація» Вадимом Пепою дум про вівчаря та про тещу з рукописного збірника Кондрацького, вміщених у збірнику В. Яременка.

Далі. Якщо в антології Л. Махновця названі думи вміщено в розділі народнопоетичної творчості, то В. Яременко атрибутує їх як літературні твори анонімного автора. Належність названих дум до фольклору підтвер-

---

[17] Думи / Упоряд. текстів, вступна стаття, приміт. та комент. Г. Нудьги.— К., 1969.— С. 309—313.

[18] Давній український гумор і сатира / Упоряд. Л. О. Махновець.— К., 1959.

[19] Марсове поле. Героїчна поезія на Україні. Друга половина XVII—поч. XIX століть / Упоряд., бібліогр. довідки та приміт. В. Шевчука.— К., 1989.

[20] Українська поезія XVII століття: (Перша половина): Антологія / Упоряд., вступна стаття та приміт. В. В. Яременка.— К., 1988.

жують пізніші їх записи, їхня популярність (принаймні деяких із названих творів) у репертуарі кобзарів і лірників. Чи потрібно розширювати сферу літератури за рахунок фольклору. Навряд. Мова може йти тільки про контекст цих двох систем, про їх взаємовплив, причому література завжди використовувала фольклор більшою мірою, ніж фольклор літературу. Ця незаперечна істина актуальна, починаючи з новіших часів. Зв'язок може бути і неусвідомлений, але дію усної народної творчості, усної народної практики конкретної епохи, певного етнічного і соціального середовища можна простежити у творчості кожного письменника. Треба вести мову не стільки про мовний і стильовий вплив, скільки про ідейний, тематичний і, головне, жанровотипологічний, що особливо важливо підкреслити.

Розміщення літературних, напівлітературних-напівфольклорних і фольклорних творів в одному ряді можна прийняти й належно обгрунтувати з найзагальніших позицій — як продукт суміжних вербальних мистецтв у період їх мінімального розчленування чи максимального зближення. Якщо дивитися на явище під історичним кутом зору, то з інших, ніж це робилося досі, позицій ми повинні підійти до оцінки праці П. Житецького «Мысли о народных малорусских думах»[21], а саме тієї її частини, у якій народні думи розглянено в контексті давньоукраїнської освіти, писемності та культури загалом. Тоді під новим кутом зору ми оцінюватимемо українську думову традицію, зокрема цикл гумористично-сатиричних і пародійних дум та явищ, суміжних із цим циклом.

Ми не будемо спинятися на аналізі дум, сатирично-гумористичний елемент у яких не є домінантним і переводить твір у сферу естетичної категорії комічного. У даному разі відішлемо читача до згадуваної вже статті Б. Кирдана та антології Л. Махновця. Нас цікавлять думи з яскраво вираженим сатиричним і пародійно-сатиричним спрямуванням, тобто думи, що досі були в науці обійдені увагою. Перш ніж перейти до розгляду конкретних зразків, з'ясуємо деякі теоретичні положення.

Сьогодні ми можемо однозначно стверджувати безперспективність спроб створити об'єктивну картину українського епосу тільки на матеріалі записів дум від бандуристів-сліпців кінця XVIII—XIX і навіть XX ст., оскільки цей, завершальний, період епічної традиції не відбиває явище у всіх його складниках. Репертуар і манера виконання бандуристів-сліпців останньої генерації значною мірою були детерміновані соціальним становищем кобзарів, офіційною політикою переслідування. Тим часом думи як один із давніх видів народної творчості генетично сягають не лише голосінь, пісень-величань, історичних пісень і переказів, народної драми і народного віршування, тобто всієї сукупності наявних на час їх становлення і розквіту жанрів, а й насамперед тієї давньоукраїнської епічної традиції, витоки якої знаходимо у творчості періоду Київської Русі. Органічність цих витоків засвідчує спорідненість дум із «Словом о полку Ігоревім», з окремими сюжетами давньоукраїнської популярної у народі картини «Козак Мамай», або «Козак-бандурист». Про розмаїття функцій та художньої форми дум у давній період їх побутування свідчать також найдавніші записи їх, зокрема рукописний збірник Кондрацького. Героїчні думи в ньому мало чим відрізняються від записів XIX ст., а думи гумористично-сатиричні перевершують усі пізніші фіксації.

[21] Житецький П. Мысли о народных малорусских думах.— К., 1893.

Розгляд дум як епосу суто історико-героїчного спрямування, що став визначальним в українській фольклористиці, не відповідає дійсному стану справ. Якщо під цим кутом зору переглянути класичні зразки, що становлять основу кожного збірника жанру, то чимало їх виходить за межі згаданої тематики та відповідного їй художнього втілення. До таких належать насамперед невольницькі плачі, які мають яскраво виражену ліричну основу відображення дійсності, оскільки в них переважає не зображення подій, а передача почуттів. Не кажемо вже про родинно-побутові зразки. Вони якщо й не передують зразкам історико-героїчного характеру, то принаймні не поступаються часом виникнення й активного побутування. Те саме стосується жартівливих і сатиричних дум, які стикуються з основним масивом дум не лише формою, а й стилем, побутуванням тощо.

Значно пізнішим мистецьким утворенням слід уважати думи-пародії. Відомо, що пародія, в тому числі фольклорна, зафіксована вже найдавнішими писемними пам'ятками. Ще з античної епохи до нас дійшли пародії давньогрецького поета Гіппонакта (VI ст. до н. е.) на героїчний епос, «Батрахомтомахія» (приписується Пігрету) та «Гігантомахія» Гегемона (V ст. до н. е.), що пародіюють Гомера. А скільки переробок і пародіювань зазнали вже за нашої пам'яті «Черемшина», «Верховино, мати моя» та інші не менш популярні колись пісні!

Як і для чого створюють пародію? Пародія, стверджують теоретики мистецтва, висміює не стільки саму дійсність, скільки певну мистецьку форму, стиль, напрям. У фольклорі вона біфункціональна, оскільки спрямована як на предмет зображення, так і на позичену форму та стильові засоби. Умисна невідповідність стилістичного і тематичного планів, використання стилю героїчної думи для зображення ситуацій і перипетій, що звичайно є предметом гумористично-сатиричного зображення, надають думі бурлескної форми. Маємо, отже, справу із бурлескним типом фольклорної пародії.

Бурлескні пародії та пародії-нісенітниці на Україні не набули значного поширення. У всякому разі, записів таких зразків маємо небагато; у репертуарі кобзарів вони трапляються спорадично, очевидно, через те, що не зникав грунт, на якому виникли думи героїчного змісту. Сприйняття жанру у свідомості виконавців та слухачів було міцно пов'язане з його первісними домінантними функціями саме як героїчного епосу. Однак сам факт існування гумористично-сатиричних і пародійних дум промовляє сам за себе. Можемо припустити, що пародійні думи призначалося переважно для «внутрішнього вжитку», тобто кобзарі виконували їх у своєму професійному середовищі, висміюючи стиль виконання різних кобзарських шкіл, виконавців тощо. Як художній засіб висміювання вони здебільшого використовували пісенну форму. Характерний із цього погляду репертуар Остапа Вересая, який складався із трьох самостійних розділів: дум, псалмів, тобто духовних пісень, і жартівливих та сатиричних пісень. І жодної сатиричної чи пародійної думи[22]. Кобзар із тонким художнім чуттям не допускав використання форми і стилю дум для висміювання людських і суспільних вад. Зате пародійна дума про Михія входила до репертуару не менш відомого кобзаря Івана Кравченка-Крючковського[23].

---

[22] Див.: Русов А. А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малороссийских // Записки...— К., 1874.— Т. 1.— С. 309—366; 1—52.

[23] Мартинович П. Українські записи.— С. 47—48.

Думи, як відомо, явище неоднорідне як в історичному, так і в тематичному та стильовому планах. Уже найдавніший пласт думового епосу — про боротьбу з турками і татарами — Ф. Колесса поділяє на три тематично-стильові цикли: про неволю, про лицарську смерть козака, про повернення козаків із походу і поділ здобичі. У четверту групу входять думи періоду національно-визвольної війни, тобто думи доби Хмельниччини. Окрему групу за тематикою і стилем становлять думи на побутові теми. І остання група — думи гумористично-сатиричні та пародійні, які, власне, і становлять предмет нашого дослідження. Якщо поетика перших трьох та п'ятого циклів тісно прилягає до народної пісні (родинно- і суспільно-побутової), до голосінь та історичних пісень, то на становлення художньої форми четвертого й останнього циклів помітний вплив мала давня шкільна наука, писемна література. Дуже залежні між собою невольницькі плачі й думи про Хмельницького, не кажучи вже про сатирично-пародійні зразки, та все ж усі вони належать до одного жанру із властивими йому ознаками. Семантичну, а отже, й стильову строкатість дум засвідчують уже початкові згадки про них. Звуження розуміння дум лише як «героических песнопений о былинах, относящихся ко временам Гетьманства — до Скоропадського»[24] і як творів, які виконували тільки сліпці-бандуристи, належить М. Максимовичеві та його послідовникам. У другій книзі українських народних пісень 1834 р. М. Максимович пропонує ширшу дефініцію дум, якою, загалом кажучи, користується і сучасна фольклористика[25]. Думи XVI—XVII ст. у писемних пам'ятках мали дещо інше семантичне забарвлення, ширший зміст, ніж думи XIX і XX ст. Так, в «Анналах» польського історика Сарницького під 1506 р. думами названо твори елегійного характеру, складені з приводу героїчної смерті двох воїнів, братів Струсів, у боротьбі з волохами. Співали їх на тужливу мелодію, іноді в супроводі сопілок[26]. Польський поет Ієронім Морштин засвідчує, що виконання дум у козацькому середовищі супроводжувалося грою на трубах. Поряд із терміном «дума» він уживає паралельну назву — «воєнна псальма»[27]. Словник Лінде трактує думу як рицарську елегію[28].

Автори давньоукраїнських літописів Григорій Грабянка і Самійло Величко теж уживають термін «дума», однак трактують його як пісню, складену про козацькі походи[29].

«Синоніма славенорусская» Лаврентія Зизанія трактує термін «дума» як думку, мисль. У XVII ст. думою називали окремі свої твори польські та українські письменики[30], «думою козацькою» називалися строфічні ліричні народні та авторські пісні, зафіксовані в тогочасних рукописних збірни-

[24] Максимович М. Малороссийские песни.— М., 1827. Фотокопія видання.— К., 1962.— С. IV—VII.

[25] «Думы суть песнопения, исключительно принадлежащие бандуристам. От песен отличаются характером более повествовательным или эпическим и вольным размером, состоящим в неопределенном числе тонических стоп, хотя иногда (по лирическому характеру украинской поэзии) они вдаются в песню: тогда и размер принимает определенный, песенный. Стихи почти всегда рифмованные. Содержание их большею частию историческое» (Максимович М. Украинские народные песни.— М., 1834.— Ч. 1.— С. 2).

[26] Sarnicki S. Annales sive de origine et gestis Polonorum et Litnanorum libri.— Lipsiae, 1587.— T. 3.— S. 379.

[27] Jagič V. Gradia za Historija slovinske narodne poesie.— [S.l.], 1876.— S. 76.

[28] Linde. Słownik języka polskiego.— Warszawa, 1807.— T. 1.— S. 549.

[29] Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVIII-м веке.— К., 1850.— Т. 2.— С. 535.

[30] Див. названі вже збірники в упорядкуванні В. Яременка і В. Шевчука.

ках. До тих часів належать перші записи власне дум у сучасному розумінні терміна[31], але жоден запис не зафіксував визначення жанру в заголовку чи деінде. Цей список «різночитань» поняття можна розширювати, однак і сказаного досить для узагальнень.

Термін «дума» існував як у народному середовищі, так і в писемній літературі й мав різне семантичне забарвлення. Переважало трактування дум як творів героїчного змісту про смерть захисників Вітчизни, для уславлення подвигів народних героїв у боротьбі з іноземною експансією. У зв'язку із строкатістю початкових писемних дефініцій предмета, Г. Нудьга доходить висновку, «що думами називалися такі народні твори, що складали окрему групу не за формою, а за змістом і характером викладу події»[32]. Із цим висновком можна погодитись, якщо включити сюди відповідні літературні твори, такі, як «Дума козацька про війну з козаками під Берестечком над рікою Стиром...», «Дума козацька» з рукописного збірника Доменіка Рудницького, «Дума з 1686 року» Йосипа Шумлянського та інші[33].

Для кобзарів форма ніколи не була самодостатнім елементом, вирішальним чинником, головним був зміст, предмет зображення, характер виконання. Вони відносно вільно переводили нерівноскладовий вірш думи у строфічну пісню, і навпаки — імпровізували строфічну пісню, наближаючи її до власне думи. Наприклад, вивчивши від свого вчителя М. Олексієнка твір М. Вороного «Євшан-зілля», Євген Адамцевич цілком усвідомлено називає його думою, оскільки за змістом твір стоїть близько до дум[34].

Повна відповідність форми і змісту думи — явище, мабуть, відносно пізнє і належить до того етапу кобзарського мистецтва, коли кобзарі через певні суспільні умови були змушені об'єднуватися в корпорації, регламентувати не лише репертуар, а й характер його виконання. На цьому етапі відбулася диференціація їхнього репертуару на «лицарські пісні», тобто на власне думи і псалми, з одного боку, та історичні пісні й балади, обрядові й жартівливо-сатиричні пісні та думи — з другого. Залежність від суспільних умов, спів «на замовлення», орієнтація на аудиторію зумовлювали виокремлення того чи іншого підрозділу репертуару. Кобзарі виконували думи здебільшого у своєму середовищі для задоволення власних естетичних потреб та як «навчальний» матеріал. Правда, мали ще попит дидактично-моралізаторські зразки — на ярмарках та храмових святах. У повсякденному житті, як це помітив Т. Шевченко, кобзар

Заспіває про Чалого —
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — У гаю;
На базарі — про Лазаря,
Але, щоб те знали,

[31] Див. рукописний збірник Кондрацького, українську частину якого видав кількома випусками М. Возняк.
[32] Нудьга Г. Народний поетичний епос України // Думи.— С. 18.
[33] Див.: Марсове поле...— С. 14—19, 94—97, 108—111.
[34] Див.: Правдюк О. Роменський кобзар Євген Адамцевич.— К., 1971.— С. 45—65.

Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували[35].

Відмінний від цього репертуар мали кобзарі-воїни, учасники козацьких походів, серед яких було немало людей освічених[36]. Саме ці кобзарі стали продовжувачами давньоукраїнської епічної традиції в нових умовах, поповнювали її новими темами, образами, привносячи в усну народну традицію досягнення тогочасної демократичної освіти, шкільної літературної та музичної творчості. Образ воїна-бандуриста знайшов відображення у народній картині «Козак Мамай», суттєвим доповненням якої є текст вірша-думи. Вірш-дума з народної картини «Козак Мамай» відбиває один із основних напрямів репертуару кобзарів тієї доби — гумористично-сатиричний, що втілений у відповідному циклі дум та гумористично-сатиричних піснях.

Найбільше записів має гумористична дума «Козацьке життя», що залишилася в активному репертуарі кобзарів пізнішої доби. Детально проаналізував думу в усіх відомих записах і пісенних трансформаціях Б. Кирдан[37], тому ми не розглядатимемо її. Зазначимо тільки, що ця дума становить найхарактернішу форму вияву категорії комічного, реалізовану в доброзичливому висміюванні окремих людських вад. Це, власне кажучи, сміх крізь сльози. Сам факт масового розлучення родин, коли сини та чоловіки-годувальники залишали своїх матерів, дружин і дітей господарювати вдома, бо самі мусіли йти на захист Вітчизни, у житті тяжіє більше до драматичного й трагічного зображення. Перенесення ситуації в площину комічного засвідчує високий моральний потенціал творців дум, їх виконавців і слухачів. Предметом висміювання тут виступає не стільки дружина козака, скільки умови козацького побуту, козацьке «багатство» (хата «соломою не покрита, приспою не осипана, коло двора нечиста ма й кола, на дровітні дров ні поліна», жінка «всю зиму боса ходить, горшком воду носить, полоником діти напуває») та таке соціальне зло українського села, як корчма, що призводила до зубожіння не одну козацьку родину. Взаємини козака, козачки, жіночої громади села подано у традиційному ключі та з використанням численних фольклорних формул. Головні персонажі думи викликають співчуття й загалом добру усмішку слухачів. Навіть козачка, яка за час перебування чоловіка у поході не вилазила з корчми (звичайний художній прийом перебільшення, використаний у багатьох родинно-побутових та жартівливих піснях), у кінці думи, коли виступає на захист честі козака, викликає співчуття і симпатію. «Козацьке життя» ілюструє характерний для українців та інших народів вид гумористичної творчості, у якій сміх не є самодостатнім елементом твору, він утверджує високі моральні цінності народу в час суворого життєвого випробування. Цей вид гумору був джерелом творчості таких митців, як М. Гоголь, О'Генрі, О. Вишня, Ч. Чаплін, Я. Гашек, котрі вчилися в народу вміння через сміх звеличувати просту, малопомітну в суспільній ієрархічній драбині людину. Тільки геніальні митці вміли відчути глибину народного гумору, в якому доброзич-

---

[35] Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 12 т.— К., 1989.— Т. 1.— С. 45.
[36] Див. про це докладніше: Житецький П. Мысли о народных малорусских думах.— С. 58—175; Колесса Ф. Українські народні думи у відношенню до пісень, віршів і похоронних голосінь // Записки НТШ.— 1920.— Т. 130.— С.— 1—18; 1921.— Т. 131.— С. 1—3; 1922.— Т. 132.— С. 37—63; 1923.— Т. 133.— С. 1—64.
[37] Див.: Кирдан Б. П. Украинский героический эпос.— С. 143—158.

ливе кепкування над самим собою ніколи не переходило в самооплььовування і завжди вважалося ознакою моральної сили та повноцінності[38].

Три варіанти має унікальна «Дума про вівчаря»: два — в запису XVII ст. і один — з другої половини XIX ст. Перші два варіанти віднайшов у бібліотеці Ягеллонського університету академік М. Возняк і опублікував, як уже згадувалось, у Записках НТШ (т. 146). Рукописний збірник Кондрацького, з якого взято записи, називається «Miscellanea wierszem i prozą w języku polskim i małoruskim» (у бібліотеці має № 4581). М. Возняк помилково називає думу піснею. Другого, істотнішою помилкою першопублікатора є зведення двох варіантів думи в один текст. Правда, публікація настільки детально застережує найменші відмінності між обома варіантами, що за нею можна відтворити первісний запис, не звертаючись навіть до рукопису. Зведений текст М. Возняка неодноразово публіковано в наш час, хоч і під різними назвами: у Л. Махновця — як «Дума про вівчаря»[39], у Г. Нудьги — як «Дума про чабана»[40], у В. Яременка — як літературний твір анонімного автора «Вівчар»[41]. Публікація третього варіанту думи належить П. Чубинському[42].

І в даному випадку, як і в багатьох інших, літературознавці довільно трактують текст, експериментуючи над нібито «нічийним» матеріалом. Але ж дума про вівчаря має варіантне продовження саме як фольклорний твір, що засвідчує публікація її фольклорного варіанту таким авторитетним ученим, як П. Чубинський.

Дума побудована на конфлікті опозиційної фольклорної пари — хазяїна і його слуги, отже, конфлікт має не стільки побутову, скільки соціальну основу. Розповідь ведеться від першої особи (використано поширену в усіх видах вербальних мистецтв форму «Ich-Erzahler», що збільшує її життєву вірогідність, наближає стиль думи до форми спогаду). Зіткнення класичної фольклорної пари «хазяїн-слуга» запрограмовує характер конфлікту: симпатії народу завжди на боці останнього. Розповідаючи про службу в злого хазяїна, герой думи насичує свою розповідь елементами самоіронії, не шкодуючи фарб на змалювання збитків, які він робив хазяїнові чи то з лінощів, а чи й зумисне. Пасучи овець на толоці, вівчар «трошки, немножко задрімав, // Ледве третього дня ополудні встав». Тут і починаються його пригоди, бо, шукаючи отару, він приймає за овець то купи осочаю-молочаю, то березові пеньки, то дівчат та молодиць, що назгинці збирали «червець та полуниці». Він боїться повертатися додому без овець, тому вирішив тікати у Волошину. Та хазяїн його наздоганяє, добряче лупцює і повертає до хати. На захист вівчаря стає господиня, якій вівчар не раз догоджав у постелі. Ще раз відлупцювавши слугу-симулянта, господар виганяє його у поле з отарою, а «господинька» ганьбить свого «мужичища» перед сусідками, висловлюючи щире співчуття побитому вівчареві. Записана фонетичним правописом у польській транскрипції, дума відтворює живу народну мову того часу, образну фольклорну систему. У ній використано широку палітру зображення комічного: від дотепних образів-по-

[38] Белов В. Лад.— Л., 1984.— С. 263.
[39] Давній український гумор і сатира.— С. 373—381.
[40] Думи.— С. 309—318.
[41] Українська поезія XVII століття...— С. 313—321.
[42] Чубинский П. Труды...— Т. 5.— С. 1172.

рівнянь (проспавши три з половиною доби, вівчар зі сну «очі кігтями продирає», «у фуяру свому війську (отарі — С М.) пригравав») — через численні смішні ситуації, у які він потрапляє,— до поданого в гротескній формі прийому відвертої брехні та обдурювання. Маємо перед собою типового представника з народу, авантюрна вдача якого в конкретних життєвих ситуаціях сприймається як цілком позитивна його характеристика. Обдурити хазяїна, та ще й з допомогою «господиньки», що може бути більш геройським у тій ситуації, в якій він перебуває. Часом оповідач, він же герой, переходить на відсторонену розповідь про себе, виставляючи власні вчинки навіть у невигідному світлі, і то тільки для того, щоб розсмішити слухачів.

Архітектоніка думи відносно складна, хоч і витримана у стилі спогаду, історії з життя. Подієва послідовність з повторами аналогічних ситуацій, у яких опиняється герой-оповідач, розкриває його авантюрну вдачу з різних сторін. Художнього ефекту досягається не лише нанизуванням життєвих ситуацій, а й завдяки властивому народній епіці багатству присудкових синтаксичних конструкцій та різноманітності жестів:

Аж господар ***прибігає...***
За лоб ***хватає,***
Жилаву дубину з-за плеча ***виймає.***
То мене ж ***бив-бив,***
Волочив,
Тую дубину ***розпровадив,***
Мою сорочку до моїх плеч він ***приліпив.***
По коню раз, по мені двічі!
Прийшлося мені за конем ***бігти!***
Коня ***затне*** *раз, овчара бідного десять раз.*
То до двора ***прибігав.***
Овчара ***покидав....***[43]

Думу, очевидно, виконували не лише у вівчарському середовищі, у ній бачимо змішування форм подачі матеріалу, але не того змішування, коли монологічна форма чергується з діалогічною чи описовою. Йдеться про змішування оповіді від першої особи, тобто від імені самого героя, та від третьої особи, тобто від розповідача, що само по собі переводить твір у характерну площину, властиву епіці. Навіть у цитованому уривку бачимо це змішування: «То ***мене*** ж бив-бив» і ***«Овчара*** покидав» тощо.

У думі наявні так звані загальні формули, властиві жанру. Перенесення формул із героїчних дум на змалювання побутових ситуацій «протиборства» слуги і хазяїна створює комічний ефект:

Єще дванайцят локоть льняного полотна з скрині взяла,
Що з дванайцят пасом ткала,
До шинкарки понесла,
Конов меду взяла,
Додому принесла,
Овчареві на піч подала.
Бідний овчар як взяв за ухо,
Вчинив на дні сухо.
Гидко, гидко,
Що в коновці дно видко![44]

[43] Возняк М. Із збірника Кондрацького...— С. 170.
[44] Там же.— С. 171.

Указавши на наявність окремих думових формул, спільних для пародійних та історико-героїчних зразків, Г. Нудьга робить припущення про популярність останніх у час запису аналізованої думи, тобто у XVII ст. Що думи «Втеча трьох братів з Азова», «Три брати самарські», «Козак Голота», «Козак Ганджа-Андибер», «Козацьке життя» та інші побутували у XVII ст. і були популярними в той час — факт, цілком вірогідний. Однак згадане припущення повинно випливати не з наявності в гумористично-сатиричних думах спільних для багатьох дум поетичних формул, а з цілої суми даних, які б створили надійну основу для нього. Не розгортаючи зараз цього методологічного положення, скажемо, що наявність спільних формул у думах не є свідченням одночасного виникнення і широкого побутування цих дум, зате цей факт є більш чи менш надійним джерелом жанрового їх атрибутування.

Безпосередньо за «Думою» про вівчаря» у збірнику Кондрацького (арк. 75—78) вміщено відомий твір про тещу. Публікуючи його, М. Возняк уважав його належним «до того самого жанру, що наведена річ про вівчаря»[45]. Як народну думу твір опублікував Л. Махновець[46]. О. Дей підтримав жанрову атрибуцію твору, яку дав Л. Махновець, умістивши його серед жартівливих пісень, указавши водночас на неточності передруку[47]. Зрозуміло, що будь-який перевід із латинської графіки на кириличну, та ще й за нормами сучасного правопису, призведе до певних деформацій первісного запису. (Не говоримо вже про втрати, які супроводжує будь-який перевід фольклорного твору на письмо.) Та якщо Л. Махновець залишив незмінною розбивку на рядки, як зробив записувач, то О. Дей у цьому плані повівся вільно: 169 рядків рукопису він розбив на 231 рядок, можливо, підганяючи нерівноскладовий думовий вірш під пісенну строфу. Чи була потреба змінювати рядки, запропоновані записувачем? Навряд, якщо врахувати, що записувач досить точно передає строфіку пісень та рядки дум у всіх записах, зокрема таких, як «Дума про козака Нетягу», «Дума про Коваленка», «Дума про вівчаря», у численних пісенних зразках.

Наведемо початок твору, щоб легше було орієнтуватися у його характері:

Приготовався зятейко для своєї тещейки на честь, на бенкет,
Накупив хмелю
За сім куп жменю,
Намочив ячний колос,
Учинив великий солод;
Наварив пива,
Начинив зятенько з тещею дива.
Убив чмеля, наситив меду,
Зазвавши тещейку к собі на беседу.
Убив синицю
На бужаницю,
Поїхав же зятейко на уловання,
Для своєї тещейки на спомагання —
Свою тещейку та годовати...[48]

Дума це чи пісня — тепер важко сказати, не маючи ніяких даних про характер її виконання. Для пісні бракує рівноскладового вірша, строфіч-

[45] Возняк М. Із збірника Кондрацького...— С. 173.
[46] Давній український гумор і сатира.— С. 406—410.
[47] Жартівливі пісні. Родинно-побутові / Упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко (тексти), А. І. Гуменюк (мелодії); Вступна стаття О. І. Дея.— К., 1967.— С. 635—640.
[48] Возняк М. Із збірника Кондрацького...— С. 173.

ної будови. Немає тут характерної для думи переваги присудкових конструкцій, дієслівної рими. Очевидно, твір належить до проміжної, так званої дифузної групи, яка стоїть на межі жанрів. Про те, що твір могли виконувати кобзарі й на час запису, свідчать її пізніші записи у кобзарському та лірницькому виконанні. Зокрема, два варіанти твору записав О. Малинка від кобзарів Прокопа Чуба і Семена Власка, по одному варіанту записали В. Бортковський від лірника Олександра, П. Іващенко — від кобзаря Павла Братиці (учня кобзаря Бешка) тощо[49]. Про належність твору до кобзарського репертуару свідчить і його поважний обсяг — 169 рядків. Зрештою, й інші варіанти твору, записані в XIX — на початку XX ст. від кобзарів і лірників, не можуть бути беззастережно зараховані до гумористичних пісень: культивування в кобзарському середовищі наклало свій відбиток, зокрема, на характер їх виконання та на форму. Ми не будемо зараз детально характеризувати даний зразок, оскільки це вимагало б широких зіставлень, розгляду всього пласта творів, що посідають проміжне місце між власне думами і піснями.

Два варіанти має пародійна дума «Про Михія». Перший варіант (власне, уривок з думи) опублікований 1874 р. у п'ятому томі фундаментального видання П. Чубинського[50], другий (повний текст) записав 1876 р. від кобзаря Івана Кравченка П. Мартинович[51].

Якщо два попередні зразки («Дума про вівчаря» і «Теща») можна зарахувати до фольклорних бурлескно-травестійних творів (можливо, своїм походженням вони завдячують літературним травестіям, поширеним у XVII ст. на Україні), для яких характерне витримання думової форми зовсім в іншому, ніж це маємо у думах, плані — для висміювання людських вад. Думова форма, думовий стиль спрямовані не стільки проти жанру, скільки на створення комічного ефекту при змалюванні певних життєвих ситуацій і образів. На відміну від цих зразків, «Дума про Михія» становить зразок фольклорної пародії — вона заперечує, нівелює сам жанр, суть думи як такої. Досягається цього простими засобами, і набір готових формул героїчних дум використано в перебільшено іронічному ключі, оскільки і постать героя, і його вчинки дріб'язкові, зображені ситуації, з погляду здорового глузду, більше схожі на нісенітницю.

Зачин думи подано у традиційному ключі, з використанням звичних думових формул:

Ой да на славній Україні,
У славному лісі Лебедині,
То там то жив-проживав дідок старенький,
Михійко маленький.
То в цього дідка-старенького,
Михійка маленького
Штани солом'яні, постоли боброві,
Щиро личані в'язові,
А волоки з жіночого валу в односталь несукані.*
То він то в тому лісі Лебедині гуляє
Та на чистий степ поглядає[52].

---

[49] Див.: Жартівливі пісні...— С. 762.
[50] Чубинский П. Труды...— Т. 5.— С. 1170.
[51] Киевская старина.— 1904.— Т. 2.— С. 307—308.
* Тут, очевидно, має бути «насукані»
[52] Киевская старина.— 1904.— Т. 2.— С. 307.

Закінчення думи в запису П. Мартовича, як і фрагмент закінчення, який подав П. Чубинський, переводить пародію у форму нісенітниці:

А я сильне злякався,
На темні луга,
На густі ліса,
На дикі степа,
На піч у куточок сховався.
Через комин поглядаю —
Там вареники-невільники
В сметані потопають.
А я на їх велике милосердіє маю,
В бездонний глечик скидаю,
Попід лавою човном плаваю,
Під порогом пристань маю,
Під припечком верші ставлю,
А з припечку верші достаю.
На припечку духи душу,
На печі скраєчку рибу трушу[53].

Створення пародійної думи не розглядалося в українському думознавстві як занепад творчого потенціалу народу. Навпаки, за П. Чубинським ота здатність до самоаналізу, що виявляється «хай у вигляді нещадної іронії над своїми власними творами» є виявом «розумного та життєздатного закона людського прогресу»[54].

Інакше трактує цей уривок І. Каманін, виносячи його за межі пародії. Гумористичний тон думи, вважає він, зумовлений руйнацією козацтва, життям не на вільних степових просторах, а в лісах. Тут козаки, ховаючись від російських урядовців і армій, доживають віку, козацтво «гуляє» і «давні свої розкоші споминає». Здрібнілість та занепад козацтва втілена у постаті діда Михія, який приймає молодиць, що збирали полуниці, за ворогів, його Чорне море «під припічком», пристань біля порога. «Се український Дон-Кіхот кінця XVIII-го віку,— робить висновок дослідник.— Саме перебування маленького і старенького діда Михійка в Лебединському лісі наче вказує на його зникнення з історичної арени після приборкання р. 1768 російським військом останнього гайдамацького повстання (Коліївщини) і зруйнування через сім літ Запорізької Січі; запорожці дійсно зібралися тоді в Лебединському лісі, і ліс їх згубив, багато їх з нього вже не вийшли, мусіли там ховатись й поробилися маленькими старенькими дідками, що жили тільки споминами про «давні свої роскоші»[55].

І. Єрофеєв підтримує позицію П. Житецького щодо жанрового атрибутування думи, тобто відносить її до пародії, створено думу, вважав учений, не раніше XVIII ст.[56]

У дорадянський час нікому з дослідників не вдалося записати мелодій жартівливих і сатирично-пародійних дум або залишити хоча б якусь письмову згадку про характер такого виконання.

---

[53] Киевская старина.— 1904.— Т. 2.— С. 307.
[54] Чубинский П. Труды...— Т. 5.— С. 1170.
[55] Каманін І. Українські богатирі козацької доби // Записки історичної і філологічної секції Українського Наукового товариства в Києві (далі — Записки УНТ).— К., 1913.— Кн. 11.— С. 74.
[56] Єрофеїв І. Українські думи і їх редакції // Записки УНТ.— К., 1910.— Кн. 6.— С. 61.

1925 р. Д. Ревуцькому вдалося зафіксувати текст і мелодію думи-пародії «Про Микитку» від молодого єврея-комерсанта з Умані Йосипа Котляра. Подаємо повністю текст цієї пародії:

Ой Микитко, Микитко!
Що буде з тебе, як ти будеш заболівати,
І ройфе буде до тебе приходити,*
І лікарство тобі давати,
І воно тобі не буде помагати?
Ой Микитко, Микитко!
Що буде з тебе, як ти будеш умирати,
*І три соломинки** будуть тобі покладати,*
І жінка й діти будуть плакати?
Ой Микитко, Микитко!
*Що буде з тебе як хевре кедойшем*** будуть тебе носати****,*
*І мелех дойме***** буде тебе питати,*
Як тебе звати,—
Що ти тоді будеш казати?
Ти будеш лежати і мовчати, і мовчати! [57]

Попередні записи пародійних дум та аналіз власного запису дали підстави вченому припустити, «що виконання при схожості самої словесної фактури пародії із фактурою справжніх дум мусіло бути теж подібне до виконання дум кобзарями-професіоналами, хоч би й без акомпанементу»[58].

Дума-пародія «Про Микитку» — не випадкове явище, спостережене записувачем в одиничному виконанні. Про це свідчать і подальше знайомство Д. Ревуцького з виконавцем твору, фіксування в його виконанні кількох варіантів, а також той факт, що пародія входила до репертуару відомого у 20-х рр. співця єврейських народних пісень Епельбаума та була популярною серед слухачів.

Безпосередньо до цього підрозділу думової творчості прилягають численні тексти, що супроводжують образ напівлегендарного козака Мамая, портретне зображення якого було звичайним явищем на Україні XVII—XVIII ст. На жаль, це унікальне явище української культури, що становило органічний сплав словесного та образотворчого мистецтв, досі ще належно не вивчене. Більше того, текст із відомої народної картини в найновіших варіантах майже без змін був перенесений до українського вертепу, де служить автохарактеристикою однієї з центральних постатей інтермедійної частини вистави — образу запорожця. Вертепний монолог, на думку Л. Махновця, «є нічим іншим, як народною думою, запорожець відтворює конденсовану історію козацько-визвольного руху — невпинну боротьбу з польською шляхтою, орендарями, турками, коли в ім'я цієї священної боротьби за волю-вольную козацька голота, нехтуючи срібло-злото і «лакомство не-

* Ройфе — лікар.

**Три соломинки — ремінісценція, що вказує на звичай обмивати мерця на соломі.

*** Хевре кедойшем — люди, що виносять мерця, тобто ті, що обслуговують ритуал поховання.

**** Носати — очевидно, від ношати.

***** Мелех дойме — за народними уявленнями, ангел, що сортує душі мерців, відсилаючи одних до раю, інших — до пекла.

57 Ревуцький Д. Сучасна пародія на українську народну думу.— С. 69—71.

58 Там же.— С. 69—70.

щасне» багатіїв, зрікалася багатьох радощів життя»[59]. Дослідник далі стверджує, «що вертеп запозичив цей монолог із якогось поширеного підпису до одного з портретів Мамая».

Вважаючи, що монолог запорожця «є не чим іншим, як народною думою» та «що вертеп запозичив цей монолог із якогось поширеного підпису до одного з портретів Мамая»[60], дослідник дещо змішує поняття, але не суперечить сам собі, бо і тексти картини, і вертепна характеристика запорожця сягають козацького героїчного епосу — дум, зокрема тієї його стадії, коли носіями епосу були талановиті воїни-запорожці. Образ запорожця споконвіку втілював у собі ідеал народного героя і був невіддільний у народній свідомості від того пласта народної творчості, який найбільшою мірою віддзеркалював історію багатовікового протиборства із зовнішньою експансією і трагічну долю захисників Вітчизни. Саме думи характеризували козаччину ніби зсередини, формували та підтримували цю характеристику серед усіх суспільних верств, впливали на створення образу запорожця іншими видами мистецтва. Портрети козака Мамая чи козака-бандуриста з відповідним більш чи менш обширним текстом думи висіли поряд з образами по багатьох селянських хатах (зрозуміло, не кожен селянин міг купити портрет, який на той час був відносно дорогим)[61].

На жаль, досі українська наука не підійшла впритул до всебічної характеристики таких синтетичних видів народної творчості, як портрети козака Мамая, вертеп тощо, хоча матеріалу для узагальнень зібрано чимало. Величезна маса цього емпіричного матеріалу або знищена у вогні суспільних катаклізмів, або розкидана по запасниках численних архівів і музеїв як України, так і закордонних. І знову, вкотре вже, доводиться починати все спочатку: розшукувати ці матеріали, публікувати та систематизувати, робити національним надбанням, уводити в загальний культурний контекст.

Уперше публікуємо кілька текстів з картин «Козак Мамай». Перші два з них взято із записів В. Білозерського, що зберігаються у Санкт-Петербурзькому архіві Російського географічного товариства (ф. XXXI, спр. 25, арк. 75—76, 85—88):

*ВІРШІ ПРО ГАЙДАМАКА МАМАЯ**

Гей, гей бандура моя золотая!
Коли б до тебе жінка молодая,
Скакала б і плясала до лиха,
Ще не один би чумак цуравєся грошей міха,
Бо як заграю, то не один поскаче,
А підождавши з того весілля,
Не один й заплаче.
Козак душа правдивая, сорочки не має,
Коли не п'є, дак [*воші*] *б'є,*

[59] Махновець Л. О. Гумор і сатира наших предків // Давній український гумор і сатира.— С. 17.

[60] Там же.

[61] «Малюнки ці були дуже улюблені,— писав з цього приводу Д. Щербаківський,— їх не тільки чіпляли на стінах, як картини, але й робили на дверях, шафах, скринях, вуликах, робили по всій Україні від Дону до Карпат: Мамая можна зобачити, наприклад, і у Львові в Національнім музеї, тільки вірші на ньому написано латинськими літерами, хоч і українською мовою» (Щербаківський Д. Козак Мамай: (Народна картинка) // Сяйво.— 1913.— С. 1.— Окремий відбиток.

* Запис супроводжує примітка: «Списал со старинной картины, привезенной с Дона в Чернигов В. М. Белозерский».

А все не гуляє.
Хоч дивись, не дивись, да ба не вгадаєш,
Як зовуть — не чигиря не пізнаєш!
Хоть як хоч називай, то все позволяю,
А як назовеш крамарем, за те вже полаю.
Відкіля я родом в світі всяк хоче знати,
Нема того й в світі, хто може прозвище моє вгадати.
Тільки одна дівчина одгадала,
Що лошака мені доброго подаровала.
Гей, гей! Як я молод бував,
Що то во мні була за сила!
Ляхів борючи й рука не мліла;
А тепер сильна [блоха] одоліла;
Здається, плечі й кости болять,
Як день попоб'єшся.
То то, бач, недобра лиш наша година:
Скоро цвіт ізов'яне, як у полі билина.
Хоть не жаль в степу умирати,
Тільки жаль, що нікому буде поховати:
Жид цурається, а лях не підступить,
Хіба яка звірина у байрак поцупить.
Не жаль на лаві умирати,
Бо бере охота з ляхами погуляти.
Єсть у мене жупан да симряга,
Нежартлива шабля-сваха.
Вона не раз розозлилась,
Що не в одного католика й голова розвалилась.

*ВІРШІ ПРО ГАЙДАМАКА МАМАЯ**

Струни мої, струни золотії,
Заграйте мені стиха!
Ачей козак...............(?) **
Позабуде лиха.
Як день, так ніч
На думці ляха обдурити
Або в жида мішок грошей
Узять на розтрати.
От же ж весна наступає,
Що на умі — треба окончати;
Та що іще мене журить,
Як не бачу жида,
Так як ляху борщ порожній
Велика огида.
Гай-гай! Як я молод бував,
Що во мні була ж сила!
Було й ляхів борючи,
Рука не мліла.
А тепер і [блоха] сильніша
Од ляха здається.
Плечі й кості болять.
Як день попоб'ється.
Так-то, бачу, не довга
Літ наших година:
Скоро цвіте, скоро й в'яне,
Як у полі билина.
Хоча мені й не страшно
На степу вмирати,
Тільки й жалко, що нікому

* Біля запису примітка: «Списал в Киевской губ. П. К.»
** Так у рукопису.

Буде поховати............
....
Та вже ж при старості
На Русь пойти мушу.
Ачей таки оплакають
Попи мою душу.
Тільки ж мені не хочеться
На лаві вмирати,*
Бо іще вліче охота
*..............(?) злякати***
Хоча вже мало ізледащів,
Но ще чують плечі,
Бо ще б іще поборовся б
Із ляхами к речі.
Ачей би що-небудь
Перекинули для смерті;
Або жиду, або ляху
Мушу носа втерти.
Бо іще против хорвигу
За Вислу трохи,
Розперяцця ляхи,
Як од жиру [блохи].
Лучалось не раз варить пиво:
Пив турчин, пив татарин,
І лях — на диво.
Лежить чимало і тепер
На степу з похмілля
Мертвих голів і кісток
Од того весілля.
Надія певна —
Мушкет, сіромаха,
Та ще ж не заржавіла
Й шабля — моя сваха!

Ці тексти з архіву В. Білозерського істотно доповнює запис, який опублікував І. Ерофеєв[62]. Оскільки текст подано без розбивки на вірші, ми «перевели» його у віршовану форму.

Хоч дивись на мене, та ба не вгадаєш,
Відкіль родом і як звуть, ничечирк н[е] скажеш.
Кому траплялось у степу бувати,
То той мусить прізвище моє відгадати.
В мене прізвище і не одне, а є їх до ката,
Так звуть, як улучиш на якого свата.
Жид із біди за рідного батька почитає,
А лях милостивим добродієм називає.
Там як хоч назови, на все позволяю,
Лиш би не крамарем, то за те й полаю.
Тепер я і сам бачу, що не так в світі стало,
Що від мене й рід одцурався,
А я із горя у парчевий кожух убрався.
Ляхва так трохи угадала,

* У рукопису: «На славі»
** Так у рукопису.
[62] Див.: Ерофіїв І. Новий варіант малюнка «Козака-бандуриста» // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. З нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності.— К., 1928.— С. 27—28.— (ВУАН. Зб. іст.-філол. відділу; № 76).

Як коня мені дарувала.
Глянь лиш на герб знаменитий,
То тоді і узнаєш,
Що я Сава Чалий іменитий,
Герб же сей висить на дубі,
А я із горя сиджу долі в парчевій шубі.
Як кінь у степу на волі,
То так і козак не без долі,
Куди хоче, то туди і скаче,
Що за козаком ніхто не заплаче.
Гей, гей! Як я молод бував,
Що то в мене за сила була:
Що ляхів борючи і рука не мліла,
А тепер і вош одоліла.
І все бачу: не довга лиш година,
Скоро цвіте, скоро в'яне, як у степу билина.
Хоч мені й не страшно в степу умирати,
Та жаль, що нікому буде поховати.
Татарин одцурався, а лях не приступи[ть],
Хіба яка звіряка у байрак за ноги поцупе.
Іду на Русь умирати,
Щоб наші могли мою душу споминати.
Гей, гей! Не тужіть ви, степи, горели пожареми,
Бо вже пора міняти кожухи на жупани.
Гей, бандура моя золотая,
Та коли б до тебе жінка молодая,
Скакала б до лиха,
То не один чумак одцурався б хліба, солі й міха.
Кінь вороний, сам молодий,
Чого ж я журюся?
Хіба я ляхів боюся?
Нет, никогда!

Більшість картин, а отже й текстів, що на них уміщені, мають назву «Козак Мамай», хоча трапляються й інші назви: «Мамай, славний козак», «Козак-бандурист», «Козак-запорожець», «Кримський запорожець», «З ляхом разговор» та інші. Постать козака здебільшого не персоніфікована, більше того, козак байдуже ставиться до власного імені, як і до слави, висловлюючи, правда, чітке застереження проти спроб назвати його крамарем, тобто іменем свого соціального ворога: «У мене ім'я не одно, а єсть їх до ката». Проте народний маляр, крім імені «Мамай» та загальних назв «Козак-бандурист», «Козак-запорожець», «Кримський запорожець», «Козак-гайдамака», «Козак-нетяжище», дає іноді конкретніші імена: «Козак-Шарпило, древній запорожець», «Сава Чалий іменитий», «Козак Гордій Велегура», «Іван-брат» та інші.

До усталеного тексту картини, що складається з чотирьох основних мотивів, викладених чи то римованою прозою, чи то думовим віршем, в окремих випадках додано рядки з історичних козацьких пісень («Ой не шуми, луже, зелений байраче, // Не плач, не журися, молодий козаче», «Ой хто в лузі, озовися, ой хто в темном, окликнися»), зразки паремій («гай, гай, як я молодий бував, // По сімдесять вареників їдав, // А тепер, хамилю, хамилю, // Насилу дев'яносто умелю») і навіть уривки із Шевченкових поем, зокрема прикінцеві рядки з поеми «Гайдамаки»: «Посіяли запорожці в Умані жито, та не вони його жали, що маєш робити. Нема правди, не виросла, кривда повиває. Розійшлися запорожці, куди [який] знає, хто додому, хто в діброву з ножем у халяві жидів кончать, така й досі нам кругом осталася

слава. А тим часом попід лугом, гаєм ідут собі запорожці, ідучи співають. «Як нашого Галайди хата на по[мо]сті... море, добре веде Галайда».

У Шевченка ці рядки звучать так:

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.
....
Тілько часом увечері,
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:
«А в нашого Галайди хата на помості.
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!»[63]

Нарешті, подаємо ще один текст до картини «Козак Мамай», яка зберігається в Державному музеї українського образотворчого мистецтва в Києві. Текст уміщено під картиною чотирма колонками; це один з найповніших текстів, що найближче стоїть до монологу вертепного запорожця, хоча не збігається з ним дослівно[64]. Оскільки в ньому пропущено кілька рядків, ми відтворюємо їх за текстом вертепу, беручи відтворені рядки у квадратні дужки:

Хоч дивися на мене, та ба — не вгадаєш!
Відкіль родом і як зовуть — нічирчик не знаєш!
Коли трапилось кому у степах бувати,
То той может прізвище моє угадати.
А в мене ім'я не одно, а есть їх до ката!
Так зовуть, як налучиш на якого свата;
Жид з біди за рідного батька почитає;
Милостивим добродієм ляхва називає;
А ти як хоч назови — на все позволяю,
Аби лиш не крамарем — за те то полаю.
Тепер, бачу, на світі біда, що мене сцурався рід.
Не бі[й]сь, як був багат,
То тобі казали: Іван-брат.
А тепер, як нічого немає,
То ніхто не знає.
А як розживеться голота — та й загуля,
То тоді до чорта роду, і всяк пізнає!
Відкіль родом я на світі —
Всяк із вас хочет знать приміти.

---

63 Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 12 т.— Т. 1.— С. 112.

64 Порівняймо, зокрема, цей текст із зразком М. Маркевича, записаним у середині XIX ст. (див.: Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Извлечено из нынешнего народного быта и составлено Николаем Маркевичем.— К., 1860.— С. 44—64. Передрук див.: Давній український гумор і сатира.— С. 144—169).

Жен в Січі немає,
Всяк теє знає.
Хіба скажеш з Рима родом,
Або з пугача дід мій плодом?
[Но в тім собі мислиш,
Інаково лівиш!
У нас сугаків тільки сліди.]*
Дикі коні нам сосєди
*Та Дніпрово стрем'я** —*
То наше плем'я.
Трохи ляхва угадала,
Що лошака даровала.
Глянь на герб знаменитий,
Він висить на дубі.
Правда, як кінь в степній волі,
То так козак не без долі,
Куди хочет — туди скачет,
За козаком ніхто не заплачет.
Гай-гай! Як я молод бував, що то в мене за сила була!
Було, ляхів борючи, і рука не мліла,
А тепер і вош сильніша від ляхів здається,
Плечі і ноги болять, як день попоб'єшся!
Так-то, бачу, недовга літ наших година:
Скоро цвіте і в'яне, як у полі билина.
Хоча ж мені і не страшно на степу вмирати
Та тілько жаль, що нікому буде поховати:
Татарин цурається, а лях не приступить,
Хіба яка звіряка за ногу в байраки поцупить.
І справді, пристарівшись, на Русь піти мушу,
Ачей там [о]бпоминають попи мою душу.
Тілько ж мені і нечас і де вмирати,
Бо ще ж мене влечет охота з ляхами гуляти.
[А хай мені що-небудь крикнуть для смерті.]
Лиш жиду або ляху мушу іще носа втерти!
Хоч уже мало ізледащів, однак чують плечі:
Кажеся, поборовся б іще з ляхами, к речі,
А ще б прогнав шеренгу за В[ислу] хоть трохи,
І здалася б ляхва, як од жару блохи!
Случилось мені не раз в степу варить пиво:
Пив турчин, пив татарин, пив лях на диво;
Много лежить і тепер в степу з похмілля
Мертвих голов і кісток од того весілля.
Надія в мене певна: мушкет-сіромаха
Та ще не заржавіла сабля, моя сваха.
Хоча ж уже вона і не раз пасокою вмилась,
Таки ж вона і тепер якби розозлилась,
То не один католик лобом двинним стане,
Коли ж втікать і схватиться, то на спису застряне.
Да як і лук натяга, брязне тятивою,
То мусить з поля втікать хан кримський з ордою
Гей, нуте ж ви, степи, горіть пожарами,
Бо вже час кожухи міняти на жупани з ляхами!
Та як добрий ярмарок удача покаже.
То в бариші жид з ляхом не один поляже!
Пек їм! Як наможуться, то мусиш уступити,
Кожух шкарупіль скинеш їм до ката,*
Аби як ізцураться упрямого свата!
Та вже біжиш до Січі могоричу пити!

* Сугаки — сайгаки, дикі кози.
** Стрем'я — пороги, швидка течія.
*** Шкарупіль — зашкарублий

Цур їм! Бодай як повикли ляхи нас дурити!
Гей, бандуро, моя золотая,
Коли б до тебе жінка молодая,
Скакала б і плясала б до лиха,
Що не один би чумак цурався солі міха.
Або як заграю, не один заскаче,
*А пождавши з того весілля, та й заплаче**.

Певна річ, ми не претендуємо на те, щоб в одній статті дослідити складну проблему побутування українського думового епосу в усій різноманітності його проявів та у зв'язках із суміжними видами народного та професійного мистецтва. Йдеться, про пошук шляхів і напрямів, у яких слід вести дослідження, про залучення до аналізу тих пластів народної культури, котрі дотепер були обійдені увагою або ж використовувалися спорадично. По-новому, очевидно, слід глянути на здобутки, які має на цьому полі українська фольклористика минулого. Думи, народні вірші, дяківсько-бурсацька творчість, народний вертеп, становленню якого значною мірою сприяли люди освічені,— все це перебувало в органічній єдності й було детерміноване тими історичними, культурними умовами, у яких опинилася Україна в XV—XVIII ст.— у часи відчайдушного протиборства намаганням «загребущих сусідів» підпорядкувати собі здобутки українського народу в царині як усної, так і професійної літературно-мистецької творчості. Лише незначну частину цих матеріалів зібрано, систематизовано й уведено в науку зусиллями таких сподвижників, як І. Франко, П. Житецький, М. Возняк, Ф. Колесса. Наше завдання — відновити цю роботу після тривалої вимушеної перерви, об'єднати зусилля фольклористів, літераторів, мистецтвознавців, істориків для її продовження на рівні, якого вимагають досягнення сучасної світової науки, а також потреби нового українського відродження.

Stepan MYSHANYCH

A DISREGARDED COMPONENT OF THE UKRAINIAN FOLK BALLAD (DUMA) GENRE

Ukrainian folk ballads (dumas) promoted the ideals of Ukrainian identity and independence. This was why the very works and those who performed them were subjected to a range of prohibitions and persecutions by Russian authorities. The campaign reached a tragic climax in the 1930's, when Bolsheviks massacred kobza and lyre players, whom they set up by inviting them to a sham republic-wide gathering of musicians.

Thus far, Ukrainian folklore studies have analyzed the heroic epos to some extent. However, the cycle of ballads (as well as of other works which are at the crossroads between genres) which contain humour and parody have been treated only sporadically by researchers and compilers of collections of the national epos. Nor have these works have been considered to be an integral part of the duma genre, and this has a particular significance for our understanding of its origin and relationship to the entire folkloric system.

The artivcle attempts to identify and establish humorous and satyrical-parodic themes as a distinct trend within the duma tradition, to analyze their most prominent features, and to direct the attention of folklorists, and of literary and art historians toward this distinctive sector of popular culture.

* Текст із колекції Тетяни Марченко.

Володимир БУРЯК

ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМ ІНДИВІДУАЛЬНОГО САМОВИРАЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПАМ'ЯТІ
(На матеріалі півдня України)

Народна пісня, як і кожен твір, народжується в емоційній сфері, і тому за своєю суттю вона естетична, бо виражає оцінку дійсності[1]. Інша річ, що естетичний аспект індивідуального самовираження, на перший погляд, ледь вловимий. Зауважимо, що індивідуальне мислення у сфері народної пісні ми розуміємо не лише як елемент конструкції «ліричний герой — ліричне «я», а насамперед як сферу функціонування авторської (співавторської) образної свідомості. Поняттям «колективний автор» позначаємо надіндивідуальну (узагальнену) образну свідомість. Виокремлену індивідуальну (авторську) свідомість або її елементи в узагальненому колективно-авторському контексті називаємо суто індивідуальною образною свідомістю (неузагальненою). Таким чином поняття «ліричний герой» і ліричне «я» ми залишаємо тільки у сфері архітектоніки самого твору. Отже, естетичний аспект індивідуального самовираження сучасної фольклорної пам'яті відразу не прочитується, його треба розшифровувати, бо в народній пісні важко встановити навіть «присутність» ліричного «я». Воно часто ще не виокремлене, і тому сфера ставлення суб'єкта до світу ніби розчиняється у синкретичній виражальній мережі — початковій злитості художніх форм фольклорної пам'яті. Це стосується сюжету, композиції, архітектоніки — загалом, усіх виражальних засобів, які, існуючи як неорганізований космос, усе ж об'єднуються на почуттєвому (індивідуальному) рівні. Тобто конкретна емоція ще майже не відчутна. І все ж у пісні виразно фіксуємо почуття — як комплекс емоцій і початкового особистісного світосприймання. Це важлива деталь, бо, повторюємо, у фольклорній пам'яті індивідуальне мислення ще майже не виокремлене. Ми його прочитуємо ніби у глибинній площині. Невиокремленість індивідуального «я» дає народній пісні оригінальний тип безсюжетності чи, радше, «плаваючого», імпровізаційного сюжету, бо він теж часто розчиняється в образно-емоційному потоці. Перед нами ніби первинна зафіксована художня свідомість зі своїм кодом. А код треба розшифровувати як образну і почуттєву сферу, як синкретичний згусток художньої матерії, що несе в собі ознаки сюжету, композиції, форми вираження авторського «я», визначає грані суб'єктивного ставлення героя до світу, а також грані індивідуальної інтерпретації конкретного настрою носія фольклору. Літе-

---

[1] Див.: Фролова К. П. Теория и методика применения эстетических категорий в литературоведческом анализе.— Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 1985.

ратурознавчий метод аналізу, який ми застосовуємо, дає змогу зафіксувати рух індивідуальної (авторської) свідомості як живий пласт фольклорної пам'яті, відновити, на наш погляд, втрачені ланцюги композиції, цілісну архітектоніку твору, первинну емоційну реакцію конкретної образної свідомості на життєвий факт, подію в загальному часовому і синкретично-художньому контексті. Одразу зауважимо, що проблему виокремлення індивідуального самовираження фольклорної пам'яті подаємо як робочу гіпотезу, що дає можливість по-іншому глянути на психологію створення фольклорного тексту.

Для прикладу проаналізуємо пісню «Віє вітер, ой, віє вітер», записану від К. Угринович з міста П'ятихаток, що на Дніпропетровщині. Ось текст твору:

Віє вітер, ой, віє вітер,
Ой, вітер повіває.
Мати дитя про життя питає.
Спитай, мати, спитай, мати,
Ой, сірого утяти.
Ой, сіре утя на морі ночує,
Ой, воно моє горенько чує.
Перше горе — дитина малая.
Друге горе — свекруха лихая.
Третє горе — мій милий ревнивий.
Сам він їде у поле орати,
А мене бере волів поганяти.
Ой, гей, воли, гей, воли,
Ой, гей, круторогі!
Ой, змарніло личко і чорнії брови.
Ой, гей, воли, ой, гей, воли,
Ой, гей, половії,
Ой, пропали мої літа молодії.

Перед нами традиційний психологічний пейзаж з метафоричним підтекстом: «Вітер віє, ой, віє вітер». На його фоні відбуваються події, які психологічно вже окреслені рухом дієслова «віє» (початок синкретичного сюжетно-образного ланцюга). Це не лише неспокій, некомфортність душі (окреслення одним штрихом присутності схованого «я»), а й тяжка доля. Отож паралельно порівняння вітру з долею, хоч і віддалене, дає метафоричний образно-дійовий підтекст. Сюжетно-композиційна структура пісні «схована» в образно-виражальному космосі, тому мусимо дослідити кожен його фрагмент, адже всі вони несуть у собі ознаки дії, руху. Втрата ж однієї ланки ланцюга призведе до втрати композиційної і смислової логіки. Розглянемо діалог. Спочатку він розвивається в інформаційній непрямій мові: «Мати дитя про життя питає». У пісні існує ще й автор-оповідач — як форма «введення» дії, сюжету у відповідній музичній інтерпретації. Але це не автор — творець твору. Це одна з функцій ліричного героя, який у синкретичному контексті поділяє функцію оповідача-автора (надіндивідуальна образна свідомість), і тому ми можемо говорити про наявність конкретно авторських елементів у народному тексті. Отже, мова оповідача лаконічна, вона лише вводить нас у ситуацію. Потім лінія оповідача обривається, і далі на розвиток сюжету «працюють» лише герої пісні (персонажі). На наш погляд, використання мови оповідача-інформатора — ознака існування ширшого варіанту пісні, свідчення тривалого шліфування цього сюжету.

Ставити питання про сюжет і композицію, а в цілому — про архітектоніку народної пісні (як основний принцип побудови літературного твору,

співвідношення його окремих елементів) правомірно, бо народна пісня, не будучи твором епічним, все ж створює своєрідний емоційно-образний контекст, немисленний без композиції викладу, без драматургії розвитку особистісного почуття (нехай і на емоційному рівні). Джерелом руху асоціацій у пісні, як зазначає Г. Гачев, є не факт, а ритм, що «розбуджений фактом як приводом»[2], проте існує чітка ритмічно-смислова організація викладеного чуттєвого матеріалу. Композиція, сюжет часто невидимі, ніби сховані у внутрішній сфері твору, лише іноді на поверхню (у видиму архітектоніку — як загальну конструкцію цілого твору) винесено кульмінаційні вузли або сюжетні означення. Саме літературознавчий аналіз допомагає дослідити у фольклорному творі співвідношення пластів (видимих і прихованих), а відтак розставити акценти у визначенні та виокремленні елементів колективного й індивідуального образного мислення.

Отже, у пісні «Віє вітер, ой, віє вітер» діалог рухається за каноном. Найпростіший варіант — фрагментарна акцентація розвитку сюжету, що часто дає глибинні (минулі) плани й уточнює обставини. Тобто саме через діалог пульсує сюжет:

Спитай, мати, спитай, мати,
Ой, сірого утяти.
Ой, сіре утя на морі ночує,
Ой, воно моє горенько чує...

У контексті діалогу і йде далі вся оповідь (розповідь доньки). Але діалог уніфікується, вбирає в себе елементи розповіді, монологу (той же синкретизм форми й змісту). «Спитай, мати, ой, сірого утяти»,— знову паралель-метафора. Зіставлення «сіре утя на морі ночує, воно моє горенько чує» дає цілий комплекс емоцій і особливостей світосприймання, відразу виводить на передній план «я» ліричного героя, а отже, можемо говорити про наявність естетичної сфери, бо очевидним є ставлення суб'єкта до об'єкта.

Справді, утя на морі та ще й уночі — це зіткнення ніжного, незахищеного з грізним. Одразу виникає психологічна кульмінація. Уточнення «воно моє горенько чує» лише посилює драматизм ситуації. Непряма «дотична» метафора — «доля — дівчина» як доля утяти в нічному морі. Яка висока шкала емоційного напруження! Є напруження — з'являється реальне переживання. Нехай і в третьому плані, який треба «дошифровувати», але цей план засвідчує наповненість почуття, тонку залежність індивідуальної емоції від руху композиції, наявність естетичного аспекту в сюжетній динаміці, в художній пульсації фольклорної пам'яті, яку ми розуміємо: у ширшому значенні — як своєрідну не скоординовану авторською концепцією образу екзистенцію, каскад не пов'язаних, на перший погляд, фрагментів і стилів колективного авторського самовираження, своєрідний закодований сплав; у вужчому значенні — як систему колективного авторського викладу конкретної художньої думки, первинну образну інтерпретацію відчуттів, суб'єктивний образ об'єктивного світу, але з чіткою емоційною індивідуальною передачею відчуття (надіндивідуальна узагальнена свідомість).

Оскільки система художньої пульсації фольклорної свідомості (індивідуальної теж) через синкретичну природу спонтанна, то у пісні існує система дублів — передоручення, перерозподіл сюжетної інформації з одного образного фрагмента на інший. Часто таку функцію виконують усі наявні

[2] Гачев Г. Жизнь художественного сознания.— М.: Искусство, 1972.— С. 64.

тропи. За значущістю, якщо можна так висловитися, другою після діалогу «рухає» сюжет у народній пісні метафора (перерозподіл оповідної авторської функції), саме на ній лежить вся естетична сфера. При цьому звичайна метафора переростає у ланцюгову, розгорнуту, з ознаками психологічного, внутрішнього портрета героя.

Суб'єктивність сприйняття образних символів у народній пісні вища, ніж в авторській поезії,— саме через злитість художніх форм, можливу варіантність станів героїв і рухів. Тому й естетичний аспект народного твору має більше модуляцій. Його не можна соціологізувати. Він підпорядковується тій же пульсаційності художньо-емоційного руху сюжету, а точніше, живій духовній матерії, що дійшла до нас через віки у фрагментарній ритмізованій системі, яку часто треба домислювати і «дошифровувати».

Отже, у підтексті «утя» — це горе. А що таке горе дівчини?

Перше горе — дитина малая,
Друге горе — свекруха лихая.
Третє горе — мій милий ревнивий,
Сам він їде в поле орати,
А мене бере волів поганяти...

Це оповідь про життя героїні, конфліктна ситуація. У контексті діалогу (ми з його обрамлення не вийшли, ми існуємо в цьому контексті, і це цікаво тим, як довго діалог тримає на собі розвиток сюжетної інформації) використовується пряма монологічна форма — роздум. Це ніби повернення до авторської мови, знову, на перший погляд, безвідносної, зі своєрідною кінцівкою-кліше, але із сильно вираженим ліричним особистісним началом. Тепер герой (дівчина-жінка) ніби бере на себе функції автора-оповідача (той же перерозподіл функції руху сюжету, авторська лінія викладу сюжету, тобто наявність своєрідної амплітуди коливання (варіювання) для індивідуального самовираження ретранслятора — носія твору). Це суто індивідуалізоване вираження народної образної свідомості.

Ой, гей, воли, гей, воли,
Ой, гей, круторогі.
Ой, змарніло личко і чорнії брови.
Ой, гей, воли, гей, воли,
Ой, гей, полові,
Ой, пропали мої літа молодії.

Такий характер образного потоку (художня пульсація фольклорної свідомості, її спонтанна природа), певне, викликані інтуїтивною реалізацією конкретного відчуття автора-оповідача на стосунок ідеалу до дійсності. У пісні фіксуємо чітку наявність ідеалу, який «виборюється» між прекрасним і потворним (категорії-критерії) залежно від життєвої ситуації, трактування образу героя. У контексті співвідношення народного ідеалу і дійсності формуються два протилежних полюси — наслідки реалізації наявного ідеалу: трагічне і комічне. Але ставлення народної свідомості до подій не може замикатися лише на трагічному і комічному. Естетичний діапазон свідомості ширший. Оскільки народний ідеал життя — це щастя, любов, довіра, правда, то він виражається в гармонійному. Саме гармонійне — як ідеал — стоїть у центрі народного світосприйняття. А оскільки гармонія — це ідеал, орієнтир, а реальне життя часто не дає його наближення, то між трагічним і комічним — двома протилежними полюсами реалізації наявного ідеалу — стоїть драматичне. Са́ме воно забезпечує, виражає пульсацію худож-

ньої народної свідомості, бо воно, залежно від ситуації, може наближатися до трагічного, гармонійного чи комедійного і цим самим передавати відповідний стан героя: страждання, смерть (трагічне), напруження боротьби (драматичне), задоволення (гармонійне), сміх (комічне).

Отже, образно-сюжетна пульсація народної пісні — це не що інше, як вираження певного естетичного аспекту, певної естетичної категорії. У пісні «Вітер віє, ой, вітер віє» маємо вираження драматичної категорії. Тут наявна діалектика зіставлення ідеалу і дійсності — постійна боротьба суперечностей. У пісні три драматичні вузли — дитина малая, свекруха лихая і милий ревнивий. Вони, взаємодіючи, і створюють соціально-психологічну некомфортність життя героїні, а отже, невідповідність ідеалу дійсності. Саме ці вузли передають, сказати б, імпульсивність непередбаченості ситуації, яку в пісні не розв'язано. Вона ніби змодельована на найвищому рівні драматичного сприйняття. Розв'язка ситуації — вже за межами твору. Її можемо хіба що домислити. Конкретизація ймовірної розв'язки: «Ой, змарніло личко і чорнії брови... Ой, пропали мої літа молодії...» — веде наш домисел у напрямку трагічного, бо викликає передчуття страждання, а можливо, і смерті героїні.

Дія, рух сюжету, образно-психологічна інтерпретація твору, отже, залежать від орієнтації колективного автора (надіндивідуальна, узагальнена свідомість) на певний естетичний ідеал, від рівня самовираження ретранслятора (суто індивідуальна свідомість), культури інтерпретації ним фольклорного тексту.

Проблему інтерпретування (ретрансляції) народної пісні суто індивідуальною свідомістю можна дослідити на вже відомому нам тексті «Вітер віє, ой, віє вітер». Ось варіант фрагменту пісні виконавиці Н. Іванової (село Вільне Новомосковського району): «Ой, сіре утя на морі літає, воно ж моє та все горенько знає». У тексті К. Угринович: «Ой, сіре утя на морі ночує, ой, воно моє горенько чує».

Нетрадиційний образ утяти, що літає, одразу викликає нестереотипну реакцію. Це не традиційний образ-кліше. Утя, що все знає,— це, певно, образ долі, якогось пророцтва, відчування майбутнього. У варіанті К. Угринович («...на морі ночує... горенько чує») нестандартність емоційної ситуації ще чіткіша. Ночування на морі — це магічна ситуація найвищого рівня, а не лише натяк-тривога, як у варіанті Н. Іванової. Поєднання нічного моря і слабенького утяти — прихована метафорична дуга і водночас натяк на образ-долю дочки. Особистісна присутність ліричної героїні (*моє* горенько чує, *мій* милий ревнивий, пропали *мої* літа молодії) настільки висока, що емоційний фон твору стає яскраво індивідуалізованим (суб'єктивним). Нестандартність метафоричних сполук, цікавий образний сплав у кожному варіанті є до того ж виявом прихованої індивідуальної (співавторської) системи викладу матеріалу (суто індивідуальне вираження образної свідомості — авторського трактування, яке у кожному випадку має свою конкретну систему відображення суб'єктивного почуття). Інша річ, що оте індивідуальне в ретрансляційному житті пісні стирається. Створюється надіндивідуальна узагальнена модель без ознак авторської типізації, і ми з часом отримуємо унікальну форму-кліше народного пісенного сюжету.

Існує певна грань між чистою ретрансляцією тексту і співавторською функцією виконавця. Мабуть, співавторську функцію треба шукати в текстах складнішої образної та смислової інтерпретації, таких, як фінал пісні, котру

виконує Н. Іванова. (Певна річ, важко виявити конкретного інтерпретатора, але його «робота» фіксується, вона ще не стерта часом.)

Ой, гей, воли, воли полові́ї,
Та й пройшли мої літа молодії.
Ой, дожену я свої літа молодії
Та й на калиновім мості.
Ой, верніться ж, мої літа молодії,
Та й до мене в гості.
Не вернемось, не вернемось,
Бо нема до кого.
Треба було шанувати,
Як були з тобою.

Перед нами міні-сюжет із діалогом і етичним висновком. Нас тут зацікавила метафора «калиновий міст». Він — центр життя, долі, роздоріжжя, або міфопоетична межа, яка єднає земне життя з потойбічним. Калина — кущ святий, і калиновий міст несе в собі підтекст магічної освяченості. Ми маємо шість варіантів цієї пісні. І лише в одному знаходимо первісний варіант, де «калиновий міст» конкретизує духовний дискомфорт героїні й підносить твір до образно-філософського символу. Отже, у п'ятьох варіантах втрачено магічний план. Це говорить про мінусову амплітуду художньої щільності фольклорної пам'яті, про погашення найскладніших образних пластів, збідненість епітетної поліфонії. У варіанті М. Герасименко (село Знаменівка Новомосковського району) чуємо:

Ой, гей воли, ой, гей, воли,
Воли сірі, польові́ї.

Замість «круторогі», як у К. Угринович, або «полові́ї», як у Н. Іванової,— «польові́ї». Це може бути автоматичне звукове стирання (втрата первинного смислу). Все ж, думаємо, причина криється в іншому: епітет «полові́ї» у народній пам'яті як поетична ознака стирається. Загальна дискомфортність оточення, психіки, втрата національних духовних коренів у цьому випадку роблять образний шар пісні поверховим, інформативним, неосмисленим. А вилучення з п'ятьох варіантів діалогу на калиновім мості свідчить і про тенденцію композиційного спрощення деяких народних текстів. Зміст пісні спрощується від рівня магічно-філософського до побутового, споглядального. І багато образів-символів, скажімо сірого утяти на морі, потребують смислової реконструкції.

Як бачимо, проблема ретрансляції текстів складна. Її важко досліджувати, бо виокремити індивідуальне привнесення до тексту нової інформації майже неможливо. Тут, певно, слід говорити про поняття паралельної інтерпретації (ретранслювання) і про часткове авторське співінтерпретування (співавторська функція). Воно або посилює текст, або спрощує його, як у пісні, котру виконує М. Герасименко.

Як же працюють на розвиток дії, на індивідуальне самовираження інші компоненти народної пісні? Чи можна говорити, що діалог, розгорнута метафора вичерпують сюжетотворчу функцію твору саме в аспекті виявлення індивідуального начала. Ні, не вичерпують, бо народна пісня — це, попри її колективну узагальненість (надіндивідуальна узагальнена свідомість), образно-особистісна модель, своєрідна вічно рухома пульсуюча художня свідомість, де перерозподіл сюжетної функції відбувається глибше, не лише на двох-трьох рівнях. Дійова пульсація (пульсація руху сюжету) саме і ці-

кава тим, що інформаційно-психологічний потік є своєрідною образною галактикою, де все взаємопідпорядковане. Лише в такому плані треба розглядати й образно-психологічні характеристики героїв. Саме вони замикають на собі емоційний контекст, що переростає в естетичне почуття героя твору, яке вирізьблює, так би мовити, весь естетичний аспект композиційного руху як руху передусім психологічного, образного, бо, власне, завдяки йому й існує «схована» композиція народної пісні й саме тому часто народна пісня сприймається не як традиційне кліше, а як згусток почуттєвого стану героя, який виражає драматичну категорію.

Спробуємо охарактеризувати образно-психологічні характеристики героїв, ланцюг метафоричного укрупнення. Від скупих штрихів — граматичних епітетів-кліше — образний дійовий комплекс виростає до ланцюгової сюжетної метафоризації (три- і чотириплощинної).

Дитина (перше горе) — малая.
Свекруха (друге горе) — лихая.
Милий (третє горе) — ревнивий.

Далі:

Утя — сіре.
Воли — круторогі, полові.
Літа — молодії.

Неозначені герої і деталі:

Вітер віє (ознака — віючий).
Мати — без зовнішньої індивідуалізації, але, певно, чуйна, бо цікавиться життям доньки. Та й, врешті, мати — образ-стереотип, позитивне кліше, що несе в собі усталений аспект доброти і любові, уболівання і заспокоєння, а в конкретному випадку — це ще образно-композиційний штрих, один з елементів сюжетного руху: «мати дитя про життя питає».

Отже, сюжетний і емоційний рух допомагає створювати наявна в тексті зовнішня виражальність (система найпростіших ознак): чорнії брови, воли круторогі, сіре утя... Тобто мова йде про створення епітетного контексту. Внутрішня виражальність, та, що окреслює психологічні й ситуаційні ознаки,— це епітети з частковою психологічною ознакою: свекруха лихая, чоловік ревнивий. Вони передають внутрішній стан героя або рівень психологічної ситуації.

Третій пласт сюжетного й образного руху — метафорично-узагальнена виражальність, що несе в собі спільні ознаки однієї дії, одного внутрішнього стану. Це ланцюгова метафоризація: на фоні вітру — сіре утя на морі, що «чує» горе. А горе, дитина, свекруха, милий — усі зі своїми ознаками-характеристиками. Далі вихоплено, побільшено одну ознаку — порівняння і нове сюжетне розгалуження образно-психологічного малюнка: милий їде в поле орати, бере дружину волів поганяти. І ось монолог героїні основної оповіді й укрупнення портрета: «змарніло личко і чорнії брови», і фінальний бліц-монолог: «Ой, гей, воли полові, пропали літа молодії», де риму-

вання половії — молодії дає додаткову паралельну метафору — «метафоризацію» життя жінки: половіє, отже, сріблиться, меркне, туманиться... Це драматична розв'язка.

Як бачимо, у пісні виявлена сконденсованість рухомої образної конструкції:

1. Стилістично-виражальні форми вислову.

Жанрова подача матеріалу, точніше, міжжанрова, бо тут спрацьовує, як ми вже зазначали, комбінований потік художньої фольклорної свідомості, бо фіксуємо синкретизм форм, але з чітким епізодичним виділенням оповіді, психологічного пейзажу-кліше, діалогу, монологу.

2. Виражальні засоби (тропіка) у кількісному співвідношенні: епітети — 7 (сіре, лихая, круторогі, ревнивий, чорнії, половії, молодії); порівняння — 3 прямих (горе — дитя, горе — свекруха, горе — милий); 4 — внутрішніх (див. метафори); метафори — 1 структурно-композиційна, 4 внутрішніх (вітер — життя, утя на морі); метафори-порівняння, про які ми вже згадували (горе: дитя, свекруха, милий; воли половії — літа молодії).

Злитість форм ускладнює завдання чітко окреслити тропи, скажімо метафори і порівняння. До певної міри ми диференціюємо тропи умовно, для того щоб відчути закони сюжетно-образного руху, формування емоційної сфери народної пісні.

Ми зазначали, що виокремити індивідуальне «я» (суто індивідуальну авторську свідомість) у народній пісні складно, але саме в цьому творі воно найбільш наближене, бо наявне чітке ставлення людини (героя) до світу. Тобто сфера між суб'єктом і об'єктом, сказати б, зримо прочитується емоційно й естетично. Ми вичленовуємо ідеал, бажання щасливого життя, яке героїні не вдалося. Прочитується комплекс емоцій і світовідчуття героїні, нехай і в початкових формах, нечітко окреслених, але саме наявність його дає змогу відчути реальне переживання, а отже, окреслити індивідуальний стан. Це важливий естетичний аспект, що дає можливість відчути особистісну «пульсуючу» композицію оповіді — як фактор передачі естетичного народного почуття (конкретно-драматичного). А воно може бути наявне лише при чіткому відчутті образу, портрета героя. У пісні є всі ознаки початкової психологізації. Хоч образи-кліше наявні, ми не можемо говорити про брак індивідуального портрета. Естетичне «охудожнення» образу йде не на традиційному епітетному, а на глибинному рівні, про що свідчать ускладнена композиція, наявність життєвого конфлікту, монологу, хоч і у фрагментарних формах, оповіді (ознака епічності), сюжету-екскурсу («їде у поле орати»), а головне — сильної художньо-виражальної конструкції — епітетно-метафорного контексту, що окреслює емоційний стан героя та ситуації й несе в собі сюжетну динаміку, яка психологічно забезпечує передачу драматичного почуття.

Сильний особистісний струмінь, наявність початкових форм психоаналізу, чітка портретна характеристика, ланцюговість деталей говорять про те, що в деяких народних піснях узагальнена образна свідомість доходить до особистісного рівня виражальності, тобто безавторство змінюється реальним відчуттям автора, його емоційної свідомості з яскраво вираженим естетичним ідеалом. Лише синкретизм форм висловлення, брак певної системи при переході одного виражального плану в інший, злам ритму, логічні переходи свідчать про глибину інтуїтивно-асоціативного мислення як

надіндивідуальної (авторської) узагальненої, тобто колективної, свідомості, так і суто індивідуальної свідомості й реципієнтів. Народна свідомість, трансформуючи сюжет, естетизуючи його сутність, долучаючи до нього поглиблені художні характеристики, не затінює індивідуальне авторське відчуття (суто індивідуальну образну авторську свідомість), а лише чіткіше окреслює, і тому ми виразно бачимо естетичний аспект (емоційний) у сюжетно-образній злитості художньої свідомості. Він існує як образно-психологічна концентрація народного споглядання життя (ідеал). Злитість виражальних форм, злами ритму ніяк не порушують гармонію естетичного вислову, а лише підкреслюють її. Це своєрідна мозаїка-кліше, цінна своєю давністю і непорушністю, бо народна свідомість виробила специфічне відчуття образного ритму, де існує чітка логіка дії внутрішньої й зовнішньої. Знання образів-кліше, своєрідних естетичних художніх кодів дає змогу читати народні тексти, не відчуваючи зламу форми, композиційної диспропорції образного малюнка.

У кращих зразках народних пісенних текстів фіксуємо високий виражальний особистісний рівень відтворення почуттів. Це той рівень образної свідомості народу, з якої бере витоки чітко індивідуальна авторська творчість. Саме в ній сюжет уже не нестиме в собі тієї злитості форм, які виражають авторське «я», відбудеться процес розмежування дії як елемента композиційної структури і виражальної, образної системи, що існуватимуть паралельно, як супутники одного світила. Авторська творчість ще довго працюватиме в народній конструкції. Важким буде «відривання» від образів-кліше, зміниться їхня естетична суть, з'явиться поняття «образ-стереотип» — як ознака вторинності. Але принцип «ланцюгової» поетики, що несе в собі певну композиційну естетичну модель, тонку естетику співвідношення фрагментарних форм та стилів і каскадної метафоричності, слугуватимуть постійною базою для вироблення нової виражальної естетики, яка, на жаль, лише на шляху свого становлення.

Ми взяли за взірець одну з найскладніших образних моделей народної пісні. Чи скрізь у ній така виражальна наповненість? Візьмемо для прикладу ще дві пісні, проспівані К. Угринович. Перша — «Ой, на ставу, на ставочку»:

Ой, на ставу, на ставочку
Пливуть качки в три рядочки.
Пливуть вони, поринають,
Кожна собі пару має.
А я живу в Божій карі,
Не дав мені Господь парі,
А дав лиху долю,
Та й пішла за водою.
Іди, доле, за водою,
А я піду за тобою.

Ця пісня — зразок послабленого епітетного фону. Лише один епітет — «лиха доля». Але маємо взірець ланцюгової метафори з ознаками сюжетної дії, що, на перший погляд, є звичайним паралелізмом: «Не дав мені Господь парі, а дав лиху долю... та й пішла за водою». (Прихований порівняльний план: відсутність пари — як існування лихої долі.) У творі є автор-оповідач (перша строфа), є монолог героїні — «А я живу в Божій карі». Але яке цікаве напіворнаментування сюжету! Знову «напів», бо синкретичне

мислення дає лише ознаки, натяки на тропіку чи метод вираження стану. Господь дав героїні лиху долю, доля пішла за водою, а героїня — за долею. Тож сюжетна ланцюгова лінія «доля—ріка—героїня» — своєрідна образно-сюжетна спіраль, дійовий метафоричний контекст, який знову-таки виражає драматичну ситуацію невідповідності ідеалу дійсності. Це образ-сюжет з ознаками психологічного стану героя. І хоча зовнішня образність послаблена, загальна культура висловлення, естетичний канон «зараджують» цьому. І в цьому творі спрацьовує система «суб'єкт — об'єкт», тобто фіксуємо виокремлення індивідуального «я», завдяки чому сфера ставлення героя до світу набуває емоційного забарвлення.

Щоб виявити закономірності художньої наповненості однієї фольклорної пам'яті, наведемо ще один текст К. Угринович — пісню «Копай, мати, гору»:

Копай, мати, гору.
Ой, копай, мати, гору.
Посадю я рожу,
Ой, посадю, ой, посадю я рожу.
Поставлю сторожу. Ой, поставлю сторожу.
Вітер повіває, сторожу розхиляє.
Мати дочку лає.
Ой, не повная рожа,
Не вірна сторожа,
Сиди, доню, дома,
Рубай у піч дрова.
А я й дров нарубаю,
Піду погуляю.

Перед нами зовсім інший приклад народної художньої свідомості, яку інтерпретує виконавиця. У творі наявний відкритий естетичний ідеал — дівоча чистота, її охорона. Відкритий, бо сюжет твору працює на утвердження цієї ідеї. Образ рожі — ланцюгова сюжетна метафора-дія. Навколо неї нуртує весь образно-емоційний потік. І хоча рожа характеризується метафорно, епітетно, вона несе в собі глибокий образний зміст, бо метафоричне порівняння «рожа — дівоча чистота, цнота» у народній естетичній традиції не потребує додаткових уточнень. Єдиний штрих — «неповная рожа» — дав цілу сюжетну гаму. Ми прочитали між рядками, що до дівчини ходить милий і що заборона матері не діє. Естетичний аспект форм індивідуального самовираження сучасної фольклорної пам'яті й полягає саме у глибокій образній і емоційній манері поетичного викладу думки. Дівчина просить матір копати гору. Отже, рожа-чистота буде на підвищенні. Це символ. Сама ж дівчина посадить рожу і поставить сторожу. «Розхиляння» сторожі — емоційний контрапункт образу героїні. Для нас уже не важливо, за яких обставин відбулося «розхиляння» рожі, можна їх виправдати чи ні. Порушено суть народного ідеалу чистих почуттів і взаємин. При всій простоті композиційної структури (твір вибудуваний як діалог між матір'ю і дочкою лише з одним пейзажно-порівняльним вкрапленням: «вітер повіває, сторожу розхиляє, мати дочку питає») пісня досягає високої емоційної напруги завдяки точному добору символів-кліше — образних деталей, що несуть у собі психологічну функцію: гора — рожа — сторожа. А це, власне кажучи, той же ланцюговий напіввидимий пласт, що працює на реалізацію естетичного ідеалу.

Отже, у народній пісні можна окреслити естетичний аспект форм індивідуального самовираження сучасної фольклорної пам'яті, хоча його

й важко вичленувати внаслідок злитості художніх форм пісні, злитості, яка втілює загальну естетичну сутність народної поетики. Можна говорити лише про те, що наявність народного естетичного ідеалу моделює в народному творчому процесі всю поетику вираження чуттів, принципи композиції та вислову, спільні для загальної співавторської естетичної системи (надіндивідуальна образна свідомість), але ми простежуємо і наявність суто виражального індивідуального пласта, що в найкращих зразках (цільна художня концентрація) підноситься до авторського мислення і є перехідним етапом до індивідуальної авторської творчості.

Естетичний аспект народної пісні — це міра реалізації чуттєвою сферою душі художнього полотна пісні, це чуттєві критерії ставлення суб'єкта до об'єкта, людини до світу.

Естетичний аспект може тьмяніти, розчинятися, коли послаблюється загальна виражальна палітра пісні: збідненість епітетно-метафорного контексту, перевага граматичних метафор над ланцюговими, а звідси спрощеність смислового, емоційного сюжету.

Можна говорити про певну естетичну систему художніх засобів народного образного мислення, бо всі вони несуть у собі ті естетичні коди народної свідомості, коди-кліше, які вибудовують загальну народну естетичну концепцію колективного автора.

Ланцюгові метафори стверджують основний естетичний контекст, основну естетичну гармонію, яка в синкретичній структурі народного художнього твору забезпечує формування естетичного ідеалу.

Образно-сюжетна «пульсація» виражальних засобів народної пісні — це не що інше, як вираження певного естетичного аспекту, певного естетичного погляду індивідуальної фольклорної свідомості, її реакція на реалізацію ідеалу, на його стосунок до дійсності.

Естетичним критерієм реалізації ідеалу героя для пісень, що виконує К. Угринович, є драматичне. Саме воно визначає всю рухому (пульсаційну) систему самовираження індивідуальної свідомості, впливає на сюжетно-композиційну архітектоніку пісні й забезпечує високий рівень психологічного відтворення драматичного почуття.

Багато текстів народних пісень — це лише фрагменти образно-емоційних конструкцій художньої свідомості народу, естетичної концепції, яку треба реставрувати, зіставляючи або шукаючи аналогічні тексти різних носіїв фольклору. Від рівня культури донесення твору, рівня насиченості фольклорної пам'яті залежить якість фольклорного фонду, його генетична цільність.

Визначення естетичного аспекту індивідуального самовираження сучасної фольклорної пам'яті розкриває широку картину художньо-естетичної гармонії народної свідомості, свідчить про її невичерпні формотворчі можливості.

Volodymyr BURIAK

THE AESTHETIC ASPECT OF FORMS OF INDIVIDUAL SELF-EXPRESSION OF CONTEMPORARY FOLK MEMORY (Based of southern Ukraine)

The stated problem is approached through an analysis of original „chain-link" poetics, which bear a certain author's model, a keen, intuitive inter-relationship between the forms and styles of the popular text on the one hand and, on the other, the metaphoric nature of folkloric memory.

The concept of a „popular aesthetic code" is formulated as a system of stable „cliché-codes", which constitute a general notion of popular imagery. The concept of a „figurative subject pulsation" is formulated as the expression of a certain aesthetic perspective within actual folkloric memory, its response to the realization of an ideal, and its relation to reality.

Other problems mentioned here are: the distinction between supraindividual (generalized) and individual (the author's) thought in contemporary folkloric memory, and the redistribution of the author's, the co-author's and the retranslational functions within the architectonics of the folk song.

Роман КИРЧІВ

СПОДВИЖНИК «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ» ФОЛЬКЛОРИСТ ІВАН БІРЕЦЬКИЙ

У звіті про наукову подорож по слов'янських землях у 1839—1842 рр. професор Харківського університету Ізмаїл Срезневський, згадуючи про фольклористичну діяльність молодої української інтелігенції в Галичині, зазначив: «Собиранием народных песен занимаются г[оспода] Шашкевич, Вагилевич, Бирецкий. Чрезвычайно замечательно собрание колядок сего последнего: я надеюсь познакомить з ними русских читателей»[1]. Того ж року, коли були надруковані ці рядки, у Харкові вийшла монографія «Об историческом значении русской народной поэзии» молодого вченого Миколи Костомарова, у якій у прикінцевій інформації про джерела цієї праці вказувалося: «Почтенный наш этнограф И. И. Срезневский по возвращении своем из путешествия в славянскии земли сообщил мне колядки, собранные в Галиции г[осподином] Берецким. Это рукописное собрание содержит 33 песни и драгоценно в высокой степени для русской этнографии, филологии, истории, в особенности мифологии; так что многое проливает новый свет на верования наших предков»[2].

Прізвище І. Бірецького в повному чи скороченому написанні зазначено на багатьох сторінках праці Костомарова під цитатами, наведеними з рукопису збірки колядок. То були перші згадки в друку про українського фольклориста Івана Бірецького, перші стислі оцінки його діяльності та публікації фрагментів із його фольклорних записів. Дещо раніше ім'я це згадувано в листуванні сучасників, передовсім з кола діячів «Руської трійці».

Спорадичні згадки про нього бачимо і в різних пізніших публікаціях, але вже здебільшого — як про громадського і церковного діяча. На цій стороні діяльності І. Бірецького наголошувалося і в скупих посмертних згадках про нього. В одній з них, щоправда, вказувалося на потребу написати біографію покійного і показати всі його заслуги[3]. Однак такої більш-менш докладної характеристики цього діяча ще не маємо[4]. Не потрапив І. Бірець-

---

[1] Срезневский И. И. Донесение г. Министру народного просвещения // Журнал М-ва нар. просвещения (СПб.).— 1843.— Ч. 37, отд. 4.— С. 59.

[2] Костомаров, Н. Об историческом значении русской народной поэзии.— Х., 1843.— С. 216.

[3] Из Равского // Слово.— 1883.— № 106, 107.

[4] Чи не єдиною досі спробою зібрати основні відомості про І. Бірецького є газетна стаття П. Кривоносюка «Іван Бірецький (Перший фольклорист Лемківщини)» у варшавському тижневику «Наше слово» (1970.— № 20, 21). Але ця публікація залишилася в нас майже непоміченою, має вона надто загальний характер і не позбавлена неточностей.

кий і до наших енциклопедичних видань, в тому числі до першого тому «Української літературної енциклопедії».

Отож, уже навіть загальні спорадичні згадки про народознавчу діяльність І. Бірецького, його причетність до діянь Шашкевичевого товариства спонукають, зобов'язують нас уважніше приглянутися до того, ким він був і чим причинився до справи національно-культурного відродження та розвитку нашого народу.

Іван Бірецький народився 1815 р. (місяця і дня поки що встановити не вдалося) у лемківському селі Кальниці Сяноцької округи, де його батько Іван (1782—1837) був священиком. У поблизьких селах Карликові й Жерниці були священиками брати батька Степан і Петро[5], у яких малий Іван часто гостював. Навчався в церковно-парафіяльній школі рідного села, в перемишльській гімназії, а з 1835 р.— у Львівській духовній семінарії, яку закінчив 1839 р. То був час, коли в семінарії ще навчалися М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та ряд інших членів їхнього гуртка. Із згадок у листуванні видно, що І. Бірецький перейнявся ідеями «Руської трійці», став її активним співробітником, своєю людиною в колі її діячів. Особливо близько він зійшовся з І. Вагилевичем і Я. Головацьким, з якими підтримував зв'язки і після закінчення семінарії.

У Львові І. Бірецький познайомився і заприязнився з відомими чеськими культурними діячами К.-В. Запом і Ф. Яхімом. Ці імена часто згадуються в його листуванні. Так, у листі до Я. Головацького від 24 і 30 березня 1840 р. він просив: «Поздоров любого Запа і Яхіма і всіх»[6]. В інших листах називає К. Запа «наш добрий», «наш Владислав». К. Зап у своїх листах тепло відгукується про І. Бірецького, просить спільних знайомих передати йому вітання від нього і від Ф. Яхіма, називає його «наш Бірецький»[7].

Це не лише конвенціональні форми ввічливості, була під ними тверда основа спільного довір'я, співпраці й ділових взаємин. На сьогодні вже досить докладно (хоч аж ніяк не повно) висвітлено важливу роль чеських друзів у налагодженні зв'язків «Руської трійці» з діячами слов'янської культури, у популяризації діяльності львівського гуртка і постачанні його потрібною літературою. Певну конкретну роботу виконував у цьому процесі й І. Бірецький. Так, в архіві П.-Й. Шафарика зберігся відпис так званої «Сербської хроніки» архиєпископа Даниїла з 1325—1338 рр. із поміткою «З рукопису бібліотеки університету Львівського переписав Бірецький, руський семінарист, від місяця листопада 1838 до лютого 1839»[8]. Це копія того матеріалу, про який просив П.-Й. Шафарик у листі до Я. Головацького від 24 жовтня 1838 р., бажаючи покласти його в основу підготовлюваного збору сербських пам'яток — «Monumenta Serbica»[9]. Відповідність відпису оригіналові засвідчив Я. Головацький. Він зробив і вислав П.-Й. Шафарико-

---

[5] Встановлено на основі церковних шематизмів Перемишльської єпархії 20—30 рр. XIX ст. (Schematismus universi Venerabilis cleri Dioecenseos graeco-catholicue Premisiensis. Premisliae).

[6] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— Львів, 1909.— С. 27.

[7] Там же.— С. 24, 42.

[8] Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.— Львів, 1921.— С. 82.

[9] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 11—12.

ві докладний опис цієї рукописної книги з бібліотеки Львівського університету[10]. Такі доручення І. Біреckий напевне виконував у свої семінарські роки неодноразово. Польський дослідник Я. Козік небезпідставно причисляє І. Біреckого поряд з Я. Головацьким та І. Вагилевичем до тих українських галицьких діячів, які найбільше причетні до розвитку чеського слов'янознавства в першій половині XIX ст.[11]

У колі «Руської трійці» І. Біреckий зацікавився слов'янознавчими студіями, вивченням нової української літератури, був заангажований до активної праці на українському національно-культурному й освітньому полі. І після закінчення семінарії, перебуваючи далеко поза Львовом, він не переставав жити цими зацікавленнями. У листі до Я. Головацького від 31 січня 1840 р. І. Біреckий, очевидно відповідаючи на інформацію адресата, висловлює радість, що друзі його «не сидять у лінocci, а діють», і сумує, що сам нічого не може зробити, оскільки «родина і її справи приковали мя дома, мало що ся ділає для себе і народу»[12]. В цьому ж листі він цікавиться новими творами наддніпрянських письменників і вчених, просить допомогти придбати деякі з них: «Желав би-м я дуже собі придбати деякі сочиненія українців: Срезневського, Котляревського, Основ'яненка і пр. Чи не міг би ти ся о тім постарати, о жеби то мож було, що би я дав! Як би то наші побратими слухали!»[13] Маючи на увазі домовлену зустріч і спільну працю з Я. Головацьким у бібліотеці Перемишльського єпископату, І. Біреckий тут же додає: «Не забудь Основ'яненка і Котляревського з собою привезти до Перемишля»[14].

Щоб з'ясувати обсяг зацікавлень І. Біреckого і коло його зв'язків, наведемо й інші фрагменти цього листа, де мовиться про те, щоб Я. Головацький взяв від одного з їхніх семінарських товаришів — М. Малиновського або К. Запа — «Критику Булгаріна» та «Русалку» (очевидно, «Русалку Дністровую»), залишену для І. Вагилевича, і привіз ці книжки з собою[15]. Потребує розшифрування й окремого вивчення замітка І. Біреckого про те, що книжки до Пешта він послав, але звідти нічого нема «від Твого друга»[16]. Хто цей «друг», які книжки висилав І. Біреckий і чому він? Далі висловлено сподівання на присилання книжок, у чому обіцяв допомогти наддніпрянський діяч Платон Лукашевич: «Може там дащо надійде для нас з Московщини, дав би Біг, ждемо того, як каня дощу, але, відав, нічого з того. П. Лукашевич лише красноречивий»[17].

У згадуваному вже листі до того ж адресата від 23 і 30 березня 1840 р. І. Біреckий захоплено відгукується на звістку про те, що Я. Головацький готує для публікації збірки українських пісень і прислів'їв: «Радість єс мі велику доніс, любий друже, написавши мі о предприятіях твоїх, і то радість не змислену. Все, де іде о народі руськім, і о єго славі, все тоє мя тішить»[18]. Як можна судити із змісту цього листа, І. Біреckий листувався і з І. Вагилеви-

[10] Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин...— С. 82—85.
[11] Kozik I. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830—1848.— Kraków, 1973.— S. 233.
[12] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 22—23.
[13] Там же.— С. 23—24.
[14] Там же.— С. 24.
[15] Там же.
[16] Там же.
[17] Там же.
[18] Там же.— С. 26.

чем. Знаючи податливий характер І. Вагилевича, він висловлює побоювання, щоб цей визначний діяч «Руської трійці» не «зкривив з простої дороги, котрою ми поступаємо і поступати хочемо все»[19]. Цей мотив наявний і в деяких інших листах, особливо, коли І. Біреций дізнався про зближення І. Вагилевича на початку 40-х рр. з представниками польської літературно-наукової еліти у Львові, зокрема графами Борковськими[20]. Як показали дальші події, стурбованість І. Біреького не була безпідставною.

Із листування бачимо, що Я. Головацький тримав свого друга в курсі літературного і наукового життя, надсилав йому книжки, залучав до праці. Так, у листі до Я. Головацького від 13 листопада 1840 р. І. Біреций дякує за прислане «Слово о полку Ігоревім» і шкодує, що не може переглянути книжки, які прислав Д. Зубрицькому М. Погодін, висловлює радість, що «почтенний Максимович» підтримує молодих галичан у мовному питанні, позитивно відповідає на пропозицію підготувати щось для «Киевлянина» М. Максимовича[21].

Це лише окремі штрихи, але і з них складається досить виразно окреслений образ духовно цільної людини, освіченої, інтелігентної, з широкими зацікавленнями, відданої своєму народові, готової працювати для нього, служити його освітньому і культурному піднесенню. Немає сумніву, що основа цієї прогресивної спрямованості, демократичного світогляду і національно-патріотичної заангажованості І. Бірецького була закладена в середовищі «Руської трійці». Духовному зарядові цієї школи він залишився вірний усе своє життя.

Після закінчення семінарії І. Бірецький перебував у селі Радошичах Сяноцької округи, куди після смерті батька в 1837 р. перебралася його сім'я. Ще раніше парохом цього села став дядько І. Бірецького Петро*. Дуже можливо, що саме до нього перебралася осиротіла сім'я покійного брата[22]. Але турбота про сім'ю лягла на плечі молодого богослова І. Бірецького. Це він наголошує у своїх листах, скаржачись, що замість того, щоб «о наших трудах подумати, дащо зібрати і обробити», його голова повинна бути «повна старання о родині, де мають перебувати, в чім ходити і як на білім світі жити»[23].

У листах І. Бірецького згадується, що через родинні та деякі інші обставини він не може знайти подруги, оженитися, а тому зволікано і справу з його свяченням[24]. 1842 р. він одружився, прийняв свячення і став священиком у селі Бахорі (Бахурі) у північній частині Сяноцької округи. Як видно з даних Перемишльського єпархіального шематизму, до того свяще-

---

[19] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 26—27.

[20] Там же.— С. 64.

[21] Там же.— С. 46.

* У Перемишльському єпархіальному шематизмі Петро Бірецький 1788 р. н. значився парохом Радошичів уже в 1833 р.

[22] П. Кривоносюк допустив у згадуваній статті неточність, твердячи, що батько І. Бірецького був парохом у селі Радошичах. Не маємо даних і про те, що в цьому селі він залишив «невелике господарство».

[23] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 26.

[24] Пояснення у статті П. Кривоносюка тривалої перерви між закінченням семінарії і прийняттям сану священика тим, що І. Бірецький, мовляв, мусів відбути перед свяченням дворічний пробний (?) строк, бо був у дружніх зв'язках з Шашкевичем і його гуртком (Наше слово.— 1970.— № 20) здається довільним, у всякому разі, даних, що підтверджували б цю версію, немає.

ником у цьому селі був старший брат І. Біреuького — Микола (1811 р. н.). 1842 р. він перенісся до села Порохника (Прухніка) поблизу Перемишля, а його місце в Бахорі зайняв І. Бірецький.

До бахірської парафії належало ще кілька сіл і хуторів (Динів, Ходорівка, Лясківка, Уляниця, Липник, Гарта, Шкляри). Це місцевість українсько-польського етнічного пограниччя, яка вже тоді була дуже вражена полонізаційним процесом. Про це з гіркотою писав І. Бірецький в листі до Я. Головацького від 1 липня 1842 р.: «Кажеш мені писати, як мені в Бахурі. От, правду сказати, не для мене то-тоє єсть місце! Бо що ж, прошу, може мене до нього в'язати, коли я ніби в руській парафії, а мої русини такії, що й по-руськи не знають; чи він в дому Божім з дяком заспіває або слова Божого по-руськи послухає! По-польськи все треба казати! Меже собою ще говорять по-своєму, но щоб ані одного ляха не було, бо тії зараз їх висмівають, і за тоє родичі свої діти мало по-руськи научають; що ще своїм матерним говорить язиком, то старії люде, а молоджага — найбільше по-ляцьки швангроче. Ані в нас руськой на зачуєш пісні, бо краков'як вже їх місце зайняв, але і той не часто ся відзиває, хіба й у корчмі, бо і нема коли, бо все панцьке. Яка ж теперки для мене тутки може бути утіха? Для такого, кажу, чоловіка, що рущиною лишень віддихає?»[25]. Автор листа вказує і на занепад народних звичаїв: «Ані собітки в нас на честь Яна Купали не заясніє, ані коляди тутки ніхто не празнує, все тоє-сь позабували, згинуло навіки»[26]. Скаржиться він і на нестатки, брак допомоги від парафіян.

Але і в цих несприятливих умовах І. Бірецький не перестає думати про загальну справу, підтримує намір Я. Головацького видати український альманах, зазначаючи, що книжка повинна мати таку назву, «щоб на надію добрую ворожила»[27]. Береться до роботи і в своєму селі, починаючи від заснування парафіяльної школи. Вже в цьому ж листі він писав: «...мислю нову школу закладати в моїм біднім Бахурі, де як світ стоїть, того ніколи не бувало»[28].

У Бахорі І. Бірецький був священиком більше 10 років — до 1853 р. Немає матеріалів, що давали б можливість простежити його діяльність у той час, коли, будучи «на конець руської землі поверженний, всі бурі і непогоди, на ню приходящії, терпеливо зносити мусив»[29]. Знаємо, що закінчив спорудження розпочатого ще перед ним храму в Бахорі, побудував церкву в належному до його парафії сусідньому селі Динові. Напевне не залишався він бездіяльним і на культурно-освітній ниві та в піднесенні національної свідомості своїх парафіян. Судити про це можна хоча б на основі того, з яким ентузіазмом сприйняв він події весни 1848 р.

Уже з перших слів листа до Я. Головацького від 27 квітня 1848 р. І. Бірецький висловлює здивування і незадоволення тим, що галицькі українці не виявляють належного розуміння історичної важливості подій даного часу і нічого не роблять для вирішення своєї долі: «Може в Вас люди о нічім не знають і сидять собі тихо і спокійно? А дух тогочасний ще не ов'янув уми ваші? Але тоє бути не може!.. Всі народи навперебіжки о народність свою ся убігають, всі прав своїх ся домагають, оден лише русин не-

---

[25] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 64—65.
[26] Там же.— С. 65.
[27] Там же.
[28] Там же.— С. 64.
[29] Там же.— С. 238.

отважно ся дивить, що з того буде розмишляє, а може зовсім на Бога спущаєсь...»[30]. Він нагадує, що в українців небагато людей, котрі можуть і схочуть узяти на свої плечі тягар турботи за народ, але робити це конче треба, наголошує насущну потребу будити й організовувати народ: «Тепер то на часі, Братцю, писати і письмом чулим нарід з оспалості пробуджати, слабих підкріпляти, молодіж загорілу на простий путь напроводжовати...»[31]. У цьому зв'язку І. Біредький бачить конечність організації своєї періодичної преси, рішуче заперечує скептичний погляд на цю справу Д. Зубрицького, твердячи, що «то конечно нам є потребно, найлучша пора до того ся тепер насуває». Газета, на думку І. Бірецького, має відкрити можливість публічно відізватись «словом руським чистої правди, голосом покривджених». Він заохочує Я. Головацького до заснування такої газети, і, враховуючи його чималий попередній видавничий досвід, уважає адресата найбільш підготовленим з-поміж можливих її редакторів[32].

Як і переважна більшість інших тогочасних українських галицьких діячів, І. Бірецький найбільшу надію на справедливе розв'язання соціальних і національно-культурних проблем українського народу в Австрійській монархії покладав на центральний уряд, цісаря і конституцію. Однак, закликаючи «не дати кому іншому, кромі правдивого царя австрійського, галицького короля конституційного, над собою панувати»[33], І. Бірецький водночас спонукав галицьких українців і до цілеспрямованої конкретної роботи. У його тогочасних виступах, листуванні можна простежити продуманий аналітичний підхід до осмислення і розв'язання різних питань, а також конструктивні ініціативи і пропозиції, позначені живим відчуттям і розумінням насущної ситуації, суспільно-політичної та культурної потреби.

Цікавою, з цього погляду, є стаття І. Бірецького, надрукована як лист від 11 квітня 1848 р. до одного з редакторів у польській газеті «Postęp» з підписом «Іван Бірецький, парох руський у Бахірі»[34]. Автор виступає проти того, що в газеті, яка видається у Львові і яка вважає себе поступовою, обговорюють тільки польські справи і ні словом не згадують українців — корінних жителів цього краю. Він категорично відкидає трактування українців як поляків грецького обряду, підкреслює, що хоч обидва ці народи і походять з одного слов'янського кореня, вони відрізняються історією, мовою, звичаями, що, попри багатовікове поневолення, відступництво вищих суспільних верств, які денаціоналізувалися, занедбаність культурного життя, український народ не втратив своєї самобутності, індивідуальності, що цей народ не повинен бути «вічним невольником», а разом з іншими має розвиватися, будувати своє життя. Це невідкладна потреба, особливо тепер, зазначає І. Бірецький, у час відродження, коли всі народи пробуджуються і «вперед поступають». Важливим уважає «двигнення з занепаду» літератури, розвиток української мови, яка «надається для найвищого удосконалення», заснування власної преси, яка має правдиво показувати становище українців у Галичині, боронити їхні потреби і права, організа-

[30] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 238.
[31] Там же.
[32] Там же.— С. 238—239.
[33] Там же.— С. 238.
[34] List do jednego z redaktorów. Dnia 11 Kwietnia 1848 //Postęp (Lwów).— 1848.— N 4.— S. 14.
[35] Ibid.

цію освіти рідною мовою і впровадження цієї мови в урядове користування. Автор статті застерігає, що коли поляки діятимуть на шкоду українцям, то це ще більше посилить недовір'я і ворожнечу між обома народами, оскільки їх дружнє співжиття, згода і єднання можливі тільки на основі справедливості та рівноправності, взаємної поваги до національних мов, звичаїв, традицій. «Чи ж би то роз'єднало Русь з польським народом, якщо б у руських округах у школах, судах, урядах була запроваджена руська мова, як того поляки в своїх округах домагаються»,— запитує І. Біреиький і далі вимагає признати українському народові в Галичині «давню власну національність і дозволити йому безперешкодно розвивати свої стосунки згідно з правами конституції», оскільки без цього українці не матимуть жодної користі і коли всі народи ідуть уперед у своєму матеріальному і духовному розвитку, вони залишаються в тому ж становищі, що й дотепер[36].

У кінці статті автор вказує, що висловлені ним погляди і думки — не хвилеві рефлексії, а переконання, продиктовані насущними потребами українського народу в Галичині, добрим знанням цього народу і тривалими роздумами над його становищем. Це, підкреслює він, голос цілого народу, «так думає... кожний справедливий, добра народові своєму щиро бажаючий русин»[37].

Слід зазначити, що це був один з найраніших публічних виступів у пресі тієї революційної весни 1848 р., який порушував українське питання в Галичині. Уже із загальної і дуже туманної відповіді на статтю І. Біреиького, надрукованої в тому ж номері «Postępu» і підписаної одним з його редакторів — К. Відманом, було видно, що це питання неможливо замовчувати, залишити поза увагою, хоч ішлося у відповіді лише про «русьчизну», про «люд руський» в «краях польських»[38]. Незабаром ця справа стане предметом жвавого обговорення, зокрема, на сторінках покликаної до життя першої української газети в Галичині «Зоря Галицька», яка почала виходити в травні 1848 р.

І. Біреиький брав активну участь у дебатах на цю тему, послідовно відстоюючи справедливе розв'язання українського питання в Галичині, надання східній її частині національно-культурної автономії і рівноправних з поляками можливостей розвитку. Він намагався підготувати прихильне ставлення до української справи також представників інших слов'янських народів. Дізнавшись про організацію Слов'янського з'їзду у Празі (1—12 червня 1848 р.), І. Біреиький у листі до К. Запа від 20 травня 1848 р. з радістю висловлюється про те, що революційна весна «встряснула цілу Австрію різнорідну, вольності світле засвітило сонце, а лучами своїми всі народи зі своєго пробудило сну»[39], водночас з тривогою констатує, що довгі роки неволі знекровили український народ політично, приспали його чуйність, а тому в даний момент сусіди-поляки зуміли обійти його, відмовляючи йому в праві на самостійний національний розвиток. Не знаючи, хто буде представляти галицьких українців на з'їзді, «хто промовить за ними слово ласкавоє», І. Біреиький прагне донести через К. Запа до слов'янських діячів основну інформацію про реальний стан українсько-польських взаємин і погляд української

[36] List do jednego z redaktorów...— S. 14.
[37] Ibid.
[38] O znaczeniu Ruśczyzny w krajach polskich // Postęp.— 1848.— N 4.— S. 15.
[39] Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин...— С. 92—93.

сторони на це питання: «Ми хочемо згоди і спокою і щирого побратимства з братми ляськими, як і зо всіми братми словенськими, але они мусять о тім забути, що були колись нашими панами (най Бог нас навсігда хоронить від такого панування) і лишити нам вільне місце аби-сьми могли образоватися на власній народній ниві, хоть ми бідні і убогі, зо всіх словенських братів позаду зосталися, преці не хочемо стратити своеї самостійності, не хочемо бути орудієм до осягнення самолюбних наміреній. Наміренія братів поляків суть дуже ясні: хотять Польщі в давніх границях від Балтицького до Чорного моря як одноє політическоє тіло з одними інституціями, а ще гірше — з одним урядовим язиком, т. є. хотять панувати не тілько над нами, слабими русинами, але над усіми братьми словенськими»[40].

У листі висловлено надію на розуміння і співчутливе ставлення до справи «рідних братів словенських, котрі подати нам повинні руку помочі і спомагати нас у потребі». Передовсім І. Бірецький сподівається підтримки від самого К. Запа, який «був у нас і все добре знає»[41].

Коли на хвилі революційних подій 1848 р. постали українська політична організація Головна руська рада у Львові та її філії у провінції, І. Бірецький взяв діяльну участь у заснуванні однієї з них у своїй місцевості — Окружної руської ради, став її секретарем. Він розумів, що успіх української національної справи може бути забезпечений лише тоді, коли вона буде спиратися на підтримку загалу, зокрема громадськості провінції. Це наголошував, зокрема, у листі до Я. Головацького від 12 серпня 1848 р.[42] Тут же з гіркотою й обуренням писав про брак ентузіазму для народної справи, відступництво і бездіяльність деякої частини українського духовенства, в тому числі представників його вищої ієрархії, які не знають потреб народу, не дбають про працю для його добра, «а крилошани і намісники нашії тілько о народність руську стоять, що пес о п'яту ногу, їм лише грошиків дай і титулів більше, то би і рідного батька запродали; треба би і у нас реформації великої, особливо від голови, но коли і як тоє наступит, того не знати»[43]. У цьому зв'язку скептично висловився і про галицького митрополита Йосифа Левицького: «Що ся старого митрополити дотиче, нехай собі умирає в спокою; знаємо ми всі добре, що він нічого для нас не зділав доброго»[44]. Бірецького турбує також, що, незважаючи на конституційне надання однакових прав усім народам монархії, українську мову і далі дискриміновано, що різні подання і скарги, написані по-українськи, примушують в урядових установах перекладати на польську або німецьку мови[45].

Багато праці і старання вклав І. Бірецький у підготовку і проведення з'їзду діячів української культури Галичини — «Собору руських учених» восени 1848 р. у Львові. Він брав участь у роботі секцій історії і географії (був її секретарем), шкільної, слов'янської літератури[46]. Підтримав пропозицію з'їзду про створення церковно-народного словника, погодився

---

[40] Брик І. Матеріали до історії українсько-чеських взаємин...— С. 94.
[41] Там же.— С. 95.
[42] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 283—285.
[43] Там же.— С. 284.
[44] Там же.
[45] Там же.
[46] Головацкий Я. Исторический очерк основания Галицко-руской Матицы и справоздание первого собору ученых руских и любителей народного просвещения.— Львов, 1850.— С. XXXI, XXXIV, XXXV, LXXII.

скласти для нього лексичний матеріал букв «ж» і «с»[47]. Належав до засновників культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця»[48].

Про діяльність І. Біреького після 1848 р. маємо небагато відомостей і стосуються вони переважно церковно-парафіяльної сфери. У 1853 р. він став парохом села Верблянів Яворівського деканату (тепер Яворівського району Львівської області), а з 1856 р.— парохом і деканом (благочинним) у містечку Угнові (тепер Сокальського району Львівської області), де перебував до кінця життя*.

Крім суто церковних занять, І. Біреький у всіх місцях свого перебування проводив велику громадсько-освітню роботу — організовував школи, читальні, товариства тверезості, хори, послідовно боронив права рідної мови. Особливо багато зробив він для організації культурно-освітнього життя української громади Угнова, зокрема, заснував тут хори дорослих і хлопчиків, які стали широко відомими в околиці. У некрологах на смерть І. Біреького згадувано його визначну роль у тому, що багатий і бездітний угнівський міщанин Жуківський пожертвував своє майно на заснування й утримання в місті бурси для убогих дітей, встановлення стипендії для особливо здібних учнів та на будівництво церкви[49]. Великий мурований храм, споруджений стараннями Жуківського і Біреького, і нині прикрашає Угнів.

Помер І. Біреький 12 липня 1883 р., похоронений в Угнові.

Багато корисного зробив І. Біреький для утвердження національно-культурного розвитку українців Галичини. Ще вагоміша його заслуга на полі української фольклористики та етнографії.

Народознавчу діяльність І. Біреького можемо простежити за збереженими його записами в архівних збірках, згадками про збирацьку роботу і матеріали дослідника в публікаціях, листуванні та спогадах сучасників. Систематизація й аналіз цієї емпіричної інформації показує, що фольклористично-етнографічною збирацькою роботою займався І. Біреький головно із середини 30-х — у 40-х рр. і переважно у лемківських селах, пов'язаних з його життям, родиною, місцями праці. Про записи І. Біреького пізнішого часу і з інших місцевостей, зокрема з періоду перебування у Верблянах і Угнові, відомостей не маємо.

Цілеспрямовані зацікавлення народознавством, записуванням фольклорного й етнографічного матеріалу в І. Біреького зародилися в час вступу до Львівської духовної семінарії й, безперечно, пов'язані з безпосереднім впливом, який мала на нього діяльність «Руської трійці». У листі до П. Лукашевича від 14 липня 1839 р. Я. Головацький називає І. Біреького в числі тих своїх друзів і знайомих, котрі під час літніх канікул подалися «в дорогу поміжи наш нещасний руський мир... збирати пам'ятки народних діяній»[50]. І. Вагилевич зазначав у листі до М. Погодіна від 8 листопада 1843 р., що,

---

[47] Головацкий Я. Исторический очерк...— С. CVII.
[48] Там же.— Додаток.— С. II.
* Хронологію переміщень І. Біреького подано на основі інформації шематизмів Перемишльської єпархії.
[49] Слово.— 1883.— № 106 і 107.
[50] Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— К., 1982.— С. 307.

навчаючись у духовній семінарії, він мав щастя називати другом І. Бірецького, який своєю «полум'яною душею обняв усе, що єсть слов'янськоє, особливо поетичну країну». Вказує, що вже тоді він мав чималий збірник народних пісень, серед них були і колядки[51]. У цьому ж листі І. Вагилевич досить докладно окреслив географію збирацької діяльності І. Бірецького — «в древній землі, нині в Сяноцькій окрузі», вказавши назви низки сіл цієї округи: «Кальниця, Суковате, Радошичі, Кам'янка, Ославиця, Дошно, Ліщевате[52]. Я. Головацький у замітках про збирачів фольклору в Галичині також зазначав, що тереном збирацької діяльності І. Бірецького була Сяноцька округа. В дуже загальному окресленні він подав і жанрово-тематичний діапазон фольклорних фіксацій збирача: «пісні колядні, весільні, при хрестинах, думи, думки, шалалайки й інші»[53]. Але вказана тут хронологія збирацької роботи І. Бірецького (1839—1840 рр.) — неточна. Архівні матеріали дають підстави датувати його записи ранішим часом.

І. Бірецький належав до перших збирачів фольклору на західноукраїнських землях, був, зокрема, піонером фольклористичної роботи на території Галицької Лемківщини. Його збирацькі зацікавлення охоплювали всі види пісенної народної творчості. Але найбільшу увагу привернула обрядова народна поезія.

Готуючи на початку 40-х рр. збірник українських народних пісень з Галичини, Я. Головацький виділив у його плані цикл весняних пісень під назвою «Райцовання»[54]. На цей цикл як один із найоригінальніших звертав він увагу й О. Бодянського в листі від 14 березня 1844 р.[55] Немає сумніву, що ця назва з'явилася в класифікації пісенного матеріалу Я. Головацького на основі інформації та записів І. Бірецького. У листі від 31 січня 1840 р. останній, повідомляючи Я. Головацького про свої нові етнографічні та фольклорні фіксації на Лемківщині, згадав, що «дещо» назбирав про «райцовання», тобто пісні, подібні до колядок, які виконують на Великдень[56]. Зберігся й автограф запису І. Бірецьким пісні «На той лі горі, на той високій», озаглавлений «Райцовання з Прибитівки»[57].

Зазначені моменти — найраніші відомості в нашій фольклористиці про побутування на Україні пісень, пов'язаних з великодніми обрядовими обходами, пісень того ж типу, що «волочобні» у білорусів. Згодом В. Гнатюк подасть у своєму виданні гаївок цикл аналогічних пісень з Яворівщини під назвою «Риндзівки» із зауваженням у передмові, що досі ці пісні були невідомими в українській фольклористиці[58]. Справедливість вимагає уточнити твердження вченого, оскільки пріоритет відкриття цих пісень у нас (правда, з дещо

---

[51] Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835—1861).— М., 1879.— Вып. 3.— С. 646.

[52] Там же.— С. 647.

[53] Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Львів, 1935.— Ч 1.— С. 121. Ці замітки використав О. Бодянський у передмові до першої подачі збірника Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» у квартальнику «Чтения в имп. Московском обществе истории и древностей Российских при Московском университете» (1863— Кн. 3.— С. I—XII). До окремого книжкового видання збірника ця передмова не потрапила.

[54] Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника АН України (далі — ЛНБ АН України), від. рукописів, ф. 36 (Я. Головацький), спр. 727, п. 49.

[55] Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодянським (1843—1876) // За сто літ.— Х.; К., 1930.— Кн. 5.— С. 127.

[56] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 23.

[57] ЛБН АН України, від. рукописів, ф. 36 (Я. Головацький), спр. 754, п. 52, арк. 32.

[58] Гнатюк В. Гаївки.— Львів, 1909.— Т. 2.— С. 8.

іншою назвою, але, безсумнівно, того ж виду і функціонального призначення) належить І. Бірецькому, а якщо ширше — фольклористиці «Руської трійці».

Із подачі І. Бірецького в номенклатуру обрядової весняної поезії ввів Я. Головацький і такий вид, як «царинні пісні». У згадуваному листі до О. Бодянського, вказуючи цю назву, додав, що такі пісні виконують під час обрядового весняного обходу полів: «Красні пісні, досі жодному собирателеві незнакомі — є їх у мене 10»[59]. Усі ці десять пісень уміщено у другій книзі збірника Я. Головацького під назвою «Царинні пісні»[60]. Упорядник так характеризував їх у доданій до збірника статті про класифікацію народних пісень: «Після гаївок наступають царинні, або русальні пісні, які збереглися тільки в лемків, тобто карпатських жителів західно-руської частини Галичини. Їх також співають хором жінки при обході поля (царини) на тройцю чи зелені свята, які лемки і закарпатські русини називають русаллями, русальною неділею»[61]. У покажчику «Систематическое оглавление песен» він зазначив, що всі ці пісні записані в селі Кальниці Сяноцької округи[62]. Але ніде не вказав імені збирача. Не згадано його і в пізніших передруках цих пісень, у тому числі сучасних[63]. Тим часом збережений в архіві Я. Головацького рукопис запису цих пісень[64] документально стверджує, що його автором був І. Бірецький.

Рукопис датований 1840 р. і, крім тексту вказаних десяти пісень, містить цікавий опис народної обрядово-звичаєвої традиції, з якою пов'язували виконання цих пісень. Саме з цього опису і почерпнув Я. Головацький основні відомості для наведеної вище характеристики «царинних пісень». Але він опустив ряд істотних моментів: що обхід полів приурочувано до другого дня Зелених свят, що в його ритуалі поєднували два компоненти — церковно-релігійний і давній народний. І. Бірецький дуже вдало підмітив це своєрідне поєднання, яке так і не створило якоїсь цілісної амальгами: процесія рушає з хрестами і хоругвами, прибраними різним зіллям, від церкви аж до границі села, тоді обходить засіяні поля, священик іде попереду і співає з дяком своє, «а мир, особливо невісти,— своє», тобто царинні пісні[65]. Цей запис — унікальний етнографічний документ.

Істотним і оригінальним внеском І. Бірецького в українську фольклористику є його збірка народних обрядових пісень, пов'язаних з народженням дитини. Вона датована 1838 р., містить записи 22 пісень із зазначенням сіл, де ці записи зроблено (Кальниця і Радошичі). Уже на початку 1840-х рр. збірка потрапила в розпорядження Я. Головацького, вона фігурує в плані його збірника пісень, її згадувано в цитованому листі до О. Бодянського з 1844 р., а згодом повністю включено в «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» під заголовком «Хрестини»[66]. У своєму коментарі до цього пісен-

---

[59] Савченко Ф. Листування Якова Головацького з Осипом Бодянським...— С. 127.

[60] Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— М., 1878.— Ч. II.— С. 241—246, № 1—10.

[61] Головацкий Я. Ф. Распределение и оглавление песен // Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. III, отд. 2.— С. 2.— (Друга паг.).

[62] Там же.— С. X.

[63] Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року.— К., 1963.— С. 618.

[64] ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 36 (Я. Головацький), спр. 754, арк. 58—59.

[65] Там же.

[66] Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. II.— С. 133—140, № 1—22.

ного циклу Я. Головацький вказував, що родинне свято хрещення дитини («Хрестини») «супроводиться також особливими піснями. Вони записані в Сяноцькій окрузі (у лемків), але всі пізнішого походження. В інших краях немає обрядових пісень при хрещенні дитини, а на хрестинах, як при всяких сімейних і домашніх розвагах, співаються пісні, які виділяємо в особливий розряд і називаємо святковими, круговими і пировими»[67].

Я. Головацький правильно підмітив невелику поширеність родильних обрядових пісень в українському фольклорі, проте його висновок, що ці пісні відомі тільки на Лемківщині,— поспішний і не відповідає дійсності. Низку народних пісень, пов'язаних з відзначенням народження дитини, з Українського Полісся подає у своїх «Трудах» П. Чубинський. Але збірка І. Бірецького — найбільш компактне і значне явище серед відомих матеріалів цього виду українського фольклору.

Вона прикметна, передовсім, тим, що представляє хронологічно найраніші записи цього жанрово-тематичного підвиду українського фольклору, містить власне народні зразки хрестинних пісень з побажанням здоров'я, щастя, добра дитині, батькам, родині, возвеличенням кумів, бабки-повитухи тощо. Змістом, основними мотивами вони близькі до аналогічних пісень у білоруському фольклорі, де цей вид народної пісенності дуже добре розвинутий[68]. Збірка І. Бірецького вносить корективи в поширене уявлення, начебто, як висловився білоруський фольклорист М. Гринблат, на Україні хрестинні пісні фіксували «тільки в сусідніх з Білорусією районах»[69]. Це твердження спростовується, до речі, і побутуванням пісень цього виду в Українському Закарпатті.

І. Бірецький збирав і народні обрядові весільні пісні. В архіві Я. Головацького збереглися записи та відписи з його матеріалів весільних пісень в Кальниці[70]. Саме із записів І. Бірецького походить група весільних пісень із позначкою «З Сяноцької округи» у другому томі збірника Я. Головацького[71]. Але, як і в попередніх випадках, ім'я збирача цих пісень не згадано.

Найвагоміший внесок у сфері збирання обрядового фольклору І. Бірецький зробив своїми записами народних колядок. Немає сумніву, що зацікавлення колядками прищепив йому І. Вагилевич — найбільший ентузіаст і організатор пошуків та фіксації цього жанру народної поезії. Як видно із спорадичних згадок, І. Вагилевич уважно стежив за діяльністю І. Бірецького на цьому полі. Його збірка складалася головно із записів колядок у семінарські роки.

Збереглися автограф збірки І. Бірецького латинським алфавітом у фонді І. Вагилевича[72] і списки гражданкою в архівах І. Срезневського[73] та

[67] Головацкий Я. Ф. Распределение и оглавление народных песен.— С. 9.— (Друга паг.)

[68] Йому присвячена окрема книга багатотомного видання білоруського фольклору: Радзінная паэзія.— Мінск, 1971.— 721 с.

[69] Грынблат М. Я. Беларуская радзінная паэзія // Радзінная паэзія.— С. 6.

[70] ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 36 (Я. Головацький), спр. 754, п. 52, арк. 31.

[71] Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. II.— С. 116—129, № 53—91.

[72] Kolędne pieśni, zebrane między łemkami przez I. Bierzeckiego // ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 19 (І. Вагилевич), спр. 30, п. 5, арк. 1—6.

[73] Пісні колядні. Збирав Іван Бірецький // Архив Академии наук России (Санкт-Петербургское отд.), ф. 216 (И. И. Срезневский), оп. 3, спр. 170, арк. 1—25.

Я. Головацького[74]. Перший рукопис був, очевидно, підготовлений для планованого на початку 40-х рр. видання українських колядок у Львові, яке мав намір здійснити своїм коштом польський письменник і громадсько-культурний діяч Юзеф Дунін-Борковський (1809—1843). На основі інформації І. Вагилевича про це писалося в журналі «Москвитянин» в 1841 р.[75] Відомий польський вчений В. Мацейовський також підхопив цю відомість, зазначивши в одній із своїх праць того часу, що у Львові Ю. Борковський «займається виданням українських колядок»[76].

Основною в цьому виданні мала бути збірка народних колядок І. Вагилевича. Але останній хотів залучити до нього і матеріал І. Бірецького, вів з ним у цій справі переговори. Їх відгомоном є згадка в листі І. Бірецького до Я. Головацького від 13 листопада 1840 р. про те, що автор листа не має охоти віддавати своїх колядок І. Вагилевичеві, «хіба б Борковський заплатив»[77]. Але в листі до того ж адресата від 15 липня 1841 р. Бірецький уже писав, що збирається вислати Вагилевичу свою збірку[78]. В той час, напевне, і було підготовлено та надіслано І. Вагилевичу рукопис збірки колядок І. Бірецького латинкою.

На жаль, заходи з виданням не були реалізовані. Розходження І. Вагилевича з видавцем виникли через вимогу останнього друкувати збірник латинським алфавітом і, особливо, через те, що Ю. Борковський мав намір опублікувати не весь підготовлений матеріал, а лише вибір. У листі до М. Погодіна від 3 січня 1842 р. І. Вагилевич незадоволено констатує, що Ю. Борковський збирається друкувати колядки латинсько-польськими буквами і не повну збірку, а лише «виємки»[79]. Незгоди з цього приводу (а може, й ще щось інше) стали на перешкоді здійсненню першого окремого видання українських колядок. Уже в листі від 27 червня 1843 р. І. Вагилевич звернувся до М. Погодіна з проханням видати українські колядки в Росії[80].

Рукопис збірки колядок І. Бірецького гражданкою Я. Головацький передав разом із своїм коментарем І. Срезневському в липні 1842 р., коли той перебував у Львові. Ознайомившись із змістом збірки, визначний славіст був у захваті. Матеріалами цього рукопису скористався і М. Костомаров. І. Бірецький знав про намір І. Срезневського опублікувати збірку. Як винагороду за цю працю він просив надіслати всі українські книжки з Росії, які можна буде дістати[81]. Але задумові й цієї публікації не судилося збутись.

Рукописна збірка у фонді Я. Головацького — це відписи більшості записів колядок І. Бірецького ще з часу його перебування у Львівській семінарії. У листі до Я. Головацького від 13 листопада 1840 р. І. Бірецький згадує про ті колядки, які адресат відписав[82]. Походження їх від І. Бірецького засвідчують і власні помітки Я. Головацького та порівняння тексту з автографами.

---

[74] ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 36 (Я. Головацький), спр. 735, п. 50.

[75] Москвитянин (Москва).— 1841.— Ч. 3.— С. 534.

[76] Maciejowski W. A. Polska aż do pierwszeij połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów.— Petersburg; Warszawa, 1842.— T. 2.— S. 74.

[77] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 48.

[78] Там же.— С. 55.

[79] Письма к М. Погодину...— Вып. 3.— С. 639.

[80] Там же.— С. 640.

[81] Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— Львов, 1905.— С. 193.

[82] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 48.

Збережені рукописні матеріали містять 43 оригінальні тексти народних колядок, записані в різних сторонах Лемківщини. Паспортизаційні дані більшості записів такі: Кальниця — 11, Кам'янка — 2, Ліщевате — 4, Ослава — 1, Вислок-Горішній — 12, Дошно — 1, Суковате — 3, Радошичі — 1, без визначення місця запису — 8. Це найраніша збірка колядок з Лемківщини. Складена вона з реліктових пам'яток народної поезії з багатьма унікальними змістовими і художньо-стильовими моментами. Наукової цінності додають їй і предметні примітки збирача, географічна та хронологічна окресленість записів. М. Костомаров заслужено назвав її «у вищій мірі дорогоцінною».

Разом із знаменитою збіркою колядок І. Вагилевича записи І. Бірецького становлять найвагоміший набуток української і, можна сказати, загальнослов'янської фольклористики першої половини XIX ст. щодо фіксації цього жанру народної поезії. Тексти із збірки І. Бірецького використовували різні автори, їх цитували, друкували, майже всі вони ввійшли до збірника Я. Головацького (част. II), але без згадки, крім хіба що в названій праці М. Костомарова, імені збирача. Уже в наш час збірку народних колядок І. Бірецького на основі рукопису латинкою з фонду І. Вагилевича надруковано під його іменем (щоправда, дещо здеформованим при транскрибуванні з польського написання — І. Бєжецький) у варшавській газеті «Наше слово» (підготовка тексту і супровідні пояснення до нього І. Красовського)[83].

У збирацькому доробку І. Бірецького є і чимало записів з-поза обрядового пісенного фольклору. Це низка баладних пісень з Лемківщини, що належать до найраніших відомих фіксацій пам'яток народної епіки з цього регіону[84]. Виразним впливом західнокарпатського збойницького фольклору позначені пісні про сина-розбійника («Мати сина годувала, потіхи ся сподівала») і недолю відданої матір'ю за розбійника дочки («А там долов, за стодолов, оре дівча чорним волом»). Генетичну пов'язаність із західнослов'янською народнобаладною традицією можна простежити і в лемківській пісні про дівчину, яка чарами спроваджує мертвого милого і сама гине («Коли милий на войну ішов»). Своєрідний лемківський локальний колорит властивий записам варіантів народних балад про тройзілля («Ой приїхали козаки над воду»), отруєння брата сестрою за намовою коханця — «чужоземця», «воєводи» («Ей шло дівча на травічку до тихого Дунаїчку», «Сидют ткачі на верстаті»), покарання чоловіком легковажної жінки («Дві загороди лободи, а третя барвінку»), підмовлену звідниками дівчину («А там долов на риночку піют хлопці паліночку»). Бірецький записав і кілька баладних пісень апокрифічного змісту, які виконували в піст і які належали також до репертуару лірників.

І. Бірецькому належить збірничок ліричних лемківських пісень, названий «Співанки... Собрав Іван Бірецький в селі Кальниці Сяноцької землі 1838», автограф її зберігається в рукописному фонді Я. Головацького[85]. Це, можна сказати, хронологічно одна з найраніших (якщо не найраніша) в українській фольклористиці спроб охопити паспортизованими і датова-

[83] Лемківські народні колядки // Наше слово.— 1966.— № 49—52; 1967.— № 1, 3, 4.

[84] Збірка записаних І. Бірецьким пісень епічного характеру збереглася у фонді Я. Головацького відділу рукописів ЛНБ АН України (ф. 36, спр. 740, п. 50, арк. 1—10).

[85] ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 36 (Я. Головацький), спр. 756, п. 52, арк. 1—18. Збірку написано гражданкою з домішкою деяких букв латинського алфавіту. Орфографія взорована на «Русадку Дністровую».

ними збирацькими записами ліричний пісенний репертуар одного села. Збірка містить більше півсотні пісень різних тематичних груп. Переважну більшість становлять ліричні любовні пісні з домінуючими радісними, жартівливими, тужливими, драматичними мотивами, медитаціями на родинно-побутові теми. Кілька цікавих зразків пісень про нещасливе, безрадісне сімейне життя, жіночу недолю, найяскравішим серед них є ліричний триптих «Не дай мене, мамцю, де много діверів», «Не дай мене, мамцю, де є много зовиць», «Не дай мене, мамцю, близонько під бочок». Своєрідним лемківським колоритом позначена група пастуших пісень з дівчиною-пастушкою як ліричним героєм у центрі.

У збірці І. Бірецького вперше рубриковано пісні на «рекрутські» і «кошарні», тобто жовнірські, чи солдатські, та казарменні. Тут згруповано записи відомої рекрутської пісні «Весело мі било, весело ми грали, коли м'я в Сяноці в барву прибирали» і восьми пісень, які більшою чи меншою мірою стосуються теми солдатського життя. Рукопис містить записи групи коломийок, а також під заголовками «Співанки при хрестинах» і «По хрестинах» — восьми хрестинних пісень з Кальниці.

Більшість пісень із збірки І. Бірецького відома з різних пізніших записів і публікацій їхніх варіантів і версій. Немало з них і досі належить до поширених і популярних в пісенному репертуарі не тільки лемків, але й на всій Україні (наприклад, «Ой зацвіли фіалочки, зацвіли»). За І. Бірецьким слід визнати заслугу першого записувача цих творів і першого укладача збірки лемківських народних ліричних пісень.

У цитованій інформації про галицьких збирачів пісенного фольклору Я. Головацький зазначив, що І. Бірецький записував між іншими і «шалалайки». У листі до О. Бодянського з 1844 р. він зачислив шалалайки до народних танцювальних приспівок і характеризував їх як пісеньки типу краков'яка або коротеньких словацьких співанок, які виконують до танцю і які побутують на західному пограниччі України та в Закарпатті[86]. В одній з інших заміток Я. Головацького про народні танцювальні пісні ареал поширення шалалайок обмежений Сяноцькою округою, а їх назва виведена від рефрену «шалалай, шалалай»[87]. У згаданому листі до О. Бодянського Я. Головацький зазначив, що має записи близько 100 шалалайок. Згодом у його збірнику під назвою «Шалалайки» з'явилося друком 109 цих творів[88]. Отже, переважна більшість цієї групи пісень (якщо не всі) була в Я. Головацького вже на початку 40-х рр. і, немає сумніву, що всі вони походили із записів І. Бірецького. І тут він був першовідкривачем одного із своєрідних видів пісенних мініатюр українського фольклору.

І. Бірецький був причетний і до одного з визначних явищ української фольклористики першої половини XIX ст.— видання збірки «Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем» (Відень, 1841). Уже під час підготовки рукопису цієї праці до друку Я. Головацький звертався до І. Бірецького з проханням надіслати його записи народних приказок, прислів'їв, загадок, а також пісень. Відповідаючи на це прохання, І. Бірецький писав у листі від 24 і 30 березня 1840 р.: «Що маю, тоє даю, посилаю Ти деякії

[86] Савченко Ф. Листування Я. Головацького з О. Бодянським...— С. 127.
[87] Возняк М. З романтичного періоду фольклорних занять Якова Головацького // Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича.— Ч. 1.— С. 101.
[88] Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. II.— С. 218—240, № 1—109.

загадки, котрі будуть до дачого — кажи печатати, а приповідок дуже мало і незначних маю. О піснях поговоримо в Перемишлю»[89]. Тут же наведені записи 18 загадок з відгадками. Прокоментувавши деякі характерні фонетичні й морфологічні особливості лемківської говірки цих записів, І. Бірецький в кінці додав: «З тим чини, як Ти ся подобає»[90].

Це істотний фактологічний момент з історії віденського видання «Приповідок», оскільки засвідчує одне з джерел добірки загадок у кінці книжки[91] (у рукопису Г. Ількевича такої добірки не було), на основі чого вона й одержала назву «Галицькії приповідки і загадки». Всіх загадок у книжці 60 (з кількома варіантами). Із записів, які надіслав І. Бірецький, вміщено з невеличкими редакційними правками 17 загадок у кінці добірки під №№ 44—60. Це констатуємо на основі зіставлення тексту загадок з листа І. Бірецького і в публікації. Це також дає підставу уточнити беззастережне твердження К. Студинського й А. Франка, що всі загадки цієї публікації зібрав І. Бірецький[92]. Очевидним є те, що крім записів останнього упорядник і редактор збірки Я. Головацький скористався й іншими матеріалами. Передовсім, напевне, власними — так, як це він широко практикував і в доборі приказок та прислів'їв[93]. Участь матеріалів різних авторів у виданні Ількевичевих «Приповідок» встановлюється на основі першоджерел, але в самій книжці це авторство, в тому числі І. Бірецького, не відображено.

Така доля, зрештою, майже всієї фольклористичної спадщини І. Бірецького. Він був дуже діяльним і цілеспрямованим збирачем — одним із найактивніших у гроні фольклористів «Руської трійці». Притім ставився до цього заняття не просто як ентузіаст, любитель народнопоетичного слова. Він чітко усвідомлював насущну потребу і велику культурну значимість збирання, вивчення і публікації творів усної народної словесності, вважав це, як сам висловлювався, вагомою складовою патріотичної роботи «для народу руського»[94]. Його погляди були цілком співзвучні народознавчій концепції та програмі «Руської трійці». Власне, І. Бірецький був основним реалізатором цієї програми на терені Галицької Лемківщини, допомагав членам «Руської трійці» інформацією про етнічну й етнокультурну ситуацію в цьому регіоні, у налагодженні зв'язків з місцевими діячами тощо. Так, за його посередництвом І. Вагилевич одержав записи народних колядок з Лемківщини польського письменника Вінцентія Поля і Павла Свірчевського.

І. Бірецький збирав фольклорні й етнографічні матеріали не тільки в названих селах, але й принагідно в інших місцевостях, під час переїздів і подорожей. В одному з листів до Я. Головацького він згадує, наприклад, що в дорозі з Перемишля до рідного села, перечікуючи дощ в корчмі, слухав пісню наймички «Посіяв я яру пшениченьку й зелений овес...»,

---

[89] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 27.

[90] Там же.— С. 27—28.

[91] Галицькії приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем.— Відень, 1841.— С. 119—124.

[92] Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833—1847 // Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. LIX; Франко А. Григорій Ількевич як етнограф // Записки Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1912.— Т. 109.— С. 104.

[93] за підрахунками А. Франка на основі текстологічного дослідження видання Ількевичевих приповідок Я. Головацький увів до цієї книжки більше тисячі паремій із власних записів (Франко А. Григорій Ількевич як етнограф.— С. 109).

[94] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 26.

хотів записати її, але «проклята» корчмарка перешкодила цьому — не дала «докінчити»[95].

Певним можна вважати те, що вказаними матеріалами, виявленими в архівах автографами і відписами записів І. Біерецького, встановленими фактами їх публікації аж ніяк не вичерпується його збирацький доробок на ниві фольклористики й етнографії. Уже з наведених згадок у листуванні видно, що записами І. Біерецького було охоплено значно більше реалій традиційно-побутової народної культури, ніж розглянуто вище. Так, у листі до Я. Головацького від 31 січня 1840 р. він указує, поряд з колядками та великодніми райцованнями і загадками, також на свої записи купальських пісень («о собітці»), епічних творів («дум»), приказок і прислів'їв («приповісти»), меланочних пісень («меланки») і голосінь («заводи»)[96]. Є згадки, що Бірецький цікавився і фольклорною прозою. В листі від 13 листопада 1840 р. він інформував Я. Головацького, що пробував розвідати серед місцевого населення усну традицію про могилу на лемківському Підгір'ї, звану Кракусовою[97]. Але виявити відповідні записи в рукописах чи публікаціях поки що не вдалося.

Наявні матеріали збирацької роботи І. Бірецького фіксують верхню межу його записів тільки початком 40-х років. Чому раптово він покинув улюблене і, як добре усвідомлював, важливе заняття? Правда, у Бахорі умови для збирацької народознавчої роботи були малосприятливими — під полонізаційним натиском тут, як скаржився І. Бірецький у вже цитованому листі, було втрачено майже все з народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору. Але важко припустити, що він — досвідчений збирач — не зафіксував тут ніяких реалій етнографічного і фольклорного буття, що ця сфера залишилася поза його увагою в тій великій культурно-освітній роботі, яку вів у Бахорі впродовж більше десяти років.

Те саме можемо сказати і про дальші роки життя і діяльності І. Бірецького — у Верблянах та Угнові. Свої фольклорні записи І. Бірецький найчастіше віддавав чи давав для відпису Я. Головацькому, який найбільшою мірою і використав їх у своїх публікаціях, особливо у збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Об'єктивно на Я. Головацького лягла вина за те, що (напевне без злого умислу) матеріали І. Бірецького, як і багатьох інших збирачів з періоду «Руської трійці», залишилися анонімними в цьому виданні. Встановити авторство можна на основі збережених автографів записів, відписів із зазначенням автора, паспортизаційних даних, різних робочих нотаток і неопублікованих приміток Я. Головацького, згадок у листуванні та інших документальних матеріалів, а також текстологічного аналізу. Проте слід мати на увазі, що ідентифікація авторського запису з його публікацією утруднена характерними для редакторської практики Я. Головацького частими і нераз дуже істотними втручаннями в текст.

Отже, робота над виявленням і вивченням народознавчої спадщини І. Бірецького потребує продовження. Але й те, що знаємо про доробок ученого, переконливо показує його як вельми продуктивного і заслуженого трудівника на ниві української фольклористики. Він зафіксував багато цінних, деколи унікальних творів народної уснопоетичної словесності українсько-

[95] Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького...— С. 43.
[96] Там же.— С. 23.
[97] Там же.— С. 47.

польського етнічного пограниччя. Неперехідну наукову і культурологічну цінність мають, зокрема, його збірки народних колядок, весняно-великодніх пісень («райцовання»), хрестинних, ліричних, «шалалайок», записи народних балад.

І. Біpецький належав до перших збирачів українського фольклору, був першим лемківським фольклористом, його записи становлять істотну частку в первинному фонді збірок нашої народнопоетичної творчості. Першоджерельної наукової вартісності додають його збіркам увага до говіркових особливостей народної мови, географічні та хронологічні дані фіксацій, етнографічні відомості про обрядово-звичаєвий контекст і побутовий характер функціонування тих чи інших творів тощо. А коли ще пов'язати воєдино народознавчу роботу І. Біpецького з його громадською, патріотичною позицією, вірністю ідеалам Шашкевичевого гуртка, цілеспрямованою культурно-освітньою роботою серед народу, то перед нами постає неординарна постать одного з активних подвижників українського національно-культурного розвитку, людина, ім'я якої не може, не повинно залишатися в тіні.

Треба подбати про окреме видання фольклорних записів І. Біpецького, про те, щоб його доробок і заслуги були належно оцінені в історії української культури, зокрема в історії становлення і розвитку української фольклористики. Іван Біpецький на це заслужив.

Roman KYRCHIV

THE FOLKLORIST IVAN BIRETS'KYI, PROMOTER OF THE „RUS'KA TRIJTS'A“

The article looks at the the work of Ivan Birets'kyi, one of the active promoters of the Rus'ka Triitsia, the vanguard of the Ukrainian intelligentsia in Galicia during the 1830's and 1840's. Birets'kyi's social, educational and folkloric work is studied.

On the basis of archival materials, correspondence and other sources, and attempt is made to shed new light on his life, his relations with Ivan Vahylevych, Yakiv Holovats'kyi, and with the Czech enlighteners K. Zap and F. Yakhim. The article also sets out to demonstrate the democratic character and patriotic thrust of I. Birets'kyi's literary and social ideals, his cultural and educational work among Ukrainians, and his dedicated activity in the revolutionary year 1848.

The main focus of attention here is on I. Birets'kyi's folkloric heritage. He was one of the first collectors of Lemko folklore. Of special folkloric value are his collections of popular carols, baptismal, spring and Paschal songs, ballad cycles, lyrical songs, military songs, monostrophic dance refrains, and recollections.

Іван **СЕНЬКО**

ПІСНЯ ПРО СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ

Панщина, за словами Івана Франка, для селянина «значила ненастанну кривду, темноту, здичіння і втрату почуття людської гідності» [1]. Звичайно, трудовий люд не мирився з таким становищем. Відмова відробляти повинності, втеча від пана в чужі краї, збройні виступи — далеко не повний перелік форм протесту селянства проти гноблення. На хвилі революційних потрясінь в Європі у 1848 р. і селянство Галичини, Буковини та Закарпаття, що тоді входили до складу Австрії, почало активно вимагати соціальних і національних прав та свобод. Аби запобігти селянському повстанню, австрійський уряд дуже поспішно скасував феодальні повинності в Галичині весною 1848 р., на п'ять місяців раніше, ніж в інших провінціях монархії. «Всі панщинні роботи і підданські данини» скасовано з 15 травня того року [2]. Ця дата збіглася з виходом у Львові першого номера української газети «Зоря Галицька».

Документи того часу [3] засвідчують, з якою великою радістю населення краю зустріло скасування панщини. До таких документів належить публікація двох пісень у «Зорі Галицькій» 4 липня 1848 р. Редакція газети інформувала читачів: «Ото одна вже поважненька руска невіста од часу, як ся лев руський пробудив, займається поезійов русков и то оточена своими внуками, при занятію господарском, и написала вже з десять кавалков в дусі народном». А далі надруковано текст:

Прилетіла зозуленька та й стала ковати:
«Ой щось я вам, добрі люди, маю повідати.
Як вже гаї зеленіли, я до вас вертала,
Сіла-м собі в темнім лісі, трохи-м спочивала.
Аж тут разом щось здудніло, я ся споглянула,
Яке-м диво обачила, яже-м ся забула.
А то панщину свобода перед собов гнала,
Загнала ю в ліси, в дебрі, щоби там пропала.
А за нею женуть пани, взяли ю просити:

---

[1] Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині //Франко І. Я. Твори: У 20 т.— К., 1956.— Т. 19.— С. 564.

[2] Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772—1849): Документи і матеріали.— К.: Наук. думка, 1974.— С. 391.

[3] Див.: Там же.— С. 393, 423 та інші; Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.: Зб. документів.— К., 1949.— С. 177, 283.

«Вертай, вертай назад до нас: нема з одки жити».
Панщина їм одповіла: «Що ж я тому винна?
Семі-сьте мя одправили, я вам була вірна».—
«Не в той способ ми з тобою хтіли ся розстати,
Ми судили, що тя колись знов будем вітати.
Ми не вміем молотити, наші женки жати,
Ми не знали, що так тяжко на хліб працювати.
До кав'ярні нема з чим йти та й чортика грати,
Бо в кишені всюди пусто, одки ж чого взяти?
З арендаря вже не можна больше витягати,
Бо вже наборг хлоп не хоче горілоньки брати».

Після цього тексту було проведено риску, під якою видрукувано другу пісню:

Ой ти, «Зоре Галицькая», яка же-сь нам ясна!
Так-єсь красно засвітила, аж панщина згасла.
Хоть так ясно засвітила — не всі видять люди,
Ой суть таки межи нами, що мають полуди.
Ой ти, «Зоре Галицькая», не світи нікому,
Только нашій руськiй справі, як пойде до трону.
(У кінці публікації криптонім: «П...а з К...»)

Процитовані два «кавалки» — перша публікація відомої у народі пісні про скасування панщини «Ой летіла зозуленька та й стала ковати». До цього часу опубліковано близько сорока варіантів її: у журналі «Основа» [4], у збірках А. Дешка [5], А. Лоначевського [6], Я. Головацького [7], у записах М. Павлика [8], Є. Ярошинської [9], К. Квітки [10], в антологіях «Історичні пісні» [11] та «Співанки-хроніки» [12], де поряд із класичними зразками обнародувано записи нашого часу.

Фольклористи, цікавлячись цією піснею, з'ясовували, в якому середовищі вона виникла, авторський чи фольклорний текст опублікувала «Зоря Галицька». М. Драгоманов уважав, що її на противагу ненародній «Пісні радості» склав «хто-небудь із близьких редакції «Зорі» осіб», а вже потім вона «почала ширитися через усну передачу» [13]. Фольклористи і літературознавці Чехо-Словаччини і Югославії на тій основі, що пісня «Прилетіла зозуленька та й стала ковати» є в рукописній збірці Петра Кузмяка (1816—1900), переселенця із Закарпаття у югословську місцевість Бач-Керестур, стверджували, що він, збирач фольклору та віршувальник у фольклорному

4 Основа.— 1861.— № 6.— С. 107.
5 Дешко А. Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси // Зап. имп. русск. геогр. о-ва по отделу этнографии.— СПб., 1867.— Т. 1.— С. 671.
6 Лоначевский А. Сборник песен буковинского народа. Собрал Г. И. Купчанко //Зап. юго-западного отдела имп. Русск. геогр. о-ва.— К., 1875.— Т. II (1874 г.).— С. 273—274.
7 Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— М., 1878.— Ч. 3, отд. 1.— С. 205—212.
8 Народні пісні в записах Михайла Павлика.— К.: Муз. Україна, 1974.— С. 197—198.
9 Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської.— К.: Муз. Україна, 1972.— С. 228—229.
10 Квітка К. Народні мелодії з голосу Лесі Українки.— К., 1917.— С. 89.
11 Історичні пісні.— К.: Вид-во АН УРСР, 1961.— С. 715—731.
12 Співанки-хроніки.— К.: Наук. думка, 1972.— С. 130—137.
13 Драгоманов М. Українські пісні про волю селян// Драгоманов М. Розвідки про українську народну словесність.— Львів, 1900.— Т. 2.— С. 33, 36.

дусі, і є автором: як твір П. Кузмяка пісню надруковано у книгах «Поети Закарпаття: Антологія закарпатоукраїнської поезії» (Братіслава; Пряшів, 1965) та «Антология поезиї бачванско-сримских писательох» (Руский Керестур, 1963). Олена Рудловчак, вивчаючи біографію Кузмяка, не знайшла однозначної відповіді на запитання, «чи мотив його пісні був ним укладений, чи він запозичив його»[14]? Фольклорист Олексій Дей обстоював думку, що це твір народний: він має типовий зачин співанок-хронік, розповідає про те, що хвилювало у 1848 р. селян, а прикінцеві строфи про «Зорю Галицьку» можуть належати «авторові з народу, що був захоплений журналом на рідній мові» [15].

Ні в кого немає сумніву, що опублікована в «Зорі Галицькій» пісня про скасування панщини — авторський твір. Але хто автор — «панна з К...» чи «Петро з Керестура» (або Петро Кузмяк), хтось «із близьких редакції осіб» чи «автор з народу»? Нам треба з'ясувати також, завдяки чому цей твір став таким популярним.

Пісенний відгук на політичну подію — народна традиція. Галичани, буковинці та закарпатці розповіли в піснях про похід у 1809 р. дислокованого в Галичині австрійського полку «Парма» в Північну Італію проти військ Наполеона [16], виступ Лук'яна Кобилиці [17], придушення угорського повстання 1848 р.[18], вбивство дружини цісаря Франца-Йосифа Єлизавети 4 вересня 1898 р. [19] та інші події. Коли station станіславський староста Казимир Мільбахер дещо обмежив панське свавілля у 1830-х рр., народ і на це відгукнувся піснею:

Тепер у нас в Станіславі добре хлопом бути:
Аби з хлопа шкіру дерли, того уж не чути.
Всі патенти для підданих по домівках гнили,
Прийшов тому тут Мільбахер — всі ся їх учили.
Атамана ся не бою — що ми той котюга!
Та я собі нині газда, а він двірський слуга.
А оконом що ми зробить? Не сміє карати:
Як я піду до старости, буде він ся мати... [20]

Цю народну традицію широко використовувала преса, публікуючи на зразок народних співанок-хронік вірші агітаційного змісту. У 1848 р. на Прикарпатті розповсюджувано листівку з «Піснею радості». Твір було складено українською мовою і надруковано латинським шрифтом, він вихваляв шляхту як ініціатора знесення панщини:

Прилетіла ластівочка до нашого села,
Ой прийшла нам новинонька для всіх нас весела.
Ой летіла ластівонька та понад рікою,
Змиловалися ляшеньки над нашой бідою.

---

[14] Рудловчак О. З ліхтарем у минуле: До біографії Петра Кузмяка //Рудловчак О. Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси.— Братіслава; Пряшів: Словацьке пед. вид-во, 1981.— С. 107—115.

[15] Дей О. І. [Примітки] //Співанки-хроніки.— С. 507.

[16] Голос народний (Коломия).— 1866.— № 22.

[17] Див.: Народ про Кобилицю: Зб. фольклорних творів / Упоряд., вступна стаття і приміт. В. І. Тищенка.— К.: Наук. думка, 1968.

[18] Див.: Франко І. Кошут і кошутська війна //Житє і слово.— 1894.— Кн. 3.— С. 461—477.

[19] Див.: Співанки-хроніки.— С. 174—176.

[20] Цит. за: Франко І. Я. Лук'ян Кобилиця // Франко І. Я. Твори: У 20 т.— Т. 19.— С. 721.

З'їхалися та до Львова, стали розмовляти:
«Занехаймо на панщину хлопів наганяти.
Занехаймо виганяти, годі того буде,
Бо і хлоп не товарина, бо і хлопи — люди...».
Написали до цісаря, нехай о тім знає,
Що для хлопів пан ся своєй панщини зрікає[21].

І. Франко вказував на ненародний характер «Пісні радості», наголошуючи, що її створено «якимось гарячим паном», щоб потягти руського хлопа, аби «тримав з ними»[22]. Таку ж роботу у 30-х рр. XIX ст. проводили поляки Каспер Ценглович та Михайло Попель, розповсюджуючи свої пісні серед українців-жовнірів і галицьких селян[23].

М. Драгоманов також сприймав «Пісню радості» як ненародну, витворену для того, щоб викликати у галицьких селян симпатії до польської шляхти й антипатії до австрійського уряду. Але й пісні «Прилетіла зозуленька та стала ковати», яку, на його думку, створив хтось з української народовської інтелігенції на противагу «Пісні радості», він відмовив у народній основі[24].

Так, і в «Зорі Галицькій» з'являлися стилізації під фольклор. 1848 р. надруковано вірш «До люду руського» («Ну же, ну же встань, русине») за підписом «Єк... Пр...» (№ 9, с. 30), у якому передано радість з нагоди скасування панщини:

Вже од Буга дальше Сана
Над русином нема пана,
І скрушені суть кайдани,
І в кут пойшли атамани.
Над Галичем ясна зоря,
Чисте сонце встає з моря...

А 1849 р. «Зоря Галицька» у березневому, 25-му номері надрукувала вірш «Горілочка», який формою повністю відповідає співанкам-хронікам:

Прилетіла зозуленька та й стала кувати,
Ой час, люде, горівчище пити перестати...

Отже, і пісня про скасування панщини «Прилетіла зозуленька» не суперечить традиції газети. Треба зважити на те, що «Зоря Галицька» опублікувала цю пісню як авторський твір, наголосивши, що написала його «поважненька руска невіста», написала «в дусі народном».

На скасування панщини відгукнулися Б. Дідицький, О. Павлович, І. Ріпа й інші, однак їхні твори не поширилися серед народу в усній формі. Хіба могла претендувати на це «Пісня на снесеніє урбара» сільського дяка і півцеучителя із Східної Словаччини Івана Ріпи? Адже в ній актуальна тема не була втілена художньо:

Засвітила ясна зоря
Франц Йосифа царя,
Котра нашим дідам вгасла,
Нас же, бідних, спасла.

---

[21] Драгоманов М. Українські пісні про волю селян.— С. 13.
[22] Франко І. Я. Панщина та її скасування...— С. 621.
[23] Див.: Там же.— С. 599—601.
[24] Див.: Драгоманов М. Українські пісні про волю селян.— С. 27.

Нині радость возсіяла,
Свобода настала,
Радується уж господар,
Же не робить урбар... [25]

Народ — строгий цензор, він робить своїм лише твір, цілісний ідейно і художньо. «Народний поет,— писав І. Франко у статті «Як виникають народні пісні?»,— творить свою пісню з того матеріалу вражень та ідей, яким живе ціла маса його земляків. Творячи її, він не стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він в головних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм, крім тих, що становлять щоденну поживу цілої маси. Його пісня є, отже, якимсь виразом думки, вражінь та стремління цілої маси, і тільки таким чином вона стає здатною до сприйняття і засвоєння її масою» [26].

Отже «поважна невіста» добре знала і думки селянські, і форму їх вираження, бо її пісню народ підхопив: «два кавалки» із «Зорі Галицької» неодноразово зафіксовано в усному побутуванні як один твір [27]. Документально підтверджено, що для селян влаштовували голосні читання «Зорі Галицької», в тому числі восьмого номера за 1848 р., у якому надруковано текст пісні: «По укінченому спису відчитано через писаря радного 8-ме число з «Зорі Галицької» [28]. Василь Вівчар із села Зозулинців на Поділлі у 1894 р., почавши пісню з прославлення зорі галицької:

Ой ти, зоре галицькая, ай яка ти ясна,
Як ти зійшла, зазиріла, аж паньщина згасла.
Ой ти, зоре українська, чом так пізно зійшла?
Як ти зійшла, так година полекшіня прийшла.
Ой як зійшла, заясьніла, вся темрява щьизла,
А в тій хвилі паньщиночка у безодню свисла,—

а вже потім розповівши про діалог панів з панщиною, яка втікає, назвав інше джерело знайомства з цим пісенним твором: «Переймив він покійного Петра Романюка» [29].

Первісний текст пісні вірно передає соціальні конфлікти того часу. Дійсно, шляхетські кола 19 березня 1848 р. подали на ім'я імператора петицію, в одному із пунктів якої йшлося про скасування селянських повинностей, хоча число поміщиків, які відмовлялися від панщини, було незначне — 80—150 осіб (про це в пісні натякає персоніфікована панщина, кажучи панам: «Самі-сьте мя відправили...»). Але більшість шляхти і слухати не хотіла про скасування кріпацтва, а, заграючи з селянами, намагалася хоч частково зберегти свої привілеї та отримати за землю викуп. Після скасування панщини було оголошено циркуляри, які зобов'язували селян до кінця червня

---

[25] Поети Закарпаття: Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст.— 1945 р.).— Братіслава; Пряшів: Словацьке пед. вид-во, 1965.— С. 148.

[26] Франко І. Я. Вибрані статті про народну творчість.— К.: Вид-во АН УРСР, 1955.— С. 55—56.

[27] Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси.— Ч. 3, отд. 1.— С. 205—210; Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської.— С. 228—229; Нар. творчість.— 1940.— № 5.— С. 31 та ін.

[28] Класова боротьба селянства Східної Галичини...— С. 410 (документ № 230.— 1848 р., липня 26.— Донесення руської ради в с. Висоцьку Головній руській раді про участь селян у роботі ради).

[29] Єндик Митро. Із народної пам'ятки про панщину //Етногр. зб.— Львів, 1898.— Т. 5.— С. 28—29.

1848 р. погасити заборгованість за попередні роки та передбачали примусову працю на панських ланах за мізерну платню (по 5—6 крейцарів на день). Це викликало нову хвилю невдоволення селян, які побоювалися, що таким способом відновлюють скасоване право (у пісні про це сказано натяком — словами панів до панщини: «Ми судили, що тя колись знов будем вітати»). Селяни масово бойкотували весняні й літні роботи у поміщицьких маєтках, ось чому в пісні пани скаржаться, що вони «не вміють молотити», а їхні «женки жати». Великої масовості набув і рух тверезості, оскільки поміщики і корчмарі, споюючи селян «в борг», примушували потім відпрацьовувати за це на полях (у пісні наголошено: «Бо вже наборг хлоп не хоче горілоньки брати»).

Значно зросла політична активність східногалицького селянства під час виборів до рейхстагу в червні 1848 р. — із 100 депутатів, що представляли Галичину, було обрано 25 українців, у тому числі 14 селян (у пісні це названо «руською справою, як пойде до трону»). Читачам газети чи слухачам пісні був зрозумілий підтекст й іншого вислову: «Бо суть такі межи нами, що мають полуди» — деякі селяни сліпо попадали під вплив прпольської публіцистики, яка твердила, що шляхта є добрим другом знедолених, а Східна Галичина — начебто польський край. Більшість українського населення виступала тоді за надання Східній Галичині автономії, і «Зоря Галицька» з цих позицій вела роз'яснювальну роботу — ось чому селянство підхопило слова похвали тижневикові: «Ой ти, «Зоре Галицькая», яка же-сь нам ясна!».

Узагальнення про політичну ситуацію в Галичині весною і влітку 1848 р. зроблено на основі статті І. Франка «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині», монографії О. Косачевської «Східна Галичина напередодні і в період революції 1848 р.» [30], збірника документів «Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772—1849)» та інших досліджень. Сумніваємося, що автором пісні про відміну панщини «Прилетіла зозуленька», яка так об'єктивно відобразила перебіг подій у Галичині 1848 р., міг бути Петро Кузмяк, хоч і сучасник тих подій, але не учасник і не свідок, бо жив поза Галичиною. Автором пісні міг бути лише активний учасник тогочасної політичної боротьби, який із селянством умів говорити його мовою.

Автором пісні могла бути й селянка — «Палагна з К...», «Параска з К...». Адже редакція сказала про автора, що це «поважненька руска невіста... оточена своими внуками, при занятію господарском». Співанки-хроніки дають багато прикладів творчої активності жінок і дівчат: «Ой кувала зозуленька вишше Яворова; //Та все цесе вірна правда, коби-х так здорова!» («Про Штолюка»)?. «У садочку зелененькім щебетала птичка, //Цю співанку ізложила Варзарук Анничка» («Про Юрину Марічку»); «Бодай тота Оленочка на світі прожила, //Та що вона Іванкови співанку зложила» («Про Івана Шевчука»); «Ой та коби не пісочок, не піскова багна, //Співаночку сесю склала Крамарева Анна» («Про Ірину Боднаручку»); «Ой кувала зозулечка близько коло рова, //Ой усьо то говорила дівка з Яворова. // А в косцьолі на престолі засияла свічка, //А й у зошит записала Костюк Гафіїчка» («Про шпалегу») [31].

На користь того, що автором могла бути жінка, промовляє й те, що суто

[30] Косачевская Е. М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г.— Львов, 1965.

[31] Див.: Співанки-хроніки.— С. 108, 309, 348, 449.

дівочу коломийку: «Ой місяцю, місяченьку, не світи нікому, //Тільки мому миленькому, як іде додому»,— використано як зразок для кінцевої строфи пісні:

Ой ти, «Зоре Галицькая», не світи нікому,
Только нашій руській справі, як пойде до трону.

Аналіз стилю (на місці «її» вживається «ю») і змісту вже згадуваної співанки «Горілочка» наштовхує на думку, що і її створив той самий автор:

Прилетіла зозуленька та й стала кувати,
Ой час, люди, горівчище пити перестати.
Най ю вже п'ют біси в пеклі, турки та татари,
Най ю пірвут лихі вітри, піб'ють чорні хмари.
Поки люди горівчище любили та й пили,
Арендарі повбирані, як пани, ходили.
Будут вони по улицях тепер дрантєм трясти,
Як не схотят молотити, а жінки їх прясти...

Правда, абсолютизувати цей висновок не беремось. Автором співанки «Горілочка» міг бути й інший любитель пісенних відгуків на актуальні події, який орієнтувався на поетику пісні про відміну панщини, так само, як автор останньої використовував традиції своїх попередників. Пісня «Прилетіла зозуленька та й стала ковати» тому й набула популярності в народі, що мала два крила: злободенний зміст і традиційну форму.

Сюжет пісні дуже простий, розвивається у двох часових площинах: перша — зозуля зустрічається з людьми і розповідає про побачене навесні в лісі («Яке-м диво обачила, яже-м ся забула»), і співець висловлює задоволення з приводу почутого; друга — це події, свідком яких була зозуля і про які взнаємо з її слів. Розповідь зозулі-вістуна — ціле оповідання з експозицією (зозуля відпочиває в лісі та стає свідком події: свобода панщину проганяє), зав'язкою (пани доганяють панщину), розвитком дії (пани просять панщину вернутися), кульмінацією (відповідь-відмова панщини), розв'язкою (визнання панами свого безсилля, безпорадності). Таким чином чітко окреслено архітектоніку твору: інформацію зозулі-вістуна про недавнє минуле обрамлено епізодами про події, що відбуваються пізніше (зустріч із зозулею — як своєрідний пролог і схвалення співцем відміни панщини —як своєрідний епілог).

Така побудова пісні зумовлена змістом, оскільки несе у собі максимум інформативності. Як відомо, інформативність — основна функція історичного епосу. Інформувати про відміну панщини не було потреби, бо про це всі знали. Тому співець вирішив поінформувати, як цю подію сприйняли шляхтичі та орендарі. Для цього найкраще підходив прийом саморозкриття, та оскільки співець не був свідком такого факту, то виникла потреба в іншому інформаторові — ним стала зозуля.

Образ пташки-вістуна — традиційний. «Ой полети, полети ти, чорна галко, на Дін риби їсти, //Ой принеси, принеси ти, чорна галко, од кошового вісти»,— звертається співець до пташки у відомій українській історичній пісні, яку записав на початку XIX ст. З. Доленга-Ходаковський [32]. У збірці пісень, що їх записали брати Федір та Осип Бодянські у 1830—1850-х рр., є

[32] Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.— К.: Наук. думка, 1974.— С. 687.

пісня про білу лебідоньку, яка розповідає про битву козаків із турками під Кострином, і пісня про орла як очевидця битви росіян з турками і поляками[33]. У співанках-хроніках найчастіше в ролі вістуна виступає зозуля: «Ой кувала зозулечка попід крильця жовта, //Ой спіймала Мирін Штолу стоголовна ровта» («Про Штолюка»); «Ой кувала зозулечка в саду на возниці, //І сталася неславочка на тій Яблониці» («Про Юріштана»); «Ой зозулька прилетіла та й єла кувати, //Збирається тяжка ровта, щось іде шукати» («Про Юру та Миколу Драгарюка»)[34].

Образ пташки-вістуна використовували співці для змалювання подій, очевидцями яких вони не були. Отже, образ зозулі, яка розповідає про побачене в лісах і дебрях, куди свобода загнала панщину, не суперечить народній традиції.

Інша річ персоніфікація панщини і свободи. Персоніфікація — радше літературний прийом. Хоча з позиції народного сприйняття подій того часу можна пояснити і її. Після проголошення циркуляра про скасування кріпацтва селяни влаштовували похорон панщини — під молебень «за упокій» у яму закопували канчуки панських слуг, пляшку горілки, а «в пам'ять наданої свободи» встановлювали хрести[35]. Цілком конкретні речі уособлювали для народу такі абстрактні поняття, як «панщина», «свобода». Тож і персоніфікація їх не повинна дивувати.

Та чим далі від місця і часу виникнення пісні, тим більше варіантів, у яких такої персоніфікації немає. Мотив «свобода проганяє панщину» наявний здебільшого в текстах, записаних у XIX ст. у Галичині та сусідніх з нею районах: «А то панщину свобода перед собов гнала» (Закарпаття: Дешко, с. 671); «Як свобода панщиноньку в Туреччину гнала» (Буковина: Ярошинська, с. 228); «Там свобода панщиноньку перед себе гнала» (Галичина: Павлик, с. 198); «Свободонька панщиноньку перед собов гнала» (Холмщина: Співанки-хроніки, с. 136); «Уже нашу панщиноньку свобода заняла» (Поділля: Історичні пісні, с. 717). У віддалених від Галичини районах переважає мотив «панщина тікає»: «Як панщина з Буковини втікала, втікала» (Лоначевський, с. 273); «Як панщина-даремщина від панів тікала» (Полісся: Квітка, с. 89); «Та як тая панщинонька з села утікала» (Поділля: Історичні пісні, с. 726).

Дуже цікавий варіант («Та кувала зозуленька від гаю до гаю») записав Раймунд Кайндль на Буковині — не тільки про втечу панщини, але й про її похорон:

Ой як вона утікала, панки ї ловили:
«Панщинонька наша люба, що ми добре жили!»
Ізійшлися попи, дяки і взяли читати:
«Вийдіть, вийдіть ів середу панщину ховати!»
Панщиноньку поховали, хрест на ню поклали,
Але всі ті варіяти жально заплакали...[36]

У ближчих до нашого часу записах частіше дано нейтральну характеристику: «А в місяці сентябрі панщина пропала» (зап. у 1928 р. на Житомирщині.— Історичні пісні, с. 727); «У феврали місяці панщина пропала» (зап. у

[33] Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських.— К.: Наук. думка, 1978.— С. 207, 219.
[34] Співанки-хроніки.— С. 107, 109, 115.
[35] Класова боротьба селянства Східної Галичини...— С. 473.
[36] Фольклорні матеріали: Із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля //Етногр. зб.— Т. 5.— С. 142.

1928 р. на Чернігівщині.— Історичні пісні, с. 731); «Ой летіла панщина понад круті гори» (зап. у 1928 р. на Поділлі.— Історичні пісні, с. 731).

У наш час записано і такі варіанти, у яких персоніфікації панщини і свободи зовсім немає. Наприклад, у співанці-хроніці «Добре було на Вкраїні нашим предкам жити», яку записано 1967 р. на Прикарпатті, пани скаржаться на свої біди не панщині, а цісареві:

Пішли пани-мандатори цісаря просити:
«Вертай-ко нам панщиночку, нема з чого жити.
Ми не вмієм громадити, наші жінки — прясти,
Хіба будем попід стіни лахманами трясти.
Ми не вмієм громадити, наші жінки — шити,
Нема кому вже задурно на хлібець робити...

Час і відстань змінювали також інші складові елементи твору. Після скасування кріпацтва в Росії (лютий 1861 р.) пісня «Прилетіла зозуленька» стала актуальною на Лівобережній Україні, і її тут заспівали. Але образ зозулі-вістуна не підходив, бо цей перелітний птах взимку не міг на Україні передавати вісті. Виникла потреба замінити образ зозулі іншим птахом: «Ой летіла качечка, в очереті впала, //Й у місяці феврaлі панщина пропала» (Історичні пісні, с. 727); «Ой летіла посмітюха та й селом співала, //Голосила панщинонька, серед моря впала» (Історичні пісні, с. 728); «Ой летіла пава, пава, на воротях впала, //А в місяці сентябрі панщина пропала» (Історичні пісні, с. 727).

Так зачин із зозулею-вістуном поступово видозмінювався, перетворюючись у паралелізм. Це добре видно з початкових строф пісні, яку 1919 р. записано на Поділлі:

Ой летіла зозулечка понад гори й села;
Чогось наша громадочка смутна й невесела.
Ой летіла зозулечка та й стала кувати:
«Ой сходися, громадочко, щось маю казати!
Щось я маю вам казати та й ще говорити:
Не будете, люди добрі, панщини робити!»
Ой кувала зозулечка, кувала й кувала,
Та як тая панщиночка з села утікала.
Ой летіла дика качка, сіла в очереті,
Ой тікала панщиночка від панів в вереті...

У цьому прикладі бачимо також один із напрямів розвитку пісні — розширення прологу. У варіанті, опублікованому в «Русской старине» (1886, березень), для прологу взято дві строфи з популярної в дореформенний час пісні «Була Польща, була Польща, та стала Вкраїна». Це відкривало шляхи до контамінування. Коли пісня втратила своє політичне спрямування і стала спогадом про минуле, у співаків виникала дедалі більша потреба розповісти про життя за панщини. Спільна ритмомелодика пісні «Прилетіла зозуленька» з народнопоетичними творами про тягар панщини полегшувала процес контамінування. Володимир Гнатюк, досліджуючи новотвори, помітив, що в них «подибуємо поодинокі куплети з давно знаних уже пісень [37].

Хоч є варіанти пісні, у яких пролог скорочують, а то й зовсім відкидають. На Поділлі записано варіант, у котрому не пташка летить, а панщина, за якою навздогін біжать економи, лементуючи:

[37] Гнатюк В. М. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності //Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість.— К.: Наук. думка, 1966.— С. 88—89.

Ой, вернися, панщинонько,
Нам без тебе горе.
Ми не вміємо косити,
Наші жінки — жати,
Буде наша пшениченька
В полі пропадати.

(Історичні пісні, с. 731)

Ще більших змін зазнав епілог первісного варіанту пісні. Закарпатці у 60-х рр. минулого століття співали її без прославлення в кінці «Зорі Галицької», внаслідок чого текст твору здається незавершеним [38]. У тих варіантах, де про зорю згадується, це вже не часопис, а символ. У буковинській пісні він допомагає розгорнути сюжет твору, виконуючи функцію прологу:

А ти, зоре буковинська, та ти, зоре ясна,
Як ти, зоре, засіяла, аж панщина згасла.
Та як она та й згасала, пани ю просили:
«Ой вернися, панщинонько, хоч до нас в гостину»,—

а закінчується вона розповіддю співця про становище селян у пореформенний час:

Тепер наші, пане-брате, та й ситії воли,
Що не звозять панські стирти до стодоли.
Тепер наші, пане-брате, жінки молоденькі,
Що не носять по ланах обіди раненькі.
Тепер наші, пане-брате, діточки хороші,
Рано ідуть на роботу, ввечір дають гроші.

(Ярошинська, с. 228—229)

Протиставлення пореформенного життя дореформенному в ролі епілогу є і в інших варіантах пісні. У виконанні Лесі Українки вона закінчується словами:

Був пан вельможний, був пан вельможний, хтів хлопа набити,
Тепер іде, гроші несе ще й просить робити.

(Квітка, с. 83)

Так само і в пісні Явдохи Зуїхи: сюжет про втечу панщини, прохання панів і її відповідь займає лише три строфи, а подальша розповідь про бідування панів — п'ять строф [39].

Нерідко пісня про скасування панщини закінчується подякою цареві чи цариці:

Дякувати Господеви й нашому цареви,
Що дарував паньщиночку усему краєви.
Дякувати Господеви, найвисшій Цариці:
Дарована паньщиночка найбідній вдовиці.

(Етногр. зб., т. 5, с. 142)

Подякуймо царю й богу і нашій цариці:
Закопали паньщиноньку на пруській границі.
Подякуймо царю й богу і нашій царівні,
Що зрівняли панів-ляхів і усіх зарівні.

(Історичні пісні, с. 732)

[38] Див.: Дешко А. Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси.— С. 671.
[39] Пісні Явдохи Зуїхи. Записав Гнат Танцюра.— К.: Наук. думка, 1965.— С. 628.

Поширенню промонархічних настроїв сприяла тогочасна офіційна пропаганда. У Галичині обнародування циркуляра про скасування панщини супроводжувалося виголошенням промов, які повинні були «напоминати людей до вдячності й вірності цісареві» [40]. В умовах загального піднесення процісарські настрої посилювалися. На зборах представників Руської ради у Калуші 7 липня 1848 р. ухвалено листа з викладом протипанських вимог, які повинні були висунути східногалицькі депутати у Віденському парламенті. У листі підкреслювалося: «Всі піддані, в деканаті Калуськім жиющії, складають найусерднішеє благодареніє єго величеству благородному імператору Фердинанду і за ласку тую, що проізволив нас освободити від панщини і винести на степень рівний з іншими обивателями краю, по сему обіцяють і поновляють вірність і прихильність к пресвітлому єго трону» [41]. Зрозуміло, що такі настрої не могла не віддзеркалити пісенна творчість.

Хоч би як змінювалися пролог та епілог пісні, визначальний її елемент — діалог панів і панщини — є у всіх варіантах, що виникли в процесі усного побутування твору. Хто б не доганяв панщину («пани», «пани-ляхи», «два ляшечки», «осавули», «економи», «стара пані»), всі благають її вернутися. Мотивація одна: вони не зможуть без панщини прожити. Найповніше просьбу панів обгрунтовано в закарпатському варіанті пісні, опублікованому 1867 р.:

Вертай, вертай до нас назад, не є откудь жити...
Ми не знаєм молотити, наші женки жати.
Ми не знали, же так тяжко на хліб працовати.
До каварці ніт з чим іти та й «чортика» грати,
Бо в кармані всюди пусто, не є откудь взяти.
От арендаря не можно больше витягати,
Бо уж наборг хлоп не хочет горілоньку брати.

(Дешко, с. 671)

Із перелічених панських бід у численних варіантах пісні найчастіше згадувано роботи на жнивах. І це зрозуміло: серед панщизняних робіт основними були польові. У пісні «Що настало тепер в світі, трудно спогадати», яку співали на початку XIX ст. на Правобережній Україні, серед тягарів панщини названо якраз цей:

Лани панські засіваєм — трудно зглянуть оком,
А тут з своїм староста, от як чорт під боком.
Не маш часу жати свого, бо панське спадає,
Прийде платити подушне, пан не спогадає.

(Доленга-Ходаковський, с. 691)

Після скасування панщини селяни насамперед відмовилися працювати на панських ланах. У підробленому маніфесті про волю, який розповсюджувано 1861 р. у Харківській губернії, проголошувалося:

«Ст. 3. Під час жнив на роботу до поміщика не ходити, нехай збирає збіжжя із своєю родиною, що збере, то і його, а якщо буде залишатися незібране збіжжя, то зібрати громадою і громадою розділити...

Ст. 5. Поміщик повинен орати на своїй ділянці сам сохою, але коли не вміє налагодити соху, то селянин, котрий тут трапиться, і пан буде його просити, повинен налагодити, але не сміятися» [42].

[40] Франко І. Я. Панщина та її скасування...— С. 628.
[41] Класова боротьба селянства Східної Галичини...— С. 393.
[42] Отмена крепостного права на Украине: Сборник документов и материалов.— К., 1961.— С. 203.

Цікаво, що таке ж уявлення про перемогу справедливості мали й українці Закарпаття, які в перейнятій від словаків пісні проголошували:

Пришло мі писаня
З Угеля до Кошиць,
Же будуть панове
Самі лучки косиц.

Панове косити,
Паньчата в'язати,
А сам солгабіров
Снопочки складати [43].

Учорашні кріпосники, опинившись у ситуації, коли самим треба «на хліб працювати», усвідомили свою безпорадність:

Ми не вмієм молотити, наші жінки — жати,
Вертай, вертай, панщинонько, не дай пропадати!

(Історичні пісні, с. 715)

Аналіз відповідей панщини у різних варіантах пісні дає можливість простежити, як мінялися погляди селянства на причини падіння кріпацтва. На перших порах побутування пісні переважав мотив, що пани «самі відправили» панщину через незнання, що буде опісля:

А она їм відповіла: «Чи я тому винна,
Самі-сте мі відправили, як вам була вірна.
Ви не вміли молотити, ваші жінки — жати,
Не знали-сте, як то тяжко на хліб працювати.

(Павлик, с. 197)

Серед публікацій кінця XIX ст. дедалі частіше трапляються варіанти з мотивом, що «панщину прогнала» нелюдяність, жорстокість кріпосників. На їхні благання вернутися, панщина відповідає:

Вернула би-м си, люде добрі,— нема задля кого,
Було хлопа шанувати за здоров'я свого.
Було хлопа шанувати, було го не бити,
Було вивезти на лан води, дати єму пити.

(Ярошинська, с. 228)

Не вернуся, не вернуся, було шанувати,
Було бідних мужиків так не катувати.

(Явдоха Зуїха, с. 628)

А в записаній 1919 р. на Поділлі пісні «Ой летіла зозуленька понад гори й села» вирішальною силою у скасуванні кріпацтва виступає громада:

Догонили панщиночку на залізнім мості:
«Ой вернися, панщиночко, до нас на рік в гості».—
«Доти я вам була винна, доти вам робила,—
Громада ня відправила — вступити-м повинна» [44].

Діалог між панами і панщиною — головне місце в архітектоніці пісні. Він не тільки пожвавлює розповідь, але й скорочує шлях до розкриття теми.

---

[43] Верхратський І. Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів.— Львів, 1901.— Ч. 2.— С. 215.
[44] Українські народні думи та історичні пісні.— К.: Вид-во АН УРСР, 1955.— С. 269.

У варіанті із села Погребища на Поділлі пісня як самостійний завершений твір складається лише із діалога між економами і панщиною:

Ой летіла ворона та й на воду впала,
А вже ваша, економи, панщина пропала.
Утікала панщина, аж гори тряслися,
А за нею економи: «Панщино, вернися!» —
«Не вернуся, не вернуся, бо не маю часу,
Було мене шанувати ще з першого разу.
Було мене шанувати та й не марнувати,
Було людей за собак та й не міняти» [45].

Форма діалогу активно впливає на розміщення компонентів пісні. Коли в діалозі останні слова належать панам, то в них висловлюється їхня позиція щодо відміни панщизняних повинностей, і тоді, щоб висловити погляди селян на ці події, потрібен своєрідний епілог: похвала «Зорі Галицькій», подяка цареві чи цариці, кпини над безпорадністю колишніх можновладців. Але коли останні слова належать персоніфікованій панщині, то вони містять в собі оцінку подій, тотожну селянській,— у таких випадках, як і в пісні із Погребища, відпадає потреба в епілозі.

Зіставляючи першу публікацію пісні «Прилетіла зозуленька» з подальшими усними варіантами, можна простежити два напрями її розвитку: інформативний і сатиричний. При інформативному відтворенні дійсності співець називає дату скасування кріпацтва, повідомляє, як сприйняли цей факт кріпосники і трудовий люд, часто намагається виграшно протиставити пореформенне життя селян дореформенному. При сатиричному підході співець показує жалюгідно комічні фігури пана-білоручки та пані-неумійки із селянським знаряддям праці на полі чи в хаті:

Пішов дідич до стодоли, взяв ціп молотити,
Та набив сі мозолята та й став голосити.
А як ввійшов до покою та й взяв собі лою,
Намастив сі мозолята: «Отак, дурний, гою!»

(Співанки-хроніки, с. 133—134)

Пішли наші бідні панки стосики рубати,
А за ними стара пані стосики складати.
Ой складала тая пані дрова без привички
Та й порвала вона собі нові черевички.

(Історичні пісні, с. 729)

Фольклористи, виховані на теорії класової боротьби, коли коментували такі ситуації, то підкреслювали, що створено їх «не за аналогією до реальних фактів», що в пісні «відбилась обмеженість світогляду селян» [46]. На нашу думку, пісня вірно передає характер українського народу: доведені до відчаю панщиною, здебільшого панами-зайдами та зденаціоналізованими перекинчиками, селяни в передреформенний час були готові до рішучих дій (про це в пісні «Пани кажуть, же ми свині» співали: «А жеби юж спокій мати, //Треба панів вирізати»[47]), але як тільки було прийнято закон про ска-

[45] Пісні Поділля. Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920—1970 рр.— К.: Наук. думка, 1976.— С. 279.
[46] Див.: Історичні пісні.— С. 1027—1028.
[47] Класова боротьба селянства Східної Галичини...— С. 346. Див. також пісню «Крейсамт з панами тримає» (Лоначевський, с. 270—271).

сування панщизняних повинностей, відчули свою силу і слабість вчорашніх можновладців — безпорадних, жалюгідних за плугом, з косою чи ціпом у руках. І подяка цареві та цариці — не ознака «обмеженості світогляду», а свідчення того, що селяни не руйнівники державності, вони підтримують ту владу, яка відстоює їхні інтереси, захищає справедливість.

Тривале життя пісні «Прилетіла зозуленька та й стала ковати» можемо пояснити кількома причинами: її інформативністю, сатиричним спрямуванням і, звичайно, відповідністю змістові народної форми твору. Кожен варіант пісні конструйовано як завершену цілісність, де сюжет і художні деталі служать одній меті — поетично відтворити дійсність.

Ivan SEN'KO

THE SONG ABOUT THE ABOLITION OF SERFDOM

The song about the abolition of serfdom in Austrian Galicia (1848) „Pryletila zozulen'ka tai stala kuvaty," is widespread both within the Carpathian region and outside it. Nearly forty oral variations of the song were recorded during the nineteenth and twentieth centuries. To a greater or lesser extent, every one of them harks back to the subject of the original version, which appeared in the newspaper Zoria Halyts'ka on July 4 th, 1848.

The song was created in the style of chronicle folksongs. Its author had a good grasp of the political situation in Galicia and captured the prevailing mood of the peasantry. However, the author was not Petro Kuzmiak of Bach Kerestur, but an active participant in the political struggle, someone who had mastered the linguistic and poetic speech patterns of the peasantry.

Within the oral tradition, the song developed along two lines: one informative, the other satirical. But all of the variations share a common element: the contrast between the pre-reform and the post-reform situation. The differences among the variations of the song are due to the temporal and geographic distances that separated individual performers of the song and the events that are bescribed in it.

Надія СУПРУН

ЕТНОМУЗИКОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Гнат Хоткевич (1877—1938) — видатний діяч України, який, плідно працюючи в галузях літератури, театру, музики, історії, керувався взаємопов'язаними принципами — творити, досліджувати, втілювати в життя, організовувати, принципами, що були скріплені просвітницькою ідеєю розвитку й пропаганди національної культури. Основою для формування Хоткевича-етномузикознавця стали бандурне виконавство й музично-етнографічні дослідження, якими він почав займатися ще в юні роки. Коли врахувати, що його культурологічну діяльність до 1906 р. визначали переважно фольклорні зацікавлення, у «гуцульські» роки їх доповнили літературні, театральні та музично-етнографічні дослідження, а в останній період життя — етноінструментознавство і просвітництво, то стає очевидною множинність об'єкта нашого дослідження. Дві сфери — етнографічна й музично-етнографічна — становлять сутність і зміст цієї діяльності.

У коло етнографічних зацікавлень Г. Хоткевича входило все, що пов'язувалося з усебічним — в єдності історії, побуту, світогляду, літератури, театру, хореографії, співу, музичного інструментарію тощо — дослідженням культури народу. У Львові зберігаються архівні матеріали Г. Хоткевича про слобідський та гуцульський фольклор [1], кобзарство, лірництво [2], музичний інструментарій, що побутує на Україні [3], а також рукописи його оригінальних та перекладних літературних творів з етнографічною тематикою: нариси, оповідання, новели та п'єси з гуцульського життя [4], переклади на україн-

---

[1] Шість зошитів фольклорних записів «Етнографічний рік» (з 1893 р.) //Центральний державний історичний архів України у Львові (далі—ЦДІА України у Львові), ф. 688, оп. 1, спр. 145; Хоткевич Г. Гуцули //Там же.— Спр. 73, 29 арк.; Матеріали про звичаї, побут гуцулів, зібрані Г. Хоткевичем // Там же.— Спр. 251, 174 арк.

[2] Матеріали до підручника гри на бандурі, складеного Г. Хоткевичем //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр, 190, 201 арк.; Загальні відомості про кобзарів та бандуристів, зібрані Г. Хоткевичем // Там же.— Спр. 191, 30 арк.; Загальні відомості про ліру та лірників, зібрані Г. Хоткевичем // Там же.— Спр. 192, 239 арк.

[3] Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 189, 66 арк; його ж Матеріали до іст [оричного] огляду музичних інструментів, існуючих на Україні //Там же.— Спр. 193, т. 1, 473 арк.; спр. 194, т. 2, 325 арк.; спр. 195, т. 3, 567 арк.; спр. 196, т. 4, 486 арк.; спр. 197, т. 5, 571 арк.

[4] Хоткевич Г. Нариси, оповідання з гуцульського життя//ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 33; Новели з гуцульського життя //Там же.— Спр. 48, 77 арк.; п'єса і сценарій «Гуцульський рік» та уривки п'єс «Непросте», «Антон Ревізорчук» // Там же.— Спр. 107, 84 арк.; драма-фантазія «Непросте» //Там же.— Спр. 120, 83 арк.

ську мову російських, грецьких та зулуських казок [5], переклади й обробки «Готтентотських байок» Бронцевола [6], двох томів монгольських казок Шидді-Кура [7]. У журналі «Природа и люди» за 1915 р. можна знайти нариси Г. Хоткевича про гуцулів і Гуцульщину [8]. В оповіданнях «Грузинка» та «Добром усе переможеш» [9] описано відповідно грузинські й киргизькі звичаї, у п'єсі «Пристрасті» [10] — молдавські, а перекладом драми Калідаси «Шякунталя» Хоткевич уводить українського читача у світ давньоіндійської міфології [11].

Зібрані фольклорно-етнографічні матеріали Г. Хоткевич використовував не тільки для науково-дослідницьких цілей. Народнопоетичні мотиви мали значний вплив на формування його як письменника. Ці мотиви помітні вже в ранніх оповіданнях «Блудний син», «Різдвяний вечір», «З давнини», «Дід Андрій», «Як тітка Майстриха глечика скидала». Широко розроблено гуцульську фольклорно-етнографічну та соціально-побутову тематику в циклах новел «Гірські акварелі» й «Гуцульські образки», повістях «Камінна душа» та «Довбуш», оповіданні «Мирон Штола» та повісті «Поніпалек і Туманюк» [12]. У стилі народної думи написано публіцистичний твір «Дума про похід ситого князя Оболенського на голодних селян», що без авторського підпису був надрукований у третьому числі за 1903 р. чернівецької газети «Селянин» [13].

1914 р. Московська музично-етнографічна комісія Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії уповноважила Г. Хоткевича організувати великий цикл пересувних етнографічних концертів «народів Росії». Впевнений у доконечності виведення етнографії з вузькофахової сфери в коло повсякденних знань, Хоткевич запропонував шлях, яким можна спрямувати культурні сили народів. «Всі вони,— пише він,— і великі, і малі, і слов'янські, і неслов'янські, і християни, і язичники, пройдуть перед зором глядачів з усім багатством своєї великої чи малої культури, зі своїми особливостями, піснями, танками, музикою, повір'ями, іграми, обрядами та інш.» [14]. Розробляючи програми етнографічних концертів, Г. Хоткевич ставить такі завдання: концерти повинні бути систематичними і науково обгрунтованими, мають сприяти вивченню і популяризації

---

[5] Рябінін М. В. Казки //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 78, 99 арк.; грецькі народні казки «Заздрісний сусід», «До сонця» // Там же.— Спр. 35; Зулуські казки //Там же.— Спр. 67, 90 арк.

[6] Бронцевол. Готтентотські байки //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 66, 32 арк.

[7] Шидді-Кур. Монгольські казки //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 69, т. 1, 76 арк.; спр. 71, т. 2, 147 арк.

[8] Хоткевич Г. Гуцули и Гуцульщина. По горной Галычине //Природа и люди.— 1915.— № 13, 14.

[9] Хоткевич Г. Грузинка //Зоря (Львів).— 1897.— 1 листоп.; Гнат Галайда. Добром усе переможеш.— Х., 1899.

[10] Хоткевич Г. Пристрасті: Драма//ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 121, 90 арк.

[11] Калідаса. Шякунталя / Перекл. з передм. й приміт. Г. Хоткевича.— Х.; ДВУ, 1929.

[12] Хоткевич Г. Мирон Штола: Уривок //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 44, 18 арк.; Поніпалек і Туманюк: Повість // Там же.— Спр. 26, 152 арк.

[13] Півторадні В. Гнат. Хоткевич у більшовицькій пресі //Прапор.— 1977.— № 4.— С. 102.

[14] Хоткевич Г. К вопросу о цикле передвижних этнографических концертов.— Х.: Печатное дело, 1916.— С. 4.

народної творчості, об'єднанню народів. «Для можливості зближування потрібне взаєморозуміння,— пише він.— І ось коли національні групи одна за одною будуть проїжджати по всіх градах і селах Росії і коли вони позабиваються в самі глухі закутки, скажуть слово там на своїй мові, повідають, де і як вони живуть, заставлять, може бути, полюбити себе — це стане могутнім фактором об'єднання» [15]. У цьому задумі Г. Хоткевич вбачає, крім політичної мети, можливість відродити зразки «чистої» народної творчості, які відійшли з побуту, але збереглися в колективній пам'яті. На його думку, для цього потрібна розумна й тактовна робота етнографа з народним виконавцем, у якій досить умілого нагадування — і той «зразу зрозуміє, зразу відчує і виконає так, як не виконати ні артисту, ні комусь іншому» [16]. Ще одне завдання етнографічних концертів він бачив у можливості організувати постійно зростаючий грошовий фонд допомоги потерпілим у світовій війні. Мріючи вивести ідею поширення географії концертів за межі держави, Хоткевич оптимістично передбачав: «А коли після загальноєвропейського заспокоєння вся ця етнографічна армія рушила б у Європу, в Америку на мирне завоювання, коли б на світових естрадах пройшли б всі народи, народці народики Росії, наслідки такого культурного походу уявились би розуму просто колосальними» [17].

Для координації збирацької роботи Г. Хоткевич умістив у пресі звернення, які закликали подавати відомості про талановитих виконавців, обряди, звичаї, кустарні художні промисли.

Г. Хоткевич навів систематизований перелік 135 націй і народностей, які населяли тоді Російську імперію *, та конспект програм етнографічних концертів 44 етносів.

У конспекті програм тезисно розроблено можливі варіанти концертної репрезентації обрядів, звичаїв, творів пісенної, танцювальної, інструментальної та театральної творчості. І хоча було опрацьовано програми лише третини народностей, однак і вони давали можливість відтворити загальну картину творчості етносів, об'єднаних у межах однієї держави.

У програмах Хоткевича можна простежити подібні й відмінні елементи в різнонаціональній творчості усної традиції. Думаємо, що, працюючи над програмами, автор їх мав намір показати в концентрованому вигляді самобутність творчого мислення кожного етносу. Конкретні прояви однотипності форм творчого відображення буття Хоткевич бачив у таких видах обрядності:

а) календарна обрядність народів, які належать до аграрного господарсько-культурного типу (аграрні обряди і свята слов'ян, частково народів фінно-угорської етнічної гілки уральської сім'ї — мордви, марійців, удмуртів та тюркської гілки алтайської сім'ї — чувашів);

б) обрядність, пов'язана з життям людини (весільні й похоронно-поминальні обряди всіх народів з характерними для кожного з них національними особливостями);

в) магічна культова обрядність, основана на певній системі релігійних поглядів (обряди астрального культу слов'ян, обряди заклинання, воро-

---

[15] Хоткевич Г. К вопросу о цикле...— С. 6.

[16] Там же.

[17] Хоткевич Г. К вопросу о цикле передвижных этнографических концертов// ЦДІА України у Львові, ф. 2017, оп. 1, спр. 927, арк. 2.

* Класифікуючи їх, Г. Хоткевич орієнтувався на дані етнографії початку XX ст.

жіння, жертвування, поклоніння, моління, шаманства тощо, характерні для деяких палеоазійських народів — нівхів, чукчів, тюркської і монгольської гілок алтайської сім'ї — якутів, тувинців, киргизів, сартів, бурятів, фінно-угорської і самодійської гілок уральської сім'ї — саамів, ненців, хантів);

г) обряди родового культу анімалістичного характеру (культовий оленячий танець хантів, включення оленячого обряду у весільний обряд саамів, ведмежа гра нівхів, айнів та якутів, обряд ведмедя й анімалістичні танці комі та мансі).

Подібність і відмінність етнокультурних рис у концертних програмах Хоткевича можна виявити через жанрову систему пісне- і танцетворчості, музичний інструментарій тощо, які своєрідно відтворюють історичний хід існування кожного народу.

Задум провести пересувні етнографічні концерти, які б репрезентували традиційну творчість народів Росії, на той час був безпрецендентним. Насувалася світова війна. Хоткевич тільки-но повернувся із заслання, не мав постійного місця проживання, його переслідувала поліція. Поява в таких умовах конспекту поліетнічних концертних програм була актом великої ваги. І хоча практична організація справи, що підіймалася у складний для всього світу час, була приречена на невдачу, згаданий конспект Г. Хоткевича залишився сповненим натхнення і віри документом епохи.

У дослідження явищ народної музичної культури Г. Хоткевич закладає ряд послідовних дій: збір матеріалу, його наукове узагальнення, практичну реалізацію. Методика роботи Г. Хоткевича з народними музикантами базується на: а) попередній підготовленості до дослідження певного явища; б) конкретній спрямованості на вияв специфічних особливостей матеріалу, на його систематизацію за стильовими і жанровими ознаками, історичними й територіальними даними; в) володінні манерою співу, музичним інструментом та репертуаром досліджуваного регіону.

Етномузикознавчі досягнення Г. Хоткевича невіддільні від його практичної діяльності, дуже багатогранної. Це концертне виконавство на бандурі та створення бандурного репертуару, технічна реконструкція кобзи-бандури й організація хорових та інструментальних художніх колективів і керівництво ними, створення для них виконавського репертуару і лекції з народної творчості, фольклорно-етнографічні концерти силами організованих художніх колективів і музично-педагогічна робота. Наукове осмислення й узагальнення музично-етнографічного матеріалу, який збирав Хоткевич, передбачає, отже, теоретичне дослідження кобзарства, органологічні та музично-фольклористичні роботи, науково-методичні розробки викладання музичного українського фольклору і гри на бандурі в навчальних закладах.

На матеріалі теоретичних праць Г. Хоткевича, розгорнутих програм фольклорно-етнографічних концертів, методичних розробок, письмових висловлювань тощо розглянемо його етномузикознавчі досягнення. Покажемо широке коло концертно-просвітницької роботи Г. Хоткевича щодо популяризації народного мистецтва, поширення наукових знань про це мистецтво, налагодження спадкоємних зв'язків, спрямованих у майбутнє.

Із закінчених праць Г. Хоткевича з музичного фольклору до нас дійшли: друковані — «Веснянки», чотири підручники гри на бандурі [18], монографія

[18] Хоткевич Г. Підручник гри на бандурі.— Львів, 1909.— Ч. 1.; Х., 1929.— Ч. 2; Х., 1930.— Ч, 1; Х., 1931.— Ч. 2.

«Музичні інструменти українського народу», а також рукописні — «Бандура та її можливості» і «Несколько мыслей по вопросу об изучении украинского творчества в музыкальных вузах».

Уже в дитинстві Г. Хоткевич почав збирати матеріали з українського музичного фольклору, практично засвоюючи і творчо переосмислюючи його. У роки навчання в Харківському технологічному інституті Г. Хоткевич, майбутній інженер-залізничник, керує студентським хором, часто виступає з ним на нелегальних вечірках, в літні місяці працює з хором села Дергачів, пізніше багато сил віддає організації першої капели незрячих кобзарів, яка виступила в Харкові 1902 р.— на Всеросійському археологічному з'їзді та в Полтаві 1903 р. На Гуцульщині Г. Хоткевич створив етнографічний театр, інструментальну капелу і хор. Напівлегальне життя в 1913—1917 рр. не завадило йому влаштувати декілька цікавих етнографічних концертів (у тому числі «Українське весілля»), організувати концертні виступи гуцульської групи в Харкові, Москві, Миколаєві, Одесі, а також читання курсу лекцій «Про Галичину» на етнографічній секції Харківського науково-літературного відділу українського Товариства імені Г. Квітки-Основ'яненка. У ці роки він написав великі дослідження «Галичина», лише восьму частину якого надруковано 1918 р. у Харкові під назвою «Кооперація в Галичині», та «Історія Вовчанського повіту» [19], а також склав згаданий конспект програм пересувних етнографічних концертів.

У 1920—1930 рр. Г. Хоткевич організовує Харківський національний хор — для систематичного вивчення слухачами української музики. «Різного роду улаштованих концертів немає жодної змоги вирахувати, хоча серед них були особливі»,— пише Хоткевич в «Автобіографії наукового і громадського діяча»[20].

І справді, кількість тільки зафіксованих концертів, улаштованих ним, велика; також значна їхня наукова та художньо-пізнавальна цінність. Тематика і зміст концертів зафіксовані в програмах, згадка про деякі з них у наукових працях, розробках, листах тощо дають ключ до розкриття науково-пізнавального апарату Г. Хоткевича — дослідника українського музичного фольклору.

Згідно з архівними даними, діяч підготував з Харківським національним хором 12 різних програм серії лекцій-картин з історії української музики. Один з концертів був присвячений колядкам. У лекційній частині автор давав визначення колядкового обряду від часу походження в язичеську епоху, коли цей обряд пов'язували з початком сонячного нового року, до часів пристосування його до християнських Різдвяних свят. Колядки Хоткевич розглядав в історичній типології (дохристиянські, християнські — народного й церковного походження) та територіально-діалектній (слобідські, полтавські, київські, катеринославські, галицькі). Крім того, лектор указував на характеристичні риси колядок з погляду змісту й музики, видозмінності колядкового сюжету під час його пересування по Україні зі сходу на захід, вплив на колядку запису й аранжування. Закінчувався концерт інсценізуванням старовинного обряду «Коза» із супроводом троїстої музики.

[19] Виписки з архівних матеріалів до «Історії Вовчанського повіту», зроблені Г. Хоткевичем // ЦДІА України у Львові, ф., 688, оп. 1, спр. 241—250, 3839 арк.

[20] Там же.— Ф. 309, оп. 1, спр. 2232, арк. 5.

Один з концертів Національного хору ознайомлював слухачів з міфами про походження музики і психологічною їх основою, з ретроспективою української народної пісні від стародавньої епохи трихордів і тетрахордів до епохи октавної системи. Далі лектор розповідав про музикальність українського народу і мелодійність його пісень, структуру народної пісні й народного хору, відмінного від професійного європейського, особливості манери народного виконання. Програма музичної частини складалася з пісень побутових обрядових (весняних і весільних) в суто традиційному виконанні (дуетом, тріо, квінтетом, хором), а також у простому аранжуванні та в нетрадиційному виконанні (Національним хором). У пояснювальному тексті Г. Хоткевич зазначав характерні риси українських веснянок, указував на давність їх походження, глибинний зв'язок з природою, наявність у них слідів шанування язичеських богів весни і сонця. Аналізуючи весільні пісні, він розповідав про стародавній ритуал українського весілля, аналогічні обряди інших народів, сліди «умикання» й «купівлі-продажу» в змісті весільних пісень. Другу частину концерту присвячено пам'яті Миколи Лисенка, і тому народні пісні — історичні, жіночі пісні-поеми, пісні дня і вечора — звучали в його аранжуванні та транскрипціях.

Ще один концерт, який Г. Хоткевич організував з Національним хором, мав назву «Весна в піснях і музиці українського народу». Мета концерту — показати весняні пісні й ігри в певній системі. Розроблена автором схема зіставлення природи і людини (біологічна паралель) та людини і мистецтва (естетична паралель) створює семантичне ціле, яке розкривається через музично-поетичні та хореографічні символи. Смисл символіки, що колись мала культово-ритуальне значення, зберігся в деяких проявах у колективних піснях та іграх. Послідовне їх виконання виявляє типи символіки з колом конкретних пісень-ігор, що характеризують кожний тип, а саме:

1. Солярна символіка, яка втілює пробудження біологічних сил природи, радісне прийняття весни людиною, оспівування її як символу вічного життя. Звідси послідовний показ різновидів веснянок як зразків художньо-естетичного осмислювання буття:

а) весняні вигуки у вигляді слів-символів, позбавлених звичайного життєвого смислу,— це радше вияв перших імпульсів людської радості («Више млина калина», «Вутка йде, вутятя веде», «Тиндику, тиндику», «Дрібу, дрібу-дрібушечки»);

б) ритуальні закликання персоніфікованої весни, які містять уявлення про неї як про таємницю буття, являють готовність прийняти її перші подарунки («Благослови, мати», «А весна красна», «Розлилися води на чотири броди»).

2. Символіка славлення як вираз радості, а також надії на майбутній добрий врожай (весняні пісні-ігри «Подоляночка», «Огірочки», «Кізлик», «Зайчик»).

3. Еротична символіка, яка включає різноманітні поетичні образи і дії, мотиви кохання, сватання, майбутніх весіль:

а) чекання милого («Дріма», «Дощечка», «Там на горі, на красі», «Ой, чижику-горобейчику», «Плету, плету плетиницю»);

б) протиставлення милого нелюбу, старого молодому («Дріма», «Ой, як миленькому постіль слати?», «Ой не рости, кропе»);

в) вибір (викуп) дівчини («А ми поле оремо», «Ой на горі», «Царівно, ми твої гості»);

г) закликання до кохання, сватання, шлюбу («Текла річечка, звеніла», «Ой рветься нам з душі», «А в тому саду чисто метено», «Ой ходить цяренко, блукає», «Що ж я, бідна, наробила?», «А в неділю раненько»).

Отже, у значній частині весняних пісень-ігор є мотиви кохання. Саме цими піснями починається пора сватання і весіль. Тому так природно вони переплітаються з необрядовими весільними піснями і трансформуються в обрядових весільних, де стають символами кохання і шлюбу. Представлення великої кількості веснянок з еротичною тематикою говорить про те, що Г. Хоткевич мислить їх в єдиній системі передвесільних і весільних дій, виявляючи в самому генезисі веснянок елементи весільних пісень. У кінці літературного тексту до веснянок Г. Хоткевич утверджує думку про те, що людина не тільки є біологічною частиною і плоттю природи і не тільки невмолимо підкоряється її вічним законам, але й несе в собі природне бажання творити, оспівувати, славити. Просто жити, існуючи,— природне призначення людини, а жити, творячи,— конечна потреба. «Тому такі гуманні, такі переконливі останні слова згаданого тексту: «Вічному Життю, вічній Творчості — Слава!» [21]

Концерт «Від колиски до домовини», влаштований теж з Національним хором, ознайомлював слухачів із західноукраїнським музичним фольклором. У його програмі на матеріалі весняного фольклору простежувалося життя галицького селянина.

Працюючи в сільськогосподарській школі села Дергачів, Г. Хоткевич провів низку концертів силами хору й інструментального квартету з учнів і молоді сусідніх сіл. У репертуар колективів входили оброблені ним народні пісні, в тому числі галицькі коломийки. Особливим став концерт «Етнографічний огляд українських земель», присвячений 65-річчю від дня заснування школи. Він складався з репертуару, який демонстрував пісенну творчість Слобожанщини, Полтавщини, Херсонщини, Чернігівщини, Катеринославщини, Київщини, Волині, Поділля, Галичини, Лемківщини, Буковини, Закарпаття.

Серед окремих лекцій-концертів української народної музики, які організовував Г. Хоткевич, були такі: етнографічний концерт у київському клубі «Родина», на котрому демонстрували традиційну манеру гри на бандурі та «дудолішну гру»; концерт у Сумах «Етапи розвитку української музики», на якому пояснювано й показано пісні унісонного виконання в стародавній і сучасній гармонізації, а також у «невмілій» гармонічній композиторській обробці.

Серед експериментальних творів, поставлених зі студентським колективом Харківського музично-драматичного інституту, були жіночий хор «Гаївки» (за участю балету) і мішаний хор «Народні вівчарські пісні» (бойківські та лемківські).

Особливе місце в музично-етнографічній діяльності Г. Хоткевича посідає Гуцульщина. Її життям, побутом та культурою він захопився, перебуваючи в Галичині в політичній еміграції.З величезним зацікавленням вивчав Г. Хоткевич історію цього краю, характер, психологію, світогляд, звичаї, вірування та говірку гуцулів. Протягом чотирьох років він готував себе до здійснення великої ідеї — створення Гуцульського художньо-етнографіч-

---

[21] Хоткевич Г. Веснянки.— Х., 1920.— С. 31.

ного народного театру. «Український театр,— уважав Г. Хоткевич,— один з найбільш оригінальних зразків народного театру. Те, що в деяких частинах Італії, в Тиролі або у східних народів зберегло і досі свою силу у виставах з співами і танцями, ми можемо знайти і в нашій традиції у гуцулів, якої не вміємо оцінити. Гуцули зазнали якнайменше з-поміж наших племен різних впливів цивілізації, а їхня природа витворила в них такий тонкий естетичний смак, що вони вміють думати образами, як поети. Колись театр був імпровізацією тих, які виконували різні ролі. Не слово, а спів і танець займали в ньому перше місце. Якщо погодитись з тим, що театр хвилює нас більше, ніж написаний твір [...] тоді зрозуміємо, що велику драматичну силу можуть набути сцени, які покажуть самі гуцули з власного життя»[22]. Він упевнений, що гуцули «художники не тільки в ті хвилини, коли щось довбають або ліплять, а в самій потребі творити зразки краси, щоб вона була розсіяна на кожному кроці в їх буденщині» [23]. Г. Хоткевич весною 1910 р. з активною допомогою аматорів драматичного гуртка села Красноїлі (нині Верховинського району Івано-Франківської області) організовує Гуцульський народний театр, що складався із 17 здібних молодих людей, які мали чудові зовнішні дані й голоси, вміли танцювати, співати і грати хоча б на одному музичному інструменті.

«Я хотів би якнайближче триматись гуцульських танців, пісень, народних обрядів, щоб зберегти те, що за якийсь час перейде тільки у книжки вчених»[24],— у цих словах режисерське кредо Г. Хоткевича.

Він почав справу, не маючи ні матеріальної, ні моральної підтримки галицької громадськості. Всі витрати взяли на себе актори-гуцули та їхній керівник, який віддавав театру свій заробіток від кобзарської й літературної діяльності. У серпні 1910 р. з успіхом пройшла перша вистава «Антон Ревізорчук» — за п'єсою польського письменника Юзефа Коженьовського в перекладі на гуцульський діалект і обробці Г. Хоткевича *. Незабаром театр розпочав гастрольні поїздки по містах і селах Західної Галичини і польських районів Австро-Угорщини. Танцювальні номери у виставах блискуче супроводжувала оркестрова капела, до складу якої входили скрипка, цимбали, флоєра, теленка, монтелев, дуда, трембіта, дримба. Часто партію скрипки виконував сам Г. Хоткевич. Гра темпераментного слобожанина «єдинокровно» зливалася із запальним звучанням традиційних музичних інструментів гуцульських майстрів. Самобутню гру акторів високо оцінила польська преса: «Симпатичну дружину акторів-аматорів гостинно принімав в цьому тижні Краків... Захоплює мистецьке виконання насичених темпераментом гуцульських танців, а іменно танцю опришків, що забезпечує трупі успіх, який товаришує з нею всюди, де тільки вона виступає» [25].

У другій половині 1911 р. трупа театру складалася з 60 акторів, був скомплектований написаний Хоткевичем репертуар (історична драма «Довбуш», етнографічні картини «Гуцульський рік», фантастична п'єса «Непро-

---

[22] Рудницький М. Гнат Хоткевич //М. Рудницький. Письменники зблизька.— Львів, 1959.— С. 140.

[23] Там же.— С. 144.

[24] Там же.— С. 145.

* В оригіналі — це народна драма з життя гуцулів «Верховинці», яку Ю. Коженьовський написав 1841 р.

[25] Див.: Стеф'юк В. Гнат Хоткевич на Гуцульщині: До 100-річчя від дня народження //Світанок (Верховина Івано-Франківської області).— 1977.— 8 груд.

сте»), з яким театр на початку 1912 р. здійснив другу гастрольну поїздку. В березні колектив дав три вистави у Львові, але на той час Хоткевича вже не було з акторами: він потрапив під амністію і в лютому повернувся на Україну. Мріючи про перевезення Гуцульського театру для показу його українським і російським глядачам, він розробив план організації невеликої концертної групи з гуцульських акторів, яка своїми виступами забезпечувала б фінансовий фонд для театру, а для власних потреб використовувала б гроші від продажу виробів гуцульського ужиткового мистецтва у спеціальній майстерні, що відкривалася в Харкові. Вже будучи на Україні, Г. Хоткевич метався в пошуках потрібних грошей, щоб почати справу. Ніхто з українських діячів культури, до яких він звертався, не зважився на підтримку, і тільки Марія Заньковецька відгукнулася, за словами Хоткевича, «серцем на фантастичну справу, відчувши, що не всі фантастичні ідеї нездійснимі і що багато з них... переливалися в реальну дійсність» [26]. І хоча майстерня художніх гуцульських виробів із шкіри і дерева була відкрита, про що свідчить патент № 7621 VII-го розряду, вона не принесла бажаних прибутків [27], і Гуцульський театр не було перевезено на Україну. Але, витративши всі свої кошти, Г. Хоткевич сприяв приїзду в Харків невеликої концертної групи гуцульських виконавців, перший виступ якої відбувся 16 березня 1914 р. в залі громадської бібліотеки. «Се був вечір, який довго пам'ятали харківці й багато про нього писали,— згадував він у статті «Роль бібліотеки в музичному житті Харкова».— Гуцульщина була представлена, оскільки можна було, повно й ріжнородно. Виконувалися гуцульські пісні (історичні, побутові й так звані гуцулки), говорилися казки, була гра на флоєрці, на цимбалах і скрипці, танці гуцульські у двійну, трійну. Й нарешті, повиучував я робітників Паровозного заводу гуцульських танців розбійничих — аркан, «ворохтєнцкий данец». Се було вже справді щось невидане у нас» [28].

Високу оцінку виступам гуцульських виконавців дали етнограф М. Сумцов і громадська діячка Х. Алчевська, відгуки яких були надруковані в харківській газеті «Южный край» за 20 березня 1914 р.

29 березня гуцульський концерт відбувся в Москві під час засідання етнографічного відділу і музично-етнографічної комісії Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. Вступне слово «Гуцули й Гуцульщина (край, народ, побут і звичаї, музика)» виголосив Г. Хоткевич, далі було показано зразки народних пісень, казок, танців [29]. На виступи артистів відгукнулися деякі московські газети. Одна з них, «Голос Москвы», писала: «...Гуцулка Гулейчук заспівала три весільні пісні... з дивовижною мімікою і багатством відтінків в інтонації розповіла казку «Про сто женихів». Молодий гуцул виконав з супроводом скрипки розбійницьку пісню опришків... Старий гуцул зіграв на флоєрі... декілька галицьких і буковинських наспівів. Але особливо цікавим було виконання на скрипці з цимбалами ряду мелодій, які спліталися між собою дуже примхливим способом, з оригінальними модуляціями і підголосками». «Русские ведомости» дали своєрідну оцінку гуцульській інструментальній музиці: «Гра на сопілці, скрипці

---

[26] Хоткевич Г. Твори: У 2 т.— К., 1966.— Т. 2.— С. 497.
[27] Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН України (далі — ІМФЕ АН України), архів, ф. 8—4, спр. 309, арк. 6.
[28] ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 186, арк. 10а.
[29] Там же.— Спр. 297, арк. 18.

та цимбалах ознайомила публіку з дивною, незвичною нашому вуху музикою, яка відзначається багатством фіоритур і блідістю мелодичного складу».

У Москві гуцульським мистецтвом зацікавилися К. Станіславський, В. Немирович-Данченко, К. Варламов, І. Алчевський, які обіцяли подати допомогу, зокрема фінансову, для перевезення Гуцульського театру. Для здійснення цього плану гуцул Й. Гулейчук виїхав до Красноїлі, а концертна група, до якої приєдналися буковинці Дроняк і Григорійчук, рушила з гастролями по Україні. Під час її перебування в Одесі, наприкінці липня 1914 р., почалася перша світова війна, яка перекреслила всі плани Г. Хоткевича. Гуцулів-аматорів із Красноїлі, яких віз Й. Гулейчук, війна застала на австро-російському кордоні, і вони змушені були повернутися додому, крім Гулейчука, що був заарештований і висланий до Сибіру (подальша його доля залишилася невідомою) [30]. Коротке, але яскраве існування народного реалістичного театру, концертна репрезентація його мистецтва на сценах українських міст і Москви, подвижницькі зусилля Г. Хоткевича, спрямовані на встановлення культурних контактів між західними і східними українцями,— все це вписало важливу сторінку в історію українського мистецтва, залишилося свідченням прогресивної політичної й художньої орієнтації громадянина і гуманіста Гната Хоткевича. Слід додати, що 1928 р. він звертався до наркома освіти М. Скрипника з пропозицією відродити Гуцульський театр і перевезти його на Україну, але умови «санітарного кордону» не дали здійснити задум. На Гуцульщині теж мріяли про відтворення театру: 1934 р. у Жабйому був організований Гуцульський театр імені Г. Хоткевича, однак через рік його виступи були заборонені [31]. І нарешті в наш час красноїльці відродили Гуцульський театр, якому надали ім'я засновника. 1 листопада 1988 р. у Львові селяни-аматори показали виставу Г. Хоткевича «Гуцульський рік», присвятивши її 50-річчю від дня загибелі автора п'єси й організатора Гуцульського народного етнографічного театру.

У 1930-х рр. Г. Хоткевич написав статтю «Несколько мыслей по вопросу об изучении украинского народного творчества в музыкальных вузах» [32]. Вона є теоретично узагальненим, систематизованим підсумком величезної праці з вивчення і художньої популяризації українського музичного фольклору. І нині ця розробка сприймається як сміливий експеримент.

Народну творчість, за Хоткевичем, слід вивчати на всіх курсах, поділяючи це вивчення на практичну і теоретичну частини. Підсумком має стати підготовлений кожним студентом автентичний концерт народної музики з читанням відповідного теоретичного реферату. Концерт і реферат студент готує згідно з обраною темою (однією з 92-х, що входять до запропонованої автором програми теоретичної частини).

На першому етапі вивчення народної музичної творчості студент безпосередньо контактує з традиційними виконавцями. Суть методики роботи з народним музикантом, що її тезисно описав автор, полягає у виявленні особливостей традиційного виконання й невідомих закономірностей, фіксації важливих та другорядних моментів гри чи співу й обговоренні їх з виконавцем.

[30] Арсенич П. Гнат Хоткевич як дослідник Гуцульщини //Нар. творчість та етнографія.— 1987.— № 6.— С. 48—51.
[31] Полєк В. Фундатор Гуцульського театру //Вітчизна.— 1968.— № 7.— С. 219.
[32] ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 196, т. IV.

До особливостей народного співу чи гри Г. Хоткевич зачислює такі моменти: варіантність звучання одного твору, що підтверджує відому думку: народний музикант — це творець; точність голосоведення, яке проявляється в бездоганно чистому звучанні інтервалів, особливо прим і октав; застосування мікроальтерованих звуків при повному запереченні темперації; узагальнення закономірностей мелізматики.

Рекомендації студентам щодо проведення самостійних концертів зводяться, насамперед, до визначення типу концерту (хоровий, інструментальний, мішаний) і добору виконавців (переважно з однокурсників). Підготовчу роботу Г. Хоткевич радить розподілити між групами хору (маніпулами), а інструментальний концерт скласти із сольного виступу, ансамблевого (з однорідних та неоднорідних інструментів), колективного (оркестр).

Другий етап — опанування народної творчості, «яка залишила сліди в друкованій літературі»,— автор поділяє на вісім вертикалей: 1) хронологічну; 2) способів виконання; 3) тематичну (циклову); 4) побутову (позациклову); 5) територіальну; 6) порівняльну; 7) історії (еволюції) гармонізації; 8) творчості, близької до народної.

Вертикаль хронологічна передбачає стадіальне вивчення ладо-мелодичних, ритмічних та гармонічних особливостей народної пісні у такому її становленні: архаїчна, що характеризується за ознаками звуку і тексту; дитяча — речитативного складу (одновисотний звуковий зміст) і в межах секунди або терції; пісня епохи трихорду, тетрахорду, пентахорду і т. д.; пісня, що виникла в період формування ладів і ввідного тону; пісня найвищого мелодичного розквіту; сучасна пісня.

Ознайомлення з народною гармонізацією охоплює унісонне одноголосся й бурдонне багатоголосся, ладову гармонію і сучасну звичайну гармонізацію з перевагою терцових втор у верхніх голосах і ознаками класичної європейської гармонії в інших, можливе виявлення нестандартних гармонізацій.

Вертикаль способів виконання включає три види народного співу, що історично склалися: сольний (чоловічий і жіночий, його особливості, добір репертуару); малий груповий (чоловічий, жіночий, мішаний, особливості ансамблевого виконавства, відношення між голосами); великий груповий (чоловічий, жіночий та мішаний, його особливості, конструкція народного колективу, порівняння хорового народного і академічного виконавства).

У найзначнішій вертикалі — тематичній (цикловій) — передбачається систематизація великої частини пісень за тематичними ознаками. Українська народна піснетворчість постає у Г. Хоткевича системним цілим, котре поділяється на три тематичні цикли: життя природи (найменший), що охоплює пісні весни, літа, осені, зими; життя людини (середній), який об'єднує пісні про її народження, трудову діяльність і смерть; життя колективу (найбільший), де пісні відображають його зародження, існування в минулому й тепер. Весняні пісні Г. Хоткевич поділяє так: колядки та щедрівки, диференційовані за хронологічними та територіальними ознаками; пісні «дійсної весни», до яких зачислено веснянки («царинні» пісні, гаївки, гагілки, глагівки); травневі пісні (маївки, марена, моряна, водяна), що співаються на «русалчин великдень»; пісні про сівбу та інші весняні польові роботи.

До літніх пісень, крім зразків, що оспівують цю пору року, належать також купальські пісні. Пісні жнив (обжинкові, зажнивні) і пізніших робіт належать до зразків осінньої й зимової піснетворчості.

Другий цикл, пов'язаний із життям людини, заповнюють: обряди і пісні, приурочені до народження дитини; колискові пісні; дитячі пісні та ігри, які виражають радість, горе або стан сирітства; пісні підліткового віку; юнацькі пісні, в тематиці яких — кохання, весілля, обов'язки, що приходять з віком, форми трудової діяльності, моральні принципи тощо; пісні зрілого віку; пісні похилого віку; пісні, приурочені до смерті.

Третій цикл пісень, що відображають історію українського народу, охоплює «сліди найдавніших періодів життя», періоди київських князів, боротьби з кочівниками, Візантією, татарами, заснування і зруйнування Запорізької Січі, визвольної війни 1648 р., епоху Катерини II, кріпацтво й солдатчину, XIX ст., початок XX ст., революції та сучасність.

Отже, третя вертикаль зводить до системи три основні пласти пісенної культури українського народу: календарний, побутовий та історичний.

Четверта вертикаль класифікує побутові пісні за ознаками відображення форм праці, класового поділу, індивідуальних і колективних переживань (позитивних чи негативних), світогляду, ставлення українців до інших народів.

П'ята вертикаль класифікує українські пісні за територіальними ознаками, поділяючи їх на пісні Слобожанщини (губернії Харківська, Курська, Воронезька), Полтавщини, Катеринославщини, Київщини, Херсонщини, Чернігівщини, Поділля, Волині, Криму, Бессарабії, Холма, Галицького Поділля, Галицького Підгір'я, Гуцульщини, Лемківщини, Буковини, Угорської Русі та різних еміграційних «гнізд», розкиданих по всьому світу.

Шоста вертикаль — порівняльна — передбачає вивчення української пісні у її зіставленні з піснями інших народів, зокрема слов'ян (близьких і віддалених), європейських народів, народів культурної Америки й Азії, «диких» народів тощо. Масштабний план аналізу українського пісенного матеріалу в порівнянні з піснетворчістю близьких і далеких народів, що його пропонує Г. Хоткевич, має важливе науково-методологічне значення. У ньому передбачено такі проблемні дослідження:

1. Пошуки елементів загального генезису музичних культур народів світу, що є правомірним у зв'язку із закономірною тенденцією в розвитку матеріально-духовної культури людства.

2. Представлення української народної музичної культури в єдиному руслі загальнолюдської духовної культури і в єдиному потоці часового й суспільно-історичного процесу.

3. Пошуки подібних рис, зумовлених тривалими історичними зв'язками українського народу із західноєвропейськими, фінно-угорськими, східноазіатськими та іншими народами.

4. Дослідження генеалогії українських пісень з виявленням у них впливів інших культур (близьких і далеких) — аж до запозичення чужих мотивів.

5. Порівняльне дослідження однотипних різнонаціональних пісень для знаходження в них подібних і відмінних музично-лексичних та формотворчих рис.

6. Простежування за територіальною та історичною змінюваністю ана-

логічного пісенного сюжету при русі його від близьких народів до віддалених.

7. Популяризація різнонаціональних народних музичних культур як фактор гуманізації суспільного буття.

У сьомій вертикалі — еволюції гармонізації народної пісні — Г. Хоткевич тезисно визначає віхи в історії обробок народнопісенного матеріалу: перші записи пісенного фольклору (текстуальні й музичні); перші спроби гармонізації; обробки долисенківського періоду; обробки М. Лисенка; обробки післялисенківського періоду; обробки М. Леонтовича; сучасна гармонізація; гармонізація композиторами-неукраїнцями.

До восьмої вертикалі Хоткевич зачисляє зразки, близькі до народних, а саме: романси невідомих авторів XIX ст., що жили на Східній і Західній Україні (на слова відомих і анонімних авторів); український церковний піснеспів, який має народні джерела; зразки творчості, близької до народної, з елементами впливу професіональної академічної музики; зразки творчості композиторів — українців і неукраїнців — з елементами впливу музики українського народу.

Ця, остання, вертикаль, за Хоткевичем, «складає природний перехід до вивчення індивідуальної композиторської творчості».

На закінчення автор висловлює деякі міркування щодо необхідності надати вивченню народної творчості в музичних вузах першорядного значення. Він зазначає: «Нема музики народу без народної музики; ця істина повинна стати зрозумілою всім». На підтвердження своїх слів митець наголошує: «Російська музика почала бути не тоді, коли її приносили Сарті із Італії, Мартін із Іспанії, а тоді, коли вона стала сама собою. Та ж доля чекає і Україну». У 1930-х рр., коли писалося ці рядки, автор їх не тільки вірив у майбутній розквіт української культури, але й наближав цей час. Адже його дослідження питань вивчення українського фольклору спрямоване на формування національного світогляду музиканта-професіонала, покликаного підносити на вищий рівень культуру свого народу і цим робити неоціненний внесок у розвиток загальнолюдської духовної культури.

Усе творче життя Г. Хоткевич комплексно досліджував кобзарське мистецтво як функціонуючий пласт української культури.

Як виконавець Г. Хоткевич визначив новий напрям, стиль, школу та виконавську естетику в кобзарському мистецтві; як композитор став засновником бандурної школи і літератури, почавши формувати репертуар для бандури й оркестру бандуристів; як організатор і педагог створив республіканську капелу кобзарів, клас бандури в Харківському музично-драматичному інституті, розробив методику викладання гри на бандурі; як теоретик кобзарства послідовно утверджував комплексний підхід до вивчення бандури, новий погляд на історію кобзи-бандури, шукав шляхів її реконструкції, виявляв індивідуальні стилі традиційного кобзарського виконавства, вивчав музичне мислення кобзарів, закладав основи народної теорії музики і народного музичного професіоналізму. Заглиблюючись у конструктивні, виконавські, історико-етнографічні та соціологічні аспекти в пізнанні кобзарства, саме Г. Хоткевич здійснює ідею, якою були захоплені інші дослідники,— ідею перенесення традиційного кобзарського виконавства зі сфери усного побутування в галузь концертного відтворення із збереженням особливостей усної передачі на рівні концептуальної інтерпретації.

Увагу Г. Хоткевича привертає саме харківський традиційний професіональний кобзар — як тип народного виконавця, ідеальний для дослідження кобзарської виконавської практики (що включає інструмент, виконавця та його репертуар) в системі всієї інструментальної культури народу, в єдності його історії, музичного мислення, світогляду, співу, поезії. Увібравши з дитинства корінні якості кобзарського професіоналізму — синкретизм, багатогранність, поліфункціональність, Г. Хоткевич став продовжувачем лінії народних музикантів на новому історичному і соціально-суспільному рівнях.

На жаль, ми не маємо узагальнюючої праці Г. Хоткевича, якою, очевидно було дослідження з лаконічною назвою «Бандура», що стало підсумком його сорокарічної роботи на ниві кобзарства, але не дійшло до нас [33]. І все ж розгляд теоретичних праць Г. Хоткевича [34] в комплексі з його практичними здобутками дає можливість правильно оцінити значення цього діяча в розвитку кобзарства. У роботах соціологічного, етнографічного, лекційного, мемуарного та епістолярного характеру Г. Хоткевич показав себе сильним, принциповим і послідовним органологом. У них він представив кобзу в системі історичного розвитку загальнолюдського музичного інструментарію, дав критичний аналіз поглядів О. Фамінцина на генеалогію кобзи-бандури, вперше в історії кобзарства узагальнив власний і народний виконавський досвід і вийшов на навчальну орієнтацію. Надзвичайна широта знань, що рівняла Г. Хоткевича з його сучасниками — класиками української науки і культури М. Грушевським, М. Сумцовим, А. Кримським, В. Винниченком, давала йому можливість займатися інструментом комплексно: на рівні зіставлення з інструментами інших народів, з використанням історико-типологічних і часових методів, на основі знання термінології, конструкції, звукодобування, функціонування, а також образних, теоретичних та естетичних уявлень народу. Практичне втілення теоретичних ідей Г. Хоткевича привело до формування нового способу функціонування бандури і нового типу соліста-бандуриста, колективних форм бандурного виконавства і бандурного репертуару (автентичні й вторинні форми виконання, оригінальні твори тощо), а також педагогічного напряму в кобзарському мистецтві.

У комплекс етномузикознавчих досліджень Г. Хоткевича входить монографія «Музичні інструменти українського народу» [35], що не втратила і дотепер своєї наукової цінності як перший дослід вітчизняної системної органології.

Системність дослідження інструментів виявляється в тому, що кожен із них Г. Хоткевич розглядає, з одного боку, як систему, котра включає генезис і еволюцію формування конструкції, строю, способів гри і форм побутування, а з другого боку, як елемент системи «народна музика», що

[33] Про цю працю Г. Хоткевич згадує в листі 1937 р. до президента АН УРСР О. Богомольця, називаючи її «підсумком того, що було зроблено до наших днів» (ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 245, арк. 23).

[34] Хоткевич Г. Несколько слов об украинских бандуристах и лирниках // Этногр. обозрение.— 1903.— № 2.— С. 87—106; його ж. До історії кобзарської справи //Червоний шлях.— 1927.— № 5,— С. 180—188; його ж. Підручник гри на бандурі.— 1909, 1929, 1930, 1931; його ж. Воспоминания о моих встречах со слепыми //Хоткевич Г. Твори: У 2 т.— К., 1966.— Т. 1.— С. 455—518; його ж. Бандура та її можливості //ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 188, 183 арк.; його ж. Бандура і бандуристи //Там же.— Спр. 336, арк. 8—12; його ж. Про значення бандури//Там же.— Спр. 269. 6 арк.

[35] Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу.— Х.: ДВУ, 1930.

входить в систему вищого порядку — «загальнолюдська матеріально-духовна культура».

До створення монографії автор підійшов, маючи велику кількість матеріалів, апробований на теоретичному й практичному засвоєнні кобзарства науково-дослідницький апарат і тверде переконання в тому, що музичний інструмент є матеріально-духовним документом загальнолюдської культури, який може стати одним із джерел розкриття її генезису.

Науково-дослідницький апарат, системно застосований у монографії, передбачає осягнення наукових і практичних цілей. Наукова мета нетривіальна: показати, що музичний інструмент — сильний системний аргумент в пізнанні культур народів, свого роду кодова система, котра включає однотипні конструктивну структуру й форми функціонування, що змінюються в історико-еволютивному та етнотериторіальному русі. Так, кодова система більшості струнних інструментів містить характерну для всіх часів і народів конструкцію, що складається з корпуса (резонатора), струн (струни), грифа (рудимента грифа), і приблизно однотипні форми побутування як у народному середовищі, так і в інших верствах суспільства. Критично аналізуючи думку О. Фамінцина про те, що українці нібито не здатні самостійно створити музичний інструмент на зразок лютні, тому запозичили його в інших народів, Г. Хоткевич стверджує: «Інструмент — кузов, ручка і струни по ручці — вічний і однаково присущий як висококультурним народам, так і дикунам...» [36]. На спільності кодової системи духових інструментів, у яких звучним тілом є струмок повітря, що проходить по резервуару тої чи іншої конструктивної й матеріальної форми, Г. Хоткевич простежує існування різних типів цих інструментів. При цьому автор нагадує, що у всіх народів рудиментним прототипом духових служать звучання листка, травинки, пташиного пера або вкладених до рота пальців.

Практична мета системного дослідження полягає в прагненні Г. Хоткевича на фактологічних даних узагальнити людський досвід, український зокрема, володіння музичним інструментарієм з тим, щоб допомогти читачеві уявити свій національний інструментарій у єдиній системі розвитку матеріально-духовної культури народів.

Конкретні методологічні прийоми дослідження музичного інструментарію, які використовує Г. Хоткевич, можна поділити на такі:

1. Лінгвістичний прийом. Основується на етимологічному аналізі споріднених різнонаціональних слів, які позначають предметне (об'єкт) й змістовне (образ об'єкта) значення однотипного музичного інструмента. Так, у розділі, присвяченому опису струнного щипкового безгрифного інструмента гуслі, Г. Хоткевич дає детальний етимологічний аналіз його назв, після чого приходить до висновку, що предметне значення слова «гуслі» у слов'ян мало деякі різночитання, але найбільше пов'язувалося зі скрипкою.

2. Прийом дослідження за письмовими та графічними джерелами. Полягає в зіставленні змістовних значень інформації про інструмент, почерпнутих із наукових і літературних праць, старих і нових словників та пам'яток писемності, малюнків і репродукцій. Посилаючись на дані пам'яток (в тому числі «Житія Феодосія Печерського», «Житія св. Сави», літописів 1038 і 1438 рр., «Слова о полку Ігоревім», творів арабських письменників X—XI ст., псалтиря XIII—XIV ст.), у яких часто згадується гуслі, Г. Хоткевич

[36] Хоткевич Г. Музичні інструменти...— С. 85.

робить передбачуваний висновок про те, що стародавні гуслі — це щипковий інструмент «в виді дошки з натягнутими на ній струнами» [37].

3. Прийом дослідження за джерелами народної творчості. Полягає у зборі відомостей про інструменти із творів пісенної, поетичної та художньо-зображальної народної творчості. Г. Хоткевич зазначав, що гуслі народ відтворює не так яскраво, як, наприклад, скрипку або сопілку, і далі цитує уривки з казок і пісень з даними щодо давнього існування цього інструмента.

4. Історичний прийом дослідження. У його основі лежить спроба з'ясувати генезис, прадавню конструктивну форму та шляхи еволюції музичного інструмента, запропонувати гіпотезу щодо його територіального поширення, історичних причин зникнення (коли це відбулося). Первісною формою гусел Г. Хоткевич уважав західноєвропейський трикутний псалтеріум, відомий вже у IV ст. Саме такої форми інструмент, який при грі ставили горизонтально на коліна, еволюціонував у гуслі. Інший шлях пройшов чотирикутний псалтеріум вертикального положення при грі, який розвинувся в арфу.

5. Прийом дослідження функціонування музичного інструментарію. Полягає у виявленні форм побутування інструмента в різних соціальних верствах суспільства і в різні періоди історії (звідси його тісний зв'язок з історичним прийомом дослідження). Щодо форм функціонування гусел на Україні (або силами українських виконавців в умовах іншої етнічної території), то вони складалися в таких верствах суспільства: в народному середовищі, про що свідчать джерела народної творчості; у дворянському середовищі, в якому практикували гру придворних музикантів — вихідців із народу; серед духовенства, що підтверджується записами П. Куліша, а також більш давнім документом — актом 1763 р., в якому згадується ритор Київської духовної академії Сава Збарецький як добрий виконавець на гуслях. Попри велике поширення гусел на Україні, в пору формування капіталізму вони зникають із середовища дворянства, міщанства, духовенства та з народного побуту. Посилаючись на професора М. Сумцова, автор пояснює ці обставини входженням в ужиток дворян гітари, скрипки й фортепіано, а в побут народу — гармоніки.

Згадані прийоми дослідження в книжці не диференційовані, використовується їх у комплексі. Крім гусел, Г. Хоткевич, удаючись до згаданих методологічних прийомів, описав основні музичні інструменти, що побутують на Україні: із струнних — гудок, скрипку, басолю, ліру, кобзу, бандуру, торбан, цимбали; із духових — свистуни, свиріль, монтелев (подвійна флейта), флоєру, денцівку, козу, трембіту, ріг, сурму, трубу; з ударних — дзвінок, калатало, клепало, бубон. Найбільше місця в монографії відведено тим з них, які пройшли довгий шлях еволюції,— лірі, кобзі, бандурі, повздовжнім флейтам, козі, трубі. Кожен із розділів про них є свого роду нарисом, у якому науковість і переконлива доказовість прекрасно поєднані з темпераментом і досвідом музиканта й письменника. У комплекс дослідження ввійшли дані, почерпнуті з численних літературних, історичних, літописних та богословських праць українською, російською, старослов'янською, польською, німецькою, англійською, французькою, іспанською та іншими мовами. Загальна кількість таких джерел, що їх використовує автор, наближається до двохсот.

[37] Хоткевич Г. Музичні інструменти...— С. 58

Невід'ємною частиною вписалися в текст ілюстративні матеріали — 79 нумерованих репродукцій, фотографій, схем.

Наукова цінність монографії Г. Хоткевича «Музичні інструменти українського народу» очевидна. Правда, робота ця не розкриває повною мірою систему музичної інструментальної культури. Вона — частина наукової праці, яку автор планував розширити. На жаль, видання другого варіанту не вдалося здійснити через передчасну смерть Г. Хоткевича у 1938 р.

Своєю працею Г. Хоткевич дав приклад системного підходу до вивчення інструментальної культури, і цей підхід показав, що органологія — точна наука, а дослідник музичних інструментів українського народу — серйозний вчений. Підтвердженням такого висновку є й інші закінчені органологічні роботи Г. Хоткевича: «Кобза — бандура — торбан, їх еволюція»[38], «Бандура і її можливості», «Национальные музыкальные инструменты Украины»[39]. Знаменно, що саме написанням етноорганологічної книги (науково-популярний нарис «Национальные музыкальные инструменты Украины») закінчилася діяльність видатного теоретика і практика.

Дослідження практичних і науково-теоретичних видів етномузикознавчої діяльності Г. Хоткевича дає підстави, отже, зробити такі узагальнення:

1. Результати етнографічних і музично-етнографічних досліджень виражають генеральну ідею всієї діяльності Г. Хоткевича — ідею розвитку і пропаганди національної культури.

2. Вивчення і концертно-лекторську репрезентацію творів народної творчості Г. Хоткевич підпорядкував науково-художній системі, основними елементами якої є:

а) постійна творча співдружність з народними виконавцями, орієнтація на їх професіоналізм, запозичення їхнього художнього матеріалу з підведенням під нього наукової основи;

б) організація на матеріалах народної творчості та силами народних виконавців або створених художніх колективів тематичних лекцій-концертів для систематичного вивчення слухачами історії української музичної культури;

в) дослідження музичної народної творчості на основі практичних (власних і колективних) художніх результатів.

3. Науково-пізнавальний апарат Хоткевича-етномузикознавця формувався як результат здійснення його художніх задумів. У даному випадку можна говорити про паралельне становлення теоретика, практика, просвітителя і громадянина.

Методами науково-пізнавального апарату Г. Хоткевича є:

а) цільний еволютивно-історичний показ явища (тематичні концерти «Колядки», «Весна в піснях і музиці українського народу», «Від колиски до домовини», «Етнографічний огляд українських земель» та інші; програми пересувних етнографічних концертів поліетнічних культур; розробка методики вивчення фольклору; окремі розділи книги «Музичні інструменти українського народу»);

б) порівняльні та експериментальні підходи до художнього показу й наукового дослідження (концерти «Порівняння епох» та концерти, основані

---

[38] Рукопис роботи не виявлено. Позитивна рецензія на неї С. Дремцова зберігається у ЦДІА України у Львові, ф. 688, оп. 1, спр. 202, арк. 1.

[39] ІМФЕ АН України, ф. 8—2, спр. 33.

на порівнянні пісенного матеріалу різних народів; кобзарський концерт XII археологічного з'їзду; концерти ансамблевої інструментальної музики з різними комбінаціями об'єднань інструментів; гуцульські концерти; інсценування фольклорних концертів);

в) логічність та всеохопність у побудові науково-художньої системи;

г) науково-теоретичне дослідження на основі практики, перевірка теорії практикою як вираження діалектичного підходу до освоєння духовної сторони суспільно-історичної діяльності людства.

4. Дійове художнє начало переважає у Г. Хоткевича начало аналітичне, що пояснюється, з одного боку, його природною музикальністю та артистичністю, з другого — ідейною спрямованістю діяльності як художника-просвітителя.

Важливий саме підхід Г. Хоткевича до художнього втілення зібраного матеріалу. Беручи цей матеріал за науково-теоретичну основу, він доводить його до комплексного теоретизування, а потім, обробивши, переносить на сцену. Власне, у результатах художньо-наукових та організаторських відкриттів і полягає цінність діяльності Г. Хоткевича як дослідника українського музичного фольклору.

Nadiya SUPRUN

HNAT KHOTKEVYCH AS AN ETHNOMUSICOLOGIST

This article studies various aspects of the work of the Ukrainian writer and cultural activist Hnat Khotkevych (1877—1938) in the area of ethnomusicology. Analyzed here are his programs for the study of Ukrainian folklore, the art of the kobzar and travelling folk concerts. Also examined are materials concerning the organization of the independent Hutsul theater and of the travelling Hutsul concert group, the activity of the Kharkiv national choir and its specially arranged concert programs dealing with the history of Ukrainian music. Special attention is also given to H. Khotkevych's monograph „Musical instruments of the Ukrainian people" (1930).

ЕТНОГРАФІЯ

Роман РАДОВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО ЖИТЛА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ВОЛИНІ (Друга половина XIX — початок XX століття)

Територія південно-західної частини Волині охоплює південний захід Волинської височини та південний схід Малого Полісся, що адміністративно відповідає північним районам нинішньої Львівської області (Сокальський, Радехівський, Буський, північний схід Кам'янсько-Бузького та північ Бродівського районів). Південно-західна Волинь займає основну територію колишнього удільного Белзького князівства, у складі якого входила у Волинське, а згодом у Галицько-Волинське князівства. Її культурну спорідненість з Волинню засвідчують мовно-діалектна єдність (південно-волинські говори) та спільність ряду ознак у матеріальній та духовній культурі.

З XIII ст., після об'єднання Галицького та Волинського князівств, поступово посилюються культурні зв'язки Белзької землі з Галичиною. Відтоді її історична доля щораз тісніше пов'язується з історичною долею Галичини. Цей зв'язок помітно поглибився після третього поділу Польщі (1795), внаслідок якого Волинь увійшла до складу Російської держави, а Галичиною та Белзькою землею заволоділа Австрія. Згадана спільність історичної долі помітно вплинула на подальше формування етнокультурних особливостей даного регіону: південно-західна частина Волині поєднує в собі елементи культури Волині та Північного Прикарпаття [1].

Це поєднання проявилося великою мірою в традиційному народному будівництві: у монументальній архітектурі, формуванні житлово-господарських комплексів, специфіці окремих споруд двору та житла.

Основний спектр народних будівельних традицій даного регіону відображено у спорудженні житла.

Будівельним матеріалом для зведення стін житла була деревина. Тут, як і всюди на Волині та Поліссі, перевагу віддавали сосні, рідше використовували інші породи: тополю, липу, дуб. З дуба виготовляли здебільшого важливіші елементи споруди: підвалини, стовпи каркаса, кілки-тиблі та інше.

---

[1] Відомі спроби етнографів минулого розглядати цю територію як окрему локальну етнографічну групу. Наприклад, польський етнограф А. Фішер виділяв над Західним Бугом групу забужан. Див.: Fischer A. Rusini: Zarys etnografii Rusi.— Lwów; Warszawa; Kraków, 1928.— S. 10. Мирон Кордуба колишні повіти: Кам'янецький (Кам'янка-Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Бродівський та північну частину Золочівського виділяв як Галицьку Волинь. див.: Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині //Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1899.— С. 169.

Через специфіку грунтів південно-західної частини Волині конечним було влаштування фундаментів. Як фундаменти використовували обрізки дубових колод (місцеві назви: «кітлиці». «колодки», «кльоци», «штандари», «стояни», «підклади», «ставні»).[1] Такі фундаменти трапляються у багатьох районах України, але тут (як також на Поліссі) [2] вони переважають. Часто (передусім на сході Радехівського та півночі Бродівського районів) нижній вінець зрубу («підвалини») вкладали безпосередньо на землю. В новіших будівлях (кінця XIX — початку XX ст.) спорадично застосовували стрічкові фундаменти з каменю («камінці»). Інший характер мали фундаменти в давніших каркасних житлах. У таких спорудах за фундамент правили стовпи каркаса, які вкопували в землю на 0,5—1,0 м («до цілої землі») [3].

Виготовляли підвалини здебільшого з дуба, але досить часто (передовсім на Радехівщині та Бродівщині) — вони соснові. Підвалини робили дещо більших розмірів, ніж інші вінці зрубу. Давніше по кутах їх з'єднували в простий замок, але вже в будівлях середини XIX ст. фіксуємо також складніші замки — «канюки» (канюк з відкритим зубом).

Стіни жител зводили як в зрубній, так і в каркасній техніках, часто ці техніки взаємодоповнювались в одній будівлі. На основі повідомлень дослідників та за нашими польовими матеріалами можна зробити висновок, що давніші будівлі (першої половини — середини XIX ст.) здебільшого зводили в зрубній техніці («в вугли»). У другій чверті XIX ст. через винищення лісів каркасна техніка поступово витісняє зрубну, і вже наприкінці XIX — на початку XX ст. каркасно-дильована техніка стала, зокрема в колишньому Бродівській окрузі [4] та Сокальському повіті [5], переважаючою. В деяких безлісих місцевостях колишнього Сокальського повіту (та інших) наприкінці XIX ст. будували каркасно-вальковані, городжені з лози, а також муровані з цегли хати [6]. Але ці будівлі не набули тут великого поширення.

Стіни зрубних будівель складали з колод («цівок»), брусів, та дошкоподібних пластин («дощок на чотири цалі»). У другій половині XIX — на початку XX ст. стіни з колод робили рідко, частіше так будували, як свідчать наші матеріали, у першій половині — середині XIX ст. Житла, при будівництві яких використано «цівки», донині збереглися на сході досліджуваної території: села Станиславчик, Монастирьок, Руда-Бродівська (хата 1870 р.), Збруї (хати 1844, 1872 рр.), Шнирів (хата 1914 р.) на Бродівщині; Нивиці (хата другої половини XIX ст.) на Радехівщині; Тур'я в Буському районі.

Будівельним матеріалом у другій половині XIX ст. були здебільшого бруси та дошкоподібні пластини. Бруси виготовляли з колод невеликого діаметру (20—25 см), обтісуючи чи обпилюючи їх з чотирьох боків. Із колод більшого діаметру (30—50 см) виготовляли дошкоподібні пластини, розко-

---

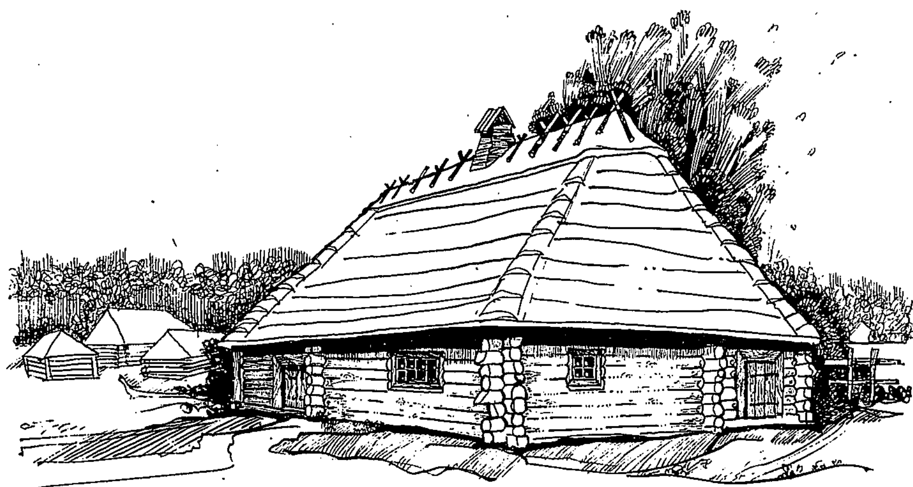
[2] Гурков В. С., Гошко Р. Ю. Поселение //Полесье: Материальная культура.— К., 1988.— С. 300.

[3] Польський дослідник Броніслав Сокальський ще наприкінці XIX ст. фіксував у селі Сільці-Белзькому хати, будовані так, що їх кутові стовпи становили пні сосен, які росли колись на цьому місці. Див.: Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym.— Lwów, 1899.— S. 72.

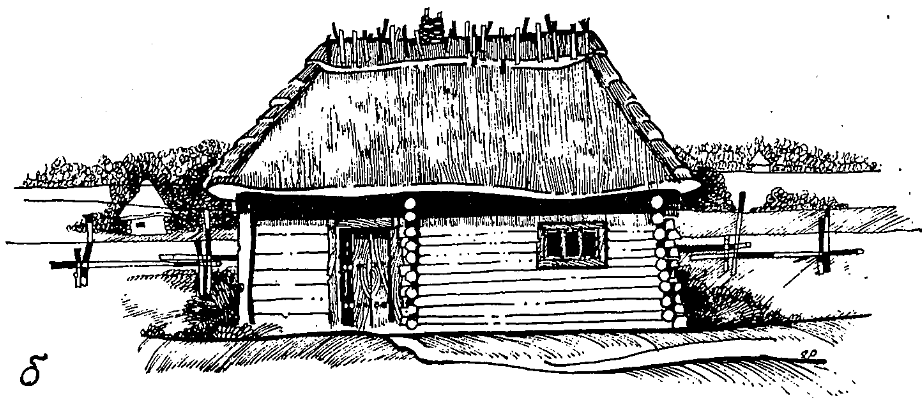
[4] Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа //Украинский народ в его прошлом и настоящем.— Пг., 1916.— Т. 2. — С. 524.

[5] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 72.

[6] Ibid.

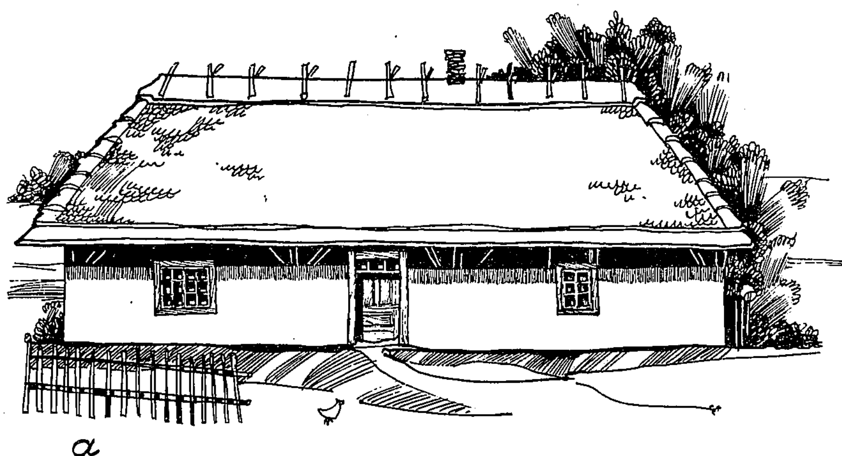

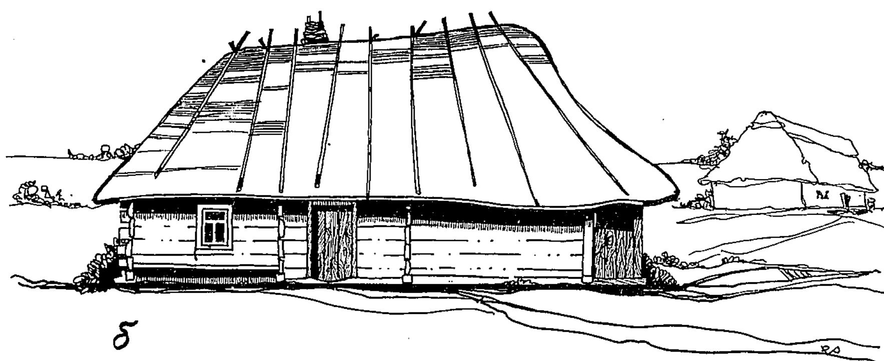
а

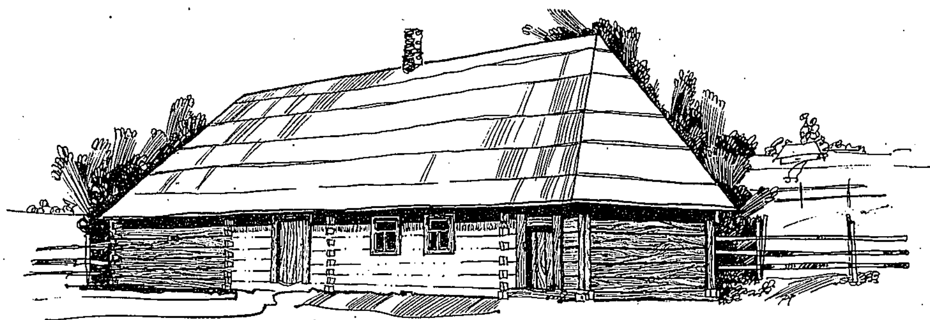
Традиційне житло південно-західної частини Волині:
а — хата із с. Збруї Бродівського р-ну Львівської обл. 1844 р.;
б — хата із с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. Сер. XIX ст.

6 489-2

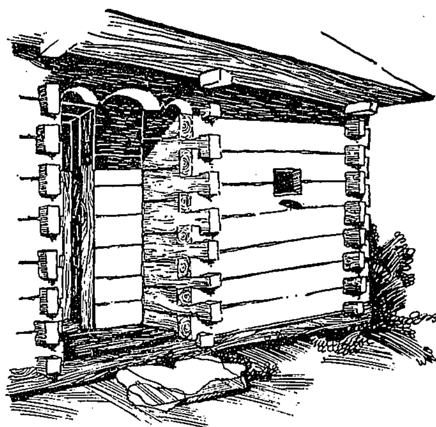

Традиційне житло південно-західної частини Волині:
а — хата із с. Заболотці Бродівського р-ну Львівської обл. 1878 р.;
б — хата з м-ка Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. 1899 р.

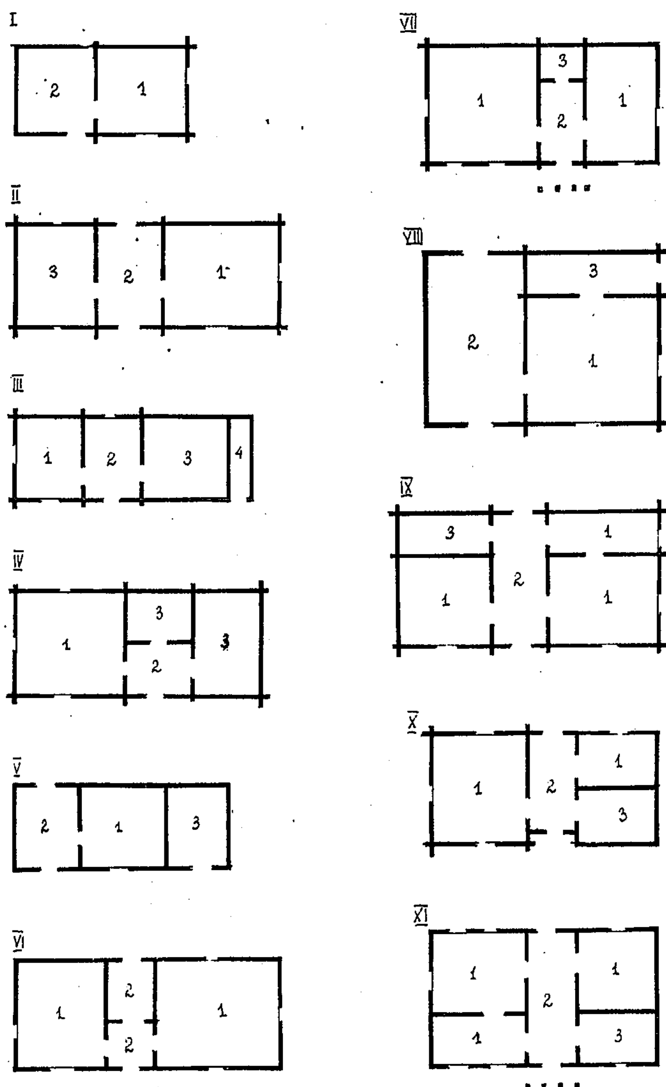

а

б

Традиційне житло південно-західної частини Волині:
а — хата із с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. Поч. XX ст.
б — ганок-ніша. Хата в с. Збруї Бродівського р-ну Львівської обл. Поч. XX ст.

Типові плани жител південно-західної частини Волині

(1 — житлове приміщення; 2 — сіни; 3 — комора; 4 — прибік):

I — хата із с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. Друга пол. XIX ст.; II — хата з хутора Рижани Буського р-ну Львівської обл. 1873 р.; III — хата з м-ка Угнів Сокальського р-ну Львівської обл. 1899 р.; IV — хата із с. Монастирок-Оглядівський Радехівського р-ну Львівської обл. 1855 р.; V — хата із с. Жужеляни Сокальського р-ну Львівської обл. Поч. XX ст.; VI — хата із с. Заболотці Бродівського р-ну Львівської обл. 1878 р.; VII — хата із с. Шнирів Бродівського р-ну Львівської обл. 1914 р.; VIII — хата із с. Збруї Бродівського р-ну Львівської обл. 1844 р.; IX — хата із с. Жужеляни Сокальського р-ну Львівської обл. 1870 р.; X — хата із с. Нивиці Радехівського р-ну Львівської обл. 1898 р.; XI — хата із с. Боб'ятин Сокальського р-ну Львівської обл. 1914 р.

люючи чи розпилюючи їх на кілька частин. Місцева назва цих пластин — «дошки на чотири цалі», рідше їх називають «бруси». Товщина таких пластин не завжди відповідає чотирьом цалям (10 см), найчастіше вони завтовшки 10—13 см, рідше — 7—8 см. На північному сході товщина пластин збільшується до 15—17 см, і від брусів їх відрізняє хіба що велика ширина (коли брус у перерізі — наближений до квадрата прямокутник, то ширина дошкоподібної пластини звичайно у 2,5—3 рази перевищує її товщину). За нашими матеріалами, уже в середині XIX ст. дошкоподібні пластини використовували при спорудженні стін житла досить часто, а в другій половині XIX — на початку XX ст. будівлі з цього матеріалу на території південно-західної частини Волині переважають. Стіни з колених пластин узагалі типові для західних районів Львівщини, з такого матеріалу будували на заході Бойківщини (Старосамбірський, Турківський райони), на Волинському Поліссі та в Білорусі (Пінщина, Брестщина) [7].

Вінці по кутах в'язали врубками різноманітних конфігурацій. Зводячи стіни з колод, використовували прості замки з лишком (місцева назва — «в вугли», «в ріг»). У будівлях з брусів чи дошкоподібних пластин часто застосовували складніші замки — канюки з прямим (або косим), скритим (рідше відкритим) зубом («на кані»). Зрідка вживали і такого замка, як риб'ячий хвіст.

Щоб ущільнити шви, шпари між вінцями вибивали мохом. У давніших хатах, складених з колод, у нижній чи верхній площині вінця вибирали поздовжній рівчак (хата 1844 р. в селі Збруях, хата 1870 р. в селі Руді-Бродівській Бродівського району).

Зовні білили (по дереву) тільки стіни житлової частини і сіней (як і в інших районах Волині). Зрідка забілювали ще й фасадну стіну комори. Траплялися будівлі, у яких білили тільки стіни житлової частини, стіни комори і сіней залишали небіленими (село Карів Сокальського району, хата початку XX ст.), подекуди зовсім не білили і тильну стіну (село Руда-Бродівська Бродівського району, хата 1870 р.). А в деяких селах фіксуємо хати, стіни яких зовні повністю побілені. У місцевостях, бідніших на ліс, при використанні низькоякісного будівельного матеріалу стіни дерев'яних хат тинькували («виправляли»). Б. Сокальський описав такий спосіб тинькування хат у колишньому Сокальському повіті: на всю поверхню стін набивали через 10—15 см наскісні лати («били дранку»), накидали глину із січкою-половою, потім вигладжували рукою чи дощечкою і забілювали глиною [8]. Виправлені таким чином хати найчастіше трапляються на півночі Сокальського та Радехівського районів. Існував також інший спосіб тинькування стін (мабуть, більш давній): на всю поверхню стін набивали дубові кілочки («клинці»), закидали глиносолом'яну суміш, вигладжували і білили (хата 1878 р. із села Заболотців Бродівського району, хата кінця XIX ст. із села Соколівки Буського району). На Сокальщині та Радехівщині виявлено ряд жител кінця XIX — початку XX ст., на стіни яких замість ліски чи клинців набито очеретяні мати, після чого стіни акуратно виправлено. У місцях кутових стовпів каркаса житла заможних селян часто завершено пілястрами. Такий спосіб обробки стін надавав споруді ошатного вигляду.

---

[7] Гурков В. С., Рошко Р. Ю. Поселение.— С. 302.
[8] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 73.

Над житловими приміщеннями та коморою завжди влаштовували стелю (в сінях її не було). Стелю робили з дощок, над коморою зрідка — з колотих плах. Її укладали на сволоки. На сході досліджуваної території (у Радехівському, на півночі Бродівського, Буського та південному сході Кам'янсько-Бузького районів) переважали дерев'яні стелі, вкладені на комбінації сволоків: кілька поперечних «бальків», («платевок», «шустрамів») на поздовжньому «трамі». У Сокальському районі переважали стелі на одному — трьох поздовжніх чи поперечних «бальках» (Б. Сокальський подає термін «сволок») [9]. У новіших будівлях (початку XX ст.) на всій території перевагу віддавали поперечним сволокам.

Переважна більшість жител південно-західної частини Волині була покрита чотирисхилими дахами на кроквах. Співвідношення висоти даху і видимої частини зрубу коливалося в межах від 1 : 1 до 1,5 : 1. Часто, здебільшого в будівлях першої чверті XX ст., дахи двосхилі, з усіченими у верхній частині фронтонами. Нерідко під стріхою влаштовували дерев'яну підсобітку, яку підтримували виноси платв і сволоків, зрідка — приставні кронштейни (такі дахи були поширені на всій території Волині). Основним будівельним матеріалом служили солом'яні сніпки. Усю поверхню даху покривали переважно сніпками, зв'язаними при гудзирі («сніпки»), під гребінь, на стріху, на роги давали сніпки, зв'язані ближче до колосся («китиці»). Верх даху («гребінку») вибивали м'ятою соломою і закріплювали дерев'яними «ключинами» (рідше вживали термін «кізли»). У селі Перв'ятичах Сокальського району виявлено хату кінця XIX ст., гребінь якої виготовлено з «калениці» (мочені у рідкій глині солом'яні сніпки). З повідомлень Б. Сокальського можна зробити висновок, що наприкінці минулого століття на території колишнього Сокальського повіту каленицею часто пошивали не тільки гребінь, а і всю поверхню даху [10]. Вже наприкінці XIX ст. багатші селяни для покриття даху зрідка використовували листовий метал, дахівку.

Житло південно-західної частини Волині, як і в інших регіонах України, сформувалося на основі однокамерного опалюваного житла — кліті. За нашими матеріалами, у другій половині XIX — на початку XX ст. однокамерні житла тут не побутували, а якщо і траплялися, то мали тимчасовий характер.

Двокамерний тип житла (за планом ХАТА — СІНИ) ще в другій половині XIX ст. був на цій території досить поширений. Хату звичайно робили зрубною, сіни добудовували в стовпи. У селі Нивицях Радехівського району виявлено хату другої половини XIX ст., до якої входить житлове приміщення (4,46×4,25 м), складене з колод у зруб, і широкі (3,26×4,25 м) сіни каркасно-дильованої конструкції. У споруді збереглися первісні вікна, одне з яких розміщене посередині головного фасаду (розмір світлового отвору — 1,04×0,6 м), друге — на причілку (0,54×0,52 м). Таке планування має також хата кінця XIX ст. із села Пустельника цього ж, Радехівського, району.

У другій половині XIX ст. у досліджуваному регіоні найпоширенішою була, безперечно, тридільна хата, до якої входили власне хата, сіни і комора. Таке житло (з деякими локальними відмінностями в порядку розташування приміщень) побутувало на всій території південно-західної частини Волині. Житло типу ХАТА — СІНИ — КОМОРА виявлено у Бродівському

[9] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 75.
[10] Ibid.— S. 73.

районі — хата 1858 р. у селі Заболотцях, хата 1863 р. в селі Луговому, хата кінця XIX ст. в селі Збруях, у Радехівському районі — хата 1878 р. у селі Дмитрові, хата кінця XIX ст. у селі Гоголеві, хата кінця XIX ст, у селі Кривому, хата кінця XIX ст. у селі Оглядові; у Сокальському районі — в селах Карові, Куличкові, Сельці; у Буському районі — хата 1873 р. у селі Соколівці (хутір Рижани). Сіни в цих будівлях розміщували між хатою і коморою, вони мали двоє вхідних дверей («на виліт»), вхід у комору (як і в житлове приміщення) — із сіней. Ширина сіней здебільшого — 2 — 2,5 м. Подекуди, здебільшого на півдні та південному сході, у сіни вели тільки одні двері — з чільного фасаду (в тильній стінці дверей не було). Так збудовані хата 1899 р. біля міста Угнева в Сокальському районі, хата 1870 р. у селі Руді-Бродівській Бродівського району, хата кінця XIX ст. у селі Соколівці Буського району та інші. У таких житлах при тильній стінці сіней часто відгороджували комірчину («присінки»). Прикладом може служити хата 1852 р. із села Оглядова та хата 1885 р. із села Монастирька Радехівського району.

Трапляється і так званий асиметричний тип трикамерного житла (СІНИ — ХАТА — КОМОРА), де житлове приміщення влаштовано між сіньми і коморою. Такі будівлі виявлено в селах Сокальського району (Хлівчани, Карів, Пристань, Куличків, Поздимир, Боратин). За свідченням українського дослідника Я. Миколаєвича, у минулому такі житла побутували і на сході — у колишньому Кам'янецькому повіті [11]. У житловому приміщенні такої будівлі влаштовували одне витягнуте по горизонталі вікно (рідше — два менші) на головному фасаді. Двері в комору прорубували теж на головному фасаді. У будівлях цього типу при одній, двох, а навіть і трьох стінках часто влаштовували прибоки, шіпки. На Сокальщині прибоки зрідка влаштовують і в житлах типу ХАТА — СІНИ — КОМОРА. Вхід до комори тоді прорубують на головному фасаді (села Жужеляни, Хлівчани, Карів). Інколи з житловою спорудою зблоковували хлів, рідше — стодолу.

Зростання чисельності населення, його культурних запитів з розвитком капіталізму привело до деяких змін у плануванні традиційного трикамерного житла. Комора поступово перетворилася в друге житлове приміщення, у якому поселялася нова сім'я. Тоді хата мала два рівнозначні житлові приміщення, у кожному з яких влаштовували піч. Заможніші селяни одне приміщення використовували як постійне житло, друге (звичайно більших розмірів) — як парадне, літнє, котре часто зовсім не опалювалося або мало лише грубку для обігрівання (хата 1878 р. у селі Заболотцях Бродівського району). У сінях таких будівель часто виділяли комірчину (хата 1914 р. із села Шнирова Бродівського району). Іноді комору прибудовували до причілкової стінки одного з житлових приміщень.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. серед заможніших верств селянства великого поширення набули житла з виділеною по ширині житлового приміщення коморою чи ванькиром (другою кімнатою). На основі повідомлень Б. Сокальського можна зробити висновок, що вже в середині XIX ст. у колишньому Сокальському повіті побутувало житло типу ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА, а наприкінці XIX ст. воно вдосконалюється:

---

[11] Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний повіта Кам'янецького.— Львів, 1894.— С. 84.

КОМОРА/ХАТА — СІНИ — ВАНЬКИР/ХАТА [12]. Аналогічні житла, за свідченням Я. Миколаєвича, у цей час будують і на сході (в колишньому Кам'янецькому повіті) [13]. Подібна хата з села Радванців Радехівського району експонувалася на крайовій виставці у Львові 1894 р.[14]. Нашими польовими дослідженнями виявлено ряд будівель кінця XIX — початку XX ст. з такою схемою планування (села Радванці, Яструбичі, Паздимир, Вузлове, Стоянів, Ордів, Нивиці, Пустельник, Трійця, Криве, Дмитрів, Сморжів, Миколаїв, Стремільче. Волиця-Барилова, Оглядів Радехівського району; Лучиці, Баб'ятин, Свитазів, Тартаків, Перв'ятичі, Жужеляни, Новоукраїнка, Федорівці, Корчівка, Селець Сокальського району; Піски, Збруї, Шнирів, Конюшків Бродівського району та інші). Цей тип житла мав багато різновидностей: ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА, ХАТА — СІНИ — ХАТИНА/КОМОРА, ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА/ХАТИНА, ХАТА/КОМОРА — СІНИ — ХАТИНА/КОМОРА, ВАНЬКИР/ХАТА — СІНИ — КОМОРА/КОМОРА та інші.

Хати з виділенними по ширині житлового приміщення ванькирами відомі також в інших районах Волині [15], траплялися на Поділлі [16], у Карпатах [17], такі будівлі споруджувала козацька старшина на Лівобережжі. На Волині, як і на Поділлі, ванькир звичайно утворювали, перегородивши хату піччю і грубкою по ширині [18], а в південно-західній частині Волині, як на Підкарпатті та в Карпатах, між хатою і ванькиром — капітальна стіна, що часто входить в конструкцію зрубу. Ще відомий український етнограф Федір Вовк звернув увагу на те, що в деяких галицьких місцевостях ванькир («кімната») могли утворювати, прорубуючи двері до комори, що розміщувалася при тильній стінці житлового приміщення [19].

Цікаве житло збереглося в селі Збруях на Бродівщині — хата 1844 р. Добре простежується її первісне планування: СІНИ — ХАТА/КОМОРА. Хата з коморою становлять цілісний зруб — п'ятистінок (8,24×6,31 м), складений із колод діаметром 0,3 м, до якого прилягали широкі (3,89×8,24 м) каркасно-дильовані стіни. Стіна між коморою і хатою — капітальний зруб. У сінях було двоє дверей («навиліт»), із сіней двері вели в хату, з хати — двері до комори, другі двері з комори виходили на причілок. У це житло зруб-п'ятистінок (ХАТА — КОМОРА) входить цілісним і компонуючим елементом. Існує думка, що такий зруб-п'ятистінок виник ще в часи Київської Русі як житло рядових дружинників і побутував на території розселення східних слов'ян серед різних верств населення аж до XX ст. [20].

На початку XX ст. у деяких селах у сінях жител усіх типів перегородкою стали виділяти кухню («пекарню», «сінці»). Прикладом може бути хата 1872 р. у селі Збруях на Бродівщині.

---

[12] Sokalski B. Powiat Sokalski...— С. 73.
[13] Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний...— С. 84.
[14] Данилюк А. Українська народна архітектура на крайовій виставці у Львові 1894 року //Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ).— 1984.— № 1.— С. 50.
[15] Данилюк А. Народне житло Волині другої половини XIX — початку XX століття // НТЕ.— 1981.— № 6.— С. 77.
[16] Косміна Т. Сільське житло Поділля. Кінець XIX—XX ст.— К., 1980.— С. 19.
[17] Могитич І. Р. Типи та розвиток будівель селянського двору// Нар. архітектура Українських Карпат XV—XX ст.— К., 1987.— С. 43—49.
[18] Данилюк А. Народне житло Волині...— С. 77; Косміна Т. Сільське житло...— С. 49.
[19] Волков Ф. Этнографические особенности...— С. 530.
[20] Могитич І. Р. Типи та розвиток...— С. 47.

Цікавою особливістю житла південно-західної частини Волині були ганки. Характерний елемент містечкового будівництва, вони наприкінці XIX ст. масово проникають тут у будівництво сільське. Ганки відомі в багатьох регіонах України, але так широко, як на південному заході Волині, ніде не застосовувалися. Тут вони були різноманітних форм і конструкцій: від найпростіших односхилих чи двосхилих піддаш, підтримуваних виносами платв чи стовпцями, до досить розвинутих складних прибудов каркасної конструкції. У деяких селах Сокальського району при житлах споруджували по два ганки: від вулиці (власне «ганок») і від двору («присінки»).

Цікавим різновидом були ганки-ніші. Вони досить часто трапляються в селах Сокальського, Радехівського та Бродівського районів. Ці будівлі нагадують житла з підсіньми північно-західної частини Полісся, різниця полягає в тому, що на Поліссі підсіни-нішу влаштовано вздовж комори і сіней [21], а тут — вона тільки навпроти сіней. Аналогічні ганки-ніші відомі в будівництві Західного Поділля (Теребовлянський район Тернопільської області), на Покутті, в Карпатах, а також у деяких селах Західної Волині (Холмщина та Підляшшя) [22].

Житлове приміщення звичайно мало два, три, рідше — одне, чотири вікна. На головному фасаді прорубували одне вікно (здебільшого витягнуте по горизонталі), рідше — два менші. Одне вікно робили на причілковому фасаді (по повздовжній осі житла). Деколи в тильній стінці влаштовували ще одне віконце.

Згідно з матеріалами наших досліджень, більшість жител південно-західної частини Волині другої половини XIX — початку XX ст. мала на головному фасаді лише одне вікно. Б. Сокальський згадує «старі, низькі хати, з одним, найбільше двома маленькими віконцями» [23] (очевидно, хати першої половини — середини XIX ст.). У зафіксованих нами хатах середини XIX ст. на чільному фасаді — теж одне вікно (хати 1844 р. у селі Збруях, 1853 р. у селі Заболотцях, 1863 р. у селі Луговому, 1852 р. у селі Оглядові). Розміщення на головному фасаді одного вікна є характерною рисою житла Львівщини. Типове це явище і для Тернопільської та Закарпатської областей [24]. Тут існували також житла з двома вікнами на головному фасаді. Подає їх Б. Сокальський [25], Я. Миколаєвич [26]. Цей варіант частіше трапляється в новіших житлах кінця XIX, а особливо початку XX ст. Цікаво, що два вікна на головному фасаді є типовим явищем для Волині та Полісся. Але на Галицькій Волині у їх розміщенні є свої особливості. Так, якщо в житлі інших районів Волині та Полісся вікна розміщено ближче до кутів і відстань між ними 2—3 м, то тут вони влаштовані ближче до осі фасаду і відстань між ними коливається від 0,9 до 1,3 м. Причілкове вікно розміщене по поздовжній осі споруди (що є типовим для всієї Львівщини), а на Поліссі та решті території Волині — воно ближче до покутя.

Протягом другої половини XIX ст. інтер'єр традиційного народного житла південно-західної частини Волині великою мірою диференціювався. Традиційний інтер'єр зберігся переважно в житлі бідніших верств населення, а

---

[21] Гурков В. С., Гошко Р. Ю. Поселение.— С. 296.
[22] Ткач В. Очерки Холмщины и Подляшья.— Холм, 1911.— С. 19.
[23] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 71.
[24] Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество.— К., 1977.— С. 48.
[25] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 74.
[26] Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний...— С. 84.

в житло заможніших селян поступово «проникають» елементи інтер'єру, характерні для містечок, а навіть для міст. Передовсім це стосується колишнього Сокальського повіту. На сході досліджуваної території згадана диференціація не була такою помітною.

Внутрішніх стін у житлі тут здебільшого не білили, у житловому приміщенні їх, як стелю та сволоки, мили. У селі Гоголеві на Радехівщині та в селі Сельці на Сокальщині існувала традиція, за якою нижню частину стін у кімнаті (до рівня 1,2 м) мили, а верхню білили. Таке ж фіксував Б. Сокальський у колишньому Сокальському повіті [27]. Подібне оформлення внутрішніх стін відоме в інших регіонах Волині (села Устенське Перше, Устенське Друге Здолбунівського району [28]) на Волинському Поліссі (Любомильський, Любешівський райони Волинської області). У багатших селян внутрішні стіни житлової частини вже наприкінці XIX ст. забілені. Тоді часто білять і стелю, але сволоків, тим більше головного, не білили ніколи — їх завжди мили. На сволоку вирізали хрест, рік будівництва хати, імена фундаторів, зрідка — будівничого. На ньому записували весільні дати, існувала традиція переносити в нову хату, в разі перебудови, старий сволок. У селі Оглядові Радехівського району ми виявили хату початку XX ст., сволок якої перенесено зі старої хати початку XIX ст. На його нижній площині бачимо хрест, на боковій — напис: «ГДИ БЛЗИ ДОМЪ СЕИ СООРУЖИВ Р. Б. СЕМЕОН КУЦЬ И ПАВЕЛ СО СИНАМИ СВОИМИ ЯЦОЮ ЕФМОМ РОКУ 1824 МЦА МАЯ ДНЯ Д».

Долівка давніше завжди була глиняна у всіх приміщеннях. Але вже в заможніших житлах останньої чверті XIX ст. з'являється дерев'яна підлога (здебільшого в хаті та коморі, у сінях — дуже рідко).

Піч робили велику. Як свідчать дослідники, вона займала четверту частину площі житлового приміщення. Наприклад, у хаті 1844 р. (село Збруї) її розміри в плані — 2,5×2,6 м, у хаті 1852 р. (село Оглядів) — 2,6×2,3 м. Печі робили з глини та дерева, на Сокальщині їх зрідка облицьовували кахлями. Ще А. Фішер, підкреслюючи, що піч на Україні звичайно з глини, вказував: на Гуцульщині та Сокальщині можна бачити печі, обкладені кахлями [29]. Цікаво, що 1894 р. на крайовій виставці у Львові у хаті з села Радванців експоновано кахлеву піч відомого сокальського майстра Шостипальця. На кахлях були зображені птахи-кавки (знак міста Сокаля) [30].

Дим з хати через каглу виходив у сіни, де розміщувано великий підвісний димник, виплетений з лози чи соломи й обліплений глиною. Рідко в будівлях кінця XIX ст. траплялися муровані від низу до верху комини. За повідомленнями Б. Сокальського, наприкінці XIX ст. в колишньому Сокальському повіті кожна хата мала виведений понад дах димник, прикритий дашком [31]. Цікаво, що в той час навіть в околицях Львова (Городоцький, Яворівський райони) курні хати не були рідкістю [32].

Піч ставили між входом і напільною стіною, пічний отвір повертали до чільної стіни. Якщо при тильній стінці житлового приміщення був ванькир, сюди виходив запічок. Часом (здебільшого у житлах початку XX ст.) у вань-

[27] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 76.
[28] Данилюк А. Народне житло Волині...— С. 78.
[29] Fischer A. Rusini...— S. 75.
[30] Данилюк А. Українська народна архітектура...— С. 50.
[31] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 73.
[32] Falkiewicz K. Monografia powiatu Gródeckiego.— Gródek, 1896.— S. 67—95.

кир повертали пічний отвір — тоді це приміщення відігравало роль кухні. Часом пічний отвір повертали в сіни, відгороджуючи тут кухню.

У куті, між входом і чільною стіною, стояв мисник, висів лижник. Далі, за піччю, при напільній стінці — ліжко. Б. Сокальський фіксував дуже примітивні варіанти ліжка — кілька дощок, вкладених на чотири вбиті в землю стовпи («примістки», «постіль») [33].

Над ліжком — жердки на одяг. Ікони розвішували вздовж всієї причілкової стіни, захоплюючи часом і частину чільної. Наприклад, у селі Оглядові на стіни вішали ікони великих розмірів — 1,2×0,6 м. Вздовж чільної й вільної частини причілкової стіни встановлювали лави, основою їх часто були стовпці, вкопані в землю («кабиці»). Ближче до покутя стояла скриня, у деяких селах замість неї — стіл (траплялося, що стіл і скриня стояли поряд). В оздобленні інтер'єру хати важливу роль відігравали прикраси з паперу, «пташки», зроблені з писанок, тощо. У житлі багатших селян, можна було бачити елементи інтер'єру, характерні для житла міщан.

Комори ніколи не білили, долівку тут робили глиняну, рідко дощану. У фасадній чи причілковій стіні часто влаштовували невеличке віконце різноманітних конструкцій і конфігурацій. Тут стояла скриня, зберігався одяг, деякі продукти харчування.

Стіни сіней теж не білили, тут не робили стелі, долівку завжди влаштовували глиняну. В сінях стояла лава, жорна, відро з водою.

Художнє оздоблення екстер'єру житла південно-західної частини Волині дуже скромне. Стіни, побілені глиною, в нижній частині підводили жовтою, рудою глиною, рідше — сажею. На Сокальщині існувала традиція малювати обрамлення навколо вікон у червоний, зелений, голубий чи жовтий колір. Фігурно затісували п'яти кроков, випуски сволоків платв. Скромно декорували і солом'яну стріху.

Отже, на території південно-західної частини Волині сформувався цікавий і оригінальний комплекс житлової будівельної культури. Поряд із спільними з волинським житлом рисами тут спостерігаємо ряд локальних особливостей, які сформувалися під впливом народного будівництва регіону Карпат. Проявляються вони у формі та специфіці розміщення вікон, способі виділення ванькира, великій поширеності ганків, використанні специфічних будівельних матеріалів (дошкоподібних пластин) тощо. Із просуванням на південний захід ці локальні особливості поглиблюються.

Roman RADOVYCH

ETHNIC CHARACTERISTICS OF DWELLINGS IN SOUTHWESTERN VOLHYN'
(Second half ot the 19th-the early 20th cc)

The article surveys the ethnic development of dwellings in the latter half of nineteenth and early twentieth centuries in the southweatern portion of Volhynia, in particular, the Sokal, Radekhiv, Bus'k, northeastern Kamianko-Bus'k and northern Brody regions.

The main construction material for erecting walls was wood: pine, poplar, linden, and oak. Houses were built according to various log-frame techniques using logs, deams and planks. The structures were covered, for the most part, by sheaves of straw.

The main types of floor plan were: R (residence) -H (hall) -S (storage room), H-R-S, H-R, R-H-R, and others. Noteworthy are houses with cellars or alcoves distributed along the width of the dwelling space.

[33] Sokalski B. Powiat Sokalski...— S. 75.

In the region which was studied, an interesting and original cultural complex of residential construction was formed. Along with typical Volhynian residential construction features, a number of local particularities are observable here. Those particularities reflect the influence of Carpathian residential construction: the form and specificity of the layout of windows, the method of separating the alcove, the extraordinarily widened porches, and other elements. Moreover, as one proceeds further to the southwest, these local features decome even more pronounced.

Архип ДАНИЛЮК

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ НА ПОЛІССІ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У Музеї народної архітектури і побуту у Львові, згідно з генеральним планом його розвитку, створюють сектор «Полісся». Це й зумовило потребу докладно дослідити, зокрема, господарські будівлі регіону. Наукових праць на вказану тему немає, крім невеликого розділу в книзі [1], виданій чотири роки тому Львівським відділенням Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН України спільно з Інститутом мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН Білорусі. Новий польовий матеріал, нагромаджений під час експедицій, дає змогу проаналізувати й узагальнити закономірності поліського будівництва, який ми досліджуємо.

Відкритою залишається проблема походження господарських будівель: існують гіпотези, за якими хліви постали від житлових будівель або житло використовували як господарську будівлю. Побутує думка, що деякі будівлі виникли від огорожі (загону). Це підтверджується багатьма літературними джерелами і польовими матеріалами. Наприклад, у селі Глубочці на Житомирщині хлів для дрібної худоби (1898) мав довжину 7,8 м, ширину 3,6 м. Стіни його були з двох сторін городжені частоколом, а з двох інших — плотом. При цьому хліві була обора для рогатої худоби, городжена березовим хмизом. [2].

Можна припустити, що капітальні господарські будівлі, зокрема клуні та хліви, почали споруджувати в XVI ст., коли підсічне рільництво, «кочове» скотарство були витіснені орним рільництвом, яке вимагало угноєння полів. Поштовхом до цього переходу стали зовнішній і внутрішній ринки, у які втягувалися, починаючи з XVI ст., поліські райони України.

На Волинському Поліссі в той час повсюдно проріджують ліси, освоюють нові площі. Вирубування лісу не тільки змінило асортимент будівельних матеріалів, але й привело в кінцевому підсумку до перебудови всієї системи господарства. Будівництво вже цього періоду характерне великою кількістю господарських і допоміжних будівель, солом'яною покрівлею.

Господарські будівлі зберегли в собі багато архаїзмів: сохи, стовпові конструкції стін, різноманітні способи перекриття дахів. Це пояснюється консерватизмом в укладі життя місцевого селянства, переважно бідного.

---

[1] Полесье: Материальная культура.— К.: Наук. думка, 1988.— С. 311—318.

[2] Церковно-приходская летопись села Глубочка Житомирского уезда Волынской епархии.— Почаев, 1898.— С. 47.

У садибі були різні за призначенням господарські будівлі, частина яких тісно пов'язана з житлом. Це приміщення для тварин, для зберігання домашнього майна та реманенту, а також запасів хліба. За межами двора були будівлі для сушіння снопів.

Кількість будівель в садибі залежала також від соціально-економічного становища сім'ї, умов господарювання.

Усі будівлі за їхніми функціями можна поділити на такі групи:

— будівлі для зберігання продуктів рільництва (клуня, гумно, комора, кліть, стебка);

— будівлі для худоби (хлів, хлівець);

— будівлі для кормів та реманенту (шопа, піддашшя, возівня).

КЛУНЯ («ток», рідше — «тік»). На Українському Поліссі майже до наших днів збереглися різноманітні багатокутні клуні, що своїми формами наближені до кола. Первісним типом такої будівлі був курінь, який тут побутував тому, що мешканці багато часу проводили в лісах, на сіножатях, далеко від хат. Курені будували з галуззя, яке з'єднували вгорі у вигляді стіжка. В. Січинський [3] вважає круглу хату з дерева та соломи продуктом примітивної культури кочівників — це засвідчують літературні джерела та моделі поховальних урн неправильної округлої форми.

Думку про існування в минулому круглих (в основі) споруд у слов'ян підтверджує такий збережений у міфологічній пам'яті народу сюжет: «Це було давно, дуже давно, коли люди жили ще, як звірі, в лісах і скелях, не знали ніякого ремесла. Один чоловік, не знаходячи собі ні в пустелі, ні серед скель сховку від спеки, натрапив нарешті на нору, заліз в неї і лежить там у цілковитій знемозі. Раптом постав перед ним якийсь мандрівник і каже йому: «Чоловіче безпечний, що ти тут робиш? Навіщо забрався ти сюди, як якийсь звір або гадина? Чи не краще побудувати собі курінь і в ньому сховатися від спеки, ніж віднімати у звірів їхні нори?». «Я не знаю, що таке курінь і як його робити»,— відповів чоловік. «Ходімо зі мною,— мовив мандрівник,— Я навчу тебе»? Чоловік виліз із нори і пішов за незнайомцем на рівнину. Там той узяв жердку, вбив її в землю, потім зробив навколо неї курінь. Закінчивши роботу, Бог (незнайомцем був сам Бог) сказав: «Восени я знову прийду до тебе і навчу тебе будувати хату». Настала осінь, і чоловік, навчений Богом, збудував собі хату та став жити в ній. Відтоді люди перестали жити в печерах і норах, стали будувати собі хати»[4].

Цей текст для нас дуже цікавий. По-перше, первісному житлу приписано круглу форму, по-друге, «спочатку» було побудоване тимчасове житло — курінь. Із цією легендою пов'язували не тільки наукове, але й народне ставлення до тимчасового житла як до «пережитку».

Зрубні конструкції та дальший розвиток будівельної техніки привели до виникнення математично і художньо досконалих архітектурних форм — шестикутних клунь зі стіжковим рубленим дахом. Уперше такі клуні на Поліссі зафіксував 1920 р. К. Мошинський [5]. Правда, про існування клунь шес-

---

[3] Січинський В. Етруський дім і гуцульський оседок.— Прага, 1930.— С. 12.

[4] Иванов П. Народные обычаи. Поверья, приметы, пословицы и загадки// Харьк. сб.— 1889.— С. 42—43.

[5] Moszyński K. O kulturze ludowej poludniowo-środkowego Polesia // Zemia (Warszawa).— 1925.— S. 68.

тикутної форми на Волині (Поліссі) та Чернігівщині вказував ще Ф. Вовк [6]. Пізніше обмір шестикутної клуні в Старому Селі на Рокитнівщині опублікував З. Дмоховський [7], у 1928—1931 рр. багатокутні клуні в сусідньому, Олевському, районі досліджував С. Таранушенко [8]. У 1960-х рр. у селі Дроздині була ще одна така будівля [9]. Клуню цієї конструкції вдалося придбати Музеєві народної архітектури і побуту України (Київ) [10].

С. Таранушенко проаналізував креслення клунь і встановив закономірності планування їх на місцевості, вказав на складні конструктивні розрахунки народних майстрів.

Клуні («токи») будували з кругляків, брусового дерева або плах (колених дощок). На вуглах ці матеріали з'єднували у вінці за допомогою простих замків. Шестигранний зруб перекривали стіжковим дахом вінчатої конструкції. Суть цієї конструкції полягає в тому, що вінці зрубу на перекритті зміщують до центра, утворюючи пірамідальний дах. Зруб такого даху покривають двома рядами дранки або соломою.

Стіжковий рублений верх у давнину мали житла грузинів, осетинів, вірмен, таджиків, карабалів і деяких народів Ефіопії [11].

Рублений стіжковий верх — важливий елемент також монументальної архітектури у Грузії та Україні [12]. У церковній архітектурі він відомий під назвою «залом». Піраміду на певному відрізку стинали і ставили зруб — залом, який знову перекривали зрізаною пірамідою.

Про походження шестикутних клунь поки що немає єдиної думки. Наприклад, З. Дмоховський [13], посилаючись на працю Я. Садовського [14], допускає, що цю форму принесли з Понту на Полісся купці, які торгували з Прибалтикою по Дніпру, Прип'яті та Віслі. На нашу думку, такі перекриття в клунях належать усе-таки до явищ світового масштабу й остаточний висновок про них можна буде зробити лише після глибокого дослідження народної архітектури на великих етнографічних територіях.

Деякі дослідники припускають, і цілком слушно, що будівничі звернулися до багатокутної форми, бо розміри чотирикутного зрубу залежали від довжини деревини — такі будівлі не могли бути просторими.

К. Мошинський [15] свого часу зафіксував у Старому Селі кілька старих хат, які в плані були шестикутні й мали рублені стіжкові верхи. Аналізуючи цей факт та інші відомості, С. Таранушенко зробив висновок, що шестигранні будівлі з рубленими верхами без стелі в минулому могли використову-

---

[6] Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа //Украинский народ в его прошлом и настоящем.— Пг. 1916.— Т. 2.— С. 537.

[7] Dmochowski Z. Sprawozdanie ze studiów nad poleskiem budownictwem drzewnem w r. 1934—35//Biuletyn historji sztuki i kultury.— 1935.— R. 3.— S. 311—332.

[8] Таранушенко С. Клуні Українського Полісся // Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ).— 1968.— № 3.— С. 60—69.

[9] Ломова М., Жолтовский П., Козакевич М. Разведывательная этнографическая поездка на Украинское Полесье // Сов. этнография.— 1953.— № 4.— С. 195.

[10] Музей народної архітектури і побуту УРСР.— К., 1981.— С. 37.

[11] Данилюк А. Шестиугольные клуни на севере Украины //Дзеялис Мегобари.— Тбилиси, 1976.— С. 47—50.

[12] Драган М. Українські дерев'яні церкви.— Львів, 1937.— Ч. 1.— С. 26—38.

[13] Dmochowski Z. Sprawozdanie ze studiów...— S. 325.

[14] Sadowski J. N. Die Handelsstrassen der Griechen und Römer durch das Flussgebiet der Oder, Meichsel, des Dniepr and Niemen und die Gestade das Baltischen Meeres.— Jena, 1877.— 202 s.

[15] Moszyński K. Kultura ludowa słowian.— Warszawa, 1967.— S. 532.

вати як житло [16]. Виразним свідченням цього є провізоричне заслонення первісного димового отвору плоско укладеними дошками.

Згідно з матеріалами О. Шрадера [17], звичайна форма староєвропейського житла — кругла. Цей висновок збігається з даними археологів, які виявили будівлі на полях на території Італії та Швейцарії. Стіни цих будівель складалися з жердок, поставлених вертикально та обплетених лозою. Для захисту від вітру і дощу пліт обмазували товстим шаром глини. Незаперечно, що багато жител були круглі. Дах з кори, соломи, тростини мав конічну форму.

У 1930-х рр. на Західному Поліссі траплялися клуні зрубні шестикутні з каркасним (крокв'яним) перекриттям у вигляді пірамід. Покриття — солома, дранка.

Цікаву різновидність багатокутних споруд становлять семи- та восьмикутні клуні, які збереглися донині в Рокитнівському районі Ровенської області [18].

К. Мошинський описує багатокутні клуні, які він оглядав на початку XX ст. на Васильківщині (Київщина). У плані вони близькі до овала. Конструкція в них каркасна [19]. Основу її становлять два великі дерев'яні стовпи («сохи», у верхній частині вилоподібні). Навколо сох вбивають 16—18 менших стовпів («присох») рівної висоти. На них кладуть чотиригранні жердини. Разом зі сволоком, що лежить на сохах, створюють друге опертя для відповідно зарубаних кроков — «ключин». Стіни виплетені пруттям кошиковим способом і виліплені глиною.

Зрубні клуні на Поліссі, наближені планом до овала, обміряв З. Дмоховський [20].

У 1971—1972 рр. ми провели обміри семи- та восьмикутних клунь Рокитнівському, Дубровицькому, Сарненському районах Ровенської області. Збереглися вони лише в окремих селах, віддалених від шосейних доріг.

Оглянуті в селах Дроздині, Сехах, Більському, Блажевому, Глинному Рокитнівського та Колках Дубровицького районів клуні — оригінальні будівлі. У плані вони мали форму неправильних семикутників. Стіни складено із соснових колених дощок або півкругляків, з'єднаних по всіх чотирьох вуглах простими замками. Стіни головного фасаду виставлено вперед, отже, в'їзні ворота створюють ще одну грань; протилежні від фасаду стіни з'єднують у формі тупого кута в пасах стовпа. Таким способом збільшували площу клуні. Щоб стовпи не хилилися, угорі їх утримували вигнуті обруси — «шепи».

У селі Глушницях Сарненського району крім семикутних клунь трапляються восьмигранні. У них на протилежній стороні є три стіни, середня з яких, так само як і ворота, виставлена вперед. У багатокутних клунях зруб не має завершення платвами. Тонкі крокви лежать безпосередньо на верхніх дилях. Угорі на з'єднаннях їх підтримує, як і в згаданій клуні з Васильків-

---

[16] Тарануш енко С. Клуні Українського Полісся.— С. 63.

[17] Шрадер О. Сравнительное языковедение и первобытная история: Лингвистическо-исторические материалы для исследования индогерманской древности.— СПб., 1886.— С. 429.

[18] Данилюк А. Давні господарські будівлі на Поліссі //НТЕ.— 1978.— № 3.— С. 62—64.

[19] Moszyński K. Z Ukrainy//Zemia.— 1913.— N 43.— S. 695—696.

[20] Dmochowski Z. Sprawozdanie z pomiaru inwentaryzacyjnego na terenie powiatu Stolińskiego 17. VIII—12. IX. 1933 //Biuletyn historji sztuki i kultury.— 1933—1934.— S. 93—98.

щини, переклад, який лежить на сохах. Сохи разом із кроквами утворюють увесь дах.

Дахи у клунях бувають чотири- та двосхилі. У нижніх частинах довших сторін є опуклість, утворена збільшенням об'єму клуні. У двосхилих дахах причілки зашивають дошками. Покривають клуні драницями («данню»), соломою, зрідка—сіном. Щоб покрівлю не роздував вітер, на неї кладуть зв'язане березове гілля.

На головному фасаді між двома ушками є ворота, які повертаються «на бігунах».

Внутрішнє обладнання просте. Тут немає стелі, тік глиняний. По обидва боки від нього — засторонки для зберігання сіна чи соломи.

Семи-, восьмикутні клуні належать до цінних пам'яток народного будівництва Полісся.

Поширені на Поліссі прямокутні клуні. Будують їх «у зруб» і «у стовпи». Вони мають єдиний план: ЗАСТОРОНОК — ТІК — ЗАСТОРОНОК (у деяких місцях «засторонок» називають «сторона»). У зрубних конструкціях стіни найчастіше складають з півкругляків; у стовпах — також з півкругляків або дощок. Клуні, збудовані «у стовпи», трапляються навіть у крайніх прип'ятських селах Волинської та Ровенської областей. У Чернігівській області масово побутували до 30-х рр. XX ст. клуні, стіни яких були виплетені з лози (глиною їх не обмащували). Дахи найчастіше чотирисхилі, під соломою, тільки в Зарічнянському районі (Ровенщина) трапляються двосхилі, під очеретом. Конструкція дахів була каркасна, тобто крокв'яна. Крокви закріплювали на платвах, які найчастіше клали на верхньому вінці зрубу. Ще й досі можна побачити клуні, наприклад у селі Запрудді Камінь-Каширського району, в яких при фасаді дах дещо відсунений від стіни. Над ворітьми стріху піднесено, щоб легко проїхав віз зі снопами.

Сохи для перекриття використовують і в прямокутних клунях [21]. Біля причілкових стін (приблизно посередині) з обох боків вкопують високі дубові стовпи з розвилиною вгорі (сохами), між які вкладають сволок. На цей переклад спирають ключини (жердини з гачками) або крокви. Покриття — солома. На Поліссі дві такі клуні збереглись у селі Піщі Любомльського району Волинської області.

У давнину при закладанні клунь під вугли клали непарну кількість зерен усього, що росло в даній місцевості. Це мало сприяти достатку.

Клуні ставили далеко від хат, звичайно за хлівом,— щоб убезпечити збіжжя від пожежі. Часто клуні будували в комплексі з хлівами, а в деяких місцевостях Волинської та Ровенської областей — з хатою (типи однорядного двору — «довга хата», замкнутого двору — «підварок», «окружний двір», «хороми») [22].

Назва «клуня», на думку деяких дослідників, походить з балтійських мов (лат. klūnas, klónas). Її вживають також у білоруській мові та деяких російських говорах. Це слово трапляється в літературних пам'ятках лише з XVI ст. На території Полісся найдавніше згадується його під 1578 р. (се-

---

[21] Данилюк А. Г. Будівлі «на сохах» //Пам'ятки України.— 1989.— № 3.— С. 36.
[22] Данилюк А. Г. Замкнені двори на Поліссі //НТЕ.— 1975.— № 4.— С. 102—103.

ло Повурськ Ковельського району Волинської області) та 1600 р. (село Пересопниця Ровенського району Ровенської області) [23].

У східних районах Ровенської та західних Житомирської областей уживають замість назви «клуня» — «ток», «тік».

ГУМНО. У північно-східних районах Чернігівської області для зберігання, обмолоту збіжжя споруджували гумна. Здебільшого вони мали прямокутну форму під чотирисхилим солом'яним дахом. Гумна були великих розмірів (до 20 м довжини і 10 м ширини). Зруб таких будівель скріплювали зарубками і стовпами вздовж стін. Для підтримування даху всередині гумна ставили стовпи — «сохи» з природними розгалуженнями, в які горизонтально вкладали бруси, а на них у двох-трьох місцях, залежно від розмірів будівлі, ставили козли. На козли вкладали верхній брус — «сволочок», який служив опорою для даху. На цей брус навішували «круччa», «ключини», а на них — лати з покрівельним матеріалом, найчастіше соломою.

Посередині гумна робили глиняну долівку для молотьби, а між сохами і боковими стінами — «засторонки», де складали снопки. В'їзд до гумна завжди був із причілкової стіни.

Для просушування снопів при протилежній від воріт стіні ставили овин — невелику зрубну будівлю, під якою була яма з піччю. Тепло від печі через отвори в підлозі надходить до снопів, які тут ставлять вертикально, рідше кладуть. Дах овина покривають соломою.

Гумна з овином були характерні для північних районів Росії, Білорусі. У Музеї народної архітектури і побуту України експонується гумно з Новгород-Сіверського району Чернігівської області.

КЛІТЬ, КОМОРА («ШПИХЄРИК»), СТЕБКА. У XIX ст. для зберігання зерна, припасів їжі, одягу на Поліссі рідко будували окремі споруди. Для цього відводили приміщення в хаті. Генезу окремих споруд виводять з клітей — невеликих зрубних приміщень.

Кліті («клєть») як окремі будівлі збереглися в північно-східних районах Ровенської області. У плані — це квадрати або наближені до нього прямокутники (3 ×3 м, 3,5 ×4,2 м). Будували їх із соснових кругляків, брусів, зрідка плах. Загальна висота — до 3 м. Вінці зрубу в'яжуть на вуглах за допомогою найпростішого замка «в обло». Іноді нижні два вінці зрубу з боку входу виступають назовні, їх з'єднують дошками, утворюючи «приклітник» (поміст). Вінці по вертикалі кріплять між собою за допомогою «черти». У нижній частині деревини роблять жолобок, у який вставляють стесану верхню частину нижнього вінця. Таке кріплення зрубу добре захищало від вологи і холоду.

Перекриття клітей — повздовжньо-вінчате. Поздовжні бруси чи кругляки симетрично з двох боків зміщують до осі. Ці бальки називаються «правила». Врубують їх у поперечні стіни, які, поступово вкорочуючись, утворюють трикутний фронтон. Покривали кліті драницями. Щоб драниці не спадали, краї спирали в «закрилини» (жолоби, видовбані в стовбурі), які вкладали в нижні кінці дерев'яних гачків — «куриць».

---

[23] Преображенский А. Этимологический словарь русского языка.— М., 1959.— Т. 1.— С. 318; Присяжнюк В. З. Господарські будівлі та їх назви //НТЕ.— 1981.— № 6.— С. 94; Керницький І. М. Спостереження над назвами приміщень в українських пам'ятках XVI—XVII століть //Питання історії укр. мови.— К., 1970.— С. 12—13.

Відомості про кліті знаходимо в джерелах з X ст. [24]. Значення їх різне: будинок, кімната, келія, комора. Наприклад, відомо, що князь Володимир у Берестові (Київ) улітку жив у кліті.

У XIX—XX ст. у клітях тримали одяг, цінні речі, запаси зерна та інших продуктів харчування?

У літературі, зокрема в описі оборонних замків [25], у ділових документах (інвентарях) згадується «свирон» (комора, кліть). На території Полісся цю назву фіксують у селах Кутині; Островську Зарічнянського району Ровенської та в селі Дольську Любешівського району Волинської областей.

У Ратнівському районі Волинської області зрідка трапляються комори як окремі будівлі (їх тут називали «шпихєрики»). Вони зрубні, а вінці скріплені між собою дерев'яними кілками — «тиблями». Дахи каркасної конструкції, покриття — солома. Шпихліри мають завжди добротні дощаті стелі та підлоги.

«Шпихєрик» у селі Забродах Ратнівського району, збудований 1860 р., має розміри 3,6×3,5 м, висота зрубу — 2,1 м. Стіни складено з півкругляків сосни й осики. Зруб зведено на дубових стояках — «штандарах». У причілку, який слід вважати фасадним, підвалини видовжені до 1 м. Тут улаштовано піддашшя. Відповідно над ним видовжено солом'яний дах будівлі. У коморі є стеля, дерев'яна підлога. Тут стояли жорна, тримали збіжжя, сало.

Для зберігання картоплі, буряків, квашеної капусти, а влітку — кислого молока використовували в Рокитнівському районі Ровенської області стебки. Конструктивно вони нагадують кліті, «шпихєрики». Дахи в них на півсохах, під дранками. Мають дощаті стелі, утеплені соломою і піском. Усередині стіни обмазані глиною і побілені. Узимку стебки обігрівали жаринками, які вносили в спеціальних посудинах.

Обмащування стін, наявність стелі, утеплення будинку за допомогою високої призьби, обігрівання приміщення підтверджують думку про те, що стебка була в давнину дуже поширеним житлом східних слов'ян. Це підтверджує походження самої назви будівлі. Слово «изба» в давнину вимовляли як «истоба», «стуба» (пор. нім. «Stube» (кімната). Це індоєвропейське слово, очевидно, означало житло [26]. На Волинському Поліссі стебки еволюціонізували до «ступеня» хатньої прибудови («пукліт», «прибік»), яку ставили при тильній, причілковій стінах хати або в сінях. Їх також використовували для зберігання овочів і картоплі.

ХЛІВ («ХЛІВЧУК», «ОДРИНА», «ОБОРА»). У давньоруській мові слово «хлів» і його деминутив слово «хлѣвина» мали не менше восьми значень: житло, дім, обитель, храм, світлиця, келія, приміщення для худоби тощо [27]. Поступово семеми втрачались, і в староукраїнській мові лексема «хлів» набула значення «конюшня».

Про давність виникнення слова «хлів» свідчить той факт, що ним користуються всі слов'яни, етимологічно споріднені з ним слова знаходимо в готській і латинській мовах. Можливо, що звичай будувати поряд з житлом спеціальне піддашшя для худоби виник під німецьким впливом.

---

[24] Харузин А. Славянское жилище в Северо-Западном крае.— Вильно, 1907.— С. 105—107.

[25] Керницький І. М. Спостереження над назвами приміщень...— С. 13—15.

[26] Гольдштейн А. Ф. Зодчество.— М., 1979.— С. 260.

[27] Присяжнюк В. З. Лексика сельского строительства в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— К., 1981.— 16 с.

На території України слово «хлів» найдавніше трапляється в «Руській правді». Згідно з дослідженням Є. Бломквіст і А. Шенникова [28], у північній частині Європейської Росії до кінця XVI ст. у селян переважало зимове утримання тварин у відкритих дворах — під навісом або просто неба. Ще у XVIII ст. на півдні лише третина селян мала хліви, близько третини — тільки піддашшя, а решта — не мала ніяких будівель для худоби. У XIX ст. худобу на півдні України утримували влітку і взимку в загонах у степу [29].

Утримувати худобу в хлівах на Поліссі почали з XV—XVI ст.— селяни прагнули підвищити продуктивність тварин, бажали звільнити хати від молодняка, який іноді тут тримали взимку. Але не ці причини головні. В ті часи на Поліссі зароджується товарне рільництво, яке було б неможливе без угноєння орних земель [30].

Хліви будували «у зруб» і «у стовпи». У північних районах Полісся більше побутували зрубні конструкції. Для будівництва використовували кругляки діаметром до 15 см, а оскільки хліви мали довжину до 15 м, то в проміжках ставили стовпи. Крили дранками або грубим болотним сіном («виш», «вишій»), яке накладали товстим шаром на лати. Зверху цю покрівлю притискали довгими березовими гілками. Таке покриття надавало будівлям оригінального вигляду. У селі Березові Рокитнівського району на Ровенщині хліви великих розмірів називають «одрина».

У центральних і південних районах Полісся хліви будували найчастіше «у стовпи», хоча зрідка трапляються і зрубні. Покривали їх солом'яними сніпками, застосовуючи таку ж техніку прикріплювання, як і в хатах. У бідноти вони іноді зовсім не мали дахів — їх просто покривали грубим сіном і хмизом. У Музеї народної архітектури і побуту України експонується хлівчик із села Грабуня Рокитнівського району, який має односхилий дах під драницями.

Усередині хліви перегороджували поперечними і поздовжніми стінами з жердок висотою 1,8 м. Таким чином утворювали окремі «кучки» (загороди для молодняка, корів). Худобу утримували в цих приміщеннях без прив'язі, на підлозі, яку постійно застелювали соломою або грубим сіном. Гній (підстилка) кілька разів на рік викидали надвір, а потім при потребі вивозили в поле.

У садибі хліви ставили як окремо, так і під одним дахом з клунями, шопами, сінниками. Часто вони стояли в комплексі з хатами. У бідноти були будівлі, у яких хліви стояли відразу за сіньми, іноді з виходом у них. Але, як звичайно, з них був окремий вихід у двір. Зрідка хліви приєднували до хати у вигляді букви «Г».

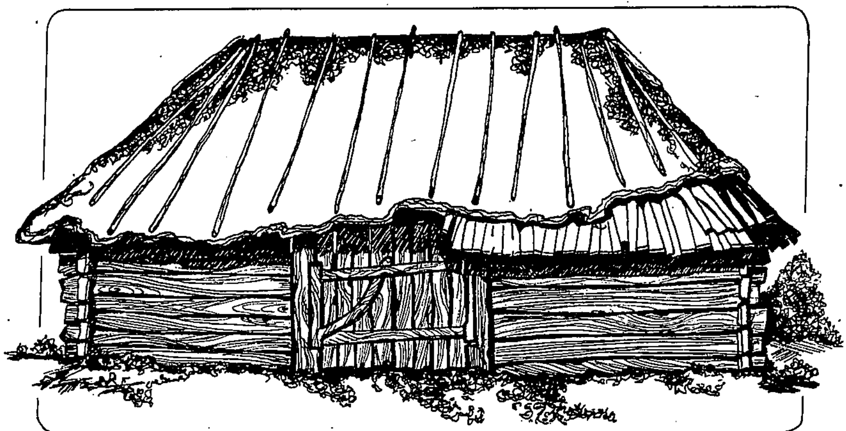
Хліви, подібно до клунь, споруджували також у комплексі «довгих хат», де під одним дахом були житлові та господарські будівлі. Будували їх і в комплексі споруд згадуваних уже замкнутих дворів. У селі Величкому Ратнівського району ми обстежили садибу, в якій хліви, свинюшник, шопа і сілники забудовані по периметру з подвір'ям усередині. Окремо в цій садибі стоять комора, клуня і хата.

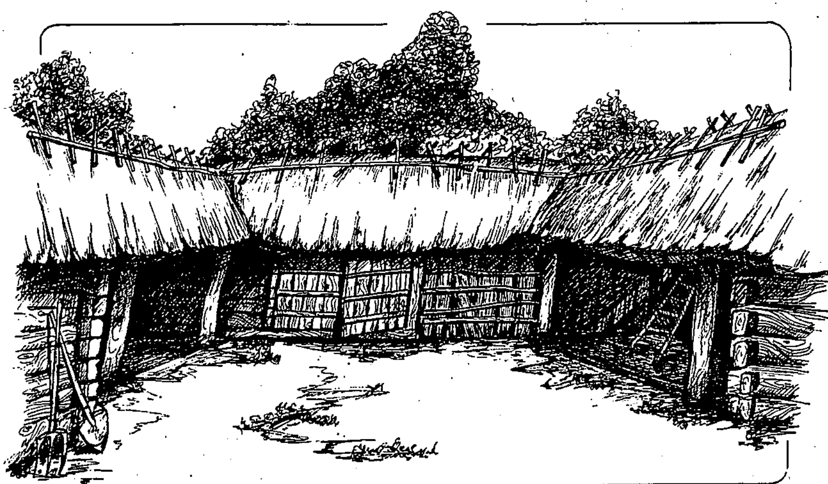
[28] Шенников А. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России// Сов. этнография.— 1968.— № 6.— С. 99—105.

[29] Українці: Історико-етнографічна монографія.— К., 1959.— Т. 1.— С. 308.

[30] Данилюк А. Г. Періодизація розвитку народного будівництва Українського Полісся // НТЕ.— 1982.— № 6.— С. 60.

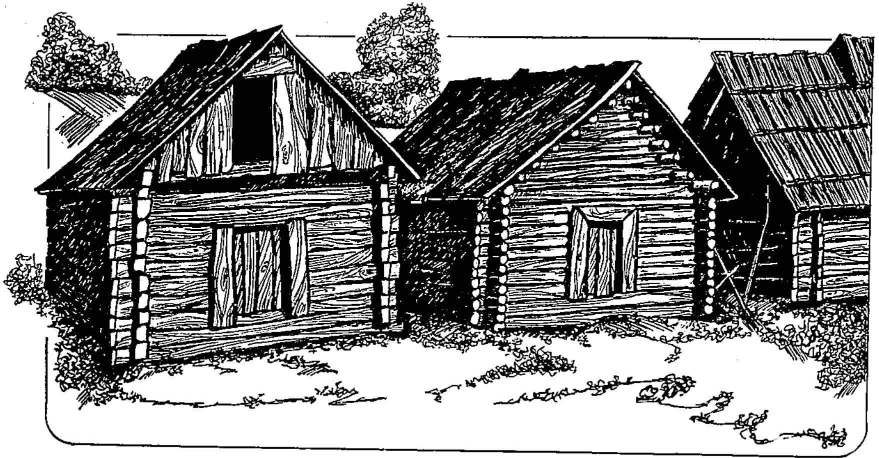
а

б

Господарські будівлі Українського Полісся:
а — семикутна клуня в с. Дроздин Рокитнівського р-ну Ровенської обл. Сер. XX ст.;
б — підварок у с. Датинь Ратнівського р-ну Ровенської обл. Поч. XX ст.

7 489-2

а

б

Господарські будівлі Українського Полісся:
а — стебка та кліть у с. Хміль Рокитнівського р-ну Ровенської обл.;
б — інтер'єр хліва із с. Любохини Старовижівського р-ну Волинської обл.

СВИНЮШНИК («СВИНИНЕЦЬ», «ХЛІВЧИК», «КУЧА»). Це здебільшого будівлі розміром 5×3 м, 2,5×6 м, з висотою стін до 1,6 м. Найчастіше будували їх «у зруб». Дахи чотирисхилі, солом'яні. На довшій фасадній стіні одні або двоє, коли у свинюшнику було два приміщення, дверей. Напроти входу майже всюди обгороджували ділянку жердинами. Сюди влітку випускали свиней.

Часто будівлі свинюшників мають правильні пропорції, акуратне покриття.

ШОПА (ЛІТЕРАТУРНА НАЗВА — «ПОВІТКА«). Назва «шопа» (від нім. Schuppen, що означає «приміщення для реманенту, сіна, соломи»). Відомі ще назви «шіпка», шіпчина». У літературних джерелах назву «шопа» на території України зафіксовано в XVI ст.[31]. Від фронтону шопа не має стіни. Тут ставили віз, столярний верстат, складали сільськогосподарське знаряддя. У негоду в шопах виконували різноманітні господарські роботи.

Шопи відомі всім слов'янам. Часто їх будували між хатою і господарськими спорудами. Дахи у шопах двосхилі, зрідка — односхилі. Покриття найчастіше — солома.

КОЛЕШНЯ. Це споруди для возів, запасних коліс. Часто в колешнях тримали дрова, зерно в бочках, реманент. Колешні завжди стоять під одним дахом з хатою, їх прибудовано звичайно до протилежної від входу в житло причілкової стіни. Здебільшого це капітальні будівлі, що мають одностулкові ворота. Часто в них ставили пукліти. Колешні побутували в східній частині Волинського Полісся.

ПРИСТОСУВАННЯ ДЛЯ ЗБЕРІГАННЯ СІНА. Сіно зберігали в стіжках, які ставили на підняті до 1,5 м дерев'яні платформи. Щоб сюди не проникали миші, на стовпи насаджували старий посуд, створюючи таким способом перешкоди. Тільки на Волинському Поліссі сіно зберігали в оборогах, які мали легкі чотирисхилі (з ліщиновим каркасом), солом'яні дахи, які піднімали й опускали по стовпах. Коли сіна було багато, їх піднімали до 6—8 м. У замкнутих дворах для сіна відводили спеціальне приміщення — «сілник».

Як бачимо, при будівництві господарських споруд на Поліссі застосовували різні будівельні техніки і матеріали. Різноманітна і типологія господарських будівель. Спорудження їх у минулому обумовлене насамперед господарськими потребами та умовами. Заможні селяни будували в садибі різні за призначенням господарські будівлі з якісного матеріалу, а для масового селянського будівництва характерні мінімальна кількість споруд і застосування дешевих матеріалів.

Важливе значення має вивчення назв господарських будівель. Їх аналіз дає підстави говорити про автохтонність і давність переважної більшості цих споруд. Для з'ясування походження назв господарських будівель багато може дати дослідження усної народної творчості, фразеології та ономастики — у них зафіксовано різносторонні відомості про характер традиційної матеріальної культури Полісся.

За радянського часу прийоми організації присадибної ділянки змінилися. Оскільки в селах основне виробництво зосереджували в колгоспах, стала

[31] Керницький І. М. Спостереження над назвами приміщень...— С. 16.

різко зменшуватися кількість господарських будівель, які були потрібні для індивідуального дрібнотоварного селянського господарства (клуні, великі хліви тощо).

Сьогодні в селах повертаються до індивідуального, орендного способу господарювання. А це, певна річ, викличе будівництво нових господарських і допоміжних приміщень. Можливе повернення до деяких традиційних форм, відтворення господарських будівель і забудов, які вже зникли. Наприклад, зручним для розведення худоби є замкнутий двір («підварок», «окружний двір») з господарськими приміщеннями, розміщеними по периметру подвір'я. Тому дослідження господарського будівництва Полісся актуалізовані також суто практичними потребами.

Arkhyp DANYLIUK

FARM BUILDINGS IN POLISS'A IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CC.

The article examines various functional types of farm structures which were common in Ukrainian Polissia in the late nineteenth and early twentieth centuries. In the construction of some of them ancient elements were preseved.

Among the farm structures considered here, the most distinctive are **kliti**, or storage units, which are the simplest of the log-framed structures and which have been preserved from the times of Kievan Rus. They possess a tight-fitting circular cover, which enabled them to be used for the storage of clothes, food supplies, and valuables. Significant also are multi-sided barns, whose floor plan approximates a circular or oval shape. Their roofs are log-framed and pyramidal in shape. Such barns disappeared after World War II. An interesting formal variation is a seven- or eight-sided barn structure with forked-post supported coverings that have two to four slopes.

Research on farm construction provides information for historical and practical purposes, such as the creation of open-air museums.

Софія БОНЬКОВСЬКА

ХУДОЖНІ ТРАДИЦІЇ ГУЦУЛЬСЬКОГО МОСЯЖНИЦТВА

Художнє металообробництво (ливарництво, ковальство тощо) на Україні має глибокі історичні корені та мистецькі традиції. На Гуцульщині віддавна поширений «мосяжний» * промисел. Про це свідчать численні джерела [1], адже вироби місцевих майстрів постійно привертали увагу багатьох дослідників життя і побуту гірського населення. Одну з найраніших писемних згадок про те, що майстри-верховинці виготовляють латунні чепраги, згарди, хрести і топірці, знаходимо у виданій у Нюрнберзі 1794 р. праці „Neueste physykalisch-politisce Reisen in den Jahren 1791, 1792 und 1793 durch die Dazischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpaten“ австрійського вченого Б. Гакке, який за дорученням австрійського уряду вивчав природні багатства Східних Карпат.

Автор статті «Гуцули», надрукованої під криптонімом М. К. у часописі «Львов'янин» за 1861 р., серед особистих речей гуцулів називає пояс, оздоблений латунними кільцями, топірець, порохівницю, ніж у футлярі, люльку і бляхи на капелюхах.

Докладний перелік металевих прикрас у загальному ансамблі чоловічого гуцульського одягу та спосіб їх носіння подає у своїй праці Яків Головацький [2]. Із жіночих прикрас автор називає тільки «чільця» **, «ковтки» *** і вплетені в коси латунні гудзики.

---

* «Мосяжний» — термін, який з'явився в літературі у другій половині XIX ст. для виділення промислу і його продукції серед інших видів металопластики. Походить від польського «mosiądz» — латунь.

[1] V a g i l e v i ć I. Huculove obyvatele vychodnego pohoři Karpatskêho // Časopis českego museum.— Praha, 1838—1839.— T. 12; W ó j c i c k i K. W. H u c u ł y // Stare gawędy i obrazy.— Warszawa, 1840.— T. 2; B i e l o w s k i A. Pokucie // Czas.— Kraków, 1857.— T. 6; K o l b e r g O. Ruš Karpatska.— Wrocław; Poznań, 1870.— T. 54; e j u s d. Galicja i wystawa powszechna w Wiedniu.— Lwów, 1873; F a l k i e w i c z K. Przewodnik informacyiny po wystawie etnograficznej, urządzonej w Tarnopolu.— Tarnopol, 1877; T u r k a w s k i S. Wspomnienia Czarnogóry.— Warszawa, 1880; Galicyiski przemysł domowy na wystawie wiedeńskiej.— Lwów, 1890; K a i n d l R. F. Die Huculen.— Wien, 1894; K a r z e n i o w s k i J. O Hucułach.— Lwów, 1899.

[2] Г о л о в а ц ь к и й Я. В. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии.— СПб., 1877.— С. 66.

** «Чільце» — металева прикраса шлюбного гуцульського вінка на Верховині у вигляді тонкої суцільної карбованої смуги.

*** «Ковтки» — сережки у вигляді карбованих трапецієподібних пластинок.

Мосяжні вироби гуцульських майстрів як явище високої духовної культури розглядає Л. Вербицький [3].

Володимир Шухевич у своїй відомій праці вперше висвітлює технологію мосяжництва і розглядає його як вияв особливої артистичності гуцулів: «Відрубність устрою гуцулів об'являє ся переважно у великім уподобанню до металевих окрас всякого рода [...] Тому не дивно, що гуцули, обдаровані особливим смислом гармонії, цінять високо промисел слюсарів-мосяжників» [4].

Художньою довершеністю мосяжних виробів гуцульських майстрів захоплювалися І. Франко [5], М. Коцюбинський [6] та інші.

Тепер важко встановити час виникнення цього промислу. Адже немає систематизованих у хронологічно-територіальному плані колекцій мосяжних виробів. Важко фактологічно простежити розвиток традиційного промислу через анонімність виробів та за браком їх датування. Незаперечним, на наш погляд, є тільки те, що гуцульське мосяжництво своїми коренями сягає принаймні доби Київської Русі.

На близькість гуцульської металопластики і давньоруського ювелірного мистецтва за формою і технологією виготовлення вказує М. Матасяк [7]. Найпереконливішим доказом безперервності художніх традицій промислу, як твердить автор першого в радянський час комплексного дослідження металообробного мистецтва гуцулів Л. Суха [8], є лінгвістичні дані, тобто термінологія виробництва та його продукції. Такі давньоруські назви окремих процесів виготовлення, як «писати» [9] — наносити орнамент, «иматисы»=«йматися» — братися [10], назви багатьох виробів, зокрема «колтки»=«ковтки» — сережки [11], «чръесла»=«поясниця» — черес-пояс [12], «топорьц»=топірець [13] — палиця з руків'ям у вигляді обушка сокири (вид зброї), та інші збереглися у промислі до наших днів.

Основним підтвердженням даної концепції, яка одночасно спростовує гіпотези про чужоземне (ассірійське, грецьке) походження мистецтва гуцульських майстрів [14], є художні особливості мосяжних виробів: їхні форма, функціональне призначення, способи декорування, орнаментальні мотиви та елементи, а також семантичне трактування їх.

---

[3] Вербіцкій Л. Взори промислу домашнього. Вироби металеві селян Русі (Гуцульщина).— Львів, 1882.

[4] Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2 // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1901.— Т. 4.— С. 245.

[5] Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К.: Наук. думка, 1982.— Т. 36.— С. 94.

[6] Коцюбинський М. Тіні забутих предків // Коцюбинський М. Твори: У 3 т.— К.: Дніпро, 1979.— Т. 3.— С. 163.

[7] Матасяк М. Гуцульські художні металеві вироби українців Східних Карпат.— К., 1951.

[8] Суха Л. М. Художні металеві вироби українців Східних Карпат.— К., 1959.

[9] Срезневський И. И. Словарь древнерусского языка.— М.: Книга, 1989.— Т. 3, ч. 2.— С. 938.

[10] Там же.— Т. 1, ч. 2.— С. 1091.

[11] Там же.— С. 1255.

[12] Там же.— Т. 3, ч. 2.— С. 1502.

[13] Там же.— С. 981.

[14] Seweryn Z. Charakterystyka i systematyka zdobniectwa // Przemusł, rzemiosło, sztuka.— Kraków, 1924.— T. 1.

Місцеве походження гуцульського мосяжництва, виникнення якого пов'язане із специфікою умов життя гірського населення Карпат, його господарської діяльності, духовної культури, підтверджує наявність аналогічних виробів (поясів, топірців, люльок, протичок тощо) у словаків, чехів, угорців, румунів [15].

Безперечно, що поряд із життєвою конечністю, замкнутістю натурального виробництва, відносною віддаленістю від зовнішніх впливів важливим чинником творення цього виду мистецтва було віковічне прагнення народу до краси, до гармонії з довкіллям, чутливого сприймання і талановитого відтворення цієї гармонії. В. Шухевич, захоплений «незвичайною ніжністю в виконанню і неабиякою вдачею виробів домашнього гуцульського промислу», писав, що вони «...становлять безперечно образ умислового розвою народу, вони є виразом його інтелігенції, його склонностей і уподобань; окрім того вказують певну вдачу і порядність чоловіка...» [16].

Наприкінці XIX ст., як стверджує Л. Суха, у більш ніж тридцяти п'яти селах (Голови, Білоберезка, Довгопілля, Старий Косів, Розтоки, Косів, Старі Кути, Путила, Устеріки, Красноїля, Красник та інші) десятки майстрів виготовляли для власних потреб і на продаж прикраси, предмети побуту, елементи кінської упряжі, які активно побутували в народному житті.

Центром в'язання з латунного дроту було село Соколівка. Різні види «ретязі» (ланцюжки) тут виготовляли народні майстри Ф. Павлюк і В. Самокіщук. У селі Криворівні «зливали мосєж» В. Якіб'юк, Л. Якіб'юк, І. Харук, Л. Харук і В. Харук.

У селі Дихтинцях на Буковині працювали майстри з родини Федюків, які прославилися своїми люльками — «путилівками» *. Топірці, стремена, гарапники, прикраси, які виготовляли Федюки, також вирізняються індивідуальною, витонченою подачею загальновідомих традиційних форм та манерою оздоблення.

На Закарпатті у другій половині XIX—на початку XX ст. люльки та пояси з латунними пряжками виготовляли в селах Ясині й Діловому.

Відомим на той час центром гуцульського металообробництва було село Річки, знамените мосяжниками родини Медвідчуків. Найстарший з них, Микола Федорович Медвідчук, прославився гарної роботи «запусканими» ** свинцем та оловом «челядницькими» *** палицями — «олов'янками». Тоді ж у селі працювали знаний своїм витонченим, майже павутинним «шиттям дрітев» ****, прозваний у народі Злотником Ілько Кіщук і відомий «старовіцькими» торбами Федір Якіб'юк. На кінець першої чверті XX ст. припадає творчість В. Пітиляка, вироби якого відзначаються високою технічною досконалістю, традиційністю форм та орнаментальних мотивів [17].

---

[15] Народы мира: Историко-этнографический справочник.— М., 1988.— С. 378, 411; Magyar wéprajzi Lexion.— Budapest, 1987.— Т. 4.— S. 249, 419, 597.

[16] Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2.— С. 241.

* «Путилівка» — люлька, назва якої походить від назви села Путили.

** «Запускана» — палиця, оздоблена втопленим у заздалегідь вириті рівчаки розплавленим металом.

*** «Челядницька» — жіноча палиця.

**** «Шиття дрітев» — оздоблення виробів плетеною сіткою з латунних дротів.

[17] Суха Л. М. Художні металеві вироби українців...— С. 39.

Великим осередком художньої обробки металів було село Жаб'є, у якому працювало понад двадцять майстрів. Серед них такі відомі мосяжники, як І. Гондурак, І. Дудчак та М. Дудчак, В. Шкріб'як, І. Палійчук, В. Друслик і О. Друслик та інші. Славилися майстри своїми топірцями і порохівницями, ковтками і перснями.

На високому рівні виробництво предметів з кольорових металів було в селі Яворові. Тут майстри (П. Гондуряк-Кіндяк, Ю. Кобчук-Яковейчин, М. Кобчук-Іванчуків, І. Шкрібляк, К. Рибенчук та інші) виготовляли люльки, палиці, стремена.

Побутовими предметами славилися майстри Космача — М. Рибчук, П. Кушнірук, К. Мельничук.

Знаменитим майстром в'язання з латунного дроту був О. Іванийчук з Красноїлі. Тут же працювали династія Харинчуків. Одним з найбільших центрів гуцульського металообробництва було село Брустурів Косівського району на Івано-Франківщині. Л. Суха стверджує, що в цьому селі наприкінці XIX—на початку XX ст. працювало п'ятнадцять майстрів і майже кожний з них мав учнів [18]. Тут «зливали мосєж» династії майстрів з родини Дручківих і родини Дудчаків, творили відомі народні майстри Д. Пітиляк, В. Вандзух, Д. Бачинський, Ф. Воринський, П. Габорак та інші.

Згаданій дослідниці вдалося встановити ім'я одного з найстарших майстрів родини Дудчаків — Луки, автора двох топірців, датованих 1834 і 1840 рр.

Талановитим продовжувачем його мистецтва став син майстра, відомий на всю Верховину мосяжник Никола Дудчак. Творчість Николи Дудчака припадає на другу половину XIX ст., коли в сільське господарство Західної України поступово проникають форми капіталістичного виробництва і народні майстри починають працювати на збут, тобто виготовляють свої вироби на продаж, дедалі рідше реалізуючи їх через натуральний обмін. Спродуючи свої вироби на ярмарках або через посередників (окремих скупників чи, наприклад, гуцульську промислову «Спілку кустарів»), вони змушені були пристосовуватися до умов художнього ринку. Наслідком цього була поява нових, не притаманних сільському побутові, а отже, природі народної металопластики форм, таких, як портсигари, касетки тощо, оздоблених здрібнілими, перевантаженими, розрахованими на ефект орнаментальними композиціями. Спотворювано традиції і в інших видах народного мистецтва, насамперед у близькому до мосяжництва своїми декоруючими засобами сніцарстві. Вимогливий критик І. Труш писав з цього приводу: «Подекуди можна було замітити... надмірне оздоблення орнаментом і перевантаження дрібничками там, де далеко легше можна би було осягнути навіть більший ефект грубшою роботою» [19]. Для свого роду реклами продукції народних промислів у містах і містечках (Відень, Краків, Львів, Чернівці, Коломия, Стрий та інші) організовували сільськогосподарські та промислові виставки. Потрібно було мати сильно

---

[18] Суха Л. М. Художні металеві вироби українців...— С. 35.

[19] Труш І. Виставка українських артистів // Артистичний вісн. (Львів).— 1905.— № 5.— С. 21.

розвинене відчуття міри, щоб втриматися від спокуси і не пристосуватися до вимог тогочасної моди на народне мистецтво. Тим відрадніше, що на господарсько-промисловій виставці 1880 р. у Коломиї вироби Н. Дудчака, глибоко оригінальні й водночас витримані у традиціях народної металопластики, дістали високу оцінку мистецької громадськості [20].

Свій професійний досвід і розуміння народного мистецтва Н. Дудчак передав синові Дмитру. У їхній майстерні навчався художнього литва і різьби по металу знаменитий різьбяр і мосяжник Василь Девдюк із Старого Косова [21].

Тоді ж (кінець XIX—початок XX ст.) серед інтелігенції Галичини зростає зацікавлення народним мистецтвом як джерелом національної культури. У місцевостях, де з давніх-давен були розвинені ті чи інші народні художні промисли (ткацтво, гончарство тощо), організовано художньо-промислові школи. Так, «Крайовий навчальний заклад різьбярства і металічної орнаментики» [22] у 1905 р. відкрито у Вижниці, куди на посаду інструктора з металообробництва запрошують талановитого учня Н. Дудчака — Василя Девдюка [23].

Завдяки клопотанням членів львівського «Товариства прихильників української літератури, науки і штуки», створеного в 1905 р., [24] — І. Труша, Ол. Новаківського, О. Кульчицької, М. Сосенка, В. Шухевича багато робіт народних майстрів (Н. і Д. Дудчаків, В. Пітиляка з Брустурова, І. Кіщука із Річок, В. Девдюка) потрапляють у колекцію музею Дідушицьких і Музею художнього промислу у Львові. Згодом багато робіт закуповує Етнографічний музей при Науковому товаристві імені Шевченка, в якому велику роботу з вивчення народного мистецтва вів І. Франко.

Саме в цей період найплідніше працює Д. Дудчак, який у своїй роботі визнає тільки традиційні форми — «опришківські» ножі з виделками; «бгані» (складані) ножі, «старовіцькі» тобівки тощо. Його творчість — це своєрідний протест проти «модернізації» традиційного промислу та усталених форм художнього вираження.

У рамках традицій мосяжного промислу працюють Василь, Петро, Григорій і його син Іван Дручківи. Дещо сміливішої манери активного введення кольору дотримуються їхні молодші сучасники В. Пітиляк, Д. Бачинський, Ф. Баринський, В. Ванздух.

В асортименті гуцульських майстрів найрізноманітніші мосяжні вироби — від конче потрібних у господарстві ножів та кресал аж до складних архітектонічних форм, таких, як «згарди», «череси» тощо. Цю художню спадщину можна поділити, залежно від функціонального призначення, на дві групи: особисті речі та предмети (елементи) кінської упряжі.

Серед особистих речей виділимо такі підгрупи:

---

[20] Чорний П. Виставка господарсько-промислова в Коломиї.— Станіславів, 1881.— С. 36.

[21] Суха Л. М. Художні металеві вироби українців...— С. 43.

[22] Островський Г. Сім'я Шкрібляків // Жовтень.— 1988.— № 10.— С. 92.

[23] Суха Л. М. Художні металеві вироби українців...— С. 43.

[24] Максисько Т. С. До історії Львівської школи художніх промислів та декоративно-ужиткового мистецтва // Укр. мистецтвознавство.— 1971.— Вип. 2.— С. 111.

I. Жіночі та чоловічі прикраси. Серед гуцульського населення однаковою мірою були поширені як жіночі прикраси: «згарди» *, «сороківці» **, «шелести» ***, «чепраги» ****, «чільця» *****, «ковтки», персні, обручки, так і чоловічі нагрудні хрести, персні для хусток, остроги, бляхи на капелюхах, обручки, ретязі.

II. Компоненти одягу: «череси» ******, тобівки, палиці (топірці, келефи, челядницькі), «карбачі» — гарапники.

III. Предмети утилітарного призначення: гольники (іговники, «єговники»), складані ножі («бгані», «забигачі»), «опришківські» ножі з двозубою виделкою, звичайні ножі, лускоріхи («когутці»).

IV. Зброя: рушниці, пістолі, топірці, порохівниці.

V. Курильне приладдя: люльки, протички, кресала.

Основними матеріалами, які використовували в мосяжництві, були метали: мідь, олово, свинець, сталь, рідше — алюміній, нікель, дуже рідко — срібло; сплави: «латунь» ******* — білу ******** і червону ********* «мосєж» та нейзільбер (бакунт) **********. Нейзільбер (від нім. Neusilber, буквально — нове срібло) — легкоплавкий і корозостійкий сплав з високими пластичними якостями (легко кується, гнеться, полірується), добре піддається художній обробці. Появившись у мосяжництві наприкінці XIX ст., він поступово майже витісняє тугоплавку і шкідливу для здоров'я «білу мосєж». Майстри закуповували метал на місцевих ярмарках, куди він потрапляв із Кракова, Відня, Львова, або у перекупників.

Для виготовлення моделей металообробники використовували дерево і вже оброблену шкіру місцевого виробництва.

Основним процесом мосяжного виробництва є ливарництво — лиття («сипане») металевих виробів або їх частин. У народі, визначаючи трудову діяльність майстра-металообробника, не називали його мосяжником, а казали, що він «зливає мосєж».

---

* «Згарда» — одна з найдавніших жіночих прикрас у вигляді відлитих з латуні хрестиків, нанизаних в один або кілька рядків на латунний дріт (ремінець) і відокремлених «переліжками», зробленими із скрученого дротика.

** «Сороківці» — прикраси з нанизаних на ретізку (ланцюжок), шнурок тощо монет або відлитих з латуні кружків-розет, оздоблені геометричним орнаментом.

*** «Шелести» — нашийні прикраси з нанизаних на шнурок, ремінець чи ланцюжок «леліток» — трапецієподібних пластинок.

**** «Чепрага» — застібка для жіночих прикрас, святкового верхнього одягу та кожухів.

***** «Чільце» — металева прикраса шлюбного вінка у вигляді тонкої суцільної карбованої смуги латунної бляхи з прикріпленими (в її нижній частині) трапецієподібними «лелітками».

****** «Черес» — широкий чоловічий пояс.

******* Латунь — сплав міді і цинку, вміст якого не перевищує 50 відсотків з незначними домішками (до 2 відсотків) марганцю, інших металів. За прийнятою в металознавстві термінологією, її називають бронзою.

******** «Біла мосєж» — латунь: сплав міді (2—8 відсотків), сурми (8—15 відсотків), свинцю (80—90 відсотків), близький за кольором до сталі.

********* «Червона мосєж» — латунь, так званий томпак: сплав міді (60—70 відсотків) і цинку (до 12 відсотків) з домішками свинцю, заліза, фосфору та інших металів золотистого кольору.

********** Бакунт-нейзільбер — сплав міді (45—60 відсотків), цинку (20—30 відсотків) і нікелю (15—25 відсотків), за кольором і блиском (після полірування) подібний до срібла.

Обладнання майстерні мосяжника складається з невеликого горна, графітового каганця чи глиняного тиглика («горнє»), інструментів для попередньої обробки відливів та оздоблення виробів.

Лиття металевих виробів починається з виготовлення «фірмаків» — дерев'яної моделі того предмета, який майстер задумав зробити. З готового фірмака майстер робить «фірму» — глиняну форму, яку спочатку висушує, а потім випалює в печі. У випалену форму через попередньо зроблені рівчаки вливає плавлений в тиглику метал і дає йому вистигнути і загуснути. Після цього розбиває і ще гарячий металевий предмет гартує у воді.

У родини Дудчаків у Брустурах ще й дотепер зберігаються фірмаки кресал у вигляді собачки, коліщаток і «водило» («дзьобанок») до кінської упряжі, які виготовили Никола та його син Дмитро. Тут же зберігаються «писачки» — пуансони, якими майстри наносили («писали») орнаментальні мотиви на свої вироби: «мачок», «очкарик», «сіканець». Назва кожного писачка залежала від мотиву, вирізьбленого на його робочій частині. Мотиви були традиційними для промислу, але різнилися здебільшого величиною і густотою розміщення окремих елементів в загальному рисунку. Так, вироби Николи і Дмитра, а пізніше Лукини та Івана Дудчаків вирізнялися з-поміж виробів інших майстрів дрібнішими «очками», «мачком», «колачиками» тощо.

Однією з найдавніших технік оздоблення мосяжних виробів уважається «риття» (ритування) «мохового» орнаменту, який наносили «рильцем» з гартованим гострим закінченням.

Для оздоблення дерев'яних частин мосяжники застосовували «жируванє» (інкрустацію кольоровими металами) за допомогою пробійників («пробоєць», «бородка») із закінченнями у формі «копитців», «ціточок», «колачиків», якими вибивали жолобки орнаментальних мотивів. Д. Кіщук сконструював, щоб прискорити роботу, спеціальний пристрій — друлівник. Для вбивання вузеньких металевих смужок користувалися дерев'яними молотками-макогонами. Цю техніку широко використовували в народній різьбі по дереву. Обидва промисли, до речі, постійно перебували в тісному зв'язку, про що свідчить і спільність деяких технік та багатьох орнаментальних мотивів.

Серед знаменитої родини різьбярів Шкрібляків були талановиті мосяжники — І. Шкрібляк у Яворові, В. Шкрібляк у Жабйому. В родині сніцарів Гондураків «зливав мосєж» найобдарованіший з них — Петро Гондурак. Василь Девдюк із Косова починав опановувати лиття у знаменитого різьбяра по дереву Юрія Шкрібляка.

Топорища палиць, дерев'яні порохівниці тощо мосяжники обковували («завивали») латунними або нейзільберовими бляхами, які оздоблювали «писаним» орнаментом.

Більш традиційними і складними техніками оздоблення топорищ палиць були «шиття дрітев» — оздоблення у вигляді плетеної сітки з тоненьких латунних дротів та «запускання» металом.

Важко сказати, які «мосєжні» вироби мали найбільший попит серед місцевого населення. У побуті були однаково потрібні ножі та кресала, палиці та прикраси. Велику славу мали згарди і хрести, тобівки і топірці. З поширенням опришківського руху (XVI—XIX ст.) виникає велика потреба у вогнепальній і холодній зброї. Соколівка, Яворів, Річки, Довгопілля, Криворівня стають центрами її виготовлення. Місцеві майстри не

тільки конструюють, а й оздоблюють пістолі, рушниці («кріси»), порохівниці («ріжки», «кубки»).

Топірець був найпоширенішим і найдавнішим видом холодної зброї, який одночасно служив палицею під час сходжень у гори. Його назва походить від форми бартки — металевого руків'я у вигляді звичайної сокири (топора). З часом форма бартки розвинулася від короткої, майже прямокутної за формою з ледь розширеним лезом («старовіцької») бартки до сокири з вишуканими пропорціями і чітким членуванням частин: середньої, провушної з отвором для топорища, злегка відтягненим обушком і видовженим широким лезом.

Із розвитком форми бартки зазнають змін техніка декорування та розміщення орнаментальних мотивів на її поверхні.

Бартка топірця, датована 1898 р., оздоблена ритим («моховим») орнаментом. Моховим орнаментом з мінімальним поєднанням мотивів, вибитих писачками — «очкариками», декоровано обидві бартки топірців (середина XIX ст.) Лукини Дудчака і його згарди, чепраги, лускоріхи, люльки, чоловічі хрести й інші вироби.

При оздобленні виробів мосяжники дедалі частіше застосовували менш трудомістку техніку орнаментування — вибивання мотивів за допомогою писачків. Якщо роботи Н. і Д. Дудчаків оздоблені з перевагою ритого орнаменту, то на виробах їхніх молодших сучасників Д. Пітиляка і Д. Бачинського переважають «писані» мотиви.

Бартки «старовіцьких» топірців, які в переважній більшості були не стільки компонентом одягу, скільки видом холодної зброї, мали досить відмінне від пізніших форм оздоблення. Головну увагу приділяли декоруванню її провушної частини. Орнаментальне оздоблення обушка і леза бартки є своєрідним викінченням центрального рисунка. Лезо бартки декорували дуже скупо з боку провушини, а більшу частину його, що закінчується гострим відточеним вістрям, залишали неорнаментованою. Обушки «новіцьких» (кінець XIX—початок XX ст.) барток топірців, які виготовляли переважно для потреб художнього ринку (як сувеніри чи компоненти одягу), майже суцільно декоровано. Середня частина бартки (провушина) стає проміжною і єднальною ланкою між орнаментально-композиційним вирішенням леза та обушка. Однак висока мистецька вартість виробів таких майстрів, як Дмитро Пітиляк з Брустурова, В. Пітиляк, І. Кіщук та М. Медвідчук з Річок, В. Девдюк з Косова, Ф. Харинчук з Дихтинця, полягає у строгому підпорядкуванні орнаментально-композиційного втілення їх архітектоніці.

Три поля, на які поділено оздоблення бартки топірця (роботи В. Девдюка) [25] і які підкреслюють функцію її частин (обушка, провушної частини та леза), об'єднані гармонійним злиттям орнаментальних мотивів (поширений в гуцульському народному мистецтві мотив «руже» в рамках ритмічного ряду «зубців» і «бань») з її формою (сокири). «Писаними» по латунній блясі вузькими рядами «бань» і широкими — «смерічок», які, чергуючись, створюють динамічну напруженість орнаменту, декоровано топорище палиці.

[25] Музей етнографії та художнього промислу Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України (далі — МЕХП ЛВ ІМФЕ АН України), фонд металу, інв. № ЕП 16368.

Органічна єдність орнаментальних мотивів з формою і функцією виробів, притаманна творам народного мистецтва, яскраво виражена у висохудожніх зразках мосяжництва. На руків'ях ножів, палиць (топірців і «келефів», «челядницьких» і «карбачів»), на прямокутної форми пряжках, тобівках тощо переважають прямолінійні елементи геометричних мотивів, таких, як «ільчате письмо», «ільчате письмо в зубчиках», «зубчики січені», «бані», «ширинки», «медівнички», «віконниці», «смерічки», «колосочки», «грабельки».

В основі оздоблення чепраг, круглих та овальної форми пряжок, коліщат до вуздечок, лускоріхів лежать криволінійні елементи геометричного орнаменту («мачок», «очка», «квіточки», «рачки», «оленячі ріжки», «воронячі лапки», «підківки», «вітрячки», «колісниці» та інші). Композиційним центром оздоблення цих виробів є очко, очко з «колачиками». Навколо них майстри компонують шестипелюсткові «руже» та восьмипелюсткові «квіточки», від яких у певному метричному ритмі розходяться орнаментовані «мачком», «очками», «колачиками», «банями» (їх легко розмістити по периметру) концентричні кола.

Наприкінці XIX ст., у зв'язку з конкурентними вимогами ринку, в художньому оздобленні мосяжних виробів чимраз частіше застосовують колір. Уводить колір, правда дуже обережно, і Дмитро Дудчак. Заповненими червоною і зеленою пастою «копитцями», «підківками», «колачиками» він оздоблює лускоріхи [26], ножі, стремена [27] тощо.

Віддавна застосовують у гуцульській металопластиці поліхромію. Однією з найдавніших технік уважається «заливання» — втоплювання металу (в рідкому стані) у вирізані на дерев'яному топорищі рівчаки геометричного рисунка. Визнаним майстром «запусканих» челядницьких палиць — «олов'янок» був Микола Медвідчук із Річок.

Мало висвітлені як форма гуцульського мосяжництва хрести (чоловічі нагрудні та хрестики на згардах).

Мосяжники виливали переважно одно-, дво- і рідше трираменні хрести із рельєфним зображенням розп'яття, хреста з розп'яттям на ньому або просто видовженого хреста з трикутним чи розетоподібним викінченням рамен. Наприклад, рамена одного з типів трираменних хрестів мають закінчення у вигляді розет, декоровані мотивами «руже», пелюстки яких заповнено «ільчатим письмом» з трьома концентричними колами. Від кожної розети з трьох сторін відходять хрестики. Кути між раменами заповнено хвилястими променями (по одному в кожному куті) з круглими очкоподібними закінченнями.

Порівняльний аналіз чоловічих нагрудних хрестів і хрестиків на згардах роботи Дудчаків та інших майстрів (зберігаються у колекції фонду МЕХП ЛВ ІМФЕ АН України) показав, що в основі їхнього орнаментального оздоблення переважають хрещаті та солярні мотиви («хрещики», «руже», «сонечка», «колачики»), у які гуцули вкладали магічну силу символів-оберегів. Орнаментальне оздоблення було своєрідним підсиленням загальної ідеї художньої форми хреста-оберега, хреста як символу віри. Розміщення кожного мотиву строго підпорядковане основній осі хреста. Рит-

[26] МЕХП ЛВ ІМФЕ АН України, фонд металу, інв. № ЕП 16125.
[27] Там же.— Інв. № ЕП 16176 (а, б).

мічно чергуються дрібні й більші елементи, площини, заповнені орнаментом, і гладкі.

Розвиток традиційного промислу перервала перша світова війна, багато майстрів та їхніх учнів було мобілізовано до війська. Занепало мосяжництво також через брак сировини — кольорові метали використовували тільки для потреб військової промисловості.

Великої шкоди мосяжництву завдали економічні кризи 1920—1930 рр. у Польщі, до складу якої входила Галичина. Багато майстрів емігрувало в країни Західної Європи та в Америку. Станом на 1935 р. у Карпатах працювало близько сорока майстрів, у 1938 р. художні вироби з кольорових металів виготовляли в кількох селах: Брустурах, Річках, Яворові, Криворівні, Красноїлі і Жабйому [28].

Після 1939 р. була спроба підняти народні промисли у формі нової організації виробництва. У Косові організували художньо-промислову артіль «Гуцульщина», членами якої стали майстри Косова та з Брустурів і Річок. Роботу артілі перервала німецька окупація. Після закінчення війни виробничий процес в артілі відновили, зосередили в ній кращі творчі сили. Тут працює І. Кіщук, один з небагатьох, які ще пам'ятали «шиття дрітев» і вміли робити ретязі, М. Медвідчук — син знаменитого майстра «олов'янок», талановитого мосяжника-самоука М. Ф. Медвідчука, І. Дудчак — правнук Н. Дудчака, твори якого зберігаються в багатьох музеях світу, та інші. Проте вироби, показані на республіканських виставках 1949 та 1957 рр. у Києві, засвідчили разючі зміни в традиційному промислі.

Через сумнозвісну ідею атеїстичного виховання в асортимент мосяжних виробів артілі не включають чоловічі нагрудні хрести і згарди.

У населення конфісковують як вид холодної зброї палиці: топірці, келефи, а з ними й «челядницькі» та «карбачі». А ті палиці, які дозволялося виготовляти народним майстрам на виставки, були суто сувенірними виробами, часто переобтяженими, як, наприклад, келеф Д. Стринадюка, кольоровим оздобленням, позбавленими логічного поєднання орнаменту і форми.

Розраховане на ефект декорування, високі темпи виготовлення, тісно пов'язані з оплатою праці, брак потрібних матеріалів призвели до втрати складних традиційних, вишуканих своєю поліхромною стриманістю і доцільністю технік оздоблення дерев'яних торопищ — «шиття дрітев» і «заливання» металом.

Натомість з'являються нові, не притаманні природі гуцульського мосяжництва і народного побуту форми — браслети і брошки, застібки до краваток і запонки, спортивні та ювілейні кубки тощо. «Здрібнілий» асортимент вимагає від майстрів відповідного декорування. Традиційні орнаментальні мотиви дрібнішають. І якщо висока культура, сформована досвідом «родинної школи» кількох поколінь, утримує І. Дудчака від зайвої декоративності, то роботи майстрів молодшого покоління, які працювали окремою бригадою, перевантажені кольором.

Багато майстрів не прагне художньо переосмислити зображальні засоби інших видів народного мистецтва (писанкарства, ткацтва, різьби по дереву тощо), що притаманне його природі, а намагаються, розраховуючи на оригінальність, прямо їх запозичити. Так, М. Медвідчук на виготовлені

[28] Суха Л. М. Художні металеві вироби українців...— С. 20.

з тонкої латунної бляхи персні переносить орнаментальні мотиви гуцульської вишивки, спотворивши традиційні засоби народного мосяжництва.

Однією з причин появи таких виробів була «ідея» тематичних виставок. В оздоблення спортивних та ювілейних кубків М. Тимків та й інші майстри активно включають написи і дати, щоб засвідчити зміст виробу. Символи народних орнаментальних мотивів підмінено гаслом, де слово не функціонує як зображальний засіб в чужій для нього художній системі й тим знецінює мистецьку вартість мосяжного виробу.

Характер тематичних виставок диктував не тільки форми, а й розраховані на ідеологічну кон'юнктуру орнаментальні мотиви. На перснях, брошках та інших виробах «хрещаті» мотиви, «руже», «квіти» підмінювано п'ятикутними зірками, які явно «випадають» з традиційного орнаментального оздоблення.

Непоправних втрат народним промислам завдали депортація після 1939 р. та міграція місцевого населення в пізніший час. Менше стало майстрів та їхніх виробів, звузилося коло замовників цієї продукції. Тобто із цілісної системи народного промислу (творець і замовник) штучно вилучено частину носіїв традиційної культури.

Майстри, які не входили до художньо-промислової артілі (1948 р. перейменовано на фабрику імені Т. Шевченка), були змушені закинути промисли через брак матеріалів, яких не було де і за що купити, а також через поступове згасання попиту на їхні вироби. Так, з побуту зникають славнозвісні люльки-путилівки з проколювачами і кресала.

Із поступовим перетворенням народного одягу з доцільної, складеної віками морально-етичної та художньо-естетичної необхідності на «етнографічну» екзотику (костюми для народних ансамблів) з асортименту мосяжників зникають не тільки череси, хрести і палиці, а й чільця (замінені фатою), ковтки, обручки, персні, тобівки тощо.

Не приживаються у народному побуті й новостворені форми та імітації традиційних форм (топірців, келефів тощо).

Постанова про народні художні промисли 1974 р., не маючи під собою матеріально-технічної бази, неперерваних традицій національної культури, моралі, виявилася неспроможною перед системою валового продукування виробів.

Традиційне, віками творене мистецтво перебуває у вкрай тяжкому стані. Мосяжництвом, у його сучасному розумінні, займається всього кілька майстрів. Це Ф. Шмадюк і М. Шмадюк з Брустурів і П. Корпанюк із Соколівки, які працюють в Косівському художньо-виробничому комбінаті, та І. Матвійчук і І. Слипчук — працівники радгоспу «Брустурівський» [29]. У їхньому асортименті — звичайних розмірів і дитячі топірці-сувеніри, рідше — лускоріхи. Застосовують вони традиційні техніки оздоблення — «рикування» зубилом (кривульки розміщують по периметру руків'я і між орнаментальними полями), розети («руже», «квітки»), «колачики», «підківки» ромбоподібні «мостики», заповнені мачком трикутної форми «листочки», «клини». Для кольорового оздоблення (викладання «колачиків») використовують каучук і пластмаси [30].

[29] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, зош. 5, с. 5, 13, 14, 17.
[30] Там же.— С. 12, 14, 15.

Розміщення «квіток», «руже», кольорових «колачиків» на топірцях Шмадюків має характер механічного заповнення орнаментальних полів, далекого від традиційного мистецтва. Приємніше враження справляє декорування «завиваних» (оббитих латунною або нейзільберовою бляхою) верхніх частин (третина довжини) топорищ. Ряди «писаних» (вибитих писачками) «клинців», «листочків», «звіздочок», «сонечок», розміщених у ритмічно-метричному порядку, підкреслюють конструктивну форму (сплюснутий еліпс у перерізі) топорища [31].

Через брак часу, який відводиться на виготовлення замовлення (серії топірців), майстрам доводиться знайдене орнаментально-композиційне вирішення механічно, з незначними варіаціями переносити з виробу на виріб, із серії у серію.

Стародавній мосяжний промисел згасає на наших очах. Згасає, і це найстрашніше, за життя небагатьох майстрів старшого покоління, які через старечу неміч змушені закинути його, так і не передавши своїх знань синам. У селі Малих Дихтинцях живе народний майстер І. Федюк із знаменитої династії Федюків [32], які прославилися «на всю Буковину» своїми файками. У Красноїлі недавно помер П. Харинчук з роду Федора, Івана і Дмитра Харинчуків [33].

Ще донедавна працював у Річках М. Медвідчук — нащадок відомих майстрів, внук талановитого М. Ф. Медвідчука [34].

Гостро, отже, стоїть питання відродження мосяжництва — цього унікального виду народної творчості.

Sofiya Bon'kovs'ka

ARTISTIC TRADITIONS OF HUTSUL BRASSWORK

Hutsul brasswork, a traditional form of Ukrainian folk art, has deep historical roots. Specialized analysis reveals this to be a highly developed art, whose formal and decorative elements were created and refined through many centuries. The finest examples of this craft display a keen sensitivity to metal as a medium, traditional technical methods, and an organic unity of ornamental motifs with the form and furction of individual items.

The article urges further work on the least studied forms of brasswork: mens pectoral crosses and womens pendants, both as an essential attribute of the complex artistic system of rational attire and as religious symbols of the Ukrainian people. The article also considers some of the reasons why this unique instance of national culture is in such a catastrophic state to this day.

[31] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, зош. 5, с. 5—6.
[32] Там же.— Зош. 4, с. 18.
[33] Там же.— С. 20—21.
[34] Там же.— Зош. 5, с. 19.

Ганна САВЧУК

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ПРИКРАС

Жіночі прикраси — яскраве і своєрідне явище в історії українського народного мистецтва. Витоки його сягають глибокої давнини (прикраси відомі в кожній археологічній культурі на території України), а традиції складалися в руслі розвитку багатьох видів художньої творчості — обробки металів, каменів, виробництва скла, ткацтва, вишивки, виробів з бісеру, різного роду домашнього рукоділля, а також завдяки поглибленню торговельних зносин з іншими країнами. Малодосліджені, на жаль, та досить-таки призабуті українські народні жіночі прикраси не лише репрезентують мистецькі досягнення різних художніх ремесел, але і, будучи органічним компонентом костюма, атрибутом обрядів, звичаїв, вірувань, супроводжуючи жінку впродовж усього її життя, вияскравлюють цінні для нас сьогодні питання естетичних та етичних норм українського жіноцтва.

У пропонованій статті поминаємо прикраси ранньослов'янського періоду та Київської Русі, оскільки вони досліджені в літературі. Крім того, основні компоненти комплексу прикрас, що був невіддільною частиною народного жіночого костюма XIX—початку XX ст., формувались в основних рисах після XIII ст. входили у звичай і переростали у традицію в XV—XVIII ст. Саме відомості про прикраси цієї епохи будуть в центрі нашої уваги.

Речових пам'яток жіночих прикрас окресленого періоду збереглося дуже мало. Це поодинокі зразки із XVII—XVIII ст. дукачів, сережок, згард, перснів, намиста з коралу, перлів, кольорових каменів, скла тощо, які зберігаються в музеях України, Санкт-Петербурга, Москви. Доповнюють інформацію зарисовки та записи мандрівників, історичні та архівні документи, портретні зображення. Чимало цікавих відомостей щодо матеріалів, форм жіночих прикрас містять описи майна, спадків, приданого, які неразь вражають кількістю та різноманітністю перелічених предметів.

Згадки про золотарів (так на Україні часто називали майстрів-ювелірів) свідчать, що в XIV—XVI ст. це ремесло розвивалось у Львові [1], Києві [2],

---

[1] Сліди існування цього виду ремесла у Львові сягають XIV ст. У документах під 1384 р. згадується ім'я русина Яцка-золотаря. У XV ст. серед дорогих речей, якими місто обдаровувало знатних гостей, були вироби з золота і срібла. Див.: Łoziński W. Złotnictwo lwowskie.— Lwów, 1912.—S. 12; 18; 59.

[2] Див.: Карачківський М. Київські цехи за литовсько-польської та ранньої московської доби // Київські зб. історії й археології, побуту й мистецтва.— 1930.— № 1.— С. 137—138.

Кам'янці-Подільському, Луцьку [3], Белзі [4], Галичі [5] та інших містах. Основними металами для виготовлення жіночих прикрас тоді були золото і срібло. Завдяки високим пластичним якостям, ковкості вони гарно відбивають світло, даючи можливість моделюванням об'ємів і форм створювати художньо виразні світло-тіньові ефекти. Часто застосовували кольорові шляхетні камені, які в XV—XVI ст. цінували не за високу якість і чистоту, яскравий блиск матеріалу чи матеріальну вартість, а головно за колір — ніжну голубінь сапфіру, таємничу зелень смарагду, гарячий колір яхонту. Камінчики могли бути і неправильної форми, нерівномірного забарвлення, бліді, з природними вадами. Їх оправляли, монтуючи кожен окремо, часто на віддалі один від одного в орнаментованому емаллю, черню, карбуванням гнізді. Підхід до каменів змінився у другій половині XVII ст., коли їх чимраз рідше стали сприймати як кольорові плями на лискучому тлі металів. Такі зміни сталися внаслідок тісних контактів ремісників цієї галузі з Константинополем, звідки завозили до Львова та інших міст чимало кольорових каменів, розкішно оздоблених ювелірних виробів грецьких майстрів, насамперед зброї, кінської збруї, а також після приїзду в деякі українські міста золотарів-греків. У місцевих виробах з'являється характерне для Сходу різке зіставлення смарагдів і рубінів, розміщених на площині предмета у вигляді розеток або інших орнаментальних форм. До кінця XVII ст. ускладнюються способи огранювання алмазів від простішої, так званої грецької грані до складнішої — «розами» і діамантами. Пізніше в дорогих виробах ці коштовні камені витісняють усі інші.

Вироби декорували складними за рисунком мотивами в техніці філіграні, емалі з орієнтацією на західноєвропейське мистецтво того часу. Кілька разів видавано таблиці стильової орнаментики Еразма Коміна, котрими користувалися золотарі Львова, Белза та інших міст. Зацікавленню місцевих майстрів західноєвропейським ремеслом сприяла організація цехового виробництва в містах на зразок ювелірних цехів німецьких вільних міст, Саксонії, Польщі, Чехії, бо ремісники були поставлені магдебурзьким правом в подібні умови.

Найповніші відомості про виробництво жіночих прикрас XVI—XVII ст. пов'язані із золотарством Львова. Тут поряд з русинами працювали німецькі, шотландські, голландські, угорські, італійські, польські, вірменські та єврейські майстри. У їхніх виробах своєрідно переплелись європейські орієнтації на ренесансні та бароккові форми з місцевою національною основою, створивши характерні художні особливості львівських виробів: скульптурну об'ємність, складні орнаментальні обриси, поліхромію. В надзвичайно широкому асортименті продукції львівських злотників жіночі прикраси посідали важливе і почесне місце. Фаховими навичками оволодівали впродовж багатьох років, а при закінченні навчання серед двох виробів, які кожен підмайстер мав досконало виготовити, щоб одержати звання майстра, обов'язковим був перстень з кольоровим каменем.

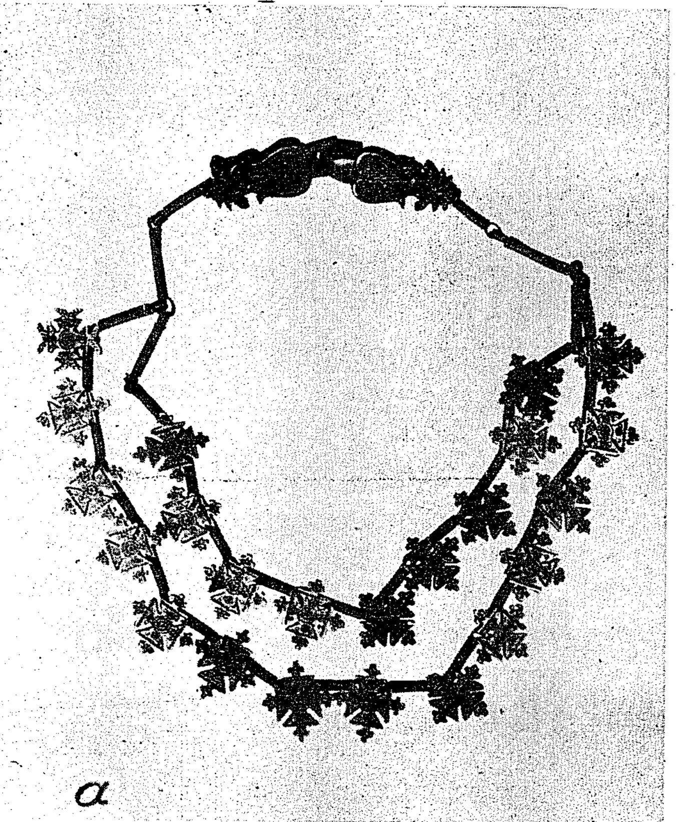

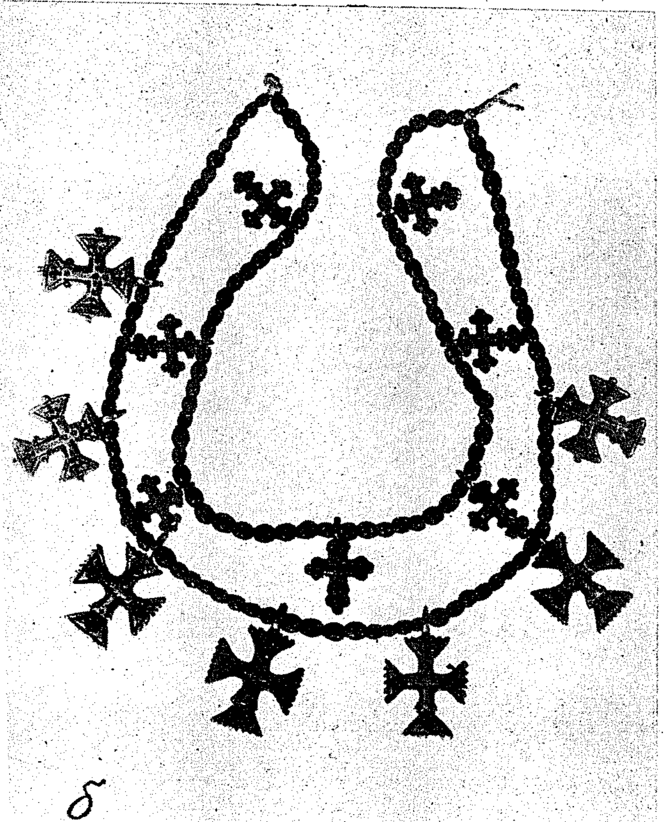
[3] 1552 р. в луцькому замку проживав Стась Золотар. Див.: Петренко М. З. Українське золотарство XVI—XVIII ст.— К., 1970.— С. 186.

[4] У 1585 р. белзький золотар Ян мав у своєму користуванні 47 золотарських інструментів. Див.: Baranowski J. Przemyśl polski w XVI wieku.— Warszawa, 1919.— S. 67.

[5] У Галичі працював 1558 р. Петраш Золотар. Див.: Петренко М. З. Українське золотарство...— С. 176.

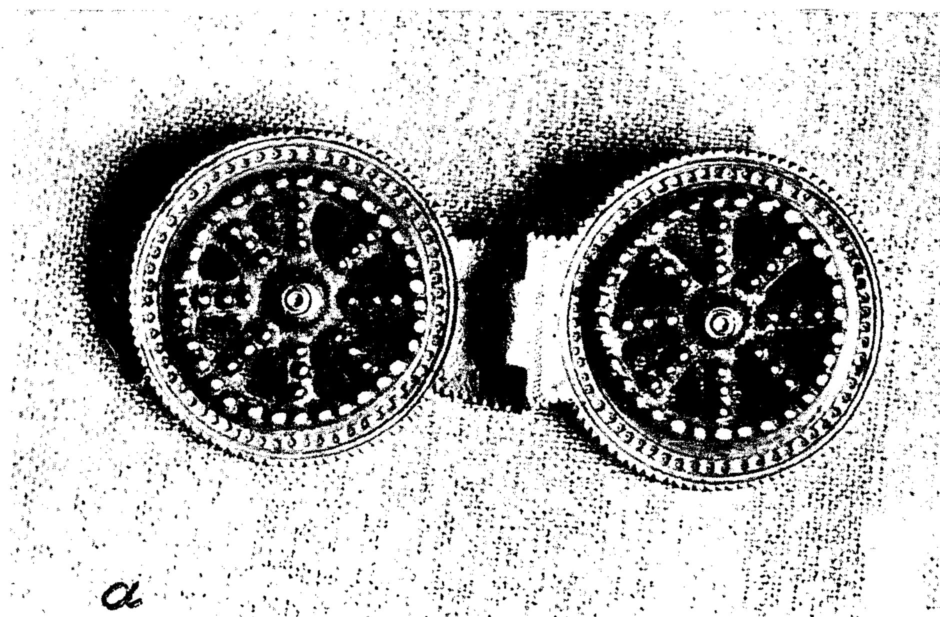
8 489-2

Мосяжні вироби

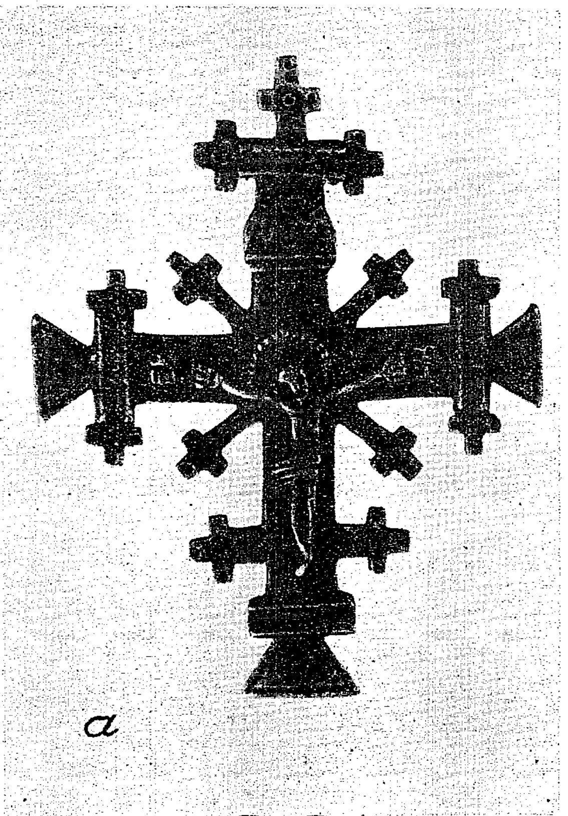
а — згарда, з'єднана чепрагами. Латунь. Лиття, писання. Місто Косів Івано-Франківської обл. XIX ст.; б — згарда. Латунь. Лиття. Гуцульщина. XIX ст.

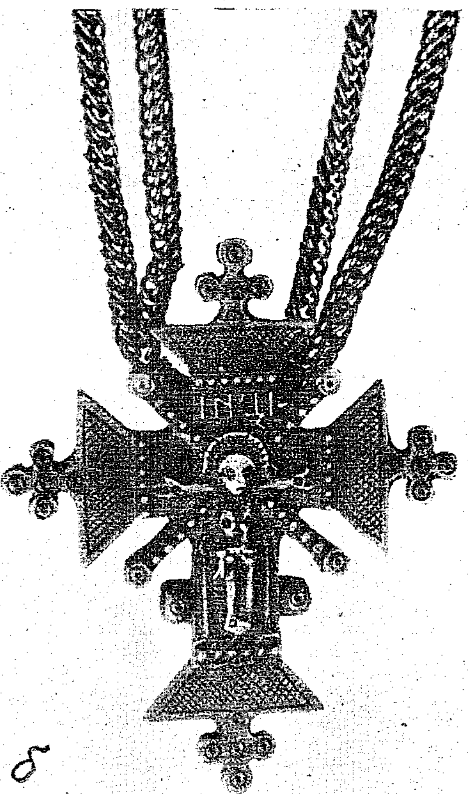

Жіночі металеві прикраси:

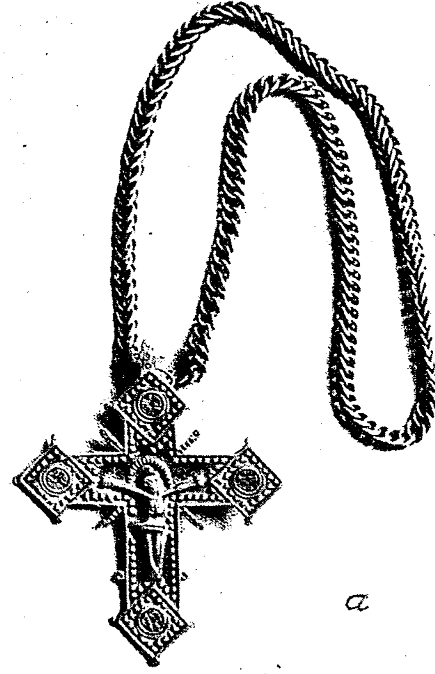
а — чепрага. Латунь. Лиття, писання. Село Голови Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. Сер. XIX ст. Д-4,3 см; б — чепрага. Латунь. Лиття, писання. Гуцульщина. Сер. XIX ст. 4,0×4,0 см.

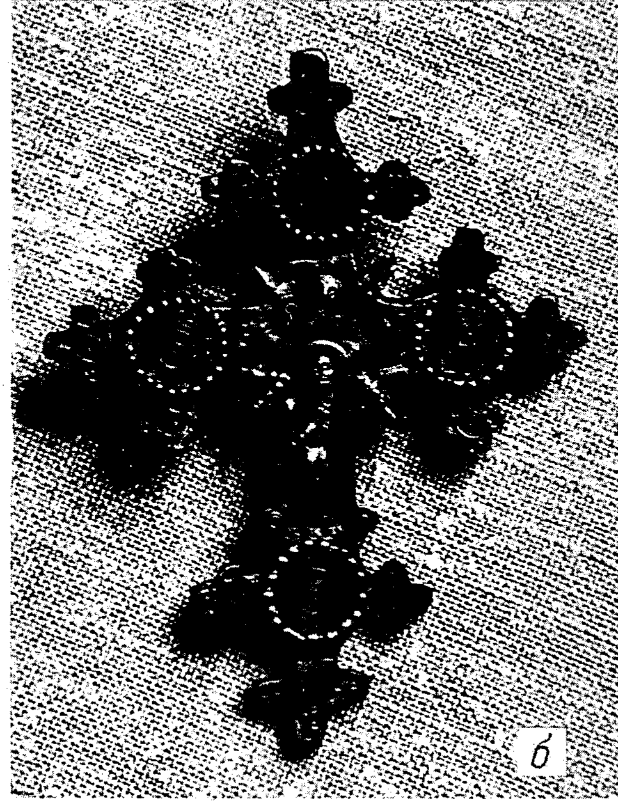

Чоловічі металеві прикраси:

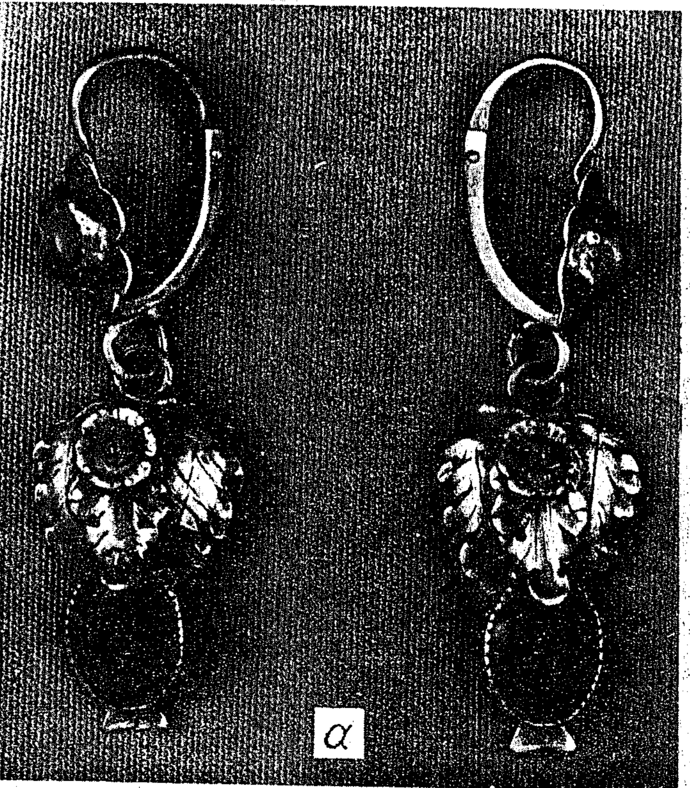
а — нагрудний хрест. Латунь. Лиття, ритування, писання. Косівщина. Поч. XIX ст. 9,8×7,8 см; б — нагрудний хрест з «ретізками». Латунь. Лиття, ритування, писання. Гуцульщина. Сер. XIX ст. 7,9×6,5 см.

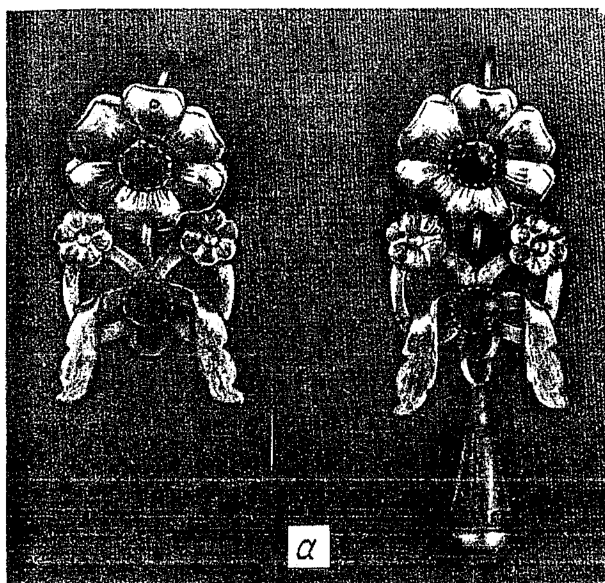
Чоловічі металеві прикраси:

а — нагрудний хрест з «ретізкою». Латунь. Лиття, ритування. Гуцульщина. Перша пол. XIX ст. 11,0×9,0 см; б — нагрудний хрест. Латунь. Лиття, ритування. Гуцульщина. Перша пол. XIX ст. 8,5×6,5 см.

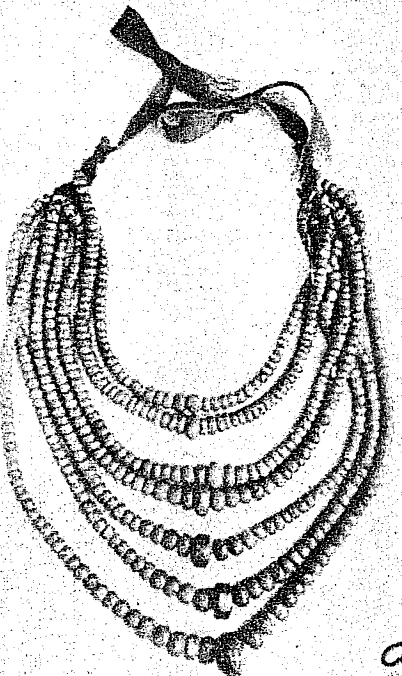
Прикраси жіночого костюма:
а — сережки. Срібло, кольорові камені. XVIII ст.;
б — сережки. Срібло, корал. XVIII ст.

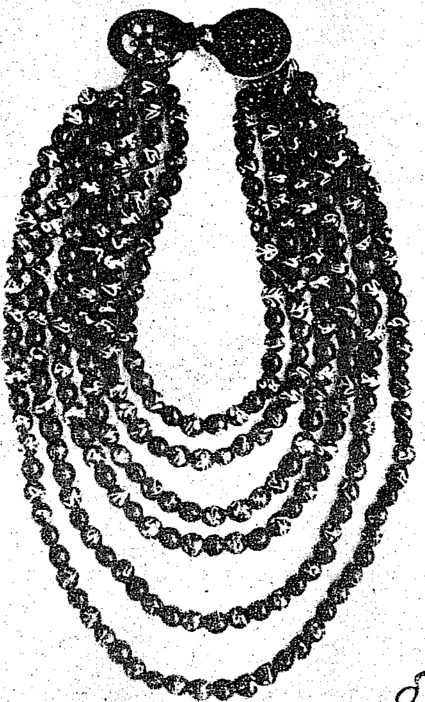

Прикраси жіночого костюма:

а — сережки. Срібло, позолота, кольорові камені. XVIII ст.;
б — сережки. Срібло, позолота, перли, гірський кришталь. XVIII ст.

Прикраси жіночого костюма:
а — намисто. Корал. XVIII ст.; б — намисто. Скло. Розпис. XVIII ст.

Намисто з монет, з'єднане чепрагами. Срібло, латунь. XVIII ст.

Види золотарських виробів, що доповнювали і прикрашали костюм тогочасного міського жіноцтва, досить різноманітні. Це вінці-діадеми, металеві філігранні намиста, масивні ланцюги, шпильки-аграфи, якими приколювали пір'їни до головних уборів, запонки, підвіски, браслети, персні, сережки, брошки тощо. Виготовлені із золота і срібла з використанням технік лиття, карбування, різьблення, філіграні, інкрустації, емалі, густо обсаджені самоцвітами, ці вироби захоплювали насамперед складною конструктивною будовою, гарно укладеними орнаментальними формами, різнофактурними поєднаннями, яскравою барвистістю. Багато виробів — філігранні намиста, підвіски, браслети тощо — монтували з окремих деталей, які накладали одна на одну чи скріплювали між собою. Переливаючись кольоровими іскрами сапфірів, яхонтів, діамантів, обрамлених сканим мереживом, кожна така деталь сьогодні сприймалась би як самодостатня прикраса, бо була композиційно завершеною і цілісною орнаментальною формою. Прикраси добре вписувались у структуру тогочасного жіночого костюма, в якому одні компоненти теж накладали кількома шарами на інші.

Окремі типи прикрас виготовляли в численних варіантах, що різнилися формою складових частин та декоративних додатків. Ланцюжки робили з бочкоподібних ланок, панцероподібних ланок із сердечком, триграннi, блискучі гладкі тощо. Перстені були «в рожі і рожечки», «на пазурах», «в табличку», різані, «хрестовані», «в зірку», «в серце», «в лілію», «в кубик», з ім'ям «Ісус», так звані «смертушки» з черепом тощо [6]. Вибір форм диктувався модою. Так, в інвентарях другої половини XVI ст. особливо часто згадується сигнети «рука в руку» (із зображенням двох сплетених пальцями кистей рук) та з написом по-голландськи «Не забудь мене», на які, очевидно, і була в той час мода.

Деякі прикраси роботи львівських золотарів славилися далеко за межами міста. До них, передовсім, належать так звані львівські пояси з багато розробленою рельєфною орнаментальною фактурою, які стали прикрасою одягу на західноукраїнських землях, у Польщі, на Правобережній та Лівобережній Україні. Складалися вони з нашитих на шкіру або оксамит срібних, позолочених бляшок у вигляді кругів чи овалів і прямокутників з глибокими врізами по боках. Овальні бляшки входили у врізи прямокутних і складали своєрідну рельєфну орнаментальну смугу. Пряжка такого пояса мала вигляд скриньки, де звичайно носили гроші. Поясний набір прикрашали розетками, листям аканта, завитками, зображенням жанрових сцен на пряжках у техніках карбування, гравірування або ажурного відливу. Лискучі металеві деталі ефектно виділялися на тлі м'якого оксамиту або шкіри, контрастуючи фактурою та кольором. Львівські пояси надавали костюму солідності.

В художньому завершенні жіночого костюма важливу роль відігравали нагрудні прикраси, насамперед ланцюги, намиста, що звисали нижче грудей, окреслюючи м'які півовальні лінії. Показовими є скульптурні портретні зображення XVI—XVII ст. Катерина Гербурт на надгробку кінця XVI ст. (Львівська картинна галерея) прикрашена масивним ланцюгом із видовжених кілець — єдиним декором її строгого аскетичного вбрання, яке, напевно, символізувало благочестиве життя достойної львівської міщанки. На надгробку Анни Синявської з 1574 р. (Львівська картинна галерея) за

[6] Łoziński W. Złotnictwo lwowskie.— S. 84.

тогочасною модою скульптор зобразив на одязі два ланцюги з прямокутних ланок. Чіткий, геометрично простий рисунок цієї прикраси виразно вторує ритму гофрованих драперій на комірці та манжетах, вирізьблених на майже гладкій поверхні одягу, і сповнює всю постать настроєм неквапливості та світської величавості.

Живописні портрети Софії Острозької, Беати Острозької, Раїни Вишневецької засвідчують, що крім ланцюгів із масивних ланок, часто складної орнаментальної форми, обов'язковими компонентами ансамблю прикрас шляхтянок були довгі низки перлів, які трьома-п'ятьма разками спадали на груди, хрестики, брошки, підвіски. Міщанки, доньки та дружини купців намагалися не поступатися кількістю прикрас перед шляхтою. Наречена Анастасія з Жовкви, виходячи заміж 1736 р., у своєму посагу мала серед різних частин костюма і чимало прикрас: перли на восьми шнурках, золотий ланцюг, дві пари золотих сережок, один перстень із діамантами, два з рубінами, два із золота без каменів, чотири золоті обручки [7].

Без сумніву, існувало в той час у Львові і виробництво дешевих прикрас із срібла або інших кольорових металів, призначених для костюма бідніших жительок міст і сіл. Найчастіше цим ремеслом займалися майстри, котрих не приймали до цеху з конфесійних чи етнічних причин, як, наприклад, тривалий час русинів у Львові, або утискали, занижуючи їхню кваліфікацію. Це приводило до того, що в містах працювало чимало позацехових ремісників. У Кракові, до речі, польські та єврейські золотарі з XVI ст. займалися виробництвом намиста, перснів, обручок, сережок, хрестиків із дешевих сплавів, кольорового скла, імітацій коралу, на які був попит серед селянок і міщанок [8].

До середини XVII ст. львівське золотарське ремесло почало занепадати, а останні десятиліття XVII ст. стали завершальним акордом його розквіту. До цього великою мірою спричинилися безперервні війни, виснаження економіки, руйнація міста після здобуття Карлом XII в 1704 р.

Наприкінці XVII—у першій половині XVIII ст. золотарське ремесло розвивалося в Києві, містах Лівобережної України — Ніжині, Глухові, Чернігові та інших. Цей період став епохою розквіту старого українського золотарства. Майстри користувалися майже всіма відомими на той час техніками — куванням, литтям, паянням, різьбленням, витягуванням дроту тощо. Для оздоблення виробів застосовували гравірування, карбування, позолоту, філігрань, фініфть, чернь, емаль, травлення. У характерній віршованій формі чернець Климентій подає своєрідний асортимент золотарських виробів XVII—початку XVIII ст. своїм «похвальным виршем» «О золотарях» [9], починаючи словами: «Золотаря треба б ангелам ровняти, же может небесниі сосуди зробляти». Поряд із предметами для церков, старшини і панства він згадує срібні пояси, печатки, «паннам перстені златиі», «гузики», а потім робить висновок: «Що кольвек на землі світ сей потребует, все то золотарь своим разумом готует...», «компенсуючи» таким способом брак докладної інформації про жіночі «клейноти». До цих «клейнотів» належали дукачі, ланцюжки, хрестики, сережки, персні, намисто з монет

---

[7] Ісаєвич Я. Д. Культура і побут міського населення Галичини XVII—XVIII ст. // Нар. творчість та етнографія.— 1963.— № 4.— С. 91—94.

[8] Ганцкая О. А. Народное искусство Польши.— М.: Наука, 1970.— С. 52.

[9] Див.: Кулиш П. Обзор украинской словесности // Основа.— 1861.— Кн. 1.— С. 208.

тощо. Невелика кількість пам'яток, що збереглися в музеях, дає уявлення, хоча й далеко не повне, про технічні, композиційні, художні особливості жіночих прикрас золотарської роботи.

Популярні, а часто обов'язкові в костюмі українського жіноцтва нагрудні прикраси дукачі [10] виготовляли з монет, медалей західноєвропейського, рідше російського виробництва, повторів із них. На медальйонах зображали також сюжети місцевої іконографії. Підвіски (монети, медалі, іконки-медальйони) старанно обрамляли, монтуючи впритул по периметру спіраль зі смужки металу з об'ємними витками, а до неї — ще одну дрібно звиту з дроту або тонко виплетену з кількох дротиків косичку, які разом утворювали легку, майже мереживну рамку. Для підвішування припаювали одне або три вушка. Дукачі з одним вушком носили на ланцюжку, стрічці або серед намиста. Ті, що мали три вушка, прикріплювали трьома короткими ланцюжками до довгого ланцюжка. Із другої половини XVIII ст. почали робити спеціальні брошки (банти, решітки, мотилі) у вигляді ажурних орнаментальних пластинок із зображенням кошиків з квітами, птахів, листя, гілок, розеток, корон, херувимів тощо, гарно прикрашених кольоровими скельцями.

Дукачі з бантами носили як поодиноку підвіску на червоній стрічці. Вони були основним елементом у наборі нагрудних прикрас. Акварелі 80-х рр. XVIII ст. до альбому О. Шафонського [11] із зображенням характерних українських типів у національних строях підтверджують, що дукач був центральною, парадною прикрасою, яка організовувала весь нагрудний ансамбль прикрас у костюмі як «знатных госпож», так і «посполитих» жінок. У цьому цінному іконографічному матеріалі зафіксовано відмінності в способі ношення дукача в одязі жінок із різних соціальних верств. Шляхтянки, дружини та дочки козацької старшини носили дукачі на ланцюжках. Такий медальйон, прикріплений трьома короткими ланцюжками до довгого, зберігався в колекції В. Тарновського і зображений у каталозі його збірки [12]. Це була золота медаль роботи одного з найталановитіших медальєрів Європи XVII ст. Себастяна Дадлера, автора релігійно-побутових медалей, популярних у багатьох країнах, зокрема в Україні [13]. Цікава історія дукача зі збірки В. Тарновського. У 1759 р. останній український гетьман К. Розумовський подарував «войсковому товаришу» Романовському цей «дукат щирозлотий з цепкою» й сережки для його дружини і написав, що придбав дукач від п. Мировичевої, а та дістала його від Івана Мазепи. Цим подарунком супроводжувано універсал гетьмана на чин військового товариша для Романовського за добропорядну та довголітню службу. Отже, жіночі прикраси служили в ту пору і відзнакою, нагородою.

Сільські жінки і дівчата носили дукач, нанизаний у центрі рядка червоного коралового намиста, перенизаного срібними або мідними пустоті-

[10] Дукач — видозміна добре відомої на Україні назви західноєвропейських золотих монет — дукатів, яка з XVII ст. поширилась і на золоті медалі. Див.: Спаський І. Г. Дукати і дукачі України.— К., 1970.— С. 27.

[11] Зберігається в Центральній науковій бібліотеці АН України при рукопису: Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание.— К., 1851. Копії-рисунки послужили ілюстраціями до праці О. Рігельмана (Ригельман А. Летописное повествование о Малой Россіи. М., 1847).

[12] Каталог украинских древностей коллекции В. Тарновского.— К., 1898.— Табл. XIII.

[13] Спаський І. Г. Дукати і дукачі...— С. 37.

лими намистинами «рифами», «пугвицями». В одному нагрудному наборі могло бути і два дукачі, кожен з яких звисав з окремого рядка, зазначаючи вісь симетрії овальних ліній намиста.

Сережки, які виготовляли українські золотарі в XVII—XVIII ст., мали просту, чітку будову і складалися найчастіше з кількох елементів нескладної геометричної форми. До вушка у вигляді дужки із замочком або гачка прикріплювали розетки, прямокутні щитки, прикрашені каменями, кольоровими скельцями, а до них — підвіски з нанизаних обточених камінчиків або намистин. Технічно невибагливі способи з'єднання окремих елементів за допомогою стержнів «навиліт» та кілечок добре видно з лицьової сторони, що підкреслює логіку і простоту конструкції цих виробів. Цікаво, що сережки XVI—XVII ст., які можна віднайти в музеях України, Росії, Польщі, як компонент місцевого костюма подібні за матеріалом, технікою виготовлення, конструктивними і художніми особливостями. Мода на певні форми прикрас, як, зрештою, і на інші деталі вбрання, мала багато спільного у військово-шляхетському середовищі. Композиційна схема старовинних українських сережок збереглась у виробах сільських золотарів на півдні України та Слобожанщині аж до початку XX ст.

Заміжні жінки найчастіше носили сережки без каменів або з камінчиками одного кольору, дівчата ж любили більше прикраси барвисті, з кольоровими камінчиками. Доньки козацької старшини до святкового вбрання одягали сережки з довгими підвісками і з великими каменями.

Прикраси для пальців рук — персні, напалки, жуковини — призначались як для чоловічого, так і для жіночого костюма. Асортимент металів, із яких виготовляли персні й обручки, ширший, ніж в інших видах прикрас. Це не тільки золото і срібло, а й мідь, залізо, олово. Напалки виготовляли у вигляді масивного персня і носили на вказівному пальці. Жуковини на верхній частині мали круглий, квадратний або прямокутний щиток з різьбленим декором, часто іменну печатку або герб. Поверхню кілець у перснях здебільшого покривали різьбою, кольоровою емаллю. Основне декоративне навантаження несла верхня частина персня, де монтували металевий кастик, що оправляв кольорові камінчики гранчастої або овальної форми.

Персні й обручки були невід'ємним компонентом ансамблю прикрас в костюмі практично всіх соціальних верств. Це підтверджується і тією роллю, яку відігравали ці предмети в обрядах, і увагою до перснів у народній ліриці. В архівному документі XVII ст., де обручки фігурують як атрибут вінчання, звернено увагу на різний матеріал, з якого вони зроблені: золото — в обручці для молодого і срібло — для молодої [14].

У майнових описах, реєстрах, судових актах XVII—XVIII ст. постійно фігурують «клейноты и сплендоры женские», а серед них найчастіше — різні типи намиста, насамперед перлів, що належать до найпоширеніших у той час. Перлини невеликого і середнього діаметра збирали в багатьох місцевих ріках. Найвище цінували великі чисті перлини, що їх добували в Перській затоці, яку називали «Гурмижське море», звідси перлини — «гурмижські», «бурмицькі». Завозили їх на Україну через Кафу та інші порти. Цим же шляхом потрапляли перли до Росії, де на них теж був великий попит. Дрібні перлини продавали на вагу, а великі — поштучно.

[14] Див.: Українська історична та діалектична лексика.— К., 1985.— С. 35.

Намисто з перлів — «монисто перловое», «маниста жемчюжная» — складалося з 5—10 і більше низок, котрі як свідчить іконографічний матеріал того часу, облягали шию або спадали на груди. У рядках укладали перлини одного розміру або дрібніші перенизували більшими. Використовували і значно складніші композиції з перлів — «место жемчужное». Дочка гетьмана І. Самойловича, яка померла 1685 р., мала у своєму наряді прикрасу з п'яти намист із 55 низок перлів більшого, середнього і меншого діаметрів [15]. У широкому вжитку в костюмі жіноцтва козацької старшини були сережки з підвісками та браслети «зап'ястя» з перлів. На портретах XVI—XVII ст. (у тому числі натрунних) видно, що навіть у найскромнішому костюмі і дівчата-підлітки, і заміжні жінки вже не молодого віку мали хоча б одну низку перлів, часто при самій шиї.

На живописному клеймі «Введення до храму» з іконостаса П'ятницької церкви у Львові художник початку XVII ст., зображаючи групу дівчат, старанно намалював їхні прикраси — перлові віночки, сережки та намисто, підкресливши цим чистоту, ніжність, невинність. У чому ж причина такого захоплення в той час прикрасами з перлів? Без сумніву, цінуючи природну красу перлів, у них бачили й інші властивості, насамперед лікувальні та символічні. Білі кульки-перлини з матовою полискуючою поверхнею асоціювалися з чистотою, порядністю, вірністю, а також з очищуючими слізьми, а відтак у жіночому вбранні їх пов'язували із символом жіночої долі, страждання, спокутування гріхів.

Серед улюблених прикрас українок було і намисто з червоного коралу. В народній розмовній мові воно дістало назву «доброго», «щирого» намиста. Корал уважали також благодійним і лікувальним. У «Травнику — лікарському порадникові» XVI ст. вказується: «...Который чолкъ на манисте кравки носит того колдованіе и иное всякое вєдо[м]ство нє имє[т]» [16]. Побутувала віра в те, що коли жінка здорова, то коралі на ній мають червоний колір і гарний блиск, а коли захворіє, то вони біліють і блякнуть.

Завозили на Україну корал рожево-червоного, рожевого та рожево-сіруватого кольорів. Цінився він залежно від чистоти, розміру, блиску. В рядках нанизували намистини однієї форми (циліндричні, бочкоподібні гілчасті), але різного розміру, вкладаючи намистини більшого діаметра посередині, а меншого — по краях. Найбільшу центральну намистину часто скріплювали срібним або золотим обручиком, спеціально для цього виготовленим і прикрашеним зубчиками по краях та лінійним орнаментом по поверхні.

Характерною особливістю намиста (з коралу, перлів тощо) було те, що його «ушляхетнювали», прикріплюючи поміж намистин гарно оздоблені кольоровими каменями хрести, золоті монети. У монетах для підвішування пробивали отвір або припаювали вушко. У багатьох документах згадується червінці, зігнуті в трубочку, або намисто, перенизане зігнутими в трубочку монетами. В описі майна фастівського полковника Семена Палія було «манисто коралиовое, на которомъ крестъ зъ рубиновъ и шмаракдовъ насаженій, и чтири червонихъ великихъ по десять червонихъ, шесть подвоинихъ, а поединковихъ чтири загненихъ» [17]. Таке поєднання відмінних

[15] Киевская старина.— Т. 22.— С. 39—45.
[16] Цит. за: Українська історична та діалектична лексика.— С. 38.
[17] Летопись Самоила Величка.— К., 1864.— Т. IV.— С. 119.

за матеріалом, формою, кольором елементів збагачувало орнаментальну фактуру прикраси, урізноманітнювало ритміку, надавало яскравої живописності. Використання монет у нагрудних прикрасах йшло в руслі загального розвитку костюма (золототкані тканини, пасмантерія) та відповідало вподобанням самого жіноцтва, що зумовило нормативність цього елемента серед традиційних компонентів костюма.

Своєрідне намисто із самих золотих червінців укладали, нанизуючи їх на червоний шовковий шнурок. Серед «клейнотов и сплендоров женских» того ж Семена Палія є і такий: «На шнурку едвабном червономъ тринадцеть червонихъ золотихъ, а четвертійнадцеть по середине болший».

Уявлення про оздоби українських жінок було б далеко не повним, якщо не згадати про бурштинове намисто. Виготовляли його з місцевого матеріалу, який добували на Волині, у деяких місцях Середнього Придніпров'я, в Північному Прикарпатті. Намистини вирізували гострим ножем, надаючи їм округлої або гранчастої форми. Робили їх досить великого діаметра і нанизували більші посередині, менші — на краях, укладаючи довгу низку, що сягала нижче середини грудей. Бурштинове намисто було набагато об'ємніше, більш фактурне в порівнянні з іншими. У наборі нагрудних прикрас використовували переважно одну низку бурштину. Вона займала нижній рядок і, живописно обмальовуючи легко заокруглену форму набору, зазначала його повільний плавний ритм.

Іконографічні та писемні джерела засвідчують, що в XVII—XVIII ст. заможніші українські жінки та дівчата, шляхтянки, дочки і дружини козацької старшини носили здебільшого намисто з перлів, гранатів, коралу, золотих монет, ланцюжки, дукачі, хрести, оправлені коштовними каменями. Ці прикраси завдяки теплому полиску золота, іскристим переливам кольорових каменів, матовому блиску перлів гармоніювали з одягом, який шили з дорогих оксамитів, атласів, парчі, штофу з яскравими великими квітами, обшивали золотими шнурами, опушували соболем і підбивали цінними хутрами. З подібних матеріалів виготовляли і головні убори: кораблики — для літа і круглі шапочки — для зими. Чобітки носили здебільшого з червоного сап'яну, вишиті блискучими шовковими нитками, золотою і срібною канітеллю на високих срібних підківках, улітку — черевики, теж із сап'яну [18].

Одяг жінок, які належали до посполитства, був значно простіший, із доморобних вовняних, лляних, бавовняних тканин, переважно з полотна, сукна, китайки, зрідка — оксамиту. Прикрашали одяг тканим орнаментом, вишивкою. Менше декорованим було взуття з червоного або жовтого кримського сап'яну. Відповідно дещо простішими, хоч, як звичайно, дорогими, були і прикраси. На грудях носили до 10 низок намиста з коралу, скла, стеклярусу, срібних і золотих монет, підвішених до намиста медальйонів, дукатів, хрестиків і образків [19]. Такі відмінності можна простежити і на вже згадуваних акварелях до праці О. Шафонського.

Названі прикраси належать до основних компонентів комплексу українських жіночих прикрас, але згадано далеко не всі види і форми. Так, для дівочого костюма обов'язковими були прикраси чола і волосся,

---

[18] Сементовский Н. Старина малороссийская, запорожская и донская.— СПб, 1846.— С. 53.

[19] Там же.— С. 62.

традиція яких йшла з попередніх століть. Дочки козацьких старшин та заможніших міщан прикрашали голови оксамитовими стрічками, гаптованими блискучими золотими, срібними, різнобарвними шовковими нитками і кольоровими самоцвітами. Використовували і золототкані стрічки «стенги», які згадується в майнових реєстрах: «Три стенги злотомъ тканіє и по концахъ заробляніє», «Стенг золотихъ лотокъ чтири и чвертка»[20]. Ткані стрічки стали вживати з XVII ст.— часу появи спеціальних верстатів. До цього для стрічок брали довгі смужки взористих тканин і обробляли їх або вишивали гладкофарбовані. Сільські дівчата плели пишні духмяні вінки з живих квітів, пахучого листя, а взимку робили вінки з паперових квітів, воску, тканини тощо. В будні дні голову понад чолом перев'язували шовковими гладкофарбованими червоними, жовтими, голубими стрічками. Часто на твердий обручик настеляли по кілька стрічок одну над одною. Такий вінок-чільце гарно обрамляв голову, а на потилиці від нього спадав пучок різнобарвних стрічок, що розвівалися при ходьбі й підкреслювали граціозність дівочої постаті. До стрічок прикріплювали пташине пір'я, колосся тощо.

Дівочі прикраси голови з їхнім смугастим композиційним укладом добре пов'язувалися з рисунком нагрудних прикрас — намиста, ланцюжків, підвісок, створюючи плавний, неквапливий лінійний ритм, що вносило в образний лад костюма відчуття впорядкованості, розміреності, лагідності.

Жіночі прикраси XVI—XVIII ст. не тільки мали суто декоративне значення, а й служили ознакою соціального престижу. Навіть найбідніші жінки намагалися не поступатися перед заможними й підтримували естетичну норму костюма — носили дукачі, намисто, сережки тощо. Іноземний подорожній О. фон Гун у 1805 р. був уражений вбогістю українських сіл поблизу Яготина, але водночас відзначив, що шийні прикраси селянок часто коштували більше, ніж увесь дім[21]. Він також зарисував із натури селянську дівчину в «наряді» — кораловому намисті з дукачем. Про порівняльну ціну прикрас, наприклад дукачів, свідчить документ 1757 р., де згадується, що, добудовуючи церкву, борзненський священик віддав «...за вапну лошадь белую собственную... в цене 15 руб., дукачь собственный его жены в 10 руб.»[22]. Без сумніву, жіночі прикраси в ту епоху посідали перше місце серед матеріальних цінностей, у які люди вкладали зібрані гроші. Так, у середовищі львівського патриціату і міщанства запаси прикрас (клейнотів, біжутерії) нераз набували вражаючих розмірів. Після смерті львівської міщанки Острогорської в 1640 р. залишилося 12 великих золотих ланцюгів, різноманітні браслети, діамантові «рожі», хрестики, 17 понталів (підвісок), 36 перснів із коштовними каменями, кілька кварт перлів і багато срібла[23].

Досліджуючи українське народне вбрання, Я. Головацький зауважив, що в ті часи було звичним відкладати певну суму на господарський оборот, а решту грошей зберігати у вигляді нетлінного капіталу в коралях, дукатах та інших коштовних прикрасах. У разі потреби можна було віддати

[20] Летопись Самоила Величка.— С. 119.

[21] Гун О. фон. Поверхностные замечания по дороге от Москвы до Малороссии в осени 1805 г.— М., 1806.— Ч. 2.— С. 35.

[22] Цит. за: Спаський І. Г. Дукати і дукачі...— С. 35.

[23] Łoziński W. Złotnictwo lwowskie.— S. 15.

свої дорогоцінності в заставу — і покупець на такий товар завжди знаходився поміж своїх [24]. Це значення прикрас зберігалося в селянському середовищі також пізніше. Панувало переконання, що «у купі гроші держаться, як намисто на шиї висить», а продати — то й гроші розійдуться [25].

Погляд на жіночі прикраси як на матеріальні цінності виявляється в давньому звичаї дарувати намисто з коралу, перлів та золотих монет, дукачі тощо церквам як підвіски до ікон. У Лаврському опису 1554 р. згадується «38 золотих червоних привесистых к образам» [26]. У Покровську церкву міста Нікополя після падіння Запорізької Січі, були перенесені скарби із січової церкви, серед яких чимало жіночих прикрас: 38 низок дрібних перлів, три низки великих із червоними коралами та золотими червінцями, 50 ниток великих і дрібних коралів з червінцями і бурштином [27]. Звичай переріс у традицію, яка міцно вкорінилася в народному побуті. Ніжинський золотар XVIII ст. викарбував на шаті ікони зображення, що нагадують дукачі, а місцевий варіант так званої Лоретської ікони характерний тим, що на одязі Богоматері намальовано підвіски, подібні до дукачів [28]. У сільських церквах Галичини ще в 60—70-ті рр. нашого століття трапляються намиста зі справжнього коралу, підвішені до ікон.

Отже, XVI—XVIII ст.— час, коли формуються основні компоненти комплексу українських народних жіночих прикрас і його естетичні характеристики — поєднання різних за фактурою, структурою, кольором матеріалів, м'які пластичні форми, чіткий, але плавний ритм, симетрія. Прикраси органічно вписувалися в костюм, доповнювали його і підкреслювали такі образні навантаження, як стриманість, спокій, лагідність.

Hanna SAVCHUK

FROM THE HISTORY OF THE UKRAINIAN COSTUME JEWELLERY

Costume jewellery is an unusual and striking phenomenon in the history of the Ukrainian folk arts. It traces back to ancient times and its traditions have been formed along with the other types of arts — metal and stone artistic treatment, glass manufacturing, weaving, embroidering, glass beads and other handicrafts as well as trade contacts with different countries.

The article deals with the historical development of the Ukrainian costume jewellery samples from the 16th—18th cc. In that time the main components of the Ukrainian costume jewellery and its aesthetic characteristics were being developed — combination of different texture, structure, colour and form elements — along with the main terms concerning the costume jewellery.

---

[24] Головацкий Я. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии.— СПб, 1877.— С. 22.

[25] Фольклорні записи М. Вовчка та О. Марковича.— К., 1983.— С. 84.

[26] Киево-Печерская лавра в ее прошлом и нынешнем состоянии // Киевская старина.— Т. 5.— 1886.— С. 403.

[27] Эварницкий Д. И. Запорожская старина // Тр. XIII Археологического съезда в Екатеринославе (1905).— М., 1908.— Т. 2.— С. 65.

[28] Спаський І. Г. Дукати і дукачі...— С. 347.

Богдан ЯРЕМКО

ВИГОТОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ КАРПАТСЬКИХ НАРОДНИХ ФЛЕЙТ*

Із давніх часів на території Українських Карпат поряд з рільництвом основним заняттям населення було скотарство [1]. Тривале перебування на полонинах, відірваність від батьківського дому, сім'ї — таким суворим і нелегким було життя вівчарів. Вони полегшували і скрашували його грою на музичних інструментах, поєднуючи її зі співом. Загалом же призначення музичних інструментів у праці та побуті пастухів була багатофункціональним. Їх використовували як засіб: а) виробничо-сигнальний (оповіщення, спілкування на відстані, відстрашування хижаків від отари); б) магічний (закликання сил природи і лікування музикою хворого, охоронна магія, замовляння); в) ритуальний (використання у трудових обрядах, передусім у полонинському ході, під час якого змішані в одній отарі вівці різних господарів ідуть на полонину); г) художньо-естетичний (сольне або колективне музичення під час праці й відпочинку або обряду [2]).

Віддавна бойки і гуцули використовували в пастухуванні такі музичні інструменти: а) бойки — «листок з пирію» (вільний аерофон) [3], «трумбе́та» (поздовжня пряма труба без грифних отворів), «скосівка» (одноцівкова свисткова флейта без грифних отворів), «га́йдиця» (шалмей з двома одинарними тростинами і шістьма грифними отворами), «велика пиша́вка» (довга одноцівкова свисткова флейта з п'ятьма грифними отворами) [4];

---

* Флейта — загальноприйнята в інструментознавстві назва одноцівкових, двоцівкових та багатоцівкових свисткових і відкритих духових музичних інструментів, поширена в писемній і безписемній традиціях народів усього світу. У пропонованій статті розглядаємо флейти, які мають конкретні локальні назви: «пища́вка» — у бойків, «денці́вка» і «фоя́рка» — у гуцулів.

[1] Мандибура М. Д. Тваринництво // Бойківщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1983.— С. 105; його ж. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX—30-х років XX ст.— К.: Наук. думка, 1978.— С. 19.

[2] Мацієвський І. В. Музичний фольклор // Гуцульщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1987.— С. 343—346.

[3] У дужках подаємо терміни за всесвітньовідомою систематикою Горнбостеля-Закса. Див.: Hornbostel E. von Sachs C. Systematik des Musik-instrumente // Zeitschrift für Ethnologie.— [S. n.], 1914.— T. 46.— S. 553—590; Хорнбостель Э. М. фон Закс К. Систематика музыкальных инструментов // Нар. муз. инструменты и инструмент. музыка.— М.: Сов. композитор, 1987.— Ч. 1.— С. 229—261.

[4] Булик З. В., Дем'ян Г. В. Народні музичні інструменти // Бойківщина...— С. 265—269; Хай М. Й. Музичні інструменти бойків // Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ).— 1988.— № 5.— С. 21—29.

б) гуцули — «попискало» (вільний аерофон), «трембіта» (поздовжня пряма трубка без грифних отворів), «телинка» (одноцівкова свисткова флейта без грифних отворів), «теленка» (одноцівкова відкрита флейта без грифних отворів), середня і велика «флояри» (одноцівкові відкриті флейти з шістьма грифними отворами) [5]. Найуживанішими (і не лише в пастухуванні, але й у всіх сферах життя та побуту верховинців) стали одноцівкові свисткові й відкриті флейти з шістьма грифними отворами: у бойків — «пищавка» (свисткова флейта), у гуцулів — «денцівка» (свисткова флейта) і «фоярка» (відкрита флейта).

Цей великий пласт карпатського флейтового інструментарію, що сформувався історично,— органічна частина народної культури бойків і гуцулів. Спадкоємний рух матеріальної карпатської флейтової культури проявляється у збереженні й розвитку технології виготовлення традиційних флейтових інструментів. Така спадкоємність забезпечує безперервне існування живого флейтового виконавства, яке відображає духовну частину флейтової культури.

Технологія виготовлення одноцівкових флейт увібрала в себе багатовіковий ремісничий досвід (добір, сушіння та обробка деревини) народних майстрів різних професій — будівельників, столярів, різьбярів, бондарів, ложкарів, а також виготовлювачів музичних інструментів [6]. Будучи живою, функціонуючою частиною (як елемент системи) матеріальної культури народу, вона є широкорозгалуженою, процесуальною (технологічною) системою, яка включає саморушний континіум: майстер (він же музикант), інструмент, музикант-виконавець (любитель, професіонал *), музика.

Традиційний майстер у названій системі володіє сумою емпіричних знань і професійних вмінь, яких він набув на основі досвіду різноманітної ремісничо-трудової, художньої та музично-виконавської діяльності. Майстер одночасно є «конструктором», що створює свій музичний інструмент за усталеними акустико-ергономічними нормами, відтворювачем на ньому власної музики, а також зберігачем і поширювачем спадкоємних традицій технології виготовлення й музичного виконання.

В обох згаданих історико-етнографічних зонах Українських Карпат з давніх-давен утвердилися провідні осередки виготовлення народних флейт. Так, у бойків Сколівщини центром продукування пищавок є села Либохора і Грабовець, а його периферією — села Славське, Головецьке, Мшанець.

---

[5] Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3. // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1902.— Т. 5.— С. 69—77; Wagilewicz J. O mieszkańcach wschodnej części gór Karpatckich //Przegląd naukowy.— Warszawa, 1844.— T. 4, N 28.— S. 27; Мацієвський І. В. Музичний фольклор.— С. 343—346; Яремко Б. І. Народні музичні інструменти // Гуцульщина...— С. 350—352; його ж. Музичні інструменти Гуцульщини // НТЕ.— 1986.— № 5.— С. 53—59.

[6] Будзан А. Ф. Вироби з дерева // Бойківщина...— С. 120—122; Мандибура М. Д., Федина Р. Й. Допоміжні види занять // Гуцульщина...— С. 148—151.

* Любителем називаємо музиканта, котрий грає для себе і своїх близьких, без розрахунку на матеріальну винагороду за музичення. Його репертуар здебільшого складається із зразків «музики до співу». Професійний народний музикант — це виконавець, який блискуче володіє пищавкою (бойки), денцівкою, фояркою (гуцули) й одним або кількома струнними інструментами (скрипкою, басом — бойки, скрипкою, цимбалами — гуцули), а також є учасником «весільної капели» (гуцули) або виконавцем на пищавці «музики для слухання» і «музики до співу» (бойки).

У гуцулів осередком виготовлення денцівок і фоярок стали села Тюдів *, Космач, Брустури, Прокурава, а також Чорний Потік, який лежить на надвірнянсько-коломийсько-косівському пограниччі **.

Одноцівкові флейти виготовляють переважно взимку — через меншу зайнятість майстрів у господарсько-польових роботах. Розпродували їх на базарах (бойки — у місті Сколе, селі Сможому, гуцули — у місті Косові) або біля церкви під час народних і культових свят (бойки — у селах Славському і Тухлі, гуцули — у селах Снідавці, Космачі, містах Косові, Коломиї, Заболотові, Снятині та інших).

Сам продаж традиційних флейт часто перетворювався у живе імпровізаційне колективне музичення і майстра-продавця, і покупців-музикантів, що давало можливість вибирати найбільш відповідний інструмент ***. Отже, карпатський народний майстер поєднує в одній особі виготовлювача музичного інструмента, його передавача і поширювача, а також збудника музичної пам'яті носіїв традиції.

Завдання цієї статті — розкрити *технологічну систему виготовлення традиційних одноцівкових свисткових і відкритих флейт*. Пропоновану систему вибудовуємо на основі емпіричних даних, зібраних у 1977—1988 рр. від бойківських (Сколівський район Львівської області) та гуцульських (Косівський район Івано-Франківської області) майстрів (виготовлювачів, виконавців, людей інших професій) і викладаємо в послідовності, еквівалентній самому технологічному процесові виготовлення флейт. Цю послідовність тезично рубрикуємо так:

— породи деревини, які використовують для виготовлення флейт;
— магічні вірування, пов'язані з музичними інструментами і з деревиною;
— екологічне середовище зростання кущів та дерев і його вплив на механічні властивості деревини;
— фізичні й механічні характеристики кущів;
— поділ деревини на групи твердості;
— фізичні й механічні властивості деревини листяно-хвойних порід;
— час зростання і календар зрізу або зрубу деревини;
— деревина для виготовлення «денця» до свисткових флейт;
— традиційне ручне виготовлення одноцівкових флейт;
— свердління в заготовках наскрізних отворів;
— типи свердел, їх використання;
— параметри свердел для попереднього свердління;
— попереднє свердління наскрізних отворів;
— технологія попереднього ручного і токарного свердління;
— сушіння заготовок;

* Останнім часом у Тюдові значно послабилися традиції виготовлення народних флейт. У 1985—1986 рр. було зафіксовано лише двох флейтових майстрів.— П. Довганюка, 1920 р. народження, та І. Яремчука, 1936 р. народження.

** Село Чорний Потік (Надвірнянський район Івано-Франківської області) взято в об'єкт дослідження тому, що флейтові майстри цього села (О. В. Шовгенюк, 1908 р. народження, та О. О. Шовгенюк, 1934 р. народження) виготовляють денцівки і фоярки за традиційними космацькими зразками. Інструментами Шовгенюків користуються професійні музиканти «весільних капел» Косівщини, зокрема Г. Линдюк (1941 р. народження, Космач), М. Думітрак (1942 р. народження, Брустури).

*** Деякі майстри (О. Шовгенюк, В. Луцяк з Космача) продають свої інструменти музикантам «весільних капел» через посередників, пояснюючи це похилим віком або великою зайнятістю.

— шліфування (вторинна обробка) наскрізного отвору заготовки після сушіння;
— ручна обробка трубки-заготовки і вирізування головки й хвостика для бойківської пищавки;
— токарна обробка і полірування трубок-заготовок для гуцульської денцівки й фоярки;
— ручне виготовлення свисткового пристрою і «денця» для пищавки й денцівки;
— вставлення «денця» в трубки, проба видобування звуку;
— розрахунок і відмірювання розміщення грифних отворів;
— місцеві народні міри довжини при розрахунку розміщення грифних отворів;
— принципи розрахунку розміщення грифних отворів і їх зв'язок з утворенням прямих діатонічних звукорядів;
— розміщення і випалювання грифних отворів;
— остаточна обробка інструментів: а) полірування; б) спиртування; в) промаслювання;
— темброва характеристика флейт, виготовлених із деревини певних порід.

Бойківські й гуцульські майстри для виготовлення традиційних одноцівкових флейт використовують кущові та листяно-хвойні породи дерев, які ростуть на території обох історико-етнографічних зон [7]. Це: а) у бойків: бузина чорна (білий боз) — Sambucus nigra L.; груша звичайна (груша) — Pyrus communis L.; б) у гуцулів: ліщина звичайна (ліска) — Corulus avellana L.; клокичка париста (колотічка, колокічка) — Staphylea pinnata L.; груша звичайна (груша) — Pyrus communis L.; клен-явір (явір) — Acer pseudoplatanus L.; слива (сливка) — Prunus L.

Деякі породи дерев застосовують локально: а) бойки: свидину кров'яну (деревни́к) — Thelycrania sauguinea L.; калину звичайну (калина) — Viburnum opulus L.; клен-явір (явір) — Acer pseudoplatanus L.; черешню (черешня) — Prunus avium L.; вишню звичайну (вишня) — Cerasus vulgaris *; б) гуцули: свидину білу (свид, свидина́) — Thelycrania alba L.; бузину чорну (бзина́, хо́бза) — Sambucus nigra L.; калину звичайну (калина) — Viburnum opulus L.; глід колючий (гліг, глогови́на) — Crataegus oxyacantha L.; тис ягідний (тис, тес) — Taxus baccata L.; ялівець звичайний (джера́нен, же́реп, єлове́ц) — Juniperus communis L.; шипшину звичайну (шипши́на, га́чі-пе́чі) — Rosa canina L.

Отже, карпатські майстри використовують як однакову (бузину чорну, калину, свидину, грушу, явір), так і різну деревину: бойки — черешню, вишню; гуцули — клокичку перисту, ліщину, глід колючий, сливу, тис (локально — ялівець, шипшину).

Застосування однакової деревини обумовлене об'єктивними чинниками: зростанням на території обох історико-етнографічних зон одних і тих самих порід дерев [8]; високими механічними властивостями (щіль-

[7] Номенклатуру українських і латинських назв кущів і деревних порід подано за виданням: Бродович Т. М., Бродович М. М. Деревья и кустарники запада УССР: Атлас.— Львов: Вища школа, 1979.— С. 8, 24, 36, 50, 108, 162, 166, 170, 198, 220, 222, 230. між українськими і латинськими назвами наводимо діалектний еквівалент.

* Найсприятливіші умови місцевиростання черешні й вишні звичайної — територія від міста Сколе до міста Стрия Львівської області.

[8] Бродович Т. М., Бродович М. М. Деревья и кустарники...— С. 104, 228—230.

ністю і твердістю, доброю піддатливістю ручній та токарній обробці)[9]; широкою застосованістю дерева як матеріалу для виготовлення предметів побуту та різьбярства[10].

Так, із свидини бойки і гуцули виготовляють зубці до граблів, кілки («ціпо́чки») до рам («берда́м» — бойки, «бля́та́м» — гуцули) килимових і ткацьких верстатів. Калину бойки використовують для виготовлення кілків до рам, а бузину чорну гуцули — для виточування котушок («цівок»), на які намотують нитки під час ткання полотна. Із явора майструють окремі деталі традиційного транспорту, домашній посуд (ложки, хлібниці, ступи), а гуцули явір і грушу використовують у різьбярстві.

Опишемо різну для бойків і гуцулів, коли йдеться про виготовлення флейт, деревину. На вибір деревини тієї чи іншої породи впливають різні чинники:

1. У бойків: а) сприятливі для ручної обробки фізичні та механічні властивості деревини черешні й вишні[11]; б) брак певних порід дерев на даній території (тис і клокичка periста); в) погані фізичні та механічні властивості деревини (глід колючий, ялівець звичайний, шипшина звичайна, котрі мають колючий і нерівний стовбур); г) твердість, а звідси — трудомісткість при ручній обробці (слива); д) негативні акустико-механічні властивості (ліщина, яка має м'яку деревину, швидко намокає і глухо звучить)[12].

2. У гуцулів: а) високі акустико-механічні властивості цінних і рідкісних порід дерев (слива з довгими чорними плодами, тис, клокичка periста), які ростуть на території Косівщини завдяки сприятливим кліматичним умовам її південної частини, а також велика кількість кущів; б) високий рівень практики (столярної й художньої) ручної та токарної обробки; в) розвиненість форм масового поширення сувенірів (у тому числі музичних інструментів), які виготовляють із найменш вимогливої породи куща — ліщини.

Відзначимо, що калина не лише у Карпатах, але й на решті території України віддавна була улюбленим матеріалом для прискореного виготовлення народної свисткової флейти. Про це свідчить, зокрема, народна казка про «Калинову сопілку»[13], варіанти якої донині збереглися у центральній частині Бойківщини. Бойки асоціюють пищавку, виготовлену з калини, зі змістом цієї казки і нерідко називають її «зачарованою». Гуцули калинову денцівку з казкою не пов'язують, хоча фрагменти казки такого змісту все ще зберігаються у пам'яті літніх верховинців.

Прослідки магічних вірувань, пов'язаних з пищавкою, залишилися у бойків, які поводяться з нею як із «зачарованою». Магічне начало ви-

---

[9] Белов С. И., Бандас Л. Л., Минин А. Е. Щипковые музыкальные инструменты.— М.: Гослесбумиздат, 1963.— С. 97.

[10] Будзан А. Ф. Вироби з дерева.— С. 120—122; Моздир М. І. Різьбярство // Гуцульщина...— С. 389—390; Родина Шкріблякiв: Альбом / Автор-упоряд. Р. В. Захарчук-Чугай.— К.: Мистецтво, 1979.— С. 9; Гоберман Д. Н. Искусство гуцулов.— М.: Сов. художник, 1980.— С. 14—19.

[11] Древесные породы мира.— М.: Лесная промышленность, 1982.— Т. 3.— С. 70—71.

[12] Бродович Т. М., Бродович М. М. Деревья и кустарники...— С. 36, 50, 162, 170.

[13] Колесса Ф. Українська усна словесність.— Львів, 1938.— С. 533—535; Хоткевич Г. М. Музичні інструменти українського народу.— Х.: ДВУ, 1930.— С. 211—213. Один із варіантів казки використала Леся Українка у відомій драмі-феєрії «Лісова пісня». Див.: Леся Українка.— Зібр. творів: У 12 т.— К.: Наук. думка, 1976.— Т. 5: Драматичні твори (1901—1911).— С. 201—298.

являється, зокрема, у вірі чабана в те, що під звуки його «зачарованого» інструмента вівці можуть самостійно виходити з кошари, пастися на полонині й повертатися в загін. Як згадують деякі гуцульські інформатори, за часів їхньої молодості побутувала легенда про те, що флояра (довга), на звуки якої реагували вівці, була вмістилищем «дідька». Подібне твердження, однак, завжди залишалося лише на рівні загальнолюдської ідеї про можливість переселення душ та образів і не впливало на реальну впевненість гуцулів у те, що вівці ідуть за голосом флейти, підкоряючись інстинкту виробленої звички (умовному рефлексу). В гуцульських народних повір'ях традиційні флейти називають «божими» або «пастушими» музичними інструментами, тоді як скрипку і цимбали — «юдовими», «нечистими». У народній лексиці гуцулів визначення «зачарований інструмент» немає, так само як немає і надреального ставлення до денцівки та фоярки.

У легендарний образ карпатського ватажка першої половини XVIII ст. Олекси Довбуша бойки вкладають надлюдські якості, які співвідносяться не лише з його реальними вчинками героя і захисника бідних, але й з умінням грати на «зачарованій» пищавці. Із розповіді відомого бойківського майстра і музиканта М. Сагана (1907 р. народження, село Верхня Рожанка) дізнаємося, що в Довбуша була «зачарована» пищавка з явора, «груба і довга» *, з якою він ходив по Закарпаттю і перебував у Верхній Рожанці. Такого типу інструмент від Довбуша нібито запозичили бойки, і лише пізніше пищавки стали виготовляти коротшими. Насправді на території центральної частини Бойківщини Олекса Довбуш ніколи не діяв, тут бував його брат Іван Довбуш [14]. Таку розбіжність інформації можна пояснити тим, що з багатьох ватажків галицького повстанського руху найпослідовнішим захисником інтересів простого народу виявився саме Олекса Довбуш, і тому його образ, на відміну від образів попередників і сучасників, краще зберігся в пам'яті горян [15]. Згідно з усними гуцульськими переказами, О. Довбуш, будучи фізично сильним чоловіком, грав на звичайній фоярі (довгій), тобто не на «зачарованій». І в гуцулів, і в бойків збереглася притча про те, що саме з часів славного карпатського ватажка почалося повсюдне поширення пищавок, денцівок та фоярок і гри на них.

У пам'яті народних майстрів збереглися сліди магічних вірувань, пов'язаних не лише з музичними інструментами, але й з тими породами дерев, котрі не використовують ні в побуті, ні для виготовлення одноцівкових флейт. Так, бойки не майструють пищавок із бузини червоної (чорний боз) — Sambucus racemosa [16] з тієї причини, що в ній нібито «сидить чорт». Деякі з майстрів попереджали: «Не дай Бог чорний боз зламати — покрутить руки»; він чорний, і тому в ньому сидить «чорт». А гуцули уникають користуватися тими смереками — Picea abies (L.), котрі мають «два серця» або «заростень-приросток». Такі смереки люди називають «безчьисним

---

* Бойки називають «зачарованим» інструментом довгу пищавку з п'ятьма грифними отворами, яку переважно використовують вівчарі на полонинах або діди в домашньому побуті.

[14] Див.: Опришки. Доктора Юліана Целевича // Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII віці.— Львів, 1897.— С. 168—184; Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII—XIX століть: Історичний нарис.— Львів: Вища школа, 1982.— С. 99; Сосенко Іван. Олекса Довбуш і брат Іван.— Львів, 1931.— С. 17.

[15] Опришки. Доктора Юліана Целевича.— С. 155—295; Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII—XIX століть...— С. 92—103.

[16] Бродович Т. М., Бродович М. М. Деревья и кустарники...— С. 228.

деревом», бо в ньому сидить «щьизник», «юда», котрий погано впливає на чоловіка [17]. Крім того, гуцули цураються смереки, ураженої блискавкою, пояснюючи це тим, що з неї не можна будувати хату, мовляв, у такій смереці ховається «дідько» і вона може вбити людину.

Добираючи матеріал, важливо враховувати екологічне середовище зростання кущів і дерев та його вплив на формування механічних властивостей деревини. При висвітленні цього і подальших питань основну увагу приділимо дослідженню кущової деревини. Робимо це з двох причин: кущову деревину використовують частіше, ніж хвойно-листяну; хвойно-листяну деревину застосовують для виготовлення традиційних музичних інструментів (скрипки, баса, цимбалів) в музичній промисловості, тому її краще вивчено [18].

Для якісних одноцівкових флейт народні майстри вибирають деревні заготовки із стовбурів кущів, які зростають у затінених місцях по кам'янисто-горбистих берегах карпатських річок. У такому екологічному середовищі кущі ростуть повільно («забавно»), завдяки чому їхня деревина формується рівномірно, зі слабким вираженням анізотропних властивостей [19]. Самі ж майстри підкреслюють, що утруднені умови зростання кущів впливають на структуру деревини, а отже, і на її акустичні властивості.

Добираючи кущову деревину як матеріал для традиційних флейт, майстри свідомо враховують її фізичні та механічні властивості. Фізичні особливості деревини вони розрізняють за її річними шарами, котрі можуть бути виражені слабо (свидина, калина, клокичка периста, глід, ялівець звичайний) або чітко (бузина, ліщина, шипшина). Слабо виражені вікові шари деревини свідчать про її високі якості, що підтверджується рівномірним розміщенням їх у вигляді кілець правильної форми. І навпаки, чітко виражені шари мають кільця різних форм, якість такої деревини нижча. У кущових заготовках майстри враховують ступінь крихкості й розміри діаметру серцевини, що пов'язано з добором відповідних типів свердел, якими вручну або токарним способом можна легко і зручно просвердлювати наскрізний отвір. Для просвердлення кущових заготовок з м'якою серцевиною і крапчастим діаметром (ліщина, свидина, глід, ялівець) майстри використовують двописте центрове свердло («борик двоперник»), тоді як для заготовок зі збільшеним діаметром м'якої серцевини (бузина чорна, калина, клокичка периста, шипшина) потрібно застосувати свердло іншого типу — гвинтове, яке гуцули називають «борик одноперник», а бойки — «перше свердло».

Із механічних властивостей деревини виділяють її твердість і добру піддатливість до ручної та токарної обробки. Виходячи із спадкоємного практичного досвіду обробки деревини в різьбярстві, бондарстві, а також досвіду виготовлення традиційних музичних інструментів (скрипки, баса, цим-

[17] Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5 // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1908.— Т. 7.— С. 255—256.

[18] Див.: Яремко Б. І. Музичні інструменти Гуцульщини.— С. 54—55; Суханов М. А., Рогачев С. Ф. Производство, реставрация и ремонт фортепиано.— М.: Лесная промышленность, 1983.— С. 71, 72, 74; Прокопенко Н. Устройство, хранение и ремонт народных музыкальных инструментов.— М.: Музыка, 1977.— С. 3—22.

[19] У кущів, які зростають на багатих дренажних грунтах, деревина м'якша, зі збільшеною пористістю. Див.: Фадеева Н. Г., Аллон С. М. Ремонт и настройка пианино и роялей.— М.: Легкая индустрия, 1973.— С. 37.

балів, трембіти), бойківські й гуцульські майстри за ступенем твердості поділяють цілком висушену деревину на три групи: а) дуже тверда деревина (свидина червона і біла, клокичка periста *, глід, ялівець звичайний); б) тверда (бузина чорна, калина, шипшина); в) не дуже тверда (ліщина) [20].

Карпатські майстри відзначають, що стінки трубок одноцівкових флейт із бузини чорної, клокички перистої пружні, не тріскаються, такі інструменти досить довго служать музикантам. За ступенем твердості бойки порівнюють свидину червону з ясенем, бузину чорну — з калиною, а гуцули зіставляють глід з бамбуком **, ліщину — з буком. У деревини бузини чорної (бойки), калини, клокички перистої, глоду, ліщини (гуцули) річні шари чисті, без волокон. Щодо механічних властивостей, то бойківські майстри стверджують, що шари деревини ліщини рідкі, сама ж вона м'яка, волокниста («ворсиста»), і тому виготовлена з неї пищавка не має якісного звучання («не вимов'єє»), трубка інструмента часто розколюється. На думку гуцулів, ліщина має деревину не дуже тверду, але гнучку ***, з чистими волокнами і рівними річними шарами. Деякі гуцульські майстри вважають, що для якісної денцівки або фоярки слід вибирати ліщину з рівним стовбуром, серцевина якого лежить точно по центру. І все ж флейти з ліщини за якістю звучання поступаються флейтам із свидини, клокички перистої та калини. На відміну від бойків, котрі не використовують ліщину для виготовлення пищавок, гуцули застосовують її широко, що можна пояснити повсюдним зростанням цього куща і доступністю гладких стовбурів деревини ****.

Деревина всіх розглянутих порід кущів добре піддається ручній (у бойків), токарній (у гуцулів) обробці та шліфуванню.

Розглянемо фізичні та механічні властивості деревини листяно-хвойних порід — груші звичайної, клена-явора, сливи, черешні, вишні, тиса ягідного. Ці породи добре відомі карпатським верховинцям, вони віддавна служили незамінним матеріалом для виготовлення предметів домашнього побуту й ужитку (меблів, ткацьких верстатів, ложок, ступ, хлібниць), а також знарядь сільськогосподарського виробництва (ручок до кіс, граблів). Крім того, в гуцульській художній різьбі по дереву деревину явора і груші використовують на основи скриньок, а деревину сливи — для інкрустованого викладання орнаменту. У бойків цей вид народного мистецтва не набув поширення, і тому явір, грушу і сливу вони звичайно не використовують [21].

Клен-явір має тверду й щільну деревину білого кольору з жовтуватим відтінком, одноманітної гарної текстури. Високі акустичні характеристики

---

* Зауважимо, що свидину і клокичку перисту, попри високі фізичні й механічні властивості (щільність свидини — 770 кг/м^3, акустичний опір — 4,1 кг. м. с.; щільність клокички — 684 кг/м^3, акустичний опір — 3,5 кг. м. с.), не використовують у різьбі через невеликий діаметр стовбура.

[20] Гуцульські майстри ліщину за ступенем твердості порівнюють з буком, торцева твердість якого, згідно з даними Б. Уголєва, дорівнює 610 кгс/см^2. Див.: Уголев Б. Н. Древесиноведение с основами лесного товароведения.— М.: Лесная промышленность, 1975.— С. 224.

** Про його механічні властивості гуцули судять з привозних бамбукових виробів.

*** Бойки і гуцули навіть плетуть з ліщини кошики («кошелі»), виготовляють веретена й бочкові обручі.

**** Переважно з ліщини гуцули виробляють декоративні денцівки для масового продажу.

[21] У бойківській різьбі по дереву і в народній скульптурі застосовують породи з м'якою деревиною: липу, осику, рідше сосну або смереку. Див.: Будзан А. Ф. Різьба по дереву // Бойківщина...— С. 282, 283; Моздир М. І. Народна скульптура // Там же.— С. 286.

деревини явора підтверджують наукові дані: твердість — 670 МПа (кгс/см^2), модуль пружності — 94000 кг/см^2, константа випромінювання — 888 м^4/кгс[22]. Саме завдяки високим показникам механічних і акустичних властивостей, деревину явора широко використовують бойківські та гуцульські майстри, які виготовляють із неї ряд деталей скрипок (нижня дека, обичайка, підставка для струн, головка і кілки, шийка з головкою і гриф, тростина для смичка), цимбалів (рама, бічні дошки, підставка для струн), гуцульської дуди (трубка для вдування повітря — «сисáк»), бойківської трумбети (мундштук — «пúщок»). З явора гуцули виготовляють «монтелéв» (двоцівкова флейта з шістьма грифними отворами), а бойки — уже згадувану гайдицю.

Деревина груші має тверду і високу щільність, одноманітну текстуру, ідеально рівномірну будову. Твердість деревини груші становить 790 МПа (кгс/см^2), щільність — при абсолютній вологості (W 0%) — 0,70 г/м^3, модуль пружності — 80 000 кг/см^2, акустична константа — 470 м^4/кгс[23].

Гуцули з деревини груші виготовляють різноманітні скриньки («рахви», «касетки»), мундштуки до трембіти, палички («бальцáтки») до цимбалів, трубки для вдування повітря («сисаки») до дуди. Бойки цю ж деревину використовують для вирізування ручок до ножів, люльок. Народні майстри обох етнографічних зон позитивно оцінюють акустичні властивості деревини груші, підкреслюючи, що музичний інструмент, виготовлений із неї, має високу якість звучання («добре вимов'єє» — бойки, «має звук» — гуцули). Очевидно, саме через шорсткість внутрішніх стінок трубки з груші звукова хвиля легко відштовхується в осьовому напрямку, завдяки чому посилюється звучність флейти, що відповідає виконавським вимогам народних музикантів.

Черешню і вишню бойки розглядають як одну породу («то всьо єдно») і відзначають, що дерева мають тверду деревину з відносно м'якою серцевиною, котра легко піддається обробці ручним способом. Річні шари деревини черешні й вишні в зимову пору тонкі та тверді.

Із плодових сортів дерев гуцули для флейт використовують сливу, деревина якої твердістю не поступається деревині груші, котра твердіша за деревину явора, черешні й вишні. Бойки в музичній практиці деревину сливи не застосовують, оскільки її обробка ручним способом надто складна. Гуцули деревину сливи використовують також у різьбі по дереву, бойки — у виготовленні грифного поріжка і кілків для кріплення струн басолі («баса»).

Крім листяних порід дерев, у давні часи гуцули використовували в побутовій і музичній практиці хвойну породу тиса. Це підтверджують народні майстри й виконавці, на це вказують гуцульські народні пісні, які збереглися, наприклад:

Грают скрипки, грают дудки, фльойири тисові,
Одна любка в Криворівні, друга в Ясенові.

Та заграй ми, сопівкарю, з сопівки тесової,
Не трохи-м си, хло, находив до любки пишної[24].

---

[22] Винтонив И. С. Влияние условий роста явора на акустические свойства его древесины // Лесной журн.— 1973.— № 2.— С. 103—105.
[23] Древесные породы мира.— Т. 3.— С. 156.
[24] Хоткевич Г. М. Музичні інструменти українського народу.— С. 136, 199.

А заграли скрипки, дудки, фоярки тесові,
Одна бідна в Криворівні, а друга в Єворові *.

У наш час на території Косівщини тис оберігають як реліктове дерево [25], тому згасла традиція виготовлення з нього флейт.

Добираючи і зрізаючи деревину для майбутніх флейт, народні майстри насамперед визначають вік дерева. Так, бойки і гуцули вибирають заготовки із стовбурів кущів від 4 до 10 років, з гладкою, без сучків поверхнею, дуже рівних, завтовшки від 50 до 80 мм і завдовжки 400 мм (з розрахунком на обробку). Найкращим для зрізу вважається комлевий, тобто близький до кореня, відрізок. Ця частина деревини твердіша, чистіша, з густішими річними шарами.

Із листяних порід майстри обох етнографічних зон віддають перевагу деревам середнього віку — від 20 до 30 років. У них деревина твердіша, середина стовбура сухіша, ніж його краї, містить менше масляних речовин («пісна»). У дібраній деревині майстри відрізують ту частину стовбура, яка була повернена до сонця **. вона якісніша, біла, має густіші й м'якші річні шари, стійка до змін температури й вологості повітря, не деформується. Такі механічні властивості її певною мірою забезпечують стабільність строю, інтонації, польотність звуку.

За традицією, горяни рубають дерева, коли сходить молодий місяць, тобто наприкінці квітня — на початку травня, що пов'язано з часом заготовлювання деревини смереки для будівництва хат. У зрубаного дерева в цей період деревина біла, легка (не просякнута вологою), «здорова», приємного запаху, вона не темніє, не намокає, не загниває і не піддається червоточині. Деревина весняного зрубу, за твердженням музичних майстрів, лісорубів і будівельників, має добрі акустико-механічні властивості («таке дерево ліпше всього виробляє в собі звук»), легко піддається обробці, у тому числі — при виготовленні флейт. З давніх-давен в Українських Карпатах ранньою весною бойки виготовляли з «чічки» («пу́ка») і бузини чорної скосівку, а гуцули — з верби (Salix abba L.), бузини чорної і ліщини — телинку.

Осіннє рубання дерев і в бойків, і в гуцулів припадає на листопад і грудень. Дерева листяних порід гуцули рубають також наприкінці вересня — на початку жовтня, в пору нового місяця, за аналогією з весняним рубанням. Деревина осіннього зрубу важча за весняну (містить більше вологи), не загниває, без червоточини, довше сушиться, її легко обробляти.

Для вирізування або виточування «денця» до свисткового пристрою — «ко́рка» бойківської пищавки і гуцульської денцівки — народні майстри використовують також сухий смерековий сучок (Pieca abies (L.), ліщину. Локальне застосування у бойків має деревина яблуні (яблуньки — Malus sylvertis (L.), у гуцулів — сливи, рідше — липи (Tilia cordatav), сухого сучка з верби білої. Смерековий сучок, висушений у природних умовах, дуже твердий, містить багато смолистих речовин, завдяки чому не втягує вологу, а отже і слину музиканта, його легко обробляти. «Денце» із смере-

* Записано від П. Рибенчука, 1941 р. народження, село Яворів.

[25] Насадження тиса збереглося в урочищі Княж-двір у Коломийському лісокомбінаті Івано-Франківської області. Див.: Бродович Т. М., Бродович М. М. Деревья и кустарники...— С. 8.

** Сонячну сторону стовбура дерева гуцули називають «осовневим» або «білань», а північну — «затінковим» або «черлінь».

кового сучка навіть після тривалої експлуатації не набрякає, не всихається, зберігає добру якість звучання флейти.

Деревину ліщини, яблуні, сливи, липи і сухого сучка верби майстри використовують набагато рідше через її гірші фізичні та механічні властивості. Флейтами з «денцями» із згаданих порід користуються переважно музиканти-любителі.

Добором деревини для «денця» закінчується етап підготовки матеріалу і починається безпосередній процес виготовлення флейтових інструментів.

До винаходу свердла, долота, рашпіля, наждакового паперу виготовлювачі флейт (пастухи) користувалися бузиною чорною, калиною, клокичкою перистою. М'яку і велику в діаметрі серцевину цих порід кущів вибивали грабовим або ліщиновим шомполом («прýтом» — бойки, «штúмпелем» або «кобчукóм» — гуцули). Стінки трубок очищали і полірували спеціальним мотузком («шнуром-гудзом»), сплетеним з овечої вовни і щетини кінського хвоста і зв'язаним у кінці у вузол. Жорстка і тверда щетина остаточно очищала стінки, тоді як м'яка овеча вовна полірувала їх. Уже пізніше для очищення поверхні заготовки й вирізування головки, свисткового пристрою і «денця» бойки використовували спеціальний ручний ніж, уламок скла, стружку (для вторинного обчищування і полірування) та металевий дріт, за допомогою якого випалювали грифні отвори. Гуцули, щоб відполірувати поверхню трубки, застосовували, крім перерахованого інструментарію, спеціальний білий камінь (м'яку породу місцевого походження) і старе сукно від «сердака». І камінь, і сукно чудово замінювали сучасний наждачний папір.

У формуванні місцевих традицій виготовлення флейт першим конструкційним розв'язанням став винахід інструмента для просвердлювання у заготовках наскрізних циліндричних отворів діаметром 8—16 мм. Карпатські ковалі, спираючись на досвід плотарів, будівельників і столярів, а також виходячи з вимог майстрів музичних інструментів, створили свердла, якими по прямолінійній осі деревинної заготовки ручним, а пізніше токарним способом легко просвердлювали наскрізний отвір правильної геометричної форми. Як твердять самі бойківські майстри, за часів Австро-Угорської монархії (1772—1918) та буржуазної Польщі (1918—1939) добрі свердла виготовляли мандрівні цигани. Усе найдоцільніше з технології виготовлення свердел місцеві ковалі перейняли саме від них. Центром виготовлення свердел у бойків Сколівщини були Грабовець та Пшанець. У гуцулів здавна відомим осередком ковальського ремесла було село Верхній Ясенів Верховинського району Івано-Франківської області. Високоякісними свердлами, котрі виготовляли в цьому селі, робили глибокі отвори для скріплювання дерев у плотах, які сплавляли Черемошем. Досвід верховинських ковалів поступово поширився по всій Гуцульщині. Тепер центром виготовлення свердел на Косівщині є село Річка.

Використовують три типи свердел, які відрізняються конструкцією: гвинтове свердло, що його бойки називають «свердло-цинтобор», а гуцули — «борик-одноперник» або «борик однокрилий» [26]; центрове спіральне свердло з двома підрізувачами, яке використовують лише гуцули і котре називається

[26] Яремчук М. Й., Петров Т. І. Посібник столяра-червонодеревника.— К.: Будівельник, 1968.— С. 83.

«борик-двоперник», «борик-двокрилий» або «борик-центобор»; ложкове свердло («шліфовучне» або «лижкове»), яке застосовують і бойки, і гуцули [27].

Свердла перших двох типів призначені для попереднього свердління отвору в заготовці; свердло третього типу — для його шліфування. Центрове свердло застосовують для свердління і кущової (з серцевиною та без неї), і листяної деревини. Деякі гуцульські майстри твердять, що це свердло якісніше, ніж гвинтове, воно ріже навіть «гитове дерево», деревина якого не має серцевини [28]. Ложковим свердлом бойки і гуцули вручну шліфують попередньо просвердлений отвір і таким чином забепечують високу точність потрібного діаметра трубки та зводять до мінімуму шершавість її внутрішніх стінок.

Для попереднього свердління наскрізного отвору в заготовках традиційних флейт з основним (нижнім) звуком «a^1», застосовують свердла різних параметрів.

ПАРАМЕТРИ СВЕРДЕЛ ДЛЯ ПОПЕРЕДНЬОГО СВЕРДЛІННЯ НАСКРІЗНИХ ОТВОРІВ КАРПАТСЬКИХ ОДНОЦІВКОВИХ ФЛЕЙТ

Таблиця 1

Назва флейти	Довжина трубки в мм	Діаметр трубки в мм		Вид свердла	Довжина в мм	Діаметр ріжучого ребра в мм
		зверху	знизу			
Пищавка	373	14	12	Гвинтове, ложкове	500 700	10 12
Денцівка	399	12	12	Гвинтове, центрове, ложкове	500 500 700	9 9 12
Фоярка	367	11	11	Гвинтове, центрове, ложкове	500 500 700	9 9 11

Попереднє свердління у бойків має таку послідовність. Заготовку міцно обхоплюють лівою рукою, а правою рукою направляють ріжучу частину свердла, узявшись за його ручку, на центр серцевини деревинної заготовки. Свердлять, обертаючи свердло за годинниковою стрілкою і періодично витягуючи його з отвору, щоб викинути стружку. Для утворення чистої й рівної поверхні стінок ствола і збереження в його хвостовій частині звуженого діаметра заготовку просвердлюють лише в одному напрямку, при цьому не допускається суцільного виходу свердла з отвору.

Дальшим після попереднього свердлення є процес шліфування наскрізного отвору ложковим свердлом. Деякі майстри перед тим один день просушують трубки-заготовки в затінку. Гуцули попереднє токарне свердління починають з підготовки до експлуатації гвинтового або центрового свердла. Під час токарного свердління правою рукою спрямовують заготовку до центра працюючого свердла, а лівою підтримують його стержень для зм'якшення відцентрового биття. При цьому заготовку періодично витягають із

[27] Осадчиев В. Г., Иванков П. Т., Шубин Г. С. Справочник молодого деревообработчика.— М.: Высшая школа, 1967.— С. 187.

[28] Денежный Т. М., Стискин Г. М., Тхор И. Е. Токарное дело.— М.: Высшая школа, 1976.— С. 46—47.

свердла, щоб звільнити від стружки. На відміну від бойків, гуцули, закінчивши попереднє свердління, цілком виводять ріжучу частину свердла з отвору, адже діаметр обох сторін трубок денцівки і фоярки однаковий.

Далі переходять до сушіння трубки. Сушать її в певному місці й певного часу, залишаючи кору, яка оберігає деревину від можливого розколення. Заготовки з кущів, деревина яких має м'яку серцевину (бузина чорна, калина, клокичка периста), сушаться якісніше, ніж ті, у котрих серцевини немає (колоті заготовки з листяних дерев) або вона виражена слабо (свидина біла, глід колючий, ліщина). Річ у тому, що серцевина під час сушіння всмоктує вологу з деревини, ослаблюючи напруження волокон. Також швидше і краще сушаться просвердлені заготовки, що пов'язано з рівномірним випаровуванням вологи.

Щоб запобігти внутрішнім і зовнішнім тріщинам, бойки на час сушіння заливають торці («штихи») заготовок воском або замазують олійною фарбою, а гуцули — вапном, фарбою, столярським клеєм або заклеюють папером. І бойки, і гуцули сушать заготовки-трубки звичайно під дахом, на горищі, в сінях, майстерні, підвішуючи або складаючи їх * у затінених, добре провітрюваних місцях. У таких умовах деревина сушиться рівномірно, не жолобиться, не кривиться, не розколюється.

Унаслідок тривалого сушіння заготовок діаметр наскрізного отвору трубок зменшується, тому виникає потреба шліфувати їх ложковим свердлом.

У бойків ручна обробка зовнішньої поверхні заготовки-трубки починається з вирізування простим ножем головки і хвостовика («хвостача́») майбутньої пищавки (головка — 20 мм, хвостовик — 52,7 мм), призначення котрих — запобігти тріщинам і надати інструментові гарного вигляду. Довжину головки вимірюють одною шириною великого пальця, а довжину хвостика — двома. Услід за цією операцією майстер підрізує ножем на частини поверхню заготовки між головкою і хвостовиком і поступово стесує сокирою, періодично оглядаючи внутрішню частину ствола, щоб уникнути зайвого стешування. Надавши заготовці форми конусно-циліндричної трубки (з діаметром угорі 20 мм, унизу — 18 мм і товщиною стінок — 2,8—3 мм), її поверхню вирівнюють великим рашпілем, після чого полірують ножем, уламком скла і дрібним рашпілем.

Гуцули обробку поверхні заготовки-трубки для денцівки і фоярки починають з укріплювання її одним із двох способів у токарному верстаті.

При першому способі один кінець заготовки приставляють до зубців патрона, а другий — до зубців задньої бабки («дотиску»). Обертальними рухами корби заготовку стійко закріплюють з обох торців.

При другому способі заготовку одним кінцем настромлюють на залізний прут («ши́нку»), прикріплений до обертаючого шарикоподібного шарніра задньої бабки, а другий кінець затискають кулачками патрона. Установлена заготовка-трубка при роботі електродвигуна токарного верстата обертається (разом з патроном і задньою бабкою) проти годинникової стрілки. Для зручності обробки трубки в раму токарного верстата вставляють сталевий штатив («супер»), паралельна трубці частина якого служить опорою для долота.

* У першому випадку заготовки вішають на гвіздки або на натягнутий дріт (мотузку), у другому — кладуть на забиті в стіну кілки.

При попередній обточці майстер обхоплює ручку долота з напівкруглим різцем, упирається пальцем у канал залізної частини долота і, натискуючи пальцем на канал, знімає стружку з поверхні заготовки так, щоб товщина її стінок була однакова. Стешуючи деревину, користується штангенциркулем.

Для вторинного обточування поверхні закріпленої трубки користуються долотом зі скошеним різцем, яке спирають на штангу штатива. При вторинному обточуванні поверхні денцівки враховують перевищування на 3,3 мм товщини головки трубки порівняно з усією її товщиною. Обточуючи фоярку за всією довжиною її поверхні, зберігають однакову товщину трубки — 2,5 мм. Якщо трубку обточено якісно, то, направлена на світло, вона стає, сказати б, прозороосяяною. Щоб позбутися шершавості поверхні й надати деревині текстурної виразності, трубку поліруають наждачним папером (№ 1, 0) — токарним або ручним способом.

Дальший етап пов'язаний з виготовленням в оброблених трубках «грального» пристрою. У майбутній фоярці ножем роблять невелику (1,5 мм) підрізку й обчищають один край трубки, чим, власне, обмежують її «гральну частину».

До пищавок і денцівок майстри виготовляють спеціальний свистковий пристрій, який складається з вирізаних з тильного боку головки чотирикутного голосникового отвору («воронка» — бойки, «звукова воронка» — гуцули) і внутрішнього канальчика, а також «денця», яке вставляють в отвір головки. Роблять голосниковий отвір спеціальним ножем (бойки) або долотом (гуцули), яким вирізують верхню і нижню (у пищавки — по 6 мм, у денцівки — по 7 мм) та бічні сторони (у пищавки — по 5,7 мм, у денцівки — по 8 мм) прямокутника. Далі отвір обчищають. Щоб надати більшої гостроти нижній стороні прямокутника, яка розсікає при грі повітряний струмінь, до неї роблять знизу кутовий зріз. Внутрішній канальчик («канавка» — бойки, «гніздо для сопуха» — гуцули) вирізають тим же інструментом. Канальчик дещо розширений продовженням верхньої сторони прямокутника, направленої всередину до краю трубки. При зіткненні канальчика зі вставленим у трубку «денцем» одержують вдувну щілину (у пищавки довжина її — 8,2 мм, ширина — 1 мм; у денцівки відповідно — 20 мм, зверху 4 мм, знизу 1,4 мм).

Циліндричне «денце» пищавки (його діаметр верхній — 13,8 мм, нижній — 13,6 мм, висота — 21,7 мм) і денцівки (відповідно — 11,2 мм, 10,3 мм, 20,8 мм) виточують вручну (бойки) або на токарному верстаті (гуцули) і доробляють ножем та наждачним папером.

Денце, повернене стесаною стороною до вдувної щілини, вставляють у цівку головки трубки, поступово вдавлюючи великим пальцем або легко вбиваючи ручкою ножа. Майстер випробовує свистковий пристрій, видобуваючи обертоновий ряд звуків поперемінним відкриттям і закриттям вихідного отвору трубки вказівним пальцем правої руки.

Останній етап виготовлення інструмента — розрахунки розміщення грифних отворів, їх випалювання й остаточна обробка готових флейт.

Дотепер багато бойківських і гуцульських майстрів для відмірювання довжини трубки і місцеположення на ній грифних отворів використовують давню систему мір довжини, до якої входять такі одиниці: одна п'яда (п'єда) — відстань між розставленими великим і середнім пальцями; півп'яди (півп'єди) — довжина від кінчика середнього пальця до кісточки на

кистьовому згині; один цал — ширина великого пальця; півцал — ширина вказівного пальця.

Окрім загальноприйнятої, гуцули застосовують локальну систему лінійних мір: один шух — довжина двох кулаків з витягнутими в сторону великими пальцями, які стикаються; півшух — довжина кулака з витягнутим великим пальцем; хрома, або жіноча міра — довжина великого і вказівного пальців; перший котик — довжина першого вигину фаланги мізинного пальця (другий і третій котик — відповідно другий і третій згини).

У пам'яті народних майстрів збереглися основні норми вимірювання параметрів одноцівкових флейт. Наприклад, трубки пищавки, денцівки і фоярки з основним (нижнім) звуком «a^1» за місцевими нормами вимірювання дорівнюють півтори п'ядам і двом цалам або півтори п'ядам і ширині зведених разом вказівного і середнього пальців, а діаметр цих інструментів визначається товщиною фаланги мізинного пальця. Крім того, гуцули довжину трубок денцівки і фоярки вимірюють одним шухом і шириною зведених вказівного і середнього пальців.

Розрахунок розміщення грифних отворів на бойківській пищавці починають з позначення центральної точки, яка ділить трубку на дві рівні частини, і розміщення зліва і справа від неї І і ІІ грифних отворів *. Відстань між обома грифними отворами визначають одною шириною великого пальця, який прикладають до центральної точки. Цією ж мірою користуються для розрахунку інших грифних отворів **. У використанні цала для складових частин поверхні пищавки лежить усвідомлена майстрами закономірність, яка полягає в тому, що довжина головки дорівнює одному цалу, а довжина хвостовика — двом цалам, і це останнє вимірювання у два цали відповідає відстані між І—ІІІ і IV—VI грифними отворами, тоді як віддаль між кожним грифним отвором становить один цал.

Гуцульські майстри центральну точку визначають: для денцівки — відмірювання від ребра нижнього зрізу голосникового отвору, для фоярки — від краю трубки; і в тому, і в другому випадку знайдена центральна точка на поверхні інструмента стає його І грифним отвором ***. Підкреслимо, що саме в особливостях розрахунку розміщення грифного отвору на кожній з трубок криється істотна відмінність, яка впливає на утворення сьомого тону і першого октавного передування (a^2, g^2, а ^{2}) прямих діатонічних звукорядів пищавки, денцівки і фоярки.

Розміщення решти п'яти грифних отворів на трубках для денцівки і фоярки майстри розраховують у такій послідовності. Нижню половину трубки для денцівки (від І грифного отвору) чотирма зімкнутими пальцями (або шириною двох великих і одного вказівного) ділять на три рівні частини, кожна з котрих дорівнює двом з половиною цалам. Друга позначка (два з половиною цали від нижнього краю трубки) стає місцем для VI грифного отвору, а перша — точкою, від котрої вправо і вліво відмірюють по

* Здебільшого центральну точку знаходять відмірюванням однієї п'яди на поверхні трубки (у бойків одна п'яда вимірюється відстанню від великого пальця до вказівного і становить 185—200 мм). Деякі майстри ділять трубку ниткою або мотузкою, натягнувши її по усій поверхні трубки, а потім склавши навпіл.

** У наш час бойківські майстри при позначенні місць грифних отворів користуються спеціально виготовленою «формою-планкою», довжина якої дорівнює одному цалу.

*** Гуцули, як і бойки, знаходять середину трубок таким же вимірюванням, але називають його не п'ядою, а хромою, або жіночою мірою, яка також дорівнює 185—200 мм.

півцала, що відповідно утворює місця для IV і III грифних отворів *. Посередині між I і III, IV і VI грифними отворами позначають місця для II і V отворів. Відстань між кожним із шести отворів, як і на пищавці, становить один цал. Завдяки тому, що на пищавці «a^1» місце I грифного отвору позначають не від центра трубки, як на денцівці та фоярці «a^1», а на півцала ближче до головки, на першій флейті утворюється верхній трихорд прямого діатонічного звукоряду на півтону вище від такого ж трихорду другої та третьої флейт, тоді як нижні трихорди звукорядів трьох інструментів однакові (на пищавці «a^1»:

$$\frac{a^1 - \searrow h^1 - des^2}{\text{нижній трихорд}} \Big/ \frac{es^2 - f^2 - g^2}{\text{верхній трихорд}} \underset{\text{II обертон}}{\searrow a^2}$$; на денцівці: «a^1» та фоярці «a^1»: $$\frac{a^1 - h^1 - cis^2}{\text{нижній трихорд}} \Big/ \frac{d^2 - e^2 - f^2}{\text{верхній трихорд}} \underset{\text{VII тон}}{g^2}).$$

Грифні отвори на всіх трьох флейтах випалюють розпеченим сталевим лобзиком (у бойків — «пи́цюхом», у гуцулів — «пансо́ном», або «шпилькою»). Бойки для випалювання вибирають той бік поверхні трубки, стінки котрої більше просвічуються, гуцули — частину, яка має ледве помітну дугоподібність, що утворюється внаслідок деякої природної деформації волокон. Увесь процес складається із попереднього й остаточного роблення грифних отворів. Попередній передбачає проколювання шилом (бойки) або випалювання тонким лобзиком (гуцули) зазначених на прямій лінії отворів. Остаточно випалюють отвори товстим лобзиком (d — 7 мм), направленим під невеликим кутом (на відміну від тонкого лобзика — d — 2—4 мм) і розміщеним по центру попереднього випалювання. Грифні отвори на пищавці дістають форму правильних кілець, на денцівці і фоярці — еліпсо- або яйцеподібну форму.

Після того бойки наждачним папером (№ 0,0) шліфували зовнішню поверхню інструмента і дерев'яним (з граба) шомполом з намотаним на кінці папером — внутрішню цівку. Гуцули користуються для цього таким самим шомполом (з граба або груші) з головкою на кінці, яка відповідає діаметрові трубки. Активним тертям внутрішні стінки денцівки і фоярки відшліфовують до блиску, що позитивно впливає на чистоту звуку. Гуцули шліфують інструмент ззовні бруском із сухої груші. Деякі гуцульські майстри для профілактики деревини промивають внутрішній ствол флейти спиртом або промаслюють соняшниковою олією свистковий пристрій і зовнішню поверхню інструмента (те саме роблять з пищавкою окремі бойківські майстри). У наш час поверхню флейт полірують безколірним спиртовим лаком, щоб запобігти біохімічному впливові навколишнього середовища.

У виготовленому інструменті майстер бачить не лише матеріальний продукт своєї праці, а й музичне знаряддя, котре відповідає його індивідуальним художньо-естетичним ідеалам. Музичний майстер або виконавець, уперше розігруючи флейту, передовсім визначає її ступінь «чутливості» на конкретну музичну інформацію та темброво-звукові якості.

---

* Майстри користуються таким способом: на середину першої позначки кладуть великий палець і по межах справа і зліва позначають місця IV і III грифних отворів.

Виходячи з досвіду народних майстрів, музикантів, з власного досвіду, подаємо темброві характеристики одноцівкових флейт, виготовлених з одинадцяти порід кущів і дерев.

ХАРАКТЕРИСТИКА КАРПАТСЬКИХ ОДНОЦІВКОВИХ ФЛЕЙТ

Таблиця 2

Назва флейти	Порода деревини	Традиційні характеристики тембру	Конкретні тлумачення якості тембрового звучання флейт
Денцівка фоярка	Клокичка периста	«Ядеркий, веселий звук»	Світле, польотне, повне
Денцівка, фоярка, пищавка	Свидина криваво-червона і біла	«Ядеркий, веселий звук»	Світле, польотне, повне
Денцівка, фоярка	Калина звичайна	—»—	Світле, м'яке
Пищавка, денцівка, фоярка	Бузина чорна	«Бархатний звук»	М'яке, матове, глибинне
Денцівка, фоярка	Глід колючий	—»—	Відкрито-розкуте, різкувате
Денцівка, фоярка	Ліщина звичайна	«Колючий звук»	Різкувато-пронизливе, з глухуватим відтінком
Денцівка, фоярка	Слива	«Дзвінкий звук»	Дзвінке, соковите, з матовим відтінком
Пищавка, денцівка, фоярка	Клен-явір	«Дзвінкий звук»	Дзвінке, світло-дзвінке, світло-яскраве
Пищавка, денцівка, фоярка	Груша	«Млавий звук»	Соковите, дещо приглушене
Пищавка	Черешня і вишня	«В'єлий звук»	Ніжно-світле, з м'яким відтінком

Таким чином, виготовлення традиційних одноцівкових флейт передбачає комплекс емпіричних ремісничо-художніх знань і вмінь, спрямованих на відтворення музичних інструментів з усіма закладеними в них локальними конструкційно-виконавськими ознаками. Дотримання найдетальніших технологічних вимог до добору матеріалу, попередньої та вторинної обробки резонаторів інструмента, а також урахування традиційних акустико-конструкційних норм (відповідного розміру і форм свисткових пристроїв, розміщення грифних отворів) дають змогу виготовити звукове знаряддя (пищавку, денцівку, фоярку), яке в контакті з виконавцями набуває в середовищі його побутування живої соціально-естетичної функції.

Bohdan YAREMKO

THE MAKING OF TRADITIONAL CARPATHIAN FOLK FLUTES

On the basis field data, the article studies the techniques that are employed by folk craftsmen in the making of single-tube, whistle-type and open flutes, which are found in the territory of the Ukrainian Carpathians: six-tone Boiko *pyshchayky,* and Hutsul *dentsiyky* and *foiarky.*

The article describes the types of wood which are used for making flutes and links this to folk beliefs about musical instruments and wood. Also explained is the particular timing, in the calendar year, of wood cutting for various parst of instruments. The process of making by hand various types of traditional singletube flutes is outlined along a description of the instruments and techniques used, and the calculation of the spacing between tonal apertures and of the openings for direct diatonic rows.

Михайло ГЛУШКО

ЕТНОГРАФІЯ БОЙКІВСЬКОГО ЛІСОСПЛАВУ

Сплав лісу як один із важливих видів транспорту і допоміжних занять населення Українських Карпат має давні традиції. Однак у науковій літературі ці традиції висвітлено недостатньо. Окремі ж етнографічні території, у тому числі Бойківщина, майже зовсім випадали з поля зору дослідників.

У минулому цією проблемою побіжно цікавились Я. Головацький [1], В. Поль [2], Ю. Шнайдер [3], Я. Міклашевський [4], А. Златник [5]. Серед сучасних дослідників найбільший внесок у вивчення сплаву лісу в Українських Карпатах зробив І. Сабадош [6], який зібрав і детально проаналізував його народну термінологію.

Першою спробою визначити локальну специфіку сплаву деревини на ріках Бойківщини було дослідження Р. Федини [7]. Проте автор використав обмежену кількість джерел і літератури, а тому в його роботі є істотні прогалини.

Короткий історико-етнографічний опис лісосплаву в басейні Дністра подав у своїй монографії сучасний чеський вчений Р. Єжабек [8]. Окремі проблеми, зокрема правові й організаційні основи, режим і масштаби сплаву, структура гідротехнічних лісосплавних споруд, технологія виготовлення плотів тощо, теж не були в монографії всебічно висвітлені.

На основі архівних і польових матеріалів спробуємо хоча б частково заповнити цю прогалину в етнографічній науці.

Головними водними артеріями Бойківщини є ріки Уж, Латориця, Ріка і Теребля — на південних схилах, Бистриця-Солотвинська, Лімниця, Свіча, Мизунка, Стрий і Дністер — на північних схилах Українських Карпат.

---

[1] Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля в Л. / Пер. М. Д. Деркач // Жовтень.— 1976.— № 6.— С. 49—94.

[2] Pol W. Rzut oka na północne stoki Karpat.— Kraków, 1851.— Tab. 2.

[3] Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich // Lud (Lwów).— 1911.— T. 17, z. 2—3.— S. 138—161.

[4] Miklaszewski J. Lasy i leśnictwo w Polsce.— Warszawa, 1928.— T. 1.

[5] Zlatník A. Přispěvky k dejinám státnich lesua lesnictví na Podkarpatské Rusi // Zlatník A. Studie o stătnich lesích na Podkarpatské Rusi.— Praha, 1934.— Díl. 1.

[6] Сабадош И. В. Лексика лесосплава украинских говоров района Карпат: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Ужгород, 1974.

[7] Федина Р. Й. Лісорозробки // Бойківщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1983.— С. 117—120.

[8] Jeřábek R. Karpatské vorařství v 19. století.— Praha, 1961.— S. 113—122.

Перші письмові відомості про сплав на ріках досліджуваного краю сягають періоду Київської Русі. Відомо, що Дністром транспортували на суднах сіль із Прикарпаття [9]. Тоді ж зростає роль місцевих водних артерій для сплаву лісоматеріалів. Особливо важливого значення вони набули із збільшенням попиту на деревину для будівництва міст і розвитку різних видів промислів, насамперед соледобування. Так, уже в середині XVI ст. було висунуто проект регулярного сплаву лісу на Дністрі й будівництва нижче Старого Самбора спеціального лісоскладу [10]. Однак з невідомих причин цей проект не був реалізований. Тоді ж в обов'язки кожного мешканця сіл басейну ріки Стрвяжу — Лопушниці, Бандрова, Стебника, Устриків, Старяви та інших входив спуск по одній колоді до тартака на Стрвяжі [11].

У XIX ст., передусім у другій його половині, лісосплав став одним із найважливіших і найбільш поширених видів народного транспорту та допоміжних занять населення Українських Карпат, зокрема Бойківщини. Цьому сприяли, з одного боку, прискорений розвиток лісової промисловості та торгівлі лісом, з другого — будівництво на ріках штучних водозбірників і регуляція русел водних артерій. Тоді ж виникла конечна потреба врегулювати правові норми користування ріками як лісотранспортним засобом.

Першим законодавчим актом, в якому визначено технологію сплаву, обов'язки купців і сплавників, був указ річної поліції від 1842 р. [12].

У загальнодержавному лісовому законі від 3 грудня 1852 р. уміщено вже окремий розділ «Про транспортування лісової продукції» [13], 26—43 параграфи якого стосувалися безпосередньо лісосплаву в Австрійській імперії, в тому числі в Карпатах. Відтоді ліс на Бойківщині сплавляли лише на підставі виданих австрійськими властями спеціальних патентів («концесій»), які визначали права та обов'язки власників лісових масивів і торговців деревиною щодо місця вирубки і складування, будівництва гребель, решіток, сплавних каналів, регулювання русел річок і укріплення берегів, наймання плотогонів і додержання керманичами правил техніки безпеки при транспортуванні плотів, спорудження мостів, кладок тощо. Вказано також річну норму сплавлюваного лісу, початок і кінець навігації [14]. Загалом кажучи, таке врегулювання правових норм мало позитивне значення, оскільки масштабний промисловий лісосплав часто завдавав шкоди населенню прирічкових територій, знищував ділянки державних і громадських доріг, млини, мости, руйнував берегові укріплення, замулював русла рік, що негативно відбивалося на водних ресурсах краю та нерідко призводило до численних конфліктів.

Сплав лісу на ріках Українських Карпат став регулярним із зведенням різних за конструкцією і функціональним призначенням гідроспоруд: водозбірників («гатей», «клявз»), колодовиловлювачів («решіток») та лісопропускних каналів.

---

[9] Ипатьевская летопись // Полн. собр. русских летописей.— СПб., 1908.— Т. 2.— С. 524.

[10] Жерела до історії України-Руси.— Львів, 1897.— Т. 2.— С. 12.

[11] Там же.— С. 135, 137, 139 та інші.

[12] Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych.— Lwów, 1903.— T. 4, cz. 1.— S. 297—306.

[13] Ibid.— S. 571—577.

[14] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 146, оп. 8, спр. 402, арк. 2—6; оп. 60, спр. 232, арк. 17—21; ф. 409, оп. 1, спр. 1625, арк. 1—12.

Промисловий лісосплав забезпечувано, насамперед, за допомогою водозбірників, у яких протягом переважно двох-трьох днів нагромаджували потрібну кількість води, яка потім несла деревину до переробних підприємств та повноводих Дністра і Тиси.

Початок будівництва штучних водосховищ на території Бойківщини через брак відповідних документальних матеріалів встановити важко. Незаперечним є те, що більшість із відомих водозбірників у досліджуваному регіоні селяни звели в другій половині XIX ст.

Показовим, з погляду освоєння водних ресурсів для сплаву лісу, є басейн Опору на Бойківщині. Тут у 80-х рр. XIX ст. умільці сплавляли колоди і збиті з лісоматеріалів плоти річками і потоками Славкою, Рожанкою, Укірником, Головчанкою, Сиглою (Либохіркою), Зелем'янкою, Красним, Бутивлею, Орявою, Кам'янкою до Опору, а ним уже — до річки Стрию[15]. Населення Верхньої та Нижньої Рожанок, Славського, Тухлі, Либохори, Гребенова, Орявчика, Оряви, Козьової, Коростева та інших сіл побудувало на більшості з них каскад «клявз» — їх нараховували аж 14. Серед них були давніші, не зареєстровані концесіями, і новіші, зведені в 70—80-х рр. уже з дозволу влади. Передбачалося побудувати ще чотири: одну на річці Славці — між селами Волосянкою і Славським, та три на Опорі — між Тернавкою і Славським, Славським і Тухлею, Тухлею і Гребеновом. Однак цьому перешкодило прокладання залізниці Бескид—Стрий[16]. За деякими з таких місць колишніх водозбірників закріпився топонім «Клявза»[17], що й досі побутує серед місцевих жителів.

Із кінця 70-х рр. минулого століття великого значення в лісосплаві набули ріки Свіча і Мизунка. У той час у Вигоді барон Поппер збудував парову лісопильню і завод музичних інструментів. Ці підприємства переробляли сплавлювану сюди сировину. Щоб забезпечити регулярний сплав у басейні Свічі, було споруджено штучні водосховища з греблями на потоках Чорна Розтока, Бохунка та Ільниця, а в басейні Мизунки — на потоках Правич, Поболь та на самій Мизунці в селі Вишкові[18].

Наприкінці 80-х—на початку 90-х рр. XIX ст. горяни побудували потужну греблю «Зелена» («Сильвестра») на річці Молодій — лівій притоці Лімниці[19]. Два водозбірники були зведені на притоках ріки Бистриці-Солотвинської[20], що протікає бойківсько-гуцульським пограниччям.

Інтенсивно сплавляли ліс ріками закарпатської частини Бойківщини. Каскад штучних водосховищ споруджено у другій половині XIX ст. у басейні ріки Тереблі. До 1878 р. тут було зведено шість гребель, які перекрили річки і потоки Студений, Озерянку, Слободу, Розтоки, Пессю Ріку і Чорну Ріку[21]. Одна з цих гребель (на Чорній Ріці поблизу села Синевир-

---

[15] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 625, арк. 13.

[16] Там же.— Арк. 104—104 зв.

[17] Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України, від. рукописів, ф. 14—3, оп. 11, спр. 561, арк. 1, 3; Львівський обласний державний архів, ф. Р—1862, оп. 1, спр. 56, арк. 6.

[18] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 751, арк. 22 зв.— 23.

[19] Там же.— Ф. 409, оп. 1, спр. 1625, арк. 1—12; ф. 146, оп. 57, спр. 33, арк. 1—3.

[20] Там же.— Ф. 146, оп. 68, спр. 690, арк. 184, 229 зв.

[21] Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН України, картосховище, № 1655/І, Zone II, Col. XXIX.

ська Поляна Міжгірського району) збереглася до наших днів, тут створено єдиний у республіці, унікальний за профілем «Музей лісу і сплаву» [22].

Неподалік села Люта Великоберезнянського району досі зберігаються залишки однієї з двох «гатей» між стрімкими горами, майже під самим водороздільним хребтом Карпат, звідки сплавники гнали дерево річкою Лютою, а далі Ужем до Перечина й Ужгорода [23]. Такі ж греблі звели в XIX ст. селяни Волосянки, Ставного і Кострини (басейн Ужа) того ж району, Жденового (річка Жденівка — права притока Латориці), що на Воловеччині [24].

Винятком були Дністер, Стрий і Ріка. Лісосплавних гідроспоруд на них не будували через природно-географічні умови і характер їхніх русел. Ці ріки протікають широкими, без глибоких ущелин долинами, у яких спорудження штучних водосховищ та дотримання всіх норм техніки безпеки вимагали великих затрат матеріальних і людських ресурсів. Крім того, басейни згаданих рік із давніх часів були густо заселені, тому до середини XIX ст. місцеві ліси внаслідок тривалої промислової та господарської експлуатації були знищені. Інспектор лісового господарства Турківського повіту, обстеживши 1877 р. стан лісових масивів в околицях села Мохнатого, писав: «...Якщо вирубка лісу буде далі провадитися такими темпами, то в недалекому майбутньому тут залишиться сама тільки пустка» [25]. У такому стані були ліси на всій території північно-західної частини Бойківщини. Будівництво штучних водозбірників у цьому районі, отже, не було економічно вигідним.

Греблі водосховищ належали до складних технічних споруд. Так, гребля «Зелена» мала довжину 66,6 м, ширину в гребені — 7,4 м і висоту — 8,76 м. Максимальна довжина водного дзеркала становила 445 м, а об'єм водосховища — 160 422 м^3 [26]. Місце для будівництва греблі вибирали у вузькій ущелині. Це підтверджує також запозичений українськими горянами германізм «клявза» (нім. Klause — ущелина).

Сплав як спосіб транспортування деревини за допомогою сили води був двох видів: «мольовий», тобто окремими колодами, і в плотах.

Мольовий сплав практикували насамперед у верхів'ях великих рік, на маловодних річках і потоках, де були великі перепади висоти, значна кривизна русла, пороги і водоспади тощо. Його використовували також, щоб доставити невелику кількість лісу на близьку відстань, тобто тоді, коли сплав у плотах був нерентабельний.

Найчастіше мольовим способом сплавляли дрова. На деяких ріках він був основним видом сплаву. Так, у 90-х рр. XIX ст. на річці Сукелю транспортували до міста Болехова близько 15 тисяч м^3 букових дров і 3—5 тисяч м^3 смерекового лісу щорічно [27]. За підрахунками польського інженера

[22] Байрак Я. М., Іванина І. Д., Матола Д. О. Музей лісу і сплаву: Путівник.— Ужгород: Карпати, 1983.

[23] Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України (далі — ЛВ ІМФЕ АН України), архів, ф. 1, оп. 2, спр. 313, зош. 2, арк. 29 зв.— 31.

[24] Там же.— Арк. 24, 26 зв., 28—29, 31 зв.— 32.

[25] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 52, спр. 57, арк. 6.

[26] Там же.— Ф 409, оп. 1, спр. 1625, арк. 1, 8, 11 зв.

[27] Węgrzynowski H. Znaczenie dzikiego spławu dla lasów górskich // Sylwan.— 1892.— R. 10.— S. 426, 427.

С. Кохановського, протягом 1882—1909 рр. цією водною артерією бойки доставили майже 620 тисяч $м^3$ деревини [28].

На закарпатській частині Бойківщини найбільше дров сплавляли на річці Лютій [29].

Мольовим способом транспортували теж окремі колоди, насамперед до місцевих деревообробних підприємств — «тартаків». Як засвідчують архівні джерела, основні маршрути промислового мольового сплаву кругляку в галицькій частині Бойківщини були: на Лімниці — до села Осмолоди [30], на ріках Свічі й Мизунці — до села Вигоди [31], на Бистриці-Солотвинській — до села Гути [32]. Його практикували також у верхів'ях Стрию, Ужа, Тереблі [33].

І все ж мольовий сплав порівняно з плотовим був менш рентабельний. Близько 30 відсотків деревини майже завжди не доходило до пункту призначення [34]. Щоб загублений і затоплений ліс зібрати, посортувати, поскладати і сплавити під час нової навігації, інколи навіть наступного року, потрібні були великі людські ресурси і кошти. Крім того, транспортування деревини мольовим способом знижувало її якість, тоді як витрати зростали: в середньому — на 3—12 відсотків, в окремих випадках — до 18 відсотків [35].

Основну частину карпатського будівельного лісу і пиломатеріалів сплавляли у плотах. Цей спосіб транспортування мав проти мольового кілька важливих переваг, насамперед, давав змогу доставляти деревину у великій кількості на десятки, сотні, а навіть тисячі кілометрів.

Формування плоту було однією з найбільш трудомістких і відповідальних операцій, бо від якості цієї роботи залежав потім власне сплав. Певна річ, щоб збити колоди потрібні знання і виробничий досвід, відповідний інструментарій, які вдосконалювались і доповнювалися тривалий час і лише у XIX—на початку XX ст. набули довершеності.

Плоти готували на прирічкових складах («порташах»). У концесії вказували конкретні місця складування деревини, їх довжину і ширину, загальну площу, а також заходи, яких треба було вжити підприємцеві для підтримування на них належного порядку та додержання правил техніки безпеки. Крім того, власник складу мав обнести його палями, а при вході й виході встановити таблиці з вказівкою назви промислової фірми чи товариства [36]. Наприклад, на берегах Лімниці від села Кузминця до села Небилова на початку XX ст. було вісім таких лісоскладів [37].

Усі підготовчі роботи на «порташах» виконували групи підсобних робітників, які складували в штабелі («мигли») колоди, сортували їх за поро-

[28] Kochanowski S. Spław drewna opałowego na Sukielu // Sylwan.— 1912.— R. 30.— S. 105—106.
[29] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 25: спр. 313, зош. 2, арк. 29 зв.— 31 зв.
[30] ЦДІА України у Львові, ф. 409, оп. 1, спр. 1625, арк. 1—2.
[31] Там же.— Ф. 146, оп. 8, спр. 402, арк. 3.
[32] Там же.— Оп. 60, спр. 230, арк. 12; оп. 68, спр. 690, арк. 230, 243 зв.
[33] Sprawozdanie stenograficzne z obrad V Walnego Zgromadzenia Towarystwa leśnego w Tarnowi 25—26 września 1887 // Sylwan.— 1888.— R. 6.— S. 11.
[34] Szwarc A. Transport drewna.— Warszawa, 1922.— S. 50.
[35] Ibid.— S. 50.
[36] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 22а, спр. 86, арк. 2—3, 11—12; оп. 60, спр. 231, арк. 23.
[37] Там же.— Оп. 22а, спр. 86, арк. 2 зв.

дою і розмірами. Вони також клеймували колоди, вибиваючи на обох їх кінцях встановлений концесією знак. Зокрема, ліс фірми братів Гротель позначався латинською буквою «Х» [38].

Плоти збивали сплавники. Їх формували на невеликій воді в самому руслі або на низьких ділянках берегів ріки, щоб при підвищеному рівні води під час сходу снігового покрову, повені чи випуску води з водозбірника вони могли плисти. Для цього поперек русла ріки чи на її березі робітники клали дві колоди-лежухи («пільги») [39], на які потім скочували («пільжили») кругляки. Передні кінці кругляків підтесували знизу під певним кутом (до третини їх товщини), щоб пліт легше долав перешкоди: пороги, водоспади тощо.

Кругляки укладали тоншими кінцями за течією. Грубші колоди розміщували посередині плоту, а тонші — по боках. Притому сплавник добирав ліс таких розмірів, який був потрібний саме для його плоту: досвідченіший — довші й товщі колоди, менш досвідчений — коротші й тонші. Від параметрів лісу і сплаву залежали як саме транспортування деревини, так і оплата праці робітників.

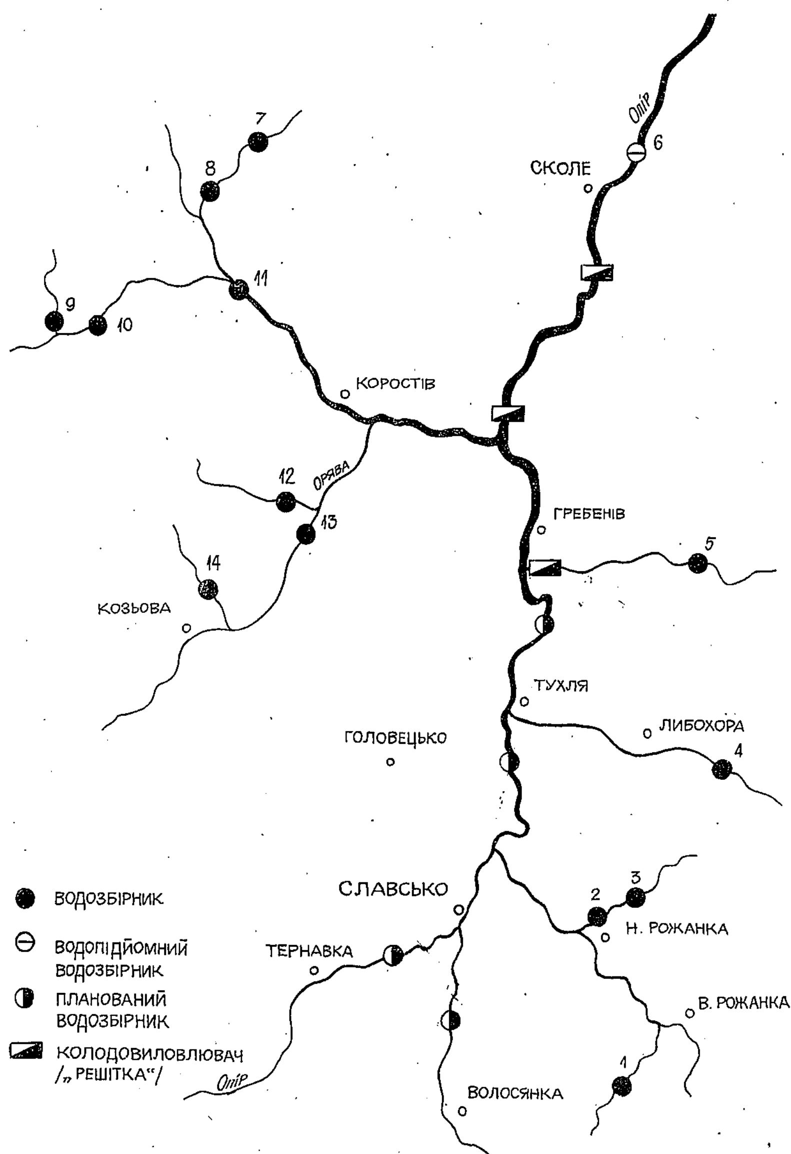
Якщо пліт збивали в руслі ріки, то першу колоду неодмінно прибивали до «пільг» кілками — «тиблями», «чопами» (Тересвяла, Бистриця-Солотвинська, Лімниця) або прив'язували довгими гужвами до забитих на березі паль (Стрий) [40]. Готуючи сплав на березі, біля нижніх кінців лежухів забивали невисокі палі, щоб колоди не скочувались у воду [41].

Способи кріплення плоту залежали від досвіду сплавників-керманичів та характеру русла. Бойки використовували типовий для всіх рік Українських Карпат метод збивання колод: передню частину («голову») плоту жорстко кріпили за допомогою поперечних колод або брусів — «попруг» (Бистриця-Солотвинська, Лімниця, Теребля), «перебійниць», «крижбантин» (басейн Стрию). Кількість «попруг» залежала від довжини сплавлюваного лісу, загальних габаритів плоту, а також маршруту сплаву, майстерності й досвідченості керманича.

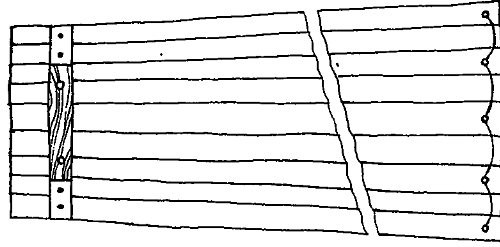
Робітники басейну Тереблі давали переважно два-три поперечні бруси [42], басейну Лімниці — один—три бруси [43], у яких робили свердлом («пластовцем») отвори діаметром 5—6 см. В отвори забивали кілки («чопи») завдовжки до 50 см із твердих порід дерева, переважно з бука, а також суччя ялини і ялиці. Поперечні бруси з колодами додатково перев'язували гужвою. При ударах плоту поперечини могли розламатися, тоді відламана частина «попруг» з однією чи кількома колодами залишалася з'єднаною в плоті гужвою. Крім того, гужва надавала передку плотоодиниці * більшої жорсткості. Кінці гужви вставляли у просвердлені в бокових кругляках отвори і плішили клинами.

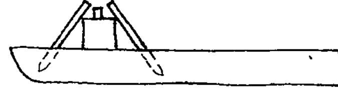
Плотогони на Стрию, крім вказаного способу кріплення поперечин, на початку XX ст. застосовували два інші. Дібравши потрібну для сплаву

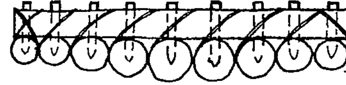
[38] ЦДІА України у Львові, ф. 164, оп. 22а, спр. 86, арк. 12.
[39] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 37, 39; Schnaider J. Z życia górali...— S. 140.
[40] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 30, 38 зв.
[41] Там же.— Арк. 43 зв., 48.
[42] Zlatník A. Přispěvky k dějinám...— S. 70—71.
[43] Schnaider J. Z życia górali...— S. 140.
* Плотоодиницею вважаємо частину сплаву, сформованого у вигляді правильної трапеції з кількох з'єднаних між собою колод, незалежно від їх числа і розмірів.

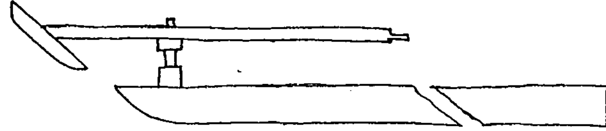

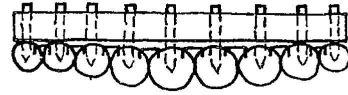
Картосхема розміщення лісосплавних споруд у басейні р. Опір.
Діючі водозбірники: 1 — «Секуль»; 2 — «Рожаночка І»; 3 — «Рожаночка II»; 4 — «Сигла»; 5 — «Зелем'янка»; 6 — «Опір»; 7 — «Красний І»; 8 — «Красний II»; 9 — «Яблунька»; 10 — «Бутивля І»; 11 — «Бутивля II» або «Свинник»; 12 — «Кам'янка»; 13 — «Орява»; 14 — «Тисовець». Реконструкція за схемою 80-х рр. XIX ст.

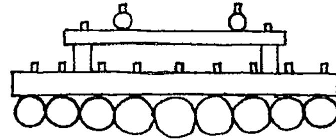

Схема плоту в басейні р. Стрий:
а — вигляд зверху; б — вигляд збоку; в — вигляд спереду; г — кріплення передньої частини «сторожками», гужвою, скобами; д — кріплення задньої частини.

кількість колод, на ширину плоту давали добре протесаний з нижньої й верхньої сторін поперечний брус («перебійницю», «крижбантину»), який примощували на передку за 20—30 см від зрізу стовбурів. Закріпивши «перебійницю» через просвердлені отвори вертикальними дерев'яними кілками («тиблями», «клинами»), її додатково зміцнювали. Зокрема, брус перев'язували з деревинами двома гужвами у вигляді «вісімки» або з обох боків у колодах просвердлювали «пластовцем» косі отвори, в які забивали припасовані до бруса кілки, котрі притримували його з боків та зверху під час сплаву. Це відображено в народному означенні — «сторожки» [44].

У 20—30-х рр. XX ст. замість гужви і кілків бойки Галичини стали використовувати металевий трос («линву») і залізні скоби («клямбри»). До цього зобов'язувало тогочасне офіційне законодавство, зокрема, згідно з розпорядженням польського уряду від 1922 р. сплав лісу без кріплення колод у плоті залізним тросом був заборонений [45].

Задню частину плоту з'єднували еластичним способом. У крайніх і кількох середніх (через одну—дві) колодах керманичі просвердлювали вертикальні отвори, в які пропихали гужву, котру потім плішили дерев'яними кілками[46].

Розміри плотів не були сталими. Вони залежали, з одного боку, від довжини будівельного лісу, з другого — від повноводності ріки. Крім того, багато важили навігаційні знання і практичний досвід керманичів.

Як засвідчують літературні джерела, на початку XIX ст. на Тереблі плоти складали з восьми збитих колод [47]. У середині XIX ст. у верхів'ї рік північних схилів Українських Карпат сплавляли плоти із семи (Стрий, Опір, Свіча, Лімниця), семи—десяти (Бистриця-Солотвинська) збитих кругляків завдовжки три—чотири сажні (1 сажень дорівнював 1,728 м) кожний [48]. Самі ж сплави складалися переважно з однієї—двох плотоодиниць, у тому числі на мілководних ріках, зокрема на Опорі [49].

Найрізноманітніші також народні визначення сплавів. Наприклад, у басейні Стрию плотоодиниця як самостійний пліт мала назви «одинак» («єдинак», «їденак»), «пласт», «пліт», «сплав», «півка» [50], які були українського або діалектного походження. Тотожні або споріднені означення побутували в бойків у басейні Свічі, Лімниці, Тереблі, Ріки. Серед закарпатських сплавників були поширені назви латинського походження — «табла», «талба», «таблина», які, на думку мовознавців, потрапили в їхню мову через посередництво угорців і словаків. У такому ж значенні на Закарпатті вживали термін «дараб» (басейни Тереблі, Ріки) [51], що належить до мадяризмів (мад. darab — «шматок», «штука»).

---

[44] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 39, 43, 47 зв.

[45] Rynek drzewny.— 1922.— R. 4, N 100.— S. 3.

[46] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 30 зв., 42 зв.; спр. 313, зош. 2, арк. 4, 10, 19 зв., 24 зв.

[47] Zlatník A. Přispěvky k dějinám...— S. 36.

[48] Pol W. Rzut oka...— Tab. 2.

[49] Головацький Я. Мандрівка...— С. 54.

[50] Сабадош І. В. Лексика лісосплаву українських говорів району Карпат: Назви плотів // Культура і побут населення Українських Карпат: Матеріали респ. наук. конф.— Ужгород, 1973.— С. 195, 196.

[51] Там же.— С. 196; Манивчук В. В. Общеславянская лексика в терминологии лесоразработок // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу (Ленинград, 26—30 сент. 1972 г.): Тез. докл.— М., 1972.— С. 166.

Різними були народні визначення плотів, що складалися з двох плотоодиниць. Ці визначення детально проаналізував І. Сабадош [52].

У другій половині XIX—на початку XX ст., коли на ріках було проведено регуляційні й будівельні роботи, керманичі набули досвіду і навичок сплаву деревини, розміри плотів істотно збільшилися. Зокрема, на початку XX ст. у верхів'ї Бистриці-Солотвинської ширина плоту становила в середньому 3—4 м [53], на Свічі — 6—8 м [54]. На Лімниці в 1904—1905 рр. транспортували сплави від 4 до 26 м [55]. Притому до села Перегінського ширина плотів не перевищувала 4 м на передку і 6,5 м в задку [56], нижче Перегінського — в середньому 7 м [57]. Аналогічних розмірів, тільки вужчі — до 6 м, сплавляли плоти на річці Чечві [58]. На Стрию на початку XX ст. переважали плотоодиниці та сплави загальною шириною 8 м і завдовжки 15—20 м [59].

Кількість плотоодиниць в одному сплаві майже не змінилася. Як і в середині XIX ст., сплави складалися переважно з двох плотів. Три з'єднані поздовж плоти («трійка», «трійня») сплавляли рідко і тільки в середній частині течій найбільших рік Бойківщини — на Лімниці та Стрию [60].

У пониззі керманичі переформовували сплави, збільшуючи кількість ланок як у довжину, так і в ширину. Для цього вони зупинялись у визначених місцях. Гальмували пліт і кріпили до берега спеціальним способом. Зокрема, в басейні Стрию основним гальмівним засобом керманичам служив «припін», що формою нагадував примітивний якір. Робили «припін» із десяти—п'ятнадцятирічної ялини або ялиці, яку викопували разом із корінням. Вершок стовбура старанно запарювали на вогні й вигинали в кільце, в яке вставляли палю до двох метрів. За 20—30 см від нижнього кінця кріпили її скобами. Прикореневу частину дерева також обробляли. До неї прив'язували товсту гужву або мотузку («воловід») із петлею на другому кінці. Петлю пропихали під «перебійницею» і закріплювали міцним кілком — «ксьондзом», що утримував гужву, а заодно і пліт під час гальмування. Сплавник зістрибував із «припоном» на берег ріки і встромлював палю в землю під кутом за течією водної артерії. Швидкість плоту «гасилася» доти, доки той не приставав до суші. Потім його прив'язували до забитої на березі палі гужвою, яка одним кінцем була прикріплена до вмонтованого в задній частині плоту спеціального кілка [61].

Сплави перегруповували в Колочаві, Буштині (Теребля), Турці, Підгородцях, Крушельниці, Корчині, Межибродах, Нижньому Синьовидному, Стрию, Залісцях (Стрий), Ясені, Сливках, Перегінському, Калуші (Лімниця), Солотвині, Богородчанах, Пасічній (Бистриця-Солотвинська) та інших місцях. Переформовані плоти мали набагато більші розміри і кубатуру дерева. Так, на Лімниці нижче від міста Калуша транспортували сплави

52 Сабадош І. В. Лексика лісосплаву...— С. 199—200.
53 ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 1607, арк. 157.
54 Там же.— Арк. 114.
55 Там же.— Арк. 91.
56 Там же.— Оп. 22 а, спр. 86, арк. 12.
57 Там же.— Оп. 68, спр. 1607, арк. 91.
58 Там же.
59 Там же.— Арк. 161—162.
60 Там же.— Арк. 91, 162; ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 313, зош. 2, арк. 19.
61 ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 44—44 зв.; спр. 313, зош. 2, арк. 22—22 зв.

з чотирьох з'єднаних попарно і повздовж плотоодиниць [62]. На Бистриці нижче Station Станіславова (тепер Івано-Франківськ) перегруповані сплави вміщували 160—300 м^3 деревини [63]. Дністровські «сплави» з будівельним лісом мали довжину 27 сажнів (56,66 м) і ширину 5 сажнів (8,64 м) [64]. Притому в деяких плотоодиницях нараховувалося до 25 колод [65].

Технологія формування групових лісосплавів була однотипною на всіх ріках Українських Карпат і за способом кріплення окремих плотів між собою належала до еластичної. Плотоодиниці з'єднували тими ж дерев'яними гужвами (у 20—30-х рр. XX ст.— також залізними тросами), що й кругляки в самому плоті, лише міцнішими. Останні були звичайно подвійні, тому їх називали — «цвайки» [66]. Приблизно за метр від торця в крайніх і кількох середніх колодах у задку ведучого плоту і на передку дальшого просвердлювали отвори. Між отворами зіставлених колод обох плотоодиниць натягали гужву, кінці якої плішили вертикальними дерев'яними клинами. Щоб надати сплавові маневренності під час транспортування, насамперед на поворотах ріки, крайні гужви були довшими за середні [67]. Відстань між двома сусідніми плотами становила в середньому 1 м [68].

Ріками Бойківщини на плотах сплавляли також будівельні матеріали: бруси, крокви, дошки, гонти, драниці тощо [69]. Великогабаритні матеріали (крім гонт і драниць) інколи транспортували самостійно, тобто в плотах. Технологія формування сплавів із пиломатеріалів у загальних рисах була тотожна викладеній раніше. Різнилася вона лише деякими додатковими операціями, зокрема при збиванні плотів із дощок. Останні спочатку зв'язували в «бунди». Кілька таких «бундів» утворювали потім пліт, які зв'язували між собою гужвами з обох кінців [70].

Невід'ємну частину плотового сплаву становило кермове управління. За конструкцією на ріках досліджуваного регіону воно було однотипним і складалося з двох основних елементів: так званого стільця («шлапи») і весла («кирми», «керма»).

«Стілець» («столиць») робили з двох стовпків («ніжок») завтовшки до 20 см кожний і верхньої горизонтальної перекладини приблизно такої ж товщини. Перекладину набивали через продовбані на її кінцях отвори на верхні головки («чопи») стовпків [71].

Висота і довжина «стільця» залежали насамперед від загального об'єму деревини в сплаві й товщини колод ведучого плоту. Так, для управління плотом, сформованого з тонких кругляків, його робили заввишки до 40 см, збитого з товстих колод — висотою до 20 см [72]. Якщо кріпили одне весло,

---

[62] Schnaider J. Z życia górali...— S. 141.
[63] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 1607, арк. 157.
[64] Hołowkiewicz E. Flora leśna i przemysł drzewny w Galicyi: Z powodu tegorocznej rolniczo-przemysłowej wystawy na polecenie wysokiego c. k. Namiestnictwa.— Lwów, 1877.— S. 83.
[65] Ibid.
[66] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 31, 39; спр. 313, зош. 2, арк. 19.
[67] Там же.— Спр. 312, арк. 43 зв.; спр. 313, зош. 2, арк. 18 зв., 21.
[68] Там же.— Спр. 313, зош. 2, арк. 19 зв.
[69] Jeřábek R. Karpatské vorařství...— S. 116—122.
[70] Schnaider J. Z życia górali...— S. 140.
[71] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 313, зош. 2, арк. 7 зв., 9 зв.» 10, 14 зв., 18—18 зв.
[72] Там же.— Спр. 312, арк. 39 зв., 48 зв.; спр. 313, зош. 2, арк. 10, 18.

довжина «стільця» становила в середньому 1—1,5 м, для двох і більше весел — не менше 2 м [73].

Саме весло складалося також із двох основних частин: ручки і дошки («опачини»). Ручку виготовляли із стовбура молодої смереки діаметром в середньому 20 см у товщому кінці й 8—10 см — у тоншому. Довжина ручки залежала від параметрів плоту. За літературними джерелами, наприкінці XIX ст. на Тереблі використовували весла довжиною 7—8 м. Його «опачина» була завдовжки до 2 м і завширшки 24 см [74]. На Стрию наприкінці XIX—на початку XX ст. ручка весла мала в середньому довжину 6—7 м, а його «опачина» — 1,5 м [75]. Обидві частини з'єднувалися за допомогою трьох кілків із дерева твердої породи, які кріпили в шаховому порядку.

Весло монтували на «стільці» так, щоб керманичеві було легко ним управляти. Для цього його спочатку балансували. Визначивши точне місце рівноваги, в ручці просвердлювали отвір. На перекладині кермового управління видовбували отвір квадратної форми. В отвір забивали з твердої породи дерева кілок («сворень», «тибель», «канюк») висотою до 30 см. На цей кілок і накладали ручку весла. У разі небезпеки сплавник міг легко підняти передній кінець весла або зняти його взагалі, а минувши перешкоду, далі користуватися ним. Для надійності сплаву в перекладині монтували для кожного весла два «канюки» — основний і запасний [76].

Кількість весел залежала, зокрема, від параметрів самих плотів. Так, наприкінці XIX—на початку XX ст. на Лімниці для управління сплавами завдовжки 5—8 сажнів монтували одне весло, довжиною 9—10 сажнів — 2, довжиною 11—12 і більше сажнів — 3 весла [77].

Узагалі, для управління важкими і великими плотами сплавники Бойківщини давали переважно два—три весла спереду, відповідно збільшуючи довжину «стільця» та кількість «своренів», і одне ззаду. Крім того, застосовували довгі жердини, якими ззаду та з боків зрушували сплави з мілини, не пускали їх у небезпечних місцях до берега тощо [78].

Транспортувати ліс мольовим способом і в плотах могли лише за певного «сплавного горизонту». Зокрема, плотовий сплав здійснювано при рівні води в ріці не менше 0,5—0,75 м [79]. Безперечно, це впливало як на його регулярність і періодичність, так і на загальні масштаби.

Доки на ріках Українських Карпат не було штучних водозбірників, терміни лісосплаву цілком залежали від природних і кліматичних умов. Тому місцеві жителі намагалися своєчасно і раціонально використати природні запаси води. Найсприятливішим для сплаву був весняно-літній сезон, коли потрібний рівень води в ріках «забезпечували» суцільний схід снігового покрову, часті повені та паводки.

На ріках зі штучними водозбірниками сплав лісу став можливий протягом весняно-осіннього періоду. Його регулярність залежала від кількості «клявз» і загального об'єму води в них, стану гребель. Важливим чинни-

---

[73] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 43; спр. 313, зош. 2, арк. 9 зв.
[74] Zlatník A. Příspěvky k dějinám...— S. 71.
[75] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 313, зош. 2, арк. 9 зв., 18 зв.
[76] Там же.— Спр. 312, арк. 30 зв., 48 зв.
[77] Schnaider J. Z życia górali...— S. 140.
[78] Ibid.— S. 140; ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 313, зош. 2, арк. 28—29.
[79] Szwarc A. Transport drewna.— S. 50.

ком був також характер русла ріки і її ширина, що впливали на загальний рівень сплавного горизонту. Допустимі норми його визначилися в другій половині XIX—на початку XX ст. концесіями. Так, на Лімниці дозволяли транспортувати плоти тільки тоді, коли у вимірювальному пункті в Підлютому сплавний горизонт становив не більше 3,4 м висоти [80]. На Опорі сплавний горизонт не мав перевищувати 0,55 м середнього стану в межень [81], на Свічі та Мизунці — 0,7 м[82]. Таблиці із зазначенням максимально допустимого рівня води в ріці виставляли також біля водозбірників і колодовиловлювачів («решіток») [83].

Такі ж концесії встановлювали режим користування водозбірниками і періодичність сплаву. Зокрема, на Бистриці-Солотвинській відкривати ворота місцевих гребель і транспортувати збиті плоти дозволяли тричі на тиждень — у вівторок, четвер і суботу [84].

Законодавчі акти забороняли сплав лісу вночі [85], під час повеней і паводків [86], а також у неділю та в дні римо-католицьких і греко-католицьких свят [87].

У другій половині XIX—на початку XX ст. були чинні також інші правові норми сплаву лісу ріками карпатського регіону. Зокрема, про початок сплаву заздалегідь мали повідомляти прирічкове населення [88]. Для цього в найнебезпечніших місцях, а також на бродах, мостах, кладках тощо виставляли спеціальні знаки. Так, у селах Лихоборі та Тухлі на видноті ставили тички з настромленими на них пучками соломи («віхи»), які служили сигналом [89]. У селі Люта призначена для цього людина повідомляла про початок сплаву ударами в бубон [90].

Докладні відомості про терміни сплаву, його регулярність і масштаби протягом усього весняно-осіннього навігаційного періоду та в окремі місяці зібрано у статистичних матеріалах Галицького намісництва за 1896—1903 рр., складених на основі даних кожного староства [91]. У той час ліс сплавляли в усі місяці року, крім січня і лютого. У березні транспортування деревини ріками Бойківщини обмежували лише кількома десятками плотів, тобто сплав мав спорадичний характер. Відомо, що в березні в Карпатах часто ще лежить сніг, ріки вкриті льодом. Лише в березні 1897 р. було сплавлено на Стрию 405 плотів із будівельним лісом [92], а на Бистриці-Солотвинській — 169 плотів [93].

Основну масу лісоматеріалів ріками Бойківщини, як і Українських Карпат загалом, сплавляли у квітні—липні. У цей час були запаси заготов-

---

[80] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 22 а, спр. 86, арк. 11 зв.— 12.
[81] Там же.— Оп. 68, спр. 625, арк. 104 зв.
[82] Там же.— Оп. 8, спр. 402, арк. 3.
[83] Там же.— Оп. 60, спр. 232, арк. 4 зв.; ф. 409, оп. 1, спр. 1625, арк. 2.
[84] Там же.— Ф. 146, оп. 60, спр. 231, арк. 22 зв.; оп. 68, спр. 690, арк. 182.
[85] Zbiór ustaw i rozporządzeń...— T. 4, cz. 1— S. 298.
[86] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 60, спр. 232, арк. 18; оп. 68, спр. 700, арк. 44 зв.
[87] Там же.— Оп. 60, спр. 232, арк. 19.
[88] Там же.— Оп. 8, спр. 402, арк. 5, 15; оп. 57, спр. 70, арк. 5 зв.; оп. 60, спр. 231, арк. 22 зв.; оп. 68, спр. 700, арк. 44 зв.
[89] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 325, арк. 92.
[90] Там же.— Спр. 313, зош. 2, арк. 30.
[91] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 1600—1606.
[92] Там же.— Спр. 1602, арк. 77 зв.— 78.
[93] Там же.— Арк. 85 зв.— 86.

леного пізно восени і взимку лісу та природні запаси води, а також інтенсивно використовували штучні водосховища.

У серпні—жовтні масштаби сплаву набагато зменшувалися. У вказаний період (1896—1903) більш-менш інтенсивним сплав був тільки в 1898, 1899, 1901 та 1902 рр. Притому найбільша кількість відтранспортованих у цей час плотів припадає на серпень.

У листопаді сплав мав спорадичний характер: 1896 р. — на Лімниці, 1898 р.— на Стрию та 1903 р. — на Стрию, Свічі, Лімниці та Бистриці-Солотвинській. Загальна кількість відтранспортованих плотів у листопаді за вказані роки становила 241 одиницю [94].

Нарешті, як засвідчують архівні джерела, у 1898 та 1901 рр. на Стрию було сплавлено 24 плоти в грудні [95]. Пояснити те, що деревину транспортували в такий пізній час і саме на Стрию, де не було штучних водозбірників, тепер важко. Мабуть, у грудні за сприятливих кліматичних умов доставляли в кінцевий пункт призначення розбиті або несплавлені раніше плоти. Тимчасом як на інших ріках Українських Карпат, де були гідротехнічні споруди, транспортування лісоматеріалів обмежували звичайно листопадом [96], на Стрию сплав не забороняли. Сплав лісу в грудні, наприклад Свічою і Мизункою в 1911 р. [97], був нелегальний.

Плотовий сплав пролягав такими головними маршрутами: Мохнате—Турка—Стрий—Жидачів і далі (Стрий—Дністер); Тухля—Верхнє Синьовидне—Стрий—Жидачів і далі (Опір—Стрий—Дністер); Вигода—Подорожнє—Журавне і далі (Свіча—Дністер); Осмолода—Перегінське—Калуш—Галич і далі (Лімниця—Дністер); Гута—Солотвин—Івано-Франківськ і далі (Бистриця-Солотвинська—Бистриця—Дністер); Синевирська Поляна—Колочава—Буштина—Хуст і далі (Теребля—Тиса); Жденеве—Свалява—Мукачеве (Жденівка—Латориця); Волосянка—Великий Березний—Ужгород (Уж). Плотогонам на цих водних трасах доводилося долати сотні кілометрів, витрачаючи на шлях, не враховуючи зворотного — пішого, кілька днів. Наприклад, на не найдовшому з них, точніше проміжному, керманичі з Маткова до Верхнього Синьовидного через трудність дороги прибували тільки на третій день. Звідси до Дністра вони добиралися ще два дні [98]. Також два дні плотарі долали сплавний маршрут по Свічі до села Журавного [99]. Нерідко плоти з Бойківщини провадили до самого Чорного моря. Звідси ліс відправляли до Одеси, а потім — в інші райони України, в Росію, Туреччину, Єгипет і навіть Голландію. Хоча водний шлях з Одеси до Роттердама був довшим від найкоротшого залізничного шляху в Західній Європі у п'ять разів, купцям ще навіть на початку XX ст. він обходився дешевше [100].

Підрахунки, зроблені за вже згаданими матеріалами Галицького намісництва, показали, що з галицької частини Бойківщини у 1896—1903 рр.

[94] Підраховано за: ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 1601, арк. 36 зв.— 37; спр. 1602, арк. 205 зв.— 206; спр. 1606, арк. 256 зв.— 257, 258 зв.— 259, 266 зв.— 267.

[95] Підраховано за: ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 1602, арк. 205 зв.— 206; спр. 1605, арк. 148 зв.— 149.

[96] Там же.— Оп. 60, спр. 232, арк. 17 зв., оп. 68, спр. 625, арк. 158 зв.

[97] Там же.— Оп. 60, спр. 96, арк. 93.

[98] Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów Słowiańskich.— Warszawa, 1890.— T. 11.— S. 429.

[99] Jeřábek R. Karpatské vorářství...— S. 119.

[100] Bujak F. Galicya.— Lwów; Warszawa, 1910.— T. 2.— S. 28.

було сплавлено 32 530 плотів, із них: 18 600 — на Лімниці, 7823 — на Бистриці-Солотвинській, 5663 — на Стрию і 44 — на Свічі [101]. Треба сказати, що на Гуцульщині кількість сплавлених плотів із лісом у цей час була ще більша [102]. Це дає підстави зробити висновок про те, що саме наприкінці XIX—у перших роках XX ст. сплав деревини в Українських Карпатах, зокрема на Бойківщині, набув найбільших масштабів. Архівні матеріали підтверджують дані сучасних українських істориків, за підрахунками яких на початку XX ст. із території Бойківщини, Гуцульщини і Лемківщини вивозилося залізницями і сплавлялося ріками 6—8 млн. м ^{3} лісу щорічно [103].

Із 1905 р. внаслідок протекціоністської політики Австро-Угорщини експорт деревини в Росію і західноєвропейські країни різко скоротився, відповідно зменшились і масштаби сплаву лісу на ріках басейну Дністра. До цього спричинилися й інші обставини, зокрема розростання залізничної мережі. Будівництво залізниць і зведення мостів обмежували користування ріками для лісосплаву. Так, у квітні 1887 р. на ділянці Бескид—Стрий було відкрито регулярний залізничний рух. Граф Кінський, як власник місцевих лісових масивів і лісосплавних споруд (гребель і решіток), мав вкласти значну суму для зміцнення берегів Опору, якими проходила залізниця, та на будівництво спеціальних споруд для захисту кількох важливих мостів. Однак виділити кошти він відмовився, а в багатьох випадках узагалі порушував покладені на нього концесією від 1883 р. обов'язки. Тоді йому заборонили використовувати Опір для лісосплаву [104]. Згортали сплав поетапно: з 1892 р. його не проводили на Опорі від витоків гирла річки Сигли в Тухлі, на потоках Рожанці та Бутивлі, з 1893 р.— на Оряві, потоках Кам'янці й Сиглі та на Опорі до гирла потоку Зелем'янка в Гребенові. 1894 р. сплав деревини дозволяли лише на невеликій ділянці — на потоці Зелем'янка та від його гирла до тартака в присілку Верхня Демня міста Сколе на Опорі [105]. Новий власник концесії на сплав лісу — фірма Гределя і Шмідта — мала виконати ті ж охоронні роботи, що і її попередник, однак цього не зробила. Тому 1896 р. концесію було ліквідовано, а сплав деревини на Опорі та його притоках припинено повсюдно й остаточно [106].

Тільки у 20—30-х рр. XX ст. частково сплавляли ліс на Оряві та Опорі (від гирла першої) до лісопильні у Верхній Демні [107].

На початку XX ст., після завершення будівництва залізничної колії Ужгород—Сянки, припинено сплав лісу на Ужі [108].

Із розширенням основної залізничної мережі в глибинні лісові масиви прокладали вузькоколійки, призначені саме для вивезення будівельного лісу та пиломатеріалів. Так, остаточно припинено сплав на Опорі 1896 р.

---

[101] Підраховано за: ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 1600, арк. 194 зв.— 197; спр. 1601, арк. 36 зв.— 37, 46 зв.— 49; спр. 1602, арк. 77 зв.— 86, 205 зв.— 212; спр. 1603, арк. 142 зв.; спр. 1604, арк. 194 зв.; спр. 1605, арк. 92 зв.; спр. 1606, арк. 45 зв.— 46, 199 зв.

[102] Глушко М. С. Лісозаготівлі // Гуцульщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1987.— С. 124.

[103] Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі.— Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968.— С. 247.

[104] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 625, арк. 102 зв.— 103.

[105] Там же.— Арк. 158 зв.— 159.

[106] Там же.— Арк. 168—168 зв.

[107] Bogatyński W. Tucholszczyzna Karpacka // Ziemia.— 1928.— R. 13, N 17.— S. 269.

[108] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 313, зош. 2, арк. 25 зв., 27 зв.

після того, як у його пониззі було прокладено вузькоколійку. Нею доставляли деревину на місцеві склади, до лісопилень та на залізничну станцію в Сколе [109]. Як зазначено в архівних джерелах, лісопромисловцям перевезення лісу вузькоколійкою обходилося дешевше, ніж сплав Опором та його притоками.

Такі ж залізничні лінії було прокладено на початку XX ст. у долинах інших річок: Стрию, Свічі, Лімниці, Бистриці-Солотвинської, Чечви, Латориці. До 1939 р. на більшості рік Бойківщини лісосплав припинився або мав невеликі масштаби. Так, 1924 р. на Стрию горяни відтранспортували лише 448 м^3 деревини [110], а на Лімниці ще менше — 228 м^3 [111], тобто (мінімальний об'єм деревини в одному плоті — 20 м^3) відповідно 23 і 11 плотів.

Епізодично використовували ріки Бойківщини для доставлення лісу до лісопилень, залізничних станцій та на об'єкти народного будівництва під час другої світової війни і в перші повоєнні роки. І все ж уже в 1940-х рр. залізничний і автомобільний транспорт витіснив сплав на всіх ріках регіону.

З-поміж українських горян — бойків, гуцулів і лемків — лісосплавом займалися переважно бідніші селяни. Це заняття було суто чоловічим, бо вимагало сили, сміливості, витривалості, спритності, загартованості тощо. Про сплавників із Сколівщини середини XIX ст. Я. Головацький писав: «Відважний український верховинець... тримаючись «столика», кидається на слабім плоті у прірву, через котру вже нераз прорвався і нераз тонув у глибині, так, що на поверхні пливуть лише бесаги [мішки], що висять на високих розсохах, та довга чуприна сміливого сплавника, який за хвилю виринає з глибини, наче дика качка. Цей вир, напевне, роздавив би його і втягнув у безодню, якби не сильні рамена та спритність сплавника, що стоїть на другому плоті. Він вирвав свого попередника з виру і направив на воду...» [112].

Найгрізнішими перешкодами для сплавників були водоспади, пороги, опори мостів, греблі млинів, шлюзи водозбірників тощо. Це відображено і в коломийках:

Поможи ми, цімборику, звести бокорика,
Порятуй ня у флудері, де біда велика.
У флудері несе бокор вода каламутна.
Не одному легінику доля була смутна [113].

У плотогонів побутували свої неписані закони і правила. На Турківщині, наприклад, той, хто хотів у майбутньому стати самостійним керманичем («старшим плавцем»), повинен був вивчити маршрут, усі перешкоди, способи збивання і в'язання «пластів» і за науку бодай раз сплавити їх задарма до місця призначення. Він мусив мати також спеціальний дозвіл промисловця та згоду старшого сплавника, у котрого, як новачок, був за першого (основного) або другого помічника. Тільки якщо претендент виявив себе вмілим помічником, йому дозволяли транспортувати сплави самостійно. Певна річ, не кожному це було під силу. В 20—30-х рр. XX ст. у селах Верхньому Висоцькому, Комарниках, Маткові, Мохнатому на Стрию добрих

---

[109] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 68, спр. 625, арк. 159.
[110] Mikłaszewski J. Lasy i leśnictwo w Polsce.— T. 1.— S. 226, 243.
[111] Ibid.— S. 226.
[112] Головацький Я. Мандрівка...— С. 54.
[113] Байрак Я. М., Іванина І. Д., Матола Д. О. Музей лісу і сплаву.— С. 22.

спеціалістів-керманичів нараховували не більше двох—трьох десятків. Професія «плавця» була переважно спадкоємною, практичні навички, майстерність та знання у ній передавали з покоління в покоління. За традицією, сплавник, що відтранспортував пліт самостійно, виставляв у кінцевому пункті призначення «могорича» своїм колегам [114].

Якихось спілок чи товариств серед бойківських сплавників, як і в інших регіонах Українських Карпат, не існувало. Найчастіше переговори власників лісу і купців про обсяг роботи, маршрут і зарплату вели з найдосвідченішими і найавторитетнішими плотогонами. У другій половині XIX ст. закладувано посередницькі контори, представники яких наймали сплавників від імені промисловців. Хоч архівних джерел, які безпосередньо засвідчують діяльність таких контор в Українських Карпатах, не виявлено, повідомлення місцевих інформаторів та листування старост і посередників із магістратами Кракова і Львова (басейн Сяну, Дунайця і Вісли) дають підстави вважати, що в розвитку лісосплаву такі контори відігравали не останню роль, звільняючи підприємців від зайвих клопотів — вербування керманичів. За право одержати дозвіл на відкриття контори конкуренти вели вперту і гостру боротьбу, а отримавши його, власник щорічно сплачував державі податок. Тих, що самовільно наймали сплавників, притягали до судової відповідальності та штрафу [115].

Плата керманичам за важку і небезпечну працю була мізерна. Нерідко сім'я втрачала свого єдиного годувальника назавжди. В одній із коломийок співається:

— Та де ідеш, бокорашу, ци ни долі водов?
Пішло мені два годики, вандруючи з тобов.
— Гей, де йдеш, бокорашу, ци ни бокор вести!?
Що заробив, тото пропив, ніщо домів нести.
— Та де женеш бокорика? — До Хуста, до Хуста.
*Осталася молодиця, як сирітка пуста**.

За панщини плотогонам виділяли як оплату певну кількість деревини. Я. Головацький згадує так звані «песики» — грубі ясенові колоди, які давали сплавникам Сколівщини і які вони продавали бондарям у Стрию [116]. На Гуцульщині при сплаві 12 плотів на рік плотареві дозволяли відтранспортовувати ще 2—3 плоти для власного пожитку [117]. В другій половині XIX— на початку XX ст. умільцям-плотогонам платили вже грошима, зокрема, за два зв'язані «пласти», проведені з Перегінського до Калуша, горяни отримували 4—5 золотих, а з Калуша до Галича за вісім плотів — 8—10 золотих [118]. У разі розриву плота, якщо неможливо було зібрати колоди докупи, керманич змушений був заплатити за кожну втрачену штуку дере-

[114] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 38 зв.; спр. 313, зош. 2, арк. 21 зв.

[115] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 71, спр. 37, арк. 1—1 зв., 62—62 зв., 66—66 зв.

* Записав Г. Дем'ян 14 серпня 1981 р. від Івана Редея, 1921 р. народження, в селі Рекітах Міжгірського району Закарпатської області.

[116] Головацький Я. Мандрівка...— С. 54.

[117] Korzeniowski J. O Huculach.— Lwów, 1899.— S. 24.

[118] Jeřábek R. Karpatské vorařství...— S. 120.

ва чи в'язку дощок, зазначених у спеціальній квитанції («юксі») [119]. Вони нерідко днями і навіть тижнями просиджували на мілинах або збирали розбиті «пласти», що, певна річ, позначалося на їхньому заробітку.

Сплавницьке заняття було для багатьох горян єдиним у тих умовах засобом до існування. Так, 1912 р. громада села Ясеня теперішнього Рожнятівського району Івано-Франківської області у скарзі-протесті проти заборони сплавлювати ліс на Лімниці повідомляла, що близько 1000 мешканців села живе за рахунок вирубки лісу і сплаву дерева, бо інших заробітків немає [120].

Такелаж сплавників був досить простий. У дорогу вони брали сокири, свердла, запасні гужви, одну-дві «перебійниці». «Припони» були переважно на місцях зупинок, де плоти перегруповували. У спорядження гірських умільців входила також «соха» — оброблений вершок смереки, який вставляли у прокручений в одній із колод отвір. На нього вішали верхній одяг і торбинки з припасами їжі: куснем хліба і шматком сала, рідше — яйцями, глечиками молока тощо [121]. Якщо рушали в далеку подорож, на один із плотів клали широку кам'яну плиту, на якій розпалювали вогнище, щоб підсушити одяг, погрітися і підігріти їжу [122].

Серед плотогонів виробилися своєрідні звичаї, які мали забезпечити щасливий сплав. Перед кожною навігацією керманичі молилися, хрестили сокирами плоти. Рідні приходили прощатися з ними. Бажали їм щасливої дороги й удачі також люди із сіл, повз які пролягали маршрути сплавників. Досить часто вони допомагали сплавникам, які потрапили в біду: виловлювали розкидані колоди, збивали плоти, ділилися харчами.

Таким чином, сплав лісу на Бойківщині, як і в інших регіонах Українських Карпат — Гуцульщині та Лемківщині, мав давні традиції та значне поширення. Вміле пристосування до гірських умов, густа мережа гідросплавних споруд, надійні кріплення плотів і кермового управління, різноманітні побутово-ритуальні звичаї та обряди засвідчують високий рівень розвитку тутешнього сплаву лісу і майстерність бойків-плотарів. Одночасно заняття лісосплавом відігравало важливу роль у господарському житті селян — давало заробіток. Збільшення мережі залізниць і будівництво спеціальних вузькоколійок, прокладення суходільних доріг і удосконалення гужових засобів транспорту привели на початку XX ст. до припинення місцевого сплаву як нерентабельного.

Mykhayjlo HLUSHKO

THE ETHNOGRAPHY OF BOIKO TIMBER RAFTING

The article examines the legal and organizational principles, forms, routes, timetable and size of the hydrotechnological structures that were used for the transportation of wood, the building techniques and parameters of enclosures, and the customs and lifestyle of raftsmen in one Ukrainian ethnographic region of Boikivshchyna.

---

[119] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 38 зв.
[120] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 60, спр. 916, арк. 4—4 зв.
[121] ЛВ ІМФЕ АН України, архів, ф. 1, оп. 2, спр. 312, арк. 40; спр. 313, зош. 2, арк. 14.
[122] Там же.— Спр. 312, арк. 40 зв.

Legal norms and regulations governing the use of rivers for lumber transportation became necessary as a result of the development of industrial woord processing in the mid-nineteenth century. The industrial transportation of lumber employed three functionally distinct hydrostructures: artificial water reservoirs *(hati, kliavzy)*, log-catchers *(reshitky)*, and log canals at portages, ports, and lumber yards. Logs were transported either individually or in enclosures.

The main log runs in Boikivshchyna occurred from April through July. From August to October, logging decreased considerably. However, it could occasionally take place as early as in March or as late as November and even December. The largest log runs on Carpathian rivers occurred at the end of the nineteenth and in the first years of the twentieth centuries.

Григорій ДЕМ'ЯН

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ ПРАЦІ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО

Щоразу, коли думкою повертаєшся до цього етнографа та історика, спадщина якого налічує понад 325 публікацій, мимоволі виникає подив: як можна було стільки зробити, працюючи в далекому бойківському селі Мшанці? Зайве говорити про бібліотеки, архіви та наукові осередки — найближча пошта від Мшанця була тоді за 14, а залізнична станція — за 17 кілометрів.

Його архівами та бібліотеками стала народна пам'ять бойківських селян, їхні побут, духовна і матеріальна культура. Життя і наукова праця Михайла Зубрицького — прекрасний приклад для тисяч українських інтелігентів, які перебувають у подібних умовах, тобто вік вікують у селах, не знаючи, до чого, крім суто фахових обов'язків, пов'язаних з учителюванням, священикуванням чи охороною здоров'я, докласти рук і як на повну силу використати набуті знання та хист. До того ж сьогоднішні умови в багатьох випадках кращі й сприятливіші, ніж у часи М. Зубрицького.

Наукові праці М. Зубрицького радо використовувало — раніше і тепер — чимало вчених. Між ними Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса, а в наш час — З. Болтарович, В. Зінич, М. Кравець, О. Куницький, К. Матейко, С. Мишанич, С. Павлюк, А. Поріцький, Ф. Стеблій, М. Шалата та інші. Важливішим з них значну увагу присвятив Р. Кирчів у монографії «Етнографічне дослідження Бойківщини» [1]. Він відзначив їх неперехідну наукову вартість також у колективному історико-етнографічному дослідженні «Бойківщина» [2].

Однак досі грунтовно не вивчено ні біографію вченого, ні його творчу спадщину та громадсько-культурну діяльність. Не маємо й бібліографічного покажчика друкованих і рукописних праць, а також літератури про цього вихованця й активного співробітника історично-філософічної секції Наукового товариства імені Шевченка, дійсним членом якого він став 20 липня 1904 р.

Багато ваговитих фактів біографії М. Зубрицького допоможе переконливо уточнити, а часто навіть уперше повідомити нашому сучасникові особистий архів, частину якого завдяки дивовижно щасливим випадкам

---

[1] Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини.— К.: Наук. думка, 1978.— С. 61—66.

[2] Гошко Ю. Г., Кирчів Р. Ф. Вступ // Бойківщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1983.—С. 14—15.

зберіг син ученого Володимир. Справа така, що папери дослідника були три рази порозкидані під час обшуків і арештів. У 1914 р. це зробила австрійська поліція, а 1918-го — польська. Втретє так учинили працівники НКВС, ув'язнюючи вже Володимира Зубрицького, як згодом виявилося, помилково, бо арештували його замість іншої людини. Та завжди знаходилися добрі люди, звичайні селяни, які ретельно визбирували кожен клаптик паперу, дбайливо складали, роками берегли.

Так було врятовано від загибелі справді неоціненний скарб. Залишки архіву дають змогу не лише досить докладно відтворити важливіші події життя, а й простежити процес формування світогляду, громадсько-культурну і політичну діяльність М. Зубрицького, скласти відносно повний бібліографічний покажчик публікацій, включно з тими, що друкувалися анонімно або ж як складові частини праць інших авторів.

Михайло Зубрицький народився 22 жовтня 1856 р. у селі Кіндратові тепер Турківського району на Львівщині. Батько — Іван Зубрицький (20 січня 1805 — 8 березня 1883) і мати — Анастасія Нанівська (10 листопада 1811 — 1 квітня 1887) займалися сільським господарством. Одружилися вони 1831 р.

«Наш рід,— згадує М. Зубрицький в автобіографії, написаній близько 1896 р.*,— походить з невеличкого села Зубриці в Турецькім повіті. Звідтам прибув мій прадід Олександер Зубрицький до Кіндратова. Якийсь Кречківський украв йому корову, зарізав, а застеливши вікна, розбирав. Се підглянули і проступник дав 1752 р. своє поле прадідові, щоби його зацитькати. В Зубрици мала наша родина війтівство. З родини були там і священики».

Михайло був десятою і наймолодшою дитиною в сім'ї. Батько його був неписьменний, але дуже хотів дати синові освіту. Для цього разом з односельцем, що мав таку ж дитину, протягом двох зим запрошував до себе вже старшого віком бідного сироту Степана Ільницького із села Ільника, який повинен був навчати хлопців читати й писати. Але той мав дуже слабкий зір, і його учні ледве за той час навчилися розпізнавати букви.

Відтак почалися довгі поневіряння на шляху до знань. Цим тернистим шляхом змушені були йти обдаровані селянські діти, які в умовах австрійського поневолення пробували здобути освіту. Від осені 1866 р. Михайло вчився в Турці, проживаючи у своячки Яворської, але недовго. Трапилася пожежа. Усе майно Яворських разом з будинками згоріло, і хлопцеві довелося вертати додому та пасти худобу.

Далі вчитися допоміг випадок. «Вліті 1866 року пішла сестра на Кальварію. Там стрітилася з вуйчаником нашої матері о. Яковом Нероновичем, парохом з Розбора Округлого коло Порохника. Він родом з Кіндратова, звідки в молодих ще літах вийшов глядати кусника хліба. Зговорилися, о. Неронович питався про родину, зійшла бесіда і на нас, і він переказав сестрою, щоби мене отець привів до Розбора»,— оповідає М. Зубрицький в автобіографії. У Розборі він провчився два роки. Його вчителем був Іван Якимів, родом з Яворова.

Восени 1868 р. М. Зубрицький переходить до Дрогобича. Його прийняли

* Рукопис зберігається в автора цієї статті.

до третього класу в нормальній школі отців-василіан. Головним педагогом М. Зубрицького був священик Юліан Немалович. Учень характеризує його як «дуже острого тогди чоловіка, бо твердо карав учеників суковатою тростиною, але добрий учитель, ясно викладав, якось голови все їмалося. Найліпше німецьке». 1870 р. він закінчив четвертий клас і восени вступив до Дрогобицької гімназії. Жилося йому важко. У четвертому класі гімназії ходив навіть на заробітки до бориславських нафтопромисловців. «В 1 і 2-й [клясі] давав мені отець утримання, а відтак я мусів в більшій части сам на себе старатися. Учив других і тим заробляв».

У Дрогобичі познайомився зі своїм ровесником Іваном Франком. Це поклало початок їхній дружбі, що тривала протягом усього дальшого життя. Серед педагогів М. Зубрицького виділявся Іван Верхратський, український філолог, природознавець і письменник, про якого з пошаною відгукувався також Іван Франко. Теплим словом згадував М. Зубрицький і викладача математики та фізики Н. Сивуляка. «Був се дуже статочний чоловік, в клясі всі його поважали». Гарні спомини у вихованців залишив по собі й учитель Роберт Ріжка, який викладав історію, польську та німецьку мови. «Він заохотив мене,— пише М. Зубрицький у цитованій автобіографії,— до науки історії і показав мені своїм викладом її стійність *».

Національні проблеми свого народу почав усвідомлювати разом із пізнанням творчості Т. Шевченка. До того якось не задумувався над реальним станом. «Довго не чув я нічого про рух русько-український, аж в 5 клясі купив від одного приятеля цілого Шевченка, львівського видання з 1867 р.» Згодом став читати також журнал «Правда», що виходив у Львові з 1867 р. і послідовно пропагував українську літературу, історію, народознавство.

Уривки з літературних і наукових праць, які гімназист вніс до своєї записної книжки, розпочатої в шостому класі, показують, що він цікавився творчістю поступових письменників і вчених. Це, звичайно, не могло не залишити сліду в його суспільно-політичних поглядах. З українських авторів бачимо в записнику імена Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Максимовича, Г. Гулака-Артемовського, М. Драгоманова та інших. Нотатки показують, що їх автор працював і над спадщиною таких письменників, як А. Міцкевич і Б. Залеський, білоруський вчений і літератор О. Кіркор, визначні німецькі художники слова Й.-В. Гете та Й.-К.-Ф. Шіллер.

Із шостого класу гімназії його вирішили забрати до австрійської армії, незважаючи на короткозорість та деякі інші вади здоров'я. Не допомагало й прохання, щоб йому дозволили спочатку закінчити гімназію. Поки розглядали клопотання, М. Зубрицький переходить до сьомого класу.

Через якийсь час його таки викликають до військової частини в Самборі, а звідти відправляють разом з іншими рекрутами до Львова. «Вночи зайшли ми з двірця до транспортового дому на площи Яблоновських,— згадує він в автобіографії.— Там я побачив уперше велику казарму, заставлену ліжками, затхлу, нечисту, аж мороз по мні пішов. Ледви

* Стійність — тут: наукова вартість, значення.

упросив я доглядача, щоб пустив мене на місто. Товариш мій Ілия Котів з Дрогобича також був зі мною, але він перенісся до 7 кляси до Львова, то вже знав куди діватися. Пішли ми до Львова. Я стрітився з Іваном Франком, а той запровадив мене до своїх товаришів Івана Белея, Володимира Левицького, Дольницького і Леоніда Заклинського. Відтак дарував мені що лиш вийшовшу з друку «Дністрянку» і я, походивши по Львові, вернув до своєї в'язниці».

Служити в чужій армії не мав найменшого бажання, та комісія таки відправила його до війська. А там усе було для нього осоружним. «Мене приділили до 16-ї компанії і почали учити муштри. Мабуть нічого не було в житті більше ненависного, як та проклята муштра. Ходи, скачи, бігай, лігай, а не знаєш пощо і нащо». Дещо полегшувало сірі жовнірські будні те, що у вільні години міг читати книжки, які привіз з Дрогобича.

Узимку 1877 р. помер брат М. Зубрицького. Батько тоді звернувся до влади, щоб звільнили зі служби його наймолодшого сина. Але й це клопотання розглядали мало не цілий рік. Щойно в грудні 1877 р. його достроково демобілізували. Із Самбора, де відбував повинність, він виїхав залізницею до Дрогобича, а далі через Губичі, Борислав, Мразницю, Кропивник, Рибник, Кринтята, Головське пішки прийшов до Кіндратова.

Сидів у батьківській курній хаті й думав, що робити далі. Залишатися на господарстві не міг, бо земля після смерті брата переходила в спадок до його 16-річного сина. Висновок один — далі вчитися. І він самотужки опрацьовує програму за сьомий клас гімназії. Допомагав також рідним у господарстві. Так минули зима, весна і літо, а восени 1878 р. він успішно складає вступні іспити і відвідує заняття у восьмому класі Дрогобицької гімназії. Від плати за навчання його, як і раніше, звільнили.

Старанно готувався до закінчення гімназії. «Дня 13 липня [1879 р.], в неділю, я здав іспит дозрілости о малощо не з відзначенням [комісії] під проводом інспектора А. Солтикевича. З наук я найбільше любив історію, розумів її і радо учився; добре знав я також руську мову, в латині і греці держався середньо, а природничих науках яко-тако»,— написав він в автобіографії.

Батько М. Зубрицького радив синові вступати до духовної семінарії. Сам же він «рішився іти на філософію». Нерадо слухав цього батько, але й вдіяти нічого не міг. М. Зубрицький їде до Львова, кошти на життя заробляє так званими лекціями, тобто додатковими приватними заняттями з учнями. Його знайомі докладно розповіли про умови навчання в університеті. Потрібні були кошти, і М. Зубрицький змінює під тиском обставин свій задум. Вступає до Перемишльської духовної семінарії. Спочатку вчився на теологічному факультеті Львівського університету. Тут мав нагоду відвідувати й лекції з історії, мови, літератури тощо. Цією можливістю він скористався дуже розумно.

Радувало М. Зубрицького те, що при семінарії була читальня. Товариші по навчанню всі три роки обирали його одним з її керівників. Там зберігалися майже всі українські часописи, крім «Сьвіту». Але його публікації теж не були таємницею для вихованців семінарії, бо чимало з них діставали цей журнал, що його насправді редагував І. Франко, і читали, ховаючись від наставників. Не бракувало також польських, чеських та німецьких періодичних видань. Читали «Киевскую старину», «Ниву», «Вестник Европы» та інші.

Історія не переставала цікавити М. Зубрицького. Він опрацьовує «Повість временних літ», «Руську правду», «Слово о полку Ігоревім», історичні дослідження М. Костомарова, О. Мацейовського, А.-Л. Шлецера та інших. На другому році навчання почав готувати доповіді й виступати з ними перед своїми товаришами. Перша з них — «Невільництво на Русі за княжих часів» — базувалася на літописних джерелах та дотичній літературі й викликала таке зацікавлення слухачів, що обдарованіші з них за прикладом М. Зубрицького самі почали глибше вивчати рідну історію і готувати подібні виступи. Таким шляхом пішов, зокрема, Данило Лепкий, який опісля немало прислужився українському народознавству своїми дослідженнями. Молодих ентузіастів захоплювала література, економіка, філософія. Тож не дивно, що з-поміж тодішніх вихованців цієї греко-католицької духовної семінарії вийшла плеяда діяльних громадсько-культурних і наукових особистостей. Окрім М. Зубрицького і Д. Лепкого, це були брати Петро і Сильвестр Богачевські, Богдан Кирчів, Іван Мащак, Ксенофонт Сосенко, Іван Літинський, Йосип Яворський, Іван Яворський, Іван Кипріян та інші.

Восени 1882 р. М. Зубрицький переходить до семінарії в Перемишлі. Власне, туди його переводять, бо всі слухачі теологічного факультету Львівського університету останній (четвертий) рік навчалися там. І в Перемишлі М. Зубрицький веде жваву громадсько-культурну діяльність. Із багатьох таких справ згадати треба хоча б те, що протягом року він викладав історію України для вихованців Дяківського інституту. Добре підготувався до цього у Львові, де регулярно відвідував лекції з історії, які читав професор Ізидор Шараневич. Відмінну оцінку за знання історії української літератури одержав і в Омеляна Огоновського, повний курс викладів якого прослухав протягом літнього семестру 1881 р. У цього ж професора Львівського університету М. Зубрицький прослухав 1882 р. завершені цикли лекцій із староукраїнської мови, усної народної поетичної творчості, граматичного пояснення розділів «Остромирового Євангелія» та інше.

Навчання в семінарії закінчив 1883 р. 27 вересня того ж року одружився з Ольгою Борисевич, яка перед тим здобула освіту в Перемишльській учительській семінарії й працювала в школі. У листопаді єпископ Іван Ступницький ординував його на священика.

Направили М. Зубрицького в село Мшанець (тепер Старосамбірського району на Львівщині). Працював там від 17 листопада 1883 р. десь до 25 квітня 1914 р. Це був найплідніший період його життя. Тут він написав переважну частину своїх досліджень та публіцистичних виступів.

Поряд із вивченням різних сторін побуту, духовної та матеріальної культури бойків М. Зубрицький усіма силами, цілеспрямовано і наполегливо працював над тим, щоб хоч якоюсь мірою поліпшити їхнє політично-правове, економічне та освітньо-культурне становище. Постійно дбав учений про запровадження передових у цьому краї форм господарювання: раціональної системи обробітку землі та сівозмін, розведення кращих порід великої рогатої худоби і коней, налагодження кооперативної торгівлі, поширення нових ремесел тощо. Глибоку пошану краян здобув і тим, що постійно захищав селян від сваволі більших і менших бюрократів, роз'яснював їм чинне законодавство, писав звернення, прохання і протести, чим допоміг не одному десяткові верховинців уникнути незаслуженого покарання чи матеріальної шкоди. Свою священичу посаду вміло використовував

для послідовної боротьби проти такого соціального лиха, як пияцтво. Домігся у 1892 р. відкриття в Мшанці читальні «Просвіта», сам вів у ній різносторонню діяльність. Усіляко дбав про поліпшення освіти в інших гірських селах.

Напередодні першої світової війни невтомний дослідник Бойківщини вирішив перейти на нове місце роботи. Десь 25 чи 26 квітня 1914 р. він уже був у Берегах-Долішніх біля Устриків (тепер у Польщі).

За симпатії до українського народу і працю над піднесенням його національної свідомості зазнавав цькування окупаційної влади та її польських прислужників. 7 вересня 1914 р. його було заарештовано і після недовгого ув'язнення разом з багатьма іншими галичанами відправлено до Талергофа [3]. Тільки щасливий випадок допоміг йому уникнути сумної долі засланців у цьому таборі. 14 вересня того ж року його відправляють до Крайни, власне, на заслання.

Живучи між словенцями, він жваво цікавився їхньою мовою, літературою, вивчав історію та етнографію. Серед діячів словенської культури, з якими активно співпрацював тоді М. Зубрицький, чи не найвідоміший у нас Леопольд Ленард (1879—1962) — публіцист, критик, літературознавець, перекладач творів О. Кобилянської, В. Стефаника, І. Франка. Дуже важливі свідчення, вміщені в щоденнику М. Зубрицького зі Словенії, про погляди Л. Ленарда. Увагу українського дослідника привертала творчість і таких діячів словенської культури, як Йосип Абрам, Валентин Водник, Фран-Ксавер Мешко, Фран Фінжгар, Йосип Юрчич та інші.

У вченого виникає задум підготувати обширну працю про словенців. Воєнне лихоліття, а потім і хвороба не дали змоги здійснити цей намір. Далеко не все з особистого архіву М. Зубрицького збереглося. Частину паперів знищено під час арештів. Отже, могли зникнути й матеріали про словенців, як це сталося з його працею про ткацтво на Бойківщині.

Син вченого Володимир Зубрицький твердив, що батько повернувся зі Словенії восени 1916 р. Жив у Берегах-Долішніх. Там застали його події, пов'язані з утворенням 1 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки. М. Зубрицький, який своєю практичною, публіцистичною і науковою працею старався наближати час відновлення рідної державності, не міг стояти осторонь великих історичних подій, що відбувалися в Галичині та на Наддніпрянщині. За свідченням сина Володимира, на початку того ж року Михайло Зубрицький «в Ліську перебрав владу в староства, відправив велику Службу Божу і виголосив проповідь в Устриках з нагоди встановлення Української влади».

Аркуш неопублікованих щоденникових нотаток за 1918 р., що зберігся між автографами вченого, день за днем лаконічно інформує про перебіг подій у цій частині споконвічних українських земель «Дня 6.11.1918 р. відбулися в Ліську збори відпоручників громад, там установили пов[ітовим] комісаром о. Василя Мисика, пароха Ванькови; коло ратуша промовляли бесідники і вибрали депутацію до староства і суду, щоби відобрати від них приречення, що будуть на будуче урядувати в імені Української Народної Ради у Львові».

---

[3] Докладніше про його перебування в Талергофі та Словенії див.: Зубрицький М. І. Щоденник // Питання текстології: Дожовтнева та радянська література.— К.: Наук. думка, 1989.—С. 214—231.

Жваво цікавився М. Зубрицький також подіями в сусідніх повітах, сприяв утвердженню в них влади свого народу, фіксував відомості про ці процеси в щоденнику. «10.11.1918 р. відправили свящ[еники] торжественну Службу Божу в церкві в Устріках, проповідав о. Петро Чавс з Чорної і війти зложили приречення перед п. Свистуном, судією, якого установлено комісаром на Устріцький повіт».

Відразу після приходу польських окупаційних військ, тобто 25 листопада 1918 р., вченого було заарештовано. Кілька днів протримали його разом з іншими в неопалюваних вагонах у Старяві, Хирові, Перемишлі, а там уже легіонери передали арештованих польській жандармерії. Після допитів, 30 листопада 1918 р., їх відпустили. Додому між рідних після звільнення зміг добитися аж на п'ятий день.

Невдача із спробою відновити українську державність в Галичині, заміна австрійської окупаційної влади ще важчою польською різко погіршили стан здоров'я М. Зубрицького. Самопочуття наших краян у той час реалістично показав письменник Андрій Чайковський у своїх споминах:

«Я зачав писати у стані найстрашнішої депресії. Я був близький божевілля і лиш якесь чудо, що я не наложив на себе рук з одчаю, щоби покінчити свої страшні душевні муки.

Я так щиро вірив в успіх нашої святої справи, я ніколи стільки не працював, як у тім періоді наших визвольних змагань» [4].

Подібно переживав цю національну трагедію і М. Зубрицький. Його сили швидко танули, недуга прогресувала. Син Володимир оповідав:

«Батько хворий приїхав з мамою до Устрік на станцію. Там був якийсь лікар з Перемишля. Оглянув разом із устріцьким лікарем тата і сказали мамі, щоб верталася додому, бо батько до Перемишля не доїде. Така ситуація вже була: казали, що й поїзда скоро не буде. Сіли на фіру й верталися додому.

На нещастя, коли вертали, все-таки поїзд над'їхав (а говорили, що не буде) до Перемишля. Батька це дуже схвилювало. Він ліг і під вечір помер». Його життя зупинилося 8 квітня 1919 р.

Навіть під час похорону польські легіонери кілька разів заходили до церкви, дуже докладно оглядали всіх, аби пересвідчитися, чи нема між ними котрогось із синів, що за прикладом батька брали діяльну участь в українському визвольному русі. Не забували про них нові «опікуни» галичан і пізніше.

Наукову вартість спадщини М. Зубрицького значно посилює те, що він без вагання пішов шляхом, який торували в історії, народознавстві та фольклористиці Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Гнатюк.

Із власної ініціативи та за їхніми порадами М. Зубрицький записував народні оповідання, пісні, перекази, прислів'я та приказки. З гідним подиву натхненням розшукував він і збирав також етнографічні матеріали. Будівництво і хліборобська праця, взуття і одяг, вівчарство і допоміжні промисли, знаряддя рільництва і музичні інструменти, сімейний і громадський побут, антропоніміка і вірування, народні знання, календар і правові погляди — це лише важливіші, але далеко не всі теми, що привертали пильну увагу вченого.

---

[4] Чайковський А. Чорні рядки // Дзвін.— 1990.—№ 6.—С. 44.

В історичній науці дослідник теж займався передусім тими проблемами, які можна було, принаймні певною мірою, розв'язувати, використовуючи місцеві джерела. Це становище карпатського селянства за панщини та після її скасування, ставлення верховинців до рекрутчини в чужинській армії, голод та спалахи епідемій, боротьба за розвиток освіти і культури. Сьогодні неможливо уявити собі історіографію бойківського селянства і духовенства без археографічних публікацій. М. Зубрицького, який розшукав переважно по віддалених гірських селах і врятував від забуття та знищення велику кількість рідкісних документальних джерел. Зберігалися вони в церквах, між особистими паперами безпосередньо в помешканнях освічених родин.

Початки своєї наукової праці згадує М. Зубрицький у вже цитованій автобіографії: «Ще в часі богословських наук списував я в Кіндратові, Ясінці, а дещо і в Розборі, пісні, коляди, повір'я. Збірничок пісень передав я 1881 р. пок[ійному] проф. О. Партицькому, за що він мені дав 2-річник «Зорі»; одну коляду дав я пр[оф.] О. Огоновському». Збирання фольклорно-народознавчих матеріалів, отже, стало для нього вихідним пунктом у світ науки. Таку працю молодого ентузіаста помітили і підтримали не лише згадані щойно вчені, а й І. Франко.

Дещо згодом у статті «Bel parlar gentile» цей велет думки і праці скаже: «З новіїших наших етнографів найблизше підійшов до сеї теми (тобто до народних оповідей — Г. Д.) о. М. Зубрицький. Як сільський священик у однім із етнографічного і з культурно-історичного погляду дуже цікавім закутку нашого краю, а при тім сам син селянської сім'ї, він відчуває потребу вникнути якнайглубше в душу народа і передати нам, відбитим культурною течією на бік від того народа, його духове і моральне обличчя в можливо повній і автентичній формі. Він перший у нас звернув увагу на ті зерна культурної історії та народної психології, що котяться день у день у тих сірих, безконечних селянських розмовах, і пробував виловлювати з них причинки для своїх наукових тем. Народні спомини про рекрутчину, про тяжкі роки, про годівлю і торговлю овець, про пачкарство *, про заселення поодиноких сіл, про одежу і т. і., позаписувані ним у часі довголітньої душпастирської практики, містять одначе обік культурно-історичних даних дуже часто ще щось інше, з деякого погляду далеко цінніше — а власне характеристики живих людей, їх пригод і настроїв, їх світогляду й етики. О[тець] Зубрицький чоловік настільки широко освічений, що не боявся позірних дігресій від теми, але коли йому вдалося чути тямущого оповідача, записував і такі оповідання про особисті пригоди чи то самого оповідача, чи його знайомих» [5].

Досить скоро після закінчення навчання М. Зубрицький, опинившись у далекому гірському селі, серйозно задумується над тим, що він міг би за таких умов зробити справді корисного для української науки і культури. Зрозуміло, що джерельною базою для цього могли бути пам'ятки і явища місцевого походження чи принаймні зберігання.

---

* Пачкарство — тут: нелегальне перенесення або перевезення тютюну через митний чи й державний кордон та торгівля цим товаром.

[5] Франко І. Bel parlar gentile // Франко І. Зібр. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976.—Т. 37.—С. 10.

«Перша моя праця «Образ «Пекло» і «Небо» * друкувалася в «Ділі» 1884 р. В вакації був я в Зубрици в гостині у тітчаників і, зайшовши до церкви, описав образ там поміщений»,— пише він в автобіографії. Дебютна публікація М. Зубрицького підготовлена дуже ретельно. Якби не автобіографічне свідчення, то важко було б повірити, що це наукова розвідка початківця. Автор подав грунтовний опис ікони, вказав розміри, матеріал, на якому виконано твір, скопіював і надрукував тексти, повідомив, що персонажі намальовані в лемківському вбрані, тощо. Цінні також згадки про подібну ікону в Мшанці. Уже тоді дослідник починає використовувати свідчення знаючих селян. «Зубричане розповідають, що якийсь маляр помалював цілу церков лиш за ощипок та жентицю. Мав бути тогди великий голод».

Намір працювати в галузі історії та народознавства на той час уже сформувався в нього остаточно. Таким рішенням М. Зубрицький поділився з редакцією газети «Діло» та її читачами, а відтак усім своїм подальшим життям підтвердив, що це була серйозна заява, заздалегідь виношена і виважена.

Різнопроблемні дослідження присвятив М. Зубрицький рідному селу Кіндратову [6] та Мшанцю [7], в якому провів 31 рік свого життя. На їх матеріалах учений охарактеризував як специфічні, так і загальні для Західної Бойківщини і навіть цілого регіону питання історії, етнографії, частково географії тощо. Розвідка «Село Кіндратів (Турецького пов[іту])» містить відомості про виникнення населеного пункту, його природно-географічні умови, загальний вигляд, матеріальну культуру.

Дуже цінними є спостереження і висновки дослідника, описи традиційного будівництва, одягу, їжі, рільництва і тваринництва. Історичну частину дослідження М. Зубрицький збагатив винятково важливими текстами документальних джерел, починаючи з пергаментної грамоти польського короля Сигізмунда Августа, написаної 1560 р.

Ще більше актового матеріалу вчений зібрав і опублікував у порівняно великій праці «Село Мшанець Старосамбірського повіта». Це, власне кажучи, комплекс документальних джерел з історії бойківського села. Такої праці про населений пункт не підготував ніхто в усьому регіоні ні раніше, ні згодом. У надрукованих актах зафіксовано розмаїту, здебільшого достовірну інформацію з багатьох ділянок історії та народознавства.

Археографічна діяльність вченого цими двома працями, звичайно, не вичерпується. Часто він вкраплював відповідні тексти навіть до своїх газетних кореспонденцій, що торкалися злободенних справ. Методичні принципи, які М. Зубрицький застосовував при підготовці джерел до друку, можна простежити на його праці «Знадоби для характеристики життя світського сільського гр[еко]-кат[олицького] духовенства в Галицькій Руси в

* Точна назва цього друкованого дебюту М. Зубрицького: Образ «Царство» і «Пекло» // Діло.—1884.—17 (29), 19 (31) лип.

[6] Зубрицький М. Село Кіндратів (Турецького пов.)/ Житє і слово.— Львів, 1895.— Кн. 4.—С. 104—112; кн. 5.—С. 216—230.

[7] Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1906,— Т. 70, кн. 2.—С. 114—167; Т. 71, кн. 3.—С. 96-133; Т. 74, кн. 6.—С. 93—128; 1907.—Т. 77, кн. 3.—С. 114—170.

XVIII в.»[8]. У найголовнішому вони відповідали тодішньому рівневі цієї спеціальної історичної науки. Вступна частина інформувала, коли, де і як було виявлено оригінали, вказувала місця їх зберігання, розкривала зміст і значення документів. Тексти друковано мовою оригіналу, подекуди подано коментарі.

Розглядувана збірка документів показує дуже важке становище української греко-католицької церкви і духовенства на бойківсько-лемківському пограниччі в останні десятиріччя панування феодальної Польщі. Більшість храмів потребувала невідкладного ремонту, передовсім, покрівель, часто й стін. Рідко в якому з них була підлога. Обладнання до неймовірності вбоге. Майнове становище духовенства мало чим відрізнялося від становища основної маси селян. Низьким був його освітній рівень. Сваволля польських і ополячених землевласників, натиск римо-католицького духовенства, бідність і феодальна залежність рідного селянства — усе це, разом узяте, вело до поступової деградації частини українських священиків. Джерела докладно розкривають також важке становище вдів і дітей, у якому вони опинялися після смерті чоловіків та батьків. Перелічено повинності різних категорій селян (кметів, загородників, халупників, комірників) на користь церкви. Окремі звістки стосуються ведення метрикальних записів, тобто фіксування дат народження, одруження і смерті.

Ще далі, у глиб XVI ст., допомагає проникнути і з'ясувати окремі питання взаємин селян і духовенства публікація «Продажа «попівства» в с. Скопові 1592 р.»[9], у якій подано перелік натуральних і трудових повинностей селян на користь священика.

Захистити українське духовенство, зокрема ту його частину, яка послідовно йшла зі своїм народом, від нападок польських шовіністичних кіл учений намагався і за допомогою археографічних матеріалів[10]. Цими джерелами М. Зубрицький вправно послуговувався для заохочення своїх колег до патріотичної праці.

Тематика інших археографічних публікацій М. Зубрицького охоплює широке коло питань історії та культури українського народу. Серед них фрагменти апокрифів про життя Адама і Єви, про Самсона, Василя Великого та інші, які молодий дослідник ще 1882 р. виявив у рукописному збірнику, що зберігався в хаті його тітчаника Миколи в селі Зубриці[11]. Свої виписки М. Зубрицький передав І. Франкові, а той надрукував їх у праці «Причинки до історії руської літератури XVIII віку»[12].

Низка джерел стосується панщизняних повинностей на Бойківщині. До таких публікацій належать: «Панщина в селі Мшанци в XVIII в.»[13], «До

[8] Зубрицький М. Знадоби для характеристики життя світського сільського гр-кат. духовенства в Галицькій Руси в XVIII в.// Матеріали до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком / Видані під ред. Івана Франка.— Львів, 1902.—С. 17—46.

[9] Зубрицький М. Продажа «попівства» в с. Скопові 1592 р.// Записки НТШ.— Львів, 1898.—Т. 25, кн. 5.—С. 1—2.

[10] З[убрицьк]ий М. В історії нераз дещо повторюється: (Письмо з кругів духовенства) // Діло.—1902.—11, 12 черв.

[11] Уточнення М. Зубрицького про місце виявлення рукопису див.: Від о. Михайла Зубрицького з Мшанця...// Зоря.—1886.—№ 11.—С. 196.

[12] Франко І. Причинки до історії руської літератури XVIII віку / Франко І. Зібр. творів: У 50 т.—К.: Наук. думка, 1980.— Т. 27.—С. 16—22.

[13] Зубрицький М. Панщина в селі Мшанци в XVIII в.// Житє і слово.—1894.— Кн. 1.—С. 70—74.

історії галицько-руського селянства: Про панщину в селі коло Старого Міста» [14]. Доповнюють цю картину «Споминки про конфедератів» [15], у яких поряд із розповіддю мшанецького селянина Івана Цмая опубліковано скаргу тутешніх солтисів із приблизно 1776 р. Умови обов'язкової праці селян у господарствах поміщиків понад офіційно встановлені дні панщини розкриває публікація урядових розпоряджень, що побачила світ 1904 р.[16]. «Жалоби громади Мшанця з XVIII століття» [17] донесли до пізніших поколінь правдиві звістки про кривди, яких зазнавали селяни від скарбника П'юрковського.

Публікація «Письмо о. Ломницького з Кромерижа 1848 р.» [18] подає матеріал до характеристики впливу революційних подій 1848 р. на світогляд і вчинки українського духовенства в Галичині, його національну свідомість, в тому числі послуговування рідною мовою в листуванні. Епістолярна пам'ятка І. Ломницького, який у 1848 р. був послом до державного сейму, торкається й проектів окремих урядових реформ тощо.

«Записки в Служебнику, печатанім 1666 року» [19] складено українською мовою в 1705—1779 та польською — в 1793—1796 рр. Їх зміст стосується призначень та переведень священиків, відомостей про шлюби і смерть різних осіб, «губительство веліє, се єсть повітрє *, которому да будеть вічная пам'ять» 1705 р. у Перемишлі, пожежу 1795 р. у Велуницях, яка знищила півсела, церкву і попівство.

Через пресу М. Зубрицький викривав шовіністичні дії чиновників-українофобів, друкуючи їхні розпорядження, повчання, погрози, тощо. До цього циклу публікацій належать: «З Староміського повіта: (Як менші уряди шанують наш язик! Пригода на пошті в Старім Місті)» [20], «Чи в чисторуській школі в чисторуськім селі мають обходитися свята польські?» [21]. Оскільки такі питання повітова влада, що перебувала здебільшого в польських руках, не поспішала розв'язувати на користь автохтонів, М. Зубрицький не один раз повторно виступав у пресі, ілюструючи свої міркування відповідними актовими матеріалами.

Опором асиміляційній політиці влади і польського духовенства були й оприлюднення та коментування розпоряджень, якими зобов'язувано війтів збирати пожертвування в українських громадах на будівництво костьолів та на обладнання до них [22].

[14] Зубрицький М. До історії галицько-руського селянства: Про панщину в селі коло Старого Міста // Житє і слово.—1894.—Кн. 5.—С. 271—273.

[15] Зубрицький М. Споминки про конфедератів // Житє і слово.—1894.—Кн. 3.—С. 434—436.

[16] Зубрицький М. Помічні дні: Причинки до історії панщини в Галичині в XIX в.// Записки НТШ.—1904.—Т. 58, кн. 2.—С. 1—4.

[17] Зубрицький М. Жалоби громади Мшанця з XVIII століття // Діло.—1888.—10 (22) лют.

[18] Зубрицький М. Письмо о. Ломницького з Кромерижа 1848 р.// Зоря.—1888.—1 (13) лист.—Ч. 21.—С. 358—359.

[19] Зубрицький М. Записки в Служебнику, печатанім 1666 року // Зоря.— 1889.—1 (13) лип.—Ч. 13 і 14.

* Повітрє — тут: епідемія, пошесть.

[20] [Зубрицький М.] З Староміського повіта: (Як менші уряди шанують наш язик! Пригода на пошті в Старім Місті) // Діло.—1892.—7 (19) трав.

[21] [Зубрицький М] Чи в чисторуській школі в чисторуськім селі мають обходитися свята польські? // Діло.—1893.—8 (20) січ.

[22] [Зубрицький М.] З повіту Турецького: Перед кількома літами // Діло.—1895.— 9 (21) листоп.

Ефективною зброєю в боротьбі проти підступних дій виконавчої влади було друкування й інших її розпоряджень, спрямованих на економічне визискування українських хліборобів. Староста Турківського повіту, зокрема, зобов'язував сільські громади платити «харчове» жандармам під час виборів до сейму, хоча ті виступали як сила, відверто ворожа в цій ситуації нашому народові [23]. Політизували громадську думку та національну свідомість українців оголошувані друком заборони на проведення народних віч, як це трапилося в Старому Самборі. Там греко-католицькі священики М. Зубрицький, І. Яворський та І. Лінинський готувалися провести зібрання людей 24 березня 1896 р. Вчений обширно, кваліфіковано й аргументовано спростовує мотиви старостинського розпорядження [24].

В усі часи багатовікового поневолення України іноземні владоможці вдавалися до послуг псевдопатріотичних одиниць, які, видаючи себе за прихильників народу, насправді допомагали його гнобити духовно і визискувати економічно. Тому й виступали вони проти тих інтелігентів та національно свідомих селян і міщан, які виділялися своєю активністю. Щоб дискредитувати кращих греко-католицьких священиків та їхню громадсько-політичну і культурно-освітню діяльність, на Старосамбірщині було підготовлено і надіслано поштою до громадських урядів підступну відозву. М. Зубрицький, цілком певний у слушності та чесності праці своїх однодумців і віpячи у здатність людей правильно зрозуміти мету такої дезинформації, повністю опублікував її текст, зазначивши, хто ховається за підписом «Приятелі громад» [25].

Подібно діяв учений і в тих випадках, коли його співвітчизникам чинили матеріальну кривду всілякі корчмарі та лихварі, а суди виносили несправедливі ухвали [26]. Багатьом людям, навіть цілим громадам допоміг він і тим, що друкував і з позицій інтересів селянина пояснював різні обіжники, які звичайно надсилали тільки до урядових установ, а чиновники на місцях трактували й застосовували їх на свій лад. Учений виступав за чітке впорядкування обов'язкових повинностей і т. д.[27]

Селяни, зазнаючи кривд, зверталися до нього за порадами та допомогою. Так було і з рільником Юрком Дилиним із Мшанця, коли староста оштрафував його за те, що він купив горілку в іншому повіті. М. Зубрицький друкує повний текст рішення старости і доводить, що воно суперечить правовим актам вищих інстанцій. Тут же вимагає від намісництва роз'яснення своїм підлеглим, «що вони кепсько розуміють краєвий закон з 1894 р. про консумпційні оплати від напитків» [28]. На початку 1900 р. М. Зубрицький через пресу звертається до влади з проханням, власне, пропозицією продовжити до 1 липня обмін старих крейцарів на нові, що тоді проходив, і цим хоч трохи допомогти селянству уникнути «обциганювання». Там же надру-

---

[23] [Зубрицький М.] «Strawne» жандармам за вибори...// Діло.—1896.—13 (25) берез.

[24] [Зубрицький М.] Письмо в Староміського: Ц. к. староство в Старім Місті заборонило, як відомо, народне віче...// Діло.—1896.—15 (27) берез.

[25] З[убрицьк]ій М. «Приятелі громад» // Діло.—1896.—9 (21) трав.

[26] [Зубрицький М.] З-під Устрік пишуть нам: Як то деколи трудно виграти селянинові справу...// Діло.—1895.—21 квіт. (3 трав.).

[27] З[убрицький] М. Хто є обов'язаний давати підводи для публічних цілей? // Діло.—1897.—9 січ.

[28] [Зубрицький М.] З Староміського пишуть нам: Неймовірне, а однак правдиве отсе рішенє...// Діло.—1899.—7 (19) січ.

ковано документ про те, як обдурювано людей у 1828 р., під час обміну одного виду грошей на інші [29].

Археографічна спадщина вченого засвідчує його пильну увагу до українського шкільництва. Деякі документи про освіту опублікував він у праці «Картина до історії шкільництва в Галичині на початку XIX віку» [30]. Там же осуджено шовіністичну політику польської шляхти в галузі освіти на західноукраїнських землях, яка була набагато гіршою і несправедливішою, ніж пізніша, австрійська. Надія на краще з'явилася 1848 р., та правове становище українських шкіл і наприкінці XIX ст. залишалося далеким від того, що було обіцяно, зауважував М. Зубрицький, друкуючи рішення Львівського намісництва у справі мови навчання дітей [31]. Незгасну волю нашого народу до освіти засвідчують і давніші джерела. Між ними документальні матеріали до історії школи та першого українського просвітнього товариства, що існувало в 1816—1818 рр. у Перемишлі [32].

Окупанти завжди використовують як засіб асиміляції армію. Старосамбірський староста Річчі 17 листопада 1902 р. видав розпорядження, в якому зобов'язував українських священиків надіслати списки хлопців до загального ополчення, складені обов'язково латинськими буквами. За невиконання — кара. У коментарі до оприлюдненого тексту вчений писав: «Так ми бідні Русини на своїй землі стали безправними гельотами *, яким за любов до рідної мови грозиться поліційними карами» [33].

Здається, М. Зубрицький не пропускав жодного документального свідчення про підневільне становище карпатських хліборобів. Друкував їх і не один раз при цьому наголошував, що зміни суспільних порядків селянам «не приносять нічого, все лишається при давнім». Зростає вартість життя і насправді триває зубожіння зарібників — такого висновку доходить він, аналізуючи документ про так звані помічні дні в 1827 р., тобто про примусові роботи селян за плату [34].

Важкі умови військової служби в австрійській армії, різні випадки самокалічення хлопців, аби її уникнути,— такі важливіші теми, порушені в матеріалах, що їх зібрав і опублікував М. Зубрицький у праці «Причинки до історії рекруччини в Галичині при кінці XVIII і до половини XIX століття» [35].

Об'єктивність і наукова чесність пронизують усі праці вченого. Він не вагався ставати на бік покривдженого хлібороба навіть тоді, коли це зачіпало інтереси кіл, близьких йому за соціальним станом [36]. Умови

[29] З[убрицьк]кій М. Між жидовою все цвило шахрайство! Держава від часу до часу уневажнює якийсь рід грошей, а вводить новий // Діло.—1900.—19 (31) січ.

[30] З[убрицьк]кій М. Картина до історії шкільництва в Галичині на початку XIX віку // Діло.—1900.—21 січ. (2 лют.).

[31] З[убрицьк]кій М. До історії руського шкільництва в 1848 році // Діло.—1900.—11 (24) трав.

[32] Див.: Матеріали до культурної історії Галицької Руси...—С. 206—214.

* Гельоти — ілоти.

[33] І й-і й [Криптонім М. Зубрицького]. Нагінка на руську мову: (Допис зі Старосамбірщини) // Діло.—1902.—14 (27) листоп.

[34] З[убрицьк]кій М. Кого поступ часу минає? // Діло.—1900.—7 (20) берез.

[35] Зубрицький М. Причинки до історії рекруччини в Галичині при кінці XVIII і до половини XIX століття: Матеріали і замітки // Записки НТШ.— Львів, 1901,—Т. 42, кн. 4.—С. 1—18.

[36] [Зубрицький М.] З Старосамбірського пишуть нам: Прикрі відносини панують в селі Лаврові межи лаврівськими монахами а селянами... // Діло.—1901.—22 лют. (7 берез.).

поділу війтівської землі між селянами Мшанця у 1788 р., документ про які опублікував дослідник [37], полегшують з'ясування маловивчених аграрних відносин також у інших населених пунктах Західної Бойківщини.

Археографічні публікації учений використовував для формування національної свідомості, висвітлення історичної правди про долю нації. Він спростовував спроби ідеалізувати діяльність польської шляхти на загарбаних нею українських землях. Витяги з грамот 1592, 1637, 1642, 1650, 1668 і 1751 рр. незаперечно показували, як окупанти послідовно підривали основи українського національного духовного життя, руйнуючи нашу церкву [38].

Фундаційні та інші документи сільських парафій, їх майнове і правове становище, відносини з громадами та домініями відтворює публікація «Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.» [39]. Проблем міжконфесійних відносин стосується праця «Галицькі священики в Холмщині» [40]. У листах священика Симеона Сальвицького і його родини до пароха Антона Назаревича в Мшанці збереглися відомості про перехід частини духовенства на Холмщину для поширення православ'я.

Умови життя, навчання і праці священиків та членів їхніх сімей, урядова заборона приймати втікачів духовного звання з Росії, позбавлення сану Теодора Кульчицького із Дорожева біля Самбора, який був засуджений за образу цісаря на один рік ув'язнення в Шпільбергу, стеження за політичними настроями духовенства та спроби залучити його до боротьби проти поширення бунтарських прокламацій у 1846 р.— важливіші теми публікації «Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820—1853 р.» [41]. Зібрав він і видав листування та інші джерела за 1825—1854 рр. про відкриття деканальних і парохіяльних бібліотек Перемишльської єпархії, кількість книг у них [42].

Важливим джерелом до історії українського духовенства у XVIII ст. є праця «Канонічний огляд парохії Ріпник в Короснянськім деканаті в Галичині в 1780 р.» [43]. Окрім матеріалу, про зміст якого говорить сама назва праці, тут маємо зізнання свідків-селян про те, як польський шляхтич Грабковський побив місцевого священика, насильно відібрав частину парохіяльного лісу, деякі факти до історії села Ріпника та околиць, в тому числі повідомлення, що його мешканці є потомками полонених українців з часів козацьких воєн. Збагатив учений українську археографію регіону і своєю публікацією про епідемію холери 1831 р. та урядові заходи, спрямовані на її обмеження і ліквідацію в Дрогобичі, Мшанці та інших місцево-

[37] Зубрицький М. Парцеляция війтівства поміж підданих села Мшанця 1788 р.// Записки НТШ.—Львів, 1902.—Т. 50, кн. 6.—С. 8—12.

[38] Зубрицький М. Добродійства польської шляхти для руської церкви і руського духовенства // Діло.—1902.—10 (23), 11 (24) груд.

[39] Зубрицький М. Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.// Записки НТШ.— Львів, 1903.—Т. 51, кн. 1.—С. 2—12.

[40] Зубрицький М. Галицькі священики в Холмщині // Записки НТШ.— Львів, 1908.—Т. 84, кн. 4.—С. 173—183.

[41] Зубрицький М. Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820—1853 р.// Записки НТШ.— Львів, 1909.— Т. 88, кн. 2.— С. 118—150.

[42] Зубрицький М. Деканальні й парохіяльні бібліотеки Перемиської єпархії // Записки НТШ.— Львів, 1909.— Т. 90, кн. 4.— С. 119—136.

[43] Зубрицький М. Канонічний огляд парохії Ріпник в Короснянськім деканаті в Галичині в 1780 р.// Записки НТШ.—Львів, 1912.—Т. 107, кн. 1.—С. 119—128.

востях [44]. Листування різних осіб, що його розшукав і видав М. Зубрицький, цінне для науки не лише важливими фактами, про які певною мірою згадано раніше. Воно послужить незамінною джерельною базою для дослідження української епістолярії як жанру індивідуальної творчості різних суспільних верств населення.

Виявленими, вивченими та опублікованими документальними джерелами вчений охопив досить багато вагомих тем з історії українського селянства, духовенства, громадського побуту, боротьби за рідну мову тощо. Наукова вартість цих публікацій з бігом часу не тільки не зменшується, а, навпаки, зростає.

Розглянуті археографічні праці М. Зубрицького доповнюють його публікації народних оповідань (меморатів) та переказів про голод, епідемії й пошесті, яких зазнавав край. Однією з найвідоміших у нашій науці праць на цю тематику є його збірка матеріалів «Тісні роки» [45].

Великих синтетичних праць з історії України вчений не залишив та й не міг цього зробити, живучи в далеких гірських селах. Одначе, де лише траплялася нагода, він використовував її, щоб збагатити цю галузь науки подробицями, до того ж добре аргументованими і сумлінно підготовленими до друку. Зрозуміло, що без такого фактажу узагальнюючі висновки зробити неможливо.

І дослідник широкої проблематики, і краєзнавець з великою вдячністю використовують важливі штрихи М. Зубрицького до історії міст та містечок: Львова, Ліська, Перемишля, Хирова, Старої Солі, Старого Самбора, Сянока, Устриків-Долішніх, Фельштина; сіл: Бандрова, Бистрого, Вицьова, Вовчого, Галівки, Головецького, Грозьови, Жукотина, Зубриці, Лаврова, Лип'я, Лімни, Лютовиськ, Михнівця, Нанчівки, Розлуча, Росохача, Скородного, Тарнови, Вижнього, Хащова та інших. Лише один приклад: у кореспонденції «Письмо з-під Лютовиськ» [46] повідомлялося про початкові етапи добування нафти в селах Головецькому, Грозьовій та Галівці на Старосамбірщині.

Декілька публікацій розкривають перебіг еміграції українських селян та характеризують окремі сторони їхнього побуту на нових місцях проживання. Вчений, зокрема, заперечував думку, що виїзд був лише наслідком агітації агентів переселення. Справжньою причиною цього, слушно вважав він, були важкі умови життя в рідному краю, поневоленому чужинцями. Як ілюстрацію наводив результати боротьби за сервітути, тобто за право користуватися лісами і пасовищами після скасування панщини 1848 р. Селяни подали 32 тисячі позовів, а програли 30 тисяч та ще й заплатили за це 15 мільйонів золотих ринських [47].

Короткі звістки про молодих парубків, що ходили на Буковину шукати заробітку працею на гуральнях, матеріали про еміграцію лемків і бойків до Америки, в тому числі з таких сіл Старосамбірщини, як Плоске,

---

[44] Зубрицький М. Урядові заходи проти холери в 1831 р.// Записки НТШ.— Львів, 1908,— Т. 81, кн. 1.—С. 127—133.

[45] Зубрицький М. «Тісні роки»: Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.//Записки НТШ.— Львів, 1898.—Т. 26, кн. 6.—С. 1—16.

[46] [Зубрицький М.] Письмо з-під Лютовиськ...// Діло.—1898.—3 (15) лип.

[47] З[убриць]кій М. Ще о хлопськім гаразді // Свобода.—1897.—27 берез. (8 квіт.); З[убрицький] М. Тихий, але ревний патріот // Діло.—1898.—24 берез. (5 квіт.), 26 берез. (7 квіт.).

Грозьова, Галівка, Вицьова, Мшанець, Лінина і Потік, а також Бандрова Ліського повіту, подав М. Зубрицький у статті «Про еміграцію пишуть у нас часто» [48]. Задумувався в ній і над причинами еміграції. Конкретні локальні вияви її висвітлив на матеріалі села Лютовиськ. Застановлявся вчений над наслідками еміграції для нашого краю. Радив тим, що поверталися з деяким заробітком на Україну, купувати землю в поміщиків, а не в інших селян, бо, коли вона перейде від одного рільника до іншого, користі не буде [49].

Нелегко працювалося багатьом емігрантам-верховинцям в Америці [50]. Але ні це, ні звістки про безробіття за океаном не зупиняли, за умов важкого підневільного становища українців на рідній землі, потоку емігрантів із Старосамбірщини, і не лише звідти [51]. На прикладі села Мшанця показував, що протягом 1900—1906 рр. звідти виїхало 77 осіб, а всіх мешканців було 1230. Далі дав опис матеріальних і правових умов емігрування, інформацію про місця праці мшанчан за океаном, наслідки для села, зокрема вказав, що майнове становище окремих хліборобів дещо поліпшилося [52].

Із не меншим завзяттям та послідовністю вчений розшукував, досліджував і друкував відомості з історії української культури. Уже в 1886 р. він виступив з публікацією «До біографії Снігурського» [53] — про визначного українського церковного діяча, єпископа, мецената культурно-освітнього руху (1784—1847). Одним з основних питань цієї праці є відомості про випадок, що спричинився до іменування Івана Снігурського єпископом. Змістовний огляд літератури про діяльність цієї небуденної особистості, цінні подробиці до його життєпису подав М. Зубрицький у праці «П'ятдесята річниця смерти бл[аженної] п[ам'яті] єпископа Івана Снігурського» [54].

Вивчаючи взаємини українських учених Михайла Максимовича і Дениса Зубрицького, дослідник прийшов до висновку, що наддніпрянський подвижник нашої науки хотів спрямувати діяльність свого знайомого у Львові на той шлях, яким ішов у Галичині Маркіян Шашкевич [55].

М. Зубрицький виступав на захист фонетичного правопису, пропагував кращі форми роботи читалень, популяризував заслуги Івана Котляревського в розвитку української мови та літератури [56], брав діяльну участь у підготовці та проведенні святкування 100-річчя виходу в світ

---

[48] [Зубрицький М.] Про еміграцію пишуть у нас часто // Діло.—1901.— 13(26) квіт.

[49] [Зубрицький М.] Наша еміграція // Діло.—1902.—14 (27) лют.

[50] [Зубрицький М.] З-під Лютовиськ: (Меліорації в Михнівци. Читальня «Просвіти» в Лип'ю. Еміграція. Тяжкий рік) // Діло.—1902.— 8 (21) трав.

[51] [Зубрицький М.] Мужицькі зарібки в горах // Діло: Додаток до чисел 230 і 231.—1902.—27 жовт.

[52] Зубрицький М. Еміграція селян Мшанця до Північної Америки // Діло.— 1906.—7 (20), 8 (21) черв.

[53] Зубрицький М. До біографії Снігурського // Зоря.—1886.—15 (27) лют.—Ч 4.— С. 67

[54] Зубрицький М. П'ятдесята річниця смерти бл. п. єпископа Івана Снігурського // Діло.—1897.— 7 (19), 8 (20), 10 (22) трав.

[55] Зубрицький М. Михайло Максимович і Денис Зубрицький // Зоря.—1888.— 15 (27) берез.— Ч. 6.—С. 107—108.

[56] З[убрицьк]ій М. Погляд на наш язиковий і правописний спір // Діло.—1898.— 5 (17) груд.

«Енеїди» [57]. Своє розуміння становлення і розвитку української літератури виклав у доповіді, яку виголосив 19 лютого 1899 р.[58] Автор відтворив загальну картину історії та культури на українських землях у різні періоди, подав біографію І. Котляревського, наголосив, що його «Енеїда» та «Наталка Полтавка» мають величезне значення для нашої духовності.

Немало спричинився М. Зубрицький і до поширення Шевченкового слова на Бойківщині та відомостей про життя геніального поета і художника, популяризував творчість Павла Грабовського, Юрія Федьковича, Маркіяна Шашкевича, Лесі Українки, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша та інших.

Дуже непокоїло дослідника шкільництво, рівень знань дітей, напрям виховання. Він домагався будівництва нових приміщень, поліпшення матеріального забезпечення шкіл і вчителів. Змістом його виступів, усних і друкованих, ставало викривання відвертих і приховуваних способів полонізації навчання, спроб запроваджувати як обов'язкові римо-католицькі свята в українських школах. Уже 1894 р. пропонував розділити шкільні канікули таким чином, щоб весною і восени, тобто в напружені періоди сільськогосподарських робіт, діти перебували вдома. Обстоював ідею організації фахових (промислових і рільничих) шкіл [59]. Переконував українських селян і міщан у доконечності господарської освіти для дівчат [60].

Роздумуючи над змістом роботи деяких шкіл, у яких намагалися полонізувати нашу молодь, М. Зубрицький застерігав, що українська дитина «цілком не буде мати хісна, коли її голову напихати будуть історіями про Кракуса, Ванду, Казимира і Естерну, про Варвару Радзивілівну і т. д.». Мав повну рацію, вимагаючи такої школи, «звідки би розходилося правдиве світло, щоби розширився погляд селянина на природу, щоби набрав почуття своєї гідності і перед леда ким не гнувся» [61]. На жаль, зазначених вад наша система освіти не позбулася й досі, хіба що польських королів поміняли на російських царів.

Об'єктивні історичні знання поширював М. Зубрицький і за допомогою такого засобу, як своєчасне і принципове рецензування відповідних видань. Ряд уточнень та уваг, зокрема, зробив до книги «Історія України-Руси» Олександра Барвінського, яку випустило в світ товариство «Просвіта» в 1904 р. «В уступі «Почин козаччини» (стор. 50—53) не згадано нічого про се, що багато селян утікало від самоволі польських панів і так збільшувало число козаків». Рецензент слушно зауважував, що назва «Україна» появилася в літопису не в XIII ст., а вже 1187 р., а також те, що цей етнонім перейшов до названого джерела з народних уст, а не навпаки. Порівняно широко говорив про залежність селян у часи середньовіччя. Вказував, що аж до 1848 р. в Галичині, Буковині та на Закарпатті піддані повинні були зголошуватися до домiнiй і фельватерій за дозволом на одруження.

---

57 [Зубрицький М.] З Староміського пишуть нам: В нашім повіті незвичайна новина... // Діло.—1899.—28 січ. (9 лют.).

58 Зубрицький М. Столітні роковини відродження українсько-руського письменства // Свобода.—1899.—25 лют. (9 берез.), 4(16), 18(30), 25 берез. (6 квіт.).

59 [Зубрицький М.] З нашого шкільництва // Діло.—1894.—8(20), 9(21) черв.

60 З[убриць]кий М. Виховуймо добрі газдині // Свобода.—1913.—10 квіт.

61 [Зубрицький М.] Наша культурна праця якось пиняво йде// Діло.—1897.—5(17), 8(20), 10(22) груд.

Спростував також думку, що нібито польський король Стефан Баторій дуже прислужився організації козацтва на Україні. Знаючи про підготовлюваний рукопис праці цього автора «Ілюстрована історія України-Руси», яку планувала видати львівська «Просвіта», просив М. Грушевського заздалегідь переглянути її, аби уникнути помилок [62]. Подібним чином відгукувався М. Зубрицький і на окремі дослідження Я. Гординського [63], В. Камінки [64] та інших науковців. Особливо рішуче спростовував спроби фальсифікувати історію України.

Статті, друковані в періодиці, донесли до нас і його трактування розвитку античних країн, а також Австрії, Польщі, Росії, Угорщини. В українській історіографії Чехії, принаймні в краєзнавчому плані, не варто оминати публікації М. Зубрицького «Карльсбад» [65], у якій викладено окремі подробиці про минуле цього оздоровчого осередку, властивості лікувальних вод, статистичні відомості.

Таким, якщо говорити коротко, є вклад ученого в українську історичну науку. Цю частину його спадщини доповнюють, більше того, нерозривно переплітаються з нею народознавчі студії та публіцистика. І, треба сказати, ці ділянки знань у М. Зубрицького набагато різноманітніші, ніж суто історичні.

Спостереження й перекази про релікти великої сім'ї на Бойківщині, економічне й звичаєво-правове становище її членів, про спільну трудову діяльність та інше подано в узагальнюючій науковій праці «Велика родина в Мшанци Старосамбірського пов[іту]» [66] та низці менших за обсягом його публікацій. Постійно перебували в полі зору дослідника календарна та сімейна обрядовість. Не лише в спеціальних статтях, а й у публікаціях на іншу тематику можна знайти важливі штрихи для її характеристики. Наприклад, у статті «Еміграція селян з Мшанця до Північної Америки» [67] описано звичай бойків запрошувати на Святий Вечір всяку звірину, особливо вовка, а потім промовляти до нього: «Вовче, вовче! За морем ти * вечеря!»

На основі розповіді Романа Петричковича, який повернувся з-за океану в Мшанець, учений підготував змістовну публікацію «Весілє у наших емігрантів в Америці» [68]. Усіх вихідців із Мшанця на той час перебувало там 129 осіб, найбільше молоді. Залишив окремі штрихи про хрестини [69], грунтовно описав «Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідніх селах

---

[62] Зубрицький М. Історія України-Руси, написав Олександер Барвінський: Коштом і заходом Тов. «Просвіта» у Львові, 1904 р.—126 стор.// Діло.—1904.—22 листоп. (5 груд.).

[63] Зубрицький М. Хибні інформації // Діло.—1913.—23 листоп. (6 груд.).

[64] З[убрицьк]ій М. Картина до історії шкільництва в Галичині на початку XIX віку // Діло.—1900.—21 січ. (2 лют.).

[65] Зубрицький М. Карльсбад // Діло.—1905.—28 трав. (10 черв.).

[66] Зубрицький М. Велика родина в Мшанци Старосамбірського пов.// Записки НТШ.— Львів, 1906.—Т. 73, кн. 5.—С. 119—124.

[67] Зубрицький М. Еміграція селян з Мшанця до Північної Америки // Діло.— 1906.—7(20), 8(21) черв.

* Ти (з бойківської говірки) — тобі.

[68] Зубрицький М. Весілє у наших емігрантів в Америці // Діло.—1913.—6(20) серп.

[69] [Зубрицький М.] З Староміського: (Куди діваються нераз гроші наших людей) // Діло.—1894.—10(22) лют.

Старосамбірського і Турчанського повіта» [70]. Однією з найдокладніших етнографічних праць М. Зубрицького є його «Народний календар» [71]. Громадському життю на Бойківщині присвятив дослідник чи не найбільше уваги у своїх публіцистичних виступах. У них збереглося багато достовірних свідчень, до того ж писаних відразу по свіжих слідах чи на основі власних спостережень автора. Тематичний спектр таких виступів досить широкий: підготовка і перебіг народних віч, зміст виголошених промов на таких зібраннях, участь у них визначних особистостей — І. Франка, Н. Вахнянина та інших. Завзято виступав він проти невідповідності національного складу населення і його представництва в повітових радах, розкривав співвітчизникам правду про непоодинокі випадки сваволі панівної меншості, яка навіть пожертви української громадськості намагалася використовувати на шкоду автохтонам [72].

Не лише факти про відносини між органами влади і населенням, а й принциповий аналіз їх залишив дослідник у значному числі своїх виступів у пресі. Аргументував конкретними достовірними першоджерелами. Дав учений і кількісну характеристику світоглядно-політичних позицій духовенства Старосамбірщини та його участі в громадському житті [73].

Навіть тепер така галузь народознавчої науки, як антропоніміка бойків, розвинута дуже слабо, а в часи М. Зубрицького вона ступала тільки перші кроки. Її цінним набутком стала праця «Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця Старосамбірського повіта» [74]. Дослідник на конкретних, достовірних прикладах, нагромаджених протягом довгих літ праці у Мшанці та його околицях, з'ясовує, як селяни вибирають імена для народжених дітей, дає перелік прізвиськ і пояснює їхнє походження та значення.

В особі М. Зубрицького Бойківщина мала невтомного і послідовного борця за право на повсюдне послуговування в державних інституціях українською мовою. Високо цінив наших мовознавців. Його постійно турбував стан викладання української літератури і рівень знань учнів. Проблему рідної мови розглядав у загальноукраїнському масштабі, переконував своїх читачів і слухачів, що потрібно не лише з гордістю скрізь нею послуговуватися, а й безстрашно домагатися її державного статусу. «Ми, українці, хочемо жити своїм, непозиченим життям... Привчім наших сусідів шанувати нашу мову!» А навчимо, «коли все і всюди будемо нею бесідувати» [75]. Ця частина діяльності М. Зубрицького настільки цікава, багата і досі актуальна, що заслуговує окремого, спеціального розгляду.

Ніякі офіційні документальні джерела, що збереглися в архівосховищах,

---

[70] Зубрицький М. Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідніх селах Старосамбірського і Турчанського повіта // Етногр. зб.— Львів, 1912.—Т. 31—32.—С. 211—226; [його ж]. З Староміського пишуть нам: Як нераз чоловікови не поведеся... // Діло.— 1898.—23 берез. (4 квіт.).

[71] Зубрицький М. Народний календар: Народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят: (Записані у Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах) // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1900.—Т. 3.—С. 33—60.

[72] [Зубрицький М.] Письмо з Турецького повіта: «Діло» подало зміст відозви...// Діло.—1898.—16 (28) лют.

[73] [Зубрицький М.] Зі Старосамбірщини: (Уступлене ворога русинів. Наша інтелігенція та її бездарність. Москвофільський бур'ян) // Діло.—1902.—1 (14) листоп.

[74] Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця Старосамбірського повіта // Записки НТШ.— Львів, 1907.—Т. 79, кн. 5.—С. 142—154.

[75] З[убрицький] М. Шануймо свою рідну мову!// Діло.—1898.— 2 (14) жовт.

не зможуть замінити виступів М. Зубрицького в пресі з об'єктивними інформаціями про дійсну практику подання урядової допомоги населенню, яке потерпіло від стихійних лих. Віддаленим від залізниці громадам (і не лише таким) гірських сіл видавали, наприклад у зв'язку з посушливим роком, таку мізерну допомогу, що її не оплачувалося везти фірами. Люди домагалися, щоб збитки їм компенсували грошима. Однак Старосамбірське староство з тим не погоджувалося [76]. Вчений, зрозуміло, домагався збільшення такої допомоги потерпілим. Істотно спричинявся він і до того, щоб нещастя, яке траплялося в тій чи іншій місцевості, ставало відомим у всій Галичині, і таким чином змушував відповідні інституції реагувати. Так було, зокрема, в липні 1908 р., коли буря з градом і повенями понищила посіви та наробила великої шкоди хліборобам у Грозьовій, Мшанці, Плоскому, Галівці, Нанчівці та інших селах Старосамбірського і Турківського повітів [77]. Знаходив він час і для того, щоб ознайомитися з принципами та практикою розподілу допомоги. Негайно відгукувався про це в часописах. Через українську пресу формував відповідну громадську думку і вимагав відмінити чи принаймні зменшити обкладання податками потерпілих селян [78].

Уболівав учений і за стан збереження рідної природи. На всю Галичину піднімав голос проти безпланового, хижацького вирубування лісів у Карпатах. Критикував дії повітових урядів і в справі полювання на диких звірів [79]. Таких виступів М. Зубрицького на захист природних багатств в Українських Карпатах — як усних, так і друкованих — було чимало.

М. Зубрицький вживав заходів до створення та ефективного функціонування читалень «Просвіти», братств тверезості, сільської кооперації, вивчав і популяризував роботу кращих з них.

Велику групу публікацій становлять матеріали про підготовку та перебіг виборів у Турківському, Старосамбірському, Сяноцькому, Ліському та інших повітах. У справі виборів учений цілком солідаризувався і йшов поруч із найсміливішими представниками української інтелігенції, які старалися використати кожну, навіть найменшу нагоду для поліпшення становища свого народу. Його виступи в пресі мали чітко визначену мету — допомогти людям вчасно зорієнтуватися, які сили представляє той чи інший кандидат, чиї інтереси він захищатиме, коли потрапить до відповідного органу влади чи управління.

Кожне явище суспільного життя бентежило М. Зубрицького. Він прагнув як справжній учений з'ясувати всі причини і конкретні вияви досліджуваних проблем, їх соціальні наслідки. Дуже виразно це відчувається в циклі його публікацій на теми пропінаційної політики, її практичного побутування на місцях і зв'язаного з нею алкоголізму. Справжньою трагедією оберталася згадана політика для українського селянства, на нещастях якого таким

---

[76] Самбірський [псевдонім М. Зубрицького]. Ще про ц. к. державну «посушну» запомогу // Діло.—1905.—28 трав. (10) черв.

[77] [Зубрицький М.] Про бурю в Старосамбірщині... // Діло.—1908.—7 (20) лип.

[78] [Зубрицький М.] З Старосамбірщини: (Шкоди від посухи. Польська школа в руськім селі) // Діло.—1909.—14 (27) жовт.

[79] [Зубрицький М.] Письма з краю. З Старосамбірського повіта пишуть нам: Ц. к. староста Річчі в Старім Самборі завізвав всіх війтів...// Діло,—1900.—7 (20) жовт.

способом забезпечували собі добробут аморальні елементи чужинського походження, що повністю блокувалися з носіями окупаційної влади [80].

Найзнедоленішій частині суспільності — жебракам — присвятив М. Зубрицький окрему статтю. У праці, що має назву «Жебраки колись і тепер» [81], розкрито причини цього соціального явища, описано побут нещасних тощо. Вчений зауважує, що жебракуванням займаються й цигани. Залишив він також невелику спеціальну розвідку про цей народ. Її неопублікований автограф зберігається у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН України.

М. Зубрицький ставав на захист безробітних, друкуючи подробиці про свавілля чиновників щодо небажаних їм осіб. Звертався до співвітчизників із закликами допомогти покривдженим. Серед суспільних явищ, на які М. Зубрицький уперше звернув увагу як етнограф, були й крадіжки. Вчений докладно описував, зокрема, перебіги таких випадків, подаючи при цьому немало цінного про одяг злодіїв, способи і місце зберігання грошей та коштовних речей [82].

Обдумував і висловлював він свої міркування про різні сторони селянського світогляду, його особливості [83]. М. Зубрицький чітко усвідомлював, яке значення має релігія для поневоленої чужинцями української нації, для збереження її самосвідомості та консолідації у визвольній боротьбі. Він належав до тих греко-католицьких священиків, які не просто відбували свій фаховий обов'язок, а використовували якнайкраще і якнайраціональніше кожну нагоду, весь вільний час для піднесення національної свідомості людей. Часто друкував у пресі матеріали, спрямовані проти латинізації українського населення. Як приклад можна згадати його статтю «Перехід руської громади на латинський обряд» [84]. У ній розкрито причини згаданого переходу, а також методи, до яких вдавалася польська чиновницька верхівка.

Не одну дуже цінну подробицю знайде краєзнавець і етнограф у неопублікованій автобіографії М. Зубрицького. Зокрема, відомості про сімейний і громадський побут, звичаєво-правові взаємини між родичами; короткі історико-етнографічні описи сіл Зубриці, Кіндратова, Мшанця; дані про умови життя і навчання учнів Дрогобицької нормальної школи отців-василіан та гімназії в тому ж місті, вихованців теологічного факультету Львівського університету та Перемишльської духовної семінарії; характеристики викладачів цих інституцій; факти про початки освіти в Мшанці; невідомі штрихи до біографій Івана Франка, Івана Гриневецького, Олександра Здерковського та інших; матеріали про відкриття читальні «Просвіти» 1892 р. у Мшанці, а дещо пізніше — і крамниці; звістку про те, як Василь Волощак у тому ж селі вперше став виготовляти мальовані тканини.

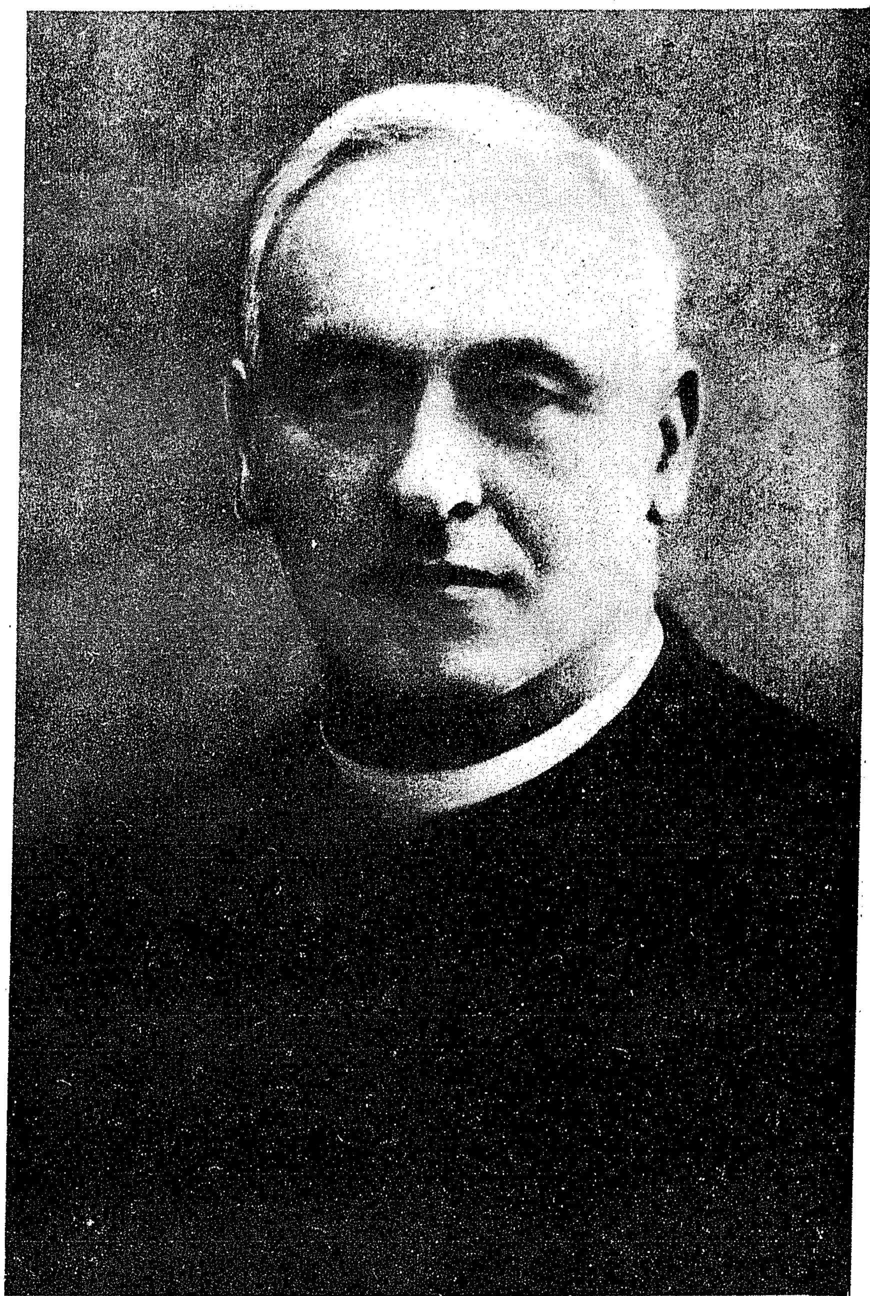
[80] З[убрицький] М. Пропінаційні митниці в галицьких містах // Діло.—1905.—16(29) берез.

[81] З[убриць]кий М. Жебраки колись і тепер // Свобода.—1900.—16(29) берез.

[82] З[убрицький] М. Крадіжки: Дня 1 серпня відбувався річний ярмарок в Добромили... // Діло.—1906.—1 лип. (14) серп.

[83] З[убрицький] М. Учений і письменний чоловік // Батьківщина.—1895.—1(13) лют., 16(28) берез.; його ж. Міти і вірування // Житє і слово.— Львів, 1895.— Кн. 6.— С. 360—361.

[84] [Зубрицький М.] Перехід руської громади на латинський обряд // Діло.— 1907.—13 берез.

Михайло Зубрицький. 1915 р.

13 489-2

2

не за моєї пам'яти. Свойо за побічне-
стю зібрав трохи гроші, були
грони і цванцигери, що я будучи
учеником в Дрогобичи міняв
де коли на тогдішні гроші.
Старший брат оженився з початком
1858 року з Настунею Бельською.
Так дома газдували родичі, брат
з женою, до того був все парібок,
або два і кухарка (наймичка).
Газдували спільно, хоть братова
все родила свого газду, щоби
дїлитися, та до сего не прийшло.
Брат був не злим робітником,
але часто знемагав, і заїкувався,
бо молодим хлопцем впав з возу
на сїни. Отець мав свою пару
волів, а брат свою, так само
корови, вівцї і кози. Однак потім
не ішов нас на подїл, всї їдали
до одної миски, з спільного ла-
ду огарлику, лиш коли що
продали з худоби, кождий за свого
тулук ховав осібно гроші. З зарібку
за продаж луба в Дрогобичи, за звізку
цївок і бальків до тижн в Ясеницї
ішов заробок на закупно всякі
потрібних до на заході і на оплату
слуг та податку дачки (податку).

Фрагмент чорнового варіанта автобіографії
Михайла Зубрицького. 1896 р.

Чр. 48.

Наукове Товариство імени Шевченка у Львові

дня 20. VII. 1904 іменувало Вас Високоповажаний Добродію, своїм дійсним членом в істор. фільософічній секції, про що маємо честь Вас сповістити.

У Львові дня 1. X. року 1904.

Голова Товариства

Мих Грушевський

Секретар Товариства

Володимир Гнатюк

Високоповажаний Добродій

Михайло Зубрицький, парох

у Мшанці.

Повідомлення про обрання Михайла Зубрицького 20 липня 1904 р. дійсним членом Історично-філософічної секції НТШ.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
імени
ШЕВЧЕНКА
у Львові
ул. Чарнецького ч. 26.

Львів 27/VII (9/VIII) 1904

Високоповажаний Отче!

Поздоровляю Вас вибором на дійсного члена Товариства, в історичній секції. Надію ся, що від часу до часу загостите на секцію, хоч се Вам і не легко, се теж знаю. Щиро здоровлю і пишу ся з простим поважаннєм

Підписано 11/9 1904.

М. Грушевський

Вітальний лист голови Історично-філософічної секції НТШ Михайла Грушевського з нагоди обрання Михайла Зубрицького дійсним членом Товариства. 27 липня 1904 р.

Прикметною рисою фольклористичної праці вченого була його загострена увага до маловідомих зразків поетичної та оповідної творчості народу. Записи М. Зубрицького друкував І. Франко та інші вчені.

Відображена в спадщині дослідника різноманітна і важлива проблематика матеріальної культури бойків, зокрема, специфічні умови рільництва в регіоні, пов'язані з природно-кліматичним середовищем — тривалими дощами, заморозками, передчасним випаданням снігу, що істотно знижували врожайність чи викликали псування вирощених сільськогосподарських культур (картоплі, вівса, жита, пшениці та інших). Повз увагу вченого не проходили й проблеми землеволодіння. Він намагався не пропустити жодної можливості бодай якійсь частині селян допомогти придбати додаткову земельну площу і тим поліпшити матеріальне становище. Докладний опис розпродажу поміщицьких грунтів залишив у публікації «Про парцеляцію двірського обшару в Галівці Старосамбірського повіту» [85]. Помітивши, що селян обдурюють і шантажують під час викупу в них землі для будівництва залізниці від Самбора до Ужка, М. Зубрицький тут же став на їх захист і оприлюднив приховувані махінації, до яких вдавалися чиновники [86].

Початки використовування в горах мінеральних добрив під овес та конюшину, окремі етнографічні подробиці про зберігання картоплі, торгівлю худобою, заробітки на заготівлі та вивезенні деревини дослідник описав у статті «Мужицькі гаразди» [87]. Важкі переднівки в Західній Бойківщині, умови праці селян з Лип'я на транспортуванні деревини і дощок до Устриків стали темою його розвідки «Галицький фіскалізм супроти селян» [88].

Складовою частиною рільництва, власне, його невід'ємною супутницею в горах була охорона посівів від диких звірів, на що М. Зубрицький також звертав увагу. Низка його публікацій висвітлює окремі питання будівництва доріг та мостів, робіт, пов'язаних з утриманням їх у належному стані, систему збирання коштів на оплату праці чиновникам, які займаються такими роботами. Автор, як і в інших подібних виступах у пресі, талановито поєднував елементи етнографічної науки з реаліями повсякденного життя. Аналізував і роз'яснював людям урядові законодавчі акти про дороги та порядок їх застосування, відверто критикував положення, шкідливі для основної маси населення.

Тривалий час обговорювано питання про комасацію земель, які перебували у приватній власності. Йшлося про те, що вони дуже роздріблені й часто віддалені між собою, а це утруднює їх обробіток. Коли ж за впорядкування грунтів задумували братися парохії, М. Зубрицький радив цю справу розв'язувати в масштабах цілих селянських громад [89].

---

[85] [Зубрицький М.] Про парцеляцію двірського обшару в Галівці Старосамбірського повіту // Діло.—1902.—16 лют. (1 берез.).

[86] З[убрицький М.] Про викупно землі під зелізницю Самбір—Ужок // Діло.—1902.—17 (30) квіт.

[87] [Зубрицький М.] Мужицькі гаразди // Діло.—1902.—3 (16) квіт.

[88] [Зубрицький] М. З Турецького повіта: (Галицький фіскалізм супроти селян. Передновок і мужицькі зарібки. Руські солтиси мають платити менше для польського пароха) // Діло: Додаток до чисел 164 і 165.—1902.—7 серп.

[89] З[убриць]кій М. Про комасацію парохіяльних і селянських грунтів // Діло.—1894.—6 (18) лип.

Конкретні подробиці про способи зберігання снопів зернових сільськогосподарських культур у гірських умовах під час затяжних дощів виклав М. Зубрицький в публікації «Наслідки теперішньої слоти» [90]. Додаткові відомості до характеристики хліборобства на Бойківщині містить його кореспонденція «Наслідки сьогорічної слоти в Мшанци (Старосамбірського повіта)» [91]. Лише це одне село зазнало шкоди на 96 тисяч корон. Подібне ж діялося й по інших місцевостях.

Турботою про українського хлібороба пройнята й остання прижиттєва друкована праця Михайла Зубрицького зі скромною назвою «Збірка сегорічних земних плодів» [92]. На думку вченого, збір урожаю в Устриках-Долішніх та околиці свідчить, що цей рік для населення буде ще важчим, ніж попередній. Подав тут автор і штрихи до історії рільництва.

Вивчав М. Зубрицький також особливості регіонального тваринництва. Подробиці про годівлю свиней на Бойківщині зберігає його кореспонденція «З Старосамбірського повіта пишуть нам: У нас в горах...» [93] Велику наукову цінність має спеціальне дослідження «Годівля, купно і продаж овець у Мшанци Старосамбірського повіту» [94]. Багатий фактаж, зафіксований з перших рук, стосується годівлі й зимування овець, вирощування ягнят, побутових подробиць традиційного згону тварин до салашів (кошар) на літо, їх випасання, доїння, виготовлення сиру, харчування вівчарів, умов їхньої праці та її оплати, допоміжних споруд тощо. Прислужився вчений і дослідникам українських народних музичних інструментів своїм додатком «Трумбета» до цієї праці.

З'ясовуючи питання годівлі і продажу овець, дослідник не обмежувався Бойківщиною. Його цікавили східні й західні сусіди цієї етнографічної групи. У статті «Годівля і продаж овець в наших горах» [95] автор описує практику, яка побутувала на Гуцульщині. Наводить приклади посередницької торгівлі з гуцулами, яку здійснювали бойківські селяни із Білича, Галівки, Грозьови, Мшанця, Страшевичів, Стрільбичів та інших сіл Старосамбірщини, а відтак перепродували овець лемкам і навіть аж до Сілезії. Р. Кирчів мав усі підстави відзначити, що публікації М. Зубрицького були першими в етнографічній літературі спеціальними працями про вівчарство [96].

І тепер, і в майбутньому народознавці використовують і використовуватимуть працю М. Зубрицького «Селянські будинки в Мшанци Старосамбірського повіта» [97]. У ній охарактеризовано житлові та господарські будівлі, їх призначення, внутрішній і зовнішній вигляд, обладнання, оздоблення, пов'язані з ними повір'я та інше. Ілюстрації до статті за порадами

---

[90] З[у б р и ц ь]к и й М. Наслідки теперішньої слоти // Діло.—1912.—13 верес.

[91] З у б р и ц ь к и й М. Наслідки сьогорічної слоти в Мшанци (Старосамбірського повіта) // Діло.—1912.—1 (14) листоп.

[92] [З у б р и ц ь к и й М.] Збірка сегорічних земних плодів // Діло.—1918.—17 (30) серп.

[93] [З у б р и ц ь к и й М.] З Старосамбірського повіта пишуть нам: У нас в горах...// Діло.—1899.—28 верес. (10 жовт.).

[94] З у б р и ц ь к и й М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци Старосамбірського повіту // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1905.—Т. 6.—С. 1—40.

[95] [З у б р и ц ь к и й М.] Годівля і продаж овець в наших горах // Діло.—1905.—27 трав. (9 черв.).

[96] К и р ч і в Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини.— С. 63.

[97] З у б р и ц ь к и й М. Селянські будинки в Мшанци Старосамбірського повіта // Матеріали до української етнології.— Львів, 1909.—Т. 11.—С. 1—22.

дослідника виконали Ася Господаревська, дочка пароха з Галівки, та Михайло Пирожинський, колишній народний вчитель у Мшанці.

Прадавній і благородний звичай у цьому селі громадою допомагати односельцеві, який будується, звозити на місце будови деревину зафіксував учений у кореспонденції «Із Старосамбірського: (Наука не пішла в ліс)» [98].

До кращих наукових досліджень вченого історіографи українського народознавства цілком слушно зачислюють публікацію «Верхня вовняна ноша українсько-руського народа в Галичині» [99]. Своїм дослідженням автор охоплює Бойківщину, частково — Лемківщину. Дуже збагачують працю чорно-білі та кольорові ілюстрації з відповідними примітками.

До другої світової війни найпоширенішим видом взуття у бойків були ходаки, які виготовляли із шкіри свійських тварин. Цій темі М. Зубрицький присвятив статтю «Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта» [100].

Одним з ефективних засобів піднесення матеріального рівня життя людей учений вважав народні промисли. Правильно розумів також їхню історико-культурну цінність, друкував матеріали про них і навіть уже наприкінці минулого сторіччя робив заходи для організації в центрах таких промислів відповідних професійних шкіл [101]. У такий спосіб залишив відомості про гончарство, кошикарство, кушнірство. Підтримував він і спроби створювати спілки українських ремісників [102]. Уперше в науці вивчав збирання ягід ялівцю та торгівлю ними [103].

Багато газетних публікацій М. Зубрицького розкриває найрізноманітніші форми і методи пограбування населення урядовою податковою системою та її користолюбним застосуванням на місцях, що проявлялося в численних порушеннях і перекрученнях [104].

Вчений відважувався, і не один раз, критикувати державний устрій, різні галузі австрійського законодавства, конкретну практику роботи органів влади, домагався якнайширших прав для місцевих громадських рад. Рішуче осуджував консерватизм і пропагував поступовість у теорії і практиці повсякденного життя народу. М. Зубрицький-публіцист завжди тримав руку на пульсі політичного життя. Він без найменших застережень писав про те, як віденський уряд дбав, щоби польським обшарникам не

---

[98] [З у б р и ц ь к и й М.] Із Старосамбірського: (Наука не пішла в ліс) // Діло.— 1901.—20 лип. (2 серп.).

[99] З у б р и ц ь к и й. Верхня вовняна ноша українсько-руського народа в Галичині // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1908.—Т. 10.—С. 69—76, I—XXXII.

[100] З у б р и ц ь к и й М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта// Матеріали до української етнології.—Т. 11.—С. 23—29.

[101] [З у б р и ц ь к и й М.] З Староміського пишуть нам: Дня 18 с. м. відбулося засіданє Староміської ради повітової... // Діло.—1898.—14(26) листоп.; [й о г о ж]. З Старого Самбора: Ц. к. староство в Старім Самборі...// Діло.—1902.—28 лют. (13 берез.).

[102] [З у б р и ц ь к и й М.] З Староміського пишуть нам: В нашім повіті незвичайна новина...

[103] З[у б р и ц ь]к и й М. Торговля ялівцем // Читальня.—1894.—24 лют. (6 берез.).; й о г о ж. Торговля ялівцем // Діло.—1901.—14(27) листоп.; й о г о ж. Торговля ялівцем: (Допись) // Діло.—1904.—10(23) листоп.

[104] [З у б р и ц ь к и й М.] З Турецького повіту: Селяни Турецького повіта жалуються дуже на непорядки і неточності при стягненню податків // Діло.—1901.—14(27) квіт.; [й о г о ж]. З Старосамбірського повіта: (Галицький фіскалізм супроти селянина) // Діло.—1901.— 3(16) лип. та ряд інших.

сталося якої «кривди» при полагодженні індемнізації, управильненні сервітутів, викупі пропінаційних прав... Говорив і про визиск галицького селянства промислово розвиненішими частинами Австрії.

Незаперечними авторитетами у способах мислення та в патріотичній праці М. Зубрицький вважав Т. Шевченка та І. Франка, при кожній нагоді у своїй публіцистиці переконував інших іти їхніми шляхами. Послідовно картав ретроградство і політичну абсурдність трубадурів москвофільства [105]. Чи не найгострішою і найкращою публіцистичною працею вченого є його обширна стаття «Не пора, не пора москалеви й ляхови служить!» [106]. І самою назвою, і змістом публікація співзвучна поезіям І. Франка «Не пора» та «Наймит». Автор недвозначно показує, що діялося під час панування шляхетської Польщі та царської Росії на Україні. Частину тексту конфіскувала цензура. М. Зубрицький нагадує читачам, що І. Франко кличе: «Русине! відвічний рабе, скинь ярмо, лиши панську кухню, вийди з панської стайні, перестань на своїх ворогів робити, а поклади свою хату, як в пісні співається: «Будуй, будуй з лободи, до чужої не веди», хоча маленьку і тісну, а працюй для себе, для своєї родини, на добро і гаразд своєї України».

Цілком зрозуміло, що М. Зубрицький тут відкрито закликає до праці над створенням незалежної української держави. Власне ця велика і цілком природна мета нашої нації керувала кожним учинком Михайла Зубрицького-дослідника і громадсько-політичного діяча.

Hryhoriy DEMYAN

LITTLE KNOWN FACTS ABOUT THE BIOGRAPHY AND SCHOLARLY ACTIVITY OF MYKHAYLO ZUBRYTS'KYI

The life and patrimony of the Ukrainian historian, ethnographer, folklorist and political activist Mykhailo Zubryts'kyi (1856—1919) have not yet been adequately researched. Whereas the scholar and publicist published over 325 works (based largely on ecclesiastical and personal documents, the popular oral tradition, and other areas of the spiritual and material culture of the Boiko Ukrainian ethnographic group), occasional studies have been carried out on only some fifteen to twenty of his works.

As a historian, M. Zubryts'kyi studied a variety of topics: the situation of peasants during the period of serfdom and after their emancipation, the attitudes of people in the Verkhovyna region toward recruitment for foreign military service, instances of widespread famine and the outbreak of epidemics, and the struggle for the development of education and culture. In addition, the scholar found and published a large number of documents concerning Ukrainian priests and peasants.

As a folklorist, M. Zubryts'kyi recorded and published folktales, folksongs, anecdotes, sayings, and proverbs, information on construction and agriculture, shoes and clothing, on sheep herding and related industries, on agricultural and musical instruments, on family and social life, on trade, anthroponymy, beliefs, folklore, the calendar, and legal perspectives.

As both a scholar and a socio-political activist, M. Zubryts'kyi directed his work toward the raising of national consciousness and nationbuilding.

---

[105] З[у б р и ц ь к и й] М. Тихий, але ревний патріот // Діло.—1898.—24 берез. (5 квіт.), 26 берез. (7 квіт.); й о г о ж. Геростратова робота // Діло.—1899.—4(16) жовт.; й о г о ж. Кілька слів з нагоди статті «Діла» п.з. «Лицеміри» // Діло.—1901.—17(30) берез.; й о г о ж. Епохальна приключка у москвофілів // Діло.—1902.—6(19) лип.; [й о г о ж]. Москвофіли на услугах польщини // Діло.—1902.—15(28) черв.; С в і й [псевдонім М. Зубрицького]. Москвофільство в ієрархії // Діло.—1903.—27 листоп. (10 груд.) та інші.

[106] З[у б р и ц ь]к и й М. «Не пора, не пора москалеви й ляхови служить!» // Свобода.—1912.—19, 26 верес., 3, 10, 17 жовт.

Мирослав МОРОЗ

ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РАЙМУНДА КАЙНДЛЯ

Австрійського вченого Раймунда-Фрідріха Кайндля згадують тепер у роботах, що стосуються історії, археології та етнографії Буковини і Гуцульщини, використовуючи здебільшого фактичний матеріал, який він зібрав. Але наукову спадщину вченого — кількісно дуже велику — досі належно не вивчено, не всю її зібрано, зареєстровано в бібліографії, проаналізовано. Тим часом Р. Кайндль більше двох десятиліть працював на полі етнографії українського народу, залишив по собі досить помітний слід *.

Праці Р. Кайндля в наш час малодоступні, оскільки друковані в німецьких та австрійських виданнях, які важко знайти. Неприйнятний для нас пангерманізм його історичних досліджень. У них він постійно підкреслював благородний вплив, який нібито мали німці протягом віків на економіку та культуру західноукраїнських земель. Майбутнє цього краю бачив у посиленні німецького впливу. В своїх працях про Буковину дошукувався навіть найменших його слідів, але не хотів помічати шкідливості германізації для української культури.

Водночас він прихильно ставився до українського народу, працював на його користь, чесно писав про автохтонність на Буковині й у Східній Галичині слов'ян. Народознавчі дослідження Р. Кайндля про Буковину, Гуцульщину та інші етнографічні регіони Західної України з фактологічного погляду цілком об'єктивні.

Вартість етнографічних праць Р. Кайндля основується, насамперед, на достовірності. Він писав тільки про те, що бачив. У його дослідженнях немає згадок про попередників. Ця особливість має свої як позитивні, так і негативні моменти. Р. Кайндль не звертав уваги на матеріали та дослідження інших учених, не наводив паралелей, і тому інколи виявлялося, що подібні спостереження вже зібрано й опубліковано.

Р. Кайндль був в особистих контактах із західноукраїнськими істориками та етнографами. Збереглися його листи до І. Франка та В. Гна-

---

* Головні праці Р. Кайндля, часто з його дарчими написами, є у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника АН України та Науковій бібліотеці Чернівецького університету.

тюка,— на жаль, ще ніким не використані,— які свідчать про приязні взаємини поміж ними. Так, у листуванні з І. Франком другої половини 1890-х рр. порушено питання підготовки на основі матеріалів адресата етнографічно-фольклорного збірника українською мовою, який планувалось видати в серії публікацій Наукового товариства імені Шевченка. З невідомих причин до цього не дійшло, але добірку матеріалів І. Франко все ж надрукував у п'ятому томі «Етнографічного збірника» [1].

І. Франко та В. Гнатюк, а також інші українські історики та етнографи позитивно оцінювали внесок Р. Кайндля в українську етнографію. У рецензії на його статтю «Етнографічні поїздки у Східні Карпати» В. Гнатюк, високо оцінивши дослідження, заохочує автора до дальших студій, висловлює побажання, щоб частіше появлялися такі матеріали, які приносять честь автору, а чужинців ознайомлюють з побутом українського народу [2].

В. Гнатюк указав на важливу грань наукової діяльності Р. Кайндля. Його статті про українців, опубліковані у відомих австрійських та німецьких народознавчих журналах, призначалися головно для зарубіжних учених — з них вони черпали відомості про населення Західної України та Буковини. У цьому напрямі Р. Кайндль зробив дуже багато.

Раймунд-Фрідріх Кайндль народився у Чернівцях 31 серпня 1866 р. в сім'ї вчителя, який був також музикантом, художником і дрібним промисловцем (мав у Чернівцях млин та фабрику кахель). Його дід походив з Нижньої Австрії, а баба — з міста Франкфурта-над-Рейном у Німеччині. Уже в дитинстві пильно придивлявся до побуту українців, молдаван, циган, які проживали на Буковині. Як писав у автобіографії *, зацікавлення народною творчістю українців зародилося в нього під впливом служниці сім'ї, буковинської селянки. У Чернівцях 1885 р. закінчив гімназію, вивчав історію в Чернівецькому університеті, працював деякий час учителем. 1893 р. отримав науковий ступінь доктора історії. З 1896 р. працює професором австрійської історії в Чернівецькому університеті, пізніше — деканом історичного факультету, а у 1912—1913 рр.— ректором університету. 1911 р. за заслуги для української етнографії обраний дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові. 1915 р. переїздить до Граца в Австрії, де викладає історію в університеті. Р. Кайндль помер 15 березня 1930 р. в Граці [3]. У воєнне лихоліття пропав його архів, у ньому напевно були матеріали про зв'язки вченого з діячами української науки та громадського життя.

Ми вже говорили про причини, які утруднюють вивчення спадщини Р. Кайндля. Але й те, що нам відоме, дає можливість визначити провідні теми, до яких він постійно повертався і які нас цікавлять безпосередньо.

---

[1] Фольклорні матеріали: Із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля // Етногр. зб.— 1898.—Т. 5.—С. 141—153.

[2] Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі — Записки НТШ).—1901.— Т. 41, кн. 3.—С. 38—40. Бібл.

* У життєписі Р. Кайндля з 1923 р. мова йде про дитинство, роки навчання, пошуки етнографічних матеріалів. Є тут відомості про громадське та культурне життя Буковини в останній чверті XIX та на початку XX ст. Р. Кайндль писав, що хоча відстоював передовсім інтереси німців, але був за мирну співпрацю всіх народів і «мав серце для всіх них, особливо до українців». Автобіографія зберігається у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника АН України, № И-12292.

[3] Некролог див.: Записки НТШ.— 1931.— Т. 151.— С. 235—240.

Серед численних історичних монографій Р. Кайндля багате фактичним матеріалом дослідження «Буковина в 1848 і 1849 роках», яке прихильно оцінив І. Франко [4] і використав у своїй праці про Лук'яна Кобилицю. Обширний матеріал зібрано в його працях про заселення Буковини від часу приєднання її до Австрії 1772 р., про буковинських селян та звільнення їх з-під панщини. Зберігає вартість історія Чернівців від найдавніших часів, написана до 500-річчя міста й видана 1908 р. Р. Кайндль — автор двотомної історії Буковини. Ряд праць учений присвятив історії німців у Галичині та Буковині [5], німецькому праву, народній творчості німецьких колоністів. Він досліджував також історію Угорщини, Чехії та Польщі.

Під керівництвом Р. Кайндля проведено археологічні розкопки на Буковині та в Галичині, про що надруковано звіти у фахових журналах, а знайдені предмети доби неоліту збагатили музеї, головно Чернівців.

Однією з перших його робіт з етнографії Буковини є праця, написана у співавторстві з Олександром Манастирським [6] — буковинським церковним та громадським діячем, архимандритом, автором підручників з релігії для народних шкіл. Це мав бути своєрідний довідник енциклопедичного характеру з історії та етнографії Буковини. У перших двох його частинах ішлося про населення, що проживало у Північній Буковині. Про мешканців з-над ріки Серету передбачалося подати відомості в третій книзі, але при вивченні матеріалів виявилося, що переважно українське населення цього рейіону з етнографічного погляду мало чим різниться від людності північної частини Буковини, а тому автори не продовжили працю.

У першій частині компілятивно подано історію Буковини. Більшу цінність має друга частина, у якій викладено етнографію. Автори пишуть про сімейну обрядовість від народження до смерті, про буковинську хату, обійстя, заняття населення, народний календар та вірування. У невеликій праці їм вдалося систематизувати основні відомості про етнографічні особливості краю.

Згодом Р. Кайндль часто повертався до етнографії Буковини. Його цікавлять поселення [7], але найбільше — календарна й сімейна обрядовість, вірування. На увагу заслуговують, передусім, два описи весілля [8] та описи звичаїв під час Різдва, Нового року і Йордану [9]. Високо оцінив працю Р. Кайндля про Великдень на Буковині [10] В. Гнатюк, відзна-

---

[4] Див.: Записки НТШ.—1902.—Т. 48, кн. 4.—С. 24—25. Бібл.

[5] Одну з них рецензував І. Франко. Див.: Записки НТШ.—1910.—Т. 95, кн. 3.—С. 209—215. Бібл. Також у кн.: Франко І. Зібр. творів: У 50 т.—К., 1983.—Т. 38.—С. 464—470.

[6] Kaindl R., Manastyrski A. Die Ruthenen in der Bukowina.— Чернівці, 1889—1890.—Т. 1—2.

[7] Die Verteilung der Siedlungen in der Bukowina // Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft.—Wien, 1891.—S. 507—534.

[8] Ruthenische Hochzeitgebräuche in der Bukowina // Zeitschrift des Verein für Volkskunde.—1901.—S. 158—169, 280—286; Die Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth (Bukowina) // Globus.—1904.—Bd. 85, N 18.—S. 281—288.

[9] Die Weinachtsfeier in der Bukowina und in Galizien // Leipziger Zeitung. Wissenschaftliche Beilage.—1894.—N 152.

[10] Das Osterfest in der Bukowina // Beilage zur «Allgemeinen Zeitung» (München).—1901.—N 79.

чивши багатство та оригінальність зібраних матеріалів [11]. Оригінальною є стаття Р. Кайндля про писанки на Буковині та в Галичині [12]. Учений опублікував записи казок та легенд із Буковини, які зібрав у 50-х рр. XIX ст. Олександр Попович [13], подав добірку буковинських та галицьких приповідок [14], а також досліджував вірування в чари, де мова про відьом, чарівників, прокляття, способи ворожіння і засоби проти них [15].

Праць Р. Кайндля з етнографії Буковини є далеко більше. На деякі з них звернула увагу українська преса відразу після їх публікації. О. Маковей переклав його статтю про знану з українських гагілок постать єврея Зельмана, у якій Р. Кайндль довів документально, що Зельман — історична особа [16].

Позитивно оцінюючи етнографічні праці Р. Кайндля, В. Гнатюк звернув увагу на неправильне вживання в них етнічної та історичної назви українців Буковини і Галичини. Мешканців прикарпатських місцевостей Р. Кайндль називає «підгірянами» на відміну від горян — гуцулів, бойків та лемків. В усіх працях про українців західного регіону, включаючи й Буковину, Р. Кайндль противиться вживанню етноніма «українці» або навіть «Русь-Україна», терміна, якого дедалі частіше в 1890-х рр. уживано, зокрема, у виданнях Наукового товариства імені Шевченка. Українці, на його думку,— це тільки мешканці Наддніпрянщини. Галицьке й буковинське населення він називає офіційним австрійським терміном «русини» (die Ruthenen). Р. Кайндль визнавав існування в карпатському регіоні трьох етнографічних груп — гуцулів, бойків, лемків. Для окреслення мешканців низинних околиць Галичини вживає термін «русини» (die Ruthenen). Під цю назву він підводить Покуття, Поділля.

Така непослідовність і дала підставу В. Гнатюкові твердити, що Р. Кайндль не може дати собі ради з назвами населення Західної України [17].

З усіх етнографічних груп Західної України Р. Кайндль найбільше уваги присвятив гуцулам. Майже щороку в 1890-х і 1900-х рр. він подорожував по Гуцульщині, і після кожної поїздки з'являлися друком нові матеріали. Ці експедиції він здійснював коштом Віденського антропологічного товариства. Його поїздки по Гуцульщині фінансували також Австрійське народознавче товариство й етнографічний музей при ньому, для якого вчений закуповував експонати. У багатьох місцевостях Р. Кайндль мав добрих інформаторів, таких, як В. Козарищук з Довгополя, послугами якого користувався також І. Франко. Він був таким частим гостем у гуцульських селах, що місцеві люди називали його «гуцульським німцем». Велику допомогу подавала вченому дружина Людмила (у молодості вона жила на Гуцульщині), яка була співавтором деяких його праць про цей регіон. В. Гнатюк відзначав сумлінність статей

---

[11] Записки НТШ.—1902.—Т. 48, кн. 4.—С. 37. Бібл.

[12] Ostereier in der Bukowina und in Galizien // Zeitschrift für österreichische Volkskunde.— 1899.— N 7—8.—S. 155—161.

[13] Ruthenische Märchen und Mythen aus der Bukowina // Zeitschrift des Verein für Volkskunde.—1899.—Bd. 9.—S. 401—420.

[14] Sprichwörter und Redensarten in der Bukowina und in Galizien // Zeitschrift des Verein für Volkskunde.—1902.—Bd. 12, N 4.—S. 443—448; 1903.—Bd. 13, N 1.—S. 75—84.

[15] Zauberglaube bei den Ruthenen // K a i n d l R. Kleine Studien.— Чернівці. 1893.

[16] Буковина.—1896.— № 67.

[17] Записки НТШ.—1902.—Т. 48, кн. 4.—С. 36—40. Бібл. У рецензії на працю: K a i n d l R. Die Namengebung der Ruthenen // Wiener Zeitung.—1902.— N 26—27.

Р. Кайндля про Гуцульщину. «На його праці,— писав він,— можна покликуватись сміло, будучи певним, що не знайде в них нічого тенденційного ані фальшивого, що, на жаль, у других учених не української народності аж занадто часто лучалося в їх наукових дослідах над українсько-руським народом» [18]. Він також звернув увагу на те, що у своїх дослідженнях Р. Кайндль приділяє увагу, зокрема, дрібним явищам, котрі не один етнограф поминув би мовчанкою, вважаючи їх зайвими.

У рецензії на працю «Гуцульщина» В. Шухевича І. Франко відзначив, що про цей край маємо ряд цінних (wertvolle) досліджень професора Кайндля. Але часто в них, указав І. Франко далі, гуцульські матеріали подано поряд з негуцульськими, дотепер опубліковані його праці ще не дають вичерпної характеристики етнографії всієї Гуцульщини [19].

У Р. Кайндля тільки більших розміром та важливіших значенням праць про Гуцульщину є близько 25 назв. Серед них монографія [20], яка охоплює велике коло питань, накреслених, правда, коротко, але правильно. Вона придатна для першого ознайомлення з цим краєм, після її прочитання можна перейти до спеціальних праць. Досліджено в монографії матеріальну й духову культуру, сімейний та календарний цикли обрядів, звичаєве право, народну медицину, космогонію, вірування. Подано зразки народної творчості українською мовою і в перекладі на німецьку. Видання добре ілюстроване.

Усі інші праці Р. Кайндля про Гуцульщину розглядають окремі питання. Його найбільше цікавило будівництво житла та допоміжних споруд. Важливішою серед них є стаття «Хата і подвір'я у гуцулів» [21], у якій на основі багатого матеріалу, який зібрав учений, описано гуцульську хату, подвір'я, а також вірування, які супроводжують будівництво,— від вибору місця до вселення. В. Гнатюк у рецензії вважав, що ця праця бездоганна [22].

Із цим дослідженням тісно пов'язана стаття «У гуцулів долини Пруту» [23], присвячена описові будівництва житла в околицях Космача, Яремча, Дори, Микуличина. Порівнявши будівлі над Прутом з житлом східної частини Гуцульщини, автор приходить до висновку, що різниць поміж ними практично немає [24].

У статті «Нові причинки до етнології і народознавства гуцулів» [25] є відомості про гуцульський дім і хатній інвентар. Від В. Козарищука записано гуцульські вірування про вужів, веретільниць, обряди родильні й похоронні. Заслуговує на увагу опис перших проявів боротьби гуцулів з пияцтвом.

---

[18] Записки НТШ.—1898.—Т. 21, кн. 1.—С. 30. Бібл.

[19] Zeitschrift für österreichische Volkskunde.—1902.— N 5.—S. 204—205.

[20] Die Huzulen: Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung.—Wien, 1894.

[21] Haus und Hof bei den Huzulen: Ein Beitrag zur Hausforschung in Österreich // Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien.—1896.— Bd. 26.—S. 147—185.

[22] Записки НТШ.—1898.—Т. 21, кн. 1.—С. 31—34. Бібл.

[23] Bei den Huzulen im Pruththal: Ein Beitrag zur Hausforschung in Oesterreich // Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien.—1897.— Bd. 27.—S. 210—223.

[24] Рец. В. Гнатюка: Записки НТШ.—1898.—Т. 26, кн. 6.—С. 46—47. Бібл. Також рец. у журн. «Живая старина»: 1899.—Вып. 2.—С. 275—276.

[25] Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen // Globus.—1896.—Bd. 69, N 5—6. Рец. І. Франка див.: Kurjer Lwowski.—1896.— N 120.—S. 7.

Цій темі Р. Кайндль присвятив працю «Пророк, картина з життя гуцулів», яку переклав й умістив у газеті «Буковина» О. Маковей [26].

У дослідженні про народний календар [27] Р. Кайндль дошукується елементів поганства. Багатотемна його стаття «Етнографічні поїздки у Східні Карпати» [28], яка має чотири частини. У першій і другій мова йде про гуцулів Закарпаття з долини Ріки та обох Тис. У третій — про житло та одяг населення гуцульсько-бойківського пограниччя з-над рік Манявки, Чорної Бистриці та Лімниці. Четверта частина подає добірку вірувань, пов'язаних з будівництвом.

У Р. Кайндля є кілька статей про вірування гуцулів. Про одну з них — «Вірування в чари у гуцулів» [29] — В. Гнатюк у рецензії висловився як про таку, що без неї обійтися вже не можна буде [30]. Р. Кайндль пише про народні погляди на погоду, замовляння хвороб, чари дівчат, щоб привабити жениха, забобони мисливські, рибальські, лісорубів і плотогонів. Тут же вміщено легенди про закопані скарби.

В іншому дослідженні — про народну метеорологію [31] — зібрано також забобони про град, дощ, чарівниць і наведено вірування про бабу Євдокію, яка викликає в березні снігові бурі.

Міфічній постаті баби Явдохи або Докії, яку пов'язують з календарною Євдокією, що припадає на 13 березня, Р. Кайндль присвятив окреме дослідження [32], у котрому зібрав кілька розповідей про неї. Це вона, за віруваннями, змінює погоду, коли після короткого потепління приходять холод і сніговії.

Р. Кайндль зібрав також інші матеріали про вірування гуцулів та їхніх сусідів: про душу та її мандрівки після смерті [33], про гори й інше [34].

Оригінальним є дослідження Р. Кайндля про звичаєве право гуцулів [35]. Наприкінці XIX ст. державні закони повністю витіснили народні правні погляди. Але років 150 тому в побуті гуцули користувалися тільки звичаєвим правом, залишки якого можна знайти ще й тепер. У дослідженні автор подає основні відомості про родинне звичаєве право, а далі — про спадкове, народні звичаї при купівлі та продажу, про винагороду за знайдені речі.

Народ не осуджував крадіжки дров у державному або поміщицькому лісах. Великим злочином була крадіж майна в односельців. Не вважалося гріхом побити лихваря та сварливу жінку.

У поглядах на джерела назви «гуцул» Р. Кайндль не був оригіналь-

---

[26] Буковина.—1895.—№ 28.

[27] Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen // Mitteilungen der k.k. Geographischen Gesellschaft.—1896.—Bd. 39.—S. 401—446.

[28] Ethnographische Streifzüge in den Karpathen: Beiträge zur Hausforschung in Österreich // Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien.—1898.—Bd. 28.—S. 223—249.

[29] Zauberglaube bei den Huzulen // Globus.—1900.—Bd. 76.—S. 15—17.

[30] Записки НТШ.—1901.—Т. 41, кн. 3.—С. 38—40. Бібл.

[31] Die Wetterzauberei bei den Ruthenen und Huzulen // Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft.—1894.— Bd. 37.—S. 624—642.

[32] Baba Jaudocha Dokia // Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn.—1896.—Bd. 2.—S. 222.

[33] Die Seele und ihre Aufenthalsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen // Globus.—1895.—Bd. 67, N 23.

[34] Höhönkultus in den Karpathen // Die Sonntagszeit.—Wien, 1904.—Beilage zu N 56.

[35] Die Volksthümliche Rechtsanschauungen der Rusnaken und Huzulen // Globus.—1894.—Bd. 66, N 17.—S. 270—275.

ний, він повторює відоме твердження, що це слово походить від румунського «hoț» і означає «злодій». Р. Кайндль висунув гіпотезу про скіфське походження гуцулів, але цей його погляд не був підтриманий [36].

Учений подавав точні фактичні відомості про гуцулів і вимагав цього від інших. У низці статей він виступає проти викривленого змалювання життя гуцулів у белетристичних творах німецьких авторів, зокрема у книжках Гельвальда «Забутий народ у Карпатах» (1886) і «Серед напівдикунів у Європі» (1894). Інспірував ті фальшиві відомості австрійський письменник К. Францоз, який у повістях «Боротьба за право» та «З напів-Азії» подав неправильну інформацію про гуцулів [37].

Р. Кайндль перший і чи не єдиний, хто писав про рибальство і мисливство гуцулів [38]. Тому його статті зберегли вартість до наших днів.

У дослідженні про мисливство цікавими є історичні екскурси, у них використано грамоти з XV і XVI ст. Дичиною і сіном населення сплачувало різні данини аж до середини XIX ст., але наприкінці віку мисливство й рибальство на Гуцульщині підупали. Р. Кайндль подає специфічну гуцульську термінологію, описує способи ловлі риби і полювання, зокрема на ведмедя. Наводить також вірування про звірів, гадюк, птахів, гуцульські рибальські й мисливські забобони.

Історик М. Кордуба в огляді праць Р. Кайндля про Буковину й Гуцульщину [39] твердив, що «знайшла Русь буковинська» в ньому «ревного і сумлінного етнографа-збирача», який опрацював частину території, найменше досі знану, і через те «вельми учинив прислугу нашій етнографічній науці».

Інші етнографічні регіони Західної України у працях Р. Кайндля досліджені меншою мірою. Серед лемків він, видно, не був, нічого про них не писав. Бойківщині присвятив повністю тільки одну статтю — про народні вірування [40], частково про цей регіон є згадки в інших працях.

У статті «З народних вірувань бойків» [41] Р. Кайндль, посилаючись на праці І. Верхратського, В. Охримовича та І. Франка, викладає зміст їхньої полеміки про походження етноніма «бойки», а далі подає відомості про обряди календарного циклу, вірування, пов'язані з будівництвом хати, про характерну і для Бойківщини велику сім'ю і снохацтво.

Поза Буковиною й Гуцульщиною Р. Кайндль бував у ряді інших регіонів Галичини, найчастіше — в селах біля Рогатина. Записані тут етнографічні матеріали подано у статті «З народних вірувань русинів у Галичині» [42], у якій описано календарні та сімейні обряди, а також побут населення, вірування про хату, подвір'я, хліви, поля, народну медицину.

---

[36] Die Huzulen sind Skythen: Ein Beitrag zur Heimatskunde.— Чернівці, 1887.

[37] Die Wahrheit über die Huzulen // Mitteilungen der geographischen Gesellschaft.— 1894.—Bd. 37.—S. 272—276.

[38] Das Wild und Wildglaube der huzulischen Jäger // Österreichische Forst und Jagdzeitung.— 1898.— N 7; Jagdaberglaube und Jagdgeheimnisse bei den Huzulen // I b i d.— N 12; Die Fischerei bei den Huzulen // I b i d.— N 15; Die Jagd bei den Huzulen // I b i d.— N 38. Рец. В. Гнатюка на ці праці: Записки НТШ.—1898.—Т. 26, кн. 6.—С. 45—51. Бібл.

[39] Кордуба М. Розвідки д-ра Р. Кайндля з етнографії руської // Записки НТШ.— 1896.—Т. 11, кн. 3.—С. 1—10.

[40] Aus der Volksüberlieferung der Bojken // Globus.—1902.—Bd. 80, N 10.

[41] Рец. В. Гнатюка: Записки НТШ.—1902.—Т. 48, кн. 4.—С. 37. Бібл.

[42] Aus dem Volksglauben der Ruthenen in Galizien // Globus.—1893.—Bd. 64, N 6.

Велику частину дослідження «Хата і двір у русинів» [43] присвячено обгрунтуванню терміна «руснаки». Р. Кайндль також пише про те, як населення Прикарпаття вибирає місце під будівництво хати, про пов'язані з цим вірування. Описано інтер'єр та обряд входин у хату [44].

Сучасні дослідники карпатського полонинського господарства дуже цінують працю Р. Кайндля «Годівля худоби і пастуші вірування серед гуцулів» [45]. До цієї теми Р. Кайндль повертався неодноразово.

У статті «Будинок німецького колоніста в Галичині і вплив його на житло місцевого населення» [46] автор пише про те, яким було селянське будівництво в Галичині наприкінці XVIII ст. Хати були курними, через що часто спалахували пожежі, складалися лише з однієї кімнати, у якій велику площу займала піч. Камінь і цеглу використовували рідко.

Австрійська влада видала закони, що зобов'язували мурувати комини, але населення часто їх нехтувало. Певний вплив на поліпшення житлового будівництва мали хати німецьких колоністів.

Кілька років підряд друковано працю Р. Кайндля «Причинки до народознавства східнокарпатського регіону» [47]. Це, власне кажучи, збірка невеликих зарисовок про обряди календарного циклу та вірувань. Є нарис про Різдво, Великдень, день Андрія, похорон самогубця, гуцульська казка про чорта та легенда про Довбуша, записана на Гуцульщині розповідь про землетрус, народні вірування про австрійського цісаревича Рудольфа, анекдот про перебування русина у Відні та інші. Крім того, в цьому циклі подано румунські матеріали.

Велика добірка дитячого фольклору з Буковини й Галичини охоплює тексти як українців, так і поляків. Вони подані мовою оригіналу й у перекладі на німецьку. Не вказані в добірці інформації про час та місце запису і прізвище інформатора. Цим же хибує його добірка приповідок з Галичини й Буковини [49].

Р. Кайндль досліджував етнографію та фольклор також інших народів, які проживали на Буковині,— молдаван, циган, євреїв. Низку статей присвячено переселенцям із Росії, так званим липованам, які емігрували на Буковину, втікаючи від переслідувань царського уряду за їхні релігійні інновації [50].

До Угорщини належала провінція Мармарош, яку заселяли українці. Спостереження з поїздки на Мармарощину Р. Кайндль подав в окремій

[43] Haus und Hof bei den Rusnaken // Globus.—1896.—Bd. 71, N 9.

[44] Рец. В. Гнатюка: Записки НТШ.—1898.—Т. 21, кн. 1.—С. 34—37. Бібл.

[45] Viehzucht und Viehzauber in den Ostkarpathen // Globus.—1896.—Bd. 69, N 24. Переклад польською мовою: Pasterstwo i wierzenia pasterskie huculów // Lud.—1896.—T. 2.—S. 201—210.

[46] Das deutsche Ansiedlungshaus in Galizien und sein Einfluss auf die einheimische Bauernhaus // Globus.—1910.—Bd. 97.—S. 104—110, 117—123.

[47] Beiträge zur Volkskunde der Ostkarpathengebietes // Zeitschrift für österreichische Volkskunde.—1900.—N 6.—S. 237—247; 1902.—N 6.—S. 237—247; 1907.—N 1.—S. 315—321; 1908.—N 1.—S. 92—98.

[48] Lieder, Necreime, Abzählverse, Spiele, Geheimsprachen und allerlei Kunterbunt aus Kinderwelt in der Bukowina und Galizien // Zeitschrift des Verein für Volkskunde.—1898.—N 1.—S. 67—73; N 2.—S. 182—188; N 3.—S. 314—322.

[49] Див. посилання 14.

[50] Важливіша з них: Das Entstehen und die Entwickelung der Lippowaner — Colonien in der Bukowina // Archiv für österreichische Geschichte.—1896.—Bd. 83.—S. 234—318.

статті [51], пишучи про місцевий побут, головно злидні. У статті вміщено й етнографічні матеріали.

Учений виступав також з теоретичними працями — про предмет та завдання етнографії, фольклористики, взаємозалежність цих дисциплін. Оригінальним дослідником згаданих питань він не був. Брошуру «Народознавство, його значення, його ціль і його методи» [52] гостро критикував І. Франко. Р. Кайндль, писав він, «гарний збирач і в певних спеціальних обсягах добрий етнолог: його досліди над матеріальною культурою Гуцульщини запевняють йому (обік його історичних праць) видне місце в науці. Але він не теоретик і не фольклорист і для того було помилкою з його боку братися до оброблювання теми невідповідної для нього» [53].

Ми розглянули основні напрями українознавчих досліджень Р. Кайндля. Загалом беручи, його внесок в українську етнографію вагомий, вартий уваги. Досі зберігає інформативну вартість великий фактичний матеріал, який нагромадив учений. Пошуки й знахідки Р. Кайндля полегшать дальшим поколінням етнографів дослідження згаданих етнографічних регіонів. Велика заслуга австрійського вченого в ознайомленні зарубіжних етнографів з матеріальною та духовною культурою українців Буковини й Галичини, розвитком етнографії та історичної науки в Західній Україні.

Myroslav MOROZ

THE ETHNOGRAPHIC ACTIVITY OF RAIMUND KAINDL

The Austrian historian and ethnographer Raimund-Friedrich Kaindl wrote historical studies about Bukovyna and the city of Chernivtsi, about the situation of peasants under serfdom and after its abolition in 1848, and about German settlers in Western Ukraine.

As an ethnographer and folklorist, R. Kaindl focussed on Bukovyna, and on the Hutsul and Boiko regions. Printed in the leading ethnographic publications of Austria and Germany, his works informed Western scholars about the life and customs of Ukrainians.

R. Kaindl was a friend of Ivan Franko and Volodymyr Hnatiuk, both of whom valued highly his contributions to Ukrainian ethnography.

The article illustrates the main directions of R. Kaindl's research in Ukrainian ethnography and folklore, and urges the further study of this corpus by contemporary scholars.

[51] Aus der ungarichen Marmarosch Volkswirtschafliche Skizze // Beilage zur Allgemeinen Zeitung.— München, 1898.—N 50.

[52] Die Volkskunde, ihre Bedeutung, ihre Ziele, ihre Methode.— Leipzig; Wien, 1903.

[53] Рец. І. Франка: Записки НТШ.—1904.—Т. 60, кн. 4.—С. 33—34. Бібл.

Йосип ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ

НЕСТОР МАЛЕЧА — ЕТНОГРАФ, ФОЛЬКЛОРИСТ, ФІЛОЛОГ

До кола яскравих постатей україністів, що в часи сталінського терору були злочинно вирвані з національного культурного процесу 30-х рр. і наукові здобутки яких, безперечно, мають бути повернені народові, належить і Нестор Малеча — етнограф, фольклорист, філолог, педагог і краєзнавець.

Пропонована стаття написана переважно на підставі матеріалів, що зберігаються в особистому архіві Н. Малечі в Центральній науковій бібліотеці імені В. Вернадського АН України (далі — ЦНБ АН України), фонд 271. Важливі відомості про Н. Малечу подали його дружина Марія Малеча (нині уже покійна) та донька Ганна, а також завідувач кафедри російської мови Уральського педагогічного інституту Кабіра Віалієва, за що висловлюємо їм щиру подяку.

Нестор Малеча народився 8 листопада 1887 р. у селі Струговській Буді Суразького повіту Чернігівської губернії (тепер Суразького району Брянської області Російської Федерації) у сім'ї священика. Батько хотів дати синові духовну освіту і послав його до Новгород-Сіверської бурси, а потім — до Чернігівської духовної семінарії. Однак усупереч волі батьків через два роки він вступає у Новгород-Сіверську класичну гімназію. 1904 р. був відрахований з «вовчим білетом» — за участь у революційному русі. Закінчивши 10-ту Петербурзьку гімназію, Н. Малеча у 1905 р. стає студентом біологічного факультету Вільної вищої школи П. Лесгафта в Петербурзі, однак закінчити її не зміг, бо за розповсюдження нелегальної літератури (перевозив із Петербурга в Чернігів та Стародуб підпільні видання) та активну участь разом із своїм старшим братом Семеном — студентом Петербурзького університету — в революційній роботі серед селян і робітників тютюнових плантацій Стародубського та Новгород-Сіверського повітів у 1907 р. був арештований і просидів у Стародубській тюрмі 11 місяців. Брата в цій же тюрмі було вбито [1]. Отже, Н. Малеча вже з молодих років мав виразну громадську і політичну пози-

---

[1] Я. Шум'яцький у своїй брошурі «Революционная провинция» (М., 1926.—С. 46, 47, 50) помилково пише, що при спробі втечі був убитий Н. Малеча, а не брат Семен; див. також: Щербаков В. Из истории соц. демократии на Черниговщине.—Х., 1928.—С. 160, 173. На честь С. Малечі одну з вулиць міста Стародуба (тепер Брянської області Російської Федерації) названо його ім'ям, на могилі споруджено обеліск. У селі Суворові вирішено було спорудити обеліск для увіковічення пам'яті про повстання селян, що мали намір звільнити з тюрми С. Малечу.

цію, був непримиренним до соціального та національного гніту. До 1910 р. він належав до соціал-демократичної партії, потім до 1918 р. був членом соціал-демократичної партії України, з 1919 р.— безпартійний.

Із 1910 по 1913 р. Н. Малеча відбував військову службу — служив діловодом у штабі 4-ї піхотної дивізії, що дислокувалася в Генсьорові Ломжинської губернії Королівства Польського. Під час першої світової війни Н. Малеча знову був призваний в армію, де з листопада 1913 по липень 1915 р. працював наглядачем на реєстрації річкових вантажів Південного Бугу та Нижнього Дніпра (Миколаїв), а опісля — діловодом і згодом, по червень 1918 р.,— доглядачем 130-го зведеного евакогоспіталю (Херсон). Після демобілізації Н. Малеча працює в різних установах: у 1917—1918 pp.— секретарем українського міського комітету при Херсонській міській думі, з липня 1918 по листопад 1919 р.— членом термінологічної комісії лівобережних залізниць (Київ), а з грудня 1919 по липень 1921 р.— учителем української мови 3-ї класичної школи Миколаєва. У серпні 1921 р. Н. Малеча переїжджає до Києва, де спочатку працює інструктором із ліквідації неписьменності в штабі Київського військового округу, а потім — інспектором ліквідації неписьменності в Київському губернському відділі народної освіти, викладає українську мову і літературу в київських вузах. У цей час він плідно працює над підготовкою підручників та інших посібників для ліквідації неписьменності. Одночасно Н. Малеча з 1923 р. відвідує лекції на факультеті етнографії Київського історико-археологічного інституту, який успішно закінчує 1925 р. Бере активну участь у громадській роботі: з квітня 1926 по травень 1927 р. він — депутат Київської міської Ради депутатів. Із січня 1930 по січень 1932 р. директорує в Київському технікумі м'ясної промисловості й, за сумісництвом, з квітня по листопад 1933 р. в Інституті мовознавства ВУАН завідує лексичним бюро мовознавства АН УРСР. З листопада 1933 по березень 1934 р. Н. Малеча — голова комісії мов і викладач Київського фінансово-економічного інституту.

У березні 1934 р. Н. Малечу арештували і без суду, слідства і якихось конкретних звинувачень адміністративно вислали на три роки в Казахстан — у місто Уральськ.

Важко довелося Н. Малечі на новому місці. Спочатку він деякий час працював коректором місцевої обласної газети «Приуральская правда», а з квітня 1934 по січень 1936 р.— науковим керівником Західно-Казахстанського відділення Географічного товариства Казахстану. Власне, Н. Малеча був одним із засновників цього відділення. Він виявився добрим організатором краєзнавчих досліджень, сам безпосередньо брав участь у різних роботах, зокрема як збирач фольклору, впорядник і редактор ряду видань цього товариства тощо. З лютого 1936 по 1940 р. Н. Малеча — вчитель німецької та російської мов у середніх школах Уральська, з вересня 1937 по червень 1943 р. він викладає латинську мову в Уральській фельдшерській школі. Із серпня 1939 р. Н. Малеча починає працювати викладачем Уральського педагогічного інституту. Щоб мати офіційний документ про вищу філологічну освіту, він у 1945 р. закінчує цей же інститут, у якому працює викладачем. На всіх чотирьох курсах Уральського педінституту читає основні дисципліни лінгвістичного циклу: вступ до мовознавства, сучасну російську мову, історичну граматику російської мови, російську діалектологію, старослов'янську і латинську мови, загальне

мовознавство тощо. Тут, в Уральську, Н. Малеча починає активно працювати в новій для нього науковій галузі — російській діалектології, предметом своїх студій він вибирає говори російської мови середньої та нижньої течії річки Уралу. Дослідник розробляє програми для збирання відомостей з діалектології й ономастики, працює над кандидатською дисертацією. Але, як колишньому висланцю, на захист дисертації йому необхідно було одержати дозвіл ВАК [2]. У цьому значну допомогу йому подав академік В. Борковський [3]. У 1954 р. шістдесятивосьмилітній Н. Малеча на вченій раді Куйбишевського педінституту успішно захищає кандидатську дисертацію на тему «Фонетический строй территориального диалекта уральских казаков», а в 1958 р. одержує звання доцента. У серпні 1962 р. вчена рада Уральського педінституту обирає Н. Малечу на посаду професора кафедри російської мови, а в листопаді 1965 р. порушує клопотання перед ВАК про надання йому звання професора. Деякий час він завідував кафедрою російської мови Уральського педінституту, під його керівництвом виконано сім кандидатських дисертацій з русистики. В Уральському педінституті Н. Малеча пропрацював до 1975 р., після чого вийшов на пенсію.

Дружина Н. Малечі Марія за фахом вчителька початкових шкіл. Син Святополк 1923 року народження у 1941 р. зі студентської лави Київського університету був призваний в армію і з війни не повернувся. Донька Ганна закінчила історичний факультет Київського педагогічного інституту.

За свідченням дружини і доньки, наприкінці 40-х рр. міністр освіти УРСР П. Тичина запрошував Н. Малечу повернутися до Києва. Але він був зв'язаний широкими планами дослідження говорів уральських козаків і, як літня людина, що після такої важкої травми і поневірянь уже якось улаштувала своє життя на новому місці, утримався від цієї пропозиції. На перешкоді поверненню було й те, що за тодішніми законами колишній засланець не міг бути прописаний у Києві.

Із кінця 50-х і особливо в 70-х рр. Н. Малеча досить інтенсивно листується з українськими, зокрема київськими, мовознавцями Ф. Жилком, М. Жовтобрюхом, П. Горецьким, а також із В. Ганцовим (1892—1979), який після повернення у 1946 р. із заслання не міг ніде влаштуватися на роботу і жив безробітним у своєї небоги в Чернігові.

Н. Малеча був щирою, чуйною, доброзичливою людиною і радо ділився своїми широкими знаннями з колегами та учнями. За це він був у загальній пошані, мав заслужений авторитет і як фахівець, і просто як людина. У листопаді 1977 р. у дружньому колі учнів, колег і шанувальників Н. Малеча скромно відсвяткував свій 90-річний ювілей. 9 серпня 1979 р. його не стало.

Український науковий доробок Н. Малечі складають етнографічні, мовознавчі та методично-дидактичні праці.

Свою наукову діяльність Н. Малеча розпочав як етнограф. Перебуваючи на військовій службі, він у штабній літографії в Генсьорові таємно окре-

---

[2] Див. лист Міністерства освіти РРФСР директорові Куйбишевського педагогічного інституту від 9.VIII.1954 р. (ЦНБ АН України, від. рукописів, ф. 271, № 130).

[3] Див. лист В. Борковського до Н. Малечі від 30.XI.1953 р. (ЦНБ АН України, від. рукописів, ф. 271, № 172, арк. 1).

мою брошурою опублікував «Весілля в селі Пакуль Чернігівського повіту Чернігівської губернії». За свідченням самого автора, брошура мала формат учнівського зошита, обсяг — 51 сторінка, тираж — 10—15 примірників. Можливо, що написання «Весілля...» якось пов'язане з публікацією таких же праць В. Гнатюка, Ю. Кміта, В. Левинського та З. Кузелі в 1908 р.[4] Якщо це так, то вже тоді Н. Малеча добре був обізнаний із виданнями НТШ та основною проблематикою його Етнографічної комісії.

По примірнику «Весілля...» автор надіслав бібліотеці Київського університету та академікові О. Шахматову, який листовно висловив йому подяку і прихильно відгукнувся про саму працю. Останній примірник «Весілля...», що його зберігав Н. Малеча ще й в Уральську, у травні 1976 р. було надіслано в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України в Києві, але по дорозі він десь затратився. Розшуки примірників, надіслані на названі дві адреси ще 1912 р., на жаль, наслідків не дали. Хочеться сподіватися, що цю розвідку Н. Малечі, важливу не лише для етнографів та фольклористів, а й для мовознавців, усе ж вдасться відшукати.

У збірнику, присвяченому пам'яті В. Гнатюка, Н. Малеча опублікував статтю «З народної арифметики» [5], у якій розглядає виявлені ним розписки другої половини XIX ст., де поряд з арабськими числами суми податків зазначені ще й комбінаціями горизонтальних і вертикальних рисок, нулями, квадратами, та подібні способи позначення чисел карбами й зарубками на різних предметах із Київщини, Чернігівщини, Полтавщини. Дослідник подає цілі системи (для позначення одиниць, половини, четвертини одиниць, десятків, сотень та тисяч) такої народної бухгалтерії, якими користувались у минулому неписьменні чабани, чумаки тощо. Автор закликає до збору вцілілих матеріалів ще не дослідженої галузі етнографії і при цьому рекомендує користуватися виданою Полтавським губернським статистичним комітетом програмою К. Щербини[6].

У 1930 р. Н. Малеча опублікував докладну «Програму до збирання відомостей про плахти», що відкрила серію А програм до збирання етнографічних матеріалів Всеукраїнського етнографічного товариства, в заснуванні якого брав активну участь і Н. Малеча. Можливо, що автор мав намір підготувати на підставі зібраного матеріалу навіть окрему монографію про цей колись загальнопоширений вид традиційного українського жіночого одягу.

«Програма...» Н. Малечі переконливо свідчить не лише про високий теоретичний рівень, а й про широку фактологічну ерудицію автора як етнографа. Вона й тепер може бути добрим взірцем укладачам програм для збирання матеріалів до етнографічних, а навіть етнографічно-лінгвістичних чи лінгвістично-етнографічних атласів, що останніми роками з'являють-

---

[4] Див.: Гнатюк В. Бойківське весілє в Мшанци: (Старосамбірського повіта) // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1908.—Т. 10.— С. 1—29.— (Друга паг.); його ж. Весілє в Керестурі: (Бачбодрогської столиці, в полудневій Угорщині) // Там же.— С. 30—81; Кміт Ю. Бойківське весілє в Гвіздци: (Турчанського повіта) // Там же.— С. 82—100; Левинський В. Бойківське весілє в Доброгостові: (Дрогобицького повіта) // Там же.—С. 101—120; Кузеля З. Бойківське весілє в Лавочнім: (Стрийського повіта) // Там же.—С. 121—150.

[5] Див.: Матеріали до етнології й антропології: Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка.—Львів, 1929.—Т. XXI—XXII, ч. 1.—С. 363—368.

[6] Щербина К. Опыт программы для собирания народных математических сведений.— Полтава, 1893.

ся цілими серіями [7]. У зв'язку з цим вважаю доцільним на ній хоч коротко спинитися.

«Програма...» Н. Малечі складається з 10 розділів, що разом охоплюють 137 запитань: І. Матеріал і техніка його заготовлювання. Вовна на плахти. Виготовлення плахти. Фарбування (запитання 1—20). II. Техніка виробу плахти. Ткання плахти. Ткачі. Панські плахти. (21—59). III. Мистецьке оформлення плахти. Малюнки плахти. Зшивання пілок плахти. Прикраси плахт. Назви плахт (60—91). IV. Попередниця (92—97). V. Пояс (98—105). VI. Ношення плахти (106—124). VII. Походження плахти (125—128). VIII. Торгівля плахтами (129—131). IX. Плахта в народних поглядах, звичаях, віруваннях (132—134). X. Інші відомості (135—137). У кінці «Програми...» подано бібліографію.

Експлораторам при відповідях пропонується подавати поряд із словесним описом малюнки, розміри, схеми, збирати відомості навіть в архівах. Паралельно з етнографічними відомостями «Програма...» націлює й на широку фіксацію лексичних матеріалів. Наприклад, серед назв плахт подано за кольором: *синятка, жовтянка, червчанка...* за формою орнаменту: *кватирчаста, хрещата, кортата, підочкова...;* за малюнком: *степова рожа, мотилівка, реп'яхівка, гвоздикова, рачкова, грушівка, кривуляста...*

На жаль, немає відомостей, чи збирали за «Програмою....» Н. Малечі матеріали, скільки їх зібрано і яка їхня доля.

У рукопису залишилася цілком готова до друку монографія обсягом 161 сторінка машинопису «Дитячий фольклор. Лічилки», яку Н. Малеча підготував разом із дружиною Марією. На титульній сторінці внизу зазначено: «Київ, 1976». Очевидно, тоді праця була остаточно викінчена і надіслана до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України для опублікування. У рукопису 692 лічилки, кожна з них документована, з вказівкою, де, коли і ким записана чи з якого джерела взята. Переважну більшість матеріалів зібрали самі автори, використавши при цьому чимало лічилок, що наприкінці 20-х і початку 30-х рр. були зібрані етнографічними гуртками за анкетою-інструкцією Всеукраїнського етнографічного товариства. Досить докладно вибрано лічилки з друкованих джерел [8].

---

[7] Пор., наприклад, проект А. Доза 1942 р. «Nouvelle atlas linguistique de la France par régions», що був прийнятий французькими вченими, і з початку 50-х рр. територія Франції почала «покриватися» серією аж з 15-ти лінгвістично-етнографічних атласів. Див.: Gardette P. Atlas linguistique et étnographique du Lyonnais.—Paris, 1950—1976.—Т. I—V; Séguy J. Atlas linguistique et étnographique de la Gascogne.—Toulouse, 1954—1974.—Т. I—VI; Nauton P. Atlas linguistique et étnographique du Massif Centrale.—Paris, 1957—1963.— Т. I—IV та інші. У слов'янській діактології першою спробою подібної праці є дванадцятитомний «Atlas języka i kultury Ludowej Wielkopolski», що за редакцією З. Соберайського і Ю. Вурšти почав виходити з 1979 р. і до цього часу видано вже VI том (1991).

[8] Див., зокрема; Ястребов В. Материалы по этнографии Новороссийского края.— Одесса, 1894; Иванов П. П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде Харьковской губернии / Предисл. проф. Сумцова // Сб. Харьк. историко-филологического о-ва.— Х., 1890.—Т. II; Косач Лариса. Детские игры, песенки и сказки Ковельского, Луцкого и Новоградволынского уездов.—К., 1903; Левицька М. Лічилки й указівки до них // Тр. о-ва исследователей Волыни.— Житомир, 1911.— Т. V; Кашеваров П. Детские считалки // Просвещение Донбасса.—1923.—№ 6—7; Кравченко П. Детские игры // Наша школа.—1924.—№ 1—2; Плотников В. Считалки, собранные учащимися школы // Просвещение Донбасса.— 1924.— № 5—6.

Фактаж у дослідженні представлений з усіх регіонів України, хоча найбільше його з Києва (275 лічилок), Київщини (163), Чернігівщини (79), Донеччини (60), Харківщини (40). Н. та М. Малечі записували лічилки наприкінці 20-х і на початку 30-х рр. та на засланні в Казахстані від українського населення.

Задум підготувати таке дослідження виник, видно, раніше, проте, якщо судити з часу найінтенсивнішого збирання матеріалів, основна робота була здійснена в 1926—1929 рр. Праця тривала і в Уральську, де, очевидно, й була остаточно завершена.

Монографія М. та Н. Малеч є першою синтетичною працею про цей вид дитячого українського фольклору.

У вступній частині зауважується, що «...лічилки мають велике педагогічне значення, що вивчення їх відтуляє завісу дитячої усної народної творчості, що вони сприяють розвиткові у дітей знахідливості, дотепності, кмітливості, привчають дітей до ритму й складування, до рими, розвивають уміння виділяти склади, рахувати, бо часто зложені з числівників» (с. 3).

Свою багату колекцію лічилок автори розглядають не лише в літературному плані — як народнопоетичну дитячу творчість, а й з етнографічно-лінгвістичної точки зору. Як окремі виділено підрозділи: «Термін «лічилка», «Спосіб уживання лічилок», «Ритм лічилок, «Рима», «Віршові розміри», «Дитячі ігри та лічилки», «Мова лічилок», «Структура лічилок», «Парні слова», «Словник лічилок», «Сюжет лічилок», «Інтернаціональність лічилок», «Символіка лічилок». Значну увагу приділяється класифікації лічилок. Вони поділяються щодо: форми (віршові, прозаїчні, діалогічні, примовки), пов'язаності з певною грою, фонетичної структури, тематики та змісту (історичні, побутові, замовні, заумні, мішані, лічилки-казки, загадки, непристойні, шкільні, числові тощо). Розглядаючи віршові розміри, автори стверджують, що найчастіше тут трапляються хорей і дактиль, «бо при початку лічби треба... акцентувати перший склад чи слово сильніше» (с. 12), лише зрідка — ямб. Заслуговує на увагу спостереження, що в лічилках чимало іншомовних слів, арготизмів, перероблених та штучно вигаданих слів і звукових комплексів. Розглядаючи питання інтернаціональності лічилок, автори зауважують, що «структура лічилок усюди майже однакова, а також мета їх і спосіб вживання, тематика, ритм, рима», що «майже всюди лічилки починаються числівниками або числовими словами та ними ж кінчаються» і що «лічилки різних народів в більшій або меншій мірі відображають давні минулі історичні події» (с. 22). Цікавим є спостереження, що в українських лічилках та лічилках інших європейських народів помітне місце займають латинські числівники, і взагалі — латинські слова. Зумовлено це тим, що «в Середні віки в Західній Європі єдиною культурною мовою міжнародного значення була латинь» (с. 22). Для підтвердження сказаного як ілюстрації наведено німецькі, польські, болгарські та французькі лічилки (с. 22—23).

Для докладнішого уявлення про словник (мову) лічилок в монографії подається список найуживаніших у лічилках парних слів типу *ази-двази, ендель-бендель, жукир-букир, інтер-квінтер, сабе-фабе, шулим-булим* тощо — всього 266 (с. 17—21), алфавітний покажчик лічилкових елементів, тобто слів чи словосполучень, що дуже часто вживаються в лічилках і навколо яких твориться дитяча імпровізація (с. 123—129), та перелік лічилкових числових слів (с. 52—54). Дослідники конста-

тують велику різноманітність у лічилках назв чисел та числових слів першого десятка, особливо багато назв для перших п'яти чисел. Наприклад, для числівника — *один* — близько 80 (*аз, раз, азень, ай, айн, айне, ан, ана, андер, арци, ас, буна, вуна, гейне, ез, ей, екете, екто, елі, ен, енде, ендель, ендзе, ене, енікі, енпер, еньки, ес, етики, ец, ецик, поднота, сена, улиян, уно* тощо), для *два* — понад 80 (*бази, бандер, бані, барци, бати, бене, бено, беньки, бендзе, бентер, беті, бещик, бина, бінер, біне, біндель, біс, буно, дане, двазень, двока, дубла, дука, димер, пекто, пес, печик, піньки, подвонок, подвота, реме, цвай, цвайне* та інші), для *три* — 36 (*драй, жа, іки, потріта, рак, рач, ре, рекете, триян, трихачи, трико, туризей* і т. п.), для *чотири* — 32 (*інтер, квінтер, лепеті, ремено, різі, сикін, фака, фінтер, царицан, чато, чатир, чеді, четиряй* і т. ін.) тощо. Для кращої орієнтації подано порівняльну таблицю числівників першого десятка в українській, російській, латинській, грецькій, польській мовах, в арго польських старців, чернігівських лірників та кобзарів, російських офенів. Автори стверджують, що «лічба другого десятка в лічилках не зустрічається, бо на руках лише десять пальців» (с. 52).

Дослідження М. та Н. Малеч, отже, вносить певний вклад у вивчення лексики українських лічилок, проте слушною є думка авторів, що тема ця ще чекає свого вдумливого дослідника.

Завершує монографію «Абетковий реєстр лічилок» (с. 129—152), «Реєстр сіл і міст, де були записані лічилки» (с. 152—156) та «Бібліографія», що вміщує понад 50 позицій, у тому числі зарубіжних видань, зокрема польських, чеських, французьких, німецьких та англійських.

Розглянена праця М. та Н. Малеч, безперечно, дуже цікава і для фольклориста, і для етнографа, і для лінгвіста. Цю унікальну монографію варто видати.

Н. Малеча перший в історії дослідження творчості Т. Шевченка почав вивчати лексику його поетичних творів. 1916 р. у Миколаєві в друкарні І. Фефербойма він на власні кошти під псевдонімом Нестора Літописця видав тиражем 100 примірників та обсягом 66 сторінок невеликого формату «Словничок Шевченкової мови», у якому, як зазначається в передмові, зафіксовано «всі слова, що вживав Великий Співець України в своїх поетичних творах» (с. 4). В українському мовознавстві хронологічно це перша спроба словопокажчика мови окремого письменника.

Укладач «Словничка...» користувався «Кобзарем», виданим у Санкт-Петербурзі 1907 р. за редакцією В. Доманицького, тобто одним з найповніших і найкращих на той час видань (можливо, що 3-тє повне видання «Кобзаря» за редакцією В. Доманицького — СПб., 1910 — Н. Малечі було недоступним або й невідомим). У словопокажчику близько 6540 слів *, розміщених в алфавітному порядку по три колонки на сторінці. Слова подано в початкових формах і при кожному з них вказується сторінка, на якій переважно вперше вжито те чи інше слово.

---

* Слід зауважити, що у словопокажчику «Шевченкова лексика» В. Ващенка та П. Петрової (К., 1951.—107 с.), який укладено на значно ширшій базі, за академічним виданням,— близько 7100 слів, тобто лише трохи більше, ніж у «Словничку...» Н. Малечі.

У передмові до «Словничка...» автор зауважує:

«Перше я мав на думці скласти повний словник Шевченкової мови з показником чисел вживання кожного слова зокрема, але на 82-ій сторінці «Кобзаря», переконався, що здійснити цього не зможу, тому й залишив свій замір.

...Звичайно, можливі з мого боку й помилки, пропуски, недогляди, але гадаю, що й з цими хибами моя праця стане в пригоді при складанні *повного наукового словника Шевченкової мови* (тут і далі курсив наш.— Й. Д.). Як мені відомо, *це вже й робиться Наук*[*овим*] *Тов*[*ариством*] *імені Шевченка у Львові*» (с. 4).

З погляду історії шевченкіани взагалі та історії підготовки словника мови творів Т. Шевченка зокрема це зауваження Н. Малечі заслуговує окремої уваги. Як свідчить В. Кубійович, ще перед першою світовою війною для відзначення 100-річчя від дня народження Т. Шевченка НТШ накреслило досить широкі плани: «Готувалася урочиста академія на честь Шевченка, сполучена із з'їздом українських учених, письменників і мистців. Мали відбутися також святочні збори Товариства. Оголошений був конкурс на критичну біографію Шевченка й на наукові праці про нього; автори цих праць мали дістати від Товариства премії. *Був намір виготувати словник Шевченкової мови* (курсив наш.— Й. Д.) і бібліографію його писань» [9]. Отже, ідея створення словника мови творів Т. Шевченка виникла в колах НТШ ще перед початком першої світової війни. Вірогідно, що Н. Малеча у 1916 р. зустрівся з кимось із членів НТШ і той розповів йому про ще передвоєнні перспективні плани Товариства. І, можливо, саме ця інформація й застала Н. Малечу на 82 сторінці «Кобзаря» та стала причиною того, що він відмовився від укладання «повного словника Шевченкової мови» й обмежився лише словопокажчиком.

На жаль, не вдалося роздобути відомостей (можливо в анналах НТШ є такі), хто саме із співробітників НТШ мав намір укладати словник мови творів Т. Шевченка, якими мали бути його структура та концепція. Невідомо також, від кого саме із членів НТШ довідався Н. Малеча в 1916 р. про планований словник. Зіставлення доступних матеріалів дає підстави з певною імовірністю припускати, що і в першому, і в другому випадку то був професор І. Огієнко. Це припущення може бути аргументоване тим, що саме І. Огієнко в 1917—1918 рр. у Кам'янці-Подільському, де він був ректором і професором заснованого 1918 р. Державного українського університету, «задумав був видати повного словника Шевченкової мови, і для цього списав на окремі картки всього словника «Кобзаря», видання В. Доманицького 1910 р. Виписано було понад 200 000 карток, але вся ця праця спинилася через... примусовий виїзд» [10]. У 1932—1934 рр. у Варшаві І. Огієнко завершив словник, із практичних міркувань, правда, змінивши його аспект на граматично-стилістичний [11], а видав аж 1961 р. У плані висловленої версії показово, що назва «повний словник Шевченкової мови» в задумах Н. Малечі та І. Огієнка однакова. Думка ця, очевидно, певним чином підтверджується й тим, що І. Огієнко високо

[9] Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873—1949).— Львів, 1991.—С. 33.— (Наук.-попул. б-ка НТШ; Ч. 1).

[10] Митрополит Іларіон [Огієнко І.] Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови.— Вінніпег, 1961.—С. 35.

[11] Там же.—С. 35, 36.

цінував Шевченкову мову, вважав її еталоном сучасної української літературної мови і на цю тему в 30-х рр. написав та опублікував низку праць [12].

Щоб російський читач міг краще зрозуміти зміст і ближче відчути красу і силу Шевченкової музи в оригіналі, Н. Малеча 1917 р. в друкарні Губернського правління в Херсоні знову ж на власні кошти під псевдонімом Нест. Літ. видав «Українсько-руський словничок до Кобзаря Т. Г. Шевченка». Тираж 1000 примірників, обсяг 83 сторінки. Як і попередній, цей словник присвячений Ганні Григорівні Гольдштейн, за словами доньки Н. Малечі Ганни, добрій приятельці родини Малеч. У коротенькій передмові зауважується: «В цьому Словничку уміщені не всі слова, які вживав Шевченко в своїх творах, а тільки більш незрозумілі, тому, напр[иклад], такі слова, як амінь-аминь, отець-отецъ,— пропущено, бо вони зрозумілі й українцю й руському».

Особові імена та географічні назви також переважно не мають місця в словничку, тобто це диференціальний словник, певною мірою подібний до тих, які свого часу прикладали до українських видань, починаючи з першого видання «Енеїди» І. Котляревського 1798 р. У кінці передмови поставлено дати: 15.IX.1915.—3.III.1916, що, очевидно, вказують на час, коли словник опрацьовувано. З цього випливає, що над обома згаданими словниками автор працював паралельно.

За нашими підрахунками, в «Українсько-руському словничку до Кобзаря Т. Г. Шевченка» 3731 словникова стаття. Переважна більшість українських слів пояснена російськими відповідниками, а специфічні національні етнографізми — описово:

Гопак — украинский национальный танец (с. 1).

Кобзарь — певец, аккомпонирующий себе на кобзе (с. 32).

Кобза — украинский национ[альный] музык[альный] инструмент (с. 32).

Плахотка — ум. от *плахта* — род юбки, состоящей из 2-х шелковых или шерстяных полотнищ до половины сшитых, прикрепленных к стану широким поясом; цвета плахт яркие (с. 50) та інші.

До назв рослин у двох випадках подано латинські наукові відповідники:

Богила — раст. Anthriscus sylvestris (с. 8). *Щириця* — раст. Amarantus blitum (с. 81).

Українські слова, взагалі, пояснені правильно, проте над семантикою лексики Шевченкової поезії Н. Малеча, видно, спеціально не працював, тому подекуди до полісемантичних слів наведено, здебільшого за словником Б. Грінченка, звичайно найбільш уживані чи поширені російські значення, а не конкретно ті, що засвідчені в «Кобзарі»:

Перетика — поперечная полоска в материи (с. 48). У Шевченка слово

[12] Див.: Огієнко І. Шевченкова мова: Нариси й замітки // Рідна мова.—1934.— Ч. II.—С. 187—192; 239—244; 339—344; 439—442; 529—532; його ж. Значення Шевченка в історії української літературної мови // Там же.—1935.—Ч. III.—С. 97—102; його ж. Навчаймося літературної мови від Шевченка // Там же.—С. 121—124; 1936.—Ч. IV.— С. 113—116; 169—174; 270—272; 363—368; 453—456; 1937.—Ч. V.—С. 87—90; 181—184; його ж. «Наймичка» — поема Тараса Шевченка з мовними поясненнями.— Жовква, 1938.—28 с. та інші.

перетика вжито три рази у значенні «смуга дерев, що служить межею»: У перетику ходила // По горіхи» [13].

Преподобниця — красавица (с. 57). Шевченко це слово вживав лише як церк., жарт. «праведна, свята» (СМШ, 21, 149).

Стрига — низко остриженный (с. 70). У Шевченка двічі вжите *стрига* як «низько обстрижена покритка» (СМШ, 2, 30).

Цяця — игрушка, кукла (с. 77). У Шевченка *цяця* засвідчується тричі й в усіх трьох випадках як «важна персона» (СМШ, 2, 299) тощо.

Трапляються випадки, коли Н. Малеча у своєму словнику до українських слів подає і такі значення, що не зафіксовані у Т. Шевченка:

Грунт — надел, земля, почва, основание (с. 17). Шевченко вжив *грунт* двадцять разів, але лише як «садиба, наділ, земля, город» (СМШ, 1, 156).

Дуля — кукиш, сорт груш (с. 21). У Шевченка зафіксовано лише перше значення (СМШ, 1, 211).

Рілля — борозда, распаханное поле (с. 61). У творах Шевченка перше значення не зафіксоване (СМШ, 1, 197) тощо.

Деякі значення полісемантичних слів пропущено:

Неділя — воскресенье (с. 42). У Шевченка, крім указаного значення, *неділя* чотири рази виступає як «тиждень» (СМШ, 1, 458—459) тощо.

Лексикограф не звернув уваги на досить часте у Шевченка переносне вживання слів:

Каламар — чернильница (с. 30). У Шевченка *каламар* двічі вжито як «чорнильниця» і двічі переносно, про канцеляриста (СМШ, 1, 313).

Лебедик — ум. от лебедь (с. 35). У Шевченка всі п'ять разів *лебедик* ужито як пестливе звертання до людини (СМШ, 1, 365).

Виявлені в останніх чотирьох рубриках семантичні невідповідності між українським, шевченківським, і російським реєстрами свідчать, що Н. Малеча із самого початку працював не над словником, а саме над словопокажчиком, а тому на контекст, у якому Т. Шевченко вживав ті чи інші слова, не завжди звертав належну увагу.

Та, взагалі беручи, «Українсько-руський словничок до Кобзаря Т. Г. Шевченка» Н. Малечі був вельми корисним посібником.

Наскільки відомо, обидва словники Н. Малечі вперше в науковій літературі згадав і дав їм досить високу оцінку П. Горецький [14]. Він зауважував: «Знайомство з ними (словниками Н. Малечі.— Й. Д.) обов'язкове для всіх, хто досліджує мову Шевченка, зокрема для укладання нового «Словника мови творів Шевченка» [15]. Прикро, але ні упорядники, ні редактор і автор передмови до «Словника мови Шевченка», професор В. Ващенко, видно, й не знали про їх існування, на що справедливо вказував Є. Кирилюк у своїй рецензії «Незгасне, як життя» [16]. Ба більше, енциклопедичне видання «Шевченківський словник», тобто «універсальне довідкове видання про Т. Г. Шевченка» [17], словники Н. Малечі теж обійшло мовчанкою. Пропуск обох словників Н. Малечі в порівняно докладному покажчику

[13] Див.: Словник мови Шевченка: У 2 т.—К., 1964.—Т. 2.—С. 62 (далі — СМШ).
[14] Див.: Горецький П. Й. Історія української лексикографії.—К., 1963.—С. 163—164.
[15] Там же.—С. 164.
[16] Див.: Літ. Україна.—1964.—11 груд.—С. 2—3.
[17] Шевченківський словник: У 2 т.—К., 1978.—С. 6.

з українського мовознавства Л. Червінської та А. Дикого[18], очевидно, зумовлений тим, що, будучи надруковані мізерними тиражами, особливо перший, у воєнний час, у провінційних містах та ще й приватно, вони звичайним чином не розходилися, майже не потрапили навіть у найбільші бібліотеки України та Росії й одразу стали бібліографічною рідкістю.

До праць Н. Малечі на шевченківську тематику належить і газетна стаття «Найдена картина Т. Г. Шевченко», у якій йдеться про те, як намальований Т. Шевченком портрет його «великого приятеля» козачого офіцера М. Савичева після смерті портретованого в 1885 р. потрапив до офіцера П. Обротнєва, що 1909 р. передав його у військовий музей Уральського козачого війська, на базі якого засновано сучасний обласний історично-краєзнавчий музей в Уральську. У фондах цього музею і виявлено згаданий портрет.

На прохання Інституту імені О. Потебні АН України Н. Малеча за «Програмою для збирання матеріалів до діалектологічного атласа української мови» (К., 1949) обстежив говірки сіл Будьоннівки, Федорівки та Долинного Теректинського району Західно-Казахстанської області, де три райони заселені українцями[19]. Проте тодішній директор Інституту мовознавства І. Білодід, який діалектологією не займався і не цікавився, з «політичних» міркувань дав вказівку відомостей про українські говори в Казахстані, Зеленому Клині тощо взагалі не подавати ні на врізках на картах, ні в підрозділі про некартографовані матеріали.

Як і сотні тисяч українських інтелігентів, Н. Малеча щиро повірив у проголошений суверенітет новоутвореної УРСР і активно й самовіддано включився в культурне будівництво на ниві народної освіти. Власне кажучи, посада інспектора ліквідації неписьменності, яку він обіймав, і визначила напрям його наукових зацікавлень. Н. Малеча уклав три букварі. Перший із них з відповідними методичними зауваженнями надрукований на сторінках щоденної київської губернської робітничо-селянської газети «Більшовик» (№ 56 від 7 грудня 1922 по № 10 від 15 лютого 1923 р.). Другий адресований спеціально селянам: «На колгоспних ланах: Сільський буквар для дорослих» (Х.; К., 1930.—126 с.), третій — робітникам: «Ударник: Буквар для дорослих» (Х., 1936, у співавторстві з А. Плаксиним). Крім того, Н. Малеча був співавтором з Г. Чарнецькою і редактором польського букваря «Kolektywista: Elementarz dla małopiśmiennych» (Москва; Харків; Мінськ, 1931.—68 с.).

Уболіваючи про підвищення загального культурного й освітнього рівня широких верств малописьменного дорослого населення, вчений у співавторстві з І. Бойковим (також пізніше репресованим) укладає і публікує кілька посібників з української мови: «Робоча книга з української мови. Для шкіл політосвіти І-го ступеня, для гуртків нижчого технічного персоналу та самоосвіти» (К., 1927; 2-ге вид. випр.—1929.—158 с.; 3-тє вид. грунтовно перероб.— Х.; К., 1930.—176 с.), «Заочний курс української мови для малописьменних: Лекції 1—15» (К., 1930; кожен із 15 випусків має

---

[18] Див.: Червінська Л. Ф., Дикий А. Т. Покажчик з української мови: Матеріали по 1929 рік.—Х., 1929—1930—290 с. Передрук О. Горбача з доданою передмовою — 1985 р. в Мюнхені.

[19] Див.: Прикаспийская правда.—1935.—3 янв.

свою пагінацію), «Український правописний словник з короткими правилами правопису та завданням до нього» (К., 1931.—120 с.). У словнику послідовно проставлено наголоси, при багатьох словах «подаються найважливіші закінчення», а значна кількість іншомовних слів, крім того, супроводжується короткими тлумачними статтями. У співавторстві з Я. Чепігою (пізніше теж репресованим) публікує низку читанок: «Міжнародний юнацький день: Збірник для шкіл, сельбудинків та інших політосвітніх установ» (К., 1924.—40 с.), «Червоне слово: Читанка для шкіл малописьменних дорослих» (К., 1925.—333 с.), «Жовтневе свято: Збірник для сельбудинків...» (К., 1925.—32 с.), «День 9-го січня: Збірник для шкіл, сельбудинків...» (К., 1925).

У співробітництві з І. Бойковим у 1929 р. в Москві Н. Малеча друкує методично і дидактично уважно продуманий великий (342 с.) універсальний посібник «Українська мова: Книжка для гуртків самоосвіти. Для українського населення РСФРР», що складається з 43 лекцій. У кожній з них були висвітлені певні граматичні питання, подано тексти для читання і завдання для самостійного виконання контрольних вправ (с. 3—311). Тут же вміщено короткий «Правописний словничок» (с. 312—322) та «Словничок малозрозумілих слів» (с. 323—336), в якому українські слова пояснювано по-російськи переважно короткими тлумаченнями. З певними доопрацюваннями цей посібник ще двічі перевидавали (2-ге вид.—1930 р.; 3-тє вид.—1931 р.).

1930 р. також у співавторстві з І. Бойковим Н. Малеча в Москві друкує посібник «Правописний задачник: Підручна книга для малописьменних» (2-ге вид.—1931 р.) [20].

Дидактично-методичні праці Н. Малечі з проблем вивчення української мови малописьменними як в Україні, так і за її межами, безперечно,

[20] В умовах Уральська Н. Малеча змушений був змінити об'єкт своїх творчих пошуків. Учений зайнявся дослідженням говорів уральських козаків середньої та нижньої течії ріки Уралу. Він розробляє програми для збирання відомостей з діалектології та ономастики. Під його керівництвом і за безпосередньої участі проводиться обстеження місцевих російських говорів. Із 1946 по 1966 р. Н. Малеча щорічно влаштовує діалектологічні експедиції для збирання матеріалів до атласу російської мови, а потім — для збирання відомостей для обласного діалектного словника. Для цього обстежено 180 сіл за академічною «Программой собирания сведений для составления диалектологического атласа русского языка» (М.; Л., 1947), записано живе народне мовлення від понад 850 місцевих корінних жителів, носіїв діалекту. На досліджувану тему Н. Малеча у різних виданнях Москви, Санкт-Петербурга, Уральська, Алма-Ати та інших опублікував 19 праць: Говоры Приуральского района Западно-Казахстанской области Каз. ССР // Ученые зап. Урал. пед. ин-та.—1948.—Вып. 1.—С.—1—14; Говоры уральских казаков // Материалы и исслед. по рус. диалектологии. М., 1949.—Т. 3.—С. 3—17; Фонетический строй территориального диалекта уральских казаков: Автореф. дис.... канд. филол. наук.—Уральск, 1954.—16 с.; Уральские казаки и их диалект // Ученые зап. Урал. пед. ин-та.—Т. 3, вып. 2.— С. 235—290; О перестановке звуков в словах: (По материалам диалекта уральских казаков).—Уральск, 1963.—119 с. та інші. Основними працями Н. Малечі уральського періоду є чотиритомний «Словарь говоров русского населения среднего и нижнего течения реки Урал» (3469 машинописних сторінок, на яких подано 25 890 словникових статей) та, у співавторстві з дружиною Марією, «Словарь имен русского населения среднего и нижнего течения реки Урал (уральских казаков) (10 друкованих аркушів), які, на жаль, ось уже понад 20 років лежать у рукописах. Певне уявлення про згаданий обласний діалектний словник Н. Малечі може дати його брошура «Сборник словарных статей территориального диалекта уральских казаков» (Уральск, 1960.—54 с.). Фахівці високо оцінюють наукові достоїнства обох названих діалектних словників Н. Малечі, і прикро, що й досі не знайдено можливості їх опублікувати. Отже, доробок Н. Малечі як діалектолога-русиста також досить вагомий.

посідають важливе місце в загальному контексті українського відродження того часу і тому заслуговують уважного вивчення.

Коріння україністичних досліджень Н. Малечі злочинно було вирване в час розквіту його таланту і творчих можливостей. Перебуваючи на засланні в далекому Казахстані й не маючи жодних зв'язків з українською науковою пресою, Н. Малеча і в цих непроглядних умовах усе ж знаходив у собі сили бодай щось, а таки реалізувати із своїх творчих задумів ще київського періоду (монографія «Лічилки»). І хоча його доробок з україністики фізично не такий вже й великий, він, проте, є помітним внеском і в етнографію, і в мовознавство, і в педагогіку.

Yosyp DZENDZELIVS'KYI

NESTOR MALECHA — ETHNOGRAPHER, FOLKLORIST, PHILOLOGIST

The article concerns the colourful figure of the Ukrainian ethnographer, folklorist, philologist and teacher Nestor Malecha. Hir fate mirrors that of many having been forgotten representatives of national and cultural processes within the USSR from the thirties to seventies of the 20 th c.— labour for the native people, stalin terror, forcible exile and homelles wandering in declining years.

Along with biographical information about Nestor Malecha, the article deals with his works: „Wedding in the village of Pakul' in the Chernihiv gubernia (region)", „On folk arithmetic", „Programme for collecting information about birds" and „Children's folklore. Counting Rhymes". The scolar also worked at a dictionary of Shevchenko's „Kobzar" and at pedagogical manuals.

Зоряна БОЛТАРОВИЧ

ОСКАР КОЛЬБЕРГ І УКРАЇНА

В українську народознавчу науку не одну сторінку вписали вчені інших країн. Серед них чільне місце посідає Оскар Кольберг, польський фольклорист та етнограф світової слави, сторіччя від дня смерті якого минуло в червні 1990 р.

Якщо про О. Кольберга як дослідника фольклору та етнографії польського народу є низка робіт [1], то його позитивний внесок в українську етнографічну науку висвітлено все ще недостатньо. І. Франко, Я. Бистронь, А. Фішер обмежувалися лише згадками про роль О. Кольберга в розвитку української етнографії [2]. У дуже загальних рисах характеризували його діяльність на ниві української етнографії О. Пипін та М. Сумцов [3]. Детальніше розглядає українські фольклорні та етнографічні матеріали О. Кольберга сучасний польський дослідник В. Серчик [4]. Із праць сучасних українських авторів заслуговує на увагу праця В. Юзвенко [5], хоча характеристика, яку дослідниця дала доробкові О. Кольберга в українській фольклористиці, не повна.

У монументальній серії регіональних монографій О. Кольберга (за життя вченого вийшло 33 томи його праць), які й сьогодні становлять безперечну цінність для фольклористів та етнографів, етнографії українців присвячено чотиритомну монографію «Pokucie» [6], двотомну «Chełmskie» [7], мо-

---

[1] K a r ł o w i c z J. Oskar Kolberg // Wisła.—1889.—T. 3.—S. 468—475; K o p e r n i c k i I. Oskar Kolberg // Przegląd Polski.—1890.—T. 1.—S. 172—176; L a m S. Oskar Kolberg.—Lwów, 1914; F i s c h e r A. Oskar Kolberg: (W sętną rocznicę jego urodzin) // Ziemia.—1914.—N 8—9; Lud — 1956.—T. 42; G ó r s k i R. Oskar Kolberg.—Warszawa, 1974.

[2] Ф р а н к о І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.// Ф р а н к о І. Вибрані статті про народну творчість.—К., 1955.—С. 238; B y s t r o ń J. Wstęp do ludoznawstwa polskiego.— Lwów, 1926.—S. 98; F i s c h e r A. Rusini.— Lwów; Warszawa; Kraków, 1928.— S. 126.

[3] П ы п и н А. История русской этнографии.—СПб., 1891.—Т. 3: Этнография малорусская.—С. 289—294; С у м ц о в Н. Современная малорусская этнография // Киевская старина.—1896.—Т. 54, кн. 7—8.—С. 138—143.

[4] S e r c z y k W. A. Tak zw. „Ziemie ruskie" w działalności Oskara Kolberga // Prace etnograficzne.—1974.—Zesz. 7.—S. 21—33.

[5] Ю з в е н к о В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.—К., 1961.—С. 82—99.

[6] K o l b e r g O. Pokucie: Obraz etnograficzny.—Kraków, 1882—1889.—T. 1—4.

[7] K o l b e r g O. Chełmskie: Obraz etnograficzny.—Kraków, 1890—1891.—T. 1—2.

нографії «Przemyskie» [8] та «Wołyń» [9]. З них лише «Pokucie» і перший том «Chełmskiego» вийшли друком за життя вченого. Багатий і різносторонній етнографічний та фольклорний матеріал з різних регіонів України — Поділля, Полісся, Карпат та Прикарпаття — надовго залишився в рукописах. Величезна рукописна спадщина дослідника, яку він заповів Краківській академії з правом розпоряджатися нею І. Коперницькому, могла б скласти ще понад 30 томів. Хоча не раз тоді й пізніше мовилося про наукову вагу архівів ученого і конечність видати їх, до здійснення задуму було далеко [10]. Після смерті 1891 р. І. Коперницького, який видав другий том «Chełmskiego» та «Przemyskie» запала тривала перерва у підготовці та виданні кольбергівських рукописних матеріалів. 1906 р. за редакцією С. Удзелі вийшли монографія «Śląsk Górny», 1910 р. — «Tarnów—Rzeszów», 1907 р. за редакцією Й. Третяка — «Wołyń». Атмосфера міжвоєнних років не сприяла глибшому зацікавленню рукописною спадщиною О. Кольберга [11]. Це питання набуває актуальності в післявоєнні роки з ініціативи Польського народознавчого товариства, яке постановляє видати весь доробок визначного етнографа [12]. З 1960 р., згідно з постановою Державної ради ПНР, починає виходити повне видання творів О. Кольберга, у яке ввійшли й матеріали багатої рукописної спадщини вченого. У названому виданні, крім згадуваних уже праць, етнографічні матеріали з України вміщено в томах «Białoruś—Polesie» [13], «Ruś Karpacka» [14], «Ruś Czerwona» [15], які істотно доповнюють видані ним монографії з української території та польсько-українського пограниччя.

О. Кольберг народився 22 лютого 1814 р. в місті Присуха Опочинського повіту. Вже сама атмосфера батьківського дому сприяла пробудженню народознавчих зацікавлень майбутнього дослідника. Його батько, Юліуш Кольберг, інженер за фахом, був натурою поетичною, цікавився літературою та мистецтвом, сам пробував сили в поезії, перекладав твори польських поетів німецькою мовою. В колі знайомих родини Кольбергів були відомі діячі науки та мистецтва, поети, музиканти — Т. Ленартович, К. Бродзінський, Ф. Шопен, К. Вуйцицький. У домі Кольбергів цінували й любили народну пісню. Найраніші спогади майбутнього дослідника сягають часів, коли захоплено слухав пісні, що їх співала малому хлопчині нянька-селянка. З роками захоплення музикою міцніє. 1834 р. О. Кольберг їде до Берліна, щоб продовжити музичну освіту. Повернувшись через два роки, дає уроки музики, працює творчо. Він — автор низки пісень, етюдів, опери «Король пастухів», основаної на народному мелосі.

---

[8] Kolberg O. Przemyskie: Zarys etnograficzny / Z pośmiertnych materiałów wydał I. Kopernicki.—Kraków, 1891.

[9] Kolberg O. Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni / Z brulionów pośmiertnych przy współdziale A. Fischera i Szopskiego wydał J. Tretiak.—Kraków, 1907.

[10] Zawaliński R. Skarby Oskara Kolberga // Świat.—1914.—N 10; Hławiczka K. Niewydany zbióry Oskara Kolberga // Pion.—1936.—N 47.

[11] Górski R. Oskar Kolberg.—S. 224.

[12] Burszta J. Dzieła wszystkie Oskara Kolberga. Historia i zasady wydania // Literatura ludowa.—1964.—N 4—6.

[13] Kolberg O. Dzieła wszystkie.—Wrocław; Poznań, 1968.—T. 52: Białoruś-Polesie (далі, покликаючись на це та пізніші перевидання, вказуватимемо тільки назву тому).

[14] Kolberg O. Dzieła wszystkie.—Wrocław; Poznań, 1970—1971.—T. 54—55: Ruś Karpacka.

[15] Kolberg O. Dzieła wszystkie.—Wrocław; Poznań, 1976.—T. 56—57: Ruś Czerwona.

Захоплення музикою було однією з причин, яка спонукала молодого композитора збирати народні пісні — спочатку в околицях Варшави, згодом — скрізь, де він бував. Поширення романтизму в літературі й мистецтві теж мало великий вплив на зацікавлення О. Кольберга народною творчістю.

1842 р. він підготував збірку «Pieśni ludu polskiego», 1857 р.— другу збірку пісень з такою самою назвою. Час, що минув між виходом у світ цих збірок, заповнений мандрівками О. Кольберга по країні і збором фольклорного матеріалу. Видання «Pieśni ludu polskiego» 1857 р. засвідчує, що науковий світогляд О. Кольберга за ці роки помітно поглибився. Збірка містить записи численних варіантів пісень, танців з нотами.

О. Кольберг планував дальше видання пісенної народної творчості, однак незабаром розширює тематику своїх досліджень. Сам він так скаже про перехід від захоплення народною творчістю до синтетичних етнографічних студій: «Уже 1840 р. або роком швидше почали ми збирати пісні й музику народну в околицях Варшави. Незабаром помітили міцний зв'язок цих творів з обрядами, звичаями і побутом народу. Це спонукало нас при записуванні пісень і мелодій занотовувати і причини їх виникнення, показати загальну ситуацію, котра покликала їх до життя» [16].

1861 р. О. Кольберг залишає службу і повністю віддається збирацькій роботі. Багато часу проводить у мандрівках по країні, нагромаджуючи фольклорні та етнографічні матеріали. 1865 р. виходить його праця «Sandomierskie», що поклала початок багатотомній етнографічній серії «Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, muzyka i tańce». Уже сама назва серії свідчить про широту її тематики. Така титанічна робота була не під силу одній людині. Це усвідомлює О. Кольберг — він звертається з листом до редакції журналу «Biblioteka Warszawska», прагнучи залучити до співпраці ширше коло кореспондентів. Проводячи теренові дослідження, нав'язує контакти зі збирачами-аматорами. Кореспонденція О. Кольберга свідчить, що він мав широку мережу кореспондентів, які активно постачали йому польові матеріали. Водночас дослідник звертався до письмових джерел, праць своїх попередників і сучасників.

Вивчаючи побут і культуру польського народу, О. Кольберг, як він сам зазначав, не пропускав нагоди збирати пісні та записи, що стосуються українців, чехів, словаків [17].

1856 р. вчений здійснив свою першу подорож в Україну, на Східне Поділля. 1861 р.— друга мандрівка, цього разу землями, що перебували в складі Австрії, у 1862—1863, 1867—1868, 1871, 1876—1877, 1879—1880 рр.— нові мандри. За 25 літ кропіткої дослідницької праці здійснено 11 подорожей в Україну. Дослідженням охоплено різні її регіони — Східне та Західне Поділля, Карпати й Прикарпаття, Волинь. У деяких місцевостях учений бував по кілька разів. На Покуття, наприклад, приїжджав дев'ять разів, до Львова — сім, у село Задвір'я, що на Львівщині,— тричі, у Бариш біля Бучача — чотири рази. Під час цих подорожей зібрано величезний фольклорний та етнографічний матеріал. Дослідник розумів його наукову вагу. 1879 р., після вже десятої подорожі в Україну, він

[16] Kolberg O. Mazowsze: Obraz etnograficzny.—Kraków, 1885.—T. 1.—S. 2.
[17] Ruś Czerwona.—T. 1.—S. VI.

пише: «Тішить мене, що і зібрані мною матеріали в майбутньому могли б стати в пригоді. Вартість їх головно в правдивому змалюванні типів, що потрібно для науки і мистецтва. Сумніваюся, однак, чи вдасться мені всі зібрані протягом багатьох років матеріали опублікувати...» [18]. Або: «Вважаю, що корисно було б, якби всі частини Польщі, Литви та Русі, опрацьовані таким чином, вийшли друком, для чого мої збірки достачили б якнайповніші матеріали» [19].

Поява в 1882—1883 рр. першого та другого томів монографії «Pokucie» (третій і четвертий томи вийшли в 1888—1889 рр.) наочно підтвердили слова дослідника про наявність у нього якнайповніших матеріалів з досліджуваної території — настільки фактологічно багата етнографічна характеристика даного регіону.

І хоч О. Кольберг не був точним у визначенні територіальних меж досліджуваної території і змішував власне Покуття з Гуцульщиною, зібраний матеріал заслуговує якнайпильнішої уваги.

Покуття О. Кольберг скрупульозно вивчав у 1861, 1863, 1867—1868, 1871, 1876—1877 і 1879—1880 рр.

1876 р. з його ініціативи сюди було послано експедицію Краківської Академії наук. О. Кольберг був одним з організаторів етнографічної виставки Покуття 1880 р. в Коломиї — брав якнайактивнішу участь у зборі та систематизації речового матеріалу, розробив сценарій та склав каталог виставки, здійснював загальне наукове керівництво. Істотно поповнилася новими записами збірка фольклорних та етнографічних матеріалів О. Кольберга з Покуття[20]. Дослідник щедро черпав також із записів численних кореспондентів та праць своїх попередників. Поданий огляд літератури виявляє добру обізнаність О. Кольберга з джерельною базою дослідження. Повз його увагу не пройшла навіть найменша замітка у пресі.

«Pokucie» — широка картина побуту і культури населення регіону. Монографію написано за певним планом, якого дослідник дотримувався у своїх працях. Спочатку подано короткий опис місцевості, далі йде загальна характеристика населення, досліджується його мову, одяг, їжу, житло, господарство, види транспорту, промисли і, нарешті, звичаї та обряди. Описи О. Кольберга дуже докладні. Він характеризує основні й допоміжні заняття населення — рільництво, тваринництво, ткацтво, бондарство, обробку металу, різьбу по дереву. Подає опис сільськогосподарських знарядь — борони, плуга, зазначає, що в минулому тут, як скрізь, побутували рало й соха. Характеризуючи одяг, указує на спільні риси й локальні особливості його компонентів. Так, докладно описавши комплекс чоловічого вбрання села Обертина (довга до колін полотняна сорочка, прикрашена вишивкою на комірі та грудях, білі полотняні штани — «портяниці» влітку і суконні — «холошні» взимку, білий кожух, вишитий по швах червоними та зеленими нитками, солом'яний капелюх влітку та смушкова шапка — «клепаня» взимку, чоботи в заможних та постоли в бідних), дослідник підкреслює, що в селі Ясенові-Пільному під Городенкою чоловічий одяг майже аналогічний і різниться лише розміщенням вишивки на

18 Ruś Czerwona.—S. XXXIII.
19 Ruś Karpacka.—T. 1—S. VIII.
20 G ó r s k i R. Oskar Kolberg.—S. 137—138.

сорочках. Чіткіше виступають відмінності в типах верхнього чоловічого одягу околиць Коломиї. Тут поширені шкіряні «кептарі» та суконні «петики».

Описуючи жіночий костюм, О. Кольберг указує на поступове збагачення орнаменту жіночих сорочок у напрямку із заходу на схід, звертає увагу на різницю у вбранні молодої дівчини та заміжньої жінки. Він подає й пояснює місцеві назви компонентів, що є дуже цінним при вивченні етнографічних особливостей одягу. Так, штани з білого домотканого полотна — «холошні», «голошні», фабричного — «нагавиці». Для поясного одягу зафіксовано терміни — «горботка», «обгортка» (Ясенів-Пільний), «опинка», «опенка», «фота» (Чортівець, Обертин), «запаска» (Коломия) тощо.

Докладно мовиться про харчування населення: не лише перечислено асортимент страв та подано їхні народні назви («киселиця», «саламаха», «джур», «вурда», «вар», «натина»), а й описано способи приготування.

Пильну увагу етнографа привертають народні звичаї та обряди. Дотримуючись народного календаря, О. Кольберг описує звичаї та обряди цілого року, подаючи декілька варіантів з різних сіл, щоб, узагальнивши різнорідний матеріал, мати цілісний образ досліджуваного явища.

Широко показано сімейну обрядовість — родильну, весільну, похоронну. Безперечно, найціннішою частиною цього розділу є весільна обрядовість. Жоден з обрядів досі не було висвітлено — ні в самого Кольберга, ні в його попередників — так докладно, як весілля. Автор приділяє йому таку увагу, будучи переконаний, що весільні обряди посідають у житті селянина особливе місце. Він подає сім записів весілля з різних місцевостей — Жукова, Чортівця, Городенки, Городниці, Ясенова-Пільного, Іспасу, Коломиї. Послідовно розгортаючи всі акти весільної драми — сватання, «доставанє» (коли свати йдуть вдруге до молодої за остаточним словом), запрошення на весілля, печення короваю, плетення вінків та прикрашування весільного «гільця», обмін подарунками між молодими, «посаг», поділ короваю, викуп молодої, похід до «князя», «дружчини», «вивід» молодої, дослідник підкреслює локальні особливості весільного ритуалу, зокрема, відзначає багатство обрядових дій, пов'язаних з виготовленням короваю, в селі Жукові, тоді як в Ясенові-Пільному, порівняно з іншими місцевостями, весілля проходить менш урочисто. В Іспасі його увагу привернули такі характерні для даної місцевості обрядодії, як «калачини» у молодої та «від'їдини» у молодого, на яких кожен з гостей дарував щось «князеві» чи «княгині» на нове господарство. Точні й детальні описи доповнювано записами текстів та мелодій весільних пісень.

Похоронний обряд також подано в кількох варіантах (Чортовець, Городенка). Зокрема, дуже докладні відомості знаходимо в описі з Чортівця. Автор говорить про останні хвилини вмираючого, про наряджання покійника, його одяг (і чоловіків, і жінок звичайно вбирають у святковий одяг). Звертає увагу дослідник і на характерне для даної місцевості пересиджування в хаті в першу ніч після виносу тіла, згадує про побутування забав при мерці, званих «лубок».

У короткому описі похоронного обряду з Городенки маємо цікаві відомості про обрядове значення ножа та про «відклонне» — своєрідний спосіб прощання з померлим.

Другий том «Pokucia» містить досить велику збірку народних пісень різних жанрів, які дослідник класифікує за групами, хоча його класифікація не зовсім точна. Іноді однорідні пісні занесено в різні групи.

Надзвичайно розмаїтий за змістом матеріал охоплює третій том монографії. До нього увійшли описи танців (коломийка, вертак, серпен, аркан та інші), музичних інструментів, велика група коломийок з нотами (741 пісня зі 102 нотними записами). Значну увагу приділено народній демонології. Автор наводить тексти народних оповідань, що відображають світогляд народу, зокрема його віру в надприродні сили (мавки, відьми, опирі, чорти, вовкулаки, потерчата і т. д.), говорить про пов'язані із сільськогосподарськими роботами повір'я, що мали на меті гарантувати добрий урожай. Вчений також подає цікаві відомості з народної медицини. Говорить про погляди народу на причини хвороб, про народних лікарів, спиняється на засобах лікування, серед яких перевагу віддавали замовлянню недуг. Фіксує народні назви хвороб та рослин. Окремо говорить О. Кольберг про жіночі та дитячі хвороби, вірування, пов'язані з вагітністю жінки і народженням дитини, сповнені турботи про майбутню матір і дитину перестороги, яких повинна дотримуватися вагітна. Увійшла в цей том і збірка народних прислів'їв (661 прислів'я).

У четвертому томі подано народні казки та загадки.

Капітальна праця про культуру і побут українців викликала велике зацікавлення і була прихильно зустрінута в наукових колах. У журналі «Киевская старина» з'явилася доброзичлива рецензія Ч. Неймана на перший та другий томи монографії [21]. Рецензент дав високу оцінку методиці збору етнографічного матеріалу, зазначав, що дослідник сам проводив теренові дослідження, вивчаючи певну місцевість протягом кількох років. На його думку, О. Кольберг «завжди дає такий повний і різноманітний матеріал, викладає і групує його з таким знанням справи, що цей сухий, грубий етнографічний матеріал сприймається читачем як цілісний образ» [22]. Ч. Нейман відзначив наукову цінність обрядових пісень, що зберегли сліди реліктових елементів. Водночас рецензент критикував О. Кольберга за недостатнє знання української мови та безсистемне розміщення пісенного матеріалу.

Позитивно оцінив роботу О. Кольберга І. Франко в рецензії на третій том «Pokucia» [23]. Водночас він критикував О. Кольберга за те, що той не паспортизував записи, не навів варіанти пісень, не зіставив свої записи з іншими фольклорними виданнями. Критика була слушною, однак викликала гостру реакцію О. Кольберга. Його полеміка з І. Франком на сторінках журналу показала, що багатьом важливим питанням збирацької та публікаційної діяльності О. Кольберг не надавав належного значення. Він, зокрема, недооцінював вагу широкої та повної паспортизації записів, не погоджувався з вимогою подавати прізвища інформаторів [24]. Та

---

[21] Нейман Ч. [Рецензія] // Киевская старина.—1884.—Т. 3.—С. 482.—487.—Рец. на кн.: Kolberg O. Pokucie: Obraz etnograficzny.— Kraków, 1882—1889.—T. 1—4.

[22] Там же.—С. 483.

[23] I[van] F[ranko]. [Recenzio] // Kwartalnik historyczny.—T. 3.— S. 740—741.—Rec. ad op.: Kolberg O. Pokucie: Obraz etnograficzny.— Kraków, 1888.—T. 3.

[24] Див.: Kolberg O. Krótka replika, jako odpowiedź na recenzje III tomu „Pokucia", napisaną i podaną do Kwartalnika przez p. I F.// Kwartalnik historyczny — 1890.— T. 4.—C. 221—223.

вказані хиби не применшують наукової вартості роботи. Досі це єдина монографія, яка охоплює таке широке коло питань культури й побуту населення Покуття, так грунтовно, виявляючи багатство локальних особливостей, характеризує їх.

О. Кольберг мав намір продовжити видання «Pokucia». Цим продовженням мала стати монографія «Huculy», матеріал до якої вчений почав збирати з 1861 р., від часу своєї першої подорожі в ту частину України, що входила до складу Австрії[25]. Тоді ж виник задум і другої великої роботи — «Ruś Czervona». До видання не дійшло через брак коштів. Дослідник звертався за фінансовою допомогою до наукових та видавничих установ Варшави, Кракова і, насамперед, Львова. Із клопотанням до львівського закладу Оссолінських учений звернувся ще 1868 р. Він мав підстави сподіватися на позитивне розв'язання справи — Львів на той час був важливим культурним та науковим осередком. Однак прохання О. Кольберга про фінансову допомогу для видання томів, присвячених етнографічному вивченню українського населення, були марними. Лише незадовго до його смерті, на початку 1888 р., зі згоди крайового сейму було підвищено дотацію Краківській Академії наук на видання матеріалів ученого, які стосуються України й українців.

Як уже було сказано, з робіт, що вийшли за життя дослідника, крім «Pokucia», українські матеріали містить праця «Chełmskie» (т. 1; т. 2 вийшов 1891 р., уже після смерті вченого). Спираючись на роботи Л. Голембйовського, К. Вуйицького та інших учених, О. Кольберг дає характеристику населення, говорить про одяг, їжу, описує загальний вигляд села, житло, господарські знаряддя, спиняється на заняттях мешканців.

Привертає увагу різноманітність головних уборів, особливо жіночих, що їх описав дослідник. Він фіксує їхні місцеві назви: «плат», «ручник», «хустка», «намітка», «завуй», описує способи пов'язання. Описано локальні відмінності й у верхньому чоловічому та жіночому одязі. Такі ж вичерпні відомості О. Кольберг подає про житло, зокрема про будівельний матеріал, спосіб будівництва, планування житла.

Досліджуючи їжу, О. Кольберг говорить про її вбогість та одноманітність як у будні, так і у свята, описує способи приготування найхарактерніших страв.

Вірний собі, О. Кольберг дуже детально говорить про звичаї та обряди, найбільше уваги приділяючи обрядам сімейним — хрестинам, весіллю, похорону. Дослідник подає вісім варіантів весілля, підкреслюючи локальні особливості. Так, зазначає він, у деяких місцевостях (Тарнів, Савин) є звичай дуже урочисто, з численними родичами молодих обходити заручини чи «зальоти», в інших цей обряд відбувають скромно. Важливим весільним актом є печення і поділ короваю. В селі Кодені його печуть у домі молодих у суботу; у Влодаві коровай — у молодої в суботу, а в молодого — у неділю. У Савині, Тарнові коровай печуть не в молодих, а в однієї з коровайниць, а спечений урочисто несуть до хати молодого й молодої, де їх ним частують. В околицях села Пугачева печення короваю входить до обов'язків хресних батьків, тіток, дядьків, кожен з яких пече його у себе вдома. Нерідко таких короваїв збирають до 20. За кожним з них урочисто йде весільна дружина з музикою. Дослідник зафіксував характерний для

[25] Ruś Karpacka.—T. 1.—S. 5.

деяких сіл звичай посилати сватами до родичів молодої не чоловіків, а заміжніх жінок — «деволюбок», «дивоснубок».

Цікаві відомості знаходимо в описі хрестин. Це, зокрема, згадка про обрядове значення хліба і часнику (перший виступає як символ достатку, другий — як оберіг від злих сил), про звичай давати кумами матері немовляти «на мило», ходити з пирогами до куми [26].

Занотовано цікаві дані про похоронні звичаї та пов'язані з ними повір'я. Довідуємося про побутування звичаю класти покійникові в домовину все, що він любив за життя, а також свячене зілля полину, кидати на могили вбитих і похованих у лісі чи при дорозі гілки дерев, а потім спалювати їх, щоб через вогонь очищувалася душа померлого.

О. Кольберг подає вірування й повір'я, пов'язані з рослинним і тваринним світом, повсякденним життям людини, сільськогосподарськими роботами, побудовою житла тощо.

Варті уваги відомості з народної медицини, які виявляють як її регіональну специфіку, так і риси, властиві народній медицині мешканців інших регіонів. Дослідник указує на велику вагу магічного компонента в способах і методах народного лікування, наводить оригінальні тексти замовлянь.

Праці О. Кольберга, видані посмертно, відходять від плану, якого він дотримувався раніше. У них віддано перевагу питанням духовної культури, матеріальна ж займає значно менше місця. У праці «Przemyskie» [27] з реалій матеріальної культури дослідник обмежується переліком компонентів чоловічого та жіночого одягу, назвами окремих страв. Та навіть при такій фрагментарній характеристиці чітко виступають локальні відмінності. Якщо в селі Раковій, наприклад, носять довгі «сукмани» з сірого чи червоного сукна, з викладаним коміром, то в околицях села Іскані сукмани значно коротші, зі стоячим коміром.

Що ж до звичаїв та обрядів, то і в цьому дослідженні найдетальніше охарактеризовано весільний обряд. О. Кольберг наводить чотири різновиди весілля (Іскань, Саночани, Мостиська, Ракова), ілюструючи їх великою кількістю весільних пісень. Відзначено ряд місцевих особливостей — перев'язування молодої та дружок білим полотном, коли їдуть просити на весілля, звичай недопікати коровай, щоб молоді завжди любили одне одного.

Наводиться й опис хрестин з такими характерними звичаями, як посипання голови новонародженому сіллю, щоб був розумний і дотепний, покладання на груди часнику, щоб був здоровий, тощо.

Описуючи похоронний обряд, О. Кольберг говорить про побутування в окремих місцевостях давнього звичаю наймати плакальниць та голосити над покійником (Іскань).

У працю О. Кольберга «Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni» увійшли як власні записи пісень дослідника — обрядових, історичних, соціально-побутових, так і матеріали кореспондентів. Цікаві зразки, зокрема, рекрутських пісень. Описи весілля, якими вичерпувалися відомості зі сфери духовної культури, дуже загальні й не передають місцевого колориту весільного обряду.

---

[26] K o l b e r g O. Chełmskie.—T. 1.—S. 176.
[27] Див. посилання 8.

Про серйозні хиби цієї праці писав у рецензії В. Гнатюк, хоча загалом високо оцінював вклад польського етнографа в українське народознавство [28]. Насамперед, В. Гнатюк вказав на невідповідність назви роботи вміщеному в ній матеріалу. Поряд з народними було вміщено пісні літературного походження, невдало систематизовано матеріал. Рецензент уважав, що О. Кольберг, як і інші польські етнографи, недостатньо знає українську мову.

Важко переоцінити наукову вагу фольклорно-етнографічних матеріалів, уміщених в працях «Białoruś — Polesie», «Ruś Karpacka», «Ruś Czerwona». Поява їх через сто років після збору та опрацювання матеріалів збагачує джерелознавчу базу предмету дослідження, поглиблює наші знання як про самого дослідника, так і про стан та розвиток народознавчої науки часів О. Кольберга. Редколегія повного видання творів О. Кольберга (головний редактор Й. Буршта) прагнула дотримуватися характерного для прижиттєвих видань плану, який давав можливість системно характеризувати всі явища матеріальної та духовної культури досліджуваного регіону.

Праця «Białoruś—Polesie» територіально охоплює, крім Білорусії, Волинське Полісся (Ковельський та Луцький райони). Поряд з друкованими вже матеріалами О. Кольберга [29], уривками з праць інших авторів сюди ввійшли відомості, які зібрав під час польових досліджень учений сам і які надіслали йому численні кореспонденти.

З матеріалів, надрукованих уперше, варті уваги описи одягу мешканців Полісся та Волині. Автор класифікує його, поділяючи на чоловічий та жіночий, верхній та нижній, підкреслюючи подібність у верхньому чоловічому та жіночому вбранні. Детально охарактеризовано головні убори, взуття, прикраси та інші доповнення. Дуже цінною є багата інформація про локальні різновиди вбрання, народну термінологію з різних місцевостей тощо. Фрагментарні дані про житло цікаві відомостями про вірування, пов'язані з хатнім будівництвом.

Із праць інших авторів, які містили деякі етнографічні дані та які О. Кольберг використовував у дослідженнях, назвемо загальний опис Полісся з роботи А. Перльштайна «Волинське Полісся», надрукованої у «Волынских губернских ведомостях» (1885, № 9—49), опис Ковельського повіту з «Gazety codziennej» (1853, № 250—251), витяги з робіт Л. Голембйовського, Л. Куницького та інших.

У двотомник «Ruś Karpacka» увійшли матеріали, зібрані до монографії «Hucuły», що її О. Кольберг мав намір видати як продовження «Pokucia». Упорядники не відступили від схеми, яку прийняв учений. Вступний розділ, як звичайно, присвячений фізико-географічному описові краю, далі — загальна характеристика населення, висвітлення різних аспектів традиційно-побутової культури.

У сфері матеріальної культури найбільше уваги О. Кольберг приділяє в цій праці характеристиці одягу. Він дуже детально описує його, звертаючи увагу на локальні різновиди комплексів і компонентів чоловічого та

[28] Гнатюк В. [Рецензія] // Записки НТШ.—Львів, 1908.—Т. 82.—С. 228—233.— Рец. на кн.: Kolberg O. Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni.—Kraków, 1907.

[29] Kolberg O. Baśni z Polesia // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.— 1889.—T. 13.—S. 200—207; ejusd. Zwyczaje i obrzędy weselne z Polesia // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.—T. 13.—S. 208—245.

жіночого вбрання в різних місцевостях Гуцульщини — Ясенові-Пільному, Надвірній, Гриняві, Ворохті, Жабйому (тепер Верховина), Березові, околиці Чернівців. При цьому О. Кольберг показує характерні особливості одягу інших етнічних груп, які проживали в цьому регіоні, зокрема, подає досить докладний опис чоловічого та жіночого костюма румунського населення Буковини [30], звертає увагу і на певні відмінності в одязі різних соціальних груп населення — багатих і бідних селян, дрібної сільської шляхти тощо.

Цінною є багата інформація, основана на польових матеріалах О. Кольберга, про різні аспекти тваринницького господарства — головного заняття гуцулів. Він описує полонинське господарство, побут пастухів на полонинах. Крім відомостей про годівлю овець і великої рогатої худоби, подано матеріал про годівлю витривалих гуцульських коней — «гуцуликів».

Велику увагу приділяє вчений характеристиці промислів та ремесел — бондарства, теслярства, ткацтва, зокрема, детально описано техніку виготовлення обручів до коліс.

Із сфери духовної культури охарактеризовано календарні та сімейно-побутові звичаї та обряди. З календарних обрядів особливу увагу дослідник звертає на полонинський хід, проводячи аналогії з пастушими обрядами польського населення Татр. Щодо родинних обрядів, то найбільше місця відведено весільним дійствам, котрі зберегли чимало архаїчних рис, таких, як втинання топірцем коси молодій чи переїзд молодої до дому молодого, що відбувається дуже урочисто, при світлі смолоскипів, які символізували животворну силу вогню.

Порушив дослідник і такі важливі проблеми, як походження та розселення гуцулів, однак не зайняв певної позиції, а обмежився викладом гіпотез різних авторів — І. Вагилевича, С. Вітвицького, В. Поля.

Безперечну цінність для дослідників народної творчості становить величезна збірка пісень різних жанрів (понад 2000 записів), які зібрав як сам О. Кольберг, так і його кореспонденти.

Більшу частину матеріалів, які ввійшли у двотомну монографію «Ruś Czerwona» було зібрано вже 1873 р., про що О. Кольберг повідомляв у листі до невідомого мецената [31]. У наступні роки працював над їх дозбируванням та систематизацією. Переважна більшість записів — це власні польові матеріали О. Кольберга. Географія їх охоплює сорок місцевостей Галичини [32]. Широкою мережею теренових досліджень О. Кольберг охопив Львівщину. Є всі підстави твердити, що вчений побував в Глинянах, Задвір'ї, Яричеві, Яворові, Ляшках, Милятині, Убинях, Сокалі, Острові, Золочеві, Жовкві, Жидачеві, Бродах [33].

Скомпонована за єдиним для всіх регіональних монографій планом, праця містить фізико-географічний опис краю, загальну характеристику його мешканців (українців і поляків), їхніх антропологічних рис та психічних якостей. Велику увагу приділено соціальним умовам життя населення за кріпацтва і в пореформенний період, притім автор указує на різницю в соціальному становищі, побуті, явищах матеріальної культури поляків і українців.

[30] Ruś Karpacka.—T. 1.—S. 130—131.
[31] Ruś Czerwona.—T. 1.—S. VII.
[32] I b i d.—S. XX.
[33] I b i d.

У загальних рисах охарактеризовано будівництво, житло, типи поселень, основні й допоміжні заняття населення, одяг, харчування.

Значно переважають за кількістю зібраного матеріалу розділи «Звичаї» та «Обряди». О. Кольберг зі знанням справи характеризує спочатку звичаєвість та обрядовість річного календарного циклу, ілюструючи її великою кількістю обрядових пісень-колядок, щедрівок, веснянок, гаївок, дожинкових пісень, у багатьох з яких звучать давні, дохристиянські мотиви.

Із сімейної обрядовості, як завжди в О. Кольберга, найбагатший фактичний матеріал зібрано про весільну обрядовість. Маємо 14 записів весілля з різних місцевостей Галичини, п'ять з яких зробив О. Кольберг. Записи О. Кольберга деталізовані, у них наголошено на самобутніх регіональних рисах. Зокрема, у селі Задвір'ї на Львівщині його увагу привернув цікавий «коровайний» звичай, коли наприкінці весілля троє старостів несли до панського двору оздоблений барвінком коровай. Принісши, кланялися тричі в ноги кожному з присутніх зі словами: «Перепрошаю день, перепрошаю сонце, перепрошаю вельможного пана, перепрошаю паню, перепрошаю і родича, і матінку, і сестрицю, і братейка, ми ту прийшли з короваєм» [34]. Цікава сама форма звертання з архаїчними залишками обожнювання небесних світил, явищ природи тощо.

Як зазначають упорядники праці, у цьому селі та в Бариші на Тернопільщині О. Кольберг зробив найцінніші й найбагатші записи [35].

Цінними є аналогії між польським і українським весіллями. За наявності багатьох ідентичних рис кожному з них притаманні специфічні моменти. В українському весільному обряді, на думку етнографа, збереглися релікти давньослов'янської архаїки, як, наприклад, роззування «князя» «княгинею». Багатша весільна народна поезія українців, у ній більше пісень-звертань до матері, батька, інших родичів молодої.

Меншу увагу дослідник приділив характеристиці родильної та похоронної обрядовості. Самі описи дуже загальні, вартість їх — у цікавій добірці родильних та похоронних пісень.

Новим, порівняно з іншими працями О. Кольберга, є звернення до робітничої тематики, характеристики побуту бориславських робітників.

Сучасний польський дослідник Т. Делімат критикує О. Кольберга за те, що багатьом важливим проблемам він не надавав належного значення [36]. Ми не вправі дорікати О. Кольбергові за те, чого він не зробив. Наше завдання — дати об'єктивну оцінку зробленому. А внесок ученого в народознавчу науку вагомий. О. Кольберг розширив територіальні межі дослідження, охопивши вивченням не тільки корінні польські землі, а й українські та білоруські. Праці його цінні достовірністю фактажу з різних ділянок матеріальної та духовної культури, багатством її локальних різновидів. Видання рукописної спадщини вченого вводить в науковий обіг нові матеріали, розширюючи тим самим джерелознавчу базу дослідження різних аспектів народної культури.

---

[34] Ruś Czerwona.—T. 1.—S. 381.

[35] Ibid.—S. XXXI—XXXII.

[36] Delimat T. Stosunek Oskara Kolberga do kultury wsi i jej przemian // Lud.—1956.—T. XLII.—S. 67.

Zoryana BOLTAROVYCH

OSKAR KOHLBERG AND UKRAINE

The renowned Polish folklorist and ethnographer Oskar Kohlberg (1840—1890) made significant contributions to Ukrainian ethnography. Within his huge corpus of scholarly works, his studies of Ukrainians occupy a special place. Based on Kohlberg's direct observations and field materials collected in the Ukrainian regions of Podillia, Polissia, the Carpathians, Prykarpattia and Subcarpathia, they provide a broad view of the lifestyle and the spiritual and material culture of the inhabitants of those regions.

The broad territorial range of his research, the factual reliability of his data, his exhaustive descriptions of various sectors of spiritual and material culture, his precise delineation of their regional distinctiveness and local variations, and the overall richness of the folkloric material make O. Kohlberg's work timely even today. The ethnographic material on Ukrainian territories, which is provided in his many monographs on individual regions (some of them published posthumously only in the last thirty years), has introduced scholars to a formidable amount of little-known information and thereby has substantially enriched the field of Ukrainian ethnography.

ГАЛИЦЬКІ КАЗКИ В ЗАПИСУ ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ XIX СТ.*

В рукописній збірці Жеготи Павлі в рукописі № 5391 [Ягеллонської бібліотеки в Кракові] збереглася на одинадцятьох аркушах сірого паперу найдавніша збірочка галицьких казок. Вона списана латинкою. Але, що списав їх українець, доказують це такі помилки в рукописі, як: byde — буде, bydemo — будемо, czuiu — чули, zai-

---

* Пропоновану працю взято з особистого архіву академіка АН України Михайла Возняка. Архів зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН України (далі — ЛНБ АН України), фонд № 29 (М. Возняк), справа 50. Вступна розвідка автора і текст казок із запису М. Кульчицького мають вигляд підготовленого для публікації рукопису, передрукованого на машинці. Рукопис власноручно виправив М. Возняк. Датовано його початком 30-х рр. нашого століття. Вчений увів цю працю в цикл досліджень і матеріалів про діяльність гуртка Маркіяна Шашкевича. Виданням їх планувалося відзначити 100-річчя підготовленого гуртком альманаху «Зоря» (1834), який свого часу не допустила до друку львівська цензура. У 1935—1936 рр. під егідою і на кошти Богословського наукового товариства у Львові двома книгами (ч. 1,2) вийшов збірник М. Возняка «У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834—1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка». Але казки М. Кульчицького і дотична стаття дослідника сюди не потрапили. Світло на деякі причини цього проливає збережений в архіві вченого лист керівника Богословського наукового товариства Й. Сліпого, датований 6 лютого 1935 р.: «Високоповажаний Пане Професор! Звертаюся отсим з проханням, щоби Пан Професор були ласкаві заподати, яку бажають ремунерацію за Шашкевича, щоби можна було приступити до печатання. Рівночасно прохаю також дозволу змінити деякі вислови, які, впрочім, зобачите в коректі. Четвертої частини не могли ми печатати тому, що там є казки, що висміюють священичий стан. З рештою всьо добре. Також прохаю подати ремунерацію за Гарасевича. Докінчення статті буде вже в слідуючому числі «Богословії». Остаю з висловом глибокої пошани во Христі відданий О[тець] Йосип Сліпий» (ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 29 (М. Возняк), спр. 464, арк. 1).

Отже, на перешкоді публікації цієї праці стали застереження видавців до змісту казок, у яких, справді, є чимало моментів народного релігійного вільнодумства і критичного та гумористичного ставлення до духовенства. Та можна зрозуміти і керівництво Богословського наукового товариства, тим більше, що ситуація середини 30-х рр. на західноукраїнських землях була досить напружена — наростала загроза атеїстичного наступу зі сходу, посилювалася антиклерикальна пропаганда.

Збірка містить 22 казки, з них 21 — українською мовою і одна — польською. Більшість належить до героїко-фантастичної групи сюжетів загальноукраїнського і міжнародного казкового репертуару із своєрідними варіантними особливостями. Цікава група соціально-побутових казок. Привертають увагу вплетені у фабулу казок збірки М. Кульчицького мотиви, пов'язані з життям і побутом галицьких селян, актуальною для свого часу соціальною проблематикою, народним релігійним вільнодумством тощо.

Тексти казок і передмову друкуємо без будь-яких змін.

Олександр ДЗЬОБАН,
Роман КИРЧІВ

muw — займив, zrobuw — зробив, oczułu — [п] очули, poprywiezywały — поприв'язували, sunu — сину, sput — спит, tui — тиї, tym czesom — тим часом.

Та списував казки українець, що говорив по-польському, отже, робив помилки, які часто роблять поляки, транскрибуючи українські слова латинкою. Наслідком цього маємо в рукописі, побіч правильних написань, також властиві полякам, отже:

а) ch замість г: bochacz, bochata, wyprych — випріг, zaprych, zastrych, mich, nichde, obtiechneno, pan bich, tocho;

б) h замість х: haszczu, haty — хати, hody — ходи, hodyły, horobi, hotiw — хотів, zahopyła, zhoczete — схочете, nihto, płeczoh, rohkaty, showaw, showała, shody — сходи, shoczesz, strahopud, strahu;

в) f замість хв: fała, fałyty, fist, fostame, fostyk, fylu;

г) rz замість ж і ш: kalurza — калюжа, nemorze — не може, przenici, przenyci — пшениці, przenyciu;

д) i замість и: bizit — біжит, zawidowaw — завидовав, koni — коний, mi — ми, ninka — нинька, pite — пийте, pitiu — питю, prostirało, pywnici, rimskich, ricarowe, rici — річи, rucznicіu, rydnich, swisczy — свищи, slipich, sprotiwiowały, schiły [w] sia, skinu [w];

е) ie замість е по г, к і х: wełykie — велике, gieregi, gieregu, iakie, kaszkiet, kiepsko, ogiera, panskie, recyrskie, takie;

є) kie замість ки: kiedaw, kiedai, kiedaty, kiene, kienu, kienuw, kienuty, zkienuw, zkienuła, pokiedaw, pokien — покинь, pokiene, pokienuw, pokienuły poskiedaw, skiedajte, skiedały, skienuw, skienuły; zakiepiła, bokie, borodawkie, buczkie, werszkie, wowkie, hajdukie, hrabczakie, hreczkie, dworakie, diwkie, ditkie i dit'kie, ditonkie — дітоньки, donkie, doczkie, dubkie, duchie, kiernyci, kiernycia, kiernyczka, kieszenie, konowkie, miszkie, odwirkie, parobkie, ptakie, rozbijnykie, swic [z] kie, sitkie, skiepka, skrynoczkie, skrypkie, sokeru, soroczkie, spidkie, stązkie, chodakie, iałiwkie; kiem — ким, takie — таки, takiei — такий, iakiei — який, iakiem — яким, takie — такий, iakie — який, iakies — якийсь, zwitkie, piszkie;

ж) y, yi замість і: bizyt — біжіт, bohaczy, wyryik — вирік, widy wsioho, widyzwały sia, wlyiś, wlys — вліз, wlysty, wtym — втім, hosty, hroszyi i hroszy (очевидно, побіч hroszi), greicary (побіч greicari), dwery (побіч частішого dweri), druhym—другім, durnym — дурнім, iednyi — єдний, iednym — єднім, zeliznym — желізнім, zynkow — жінков, żynci — жінці, zalytały, zaryzaw (побіч zarizaw), zastryłyty, zypn [i] aw — зінняв, złetyły — злетіли, zlyśt (побіч zlist), żołotym — золотім, zsiyw — зсів, kwaszy, klyiszczyma — кліщима, kluczy, kryil, kozdym — кождім, korczy й korczyi — корчі, kryl — кріль, krylie — кріле, krylowe, krulewiczy, kupyl — купіль, łyzka — ліжка, łyze — лізе, lysi — ліси, lysom, misiacy, muryw, na nym — на нім, odstrylyw, perstyin — перстінь, pieknym — п'єкнім, pywnici, proklaty — прокляті, rydnich — рідних, ryi — рій, ryik — рік, ryczy й riczyi — річі, rodyczy, rozyiszły sie, rozylaw, rozmaity — розмаїті, sywym — сивім, sym — сім (займ.), senyw i synyw — синів, skryis i skryś — скрізь, slypyi, sprybui, sprybujem, sprybuimy, strybui, strylbu, stryi — стрій, strylei, strylety, stryływ, stryłyt, strychu — стріху, tamtym — тамтім, tysiaczy, tyi — тій, tylko, tym — тім, trybuwaty, trybui, chlyba, czym — чім, szyst', szystma;

з) називний одн. прикметників і аналогічних займенників та числівників без кінцевого й: wyłyki, krawecki, rycyrski, chlopski — хлопский, druhi — другий, kotri — котрий, takie — такий, iakie — який, iakies — якийсь, iakis — якийсь;

й) полонізми того роду, як: nie, niechtiw, jedneho, wgospodarstwie, odwaznieszy, werszche, xiąc, xiądz, piere — ніре, wtieky — втеки, poleciw — полетів.

Рукопис казок засмічений масою помилок, головно пропусків і перекручень:

muszy — мусиш, tutu — тоту, powswoim — по своїм, ruczyt — рушит, asze — аж, zhadonoiow — з гадинойов, win — віл, todo — тоди, iakois — якось, iemo — єму, wswiuda — всюди, smaw — сам, druhou — другу, czynum — чином, neskoczut — не схочут, ibrała — убрала, naw — мав, zachchiło — захтіло, zalkł — zalek, w toiu — в тую, pownie — повни, bahádzko — багацько, switci — свічці, popaduie — попадє, nanawaryła — наварила, firmamana — фірмана, smomolu — смолу, *kochanhanki — коханкі, choddy — ходи, spiklera — szpichlera, swiatczenow — свяченов, musieła — мусіла, zlitiła — злетіла; zasnuł, szkacze, czesz — чез, czeluszczu — цілющу, zasiały замість zasijała* [*баба*], *witod — відтоди, nic* [*h*] *to, zomn* [*i*] *era, о ty* [*m*] *— о тім, wzi* [*e*] *w, sw* [*i*] *etoho, krulewic* [z], [*i*] *abym, we* [*c*] *zer, iak* [a] *ś, riczi — річий, dobrodzi* [*e*] *ju, i* [*s*] *zow, koni — коний, s* [*z*] *estowaty, ab* [*y*] *ś, pi* [*j*] *te, kartoc* [*z*] *ku, ws* [*i*] *udy. Зокрема часто в sz* пропущене *z: sukaty — шукати, poradys, wid* [*d*] *as, styre, styroma, styrma, neskody, złapaies, sturkne, sturkaty, isla, prysła — прийшла, pryisły pisły, okrusku, şkapi, şkapu, naresti (15 разів побіч рідкого nareszti), рідше пропущене з: pidez, zapryzez, şkazez. «Швець» пишеться чотирма способами: swecz, szwecz, szwez i swez.*

Щ передане правильно через szcz, але й декуди *щ — scz: swisczy — свищи, iescze, zewusczu, sczezła, sczo; sczoz, scze; sczez.*

З szcz пропускається якась приголосна, або й ціла друга половина: piszcełku, szo, szezły, aposzoś (побіч aposzczos). З замість s маємо в низці слів: czez, łuzku, zpraszety, zkazaw, zkazały, zkazaty, zpustyw şie, zkłonyw, zkłycze, zkazawszy, zkazała. Єсть декілька прикладів відворотної заміни с замість з: wlis — вліз, ras — раз, skris, skryś — скрізь, błysko — близько, błyssze — близше.

Таку саму, як із з і с, маємо заміну з б і п, а головно з д і т. Б замість п приходить у таких словах: wertebi — вертепі, skibka — скипка, szebku — шепку, а п замість б у словах: hołupciw — голубців, opstawyw — обставив.

Д замість т появляється в словах: badko — батько, chod' — хоть, od — от, dywyd sie — дивится, nawed — наветь, dewid — девіть, а т замість д у довгій низці слів: wzat — взад, wperet, but' — будь, nazat, pit — під, wit — від, zwitki, wittody, naperet, wytko, witkopaty, wittam, obit — обід, witse — відси, kohobut — когобудь, potczas, pryprowatte — припровадьте, mołotszyi", brytko, dit — дід, spitkie, nattiety, zwitkeś (очевидно, побіч zwidkeś) zwitkis, witpowidajut, dutku — дудку.

Вимова з як с, б як п і д як т відбиває характеристичні риси фонетичних явищ тієї говірки, на території якої записано казки. Сюди належить також ш замість ж: tieszkow, liszka — ліжка, nasz tobi — на ж тобі, wyrisz, steszci, oszto — ож то, nusz — ну ж, asz — аж, prodasz — продаж. Інші фонетичні явища в голосних і приголосних говірки полишено в транскрипції казок нашим письмом. З уваги на велику масу помилок у рукописі, тяжко щось певне сказати, чи туди належать і такі написання, як: krylie, figlier, dywliat sia або заміна у через о: bow — був, zahlanoła, zahlanoły, oczynyły — учинили, mosemo — мусимо, boło — було, doposłyty — допустити, й о через у: ukruszku — окрушку, ukropom — окропом, ukrutnyi — окрутний, ukrutna.

При характеристиці правопису запису казок латинкою треба ще згадати, що ї передане через i: ide — іде й їде, ich — їх, ist — їсть, isty, zaidmo, izdiet, poichaw, wyidesz, wyichaw, wyichaty, nei. Навіть декуди відпадає йотація в я і є: smiawsia — сміявся, siaty — сіяти, posiała, znaesz — знаєш. Зм'якшення приголосних часто пропускається: nawet,

zebys (побіч zebyś), kin — кінь, iakos, des (побіч deś), czohos, iakohos (поб. iakohoś), daste, zeste, małeste — малисьте, smert поб. smert', ninka, zebyste, zaiac (поб. zaiać), wosin, dost zdast i zdaśt, ranisko, wowczysko, das, wozmy, wozme, wozmu (поб. woźmu), wozmit, czeled, den (поб. deń), donku, donkow, kamin, kusin, ditko (поб. dit'ko), kinmy, perstin, ziet, test, piet, małenka, simnaciat, zist — з'їсть, ditmy, ludmy, bulybyste, swit — сьвіт, zaswityw swiczku — засьвітив сьвічку, spiwaty — сьпівати тощо.

В 30 рр. XIX ст. збирав українські казки в Галичині Казімір Юзеф Туровський, про що лишив таке свідоцтво в своїх «Pisemka-х“ із 1835 р.: «Wziąłem się do zbierania kasek ruskich, brałem je żywcem z ust opowiadacza i daję ich kilka publiczności, przepołowiwszy je żywcem.“ (с. 27). Ця цитата наведена з розділу про «Kaski, czyli powieści gminne ruskie“, де в польському перекладі дано три зразки української казки в Галичині (с. 28—37). Туровський признався до причини, яка звеліла йому збирати українські казки в Галичині. Зазначивши, що «poznaliśmy ze zbioru Wacława z Ol[eska] ducha pieśni gminnych“, він питався: «czyż proza nie zasługuje na uwagę?» (с. 27).

Але українських казок рукопису Ягайлонської Бібліотеки не записав Туровський: не тільки жодна з них не покривається з текстами казок, які надрукував він у польському перекладі в своїх «Pisemka-х“, але й у самій краківській збірці казок зберігся доказ, що їх не записав Туровський, а саме одна польська казка про велетня-поповича, «малограмотний» запис якої виключає Туровського як записувача.

А втім, рішаючий у даному разі є почерк рукопису: він той самий, що й у записах Маркела Кульчицького українських пісень, збережених серед паперів Івана Вагилевича в збірці Антона Петрушевича в колишній Бібліотеці Народного Дому у Львові. Зшитки з записами Маркела Кульчицького мають тут сигнатури: III^{25}, III^{32} і III^{33}. На зшитку III^{25} написано рукою Івана Вагилевича: Zbieracz Marceli Kulczycki z Pójła w Halickiej ziemi starostwa Kałuskiego r. 1830». Цей польський напис був правдоподібно призначений для Жеготи Павлі, що користав із записів Маркела Кульчицького при виданні двотомової збірки українських пісень. Це й самозрозуміле: для запису пісні є більше часу, ніж для запису казки, бо перша співається, а друга оповідається.

Означити докладніше час запису казок немає поки що жодних даних. Але з великою імовірністю можна твердити, що Маркел Кульчицький робив це без впливу Туровського, бо перед 1834 р., коли він висвятився й клопоти на початку нового життьового шляху ледве чи дозволяли йому на таку роботу, як списування казок.

Про Маркела Кульчицького мало відомо досі. Народився 1809р., висвятився 1834 р., а помер 12 вересня 1864 р. на становищі пароха Корнича. Поховали його 14 вересня. Коротенький некролог Кульчицького подало львівське «Слово» в ч. 72 з 21 вересня. З некролога довідуємось, що він був членом сервітутової комісії і заступником голови Літературного Товариства в Коломиї. Свідоцтво його літературно-наукових інтересів маємо в звістці, поданій 1861 р. в 116 ч. віденського «Вістника» й 80 ч. львівського «Слова», а саме, що Маркел Кульчицький пожертвував для бібліотеки коломийської гімназії 712 томів, головно наукових творів, і 38 географічних і історичних карт. Із писань Маркела Кульчицького відома його стаття «Як закладати фонды выпожичальні» у львівському «Слові» за 1862 р. (чч. 32 й 33), а в році його смерті вийшов у Коломиї окремою брошуркою «Погляд на употребленіе напоєв», 18 сс., із чого 18-та сторінка містить «Послісловіе» від видавця Федора Білоуса з теплими словами про покійного автора брошури.

Подаючи в цілості тексти невідомої збірочки українських казок із Галичини, роблю це головно з її фольклорного інтересу, а не лінгвістичного, хоч і щодо останнього поза зазначеними вище зведенням подвійності написань до однородності інші риси запису лишаю без зміни.

Михайло ВОЗНЯК

1. НЕ СТАВ СВЯТИМ, БО НЕ ПОТРАПИВ МОВЧАТИ.

Бо то хтів єден чоловік сьвєтим бути, і просив сьвєтого Петра, що має робити. Той єму сказав, аби став на дорозі і до нікого ані слова не казав, хоць будут до него говорити, зачипати. Стоїт той чоловік, аж ту їде пан яки[й]сь штирма кіньми. А недалеко була калюжа велика, і той пан застриг в болоті, випріг пару коней передних і запріг на заді так, же тії коні взад, а другі вперед тєгнули. Той чоловік стоїт. Вже не міг довше витримати і казав до того пана: «яки[й] ти дурней! Заприжи всі вперед, а виїдеш». Той так зробив, засьміявсє, виїхав. А то був дітько. Прейшов ще до Петр[а]. А він сє єго спитав: «а що ж, чоловіче, був хто коло тебе?» — «А був яки[й]сь дурней пан, а не міг з болота виїхати. Я єму порадев, а він сє сьміяв і виїхав. П[етро] казав: «Яки[й] ти дурней! та то був дітько». І казав: «іди і стань тепер на сіножати і також нічо не мов до нікого!» А він пішов. Стоїт, аж ту їде чоловік з косойов і хоче кос[и]ти. Але не косит трави іно мені попід ноге. Я сє уступав, а він враз-враз гірш. Я до него сказав: «не маєш трави, то мене попід ноге косов товчеш». А він засьміявсє і щез. Прейшов я знов до с[ьвєтого] П[етра] і кажу єму, же був яки[й]сь коло мене і же хтів мені ноге підетєти. Я єму казав, же має траву, а він сє засьміяв і щез». С[ьвєтий] Петро казав: «іди над став і будь тихо, хоть би тобі не знати що робили!» Пішов той чоловік і стоїт, аж ту іде хлоп по воду до ставу з бочков, відоткав воронку і чіп, і лєє воду. А той чоловік стоїт, стоїт, та й вже не може витримати і каже: «а ти дурний, та заткай чип!» А той сє посьміхну[в] і щез. А тепер Петро став перед ним і сказав: «не будеш сьвєтим».

2. ЯК ВИЙШОВ ШВЕЦЬ НА СВОЇЙ ЗВІРСЬКОСТІ Й ЗАХЛАННОСТІ.

Ішов раз єден челєдник кравецки[й] на вандрівку і здибав єго швец. Ідут разом. Ішли цілий день, аж ту їх ніч запала в лісі. Они ідут, аби в лісі не ночувати, і надибали за лісом цментар. А була на нім дзвониці. Так они пішли там до неї, полєгали. Швец же був хлоп одважнійши[й], став [в] вікні і дививсє на цментар, а кравец запхавсє в кут і спав, і враз-враз просив шевцє, аби лєгав. Але той не хтів. Сидит той [в] вікні, аж ту у північи встав з гробу упєр і скинув з себе сорочку, а сам полетів до села. Швец вийшов на цментар і взєв ту сорочку. Як іно прийшов до дзвіниці, показав її кравцевє, Той єго просив, закленав, але швец не хтів сорочки занести. Аж ту мали вже куре піте, а ту литит упєр, і хтів сє в сорочку убрати, але не було. А він занюхав, же на дзвін[и]ці є єго сорочка. Але же швец замкну[в] двері, так той упєр ліз вікном. Що вилізе на вікно, то швец задзвонив, а упєр злетів так, аж куре запіле, і упєр мусів без сорочки до гробу піти. На рано будит швец кравцє, але той бу[в] зе страху умер. Якось він єго дочутився. Встали і пішли до села. Той швец показав шинкарці сорочку. Она залєкласє дуже, бо то була зі чоловіка, котрий недавно умер. Казала до мене тая шинкарка, жеби я їй продав сорочку, же мені дасть, що хочу, бо казала, що ї[ї] чоловік ходит щоночи і страшит, а і же сє вже ксьондза радила, а він казав, же не правда, а тепер

єму покажу сорочку. І так зробила. Ксьондз казав того упіра викопати і на роздорожу спалити. Як єго добули, то був таки[й] червоний, як бурак. Шинкарка тому шевцеве заплатила, що хтів, і дала му на дорогу горівки і хліба, що міг взєти. Пішли швец і кравец в дорогу. Але же не мали роботи нігде, ішли враз-враз. Вже кравцеве не стало хліба, і цілий день нічо не їв. Просив шевцє аби му дав кусник хліба і троху горівкі, але швец не хтів дати. Але як ішли єден і други[й] день, вже не міг витримати довше. А швец каже до него: «дай я тобі вочи вибиру, і дам тобі їсти і горівкі. Кравец престав на тото. А швец му вибрав очи і дав му х[л]іба і горівкі. Як ін[о] зів, просив шевцє, аби єго завів на дорогу, де люди ідут. А той єго завів під шибіницю. Сидит він під шибиницьов, аж ту летит три птаки чорні і сіли на шибініці. Каже єден до него: чи нема ту кого під тов шибіницьо[в]?» А трети[й] каже, же хто ж би так пізно ту був. Зачали собі говорити, же там в єднім місті є кральовічівна, котра вже девіть літ не бесідує. Казав первши[й]: «і хто би знав, же там під олтаром є жеба в їх каплиці, бо як сє она сповідала і кавалок тіла божого упало на землю, а жеба ухопила і тремає в писку; хто би тую жебу забив і тую окрушку відобрав, то би зараз промовила. Кріль хоче дати за такого свою доньку і півкрулєвства за віно». А други[й] сє відозвав, же знає єдно місто, де вже рік не мают води, же там є гадина в єдній кирниці насеред міста; хто би тую гадину заби[в], зараз би вода всюда була подостаток; а за тоє хоче той кріль дати доньку і пів крулєвства. А третей каже, же ту під тов шибініцев є кирничка, же як би яки[й] сліпий о тім ч[у]в, а помастив собі три рази вочи тов водов, то би зараз видів. Тоте сказавши, полеті[ли] всі три далі. Той сліпий нуж мацєти, і знайшов, обмив раз, ба, вже має вочи, обмив други[й], ба, видит троху, обмив трет[і]й, аж зобачив зовсім. Тоди встав, похристився і пішов в дорогу. Іде, іде. Прийшов до єдного міста, а оно жалобов обтєгнено, чорним сукном. Запитавсє, що має значити тота жалоба, а они казали, же ту кралівна вже девіть літ не бесідує і же зе всіх сторон докторі їздєт, а ї нічо не можут помочи. Так він каже, жеби дати знати, же ту таки[й] доктор прейшов, же за два дне промовет. Побігли як найборше люде крільове тото сказати. А він післав свою кариту і шість коней по него. Поїхав той до двора. Як зачнут єго преймати горівков, м'єсом і Бог знає що. Казав він собі вітворити каплицю і пішов з крулівнов до неї. Піднесли образ і загл[є]нули під олтар, а там жеба як пес велика седит. Взєв він її і забив, і окрушку видер. Зараз панна промовила. Кріль хтів, ажеби він з нев женивсє, але він казав: най на мене рік зачекає, бо маю ще в сьвіт піти. Так кріль престав на тім, дав му на дорогу грошей, що іно хтів, і горівкі. Той поїхав до того міста, де води не було. Приїхав і петає людий: «що ту чувати?» А они кажут, же зле, бо вже рік, як воду возєт о кільканайцєть миль. Так він каже: «ідіт до кріля і кажіт, же тутка так[и]й чоловік прейшов, же за[в]тра вода всюда буде». Люде побігли с тов новинов до кріля. Так він преслав зараз свої коні по него. Поїхав він і казав крільове, аби му дав багацько людий до міста на завтра. Той так зробив. Казав той кравец камінь зе студні виймати, а під ним була гадина. Казав тую забити, а зараз всюди було води достатком. Зараз єго взєв кріль до себе, і хтів єму дати половину крулєвства свого і оженити з доньков свойов, але кравец не хтів, бо му ся сподобала тамтого кріля донька, де був перше. Так му той кріль дав кілька возів грошей і кілько хтів войска, і поїхав. Як іно приїхав до тамтого кріля, як зачнут стрілєти єму віват. За кілька днів ожен[и]вся з нев і поїхав на спацер зе свов жінков. Аж ту іде той

швец, що єму за хліб вочи вибрав. Як зобачив, же якийсь вилики[й] пан їде, здоймив шепку і стоїт. Кравец кріль пізнав єго і зачев з ним ся витати, і каже: «ти мені хтів зле зро[би]ти, а пан Біг інакше дав». Так швец зачав просити, аби єму казав, яким чином то було. Він єм[у] розповів. А швец просив аби єму очи вибрати. Той то учинив, і завів єго під шибиніцю. Сам сів на бричку і поїхав [з] жінков до дому. Аж ту кол[о] північи прилітают знову 3 птаки і сіли на шибін[и]ці і мовлят: «нім зачнем що мовити, поглядім всюди, чи нима кого близько». Розбіглися, і знайшли шевцє, і роздерли єго на кусні, бо то були дітьки.

3. ПРО ДУРНОГО З ТРЬОХ БРАТІВ, ЩО ОЖЕНИВСЯ З КОРОЛІВНОЮ

Мав єден чоловік трох сенів: двох розу[м]них, а єдного дурного. Але був дуже убогей. Так тих двох розумніших сенів ві[д]дали до жолнєрів, а той дурний лишився дома. Мав той чоловік ще єдного брата богачє. Так той богач казав до сина: «от знаєш, сину, тра стрийове хату завалити, будемо мали кусник полє. Але, каже, як будеш хату валити, то на тім дурнім зістав кавальчик». І він так зробив. Тоди перши[й] раз заговорив дурний до татуня: «ідіт до кріля і [і] кажіт єму, що нам стрийко богач зробив. Най нам хату поставет». Пішов татуньо, аж ту єго до кріля не хочут допустити, бо кріль мав жалобу по с[и]ні, котри[й] поїхав на польованє на кони: конє, хорта і сина нема. Але він сє якось допетав до крілє. А він єму так сказав: «як ся верне мій син, то я вам хату поставлю». Пішов той чоловік і казав тому дурному. Той дурний каже, жеби татуньо ще раз пішов і казав крільове, же він знайде єго сина. Як прийшов до кріля і казав, так той казав зараз запричи коні і поїхати до того дурного. Так той дурний зараз приїхав. Єго сє спитав кріль, що він потрибує, аби міг сина єго знайти. Казав, жеби кріль казав єго братів з войска закликати, і аби му дав конє як найліпшого зе стайні. Зараз браті[в] дурного закликали. І казав кріль, жеби той дурний вибрав собі конє. Але на котрого сів, то зараз по самі коліна кінь застри[г]. Аж ту їде мазєр. А дурний каже: «ото буде добрий кінь для мене». Кріль казав випричи. Мазєр зачев дуже плакати за коньом. Так кріль єму каже: «возьми собі конє з моєї стайні». А він каже: «він би мині здоров'я позбавев і віз поломав». Так кріль му мусів заплатити. Казав козакове, аби му дав по[вну] миску червоних. І так ся стало. Тепер тиї двох браті[в] і той дурний поїхали. Їхали цілий день, аж в лісі їм ся зробила ніч над самим селом. Так той дурний каже: «ту будем ночувати». Они кажут, же близько село. Але оно не помогло, бо мусіли зараз вогонь класти. Позлізали з коней. Казав три бучки витєти, взєв і розколов на три кусні, і ударив єдним конє свого, а кінь упав, другим, а на нім скіра пукла, третим, а він ся розсипав. Взєв другем бучком як ударив, а він сцелів; другем кусньом, а на нім ся шкіра зросла. Як ударив третим, а він встав. Тод[и] братя єго не мали го за дурного. Казав він зараз коні кульбачити, і поїхали. Їдут, їдут. Приїхали на дуже довгей міст. Було го з милє. Приїхали на другей бік того мосту, а там стоїт замок. Каже він до браті[в] своїх, аби за ним їхали. Заїхав до того замку, завів коні до стайні, а там обрік в жолобі, а вода попід жолоб їде. Поприв'єзували коні, а самі пішли до замку. Застали там горівку, м'єсо, хліб і ліжка попостілані, каже той дурний до браті[в]: «остріт три шаблі і набийте три пістолети, а я буду спав». Приспався і взяв три мече і три пістолєти, і каже до братів: «грайте в карти і пи[й]те пиво. Як буде пиво зе склєнок бічи, а коні

ржати, то біжіт мині на ратунок». Сам взєв шаблі і пістолєти і пішов на той міст. Аж ту коло північи лети [т] змия з трома головами і каже: «як сі маєш, попілюху, борухів сину?» — до дурного.— «Як ся маєш, змиюню? давном о тобі чував, алем тебе не видав. Добре, будем ся оглєдали». Ну ж зачали ся бити; як стрілит, єдну голову одстрілив і шаблев одтяв; як стрілит другий раз, другу голову в [і] дотяв, потому і трету. Взяв язикі повирізовав, виполокав і сховав. Преходит до палацу і застає: а браття єго сплєт, пиво вибігло, коні ся поуривали. Він ся їх спитав, чи чули що. Они кажут: «нічо не чули» — Положився той дурний спати, братьом казав аби з [н] ову поострити штири палаші і набити штири пістолєти. Учинили тото. На другу ніч каже знов [до] братів своїх, аби не спали і уважали: як буде пиво зе шклянок бічи, а коні ржати, то най біжут на ратунок. Сам, взявше штире палаші і штири пістолєти, пішов на міст. Стоїт, стоїт, аж ту коло північи летит змия з штирома головами: «як сє маєш, попілюху, борухів сину? — «Як сє маєш, змийо? Давно було о тобі чувати, але не було тебе видати. То зобачимся тепер». Зачели ся бити; як стрілив і ударив шаблев, зараз єдна голова злетіла; як стрілив, і утяв другу голову; як стрілив, і [у] тяв трету голову, злетіла; як утне і стрілит, четверту голову стяв. Прейшов до замку і дивится: а братя сплят, пиво вибігло, коні ся поуривали. Питаєсє браті [в], чи чули що. Они відповідают, же не чули нічо. Положився знову спати. А казав собі знов шість шабель виострити і шість пістолєтів набити. На другий день вночи пішов і казав знов, аби грали в карти і уважели: як буде пиво бічи і коні ржати, аби бігли на ратунок. Сам взяв тиї шаблі і пістолєти, і пішов на міст. Аж ту летит змия зо шістьма головами і каже: «як ся маєш, попілюху, борохів сину? давно було о тобі чувати, але не було тя видати».—«Як ся маєш, змиюню? Мусемо ся оглєдати». Як ся взяли ся бити: стрілив з єдного пістолєтя, [в] ідотєв, другу, і трету, і четверту, і п'єту стяв. Як го пірве змия тов остатнов голов [о] в, і несе, аж занесла на шклєну гору, і сіла спочети. А він зачав ся просити, аби єму позволила на дудку заграти. Она позволила. Як засвистав, а ту єго брат на єго кони летит: як зачне бити, і забив тую змию. Як розтяв ю, а в ній бу [в] крулевіч, кінь і хорт. Взяв він їх. А післав брата по воду целющу і по живущу. Але же тая змия вже крулевіча була дуже зесала, як преніс брат води целющої, як нев намастив крулевіча, а він оцалів; як намастив живущейо [в], а они ожили зараз. Сів на конє крулевіч. Тоди каже: «брате, їдь до замку, преїздіть ту оба, але не відв'єзуйте там того покою, де єдвабом зав'єзано». Як приїхав до замку дурного брат, зараз заглянули до того покою, а там було три змиї молодих. І зараз утікли. Радєтся меже собов, якем чином би тим тром братьом крулевічові зашкодети. Каже єдна, же — «я ся перекену пекнов долинов», а друга каже: «а я сеножетев», а трета корчмов при гостинце. Приїздєт тиї два братє, а дурний каже: «вже ви розв'єзали той покій».— «А, каже, розв'єзали». І кажут, же було три змиї, і же утекли. Аж ту їдут, а там така сеножать зелена. Каже крулевіч: «пускайми тут коні пасти». А той дурний каже, же: «не пускай; як я буду, то і ти будеш пускав». Як потягне шаблев по сеножати, а она щезла. Так, каже дурней, же «ми би були щезли». Їдут, їдут, а ту ябка такі пекні дуже пахли. Кажут братя дурного: «їдьмо бли [з] ше і нарвім собі!» А дурний каже: «як я буду рвати, то і ви будете рвати». Як приїхав близько і ударит шаблев, а яблінь щезла. «Так були би ми щезли». Їдут, а там при дорозі стоїт корчма велика і пекна. Каже крулевич: «заїдьмо до тої корчми на ніч». Як зачали ся уперати, і той дурний мусів пристати на їх, але каже: «абисьте не ув'єзували коний до жолоба!» Они так

учинили. Прийшли до хати, а там вже постелено штири ліжка і на штерох столах їсти стоїт. Так кажут, аби лєгати спати. А дурний каже: «не лєгайте спати, аж я скажу». Як ударит шаблев по ліжку, а вже ані корчми, ані ліжок не було. Каже: «видете, то були тиї три змиї». Їдут, їдут, аж ту ся оглянут а за ниме летит желізна свеня. Каже той дурний: «гонім, що можемо, до тої кузні». Іно що приїхали, а тая свеня до двери [й], але були замкнені. Она до вікна і каже до ковалє, аби ї [й] дав єдного з тих штирох [дав] півкнути. А він каже: «настав язик! я тобі положу єдного». Она наставила. Як злапає за язик кліщими, як зачнут всі тягнути, і затягнули до кузні. Як зачнут молотаме бити, зробили зо свині конє желізного. Каже крулевіч: «я буду сідав». А дурний: «я буду». Як зачав сє намагати крулевіч, дость же му дурний позволив * на нім їхати. Їдут, аж ту седит чоловік при дорозі, і як [в] здрів, же они їдут, пірвав крулевіча, [з] садив го з конє желізного, а сам сів на него і полетів. Каже дурний: «а видиш, я бим був не дав. Тепер ви їдьте додому, а я мушу того конє відобрати». І поїхав. Їде, їде, аж там на долині пасутся три кобилиці сліпих, а то того чаревника дочки. Він їх ся спитав: «не їхав ту яки [й] на жалізнем кони?» Кажут, же їхав їх батько, же він чаревник, а «ми єго доньке. Він нам вочи повиберав і пустив нас пасти; шкода, же ми не маємо вочий, бо бисмо хтіли тебе зобачити». Він каже, же їм дасть свого вока. Паслися вівці на долині. Він їм повиберав вочи і повставлєв тим кобилам. Они зобачили єго і кажут: «твій кінь є в стайне, але тяжко, жеби тебе добровільне пустили до замку. Але як тебе не схочут пустити, то кажіт: «вітворітся двері! то свій іде, не чужий». А потім кажут, буде тобі казав іти по ринві понад котев, де ся буде смола варити. Ти скажи, аби він вперед ішов. Тоди утнеш шаблєв і розітнеш ринву, а він впаде у смолу кип'ющу». Поїхав він. Їде, їде, аж ту замок виликей видно. Приїхав і каже, аби єго пустили до кріля. Они кажут, же не можут. Тоди він каже: «вітворітся двері», а двері вітворилися. Прийшов до черо [в] ника і каже: «ту є мій кінь». А він каже: «є, як мені через тую ринву перейдеш, то тобі єго від [д] ам». Пішли оба. Так той дурний каже: «іди ти наперед, я буду видів, чи можна перейти; тоди я перейду». Іно що черевник учипився ** на пів ринви, той як утне шаблев, а черевник в смолу упав. Той тоди забрав всю челєдь і жолнєрів, сів на конє і поїхав. Приїздит до того міста, де кріль седів, а ту дзвонєт ве всі дзвони. Він ся питає, що то значит. Они кажут, же на памєтку по єднім чоловіку, що поїхав за крулевічом. Крулевіч приїхав, а єго нема. Їде, їде. Приїхав зо всім войском і на желізнім кони до крулє. Кріль зачне сє тішити, як зачне єго приймати, так той дурний показав язикі з тих смоків, що їх позабивав, нім сина крулєвского відобрав. Тоди дав єму кріль доньку свою і пів крулевства. Тоди він ся оженив і жив ще дуже довго.

4. ПРИГОДИ БАГАЦЬКОГО СИНА НАСЛІДКОМ НЕПОСЛУХУ ПУСТЕЛЬНИКОВІ.

Бу [в] богач і мав іно єдного сина. Пішов той на суниці і заблудив. Іде, іде лісом, аж надибав хату пустельника. Пішов до неї. Зобачив го пустельник. Приймив єго пустельник за свого сина, зачав го учити четати і песати. Був дуже довго у него; нігде не ходив. Казав му раз пустельник: «іди ти на спацир, куда хоч ходи, а на всхід сонцє не ходи». А він на злість пішов. Іде, аж ту яки [й] сь птак по дворі скаче. Він взєв патика; як вдарив, і забив го.

* В рукоп [ису]: pózwołyły.
** В рукоп [ису]: uczynywsia:

Взєв і сховав. Прийшов додому і сховав єго в загату, а сам прийшов до хати. Питає єго сє [с]тарий: «а де ти сину, був? правда, жесь мині на злість там пішов, і забивесь того пташка, і сховав в загату? Іди і приниси єго до хати!» Пішов і вніс. На другий день казав му пустельник: «всюди ходи, а на полудне не ходи!» Пішов наомисне. Іде, аж там ся трох браті[в] б'ют. Прийшов близше, питає їх ся: «за що ви ся б'єте?» Кажут: «за той ходак, що як ся в него хто убере, то сто миль на день в'їде». А каже той: «жеби сто людий, то она виб'є; а той капелюх, же як возьме на себе, то го не видит ніхто». Казав до них: «дайте я вас погоджу». Взєв ходак на ногу, полицю в рукі і заложив капилюх на голову, а они го не виділи більше. І кажут: «ото нас погодив!» Він ся взяв і пішов додому. Приходит додому, а старий каже до него: «видиш який непослух; бувесь нинька на полудне і видів трох браті[в], що ся били.»—«А, видів». «І забрав у них тиї три річи, за що ся били?» «А, забрав».— І сховав під стріху: Іди і приниси до хати». Той прийшов і приніс. «Положи, може тобі ся коли здасть». На третий день казав до него пустельник: всюда іди, а на запад сонцє не ходи. Пішов він на третий день і знов наумисне там, де му не казав пустельник. Іде він, дивитсє, а там в ставку три пані ся купают. Він хтів бли[з]ше прийти, а они позаберали сорочки і злетіли на крилах. Як зачне він плакати, прийшов до дому таки[й] сплаканий. Каже єму старий: «а тра тобі було того? видиш, не тра було ходити на запад сонцє». Тепер каже той пустельник до хлопцє: «знаєш ти що, настєгай ризє над ставок на єдну купу вилику і сховаєшся в ризє; як они прилетет, тая, що ти її собі сподобав скине сорочку на ризє, а ти сховай. Она сама піде за тобов». Пішов він і зачав зволікати галузє і назволікав дуже валику купу, і сховався. Аж ту прилетіли знов тиї три, а середюща скинула сорочку на ризє. Той тоди взєв сорочку і виліз з-під хащу. Дві злетіло, а єдна, тая сер[е]дуща, що він собі сподобав, зістала і зачала плакати. А він каже: «плакав я вчора, а ти плач нині». Іде она за ним аж до хати, але не хтіла піти до ізби, бо сорочкі ї[й] не дав. Пішов він сам і каже до старого, же она не хоче прийти до хати, бо ся встидає. Дав їй старий сукню з себе. Она убраласє в тую і при[й]шла. За пару днів поженив їх. Були вже два рокі у старого. Вже ся дочекали детини. Захтілосє єму доконче їхати до тата свого. Казав єму старий пустельник, аби завше памітав сорочку добре замикати, бо як она її дістане, то зараз полетит. Пельновався він завше. Як він іно приїхав до тата і мами, дуже ся ним тішили. Раз пішов він до церкви і забув ключ від скринькі, котрий завше при собі носив, під подушков. А мама єго виділа тото. Зачаласє дуже синова перед мамов жалити і хвалити, же она єще би пєкніша була, коби она сє в свою сорочку убрала. Як она сє в ню убрала, зараз з дитинов полетіла. Як зачнут плакати всі. Прийшов їх син, як зачне плакати, і зараз пішов в дорогу до свого пустельника. Прийшов до него і каже, же му жінка полетіла, і зачав дуже плакати. Так тоди старий каже: «іди тов дорого[в], там знайдеш хату, там мішкає мій брат, кріль зьвіріни; від[д]ащ єму тую картучку; він скличе всю зьверену, може котора скаже, де твоя жінка. Пішов. Іде, іде. Зайшов до тої хати, склонився і від[д]ав картучку. Дав му зараз їсти, і як свесну[в] на піщелку, ту зараз вся зьверина прибігла. Питаєся їх, чи не виділи де єго жінки. Кажут, же нє. Так той каже до него: «я тобі напишу карточку до брата мого. Він є крільом хмарів; як він не знайде, то нікто не знайде». Пішов він. Іде, іде. А той кинув кріль кулю таку, котра мала завести того хлопцє аж до кріля хмар. І так було: куля котилася наперед него аж до хати. Тоди ударила собов о двері, а они ся відомкнули. Прийшов

він до хати і від[д]ав карточку. Той казав му зараз сісти і дав єму їсти, а сам вийшов. Як затрубит, а ту зачалися хмари стєгати. Іно єдної не було. Аж ту знову єдна [з]заду летит. Питаєсє її кріль: що то значит, же ї так довго не було. Она каже, же сє зносила над золотов горов. Тоди каже кріль до того чоловіка, же «там є твоя жінка», а до хмари сказав: «ти, жесь ся так забави[ла], мусиш за тую провину того чоловіка занести на тую золоту гору». А до чоловіка каже: «як тя буде нести, то буде три рази питати, чи видиш, а ти кажи, же нє, аж за третим разом кажи, же видиш». Сів той чоловік на хмару. Она єго несе вітром. Вже було видко троху. Питаєся хмара, чи вже видит, а чоловік каже: «нє», знов за хвилю питаєсє: «чи видиш?» — каже: «нє». Потом вже над самов горов питає: «видиш?» — «Виджу». Тая єго пустила на тую гору. Она полетіла. Той пішов до того палацу і в[з]єв на себе капелюх. Приходит: они їли, і ніхто го не видів. Єго син пізнав єго зараз і каже до мамуні: «татуньо прийшов». Але нікто не міг єго зобачити. Він собі так став коло своєї жінки, і що она набрала собі їсти, то він зїв; потом здоймив капилюх, і они єго вздріли. Жінка від[д]ала єму віді всього ключі і каже: «всюди ходи, а єно до того шпіхлєра не ходи». Чим борше, як она іно сказала, він зараз пішов і вітворив. Дивится, а там дітько ув'єзаний на трох ланьцухах. Той дітько, як зобачев чоловіка, зачав єго дуже просити, аби єму приніс кусінь хліба і ш[к]лєнку води. То[й] чоловік пішов і приніс. Зараз дітько зїв, потрисся, зараз єден ланьцух пук. Як зачав знову дітько просити, той пішов і приніс єму знов кавалок хліба і шклєнку води; той ся стрис і знову урвав други[й]. Просив дітько аби єму єще дав кавалок і шклєнку води. Той пішов і приніс єму цілий бохонець і шклєнку води; той ся стрис і вірвав остатни[й]. Тоди каже дітько до чоловіка, же «три рази буде твоє житє в моїх руках, а три тобі дарую». Полетів, пірвав жінку того чоловіка зе собов і полетів. Той в плач. Кажут до него сестри: «а видиш, сам собі того наробив». Як сє убрав в свій ходак, зараз був коло хати, де той дітько з єго жінков і дитинов сидів. Приходит: она сама зе сином, а дітько пішов на польованє. Як тілько зобачила свого чоловіка, дуже ся ним утішила. Він взєв свою жінку, і зачали утікати. Прийшов дітько з польованє, а кінь в стайне заржав. Він ся єго спитав: «чого ржеш, коню, чи хочеш їсти, чи пити?» — «Що мині по їджиню і, по питю, коли нема нашої господині!»—«А де ж?»— «Чоло[вік] прийшов і взє[в]».—«А догонем її, догонем; ще можна лєчи і приспатисє». Дітько лєг і приспавсє. Як сів на конє, і зараз догонив, взєв жінку і дітину на конє, і полетів. Той чоловік зараз вирнувся і незастав знов дітька вдома; взяв він знов жінку і пішов. Прилетів дітько додому, а кінь знов заржав. Питає: «чо хочеш, чи їсти, чи пити?» — «Ані їсти, ані пити, іно же нашої господині нема».— «А, доженем, а, доженем; єще можна лєчи спати і приспатися». Дітько лєг і приспався. Як сів на конє, зараз догонив і відобрав, бо то був також дітько, не кінь. Казав до того чоловіка дітько, же вже два рази тобі житє даровавем». Іно що дітько від'їхав, а він назад верну[в]ся, прийшов до жінки і питає, звідкі той дітько взєв такого конє. Каже єму, же він три літа у мами свої коні пас, і же она наймитам за службу кіньме платит. Пішов він сам на службу, іде крізь ліс, а мав ручницю. Біжит вовк. Він єго хтів застрілити. Іно що вимірив, той ся обізвав: «не стрілєй мене, вирви собі кілька волосків з мене, а я тобі в прегоді стану». Той вирвав і зав'єзав в хуску. Іде, іде, аж ту летит шершень. Він хтів єго забити, а той просится: «не бий мене, я тобі в пригоді стану. Вирви собі з мене кавалок крила; як єго присмалиш, то ті прийду на ратунок». Іде, аж ту лізе рак.

Він єго хтів забити. Той ся просит: «не бий мене, вирви собі єдну ніжку; як тя буде потреба, я тобі в поміч стану». Прийшов до тої чарівниці і питає, чи би єго не приймила на службу. Баба каже: «добре, сину». Дала єму їсти. Наївся. Казала єму коні гонити і дала му сира на підвічірок. А то не був сир, іно сон. Як іно пригнав пасти, захтіло єму ся їсти; зїв той сир і засну[в]. І спав цілий день, аж пополудню обудився. Дивится докола, а коний нема. Дуже сє залєк. А же було в лісі нагадав собі, же має волос вовчи[й]; розложив огонь і припік зараз. Став той вовк перед ним, питає: «що хочеш?» Він каже, же коні пас і же десь згинули. Як завив вовк, зараз ціле стадо вовків ся збігло. Зачали шукати і знайшли, і пригнали всі коні. Тоди сів на конє і поїхав додому. Як уздріла єго баба, каже: «ото мині пастух»! Дала єму їсти і каже, же вже рік єден вислужив. Як піде на обору, як зачне коні бити. На другий день дала єму зно[в] сира і казала гнати коні. Пригнав на пасовисько коні, сів і їсть сир. Ще не зїв, а вже заснув, і спав. Прибудився, а коней нема. Він ся дуже заляк, нагадав собі, же має шершеневе крило, розложив огонь, присмалив, а ту зараз цілий рій шершенів, і питают: «що хочеш?» Каже: «коні мині зги[н]ли». Якся розлетіли по всіх сторонах, зар[а]з зігнали коні. Тоди сів він знов на конє і поїхав додому. Баба дала му їсти і каже: «ото у мене пастушок добрий!» Дала єму їсти, а сама пішла на обору до коний; як зачне бити на всі боки: «а ви ся з ним знаєти». Тоди прийшла до хати і каже: «вже-сь другий рік вислужив». На третий день дала єму знов їсти і сира на підвечирок, і казала коні гонити. Сів він на конє і на пасовиську наветь не злазив, сидит. А кінь ся пас. Захтіло єму ся їсти, зачав їсти сир і заснув на кони. Пребудився вечер, а він сидит на земли, і коний нема. Як зачне плакати. Нагадав собі, же має рачу ногу, розложив огонь і присмалив тую, а ту рак лізе. Він ракове каже, жеби єму пошукати коні. Як зачали лазити по лозах і озерах, і знайшли коні. Зачали ї[х] кусати так же коні мусіли утікати на пасовисько. Тоди сів на конє той чоловік і поїхаї додому. Приїздит, а там баба як зачне ся тішити, каже, же ніхто єще не допас три дни коний; для того она три дни три літа рахує. Тоди каже, же завтра собі вибереш конє, котрого сам схочеш». Пішла баба на обору, як зачне бити коні; доти била, доки всьої сили в єдину кобилу не зігнала. А же тая кобила була жеребна. На другий день каже тая черивниці, аби собі пішов наймит конє вибрати. Приходит він на обору, а всі коні так були позганені, іно єдна кобила з жереб'ятьом. А була дуже пєкна. Іде коло неї, а лоше каже: «возьми мене собі». Так він пішов до баби і каже, же я собі возьму лоше, бо не маю чим виликого конє виживити. Она каже: «яки[й] будеш мав з него пожиток?» Каже, же як підросте, то буде з него добрий хлопски[й] кінь. Она як могла, так ся зборонила, аби того лошетє не дати. На останку мусіла. Тоди взяв він коника на уздиницю і повів є[го]. Вів з пів милі, а лоше каже: «пусти мене до матири, най піссу; я тебе дожену». Пустив він єго. Побігло, же вітер би не вирівнав. За хвилю біжит лошек вже слушни[й]. Той єго взєв на уздиницю і веде. Знов зачало ся лоше просити. Він пусти[в]. Знов за хвилю біжит таки[й] кінь, як би три літа вже мав. Веде, веде. Знов каже лошек: «пусти мене ще раз». Пустив знов. За хвилю прибігає вже кінь як може бути найліпши[й]. Тоди каже до него той кінь: «тепер тебе з пекла і до пекла завезу, як схочеш; сідай, поїдемо по твою жінку». Полетіли, застали її саму [з] сином. Тоди каже чоловік до жінкі: «звари тепер що їсти, а я лєжу спати». І лєг. Тим чесом жінка звари[ла] їсти. Встав, пообідав, укульбачив конє і каже до жінкі: «їдьмо!». Сіли і їдут. Прийшов тим чесом дітько

додому. Кінь єго заржав, а він спитавсє конє: «чо хочеш, чи їсти, чи пити?» А він каже: «що мині з напою і з їдла, коли нашої пані * нема».— «А дожене́м».—«О, каже, тєжко». Сів тоди дітько на конє і зачав гнати. Але не міг борзо догонити. Нарешті вже видит, же поїхали помалу; зачне доганєти. Вже так близько був, же міг батогом дістати. Тоди каже кінь під чоловіком: «тримайтися!» Як ся копнув з копита, зараз дітько на чверть милі ся лишив. Як зачне гонити дітько коньом. Тоди кінь під чоловіком став і каже до тамтого конє: «дурний, звини ним туда і сюда, жеби ся аж мазев розіляв». Як тріпне кінь дітьком о землю, аж ся мазев розіляв. Тоди посідали на два коні, жінка на єднім, а чоловік на другім, і поїхали на злоту гору. Як іно приїхали, дуже сє сестри утішили, і вже всі разом мішкали як люде.

5. ЯК ДУРНИЙ З ТРЬОХ БРАТІВ ЗДОБУВ РУКУ КОРОЛІВНИ.

Єдного чесу був хлоп богач і мав трох синів: двох розумних, а єден дурний. Завше той дурний седів (завжди) під грубов. Раз казала єму мама: «піди, сину, по воду, спечу тобі підпалок». Тоди скочив той дурний, взяв коновки і пішов. Коло кирниці лежела рибка золота. Здоймив їю і хтів взєти додому. Она зачала ся просити, і каже до него: «пусти мене в кирницю, а як схочеш, дам тобі єдну луску; як їю пітреш, що загадаєш, то ся стане». Так він пустив тую рибку в кирницю. Набрав води в коновки і пішов. Поставив коновки з водойов і вліз в грубу. Седит. Спекла мама хліб і дала єму підпалок. Зїв і седів тихо. Аж ту єго братя поприїздили, і зачали росповідати, що в світі чувати. Кажут, же в єднім місті є кролівна, котра завше седит на ганку і котрий би з рицирів вискочив до неї на кони, і возьме їй з колін перстінь, той ся з нев оженит. За пару днів зачали ся синове того чоловіка зберати їхати до того міста, де тая крул[і]вна. Забрали котрі найліпші і найладніші коні, і поїхали. Той дурний виліз з груби і каже до тата: «дайте і міні якого конє». Зачав ся дуже просити татуня, і дав єму котрого найгіршого. Сів і приїхав в ліс, зсів с того конє, потер луску с тої рибк[і] і казав: «най мині стане пєкний кінь і так убраний, якого нікто нинька не буде мав». Як іно вирік сло[во], зараз убранє рецирске, і кінь чорний, і став перед ним. Той скину[в] з себе свою одежу і убрався в рицирски[й стрій, і сів на конє. Поїхав. Приїздит до міста, а там єго братє повистройовані скачут. Як іно той дурни[й] приїхав до міста, всі зачали ся дивити на него, бо був дуже ладни[й], і кінь під ним був дуже ладний, Скочи[в] раз і мало що не дістав перстіня. Але жаден до тих місцє не вискочив. Тоди переїхав там і назад через місто, і виїхав з міста. Приїхав до ліса, скину[в] [зі] себе всьо, потер луску і казав, аби всьо зчезло. Сів на свого конє, що ся пас на долині, і поїхав додому, скинув [з] себе всьо, заліз до грубе. Приїхали братє додому, зачали росповідати о тім рицері, що був також в тім місті, же найвище скочив і найладніше був убраний. Питаются дурного: «а ти був?» Він каже: «чому нє?» Зачали єго братє сьміятися з него. Зіли обід всі і кажут, же завтра знов поїдут, і котрі найліпші коні заберут. На другий день забрали котрі найліпші коні і поїхали. Дурний виліз з груби, взєв котрого найгіршого конє і поїхав знов на долину, пустив конє пасти і потер луску, і загадав собі сивого конє і ще краснійший стрій, скинув [з] себе полотнєнку і всьо, убрав на себе пєкніші сукні рицир-

* В рукоп[ису]: naszuiu paniu.

скі, сів на конє і поїхав до міста. Зачав їздити. Всі на него очи звернули. Він тоди приїхав під той ганок. Як скочит на него так же сє руков дотули[в] кролівни. Тоди навернув конє і поїхав додому. Крул[і]вна собі дуже сподобала. Поїхав дурний там, де перше кінь ся єго пас, взєв свого конє і поїхав додому. Пустив коня на обору, а сам вліз до груби. Знов приїхали братя єго, зачали оповідати, же знов був яки[й]сь рицир ще пєкніши[й], і ще ліпшого мав конє. Питаются дурного, чи був він. Каже, же був, а они кажут: «ми маєм ліпші коні, а не можем вирімнати тому рицарове, а ти, дурний, хтів бись на старі[й] шкапі вискочити. На третий день поїхали знов. Той знов собі взяв стару шкапу і поїхав. Приїздит на долину, пустив знову свою шкапу пасти, а сам поскидав [з] себе всьо, потер луску і казав, жеби му єще пєкніши[й] стрій і кінь червоний зараз ту був. І так ся стало. Убрався в тую сукню, і сів на конє, і поїхав. Приїздит, а там [з] тлумом панів скачут єго братя, розбивают коні. А він переїхав по місті. Як пустив коньове поводи як [єк] єго зіпняв остроґаме, вискочив і зсів з коня, і уклони[в]ся. Она єму заложила на палец перстінь золотий з дорогиме каміняме. Він ся склонив, сів на конє і туда, куда вискочив, туда заскочив, і поїхав з міста. Приїхав зараз як найборше скинув з себе всьо, розказав, аби щезло, сів на шкапу і приїхав додому, пустив конє на обору, а сам поліз до груби. Приїздєт братя дуже потурбовані, же коні помучили, а яки[й]сь єнчи[й] рицир дістане крулівну. Зачався тато і мама випитувати: «а що ж там, хто там дістав тую крулівну?» Кажут: «той сам рицер, що від початку їздив на пєкнім кони».— «А звідки був той рицер?» — питаєся тато. «А Бог єго знає, дость, же був дуже пєкни[й]». Тем чесом крулівна чекає місяць єден і други[й], а рицаре нема. Зачала ся дуже пан[н]а журити і просила свого татуня, аби розписати по всем краю, аби такого всюда шукали, аби кождого осмотрили, чи не має такого а тако[го] перстіня. Як зачали шукати село від села, кождого чоловіка питати і смотрити, чи не має того перстенє прийшли також і до хати того богаче. Питают., кілько має сенів. Він каже, же три: двох розумних, а єден є дурний. Але він в грубі седит завжди. «Покажіт нам єго». Зачели собі жартовати, може він той перстінь має. Закликали дурного, зачали му ся дивити по руках і уздріли той перстінь. Зараз єго взєли до карити і привезли аж до кріля. Кріль ся аж прилєк, як вздрів такого попилюха. Казав єму купіль зробити і прибрати єго як пана. Потом дали му станцію разом з королівнов, і ожинили го зараз. Він в своїм покою хтів ворони лапати. Пішов і приніс кавалок стерва і повісив над вікном, а ворони залітали, і він їх лапав. Кріль ся дуже журив своїм зєтьом. За пару днів потом видав тому крулеве єнчи[й] войну за тото же за єго сина не дав доньки, а якомусь дурному. Тоди пішов кріль до зєтє і каже: «видиш, я за тебе битися мушу, а ти, паскуднику, стерво по моїх покоях порозвішував і ворони лапаєш». Вже хтів кріль єго відогнати, але жінка не дала. Поїхав кріль зе своїм войском, а дурний також пішов пішкі так, же єго ніхто не видів. Як іно вийшов, потер луску, казав жеби єму зараз кінь як найпєкніши[й], зброя як найліпша і войска два тисячі. Всьо ся стало, як зажедав. Сів на конє і повів своє войско на ві[й]ну. Прилучився до войска свого тестя і бив дуже нериятіля; зовсім виграв, сам так палашом ворогів рубав, же ся не міг єго тесть з радости пі[й]мати, але не знав, звітки і що за єден той рицер був. Аж ту кріль оглєну[в]ся, а той рицар з розкрвавинов руков їздит. Зараз розедер хустку зе шиї і завенув єму руку. Рицер склонив му ся і поїхав зе своїм войском додому, бо вже не було що робити. Як іно так від'їхав, же єго тамті не виді-

ли *, зараз жеби войско щезло, із конє зліз, розібрався, потер луску, а всьо щезло. Прийшов додому, розвинув руку і повісив хустку, аби висхла, на вікні, а сам знов ворони лапав. Приїхав єго тесть з віни, прийшов до него і каже: «а видиш, мині яки[й]сь чужий рицир помагав, а ти седиш дома». Прийшла потом жінка того дурного і каже: «а ти яку повісив шмату на вікні?» Подивився тесть на тую хустку і пізнав, же то була тая, що він руку тому рицарове завину[в]. Посмотрив руку свого зєтє і пізнав, же то він бу[в]. Тоди зачав ся дуже тішити, післав до докторів, і відтоди дуже любив зетя свого, а зєть росповів тестьове як, що і куда ся діяло. Дочекалися потом дітий.

6. ЗРУЧНИЙ ЗЛОДІЙ

Був в єднім селі чоловік фіглєр, що всім пакосте вираблєв. Казав єго пан до себе закликати і каже: «Гаврило зроби мині фіглє меже челєдев». «А, добре, пане, зроблю». Пішов додому. Вночі прийшов Гаврило до пекарні, а там дівки спали. Він взєв і зшив всі за спіднеці. Пішов до кухні, а там паробки і кухар спали на земли. Він їх зв'єзав за волосє, а хлопцє, котрий спав під п'єцом, зв'єзав му рукі і ноге, а сам взєв діжу з рощинов і вилєв меже пани. Сам пішов додому. Вночи збудилася пані і каже: «а тобі сє що стало?» Зачали кликати кухаре, аби засьвітив сьвічку. Кухар зачав ся сіпати, а же був прив'язаний за волосє, зачав кликати хлопцє. Хлопець був дуже прив'єзаний і не міг встати, і зачав кречати. Дівчата собі ся сіпали. Потом кухар якось ся вирвав і засвітив свічку. Подивилися пани, а меже ниме розчина. На другий день казав пан закликати Гаврила. Каже: «коли ти тото зробив, завтра поведут мою ялівку на ярмарок, як украдеш, то я тобі їю дарую». Прикликав пан двох найліпших під[д]аних, аби повели тую ялівку на ярмарок; і як хто украде, то двайціть п'єть київ дістанут. Повели ялівку, аж там на вербі висит Гаврило. Они кажут: «хвала Богу, же вже висит, не украдут у нас вже ялівкі». Ідут дальше, аж там знову висит Гаврило. Єден каже: «онде висит Гаврило», а другий каже: «там висит Гаврило». Зачали ся дуже перечети, прив'єзали ялівку, а самі пішли дивитисє на тамтого. Тим чесом спустивсє Гаврило з мотуза, взєв ялівку і повів поза городи. Превів додому. Тамті ся вернули, дивлются: нема ані ялівки, ані того вісільца. Приходєт додому. Питают. Кажут, же нема. Пішли до пана. Він ся питає: «а де ялівка?» — «Украли, пане». Казав закликати Гаврила: «украв ти ялівку?» — «Украв, пане». Тоди дав єму пан дуката і ялівку даровав. Каже потом: «коли ти украв ялівку, укради вола з ярма».— «Украду, пане».— «Но як украдеш, то твій він, і знов дам тобі дуката». На другий день пішли орати панські паробки. Гаврило злапав птака, ув'єзав на нитку, вліз в корчі; і пустив птака на релю, де хлопці орали. Хлопці покинули плуг, зачали уганєти за птаком. Потом Гаврило пустив птака і сам пішов, випріг вола, утєв єму конец хвоста, вложив задному в писок. Злапали хлопці птака, приходєт до волів, дивлятся, а задному бикове іно хвіст з другого му вола видко з писка, а єдного вола нема. Хлопці пішли до пана і кажут, же віл ** вола зїв. «А то не може бути», каже пан. «Наказав я вам пильновати волів. А то Гаврило украв». Післав по Гаврила. Прийшов він, питаєсє пан: «а украв ти вола?» — «Украв,

* В рукоп[ису]: wydiw.
** В рукоп[ису]: win.

пане».— «На ж тобі дуката, і вола тобі дарую». Як мені у мої жінкі украдеш перстень з пальцє, то знов дам тобі дуката, і той перстінь буде твій».— «Украду, пане». Прийшов вечер. Став собі за дверми і стоїт. Аж ту пан вийшов на двір. Гаврило тоди борзо до покою і каже до пані: «моя жоно, дай мині той перстінь, бо Гаврило хотів доправди єго украсти». Жінка здоймила і каже: «а тобі?» Гаврило взєв перстінь і пішов. Рано пані каже до пана: «а дай мині перстінь, вже Гаврило не прийде». Той каже: «ані-м видів наветь, то вже Гаврило украв». Закликали. «Украв ти перстінь?» — «А украв».— «Но коли ти таки[й] зух, укради мені конє зе стайні».—«А, добре». На ніч закликав пан вокомона і каже: «жебись закликав кождого з громади і обставив цілий двір мій, а на кождім кони жеби цілу ніч седів паробок і тримався за гриву, а в брамі абись ти седів. Кто Гаврила злапає, той дістане дуката». Приїздит Гаврило упівночи як піп прибраний, а брат єго як дєк до брами і питаєсє, чи не можна тепер до пана заїхати, А хлопи будющі на варті кажут, жеби наветь кріль їхав, то не можна єго пустити. «Но коли так, то ся не буд[у] я спротевйовав вам, але я ту з ваме преночую». «А, до[б]ре, добродзєю». Казав піп декове здоймите баривку з горів[ков] з воза, і зачав честовати докола всіх людий. Як ся понапивали, та й всі поусиплєли, наветь тиї, що на конях седіли, бо то була горівка на сон дана, тоди Гаврило пішов з братом до стайні, поссаджовав паробків з кони[й] і попосаджовав їх на земли, пообиртав всі коні хвостами до жолоба, а сам взєв огера, панского вирхівцє, і поїхав на нім додому. Рано пан збудився, дивится на подвіре, а всі сплят. Пішов до стайні, дивитсє, котрого найліпшого конє взєв Гаврило. Всі паробки седят на земли. Зачав ся дуже пан сьміяти. Казав закликати вечер Гаврила і показав єму шкатулку з грішми, і каже до него: «як мині тую скриньку з грішми украдеш, то буде твоя».— «А, добре, пане». Вечер поставив пан шкатулку на столі і дві сьвічки. Також виострив собі палаш і ходит по покою. Каже: «ой, жебе мені ту бу[в] Гаврило, то бим єго в кусні порубав». Тим чесом Гаврило пішов на цментар, викопав сьвіжого трупа і преніс під вікно, Зачав робити дюру в стіні, а пан вже палашом вимахує. Він, зробивши дюру, віпхнув руку умерлого до дюри. Пан як махнув шаблев, а рука на землю. Зачав знов порпати другов руков, і віпхнув другу руку. Той махнув, і утєв другу. Той вложив потом голову. Пан махнув, і утєв голову. Тоди збудив жінку і каже: «тепер можна спати лєчи набеспечне». Казав льокайове тіло і голову і тиї руки [взєти], і казав [і] при собі викопати яму і то тіло закопати. Сам ся спати положив. А Гаврило вліз тов дюров, взєв шкатулку з грішми і пішов. А потом пішов, взєв то тіло, що они закопали, викопав, а там вложив мішок, напханий соломою. То тіло заніс на цментар і сховав в гріб. Рано пан встав, дивится, а скриночки нема. Він питає жінкі, чи на жерт не сховала, а она каже, же ані наветь не виділа. Він тоди всіх зачав питати, але нікто не видів. Так пан пішов на тото місцє, де закопав того чоловіка, казав відкопати, подивився, а там мішок [з] соломов лежев. Він ся аж приляк і догадався. Післав по Гаврила. Як ся запитав єго: «ти украв скриньку?» — «А, я, пане». «Но, доти ти крав, а вже не кради у нікого, маєш гроший досить, а тепер можеш спокі[й]не жити. Бувай здоров і не шкоди нікому!»

7. НАЙДА ТА ЙОГО ОДНОЛІТОК — КІНЬ.

Бу[в] в єднім селі чоловік. Він вечер повів коні на пасовиско на нічліг, і їде, аж там в траві лежит лоше. Він зліз з конє, взєв лоше наперед себе і несе. Уніс кілька кроків, а там знову в траві лежит [знов] детина маленька. Він став, і не знає сам, що має робити. Взєв детину. Що унесе кавалок, то ся верну[в] по лоше; знов що уніс кавалок, то верну[в] до дитини, і знов дитину взєв і ніс. Так робив доти, докі не заніс аж додому. Так виховав дитину і конє. Як вже мав зе сімнацять літ, питався свого тата, чи він власний син єго, чи іно вихованок, Той чоловік казав, же єго і того конє знайшов в траві. Тоди казав той хлопец: «пустіт мене в сьвіт». А тато каже: «возьми собі конє, котрого сам хочеш». Він пішов собі вибрати конє, а той старий каже до него: «возьми собі мене, а певне не вийдеш зле на тім». Тоди прийшов той хлопец до хати і каже, же собі возьме конє ровесника свого. Тато му не боронив. Попращався зе всіма, сів на конє і поїхав. Виїхав за село, а кінь став і не міг дальше іти. Тоди каже: «возьми, виріж з тамтого корче прут і удар три рази мене». Той тоди зліз з конє, вирізав прут і ударив конє раз, а кінь упав; ударив другий, а кінь встав; ударив третий, а кінь ся стрис і каже: «тепер сідай, завезу тя в пекло і з пекла». Той сів. Їде, а там при гостинце лежит таке пєкне пюрце. Той зліз і каже: «я возьму», а кінь каже: «не бери». Е, возьму. І взєв. Кінь каже: «ей, пожелуєш!» Сів. Їде. Приїздит до одного села, а там пан потрибував фірмана. Тоди то[й] хлопец став у него враз з конем. Був з пів року. Завжде, як прийшов до свого конє, виймав пюро [з] кишені. А так було ся видко від него, же шпильку можна [можна] було знайти. Доти він з ним ходив, докі другий фірман того пюрка не постеріг. Пішов до пана і казав, же то[й] другий фірман має таке пюрко, же як вийме з кишені в стайне, то ліпше ся видко, як від сьвічкі. Казав пан єго закликати. Питаєся єго пан: «а маєш тото пюрко при собі?» — «А маю».—«Покажи но ти». А він взєв дурний і показав. Пан зараз від него відобрав. Він зачав дуже желовати. Прийшов до свого конє і зачав плакати. Кінь каже: «а видиш, було не брати, коли тобі не казав!» знов за пару днів прийшов то[й] хлопец до свого конє і знов дуже желує за пюрком, а кінь каже: «не журисє, ще є такий цілий птак». Другий фірман тото чув і казав, же тамтой фірман знає єще такого птака, як тото пюро. Закликав єго пан і каже: «ти знаєш о тім золотім пташку». Але нічо не помогло. Каже пан: «мусиш мені єго привезти, бо як нє, то смерть тебе не мине». Пішов фірман до стайні до свого [конє] як зачне плакати, кінь ся питає: «чого плачеш?» — «Як я не маю плакати, коли мені казав пан того птака привезти, що ти о нім говорив». Кінь каже: «не журися, я в тім, іно кажи, аби тобі дав пан гроший багацько і послідок з ягнєті». Пішов він до пана і казав, аби йому дав гроший на дорогу і послідок з ягнєтє. Той му дав. Тоди сів той фірман на конє і поїхав. Їдут, аж над вечер приїхали над море. Тоди казав кінь: «викопай собі яму таку, абись ся в ню сховати міг, а м'єсо так близько неї положи, аб[и]сь міг дістати руков. Як злапаєш того птака, то не пусти, хоть би ся не знати як просив». А сам пішов ся пасти. Іно що кінь пішов, а ту вилитів з морє той птак золотий, і сів на тото м'єсо і зачав їсти. Тоди єго той фірман лап. Як зачне ся просити, плакати; жеби бу[в] кінь не пребіг, то би був вже того птака пустив. Як пребіг, зараз сів на него і поїхав. Превіз птака до пана, від[д]ав. Пан му зараз дав дуката, і щодень му давав. Пішов він потом знов до стайні, а кінь каже: «ще є там золотий хлопец». Зачув того знов фірман і пішов до пана. Каже,

же той фірман має ще такого хлопцє. Закликав пан того фірмана і каже: «же ти знаєш єще, де такий хлопец є». Даремне єго було вимавлянє. Пан казав: «як мені не превезеш, то тя смерть чекає». Зачав він плакати. Приходит до стайні, а кінь питає: «чого ти плачеш?» — «Казав мені пан знов такого хлопцє привести».— «Не журися, якось то буде. Кажи панове, най нам дасть фіру і багацько гроший. Ми дістанем того чоловіка». Дав пан гроший і фіру. Поїхали. Кінь каже: «станем над берегом, він вийде за тим птаком глєдіти, а ти єго злапаєш». Кінь сам побіг пастися. Седит він, аж ту іде з море той чоловік: він лап єго і ввалив на землю, зачав кликати на фіру. Она приїхала. Посадили того хлопцє на фіру і повезли. Приїздит додому. Пан ся дуже утішив. Каже: «тепер будеш мав щодень по два дукати». За пару днів пішов фірман знов до стайні, а кінь каже до него, же є там ще сестра того золотого хлопцє. Зачув знов той другий фірман і казав панове. Пан закликав до себе фірмана і каже: «дістав ти мені пташка, хлопцє, а тепер мусиш мині дістати тую пан[н]у. Як не дістанеш, то тя смерть не мене». Пішов фірман до стайні і зачав дуже плакати. Кінь каже: «не плач, якось то буде, каже, най тобі пан накупит багацько пєкних стонжок, а ти порозвішуєш на дручка[х] понад море. Она вийде і зачне виберати, а ти їю злапаєш. Як іно злапаєш, зараз пребігну і сядеш на мене». Пішов фірман до пана, аби му дав гроший на дорогу. Той му дав. Сів на конє тоди той фірман і поїхав. Приїздит над море і порозвішував тиї стонжки. Кінь пішов ся пасти, а він сховав ся за стонжки. Аж ту вилазит з море дуж[е] пєкна пан[н]а. Зачала ся дивити на тиї стонжки. А той раптом як ю ухопив в пів, она ся виривала, але він не хотів пустити і тремав доти, докі кінь не пребіг. Потом посадив пан[н]у на конє і сів коло неї, і поїхав. Як ю привіз пану, пан ся дуже утішив, і дав му багацько гроший. За пів року каже тая пан[н]а загріте води на кітлі. Як ся дуже варила, закликала того фірмана і каже: я тобі скажу влісти в той котев, не бійся, нічо тобі сє не стане». Потом каже голосно при панове: «за того, же ти мене ту привіз, мусиш влізти в той котев, але возьми зе собов мішок». Той так зробив, і потом витєг му з того кітла повн[и]й мішок гроший. Той пан дуже завидував того, і також вліз в котев, але сє зараз опарив і умер. А тая пан[н]а пішла за того фірмана.

Лікі на бородавки, досвідчена річ. Як місіц в повни є, тоди взєти на миску води, умити то місце, де бородавки сут, і виливати тую воду на місєц, хлюпати на ноги і казати: місяче, місяче, я твої кози пас, тепер ти паси мої. Тото через три дни робити, а бородавки щезнут.

8. БАЙКА О ДЄКУ І ЄГО СИНАХ.

Був єден дєк і мав двох сенів: старший був дуже страхопуд, а молодший дуже відважний. Раз так випало, же якісь до них в гості приїхали. Так дєк до того старшого каже: «іди но ти, Іване, до корчми і приниси кварту горівкі». Він не з дуже великов охотов взєв шепку і пішов. Але же то через цментар тра було іти до корчми, вибіг той молодший, взєв на себе простирало і сів за хрестом там, де мав брат єго переходити. Аж ту іде єго брат, а він [з] за хреста виліз і став на стежці. Як єго уздрів Іван, дуже сє перелєк і утік додому, а брат єго уже був дома. Як уздріли родичі того перестрашеного, казали, же то певне той молодший зробив. Пішов той молодши[й] по

горівку і приніс. Тоди взєв тато і запер того молодшого на цментаре в труп'ярне, де сє з умерлих косте скидали. Седит, аж ту коло півночи прийшов яки[й] сь уп'єр і взяв одну голову з умерлих. Тоди той хлопец виліз вікном по костєх на цментар. Дивится, а тиї упіри грают герегі тов головов. Він каже: «чи могу і я грати?» Взєв патик і грав о гроші з ними. Всі гроші від них виграв. Тоди они хтіли тую голову лишити на цментари. А той казав: «тусьте ї взєли? зараз ми їю там занесіт, десьте взєли!». Они раді не раді мусіли занести. А він знов вліз вікном і зачав косте складати на купу. Рано прийшов тато по Івана, а він косте єще складав. Тоди єго батько закликав. Він вийшов і виніс цілу гамерку * гроший. Зачали сє дома питати, звідки він тілько гроший взяв. Він розповів, як то було. А їх аж мороз зо страху перейшов. Знов вечер пішов Іван на цментар і знов вліз до труп'ярні, Коло півночи прийшли знов упіри — два ся лишили на дворі, а єден прийшов до труп'ярні, взяв голову і пішов. Зачали знов грати. Той хлопец з ниме знов грав, знов виграв цілу шепку дукатів. Пішов рано додому, віддав гроші всі. Не могли ся видивовати єго відваги, Та третий день пішов з[н]ов і так зробив як перше, і приніс знов гроший. Казав, же він мусит піти в сьвіт. А родичі ся не спротивйовали, бо ся бояли, аби коли уп'єра не привів зі собов. А з дому взєв собі гроший на дорогу і пішов шукати страха, которого ще не знав. Іде скрізь лісаме пару днів, а там у лісі стоїт палац богатий і пєкний, а мало хто в нім * седит. Він ся питає, що то значит. Казали, же ту страх завше вечер страшит. Він каже, де «я того страха вижену». Они обіцяли: що єно схоче, то му дадут аби єно страх вигнав, але перестерегали, же ту вже не єден чоловік підоймався і же завжде згинув. Він ся того не прелєк, і зараз першого вечера пішов до того палацу. Коло півночи зачали ся вікна трести, двері вітварети. Аж ту ідут знов тиї три духи, що там на цментар ходили. Зачели знов грати гір[е]гі; кажди[й] з них виймав герегу золоту, і зачали ся ниме качати, котри[й] далі кине, той тому заплатив. Зачав знов той хлопец з ниме грати, і виграв дуже багацько гроший. Потому они вже відходили. Той хлопец украв у них єдну кулю золоту і сховав. Они потом щезли. На другий день приходєт і кажут єден до другого: «вже десь той відважний не жиє. Ходім ся подивити». Приходєт, а Іван спит на постели. Они тихо заглянули, чи жеє, і пішли на другу ніч. Пішов знов той хлопец до того палацу і сів. Седит аж ту знов коло півночи прийшли [знов] тиї три духи, зачали знов грати герегі. Той хлопец знов грав з ниме, знов на відході украв єдному кулю. Потом положився спати. Прийшли знов пани того палацу і принесли тому хлопцеви їсти, пити. Він наївся і знов ся спати положив. На третий день пішов знов на ніч. Седит, аж ту знов коло півночи ідут тиї духи, зачали знову куляме кидати, а той знов з ниме грати. Потом як мали знов відходити, украв у них кулю. Тоди кажут тиї духи: «тись нас вибавив! Ми були прокляті від нашої мамуні. Тепер ходи с наме до тої півниці. Ми тобі всьой маєток того палацу покажем». Засьвіти[ли] лямпу і казали Іванове наперед іти на сходи. Але він не дурний був і каже: «я не знаю дороге. Ідіт ви». І они мусіли піти. Прийшли, а там знов були двері желізні. Знов духи кажут: «іди, Іване, наперед і вітвори двері». Він каже: «альбо я їх заперав?» Тоди они відтворили і показали єму бочкаме гроший. Потом вейшли з пив-

---

* Надписано: albo szepku.
** В рукоп[ису]: wnim сидит.

ниці, а тиї духи подякували єму, і полетіли в постаці голубців. Рано прийшли пани до замку. Той показав їм всі богацтва, і потом оженивсє з доньков того пана.

9. БАБА ЩО Й ЧОРТ ЗЛЯКАВСЬ ЇЇ.

В єднім селі дуже щось страшило в млині так, же як іно вечер надходив, зараз всьо виносили. Раз вечером зачали виносити розмаїті мішки і річі з того млина, що то в нім страшило. Аж ту іде як[а]сь баба стара і питаєся: «на що ви тиї річі, дітонки, виносете?» Мельник каже, же ту яки[й]сь страшит дітько. Баба каже: «що мені за тото дасьте, як я того дітька вижену?»— «Дамо вам 100 римскіх».— «Но, добре, коли дасьте, то єго вижену. Дайте мері фіру дров, щітку, що то ся прядиво підчесує, і котев, в котрой налєйте води, і най ся варит». Зробили всьо так, як баба казала. Баба казала також там ся заперти. І заперли. Седит, седит баба, аж ту коло північи щось з банта на бант скаче. Баба ся дивит і каже: «казали мені, же то дітько тутка ся товче, а то такей чоловік, як всі люде. От злізь; я тобі щось [с]кажу. Знаєш, ти не маєш жінкі, я не маю чоловіка, поберемся». Як зачала баба кликати, досить, же дітько зліз. Тоди баба каже: «яки[й] ти дуже замураний. От сєдь, я тебе зачешу». Тоди дітько сів, на коліна бабі голову положив. Баба заложила єму шнурок сьвєтого Францішка на шию. Вже тоди дітько не міг утічи. Зачала баба поливати голову окропом і щітков чесати. Зачав ся дітько дуже лебедіти-просити. Але баба не слухала. Аж нарешті дітько зачав бабі обіцєвати, же я буду коньом; заприжеш мя до візка. Де приїдеш мнов, чи на празник, чи на ярмарок, всюда будеш мала гроші». Баба на другий день взєла від мельника тих сто римскіх, що їй приобі[ц]єли за тото, же вижене дітька. Взявше баба гроші, поїхала десь на празник. Всюда їй давали гроші. Стала баба коло церкви, коня прив'єзала коло плота, а сама пішла до церкви. Стоїт кінь, аж ту іде дєк дзвонити. Кінь каже: «здойми з мене той шнурок я тобі дам гроший, кілько схочеш». Дєк ся питає: «яким чином ти можеш дати мені гроший?» Кінь каже, же «піду до єдного пана, зроблю єго хорим, піду до другого і до третого, тебе зроблю доктором, поїдеш, будеш лічив і будеш вилики гроші мав». І казав той дітько, же іно двох панів тобі позволю лічити; як приїдеш до третого, то тобі смерть зроблю. Тоди здоймив дєк з конє той шнурок. Дітько ще раз казав, аби ся не важив до третого пана їхати. Пішов дітько, зробив єдного хорим, зробив друго[го] хорим, і третого. Зачали ся до тих панів зо всіх сторон докторі з'їздити; жаден не міг нічо помочи. Тоди зробився дєк доктором і написав до того пана, же єго вилічит. Той пан зараз по него штири коні післав. Приїхав, зачав єго лічити розмаїтеме зеламе. За два дне встав пан, заплатив єму, що він сам хтів. За пару днів захоровав знов другий пан. Знов прислали до дєка штири коний, фірмана, льокая. Забрав дєк свої зела, сів і поїхав. Як зачав лічити, дость же ся вихоровав пан за яки[й]сь чес. Знов третий захоровав. Посилают по дєка, але він ся бояв, жеби єму дітько голови не скрутив, як приобіцєв. Але єго такі силом[і]ць завезли до того пана. Іно що приїхав на подвіре, а дітько вийшов з ганку тай до него: «а ти що ту робиш? Ч[е]кай, собачий сину!» А дєк каже: «там за брамою іде баба зе щіткою». Як дітько зачув, в ноге. Тоди дєк вилічив того пана і був паном.

10. ПЕРЕХИТРЕНИЙ ПІП.

Був ту єден ксьондз, котрий завжди робив таку угоду з найметаме, же котрий ся на котрого бор[о]ше розгнівав, той тому ніс утне, люб паробок ксьондзове, альбо ксьондз паробкове. Що прийме собі ксьондз наймита, тому ніс утяв. Прийшло раз трох браті[в] до него на службу. Казав він їм молотити. Пішли они до стодоли і молотєт. Ба вже і полудне, нічо їсти не виносєт. Перед вечером іде піп і несе сам їсти. Питаєся хлопців: «а хочеся вам їсти?» — «Таже хоче».— «Може ви ся гніваєте?» Они ся забули і кажут: «ба, як же сє не гнівати, коли допіро в сім чесі їсти нам приносите?» — «Но коли ся гніваєте, я мушу вам носи поутинати». І так зробив. Хлопці плачучи пішли додому. А дома був єще єден брат найстарший. Той каже: «піду я того щестє стрібо[в]ати». І пішов до попа на службу. Піп єго приймав і казав, же хто ся з нас борше розгнівит, той тому ніс утне.— «Добре», каже той паробок. Піп післав єго молотити так, як перше тамтих. Молотит він, ба, знов полудне, не виносєт їсти. Аж над вечери іде піп, несе їсте. «Івасю, хочеш їсти?» — «О, нє, не дуже».—«Може ти ся гніваєш?».— «Ой, чи нема за що!» Прийшов піп до попаді і каже: «о, не розгнівався». Попадє каже: «кажи єму завтра товар пасти. То слушний паробок, то ся за тоте розгніває.» На другий день казали єму товар пасти. А мав піп пса, що ся звав кмен. Взєв той наймит і того пса [з] собов. Пасут, пасут оба, ніхто не виносит їсти. Каже той наймит до пса: «злапай тую ялівку, то се їю спечем». Кмен скочив і злапав. Іван прийшов, виймав ножа і зарізав. Половину спік і зів, а половину зів пес. Аж ту над вечери несе піп їсти, а Іван спит. Іно пес товар завертає. Піп зачав кликати. Іван ся збудив. «Що там, добродзєю, скажети?» Піп каже: «не хоче ся тобі їсти?» — «Нє, добродзію, ми собі зарізали ялівочку і оба з кменом зілисьмо. Може ви ся, добродзею, будете гнівати?» — «Нє, сину, та то ся всьо в господарстві здасть». Пішов піп додому і росповідає попаді, же Іван котру найліпшу ялівку зів. Добродзіка каже: «тра єму за[в]тра казати свині гнати. Він ся розгніває за тото». На другий день каже піп: «Іване, жени євині». Той вискоко[м] побіг і займив пасти. Коло нього знов пес пішов. Пополудню не виносєт Іванове їсти. Він казав псове кменове пацючка зловити. Він спі[й]мав. Той тоди прибіг, зарізав, половину спік, а другу половину дав собаці. Перед вечери виносит знов піп їсти. Іван знов спит. Зачав єго кликати. Якось ся добудив. Питає сє піп: «що, хочеш ти їсти, Іване?» — «Та чому бим хтів? я єдну свинку собі зарізав, то-сьми оба з псом зіли. Може ви сє, добродзєю, будети гнівати?» — «Та чого бим ся гнівав, всьо то ся здасть в господарстві». Пішов піп додому і каже своїй добродзіце всьо, же Іван зів нинька веприка, котрий найтлустіши[й]. Добродзіка каже: «кажи єму завтра коні гнати. Він конє не зість». На другий день казав піп гнати Іванові коні. Той займив коні і пса ся не покидав. Приїхав. Пасе, пасе, не несут їсти. Тоди Іван злапав, котра найфайніша кобила з лошетьом, сів на ню і попудив до міста, кобилу продав, а собі за гроші понакупльовав розмаїтих річи[й]: м'єса, горівкі, та й пішов потом до своїх коний. Прийшов, дав псове м'єса, сам, ся добре наївши, лєг та й спав. Знов перед вечери іде піп, кличе Івана, а він знов спит. Нарешті збудив єго і питає: «а що, чи хочеш їсти?» — «Ой так, я продав коби[л]у з лошетьом та й купивем собі їсти доволі. Може ви сє, добродзєю, гніваєте?» — «Нє, не гніваюся; чого би я ся гнівав?» Тоди пішов піп додому і казав знов свої[й] добродзіце, же Іван попродав, котра найліпша кандиба. Попадє казала: «завтра поїдемо на

празник, а єго лишимо з дітьми; він ся розгніває. На другий день каже попаде до Івана: «ми поїдем на празник, а ти ту звари їсти дітьом, покупай у кмені і подавай біле шмате». І поїхали піп з попадев. Іван взєв, на котев води налєв, перогів наробив; як вода закипіла на буртаку, ві [н] собі нагадав, же нема кмену. Що робити? Пес ся називав кмін. Він взяв і кину [в] єго в окріп; потім по єдному діти саджев, пото [м] повиймав: вже не жили; поубирав в сорочки, подавав в рукі по перогове, і поставлєв під пєцом. Приїхали з гостини піп і попаде, питаются Івана: «а дав ти їст [и] ? — «А во ще їдєт». Добродзіка ся подивила, а діти не жиют. Іван ся питає: «може ви ся гніваєте?»— «Нє, та діти по дітьох будут». Радєтся піп з попадев: «що ту робити?» Каже попаде: «завтра рано дуже я вилізу на дерево і буду кукати, а ти єго будеш будив до молочене. Скажеш, ж [е] вже день. Він ся розсердит, а ти єму ніс утнеш». На другий день ранісько встала попаде і будит попа, каже до него: «я іду лісти на грушку, а ти Івана збудиш». Нім попаде вилізла на грушу, а піп тим чесом заснув. Зачала попаде кукати. Іван ся догадав, ухопив за рушницю альбо стрільбу і випалив до неї. Она зачала летіти як саломінок, же ся піп збудив, і зобачив свою жінку не жеву. Іван ся питає: «може ви сє, добродзєю, гніваєте?» — А піп каже: «хто ж би ся не гнівав?» Тоди єму утєв Іван ніс і забрав всьо господарство.

11. ДУРНИЙ ІЗ СТУПОЮ.

Був єден дурний, але мав двох єще братів, котрі мали розум. Тиї двох не могли собі раду дати с тим дурним. Вислали єго єдного днє, аби пішов наставити желіза на зьвірину. Пішов дурни [й] , настави [в] і вернув додому. На другий день вийшов, а в желіза впав заяць. Він отворив желіза, виймив зайцє, положив і вибив по гузиці: «а по щось ту вліз? а по щось ту вліз? А неходи ту!» І пустив зайцє. Прийшов додому. Брати ся питают: «а що, злапалося що в желіза?» — «А чом нє? злапався був заяць, а я єго вибив, вибив і пустив».— «Та тра було забити і додому принести».— «Но, то на другий раз зроблю так; і що іно в желіза впаде, всьо заб'ю і додому принесу». На другий день пішов ся дурний дивити, чи що в желіза не упало. Приходит, а там попаде упала. Він взєв добні і забив попадю, взєв їю на плечі і приніс додому, і кинув під лаву. Братя почули, же щось великого приніс, бо як кинув під лаву, то дуже гуркоту наробило. Питаются єго: «а що ти преніс?» — «Попадю, каже, впала в желіза, та й забив. Так я учинив, як ви сказали».— «А бодай ти скис, песі [й] сину; забивесь попадю». Тоди братя старші взяли попадю і закопали на цментаре. За пару днів довідався піп, же єго жінку дурний в желіза злапав і забив. Прийшов піп до тих двох братів і питає: «а де моя жінка?» Они ся признали, же їю вже закопали на цментари. Тем чесом побіг єден з них, викопав попадю, а закопав роге з товарів. Каже собі піп потом відкопати жінку, але місто неї знайшов в гробі роге [?] Тоди казали люде, же то мусіла бути упіреці. Той раз вішло якось дурному. Поїхали раз тиї двох брате на празник і казали дурному аби зробив купель для своєї старої мамуні, і аби їй зварив їсти. Самі поїхали. Ти [м] чесом зробив дурний купель. Як іно вода закипіла, налєв якесь начене велике повне, преніс слабу маму і всадив їю в тую кип'ющу воду так, же маме сє на смерть скупала. Потом виймав їю з купелі, дав їй переіг в рукі, убрав у білу сорочку, посадив під пєцом. Аж ту приїхали братя, питают дурного, чи скупав мамуню. «Скупав, відповів

дурний, іще їсть періг, щом їй дав зараз по купели». Прийшли братя до хати подивлятся: мама вже давно застигла. Они зачали дуже сварити на дурного, але він собі з того жертовав. За пару днів попродали братя всьо, що по мамі зостало, а дурному дали ступу *. Потом они пішли на службу, а з ними пішов і дурний, і взєв зе соб[о]в ступу. Ідут, ідут через ліс. Захопила їх ніч. Повилазили тиї двох братий на дуба, а дурний зе ступов також собі виліз. Тиї двох више повилазили, а той дурний ни[з]ше. Прийшли розбі[й]ники, і розпалили під тим деревом огонь, зачали печи печеню і пити горівку. Той дурний хтів мачети і каже до братів: «ай, я буду мачев». Они єго просєт. А він каже: «вже не витримаю».— «Но то роби, що хочеш». Той зачав мачети, а розбі[й]ники кажут: «то якийсь теплий дощ іде». За годину знов каже той дурний: «братя, мені ся хоче дуже калєти». Тиї єм[у] наказуют, але нічо не помогло. Зачав каляти. Розбі[й]ники кажут: «ото яки[й]сь великий[й] птак седит на деревині. По хвилі каже той дурний: «я вже ступу кину, бо вже довше не витримаю». Братя єго просєт і кажут єму, же то смерть їх буде. Але він не міг довше витримати і пустив ступу. Як зачала летіти по галузю, лоскоту наробила такого, як би ся весь ліс ломав. Розбі[й]ники зачали утікати. Іно єден ксьондз яки[й]сь, що з ниме був, зістався. Дурни[й] зліз з дерева і зачав до ксьондза говорити. І каже: «покажи но ти язик, ти маєш щось на нім». Піп дурний показав. Той ухопи[в] за язик і утяв. Той тоди зачав утікати, але же натєти[й] язик, белькотів з болю і лютости: ата, ата, а розбі[й]ники гадали, же жене хто за ниме, і ще гірше утікали. Дурний тим чесом зів печеню, забрав гроші, що міг. Тоди і братя позлази[ли] і доїли реште. А він тим чесом був паном.

12. ЯК ІВАН ПОЗБУВСЯ ГАДИНИ ЖІНКИ Й СТАВ ПАНОМ.

Був єден хлоп, окрутний богач, і не мав вєнцей дітий, іно єдного сина. Той син не міг собі знайти жінкі. Він казав до свого тата, жеби єму дав з кілька римскіх: він піде собі шукати. Він ішов, ішов, обі[й]шов кілька селів і не знайшов. Шов без ліс. Вийшов на полєнку **, а там лежела гадина на сонце. Она ся єго питає: «де ти ідеш?» Він їй каже, же «іду собі за жінков шукати». Она каже: «як мені присягнеш, же ніколи не скажеш «гадено», то я буду твов жінков». Той їй присєгнув. Тоди з неї зробиласє така пєкна пан[н]а. Він їю взяв і пішов додому. Мішкали яки[й]сь чес зе собов. Она була робоча і добра кобіта. Випало єму їхати в дорогу на два місяці. Зібрався і каже жінці: «жебись тутка всьо в поле обробила, бо я їду на два місяці; дивися на люде: як они роблєт, так і ти роби». І поїхав. Як вже чес було в поле зберати, пішла она і всьо збіже іно в зерні позаберала с колоса, а солому зі всім лешила на пни. Аж ту не занедовгей чес і господар. Вже всюда позаберали с полє, збіже, іно декуда гречки стояли на пни. Приїздит він коло свого вівса, а він весь стоїт, приїздит до ячменю, також стоїт, д[о] жита, аж нарешті до пшиниці, і тая стоїт. Тоди розсердився і каже: «ож то бири собі за жінку гадину». Але він тото так говорив, же нікто не чув. Приходит до хати, а жінка єго сорочку єму шила, але була дуже чогось сумна, бо она о всім вже знала. Пішов він десь, чи на двір, чи десь єнде, досить, же го не було в хаті. Прихо-

* Надписано: opychać jadły.
** Над рядком: mie(j)sce wolne wśród lasu.

дит він до хати, а вже жінкі не застав. Тоди він всюда в сусіцтві шукав. Приходит. Хтів собі хліба з маслом укроїти, дивитсє під подушку, а там гадина лежит. Як іно уздріла свого чоловіка, ухопилася наоколо шиї. Він сам не знав, що має робити. Мусів все терпіте до якогось чесу. Зо всіх сторон з'їздилися доктори, але жаден не міг так учинити, аби ся гадина пустила. Пішов він в дорогу такой з тов гадинов. Іде, іде, аж там під селом пасут хлопці товарі. Але їх дуже було богато, до кождої худоби оден. Посходилися потом всі і бавилися пана, писара, вокомона і атамана. Той пан седів, а коло него хлопці так, як окомони стоєт, а єден на варті ходив. Кречут до того, що з гадинов: «хлопє, хлопє, а чапка?» Той собі того байбардзо не мав, же були самі малі. Они знов кречут: «хлопє, чапка». А він таки не здойм[и]в. Тоди казав то[й] хлопец, що то був нібито пан: «хлопци, а весцє тего скурвисина!» Хлопці побігли і вже ведут єго, Той ся так лебедит, так просит. Нічо не помогло. Превели єго до пана. Той так як то правдивий пан, що то ся розгніває, а потом єго злість перемене, так і він потом зачався питати єго: «де ти ідеш?» А він каже: «в сьвіт».— «зачим?» каже же «мене сє тая гадина учепила, бо то була моя жінка, і казала собі пресягнути, же їй ніколи не скажу «гадено», а я їй [с]казав, а она м'я ся учепила». Подивився пан той на ню; як лупне чоботом, як крикне на гадину, а она ся зесунула. Тоди наказав єго, аби ся нігди пронігди не женив з гадинойов. Хлоп склонився і пішов до свого села, і оженився з кобітов. За пару днів довідався пан з того села о тім, що той хлопец зробив, і каза[в] усіх, хто іно був в селі з хлопців, закликати. Було їх повне подвіре в дворі. Пан ся питає: «Котрий був тоди з вас паном, як той з гаденов ішов?» Хлопці подивилися по собі і показали на Івана. Пан каж[е]: «тепер ти, Іване, будеш зі мнов паном.» Той каже, же нє. Пан каже, же «будеш конче таким, як я». Давав єму сукні, а він таки не хтів. Нарешті каже: «купіт мені стадо волів, най я собі ще рік розкошую». Пан престав на тото і купив єму стадо волів; казав заплести кошеру і для него буду поставити. Займи[в] він тиї воли наперед себе, і пігнав на презначене місце. Пасе, пасе. А же єден віл дуже навик до него, казав єму пан роге позолотите. Як іно що ся найменчого стало меже волами, зараз він панове казав. Раз тоди приїхав яки[й]сь пан до єго дідича і каже, же «твій Іван мусит збрехати». А дідич каже, же нє. Той пан каже: «заложуся і ставлю на тото 2 села і за жінку мою доньку». Дідич каже, же «я ставлю штири коні, котрі ся самі заприжут, же він не збреше». Поїхав той пан додому по свою доньку і превіз їю з собов. Каже до неї: «підеш там до того пастуха і яким чином абись дістала злотих рогів з того вола. Взєв той пан тую пан[н]у до коча і підвіз аж під корчі. А звідтам пішла пішки до кошери Іванової. Акурат позаганяв на полудне воли. Она шла скрізь збіже і дуже сє заталапала. Прийшла до него, поклони[ла]ся, сіла коло вогню і обсушовалася. Він їв обід і дав їй. Прийшов в[е]чер, она з ним переночовала. На другей день рано скаржется же она слаба. Він ся питає, що хоче їсти. Она казала, же їй нічо не поможе, іно серце з того вола, що має золоті роге. Він їй відповів, же добре. Взєв і вніть зарізав того вола; взяв серце і зварив. Она зіла. Потом каже, же она би була зовсім здорова, аби він їй дав тиї золотиї роге. Він чим борше взяв і дав їй. Она, взявше, пішла просто до татуня. Той, взявше тиї роге, поїхав до дідиче Іванового і просив, аби казав всі воли прегнати. Тай зараз післав, аби Іван воли пригнав. Іван тим чесом убрав палицю свою в кашкет і в сірак, поклонився і каже: «помагайбі, пане!» — «Бодай здоров, Іване! а що там мої воли роблєт?» — «А, каже, єдного вовки загнали бог знає ку-

да».— «Будем шукате, мусем знайти». Іван собі погадав: «кепско, не так тра говорити». Заходит з другого боку і каже: «понагайбі, пане!» А пан: «а що там мої воли роблєт?» — «Ой, зле, єдного вола нинька струтили воли, як пили, в став». А пан: «кажу я спусти[ти] став і знайдем вола; скіру мені і роге, а м'ясо рибам». Зле. Обернувся ще з єдного боку і кланєєсє. «Як ся маєш, пане?» — «Бодай здоров, Іване! а є всі воли?» — «Нема, пане, єдного, забив» [є]м на серце для коханкі».— «А, добре, Іване». Взєв тоди кашкет на себе і погнав воли на подвіре панске. Питаєсє пан: «а є всі воли?» — «Нема, каже Іван, прийшла до нас якась пан[н]а і захоровала, казала собі з того вола серце зварити». Тоди з другого покою вибіг той пан і каже: «Маєш мій маєток і з ним мою доньку на жінку». Відтоди був Іван паном.

13. ЯК НАЙМИТ ВИГРАВ 100 ДУКАТІВ У ПОПА.

Бо то був єден ксьондз дуже лехей, і жаден наймет не міг у него вислужити. Як котрий наставав, то ся з ним закладав: котри[й] борше ся розгніває, той тому заплатит. Пішов до него єден хлопец служити і зараз мусів 100 дукатів на стів положити. Каж[е] єму ксьондз молоти[ти]. Молотит він цілий день, а ніхто їсти не виносит. Прийшов вечер. Пішов наймет до покою, а єму ксьондз каже: «напийся води, сину».— «А, каже, що ви мені води даєте; мені ся їсти хоче». Ксьондз каже: «може ти ся гніваєш?» — «Не мав бим ся чого гнівати!» На другий день післав єго знов молотити, і знов не виселав їсти. Вечер прийшов. Наймет і каж[е] крізь плач, же єму ся їсти хоче. «А може ти ся гніваєш?» — «Ти як же ся не гнівати?» Тоди ксьондз взяв від него 100 дукатів, а єго вигнав. Пішов додому. А дома був єще єден брат молодший. Але єго мали за дурного. Як му сказав старшей брат, же там таки[й] піп ся знаходит, тоди зібрався і пішов до него на службу. П[е]реходит і каже: «я бим хтів у вас, добродзєю, служити».— «А, добре, але зложи 100 дукатів». Назберав він звідкесь тільки і зложив. Післав єго піп зараз молотите. Не виносєт єму їсти. Ба, вже і полудне. Той тоди взяв, підняв собі полумацок пшениці, заніс до корчми і набрав хліба, горівкі, м'єса, наївся і напився, і пішов знов до стодоли. Вечер. Прийшов до покою казати, що зробив, а єм[у] піп каже: «напийся води». А він єм[у] на тото каже: «я не хтів вже горівкі пити, та й м'єса їсти, а ви мене, добро[дзєю], водов честуєте».— «А що ж ти їв та й пив?» — «Відвіявем полумацок пшениці та й заніс до жида, наївся і напив доволе. Може ви ся, добродзєю, гніваєте за тото?» — «Але де там?» А ту мало що ся піп не сказит. Нараджуєся з добродзіков, що з ним зробити, а она каже: «нема го що коло дому тримати, бо всю пшиницю виносит; най іде орати». Післали єго орати. Оре він до полуднє; ніхто єму їсти не виносит. Наймичка пішла на полудне додому, вже і пришла, а тому не принесли їсти. Тоди він випріг єдного вола, заві[в] вола до корчми і продав; напив, що хтів, і наївся, і пішов знов до плуга. Вечер, як завше, пішов до покою сказати, що зробив, а піп зараз сказав до него: «може бись ся води напив?» — «А, добродзєю, де би я воду пив? коли я вена та й горівкі не хтів пити, а воду бим пив!» — «А звідкісь ти взяв?» — «А, каже, продавем вола єдного і купивем собі. А може ви ся за тото, добродзєю, гніваєте?» — «Не мав бим ся чого гнівати». Тоди зачали ся знов нараджувати, щоби с тим наймитом зробити. Добродзіка каже: «мусем де далеко в дорогу поїхати і всьо позаперати, аби не мав що їсти. Він ся мусит нас покинути». А най-

мит тото підслухав. Зачали они всьо спаковлювати до скрині, тоди наймит тихцьом вліз в ню. Они замкнули на колодку і наветь ранє не чекали, аби ся наймит не довідав. Виїхали вночи. Їдут, їдут, аж їх запала ніч в лісі, а за лісом зараз була велика вода. Они ся бояли вовків і поїхали аж за ліс над воду. Здоймили скриню, хтіли вже їсти, вітворили, а з неї наймет гуц. Попадє каже: «а о наш наймит, та дай му їсти». Наїлися, потом умавлєются, щоби з наймитом зробити. Она каже: «тра нам всім пре купі лєгати; він най від самого берега, а ми від ліса; та й ви, добродзєю, вночи єго в воду трунете». Полєгали всі спати, попадє в середину коло наймита, а наймет над самов водов. Вночи встав наймет і лєг коло попа, а попадє вже була с краю. Аж ту піп пробудився та й попадю [в] воду гуль. Наймит крикнув: «а ви що, добродзєю зробили?» нащосьте попадю втопили? А може ви ся, добродзєю, гніваєте?» — «А, каже, хто ж би то ся не гнівав!» Тоди наймет взєв від попа 100 дукатів і був собі господаром.

14. ЯК НАЙМИТ РОЗБИВ КОХАННЯ ДЯКА З ПОПАДЕЮ.

Була ту єдна добродзіка, котра дєка любила, а піп о тім нічо не знав. Прийшов до них на службу єден парубчек, але то не був парубчек іно вщук * [?] А він собі вимовев, же щодень мусит піти на полудне додому, хоць би найдальше було. Піп на тото пристав. Пішли они оба орати в поле. Прийшло полудне. Наймет каже: «я іду додому». Піп каже: «дурний, чо так далеко полетиш, ту маєш що їсти».— «Я такой піду». Покину[в] плуг і сам пішов. Прийшов на подвіре, а попадє вздріла через вікно, та й каже до дєка: «ай схова[й]теся, реєнти[й], бо наш наймет іде». Він чимборше вліз під припічок. Прийшов наймит до хати, добродз[іка] питає: «що ти хочеш?» — «Казав добродзє[й] патеків наносити під припічок». Як зачав носити, та й кидати, аж реєнти[й] стогнав. Потом пішов він до плуга. Нічо не казав попове. На другей день пішли они орати. Знов в полудне хтів хлопец [знов] іти додому, а піп конче не хтів позволити. Нічо не помогло; такой він пішов. Прейшов під вікно знов, знов го попадє уздріла і закликала на реєнта: «ай, знов іде наймет». Той не мав ся де сховати, побіг до комори. Добродзіка кречала за ним: «в бочку, в піре!« а він зо страху скочив в мазь. А потом вискочив та й в піре. Пішов знов наймит до плуга. На третий день пішли знов орати, знов в полудне пішов додому і став собі під вікном. Прийшов дєк. Она каже: «вже ся бою, аби той пес знов не прийшов; я вам [вам] реєнти[й] знов винесу їсти в поле» — «Недалеко вашої ниви моя нива, каже дєк, а добродзєйові воли всі чорні а мі[й] єден підляєестий». Підслухав тото наймет і пішов до плуга. Втім уздрів, же вже попадє ішла. Каже до доброд[зєя]: «скидайте живо нагавиці!— «На що, питає.— Скидайте, коли кажу». Піп рад нерад мусів скинути. Він взєв живо і перев'єзав вола єдного. Несе добродзіка їсти просто до добродзея. Гадала, що то дєк; як уздріла, аж ся залєкла. Але що було робити! Мусіла крутити. Каже до попа: «вжем вам, добродзєю, давно їсти не виносила, а тепер наварилам добрих перогів, винеслам вам». Посідали оба з наймитом; так їдет, так їдет, таки не могли зісти. Тоди попадє каже: «онде наш кум дєк орут, тра буде єму занести».—

* В рукоп[ису]: wszczuk.

Піп каже: «Та добре». Казав хлопцьове нести. Взєв він кобельов * і несе. Враз-враз виймав по єдному перогове та й сир виїдав, а тісто кидав. Як дійшов дєка, вже жадного перога не було. Оклонився наймет дєкове і каже: «Реєнт[ий], вас береся піп бити, же єго добродзіку любите». Та й вернувся назад. Каже до попа: «просив реєнти[й] добродзєя, абисьте єму пішли плуг наладити».— «Та ідіт, добродзєю», каже попадє. Піп пішов. Дєк гадав, же він іде єго бити, втєкі. Піп не догадався нічого. Прийшов до плуга, подивився, нічо плугове не бракує, взявся та й вернувся. Іде туда, куд[а] наймет шов, і враз-враз збирає то тісто, що він з перогів покидав. Попадє сє питає наймита: «що добро[дзєй] зберают?» — «А, каже каміні на вас за тото, же дєка любите». Попадє в ноге. Тим чесом піп надейшов, питає наймита: «по що так попадє полетіла?» Він каже, же діти хату запалили. Піп собі біжит за нев. Вже доганяє, попадє в крик, же вже нігди не буде дєка любила. Тоди ся піп догадав, чом єго наймет ходив на полудне додому. Заплатив єму за цили[й] рік за тото.

15. ЯК ВОЯК ІЗ МІШОЧКОМ ДІСТАВСЯ ДО РАЮ.

Був єден жолнєр вислужений, Той сє нічого в сьвіті не бояв. А мав звідкесь такій мішочок, же як кому казав: «марш до мішочка», то мусів в нього віти. Іде він в сьвіт, аж ту в єднім селі довідавсє, же ве дворі ніхто не мішкає, бо щось страшит. Пішов він до того дідиче, котрого то двір був і каже: «пане, я вам відсе вижену всіх дітьків. Але що ми дасте?» — «Що сам схочеш! — «Добре, приймився: «іно мені да[й] те кілька пачок тютюну, сьвічок, багацько і сьвєченої води». Подавали єму всьо. Він сам пішов перед полуднем, бо вже від полудне страшило. Прийшов, ходит докола по покоях, дивится: ані живого духа нігде не видко. Нарешті зачалося вже смеркати. Жолнєр прийшов до комина, засвітив собі сьвічку, запалив люльку, та й спацерує по сале. Аж ту з мурів як возьмутсє сипати дітьки. Жолнєр зачав лічити і налічив п'єдесєт, а ззаду ще єден кривий. Зачали ся випитувати жолнєра: «за чим ти ту прийшов?» «А вам що до того? а ви ту за чим?» — «Ми прийшли грати в карти» — «А маєте ви гроші?» запитав жовнєр.— «Маєм».— «Може по пару грейцарів», що то у мене значит. Йдіт мені принесіт 3 бочці дукатів, то буду з ваме грав». Побігло їх кілька, і як слово вирік, було вже три бочці грошей. Зачав він з ниме грати. Так грав, так грав, докі всього щодо грейцара не виграв від дітьків. Зробилосє їм жель, зачалися заберати до жомнєра бити. Зачав він як кропилом сьвяченов водов кропити, але они на тото не уважели. Тоди він каже: «марш до мішка!» Як вирік, так ся стало. Зачав він їх бити по мішку. Они ся так просєт, але нічо не помогло. Каже до них жомнєр: «як мені дасьте песьмо, же ту нігди * вже не прийдете, то вас попускаю».— «А, добре, відізвалися всі. Випусти іно кривого, а він полетів і преніс карту, а на ні[й] всі мусілися підписати. Тоди випустив всі, а сам пішов до дідиче. Той хтів єму заплатити, але він нічо не хтів, іно м[у] пару коний і бричку [дав]. Сів на ню і поїхав до свого села, де ся уродив, і там сє уженив. Нарешті дочекався дітини. Казала єму баба [акушерка], аби пішов тато в куме просити а найсамперед до двора, аби пана просив, бо

* Над „kobelow": kosz.
** Надписано: nikoły.

він дуже маючий. Пішов він до пана і каже, жеби рад, аби пан були у него за кума. Як ся пан загніває, як займе бити бідного хлопа, то [й] в ноге; ледво з душев утік. Преходит додому, а баба каже: «idіт, і когобудь на дорозі надиблете, то в куме просіт!» Пішов він знов за кумами. Здибав якогось старого. Той ся спитав: «де ви, господару, ідете?»? — «Іду в куми спрашети».— «Я вам буду» — «А що ж ви за єдні є?» — «Пан Біг».— «Я не хочу Бога, бо він несправедливи[й]: єдному надто дає, а другому нє».— Пішов він знов той чоловік дальше, аж ту іде баба і питає: «де ви ідете, господару?» — «Іду в куми просити» — «Возьміт мене».— «А ви що за єдні?» — «Я смерть».— «Но то добре, то мені скажете, коли я умру». Пішла смерть в куми до жолнєра. Потом ся він петає: «а коли я умру?» — «За штире літа. Малисьте тепер умерти, але жесьте мене на христи[ни] запросили, вже не умрете. Як я вам сє в ногах покажу, то ще будете жити, як в голові, то вже умрете». По христинах пішла смерть додому, жомнєр казав собі тим чесом зробити ліжко на коловроті: як смерть прийде, жеби ся можна обернути. За рік захоровав жомнєр і лежит на ліжку. Аж ту смерть заглянула му в очи спереду і щезла. Знов за рік захоровав, знов му ся смерть показала в ногах. Знов за рік показала му ся в ногах. Аж нарешті показала му ся в головах. Той оберну[в] ліжко, та знов в головах; той знов обернув ліжко, она знов в головах. А нарешті взяв мішок і каже: «марш до міха». А смерть за тим словом вже в мішку. Тоди він встав з ліжка і завісив смерть з мішком на гридках в городі. Висит, висит смерть. Бог не знав де ся она заділа. Всюда за нев шукали, ледви не-ледви знайшли їю у жомнєра. Тоди зачав Бог дуже просити, аби їю випустив. Він зараз послухав. Жив знов кільканайцять [літ]. Аж разу єдного запросили єго на весілє до другого села. Зібрався віг зе свов жінков і поїхали. Вже заїхали на подвіре до того господара, де весілє було, аж ту він собі нагадав же не має мішочка зе собойов. Каже до жінки: «певне ту на весілю смерть буде, моя кума, а я мішка не маю: тра сє вернути». Навернув живо коні і зачав утікати додому. А смерть уздріла через вікно, же він навернув і же утікає, ну ж за ним. А він обглянувся, та й вже вздрів, же она єго доганєє, каже до жінки: «як умру, то мені мішочок мій вложи до трумни». В тім моменті надлетіла смерть і підтяла жомнєра. І не заїхав додому, зараз умер. Жінка вложила єму мішочок до труни, і погребали єго з ним. На тамтім світі запаковали єго до пекла до тих самих дітьків, що то він їх так дуже бив. Як они єго вздріли, в крик. Він їх зачав зараз бити. Они післали кривого до Бога, аби що зробив з тим жомнєром, же дуже всіх мурдує і б'є. Прислав Бог сьвєтого Петра, аби єго де єнде умістив. Не знав сьвітий Пет[ро], що і де єго діти, і дав єму хату враз зо смертев. Але він, як всюда наде всіма старшовав, так тиж і ту наде смертев. Прислав раз Пан Біг сьвіто[го] Петра, аби казав жомнєров[и], аби він казав смерті іти і весь наймолодши[й] люд, діти витєти. Жомнєр каже до смерти: «іди і підтинай що наймолодши[й] ліс!» Пішла смерть. Як зачала тєти, так тне, так тне. Вже стала як скіпка *, мало вже не умре. Пан Біг ся довідав і післав сьвєтого Петра, аби єго просив, аби вже більше її не казав тєти ліса. Той зараз закликав смерти додому. Она прийшла, але вже мало що жива. За недовгий чес прислав знов Пан Біг, аби казав тиї середні люди тєти. Той каже до смерти: «іди, той середни[й ліс тни, тиї самі грабчаки, дубки!» Пішла смерть, як зачне котри[й] найпєкнійши[й] ліс тєти, так тне, так тне. Стала як

* Надписано: trzaska.

скипка. Аж ту знов П. Біг прислав просити, аби вже дав покій смерте і аби ї[й] казав прийти додому. Закликав він знов смерть додому. Вже знов мало не вмерла. Седєт они, аж ту знов П. Біг прислав, аби він казав, всі люде, чи малі, чи старі, підтенати. Той знов по-свойому післав, аби всьой ліс і колодє підтенала і на купу стєгала. Як зачне підтенати і на купу стєгати, вже іно стала як струна. Знов П. Біг каже, аби він пустив їю додому. А він їю закликав. Тоди вже мусіли єго взєти до раю. Аж там тихо седів.

16. ЯК РОЗБАГАТІВ БІДАК, ШУКАЮЧИ ДУРНІШИХ ВІД СВОЄЇ ЖІНКИ

Було ту двох братів: єден убогий, а другий великий богач. Той богач мав коні, корови, а той бідний мав дві гусці. І убогий мав жінку дурновату. Пішов він чесу єдного на роботу, а жінка тим чесом взєла тиї гуси і пішла на ярмарок. Здибає їю жид і питаєсє: «може маєте на продаж тиї гуси?» Она каже: «таже на продаж».— «А що схочете за гуску?» — «Сороківцє». Жид поміркував щось, виймав сороківцє і заплатив. Она пішла з гусаком на ярмарок. Яки[й]сь хлоп купує в неї гусака, питає: «що ви би хтіли за того гусака?» — «Єдного куп'я[ка] за того гусака».— «Але не маю тепер гроший. Мусете мені зачекати до другого четверга. Я вам ту винесу», каже той чоловік.— «А по чім же я вас пізнаю? От вже знаю по чім, дам вам мого чоловіка кожух, то по нім вас мушу пізнати». Пішла господині додому. Іно що прийшла, а чоловік приходит з роботи і кричит на жінку: «давай їсти».— «А то ми ся знайшов чоловік до їдла. Я продала гуси та й нічо не їла, а тобі сє їсти хоче».— «А ти де гуси продала?» — «Булам на ярмарці» — «А що жесь взєла?» — «За гуску сороківцє, а за гусака куп'яка; та не дав мені зараз гроший, іно казав чекати до четверга; він винесе сам гроші».— «А знаєш же, звідкі він?» — «Нє».— «А як єго пізнась».— «Ба, та бо тото же я знала що зробити.»— «А що жесь зробила?» — «Далам єму твій кожух та й ремінь.»— «А бодай же тебе дітько взяв с таким розумом!» Обернувся і пішов в сьвіт шукати: єжелі би де знайшов такую кобіту дурну, як єго жінка, альбо такого хлопа, то би сє вернув. Йде, іде, аж ту майстри великі ставлєют хату; всі крокви рімні, іно єдна пара була найкоротша. Так ходєт, так заглєдают, щоби ту с тев крокв зробити, аби довша була. Аж тим чесом надійшов той подорожний чоловік і каже до тих майстрів: «що ви так зглєдаєте?» — «Ай, батьку, не можем жадним способом тої крокви надштуковати». Каже: «дайте мені сокиру в руки». Взяв сокиру, утєв кавалок патика, завертів, прибив до крокви, та й вже так, як ся належит. Тод[и] заплатили єму, що сам хтів. Каже: «єще піду дальше, може єще дурнішого найду». Іде, іде. Єго ніч захопила на кінци села. Зайшов він до єдного богаче, а там льоха вийшла з карника та й зачала дуже рохкати *. А тая господині каже: «чи не свої ви? що тій льосі, же она так сє вами тішит?» — «А, каже, своячка і наветь має більше свояків в нашем селі».—«Ай, господару, возьміте їю до свого села, най ся троху потішет своякаме!» — «Ба, як же я їю возьму, я їю не донесу».—«Е, дурне вам в голові, та я маю з ласкі божої воли та й віз кований: запрежіт та й возьміт на віз».— «Но так, то добре!» Живо запріг воли, вложив свеню на віз та й поїхав. Она ще за ним кричит:

* Надписано: krzyczyc.

«іно не бавте мені довго волів та й льохи».— «А, не буду бавив». Незабаром приходит чоловік, а жінка каже: «нинька ночовав ту у нас чоловік, свояк нашої льохи; я їю казала завезти до більше свояків, до того села, звідки той чоловік. Але він обіцєв волів не бавити.— «А нещесьтє мене сє взяло». Живо сів на конє та й полетів за тим чоловіком. Тамтой враз-враз сє оглядав. Уздрів здалека, же той за ним жене. Живо в корчі з'їхав з дороге, покинув воли, а сам вийшов на дорогу та й огонь креше. Той жене коньом, став та й питаєсє: «чоловіче, не виділисьте ту, чи не їхав хто чорниме волами, і чи не віз свині чорної?» — «Ай, їхав, але коньом не доженете туда. Ідіт стежкаме, а конє припніт!» Той живо конє до граба припнє[в], а сам на стежку біжит. Той хлоп тим чесом відопнєв конє, утєв кавалок хвоста, викопав ямку та й вложив той хвостик, а конє завів до волів та й кличе: «чоловіче, чоловіче, ваш кінь в землю вліз, іно що троху хвоста видко». Той живо вернув, зобачи[в], же хвіст виглєдає зо землі. Як пірвав, а він сє в руках лишив. Тоди каже той хлоп: «а видете, не тре було так сіпати!» Повернувся плачучи додому. А той взєвся та й поїхав додому. Приїздит до жінки, гроші превіз, воли, коня та й віз кований. Довідалися сусіди богачі, та й єден післав решета зичити, аби ся ще о всем ліпше звідате. На другий день каже єден з них до того господаре: «с чого ви такого маєтку ся доробил[и]?» — «Е, я цілий рік квашев ги[н]дльовав; за кварту бравем по римскому». Тоди пребіг той богач до жінки та й каже: «вари найбільше каші, наш су[с]іда має воли, конє, віз кований, гроший богацько, а всьо за квашу». Жінка живо наварила, ну ж нести на торг. Чоловік взєв на плечі в діжку та й мав нести. Той бідни[й] побіг і кинув два грейцарі перед ворота богачеві, а сам утік. Аж ту іде богач з діжкою на плечох, уздрів два грейцарі та й кличе на жінку: «жінко, вийди но!» Она живо вибігла та й петає: «а чого ти хочеш?» — «Диви но, яке щестє мені сє показує, озде під нами два грейцарі».— «А бодай жесь сє знудив, та мені про тиї два грейцарі вся кваше вибігла». Приходит до хати, а вся кваша на землі. Господар знов, же жінка не хтіла підоймити ті два грейцарі, схили[в] ся, а кваша, що на ярмарок ніс, вся сє вилєла. І так богацтво сє їх скінчило.

17. НІМИЙ ПРОМОВИВ.

Був ту єден господар і мав єдинака сина, котрий вже мав двайцять літ, а нічо не бесідовав. Взяв єго раз тато до міста з собойов. Ідут, ідут, аж ту ведут чоловіка на шибеницю. Тато казав до сина: «ай, най мене пан Біг боронит від тако[ї] смерти». Тоди ся син обізвав і каже: «дай нам Боже таку смерть». Батько подивився на сина. Ішли дальше. Аж ту везут умерлого пана, такіх ксьондзів, такіх панів, такого сьвітла. Тато дурного каже: «ай, жеби мені Бог тав так, як єму умерти». Нємий каже: «най нас Бог боронит». Знов сє татуньо видивив на сина. Тішило єго дуже, же син вже дві слові сказав, алє сє гнівав, же такі дурні річи говорит. Ідут знов коло корчми, а там стоїт багацько люду і радєт над чимось. Німий здоймив шепку і поклонився їм. Ідут знов дальше. Пришли до єдного села, а там ся служба божа правила. Пішов тато до церкви, а син став за церквов, та й цілу службу божу кидав камінчиками на дах. Вже по службі божі[й] пішли додому, і подорозі вступили до єдного чоловіка, котрий свого сина женив. Як прийшли до хати, посідали за столом. Седєт, аж ту ведут молоду до хати. А той нємий в сьміх. Всі зирк-

нули на него. Він ані слова не вирік. Пришли нарешті додому. Як скоро іно пришли, тато каже: «зараз я піду до пана, аби тобі добре задницю визолив; на що ти такі марні річи вираблєв по дорозі мені?» — «Ай, ай, ви оба з паном були бисьте дурниме, жебисьте мене били».— «А чому ж ти, як ми шли коло того, що то єго на шибиницю вели, сказав: «най мене Бог від такої смерти сохранит»,— ти казав: «дай вам, Боже, таков смертев умерати?» — «Бо той чоловік не був нічо винен, а єго дурно вели повісити, а яко невинного небо чекало».— «А чому ж мені не жичивесь так хованим бути, як того пана ховали?» — «Бо то був за житє дуже недобрий пан, і дуже сє над людьми збитковав; такей пан, як і всі, піде до пекла».— «А чому жесь сє тим людьом кланяв, що коло корчми стояли?» — «Бо тото були хлопи, котрі ся нараджували, яким би то чином церкву випоридити, же була дуже убога, а я, уклонився, так як бим казав: «допоможи їм Боже».— «А на церкву на щось кидав подчас служби божої?» — «Бо там на церкві сиділо 4 дітьки, а я їх хтів [зігнати], і такой зігнав» — «А на весілю чомесь сє так сьміяв?» — «Бо там за пєцом седіло сім бідів, і як іно пришла молод[а] до хати якась у Бога щаслива, зараз зачали біди єдна по другей утікати. Остатна була дуже висока і зачипила головов о одвірки, і перевернуласє. І ви [би] мене хочете до пана вести?» Від тоди зачав вже добре говорити.

18. ЯК ДУРНИЙ КОРОЛЕВИЧ ОДІДИЧИВ КОРОНУ.

Був єден кріль і мав трох сенів: двох розумних, а єден дурний. Снится раз крільове, жебе був дуже пєкний косцьол на тім місце, де войско сє муштрує. Закликав зараз майстрів до себе і казав там ставлєти косцьол. Що сє люде наодраджовали, всьо за ніц, таки косцьол казав ставлєти, і за пару чес виставив косцьол — такий дуже пєкний, аж ся люди подивили. Знов снитсє крєльове, же всьо є в тім косцьолі, ано єдної річи нема. Так кріль ся довідує от всіх людий, що в єго косцьолі бракує. Нарешті кажут тиї два крулєвичі, же ми підем до косцьола та й будем вночи сидіти і будем письмо читати, може де знайдем, що в тім косцьолі бракує». Першої ночи піщов найстарший, зась[ві] тив дві сьвічці і взяв книжку в рукі, і зачав ся молити. Так читає, так читає, аж ту коло півночи іде яки[й] сь чоловік сивий на сивім кони, а крулєвіч утєкі. Як за[ч] не утікати, прийшов додому. На другу ніч так сє стало і з другим. На трету ніч пішов той дурний, сів собі в косцьолі взяв книжку в рукі і читає. Аж ту знов іде той сам чоловік на сивім кони, що перше їздив. Як іно близько приїхав, а він конє за шию й до него каже: «а ти що за єден, же ту приїхав?» — «Я є сьвятий Меколай».— «Но коли ти Меколай, кажи мені, що ту в тім косцьолі бракує, аби він був зевсім добри[й] і ладний».— «А в тім косцьолі бракує за чорного морі з синої гори канарка, котри[й] би подчас служби божої сьпівав». Прийшов той дурний додому і казав свому татове, що бракує в тім косцьолі. Тоді старші братє, як учули, же там за мором таких птаків можна дістати, зачали ся виберати. А той дурний каже: «возьміт мене з собойов». Всі зачали на него дуже сварити. А же він таки сє уперав, же мусит поїхати, дали єму конє. Сів і поїхав. Їдут, їдут. Приїхали до камінного хреста. Тоди той дурний каже: «зробім на тім хресті кожди[й] по хрестове, котри[й] ся верне найборше, най сє подивит на криси: чия буде бліда, тому смерть за плечима, а котрому зевсім не знати, той вже згину[в]; а чия дуже ясна, той жиє і добре сє

єм[у] поводит.». Роз'їхалисє ве три стороні. Той дурний їде, їде. Запала єго ніч в лісі. Він конє спутав, пустив пасти. Аж ту іде вовк, схопив конє під жевіт і зів. Він тогди в плач, так заводит, так плаче. Аж ту іде той старий чоловік, що був в косцьолі. як дурний седів, питаєсє дурного: «чо ти, сину, так плачеш?» — «Як же я не маю плакат[и], коли мені во[в]к конє зів?» — «Не журисє, якось тото буде». Як свиснув, а ту окрутна моц вовків пребігло. Тод[и] запитавсє с. Мекола: «котрий з вас зів конє того подорожного?» — «Ту нема єго», кажут вовки.— «Побіжіт кількох і припровадьте мені єго». За мін[у] ту провадєт єго. «А ти зів конє мого приятілє?» — «А, я».— «Но, тепер нема єнчого ратунку, іно ти мусиш того пана за море нести». Укульбачив собі вовка, сів та й поїхав. Їдут, їдут. Вовк каже до свого пана: «ту в тім дворі є золотий пес, на золотім ланьцуху стоїт; спусти пса і возьми, а ланьцуха не бери». Тим чесом вовк лєг, та й лежит. Тамтой пішов, спустив пса і веде. Вже коло воріт дуже єму сє жель зробило за золотим ланьцухо[м]. Гадає що має зробити. Нарешті вернув. Іно що відчипив ланьцух, аж ту біжат двораки. Відобрали від него пса, ланьцух і ще сє єго набили. Пішов він плачучи до свого вовка. Вовк вже всьо знав і каже: «видеш, дурний! но сідай, мусим далі їхати». Їдут, їдут. Вовк каже: «мені сє їсти хоче». А дурний каже: «нема що, мусем так бідити». Їдут знов. Здалека видко було дуже пєкни[й] замок. Вовк каже: «ту в тім замку є золотий кінь, підеш і возьмеш єго, іно не бери уздечкі і кульбакі, бо знов сє так стане». Пішов дурний. Як уздрів конє так дуже пєкного, а уздечка і кульбака ще ладнійша, взєв конє самого, веде. Аж знов коло брами взєла єго дуже охота вертати по кульбаку й каже: «вже хоць бим мав головов наложити, то мушу тоту кульбаку украсти». Вернувсє, позаб[и]рав всьо і пішов. Аж ту женут за ним гайдуки, поліціянти, жомнєри; як займут бити, аж стогнало з него. Утік дурний з тєжков бідов. Прелітає до во[в]ка і зачав єму розповідати, що сє єму притрафило. Вовк казав знов на себе сісти, і приїхали над море. Вовк каже, же «тебе не перевезу, як мені їсти не дась». Але дурний не петає, іно ногаме єго потис, і мусів вовчисько [в] воду піти. Переплили море. Тоди зайшли меже великі гори, а єдна меже ниме була найбільша. Тоди вилізли на ню. І злапав того пташка, всадив єго до кліткі, і вертали. Переплили море. Тепер каже: «ту в тім дворі є дужу пєкна панна, иди і возьми.» Той пішов і взєв їю як свою. Ідут вже обоє, аж знов в лісі видко той замок, де кінь був. Вовк каже: «тепер іди і возьми конє зевсім, як стоїт убраний!» Той тото зробив і привів конє зевсім, на котрого потом всі посідали: дурний, пан[н]а і пташок. Їдут, аж ту знов видко той замок, де був золотий пес. Післав єго вовк по него. І взєв єго зе всім. Їдут, їдут аж на тото місце, де во[в]к конє зів. Там покинув вовк свого пана, єно казав до него: «жебись нігди не купував тіла з-під шибениці!» І розійшлисє. Їде він просто додому. Так му птаки присьпівуют, кінь так скаче, панна така весела. Приїздит до єдного села і питає: «що ту у вас чути?» — «А, каже, ненайліпше, бо їхало ту двох крулівских сенів та й грали дуже в карти, всьо програли, і наветь не мали чим заплатити. І мають їх за тото вішите». Що ж мав дурний робити? Мусів їх викупити, яко своїх рідних братів. Їдут вже всі враз. Тиї два молодші братє нараджуютсє, же дуже бридко, аби «той дурний всьо сє вистарав, а ми розумні нічо. Тра єго забити і в яму кинути». Нарадившисє, пішли і забили дурного брата. Зараз ані птак не сьпівав, ані кінь не скакав, ані пан[н]а не була весела. Як приїхали додому, казали пан[н]і присєчи, же не скаже, же они їй чоловіка забили, і же скаже, же они сє о всьо старали. Тоди пішли до крілє і віддали єму того золо-

того птака. Він єго зараз казав в баню косцьола занести, але той птак не сьпіває. Тим чесом вовк приходит до свого давного пана, котрий [в] вертепі нежевий лежев, преніс в писку води живущої, намастив єго, а той встав і каже: «а то сє виспав!» — «О, правда, правда, жем тобі не казав куповати тіла з-під шибиниці, а ти тото як би мені на злість зробив! А видеш, же не я, був бись на вікі вже ту лежев. Тепер не іди додому, іно ходи яко пастух убраний, й ходи до того косцьола, де твій птак, що день». Кілька разів той пастух прийшов до косцьола, так зараз птак зачав дуже пєкне сьпівати. Нарешті каже кріль: «то мусит бути якась щаслива особа, же як она віде до косцьола, так зараз птак заченає сьпівати». Наказав варту, аби пельновала і уважела, кому то так птак сьпіває. Стоїт варта. Так люде ідут до косцьола, а нікому птак не сьпіває. Аж ту іде пастух обшарпаний, а варта посьміхаєсє: «а, тобі не буде сьпівав; пощо ти? верни сє». Але яки[й]сь старий посварив на них і казав єго впустити. Тілько він в поріг, а птак як зачне сьпівати. Зараз взєли того пастуха і завели до кріле. Він зачав сє випитувати що то за єден. Нарешті він сє презнав, же він єго син, і же єго брати забили, і заказали жінці казати бо би були їю забили. Тоди казав кріль тамтих позабивати, а він сє оженив з тов пан[н]ов, і взєв крулівство пані і по своїм татове.

19. ПОПІВСЬКИЙ ПАСТУХ ІЗ ЧАРОДІЙНОЮ СОПІЛКОЮ.

Був ту єден ксьондз, у которого сє слуги не утримали. Аж ту іде яки[й]сь паробчек і петає попа, чи не потребує слугу. «А, добре, бо мені власне тра буде». І приймив єго. Каза[в] єму на другий день товар гнати. Вигнав він товар. Товар сє пасе, а він сів, та й батіг крутит. Аж ту летит дітько та й питає пастуха: «а що ти, сину, робиш?» — «Плету сітки на дітьки; буду їх вилаповав щодо єдного». Тогди дітько каже: «не плети, я тобі принесу що сам схочеш».— «А принеси мені такі скрипкі: як заграю, аби кожди[й] гуляв, чи пан, чи піп, чи хлоп, чи товар.»— «Добре, я тобі принесу, але покинь сітки крутити». Полетів дітько до старшого і каже єму, що сє трапило на дорозі єму, же там які[й]сь пастух плете сітки на дітьки, і тоди покине, як я єм[у] пренесу скрипкі: як на них заграє, аби, що живе, гуляло».— «Ой, возьми як найборше та й занеси єму». І той так зробив, заніс єм[у] скрипки. Іно дітько полетів, як заграє той свому товарове, оно в танец так рушит, так скаче. Нарешті вже було чес товар гнати додому. Займив він. Як іно пригнав, піп сє питає: «чом товар такий голоден?» — «А я знаю; я єго пас в траві по сами боки». Дали му повечеріти. На другий день пішов піп, надзера, що він такого робит, же товар таки[й] дуже голоден додому вертає. Прийшов піп близько него, сховавсє в тернину. Іно що піп сів, а той, настроївши скрипки, як зачне грати, а товар в танец. Піп собі в тернині; пообдраповавсє, покалічивсє, а так гуляє. Вже мало що живий, зачав вже просити наймита, аби п[е]рестав грати, бо душу з него вижене. Той п[е]рестав. Потом товар сє пас, як по які[й] хоробі. Пішов піп додому, а добродзіка петає: «а чому він товару вечора не напас?» — «А най бог боронит, що він робит!» — «А що такого?» — «А має такі скрипки: як на них заграє, жеби чоловік умерав, то мусит гуляти».— «А то не може [бу] бути! я бим не гуляла, жеби не знати що».— «Но то спрібуєм, як він на полудне прижене». Нема, нема, аж ту жене товар на полудне. Піп каже: «добродзіко, настройте

собі ноге!» — «Але де там, не мені то гуляти!» Попадє була груба, як боднє. А ту закликав піп пастуха до хати, казав єму дати їсти, а ти [м] чесом каже: «превєжіт мене до лави, добро [дзіко], бо я не вітримаю». Прив'єзали єго добродзіка і закликала паробка. Іно що настроїв та й потєгну [в] смиком, а вже попадє сє трисе; як зачне добре грати, а добродзіка як скажена гуляє. Нарешті піп не міг вже вилижети і з лавков як встане, як зачне гуляти з попадев. Побили вікна, начинє. Піп лавку в друскі поломив. Вже обоє ледво дихают. П[е]рестав він грати і піп з попадею гуляти. «А вже то вам віру, добродзєю». Мусіли пастухове за весь рік заплатити, аби сє іно їх відчипив. Пастух, взявше гроші, пішов зі скрипкаме в божий чес.

20. ПЕРЕХИТРЕНИЙ ЧОРТ

Седів раз дід при гостинце і шив ходаки, Аж ту летит чорт (дух светий при нас) і питає: «а що ви, дідуню, шиєте?» — «А роблю сільці на дітьки; буду їх вилаповати».— «Що хоч, то тобі дам, абись іно тих сільців не робив».— «А, принеси мені повну тую шепку гроший». Дітько сє урадовав, же він так мало від него жедає. Полетів казати старшому, як добре зробив. А дід тимчесом викопав таку яму, же сє пару корів в ню влізти могли, а вгорі була так вузенька же іно шепка влізла. Застромив шепку в ню, але перше дно видер. Несе дітько гроші пів полумацка *, гадав, же вже і на тото буде. Преніс, а дід каже: сип». Той висипав, а ту іно збринькотіло. Дітько полетів і преніс пів кірцє, висипав, нема ніц в шепці. Дітько знов полетів, знов преніс, знов всипав корец, нема нічо. Іде таки [й] сумний додому, бо так старшого здурив, а там баба іде дорогов і петає: «а що ти таки [й] сумний?» То була чаревниці. «Е, що мені ти порадиш».— «Кажи но!» Дітько бабі розповів. Баба каже: «дурний, не журисє! піди до пекла і прениси залізний засув, що сє ворота від пекла засувают, і кажи тому дідове: «котрий з нас вишше кине ним, то той тому гроші мусит дати». Полетів дітько, взяв засів і несе. Преніс до діда і каже: «спрібуймисє; як я више кину, то я тобі дам гроший, кілько хочеш, а як ти, то ти мені від [д] аси мої, і тебе возьму до пекла».— «А, добре, але кидай ти наперед», так каже дід. Як кинув дітько, наветь не було видко. Нарешті упав засів і [в] половину застриг в землю. Дід гадає: «що ту робити? вже аж тепер буде конец». І дивитсє в гору. Питаєсє дітько діда: «що ви, дідуню, так сє дивите догори?» — «Бо я маю в небі братів коваляме, та й може би котрий видів, як я кину засувом, може би злапав». Як тото почув дітько, як вхопит засів та й в ноге з ним. Знов здибав бабу, а она питає: «а що ж, котрий виграв?» — «Ай на! хоць ти мені добре порадила, та він має братів в небі коваляме, хтів засів їм кидати».— «Коле так, як занесеш засів, вернисє і спрібуйсє з ним, котрий з вас ліпше свисне; бо як ти раз свиснеш, то аж листє з дерева облетит, а як другий раз свиснеш, то гілє облетит, а як третий раз, то аж землє застогне». Заніс дітько железо і летит. Дід собі гадає: «знов яки [й] сь клопіт». Пребігає дітько і каже: «спрібуймисє ще раз, котрий ліпше свисне.» Дід каже: «а, добре». Як свисне раз дітько, а листє як не було на дереві; як свисне другий, і галузє облетіло; як свисне третий, аж земля застогнала. «Тепер ти свищи». Дід каже до дітька: «але ти собі очи зав'єжи, бо тобі вискочут, як свисну». Дітько зав'єзав собі вочи, а дід взєв собі

* Надписано: ctyre garzy.

добні, що сі дерево розбиває; як ударит зо всьої сили дітька в голову, а дітько в крик: «ой, не свещи більше, бо згину». Іде знов дітько додому, а баба питає: «а котрий ліпше свиснув?» — «Ой, він.» — «Коли так, то ще сє раз з ним стрібуй, котрий ліпше біжит. Ти як ступеш, то милє, а як скочиш, то дві. Іди, трібуй щесті». Ще раз послухав баби. Приходит і каже: «ще іно раз, котрий з нас ліпше побігне?» — «А, добре, каже дід, але знаєш ти що, я як бим сє розбіг, то ти би мене не видів. Але я маю ту мого синка маленького, трібуйсє з ним».— «А, добре». А де ж він?» — «Отам тернині спит в холоді і зве сє Яць». Іно осторожне єго буди, аби ся не пролєк, бо не здогониш». Пішов дітько, дивитсє, лежит (а то був заяць), та й кличе до него звільна: «Яцю, ходи сє зе мнов трібувати!» Заяць спит. Той голосніше. Такой спит. Як крикне третий раз, заяць як скочит в тернину, як зачне втікати, дітько за ним по тернині, заяць попід корчі, дітько вже не міг з ним бічи, так сє пообдрапував, так покрвавив. Видит, же не може кінцє з ним дійти. Мусів нарешті від всього відступити.

21. ЯК ЧОРТ ВИЙШОВ ЗЛЕ НА СПІЛЦІ.

Захтілосє раз дітькове с ким наспів збіже сіяти. Іде дорогойов та й думає: «с ким би то наспів сіяти?» Аж ту баба іде і петає: «чи не за польом ви шукаєте?» — «А, за польом, хтів бим наспів сіяти.»— «А, добре, каже баба, але мусем сє завчесу поділити, що і як тото буде, чиї вершки, а чий гузєр».— «Добре». Дітько знав, же на збіжу вершки ліпші, як гузєра, та й каже: «мої вершки, а ваші спідки». Баба сє приймила. Пішов дітько, виорав, а баба ріпу посіяла. Прийшла восінь. Тра вже сє з дітьком ділити. Закликала баба дітька і каже єму, аби собі заберав вершки. Пішов дивитсє, же нема що рвати, бо то не збіже. Св[и]снув і полетів. Баба викопала ріпу і попродала. На другий рік знов дітько приход[и]т і гадає, же вже єго баба не здурит. Каже до баби: «а будем наспів сіяти?» — «А, буду».— «Но, то я виору, а ти засій». Пішов дітько, виорав, а баба засіяла пшиницю яру. Знов восени пребіг дітько і каже: «а нуно, дєлімся». Тепер гадав, же баба ріпу знов засіяла, і каже: «але тепер мої спідки, а твої вершки». Баба каже; же добре. Полетів чорт на поле, дивитсє, а то пшиниці. Дуже сє тим дітько розгнівав і каже до баби: «будем сє тепер бити». Баба каже: «а, добре». Взяла рожен, що у панів куре печут собі, а дітькове дала виле, і каже: «я інакше не умію сє бити, як через пліт». Дітько престав. Гадав, же що штуркне виламе, то бабі зробит дві дюри. Вивелисє до виликого і густого плота. Дітько став з єдного боку, а баба з другого. Зачаласє меже ниме віна. Що баба штуркне ріжном, то дітька в бік, а дітько що пхне виламе, то виле сє затримают в плоті. Баба дітька зовсім покалічела. Так він каже: «заміне[й]-мосє на зброю!» Баба каже: «добре». Взєла баба вили, а дітько рожен. Дітько обернув рожен тим кревим, а баба тиме росохами (альбо ріжками) до рук, а тим простим до плота. Як зачнут знов до себе штуркати, знов баба дітька вибела. Тогди дітько кинув ріжном, а сам полетів і вже ніколи не сіяв наспів.

22. ПОПОВИЧ-ВЕЛЕТЕНЬ

Był tu jeden ruski xiąc. Miał on syna iednego bardzo obżarłego. Ale bardzo był tak mocny, że mu nikt nie wyruwnał. Kazał mu oiciec, aby se poszedł w swiat, zeby go tak bardzo nie obiadał. Poszedl tedy ten zwany olbrzym. Idzie. Zdybie go człowiek z ogromnym br[z]uchem. Pyta go się olbrzym, co on za ieden. Odpowiadał my że „iesdem wypistaf". Aż tu słychać wielki krzyk furmanow. Dwie fury zelazem obładowane zagrzęzły. Przyszedł ten olbrzym i powiedział tym ludziom, że iezli mu dadzo, wiele on na siebie wezmie, to im pomoze. Przystali na to furmani. Za iednem p[c]hnięciem wyrwał wozy z błota. Wzioł tedy 3 cetnary zelaza na laskie do podpirania się i było mu tak letko, iak nasze zwyczaine laski. Ido dali. Asz tu idzie znowu iakis * człowiek. Oni, zruwnawszy się z nim, pytaią, co on za ieden. On odpowiedział, że się nazywa rozdrzydąb. Ido razem wszy[s]cy trzei. Zobaczyli dom w polu. Poszli, ale że był pusty, wstąpili i ui[r]zali kocioł zamurowany. Domysleli się że tu musi chtos mieszkać. A poniewaz ostatni był rozdrzydąb, musiał być ** pirwszy do przyniesienia żywiołow. Poszli olbrzym i rozdrzydąb, a wypistaf został, co zastali, w kocioł zgotować. Poszli tedy ci dwa na łąkę, gdzie się bydło pasło. Tym czasem ten gutuie. Przychodżi do niego jakis mały. Nie był wyszy iak na stope, a miał brodę, ktura się za nim włokła na dwa łokci. Iak urzał wypistawa przy swoim kotle, iak go porwał, zabił go po same kolana w ziemie, a sam poszedł, ziadłszy wszystko. Przyszli tamci i przyniesli po wołowi. Kazo sobie dać ieść, ale wypistaw ledwo zywy muwił o swoim zda[r]zeniu. Zaczęli się obydwa śmiać. Na drugi dzien został rozdrzydąb, a ci obydwa poszli. I znowu wyszedł ten mały dziaduszek i chcial tego takze męnczyć, ale ten temu, a ten temu nic nie mogł zrobić. Poszedł ten mały ze wstydem. Na trzeci dzień został olbrzym. Iak tylko ci dwai odeszli, wyłazi znow ten dziadek; jak on go się zapytal: „co ty tu w moim zamku robisz?", iak go gwiznie zelazno swoio laseczko, a ten znuw iak go porwie, za długie brode, iak zacznie okładać. Tymczasem przyszli ci dwai i zobaczyli tego małego. Az ich mruz przeszedł. Zaraz rozkłuł rozdzydąb kłutkie. I wlozyli brode tego w rozczyn, i puscili, aby łaził. Poszedł znio ieden z nich za nim. Patrzo, a on do dziury się spuscił, a kłutka się została z trochu brody. Tak zaraz olbrzym posłał do miasta po sznur. Przyniesiono. Kazał się spuscić. Ci dwa radzo się, co tu robić z nim, ze on gotow ich kiedy pozabiiać. Iak iuz był w puł drogi, wzięli i puscili sznur. Tak un upad[ł] na łąke. Patrzy, a tam się by[d]ło pasie. Tak on zaczoł szukać za tym dziatkiem. Nadybał pałac, wszedł do niego. W przedpokoiu siedziało trzy bardzo ładnych panien. On się spytał, czy to iest mieszkanie Rudobrodka. Powiedzieli, ze to; ale mu nie radzo weść do niego. On muwił, ze musi. Oni go spytały się, co ma za interes. On im powiedzial, ze idzie się bić z nim. Oni mu powiadaio, ze jak weidzie do pokoiu, niech zaraz przy prawem boku d[r]zwi [w]wodzie, ktora tam stoi, ręko umacza, i iezli mu sie uda, aby przymienił tę, co była na prawem, niech na lewy bok postawi. On im podziękował i poszedł. Przychodzi tam do pokoiu zaraz rękę umaczał i zaraz przymienił te wode, co byla na prawem boku, postawił na lewy, a z lewego na prawy. To były dwie wody: zmacniaiąca i osłabiaięca. Tylko zdązył przystawić, asz tu się ten dziadek zpod makutry wyrywa, nuz do wody, co była pirwei z lewego boku. I zaraz zaczęli się bić.*** Kilka

---

* В рукоп[ису]: iakeś.
** В рукоп[ису]: bydźc.
*** В рукоп[ису]: bidźc.

razy go uderzył o ziemie, olbrzym dziatkiem, zaraz go na miazgie rozbił. Wtedy poszedł olbrzym do panien, co były w przedpokoiu. Iak go zobaczyły zywego, bardzo się ucieszyli. On ziatłs [z] y, co my dały, poszedł szukać, iakim by sposobem mozna stamtont się dostać na drugi świat. Idzie dolino, a iakiś ptak pyta się: „co ty tu robisz?“ On mu odpowiedzial, ze przychodził zabić dziatka, że go zabił, że nie moze się stąt dostać na swoi swiat. Ptak mu odpowiedział, ze go wyniesie; nich jednego woła zabiie i na kawałki go posiecze; tak będzie go nius [ł], aby mu dał zawsze kawałek, iak on się obeirzy. Zabił oldrzym wołu i posiekł go na kawałeczki. Sam potem poszedł i pozegnał się z pan [n] ami, i muwił, ze iak on spusci kosz na sznurze, aby w niego wsiadły, a on ich wyciągnie. Przyleciał ted [y] ten ptak. On, wziowszy te mięso, siadł na niego, i poleciały obydwa. I co się obeirzy ptak, to mu olbrzym wrzuci kawałek mięsa w paszcze. Iuz pod samym wierzchem nie miał co dać ptakowi, a ten muwi: „dai, bo rzuce cię“. Ten biedny musiał urznoc kawał łytki i musiał dac ptaku, a ten go wyniosł na wierszch. Sam zleciał na doł. Ten przymocował dobrze kosz duzy u konca sznuru i spuscił na doł. Pan [n] y pozabirały swoie bogatctwa i powsiadały w kosz, a ten ich wyciągnoł. I potem się z naiładnieiszo ozenił, i mieszkał w ten domu.

Переклад

ПОПОВИЧ-ВЕЛЕТЕНЬ

Був собі один український священик. Мав він одного дуже ненажерного сина. Але був він такий сильний, що ніхто з ним не міг зрівнятися. Наказав йому батько іти собі в світ, щоб його так дуже не об'їдав. Пішов той, званий Велетнем. Іде. Здибав його чоловік з величезним животом. Питається його Велетень, що він за один. Відповів йому: «Я є Випийстав». Аж тут чути сильний крик фірманів. Дві фіри, перевантажені залізом, загрузли. Прийшов той Велетень і сказав тим людям, що коли йому дадуть скільки візьме на себе, то їм допоможе. Фірмани на це погодилися. Першим зусиллям вирвав вози з болота. Тоді взяв три центнери заліза на ліску, якою підпирався, і було йому таке то легке, як звичайні наші палки. Ідуть далі. Аж тут знову йде якийсь чоловік. Зрівнявшися з ним, вони питають, хто він такий. Він відповів, що називається Розірвидуб. Ідуть разом усі троє. Побачили в полі будинок. Підійшли, але позаяк був пустий, увійшли і побачили замурований казан., Догадалися, що тут хтось мусить мешкати. А оскільки останнім був Розірвидуб, повинен був першим принести харчі. Велетень і Розірвидуб пішли, а Випийстав залишився зварити в казані, що там застали. Тоді ці два пішли на луку, де паслася худоба. Тим часом той варить. Приходить до нього якийсь малий. Не був вищий як на стопу, а бороду мав, що волочилася за ним на два лікті. Як побачив Випийстава при своїм казані, як його вхопив, забив його в землю по самі коліна, а сам з'їв усе і пішов. Прийшли тамті і принесли по волові, Кажуть дати собі їсти, але Випийстав ледве живий, розповів про свою пригоду. Почали обидва сміятися. На другий день залишився Розірвидуб, а ці обидва пішли. І знов прийшов той дідок і хотів також того мучити, але той тому, а той тому нічого не міг зробити. Пішов той малий зі встидом. На третій день залишився Велетень. Як тільки ці два відійшли, знову вилазить той дідок, запитуючи його: «Що ти тут робиш в моїм замку?» Як його свисне своєю залізною паличкою, а той знову як його вхо-

пить за довгу бороду, як почне обкладати. Тим часом прийшли ці два і побачили того малого. Їх аж морозом пронизало. Розірвидуб тут же розколов колоду, всадив бороду того в шпару і пустив, щоб лазив. Пішов з нею один із них за тим. Дивляться, а він у діру спустився, лише колода зосталася з частиною бороди. Тут же Велетень післав до міста за шнуром. Принесли. Казав їм спуститися. Ці двоє радяться, що тут робити, адже він може їх повбивати. Як уже був на півдорозі, ті пустили шнур. Так він упав на луку. Дивиться, а там пасеться худоба. Почав він там шукати за тим дідком. Надибав палац, увійшов до нього. В передпокої сиділи три дуже гарні панни. Він запитався, чи то є помешкання Рудобородого. Відповіли, що так, але не радили йому входити до нього. Він сказав, що мусить. Вони запиталися, в якій справі. Він їм відповів, що іде з ним битися. Вони йому кажуть, що, як зайде до кімнати, нехай зараз з правого боку дверей вмочить руку в воді, яка там стоїть, і якщо йому вдасться, щоб переміняв ту воду, з правої сторони поставив на ліву. Він подякував їм і пішов. Заходить там до покою, відразу вмочив руку і тут же поміняв ту воду, що була на правому боці, поставив на лівий, а з лівого — на правий. То були дві води: зміцнююча і ослаблююча. Тільки встиг переміняти, аж тут той дідок виринув з-під макітри і до води, що була спочатку з лівого боку. І зараз почали битися. Кілька разів вдарив Велетень дідком об землю і зараз розбив його на м'язгу. Тоді пішов Велетень до паннів, які були в передпокою. Дуже втішилися, коли побачили його живого. З'ївши, що йому дали, пішов він шукати, яким би то способом можна звідтіля дістатися на другий світ. Іде долиною, а якийсь птах питається: «Що ти тут робиш?» Він йому відповів, що приходив убити дідка і вбив його, але не може звідти вибратися на свій світ. Птах йому відповів, що його винесе: нехай одного вола вб'є і посіче на куски. Як буде його нести, аби завжди дав йому шматок, коли він оглянеться. Вбив Велетень вола і посік його на шматки. Сам потім пішов і попрощався з паннами, і сказав їм, що коли він опустить кіш на шнурі, аби сідали в нього, а він їх витягне. Тоді прилетів той птах. Він сів на нього, взявши те м'ясо, і обидва полетіли. І як тільки оглянеться птах, то Велетень кине йому в пащу кусень м'яса. Вже під самим верхом не мав що дати птахові, а той каже: «Дай, бо кину тебе!» Той бідний мусив відрізати кусень литки і дати птахові, а той виніс його наверх. Сам полетів униз. Той добре прив'язав кінцем шнура великий кіш і спустив. Панни позабирали свої багатства і повсідали в кіш, а той їх витягнув. І потім оженився з найгарнішою і мешкав у тому домі.

ЗВ'ЯЗКИ ІВАНА ФРАНКА З АВСТРІЙСЬКИМ НАРОДОЗНАВЧИМ ТОВАРИСТВОМ. МАЛОВІДОМА РЕЦЕНЗІЯ НА ПРАЦЮ ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА «ГУЦУЛЬЩИНА»

Австрійське народознавче товариство (Verein für österreichische Volkskunde) організоване у Відні 1894 р. За традиціями тих літ головою установи вважався представник цісарської родини. Але фактичним керівником Товариства від самого початку був Міхаель Габерландт (1860—1940), відомий австрійський етнограф та індолог. При установі створено етнографічний музей, а з 1896 р. виходить журнал «Zeitschrift für österreichische Volkskunde». Галичина належала до Австрії, і тому цей край був у полі зору Товариства та його музею.

Діяльність Івана Франка на ниві фольклористики та етнографії привернула увагу цієї народознавчої установи у Відні та її керівника. Збереглося листування М. Габерландта з І. Франком[1]*, і на його основі ми можемо відтворити принаймні основні моменти їх співробітництва. Пошуки листів І. Франка до М. Габерландта до цього часу результатів не дали, знайдено тільки один лист із 1907 р., що його опублікував Ф. Погребенник у журналі «Україна» (1986, № 34).*

Постараємося на основі листів М. Габерландта до І. Франка, звітів про діяльність установи та музею, друкованих на сторінках названого журналу, та деяких інших джерел висвітлити співробітництво І. Франка з Народознавчим товариством у Відні. Цей матеріал проливає світло на ряд моментів із біографії І. Франка.

У листі без дати, але, правдоподібно, з другої половини 1896 р. М. Габерландт повідомляє І. Франка, що в журналі «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» буде подаватися щорічно бібліографія з народознавства Австрії. Просить підготувати список праць з української етнографії, розуміється, Галичини та Буковини. У листі вказується, що списком мають бути охоплені відомості про книги і статті в журналах та газетах, що їх заголовки повинні бути подані мовою оригіналу й одночасно поряд у перекладі німецькою мовою, а весь матеріал — розміщений в алфавітному порядку. До бібліографії пропонувалося ввести праці з усіх галузей народознавства: діалектології, народного будівництва, релігії, побуту, звичаїв, одягу й прикрас, вірувань, фольклору й інші.*

М. Габерландт просив І. Франка надіслати бібліографію не пізніше кінця листопада, найпізніше 15 грудня, повідомляв, що визначено 20 корон гонорару за аркуш, і просив не гніватися за таку малу суму, запевняючи, що згодом буде вища. До листа додано проспект стосовно основних напрямів діяльності Товариства.

---

[1] Листи зберігаються в архіві І. Франка в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН України, від. рукописів, ф. 3.

* В оригіналі: Ruthenischen Volkskundlichen Arbeit.

Така бібліографія у віденському журналі не була надрукована. Очевидно, І. Франко не зміг підготувати її через зайнятість іншими працями чи з якоїсь іншої причини. Ділові контакти І. Франка з віденським товариством активізувалися на початку XX ст. Десь у той же час І. Франко надіслав до віденського журналу рецензію на три перші книги «Гуцульщини» В. Шухевича.

У листі від 12 липня 1902 р. М. Габерландт дякує І. Франкові за «дуже інтересне обговорення книги В. Шухевича про гуцулів», обіцяє, що вмістить рецензію в найближчому номері журналу: «Для Ваших праць завжди відкриті сторінки нашого журналу». Вона була надрукована у 5-му номері журналу «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», який вийшов у світ наприкінці жовтня 1902 р. Оскільки ця рецензія ніколи не передруковувалась і залишається маловідомою, подаємо її далі в українському перекладі Лариси Сабан.

Читачів часопису І. Франко докладно інформував про розгортання народознавчої роботи в НТШ, її організаційні форми, подав зміст перших 12 томів «Етнографічного збірника», ознайомив також із матеріалами, підготовлюваних до дальших його випусків.

Характеризуючи другу серію народознавчих видань НТШ, а саме «Матеріали до українсько-руської етнології», автор рецензії розглядає зміст праці В. Шухевича «Гуцульщина». Маємо тут і дуже цінні власне Франкові міркування про гуцулів. Рецензент відзначив, що В. Шухевич протягом двадцяти років наполегливо збирав матеріали, які за своїм багатогранним змістом не викликають застережень. Слабкою рисою обговорюваної праці І. Франко вважав переважно описовий метод дослідження. В. Шухевич не розкрив у своїй праці спільні й відмінні риси духовної та матеріальної культури галицьких, буковинських і закарпатських гуцулів.

Подальші зауваження і уточнення І. Франка до кожного з перших трьох томів праці В. Шухевича є настільки важливими й істотними, що без їх урахування неможливо використовувати це видання в науковій роботі.

Інші моменти співробітництва І. Франка з Австрійським народознавчим товариством можна простежити за матеріалами преси та листів М. Габерландта. У звіті Товариства за 1902 р., надрукованому в його журналі (Zeitschrift für österreichische Volkskunde.— 1903.— № 1—2.— S. 77), І. Франко вперше названий членом віденського товариства. Він також був передплатником згаданого журналу.

На початку листопада 1903 р. І. Франко перебував у Відні, зустрічався з М. Габерландтом. Із документів не видно, хто з них запропонував етнографічну експедицію на Бойківщину, але з Відня І. Франко повернувся з планом поїздки. 15 листопада 1903 р. на засіданні Етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка І. Франко подає звіт з подорожі до Відня, повідомляє, що з М. Габерландтом обговорював план етнографічної експедиції на Бойківщину і від нього отримав запевнення в невеликій фінансовій допомозі[2].

У листі від 30 червня 1904 р. М. Габерландт повідомляє І. Франка, що посилає йому 400 корон на експедицію до бойків, просить зібрати і передати до віденського музею етнографічні предмети з цього краю і статтю до журналу, висловлює переконання, що «шляхетний порив удасться і дасть прекрасні результати». 25 липня М. Габерландт писав І. Франкові про вислані 400 корон на придбання експонатів для музею, просив підтвердити отримання цих грошей.

Відома в історії української етнографії наукова експедиція на Бойківщину відбулася 18 серпня — 24 вересня 1904 р. Її організаторами були Наукове товариство

[2] Хроніка Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1903.— Ч. 16.— С. 15—16.

імені Шевченка і Товариство австрійської етнографії. Мета — етнографічне та антропологічне обстеження ряду місцевостей Бойківщини, придбання експонатів для Музею Наукового товариства імені Шевченка та музею у Відні. В експедиції взяли участь І. Франко, З. Кузеля, Ф. Вовк. І. Франко перебував у її складі від початку до 5 вересня. Згодом до експедиції приєднався емігрант зі Східної України П. Рябков.

Робота експедиції почалась у селі Мшанці (тепер Старосамбірського району Львівської області), де її учасників приймав місцевий священик і відомий етнограф М. Зубрицький. У Мшанці вони перебували близько тижня, відвідали ярмарок в Лютовиськах, певно, 20 серпня.

Далі шлях експедиції пролягав через села Західної Бойківщини — Дидьову, Локоть, Бориню, Комарники, Матків до Сможі, а потім через села теперішньої Сколівщини — Тухольку і Кальне до Лавочного. І. Франко тут залишив експедицію й поїхав до Львова, а інші учасники продовжили подорож, відвідали Славське, Тухлю, Гребенів, Сколе, Синевідсько-Вижнє і закінчили її в Крушельниці (тепер усі ці села Сколівського району Львівської області)[3].

Ця наукова подорож описана у статті І. Франка «Етнографічна експедиція на Бойківщину»[4]. *Дальших декілька листів М. Габерландта І. Франкові стосуються результатів подорожі, опрацювання звіту та висилання до Відня зібраних предметів.*

У листі від 29 вересня 1904 р. М. Габерландт повідомляв І. Франка про заплановану у віденському музеї виставку придбаних протягом 1904 р. експонатів і в зв'язку з цим просив прислати предмети з поїздки на Бойківщину. Це прохання повторене в листі від 6 жовтня 1904 р. У ньому повідомляється про отримання першої частини звіту про експедицію, себто статті І. Франка «Етнографічна експедиція на Бойківщину». На основі цієї праці автор листа робить висновок про великий успіх подорожі й від імені Товариства та музею при ньому дякує І. Франкові, відзначаючи: «Ніхто не має такого знання народного життя, як Ви, пане доктор». М. Габерландт пише, що чекає дальших частин звіту й обіцяє надрукувати його поряд із працями інших співробітників як додаток до книжки, яку передбачається видати до 10-річчя установи. Нагадує про потребу додати до звіту ілюстрації.

Отримавши предмети, зібрані під час подорожі на Бойківщину, М. Габерландт у листі до І. Франка від 12 жовтня 1904 р. дякує, зазначаючи, що всі вони прекрасно висвітлюють життя бойків. Йдеться тут і про предмети, які ще виготовляли для музею. М. Габерландт просить припильнувати, щоб вони були послані належно опакованими, знову відзначає, що завдяки допомозі І. Франка музей буде добре представлений матеріалами про населення Східної Галичини і Буковини. Тут і прохання до І. Франка закінчити і вислати до 15 листопада звіт з експедиції. Про це ж він нагадує І. Франкові у листах від 25 листопада 1904 р. та 9 січня 1905 р.

Статтю «Етнографічна експедиція на Бойківщину» І. Франко писав чи принаймні висилав частинами. 16 січня 1905 р. М. Габерландт повідомляв, що отримав текст і просить до кінця місяця вислати закінчення, додати також світлини. Висловлював жаль, що І. Франко такий перепрацьований.

У листі до М. Зубрицького у Мшанець від 23 січня 1905 р. І. Франко просив, щоб майстер закінчував виготовляти предмети, призначені до музею у Відні, повідомляв, що праця буде оплачена. Надіслані раніше речі з Мшанця справили у Відні

---

[3] Хроніка Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1904.— Ч. 20.— С. 11—13.

[4] І. Франко. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 36.— С. 68—99.

добре враження. Автор листа сподівається отримати з Відня фонди для придбання етнографічних експонатів, які доповнять ті, що вже вислані[5].

Отримавши від М. Зубрицького повідомлення, що згадувані предмети майстер із Мшанця вже зробив і можна приїхати та забрати їх, І. Франко у відповіді 1 березня 1905 р. запропонував вислати експонати йому, а він уже сам порозуміється із професором Ф. Вовком та музеєм у Відні й постарається про винагороду для майстра[6].

5 березня 1905 р. М. Габерландт знову просив І. Франка відправити йому закінчення статті з описом подорожі по Бойківщині, вказував, що хоче надрукувати її разом з ілюстраціями в середині червня.

1—2 номери журналу «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», у якому вміщено початок статті І. Франка, вийшов у середині квітня 1905 р. 26 травня М. Габерландт ще раз повертається до решти рукопису названої статті, яка йому потрібна до кінця травня, запитує, чи зможе І. Франко разом з ним поїхати до лемків для збору матеріалів.*

Закінчення статті І. Франка має дату «Львів, 30 травня 1905 р.». Отримавши текст, М. Габерландт дякує за багато ілюстрований рукопис. Знову запитує: «Що Ви думаєте про мою пропозицію податися в липні до лемків?»

24 червня 1905 р. М. Габерландт дякує І. Франкові за вичитку коректи, повторює пропозицію про спільну подорож на Лемківщину.

Цим же днем датована поштова картка М. Габерландта І. Франкові, в якій автор запитує про суму, потрібну для придбання музеєм у Відні збірки експонатів, що давали б повне уявлення про бойків. Зазначає, що має можливість призначити на ті речі 400 корон. 30 червня М. Габерландт повідомляє І. Франкові, що висилає 400 корон, які призначені на оплату предметів.

3—4 номери журналу, в яких надруковано закінчення статті І. Франка, вийшли в світ на початку липня 1905 р. Із публікацій в обох номерах виготовлено відбитки, які склали окрему книжечку, котру продавали по одній короні.

7 листопада 1905 р. М. Габерландт дякував І. Франкові за статтю «Етнографічна експедиція на Бойківщину», просив почекати на гонорар — 260 корон і 23 галери — до початку січня, бо в касі немає грошей. Австрійський вчений підкреслював: «Ніхто не має такого розуміння і знань народного життя, як І. Франко».

У листі до І. Франка 28 грудня 1905 р. М. Габерландт вітав його бажання виступити з доповіддю на тему «Українська етнографія» в січні або лютому на щорічному зібранні членів віденського товариства, просить подумати про експедицію на Лемківщину коштом музею.

У звіті про діяльність музею, що надрукований у 5—6 номерах журналу за 1905 р. (вийшов наприкінці грудня 1905 р.), повідомлялося про отримання від І. Франка восьми фотографій народних типів бойків. Відзначена також «цінна праця І. Франка про бойків» (мається на увазі статтю «Етнографічна експедиція на Бойківщину»).

Змістом листування М. Габерландта з І. Франком у жовтні й листопаді 1906 р., а також І. Франка з М. Зубрицьким була справа виготовлення та висилання до Відня замовлених музеєм предметів.

Чи робота над ними затягувалася, чи щось інше стало на перешкоді — невідомо, але 9 жовтня 1906 р. М. Габерландт у листі до І. Франка писав, що очікує на предмети та фотографії як доповнення до одержаної раніше «бойківської збірки».

---

[5] Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 50.— С. 261—262.
[6] Там же.— С. 264—265.
* «Eine etnologische Expedition in das Bojkenland».

7 листопада 1906 р. І. Франко звертається до М. Зубрицького, повідомляючи, що висилає гроші та просить відправити етнографічні предмети до Відня, старанно їх опакувавши і до кожного додавши картку з написом по-німецьки, що це таке, де уживається і хто робив модель[7].

Обговорювані в зазначеній кореспонденції речі виготовив селянин Роман Петричкович. 28 листопада М. Габерландт повідомляв, що надійшло 10 цікавих моделей, дякував І. Франкові за старання й посередництво. Просив також подати ціну та інформацію, кому вислати гроші, нагадував, що був би радий отримати від нього будь-якого змісту статтю до журналу.

У звіті про діяльність музею за 1906 р. М. Габерландт писав: «Особливо хочу звернути увагу на збагачення нашої збірки з Бойківщини одинадцятьма експонатами, за які вдячні Івану Франкові зі Львова, а має вона високу цінність». У цьому ж звіті згадувалося знову про 10 зразків предметів домашнього вжитку бойків, закуплених у М. Зубрицького з Мшанця[8].

У середині березня 1907 р. в 1—2 номерах журналу «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» надрукована стаття І. Франка «Das älteste ruthenische Volkslied»[9]*. Після її публікації М. Габерландт вислав І. Франкові 52 корони гонорару.*

У єдиному знаному сьогодні листі І. Франка М. Габерландтові від 6 листопада 1907 р. є його прохання прислати належні гроші, однак нам невідомо, які саме. І. Франко просить надіслати номери попередніх річників журналу, яких йому бракувало. І в кінці запитав: «Чи не були б Вам бажаними мої рецензії на найновіші українські публікації з питань етнографії і народознавства?»[10].

М. Габерландт 11 грудня 1907 р. просив І. Франка якомога скоріше подати відомості про новіші українські праці з народознавства. Він хотів подати цей огляд в останньому номері журналу за 1907 р.

Таке ж прохання повторене в листівці без дати. У ній М. Габерландт цікавиться, чому І. Франко не присилає нічого. В огляді праць з народознавства просить звернути особливу увагу на діяльність Наукового товариства імені Шевченка.

У 1907 р. І. Франко іменований радником Австрійського народознавчого музею.*

Стаття М. Габерландта «Новий провідник по Музею австрійського народознавства», надрукована в журналі «Zeitschrift für österreichische Volkskunde" 1908 р. (номери 1—2. Розділ «Польща, Рутенія і Румунія» на с. 74—75), інформувала про предмети, закуплені на Гуцульщині, Бойківщині та Буковині.

З. Кузеля в рецензії на цей путівник зазначав, що музей дуже відчуває брак приміщення і тому бойківські речі, закуплені І. Франком, мусили роками чекати на місце. Тимчасово вдалося його знайти в темнім кутку при дверях, між зразками румунської етнографії. Рецензент указує, що український відділ у музеї дуже багатий, всі предмети описані в каталозі М. Габерландта[11].

Кожного року у звітах Австрійського народознавчого товариства та музею при ньому, друкованих на сторінках журналу, прізвище І. Франка вказувалося у списках членів.

---

[7] Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— Т. 50.— С. 300—301.
[8] Zeitschrift für österreichische Volkskunde.— 1907.— N 1—2.— S. 48.
[9] Стаття присвячена пісні «Дунаю, Дунаю». Текст українською мовою «Найстарша українська народна пісня» див. у кн.: Франко І. Вибрані статті про народну творчість.— К., 1955.— С. 67—72.
[10] Україна.— 1986.— № 34.— С. 13.
* Німецькою мовою: Ausschusrate k. k. Museum für österreichische Volkskunde.
[11] Записки Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1910.— Т. 95, кн. 3.— С. 292—293.

М. Габерландт — автор книжки «Австрійське народознавство за збірками музею»[12]. Грунтовну рецензію на це видання опрацював І. Свєнціцький[13]. Він звертав увагу на українські матеріали, зокрема гуцульські (вироби з вовни, вишивки, кахлі О. Бахматюка та інше).

Такими були основні на сьогодні відомі факти про співробітництво І. Франка з Австрійським народознавчим товариством та музеєм при ньому, журналом, видаваним установою.

Не маємо можливості відповісти на питання, чи збереглися листи І. Франка до М. Габерландта. Не знаємо долі експонатів, що їх музей придбав за посередництвом І. Франка. При виясненні питання корисною була б допомога когось із постійних українських мешканців Відня, і ми просимо про таку інформацію. Все ж сподіваємося, що подані матеріали додають кілька нових штрихів до вивчення діяльності Франка-етнографа.

Мирослав МОРОЗ

ДОДАТОК

ПРОФ. В. ШУХЕВИЧ. ГУЦУЛЬЩИНА

(Матеріали до українсько-руської етнології т. II, IV, V). Львів, 1899, 1901, 1902. Велика вісімка, с. 318, 255.

Львівське наукове товариство ім. Шевченка після його реорганізації в 1892 р.* визначило одним з найважливіших пунктів своєї діяльності завдання систематично збирати численні скарби народних традицій і пережитки прадавніх суспільних, культурних та релігійних форм у русинів (українців) в Австро-Угорщині та Росії, дотримуючись наукових вимог публікації й, урешті, також наукового опрацювання матеріалу. У 1898 р. створено для збирацької та публікаційної роботи спеціальну комісію[1], керівниками якої були спочатку проф. Грушевський, пізніше депутат Барвінський[2] як президент та Ф. Вовк (Волков)[3] із Парижа як віце-президент. Робота відразу була поділена на дві групи: традиційну (витвори народної фантазії, народні пісні, казки, жарти, прислів'я, загадки, примовки і таке інше) і описову етнографію, включаючи археологію й антропологію. Для кожної з цих груп створено спеціальний орган: для першої «Етнографічний збірник», якого дотепер вийшло 12 томів[4] (деякі в цьому журналі обговорює й аналізує проф. Полівка[5]), а для другої — «Матеріали до українсько-руської етнології» — 5 томів за редакцією п. Волкова. В «Етнографічному збірнику», крім малих статей у т. I, II, V, вийшли такі більші зібрання: Народні казки русинів, зібрані О. Роздольським (т. I, VII, загалом 77 одиниць), Народні традиції з Північної Угорщини, зібрані В. Гнатюком (т. III і IV, загалом

[12] Prof. Dr. M. Haberlandt. Österreichische Volkskunde aus den Sammlung der Museum für österreichische Volkskunde in Wien.— Wien, [s. a.].

[13] Записки Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1913.— Т. 116, кн. 4.— С. 245—247.

* В оригіналі помилково «1890».

140 од.), (легенди, новели, казки, жарти), Народні анекдоти з Галичини, зібрані В. Гнатюком (т. VI, 700 од.), Народні новели і жарти, зібрані О. Роздольським (т. VIII, 81 од.), Народні пісні із Бач-Бодрога в Південній Угорщині, зі словацької колонії, зібрані В. Гнатюком (т. IX, 430 од.), Народні пісні з Ходовичів, села Стрийського повіту, зібрані з нотами доктором Іваном Колессою (т. XI, 500 од.), (цікавий комплект репертуару пісень окремого села), Народні легенди русинів з Галичини, зібрані В. Гнатюком (т. XII, XIII, дотепер вийшов тільки т. XII, 209 од., цілість буде складати 500 од.).

Із виходом 8 тому було покладено початок виданню мого зібрання галицько-руських прислів'їв. Тільки цей том охоплює 2926 од. Кожне прислів'я пояснене і порівняне з іншомовним аналогом. Оскільки моє зібрання налічує 30 000 од., то ними можна охопити всі 10 томів «Етнографічного збірника», кожен по 200 стор. Для дальших томів цього збірника вже підготовлено систематичні колекції давніх пісень: різдвяних, епічних (балад і пісень розбійницьких), рекрутських і т. ін.

Другу серію публікацій «Матеріали до українсько-руської етнології» готують аналогічно. Тут також маємо невеликі монографії про різні прояви народного життя (ткацтво, будівництво, кулінарія, рибальство, гончарство, підготовка і розписування яєць на Великдень із [доданим] чудовим альбомом) і систематично впорядковану, протягом багатьох років підготовлювану монографію — першу обширну роботу про дійсно своєрідний тип людей — гуцулів. Ця монографія повинна складатися з 4 томів, із яких 3 недавно вийшли і будуть становити основний предмет нашого обговорення.

Гуцулами називають жителів крайньої південно-східної частини Галичини, як і південно-західної частини Буковини і північно-східної частини Угорщини. Серед гірських жителів цих країв гуцули становлять особливий, дуже відмінний тип: вони відрізняються від інших горян, наприклад сусідніх бойків, як своїм одягом (любов до яскравих, найперше червоних, кольорів і металевих прикрас), так і своєю мовою, що містить досить значні румунські домішки, рідше мадярські, які по-різному проявляються, останні — у словотворенні, флексіях, вокалізмах. Основну відмінність становить їхній життєрадісний темперамент, велика балакучість, пристрасність, а також загальний, зумовлений локальними обставинами спосіб життя, своєрідне поєднання примітивного натурального господарства із сучасними віяннями індустріального пожвавлення (лісосплав, різні види домашніх промислів).

Професор В. Шухевич (реальна гімназія у Львові), без сумніву, найкращий знавець гуцулів, збираючи роками вироби гуцульських промислів для різних музеїв, зробив спробу опрацювати в дохідливо злагодженому, широко розбудованому творі свої 20-літні спостереження про країну, народ цього оригінального куточка землі. У 4-х зошитах (2 томи) його твір повинен охоплювати такі розділи: 1. Фізіографічний огляд країни; 2. Етнологічний і 3. Статистичний огляд; 4. Гуцульське село; 5. Гуцульське поселення; 6. Гуцульська церква; 7. Гуцульський одяг; 8. Їжа гуцулів. Другий том вміщує у двох великих розділах опис основних занять гуцулів, тобто звичайних робіт (праця вдома з [поданими] деталізованими описами ручного млина), обробка конопель і вовни, обробіток поля, виготовлення олії, одяг, рільництво, орання, косовиця (трави і хліба), лісорубство, лісосплав, розведення овець, великої рогатої худоби в горах, рибальство і мисливство. У другому розділі відображені окремі галузі кустарних промислів, тобто виготов-

лення ложок і корит, боднарство і столярство, чинбарство, ткацтво, гончарство, обробка металу, шкіри, різьбярство. Третій том, що недавно вийшов, охоплює опис звичаїв і обрядів при народженні, весіллі, похоронах гуцулів, опис гуцульських народних музичних інструментів, танців і збірку гуцульських народних пісень. Четверта частина має охоплювати різноманітні гуцульські своєрідні релігійні церемонії, гуцульську космогонію і демонологію, збірку традицій, казок, як і словник юридичних виразів. Як ми бачимо, щодо багатогранності не залишається нічого більше бажати від цього плану, в цілому охоплює він усе, що є цікавого і характерного для оглядача. Неохоче зауважуємо ми [недостатнє] висвітлення гуцульських поглядів і звичаїв, народних ігор і забав, родинного і громадського життя, і взагалі, звичаєвого життя гуцулів. Тому таку роботу треба проводити відповідно до дещо інших методів спостереження й інших засобів, ніж ті, які в той час були доступні львівському вчителеві.

Метод, якого дотримується професор Шухевич, майже виключно описовий. Це не глибоко наукова монографія, автор не ставить питання, щоб на нього так або інакше відповісти, він не питає про значення, походження тієї чи іншої деталі, він тільки описує послідовно, від початку до кінця, з особливим зосередженням уваги на термінології. Кожен об'єкт, кожну частину об'єкта, кожен момент спеціальної діяльності він спроможний назвати і передає ці назви якнайточніше. Господарська і промислова термінологія русинів має першорядне значення у його творі. Оскільки автор за спеціальністю природознавець, то передує всюди технічне поряд із філологічним на другому плані. Також замало [відомостей] з етнології, бо тут порівняльне вивчення техніки приводить часто до важливіших результатів. Це, звичайно, не повинно бути докором для автора, він поставив перед собою мету — тільки точно і скромно передати власні спостереження.

Менше похвал випадає для другого пункту, який також випливає з конкретно поставленого завдання твору: дослідник вирішив, як видно, ігнорувати все дотепер написане про гуцулів і обмежитися тільки власним зібраним матеріалом. У певному плані це має сенс: були висловлені, особливо в давніших працях про гуцулів — І. Вагилевича[6] і С. Витвицького[7], різні фантастичні теорії й погляди, до яких повертатися нашому досліднику було б даремною тратою сил. Проте також є ряд серйозних праць про гуцулів, дані яких істотно розширили б поле зору дослідника, загострили б його спостереження і спрямували б на цікаві особливості. Праці, дослідження і збірки матеріалів Гакке[8], Голембйовського[9], Вінцента Поля[10], Головацького[11], Бідермана[12], Бельовського[13] і Кайндля[14] не можуть бути просто обійдені увагою, насамперед тому, що вони основані на першоджерелах і звичайно торкаються конкретних вузьких питань, містять оригінальний достовірний матеріал та ведуть частково до принципово інших точок зору.

Слід назвати тут також не зовсім прийнятну особливість методу автора: він трактує всю Гуцульщину як щось цілком одноманітне. Деталь, звичай, назву, які знаходить чи спостерігає в одному селі, в одному закутку гір, він розглядає у своєму описі як типові для всієї округи. Його завдання не є чітко локалізовані. Це може бути правильним у більшості випадків для порівняно малого простору досліджуваної території, а може так і не бути. Ми знаємо, що в горах на віддалених і відмежованих від себе територіях з часом утворилися різні варіанти одного типу, що стійко зберігаються; є можливим, що гуцули, наприклад, просувалися до верхів'я Пруту, звідти на Чере-

мош, там і тут у праці Шухевича враховані як локальні варіанти. Дуже жаль, що автор, зазначаючи в передмові, що деякі звичаї, обряди і таке подібне не є однаковими всюди, [втім] і гуцули самі можуть сказати: «У нас на кожному гірському схилі інші звичаї», проте не розвиває цієї думки у своїй праці. У тому, що матеріали збиралось більше двадцяти років і в давніші роки збирав Шухевич, як він сам каже в передмові, без точного методу і не нотував майже ніколи локальних ознак (де він те чи інше почув або побачив), криється його помилка — в органічній послідовності повільного розростання праці.

І ще зауваження. Заголовок обіцяє, здавалося б, працю про всіх гуцулів, розмову про всю Гуцульщину, але вже у передмові автор інформує нас, що він займається тільки галицькими гуцулами. З одного боку, такий поділ теми гідний жалю. Правда, про буковинських гуцулів є довгий ряд змістовних праць Кайндля, проте вони розсіяні переважно в різних брошурах і спеціалізованих журналах, опрацьований матеріал [у них] багаторазово перемішаний з негуцульськими, і взагалі, Кайндль не уявляє собі при опрацюванні цих статей систематичного і вичерпного відображення гуцульської етнографії. На противагу цьому угорські гуцули є досі для дослідників «terra incognita». З іншого боку, нехай буде проф. Шухевичу похвалою, що він зі своєї охоти зважився провести частину роботи, але на грунті власних точних спостережень та перевірених даних, створив цілість на часто ненадійному, сумнівному і з прогалинами матеріалі.

І ще одне. Автор описує зовсім скромно і наївно, власне так, як і давніша література на цю тему, він ігнорує всіх інших (русинів і нерусинів) сусідів гуцулів; ніде не вживає порівняльного методу, щоб підкреслити своєрідність гуцулів або мотивувати глибшими фізіографічними чи національними стосунками безсумнівно ідентичні прояви. Це надає його описам певного спокою і лагідності, легко навіює думку про те, що все відображене є типове для гуцулів, є їхньою особливістю, тоді як ідеться часто про загальнопоширені речі.

Нехай буде мені ще дозволено з насиченого змісту трьох томів праці Шухевича, що дотепер вийшли, вибрати деякі цікаві пункти, щоб і охарактеризувати його метод роботи, і подати деякі зауваження, цікаві для загалу.

Розділ I, с. 17. Назва гори *Присліп, Прислуп* вказує на сліди прадавнього мисливства. Ця назва трапляється часто у Карпатах, так називають деякі села в повітах Лісько, Турка, Калуш, так називаються численні місцевості, переважно долини гір, гірські пасовища, звичайно глибокі міжгір'я в густому лісі або також вільні від лісу малі рівнини, які лежать близько при собі. Також прізвища *Прислуп, Прислупський* трапляються досить часто. Мені доводилося чути, що такі Прислупи організовували на певні дні місце збору для гуцульських мисливців, тут танцювали, випивали, стріляли. Точніших відомостей про це на даний час не можна було дістати, але в районі Турки бойки мені пояснили значення цеї назви: Прислуп — це місце близько при слупі, а слуп — велика западня, капкан, за допомогою якої ловили раніше в горах ведмедів. На високому перевалі, у вузькому місці, глибоко в горах, де водилося багато ведмедів, міцно закріплювали між двома соснами, які росли на віддалі 1—1,5 м, на висоті [від] 2 до 3 м великий стовбур дерева на двох кілках таким чином, що він при сильнішому ударі мусив упасти. Від цієї колоди вів донизу на землю шнур, де була закріплена зі спутаними ногами маленька жива домашня тварина, переважно ягня або порося. Коли

ведмідь, заманений голосом тварини, хапав її і при цьому сильно тягнув за шнурок, колода падала і вбивала його. Оскільки смерть такого грізного ворога для всіх була святковою подією і оскільки місце збору та святкові місця для мисливців лежали близько коло цих засідок, усе стає зрозумілим. Було б дуже цікаво цей слід, який залишився поза увагою нашого дослідника, простежити, коли це можливо, у народній традиції.

Розд. I, с. 24. Із наявних риб «в потічках Гуцульщини» автор не без помилки називає також головатицю (Salmo Hucho). Це не зовсім правильно. На Гуцульщині є 4 основні річки (Бистриця — притока Дністра, Прут, Рибниця — притока Прута і Черемош з його притоками). Дунайський лосось не заходить ні в Бистрицю, ні в Прут, ні в Рибницю, тільки в Черемош. Його появу в цій ріці констатував у шістдесятих роках минулого століття українець зоолог Іван Верхратський і зробив дуже цікаве зоологічно-географічне відкриття. Лосось характерний, як відомо, для Верхнього Дунаю і його приток в Альпах. Тепер виходить, що з усіх річок, які з Карпат течуть на північ, тільки в Черемоші водиться ця риба, коли в Пруті, також притоці Дунаю, її нема. Це питання, на мій погляд, співзвучне з цікавим і тісно пов'язаним з ним питанням про своєрідне поширення лососевих у наших водах і може бути тут тільки поставлене, але не знаходить відповіді.

Розділ III, статистика гуцулів. Дуже шкода, що автор залишив без уваги давніші роботи з цього питання, особливо зіставлення В. Поля і Я. Головацького, бо ми постійно знаходимо ряд висловів і неясностей, до розв'язання яких потребуємо оновленого способу дослідження. Проф. Шухевич знає в Галичині тільки 40 заселених гуцулами сіл і з них 24 в Косівському, 11 в Коломийському (автор помилково називає Печеніжинським — такого повіту немає) і 5 в Надвірнянському повітах. Проте Поль і Головацький називають гуцульськими, крім них, ще 24 села. Було б корисно з'ясувати ці розходження, відповісти так або інакше. Чи давніші автори помиляються і зараховують негуцульські поселення до гуцульских, чи ми маємо справу з відступанням, вимиранням гуцулів (правдоподібними могли б бути обидва випадки).

Як з кількістю населених пунктів, так само і з чисельністю гуцульського населення. Поль нарахував у 1850 році в Галичині 61 104 гуцули, Головацький в 1874 подав цифру 79 034; у проф. Шухевича на 1880 р.— 54 049, а на 1890 р.— 63 265. Оскільки в деталізованому документі проф. Шухевича (I, с. 56—57) в десятиліття 1880—1890 рр. виступають скорочення чисельності населення тільки як виняток і в цілому є невідомими, то, очевидно, різниці між старим і новим обрахунками з'являються від того, що вони проводилися за різними принципами. На жаль, проф. Шухевич нічого не зробив для того, щоб поділитися з нами своїм методом обчислення.

Другий том, який представляє різні домашні промисли, особливо багато і змістовно ілюстрований, гідними уваги в першій частині є передусім ілюстрації гуцульського костюма. Менш цілеспрямованим є розсіяння традиційного матеріалу (пісні, народні вірування, звичаї і т. д.), більшого вимагають і описи суто технічні, наприклад, описи знарядь рибальства (II, 224—226), розповідь попаді про життя пастухів — (II, 19—221), а також пісні пастухів дуже різноманітного змісту, який переважно нічого спільного з життям пастухів не має (II, 197—205) і (215—218). Взагалі систематика і планомірність окремих частин вимагають більшого.

Розділ IX, с. 4 (том II, 191) описує добування «живої ватри» тертям, на

жаль, бракує тут ілюстрацій. Опис такий: «Старший пастух (ватаг) вставляє в обидва кінці розколеного бруска по шматку підготовленого деревного гриба. Один кінець цього бруска він притискає до одвірка кошари, другий — до патика, який інший пастух тримає вертикально. Таким чином брусок займає горизонтальне положення. Ватаг обмотує його двічі ременем, хапається за «хвіст» ременя, третій пастух бере другий «хвіст» (кінець), і вони починають по черзі тягнути. Брусок треться до одвірка і до інших балок та починає тліти, поки не піде дим. Це і є живий вогонь[15]. Коли він зблисне, всі присутні повертаються на схід, клякають і вимовляють за ватагом молитву (Отче наш) після чого ватаг промовляє: «Так як ти мені, Боже, поміг видобути цей живий вогонь, так поможи мені його загасити». Цей вогонь повинен горіти ціле літо, поки отара перебуває там, нагорі, і не може бути погашений; у вогнищі зберігається також стара підкова як засіб від граду. «Живий вогонь», так пояснював пастух нашому авторові, є дуже добрий для тварин і для людей. Дикий звір чує запах диму і не наважується йти ні до тварин, ні до людей. Відколи люди стали викрешувати вогонь диявольськими сірниками, існують епідемії хвороб корів, ведмеді роздирають їх, приходять великі податки, люди стали хворими, Бог їх не благословить» (II, 191).

Третій том майже повністю присвячений традиціям, за винятком малого розділу (III, 69—71), де описується гуцульські музичні інструменти і місце якого — у другому томі. Гідний уваги тут опис гуцульського весілля (с. 11—68); зовсім новим є відображення звичаїв при смерті й похороні, як і різноманітні ігри при померлих, і, врешті, зібрання пісень, покладених на ноти проф. Філаретом Колессою. Гуцули взагалі менш охочі до співу, ніж інші русини, їхні пісні більш монотонні й наближаються до речитативу. Основне місце в цьому томі (стор. 111—140) займають збірки гуцульських народних пісень, загалом 360 одиниць. Хоч і є у ній деякі дуже цікаві пісні, ця збірка, на жаль, науково не систематизована ні повністю, ні частково, ні не відредагована відповідно до загальноприйнятих принципів, застосовуваних у таких публікаціях. Уже вступ (коломийки, співанки, солдатські пісні, поетичні балади) не має жодної ясної послідовності. Коломийка не є особливим видом пісні, це тільки конкретна форма, впорядкована пара рядків, де кожний чотирнадцятискладовий рядок поділений цезурою після восьмого складу, і в тій формі витримані майже всі гуцульські пісні (у нашій збірці виняток становлять тільки №№ 13, 14, 16, 17 і 18, які явно не гуцульського походження) — так що ця перша рубрика повністю фіктивна, бо всі дійсно гуцульські пісні, крім весільних,— коломийки.

А що повинна означати друга рубрика — «Співанки»? Чи пісні не є співанками? Такі невизначені й «поетичні балади». Гуцульська народна пісня переважно епічна. Що б не було знайдено з гуцульських ліричних народних пісень (проф. Шухевич знайшов дуже мало) — все можна розцінити як імпорт із низовин. Найцікавішими з цих народних пісень є, з одного боку, залишки давніх розбійницьких пісень (у Шухевича — жовнярські співанки (I, 172—184) та їх варіанти (відділ 4, № 33, с. 220—222), (відділ 4, № 21, 23, 31, 32, 35, 36, 37) і пісні про зовсім сучасні події (смерть королеви Єлисавети) та про всім відомих осіб, що ще і тепер живуть (№ 48 про ще живого війта в Жабйому); або про інших осіб, як русин митрополит Сембратович (від. 2, № 23). Особливо цікавими є останні рядки тих пісень; подається ім'я автора або вказується, з якого приводу написана пісня. «Дівчата при обробці кукурудзи починали між собою говорити, як ми могли б

скласти пісню про королеву» — так починається пісня про королеву Єлисавету (від. 3, № 14). «Зозуля кувала на сухому клені. Все це дійсно правда, щоб я був так здоровий»,— щиро запевняє автор пісні (від. 4, № 43) і зразу ж відповідає: «Це були Анна і Параска, яких Андрій (герой пісні) полюбив» (с. 234). «Хто створив цю пісню про Дмитрія (війта в Жабйому)? Це Федір Химчак, бодай же довго жив!» — говориться в кінці (№ 48). У № 10 автором пісні називають сестру героя (с. 197). Ще цікавішим є кінець № 8: «Хто створив цю пісню про Даньчука? Це Марійка Цупцуріка, нехай дідько би в ній ожив! Для чого вона склала про нього таку пісню. Спересердя проти Германки, яка звабила з Павлом її чоловіка, і спересердя проти Юви, який вкрав її масло»[16].

Доктор Іван ФРАНКО

ПРИМІТКИ

1. Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка організована 1898 р. і підлягала Історично-філософічній секції. Комісія проводила збирання фольклорних та етнографічних матеріалів як через організацію наукових експедицій, так і залученням до співпраці широкого кола людей із різних місцевостей Галичини і Наддніпрянської України, які надсилали зібрані ними записи. Ці записи друкували у двох виданнях — «Етнографічному збірнику» та «Матеріалах до українсько-руської етнології».

2. Барвінський Олександр (1847—1926) — педагог, громадський діяч, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка з 1899 р. У 1893—1896 рр. голова Наукового товариства імені Шевченка, у 1898 р.— голова Етнографічної комісії.

3. Вовк (Волков) Федір (1847—1918) — етнограф, археолог і антрополог. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка з 1899 р. Співробітник Етнографічної комісії, редактор ряду томів «Матеріалів до українсько-руської етнології».

4. Етнографічний збірник: Видання Етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка.— Львів, 1895—1929.— Т. 1—40.

5. Полівка Їржі (1858—1933) — чеський фольклорист, професор слов'янської філології Празького університету. Численні рецензії на видання Наукового товариства імені Шевченка з етнографії вміщував у чеських журналах, а також в австрійському «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» та німецькому «Zeitschrift des Verein für Volkskunde».

6. Вагилевич Іван (1811—1866) — поет, філолог, фольклорист та етнограф, громадський діяч. Автор праць про Бойківщину та Гуцульщину, зокрема дослідження «Гуцули, мешканці Східного Прикарпаття» (чеською мовою, 1838—1839 рр.) та ряду інших.

7. Витвицький Софрон (1819—1879) — український письменник, фольклорист і етнограф. Автор досліджень про Гуцульщину, зокрема статті «Статистично-історичний огляд гуцулів в Коломийській окрузі з характеристикою їх» («Зоря Галицька», 1852) і книжки польською мовою «Rys historyczny o hucułach» (Львів, 1863).

8. Гакке Бальтазар (1739—1815) — австрійський природознавець, етнограф, професор Львівського університету. Його книжка «Neueste physykalisch-politische Reisen in den Jahren 1791, 1792 und 1793 durch die Dazischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpaten" (Нюрнберг, 1794) є першим науковим описом Гуцульщини під оглядом природничим та етнографічним.

9. Голембйовський Лукаш (1773—1849) — польський історик, етнограф і археолог. Про Гуцульщину є відомості в його книжці «Lud polski: Jego zwyczaje, zabobony» (Варшава, 1830).

10. Поль Вінценти (1807—1882) — польський поет, етнограф. Про Гуцульщину мова в його книжці «Rzut oka na pólnocne stoki Karpat i przyległe im krainy» (Краків, 1851).

11. Головацький Яків (1814—1888) — поет, учений-славіст, громадський діяч. Автор праці «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (М., 1878), у першому томі якої є роз-

діл «Карпатская Русь»; його опис мандрівки по Галичині й Угорській Русі надрукований чеською мовою в 1841 р. (переклад українською мовою — в журналі «Жовтень», Львів, 1976, № 6).

12. Бідерман Герман-Ігнатій (1831—1892) — професор державного права Пештського, Віденського та Грацького університетів. Автор праць із статистики, етнографії, історії Австрії та Угорщини.

13. Бельовський Август (1806—1876) — польський письменник, історик і археограф. Про Гуцульщину мова в його дослідженні «Pokucie», друкованому в газеті «Czas» 1857 р.

14. Кайндль Раймунд-Фрідріх (1866—1930) — австрійський історик та етнограф. Професор університету в Чернівцях, а з 1915 р.— у Граці. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка. Його численні праці про Гуцульщину надруковані в ряді німецьких та австрійських журналів. Автор книжки «Die Huzulen» (Відень, 1894).

15. У праці В. Шухевича (т. 2, с. 191) це місце подано так: «Тепер береся зробити *живу ватру*. Задля того впихає по кусневи векелйі-губки у оба кінці розколеного патика (губку таку мусить ватаг дома виварити у лузі з сирої букової губки, через що вона мякне, а скоро висохне, товче її добре, аби стала податна); один конець патика припирає ватаг до одвірка стаї, а другий до лодви, яку придержує пастух; в около того поземо стоячого патика *перемішує* ватаг два рази ремінь, потім тягне за один *фіст* ременя, а пастух за другий, через те крутиться патик то в один то в другий бік, а губка треся до одвірка і до лодви і від того затліває, а дим з неї починає *фўшкати* далеко на усю полонину, і стелиться гет по горах. Се жива ватра».

16. Текст рецензії І. Франка ілюстрований тими ж малюнками, що є в праці В. Шухевича. Редакція журналу дала таку примітку: «Кліше до цих ілюстрацій, які взято з вищеназваного твору, були люб'язно складені проф. Шухевичем, якому тут висловлюємо сердечну подяку».

НЕВИДАНА СТАТТЯ ЮРІЯ ПАВЛОВИЧА З ІСТОРІЇ ПРИМІТИВНОГО ТРАНСПОРТУ

Тривалий час ім'я видатного українського народознавця і художника Юрія Павловича (1872—1947) замовчувалось, а його науковий доробок ігнорували. Лише недавно завдяки старанню відомої дослідниці Валентини Борисенко зроблено спробу належно оцінити етнографічну спадщину вченого[1]*. А вона вражаюча. Самих тільки етнографічних малюнків із різних ділянок традиційної культури і побуту — притому не лише українського, а й білоруського, російського, татарського, узбецького, фінського та інших народів — залишив Юрій Павлович більше десяти тисяч. Цінність їх у тому, що досліджувані об'єкти зафіксовано з фотографічною точністю, за спеціально розробленою системою, з чітким виділенням основних національних рис і специфічних локальних особливостей.*

Особливо плідними для вченого були 1920-ті — початок 1930-х рр. Ю. Павлович не тільки фіксує в різних регіонах України численні зразки традиційного житла, господарських будівель, монументальної архітектури, знарядь праці, транспорту, одягу, вишивки, предметів домашнього вжитку, виробів селянських кустарних промислів тощо, готує ілюстрації до багатьох тогочасних видань, а й самостійно простежує еволюцію різних явищ народної культури, дає їм науково обгрунтовану оцінку. Відомі три його праці: «До питання про еволюцію українського народного орнаменту»[2] *«До питання про еволюцію ніжки в стільці й столі»*[3] *і «Вживання кошика та мішка. Матеріали до історії примітивного транспорту».*

Останню роботу вчений підготував до третього тому «Матеріалів до етнології» Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка Всеукраїнської Академії наук. Але в 1930 р. розпочався процес над членами так званої «Спілки визволення України», внаслідок якого багато наукових видань було закрито. Така ж доля спіткала черговий випуск «Матеріалів», хоча том уже був зверстаний. Зокрема, немає інформації про нього в бібліографічних виданнях України за 1930 р.[4] *Стаття дослідника і малюнки до неї збереглися в рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН України*[5]*.*

---

[1] Борисенко В. К. Етнографічна спадщина художника Ю. Ю. Павловича // Народна творчість та етнографія (далі — НТЕ).— 1988.— № 5.— С. 65—70.

[2] Матеріали до етнології й антропології.— Львів, 1929.— Т. 21—22, ч. 1.— С. 111—116.

[3] Матеріали до етнології.— К., 1929.— Т. 2.— С. 46—51.

[4] Див.: Каталог видавництва Української Академії наук: 1918—1930.— К., 1930.— С. 177; Літопис українського друку.— Х., 1930; Видання Академії наук УРСР (1919—1967). Суспільні науки: Бібліографічний покажчик.— К., 1969.

[5] Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН України (далі — ІМФЕ), від. рукописів, ф. 39-2, спр. 7.

Та обставина, що праця Ю. Павловича не потрапила в активний науковий обіг, негативно позначилася на загальному рівні вивчення традиційного народного транспорту українців, зокрема засобів для перенесення різних видів вантажів. У сучасній етнографічній літературі ці засоби розглядають побіжно і формально[6] *або не згадують зовсім*[7]. *Дещо більшу увагу було приділено одному з їх різновидів — посуду — при дослідженні традиційних способів транспортування їжі й молочних продуктів карпатських горян*[8].

Стаття «Вживання кошика та мішка» є поки що єдиною в українській етнографічній науці розвідкою, спеціально присвяченою простим пристроям для перенесення вантажів. Цінність праці також у тому, що зразки примітивного транспорту вчений уперше вивчав на основі формально-типологічного аналізу. Розглядаючи об'єкти через призму чотирьох визначальних ознак (матеріал виготовлення, технологія виробництва, форма зовнішнього контуру і розмір), він установив їхні спільні риси і специфічні особливості, розмістив згадані зразки у відповідному типологічному ряду. Для порівняння вкажемо, що такий підхід до дослідження зразків народного транспорту відомий угорський етнограф Бела Гунда використав лише через два з лишнім десятки років[9]. *Пізніше до нього вдавалися вчені інших країн Західної Європи*[10].

Більше того, праця Ю. Павловича не має аналога, якщо йдеться про вивчення способів перенесення вантажів за допомогою простих пристроїв. Особливо важливим є положення дослідника про безпосередню залежність традиційного методу транспортування, з одного боку, від виду засобу, точніше, від його зовнішньої форми, розмірів і матеріалу виготовлення, з другого — від ваги вантажу, а також фізіологічних особливостей і манери ходьби індивідума. До такого висновку народознавець прийшов не випадково. Як засвідчують архівні матеріали, він глибоко цікавився традиційними способами перенесення немовлят, дров, хліба тощо[11]. *У цьому йому, безперечно, допомогли особисте спілкування і тісна співпраця з М. Сумцовим, Д. Яворницьким, О. Алешом, Ф. Вовком та іншими вченими України, а також до-*

---

[6] Див.: Приходько Н. И. Средства передвижения в прошлом // Народы Европейской части СССР.— М.: Наука, 1964.— Т. 1.— С. 631—636; його ж. Сухопутний транспорт на Україні // НТЕ.— 1975.— № 5.— С. 63—66; Захарова Г. М. Транспорт Карпат і його локальні особливості // НТЕ.— 1976.— № 4.— С. 68—71; Гонтар Т. О. Засоби пересування // Бойківщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1983.— С. 156—158; її ж. Транспорт // Гуцульщина: Іст.-етногр. дослідження.— К.: Наук. думка, 1987.— С. 157—163; Лебедева А. А. Транспорт, переноска и перевозка тяжестей // Этнография восточных словян: Очерки традиционной культуры.— М.: Наука, 1987.— С. 313—341.

[7] Див.: Бураковская Н. И., Титов В. С., Шляхтовский А. С. Пути сообщения и средства передвижения // Полесье: Материальная культура.— К.: Наук. думка, 1988.— С. 264—278; Горленко В. Ф. Транспорт і засоби пересування // Культура і побут населення України.— К.: Либідь, 1991.— С. 77—82.

[8] Див.: Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX—30-х років XX ст.: Історико-етнографічний нарис.—К.: Наук. думка, 1978.— С. 84—94; Гонтар Т. О. Народне харчування українців Карпат.— К.: Наук. думка, 1979.— С. 34—49.

[9] Див.: Gunda B. L'udový transport v Žakarovciach // Slovenský národopis.— 1955.— Roč. 3, N 2.— S. 150—212.

[10] Див.: Paládi-Kovács A. Einige Bemerkungen über die Traggeräte der ungarischen Bauerschaft // Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda.— Debrecen, 1971.— S. 409—426; Kłodnicki Z. Transport mit Menschenkraft in Polen in der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts // Ibid.— S. 589—606; Vakarelski Ch. Arten des Tragens bei den Bulgaren // Ibid.— S. 649—671; Pariková M. Transport l'udskou silou // Slovenský národopis.— 1979.— Roč. 27, N 3.— S. 449—473; Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa.— Budapest, 1981.

[11] ІМФЕ, від. рукописів, ф. 39-2, спр. 95, 96, 97.

питливе око художника і добре знання анатомії людини, яке дослідник засвоїв ще під час навчання у приватній Рисувальній школі М. Мурашка[12].

Методика аналізу і виявлена закономірність побутування різних ручних способів транспортування вантажів актуальні для сучасної української етнографічної науки також з іншого погляду. Останнім часом деякі дослідники намагаються приписати українцям Карпат і Прикарпаття невластиві засоби і прийоми їх перенесення. Так, польський етнограф З. Клодницький, заперечуючи таким визначним знавцям традиційної культури карпатських горян, як Ф. Вовк і К. Мошинський, без посилання на будь-які джерела чи інші документальні дані поширює побутування способу перенесення вантажів на голові на територію басейнів рік Дністра, Пруту, Черемошу й Ужа[13]*. Підтекст цієї тези зрозумілий, оскільки вона чітко вписується в загальну канву концепції так званої «волоської колонізації» Карпат, зокрема українських. Тому, без сумніву, не буде зайвим, якщо, ознайомившись із науково вивіреною системою аналізу Ю. Павловича, етнографи приділять більше уваги цьому загалом цікавому і важливому розділу матеріальної культури й побуту українського народу. Це, власне, і спонукало нас підготувати статтю до друку.*

У публікації правопис праці Ю. Павловича залишаємо без змін. Певні редакторські втручання стосуються лише пунктуації.

Михайло ГЛУШКО

Ю. ПАВЛОВИЧ

ВЖИВАННЯ КОШИКА ТА МІШКА

Матеріали до історії примітивного транспорту

Різні удосконалення транспорту міняють у ньому ролю робочої сили людини. Механізація зменшує значення ношення різних річей безпосередньо на людині, але все ж ця примітивна галузь транспорту, де людина сама виступає як транспортна машина, має в нашому житті величезну вагу. У військовій справі питання про ношення навіть набирають надзвичайної гостроти і звертають на себе увагу наукових техніків. Обставини людського побуту утворюють кадри професійних носильників, що увесь свій професійний досвід скеровують на удосконалення техніки носити. Складові елементи широкого загалу людности вживають деякою мірою відмінних способів носити: отож способи носити різні у жінок і чоловіків, у дітей і дорослих, у міської людности і сільської тощо. Та й у кожному окремому випадку людина вибирає той або той спосіб носити залежно від цілого комплексу різних умов: ваги, форми, розмірів об'єкта ношення; далі — чи треба обережно нести, чи треба на далеке чи близьке віддалення нести дану річ, чи треба її заховати, чи, навпаки, демонструвати, щоб й інші бачили, як це роблять продавці, тощо. Але, крім цього, вибір способу носити залежить ще й від певних навичок, що передаються людині традиційно від предків. Кожного, хто бував на Сході, вражало ношення на голові великих глечиків, кошиків і інших до-

[12] Борисенко В. К. Етнографічна спадщина...— С. 65—66.
[13] Kłodnicki Z. Transport mit Menschenkraft...— S. 603.

сить важких річей. Ми бачили в Яффі, як арабка йшла вулицею і несла на голові пляшку з молоком, а тимчасом мала зовсім вільні руки. Таким самим способом у нас на Україні не дуже давно виходні з РСФРР розносили і продавали морозиво, але нам не доводилося нічого подібного бачити серед української людности, що переважно носить різні важкі речі на плечах. Звичайно, і спосіб носити на голові, і спосіб носити на плечах повинні базуватися на певній манері ходити, на звичці тримати свій стан чи рівно, чи похило, на розвитку у відповідному напрямку комплексу м'язів і почуття рівноваги, і, можливо, що антропологічні відміни дають певний напрямок вживанню того чи того способу носити, а цю звичку ще підсилювали фізичні спеціяльні властивості різних народів. До зазначеного складного питання про техніку носити ми подаємо і свої спостереження. Спостереження ці ми робили у Києві на взвозі ім. Смірнова і зафіксували їх малюнками. Узвіз Смірнова з'єднує два базари: Житній на Подолі і Сінний на горі. На Житньому зосереджується гуртова дешевша торгівля, де перекупки і споживачі з верхньої частини міста купують продукти і переносять їх цим узвозом на гору. До того ж цей узвіз не має трамваю, і покупцям доводиться переносити вагу тільки на собі. Досить великий схил гори збільшує вагу ноші і напруження сил людини, а тому тут, як ніде в Києві, можна побачити цілу гаму різних способів носити важкі речі. Але з наших записів до цієї розвідки ми візьмемо тільки способи носити приладдя типу мішка, кошовки та кошика.

За нашими спостереженнями на взвозі перший тип приладів до ношення складається з лантуха (Табл. I/1), мішка, торби (Табл. I/2), торбинки (Табл. I/3) і саквів (Табл. I/4). Способи виробляти це приладдя, обминаючи дрібниці,— однакові. Лантух має більше промислове значення і має сталий розмір. Шиють його із спеціяльної матерії, що має завширшки $1^1/_2$ метри. Пілку такої матерії, завдовжки теж $1^1/_2$ метри, перегортають вздовж, складають і 2 ряди країв пілки, один короткий і довгий ряд, зшивають і потім лантуха вивертають, щоб шва були всередині. Лантух повинен уміщати в собі 5 пудів борошна. Коли він з борошном, його звичайно зверху або зшивають, або зв'язують мотузкою. Мішок не має певного розміру, але він менший за лантух і вміщає в собі приблизно 2 або 3 пуди борошна. Мішки шиють із тої самої матерії, як і лантухи, крій переважно буває інший, ніж для лантуха. Довгу пілку, приблизно $2 \times 1^1/_2$ метри, складають посеревпоперек і довгі краї зшивають. Іноді можна бачити на плечах у селян ще подвійні мішки, так звані «сакви». Складають дві вузьких пілки або перегортають вздовж одну широку і зшивають їх, крім $^1/_3$ краю посередині з одного боку (Табл. I/4). Щоб сакви міцніше тримались на плечах, незшите місце трохи вирізують, і воно трохи обхоплює шию. Торба і торбинка різняться тільки розмірами. Торба вміщає приблизно 1 пуд борошна, а торбинка менша за торбу. Шиють їх із звичайного полотна. Крій такий самий, як для мішка, але в торбах і торбинках ми можемо спостерігати деяке удосконалення до ношення. Наприклад, звичайно до торби пришивають мотузку (Табл. I/2) зав'язувати торбу, а до торбинки пришивають шлейки носити її на плечі (Табл. I/3). Мішки і різні торби ми бачили переважно у селян; міська людність, щоб носити дрібні речі, замість торби вживає «кошовки». Але кошовка у своїй основі — це теж мішок, тільки заввишки приблизно 2 п'ядей і до країв її приироблено ручки. І справді, нам доводилося бачити кошовку з полотна і з однією ручкою, себто теж торбинку, але з короткою шлейкою (Табл. 1/5). Зазначена кошовка-торбинка являє собою нібито

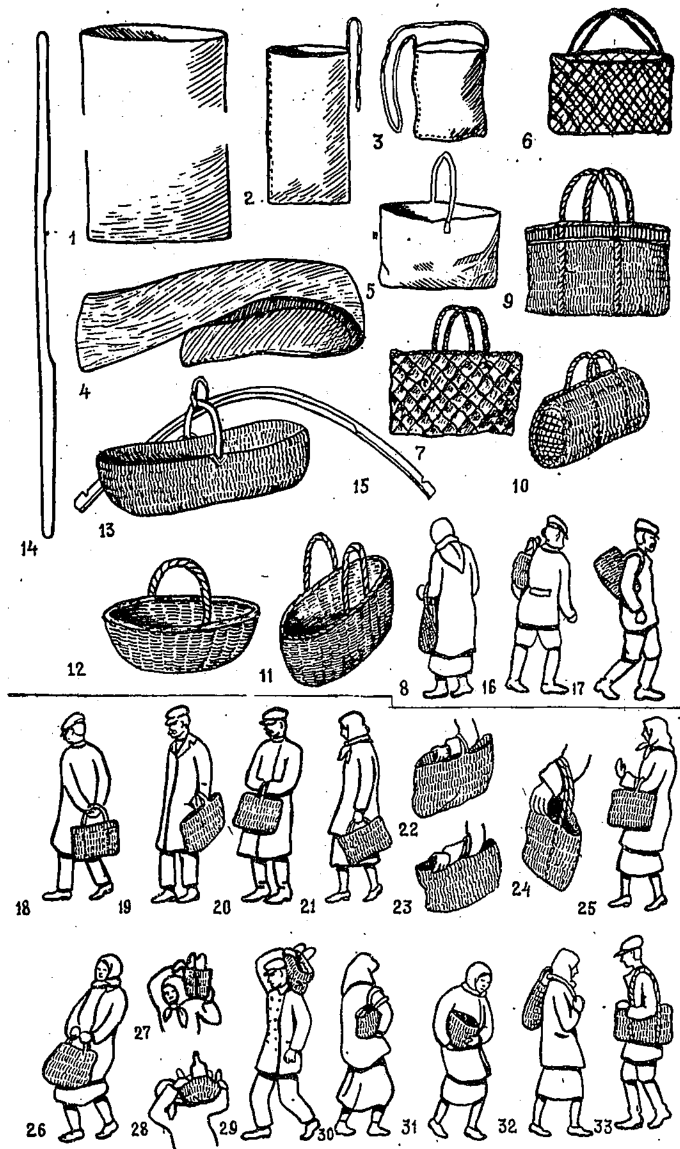
переходовий момент від примітивної селянської торбинки до удосконаленішої міської кошовки. Наприклад, у місті вживають кошовок, сплетених із мотузки з двома ручками (Табл. 1/6), але ручки ці прикріплені зовсім близько одна від одної і являють собою ледве чи не єдину з двох половинок. На таблиці I (мал. 8) зафіксовано ношення цілої довгої торбинки з ручками, як і в кошовці.

Іноді кошовка мотузяна з'єднується з кошовкою полотняною і тоді полотняну кошовку пришивають усередині мотузяної вже як підбивку (Табл. I/7). На цій самій кошовці ручки прикріплені на нормальному для кошовок місці. На таблиці I (мал. 9) ми подали найпоширеніший тип кошовки, плетеної з рогози. Також доводиться спостерігати деякі зміни форми кошовок, що наближають їх до баула або до кошика (Табл. I/10, 11). Подібна до кошика кошовка зроблена з лози. Кошики плетуть тільки з лози, себто з міцного матеріалу і, щоб пристосувати їх до ношення, роблять не пару ручок, а одну велику дужку. Кошики за їхнім економічним значенням і за виробом можна поділити на 2 типи: кошик носити на руках, що його назвемо кошиком господарським (Табл. I/12) — на місцевому жаргоні він має назву «кухарська корзина», і кошик великий носити його на коромислі (Табл. I/13), має теж назву «торговська корзина». Звичайно, великої різниці в конструкції цих двох кошиків нема. І той, і той кошик можна носити і на руках, і на коромислі. Кошик господарський років 30 тому був міському споживачеві майже за єдиний прилад, щоб носити продукти з базару. Але останніми десятиліттями, коли продуктові крамниці почали торгувати поза межами базару, торгівля наблизилася до споживача. А обставини сучасного життя примушують частіше ходити до крамниці, тому доводиться й носити не так багато, як раніше: ось чому споживач занедбав кошика, а почав уживати кошовки, як приладу зручнішого, коли треба переносити речі невеликої ваги. Кошика господарського плетуть із білих дубців. На розмір вони бувають різні. Навпаки, кошик другого типу грубішої, примітивної роботи, не такий глибокий, як перший, і має певний розмір (1×0,3—4 м). Таких кошиків вживають перекупки, щоб носити свій крам. До дужки кошика прив'язують мотузяну каблучку і за її допомогою кошика чипляють на коромисло. Коромисло теж буває двох типів — просте (Табл. I/14), що його вживають тільки селянки-молочниці, і гнуте, що ним користується міська людність, а здебільшого, звичайно, перекупки (табл. I/15).

Переходячи до розгляду самого способа носити зазначені прилади порожні і навантажені, ми почнімо з ношення улюбленої міською людністю кошовки. Способи носити порожні кошовки мають свої відміни. Ми занотували два варіанти (Табл. I/16, 17). Чоловік тримає кошовку під пахвою, а інший повісив її на плече. Тут ми бачимо тенденцію людини по змозі звільнити пальці руки від такої навіть невеличкої ваги як порожня кошовка. Щось подібне ми бачимо і на малюнку № 18, де людина заклала руки за спину, притримує їх одну одною і нібито між іншим в пальцях тримає дужку кошовки. Далі на 3-х малюнках зафіксовано способи носити кошовку або порожню, або навантажену легко. На малюнках № 19 та № 20 знову, дарма що за ручки можна тримати зручно пальцями, переклали вагу кошовки на передпліччя, а китиці рук звільнили від роботи. Але найзвичайніший спосіб носити кошовку — це тримати її за вуха (Табл. I/21); так носять і порожню, і до останньої міри навантажену кошовку. Здебільшого ми спостерігали, що передню половину кошовки трохи спуще-

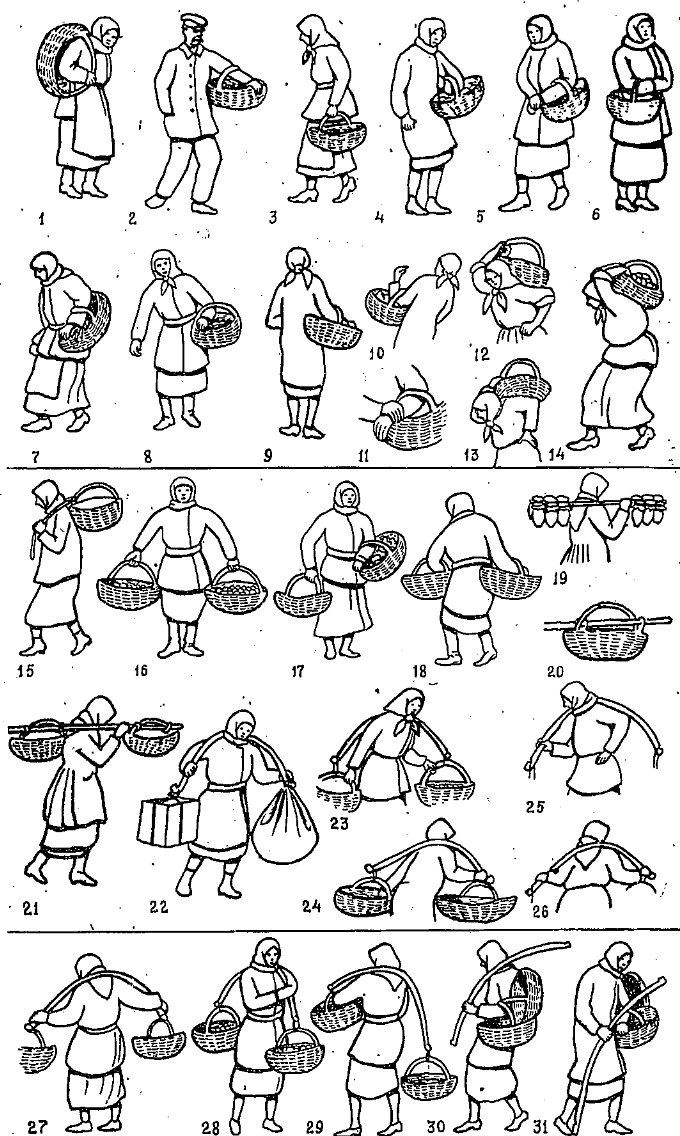

Юрій Павлович. 20-ті рр. XX ст.

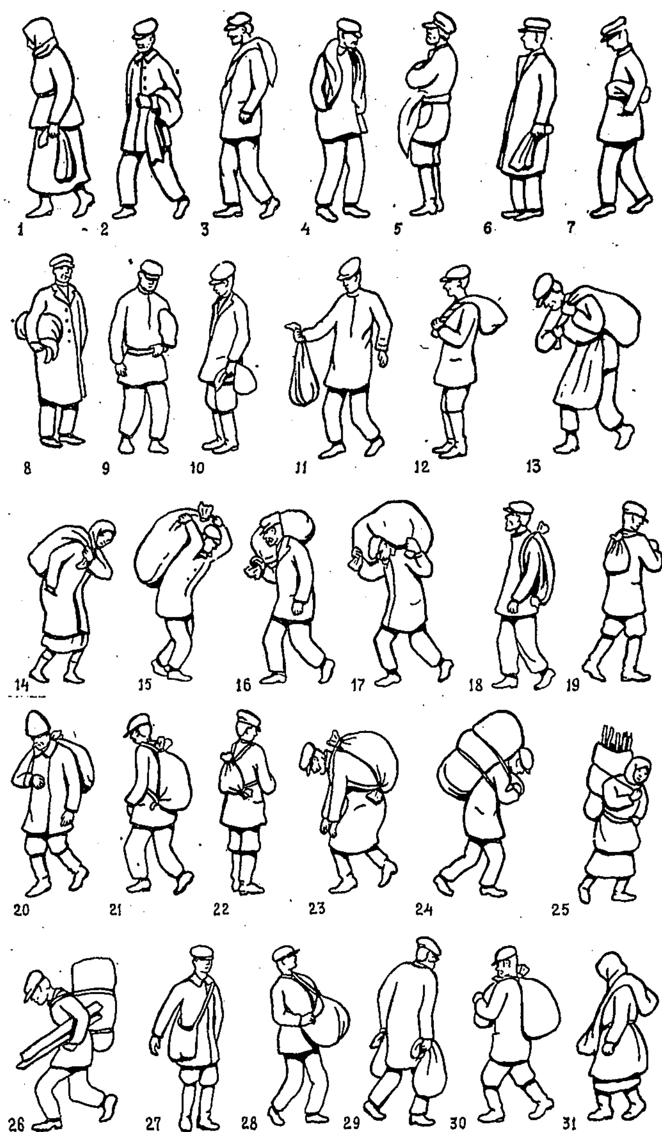
Таблиця I.

1. Лантух; 2, Мішок; 3. Торбичка; 4. Сакви; 5. Кошовка з полотна; 6. Кошовка з мотузків; 7. Мотузяна кошовка, підшита полотном; 8. Спосіб носити кошовку; 9. Кошовка з рогози; 10. Кошовка на форму баула; 11. Кошовка з лози; 12. Кошик господарський; 13. Кошик до коромисла; 14. Коромисло просте; 15. Коромисло гнуте; 16—18. Способи носити порожні кошовки; 19—21. Способи носити легко навантажені кошовки; 22—25. Способи носити кошовку, зігнувши руку в суглобі; 26. Тримають кошовку перед собою; 27—29. Способи носити кошовку на плечі; 30—31. Носять кошовку під пахою; 32—33. Способи носити кошовку за допомогою налигача та довгих ручок.

Таблиця II.

1—3. Способи носити порожній кошик; 4—7. Способи носити легко навантажений кошик; 8—10. Спирають кошика на кульшу; 11. Носять кошика на руці; 12—13. Носять кошика, спираючи руку на кульшу; 14—15. Носять кошика за плечима; 16—18. Як носять два кошики; 19—21. Вживання коромисла простого; 22—29. Вживання коромисла гнучкого; 30—31. Способи носити коромисло, коли кошики порожні.

Таблиця III.

1—7. Способи носити мішки; 8—12. Способи носити легко навантажені мішки; 13. Звичайний спосіб носити мішок на плечах; 14—17. Як притримують мішка руками; 18—23. Способи вживати ременя або мотузки; 24—26. Способи прив'язувати мішки на спині; 27—28. Вживають шлейки замість мотузки; 29—30. Способи носити два мішки; 31. Способи носити сакви.

но донизу і це надає людині огряднішого вигляду, і навпаки, коли спущено другу половину кошовки, складається враження якоїсь утоми, неохайности і, взагалі, почувається у фігурі людини щось нездорове. Спосіб носити порожню кошовку, показаний на малюнку № 20, стає непридатний для навантаженої, і людина зсовує ручки до ліктевого суглобу (табл. I/22). Але цей спосіб, нормальний для ношення навантаженого кошика, вже незручний для навантаженої кошовки тому саме, що спосіб прикріплення ручок розрахований на те, щоб тримати їх пальцями. Трапляється, що при цьому ненормально викручуються ручки (Табл. I/22, 23) у навантаженій кошовці.

На взвозі можна іноді бачити, як кошовку становлять на плече і тримають її обома руками (Табл. I/28), або одною тримають, а другою тільки притримують (Табл. I/27), або тримають кошовку тільки однією рукою (Табл. I/29), протилежною до того плеча, де міститься кошовка. Малюнок № 24 нам показує, як людина звільнила пальці від непосильної роботи і переклала вагу кошовки на всю руку, затримуючи ручки кошовки чохлою рукава. Але трапляється, що людина з своїх міркувань несе кошовку так, як носять речи подібної форми і ваги, але без ручок, себто несе під пахвою, як пакунок (Табл. I/30). Так само несуть кошовку, коли ручок немає (Табл. I/31), себто несуть, як велику миску, пакунок, ночовки тощо. До ношення за плечима сама по собі кошовка не пристосована; однак доводилося бачити, як носять кошовки і за плечима, але за допомогою налигача (Табл. I/32). Трапляються і певні удосконалення в конструкції ручок (Табл. I/33). Раціональність удосконалення полягає в тому, що до кошовки ручки приироблені такі довгі, що їх можна сперти на плече, отож перекласти роботу з слабких пальців на грубше плече.

Конструкція кошика інша за конструкцію кошовки. Насамперед кошик має замість двох маленьких ручок одну велику дужку, потім він кругліший формою і, нарешті, твердий матеріал, що з нього плетуть кошики, надає їм теж твердої сталої форми. Форма кошика не міняється від навантаження, а може мінятися тільки його вага. Разом із зміною ваги міняється і спосіб носити його, а разом міняється і місце кошика на людині. Це все ми спостерігали вже з ношенням кошовки, але кошик виявляє відміни в техніці ношення його. Ми почнемо наш розгляд з ношення господарського кошика. Відзначено два способи носити порожній кошик (Табл. II/1, 2). Перекупка тримає кошика за плечима, поклавши дужку на плече і підтримуючи її рукою. У цьому випадку, як і в аналогічному з ношенням порожньої кошовки, людина навіть невеличку вагу перекладає на плече, але разом із тим, спираючись рукою на дужку, також і вагу руки теж перекладає разом із кошиком на плече. Проте також буває, що людина, замість тримати кошика за дужку, не зважає на дужку, а, поклавши руку на протилежний край кошика, притискує його другим боком до кульші (Табл. II/2). У цьому випадку вжито переважно способу носити інші речі. Але теж буває людина несе кошика, тримаючи його пальцями за дужку (Табл. II/3). Скільки часто кошовки носять таким способом, стільки нам рідко доводилося бачити таке ношення кошиків. Так беруть його переважно, щоб перенести на невелику віддаль, а нормальне місце кошика порожнього або легко навантаженого є цілком інше (Табл. II/4, 5, 6, 7). Дужка переважно лежить на кістках передпліччя, але може лежати (Табл. II/5) й на ліктевому суглобі. Якщо більшає вага, дужка має тенденцію переходити обов'язково на ліктевий суглоб і приймає цілком нормальну позицію для навантаженого кошика.

Дальше зростання ваги примушує людину, що несе, для рівноваги виставляти в протилежну сторону руку, а також верхню частину тулуба; тоді кошик не тільки висить на руці, а почасти і спирається на кульшу (Табл. II/8). Коли дуже важко нести, то кошик і відповідне плече відхиляють трохи назад (Табл. II/9). Іноді, теж при крайньому напруженні, кошика несуть не ззаду, а навпаки, спереду (Табл. II/10), але це дуже рідкий випадок. На малюнках № 5 та № 11 однакові позиції рук, різниця тільки в напруженні. Вільна рука підтримує китицю руки, що несе корзину. Дуже часто можна бачити на місці наших спостережень, як на гору несуть кошики на плечах, але при цьому звичайно їх підтримують плечевою кісткою спідсподу, спираючи руку на кульшу (Табл. II/12, 13). Тут вага вже спирається на карк, на найміцніше місце тулуба, і разом із тим за допомогою системи кісток руки також і на кульшу, теж на міцну кістку в людському кістяку. Нарешті, треба відзначити найвищий ступінь напруженого ношення кошика (Табл. II/14). Дуже рідко, але доводилося бачити, як носять кошика за плечима на мотузці, прив'язаній до дужки (Табл. II/15). Нам не доводилося спостерігати, щоб носили по дві кошовки або по два господарські кошики, але кошики великі, себто кошики до коромисла, перекупки часто носять і по два (Табл. II/16, 17, 18). Але для ношення двох навантажених кошиків уживають коромисла. Коромисло простє пристосоване до потреб селянського життя, а в місті ми можемо тільки бачити на ньому цілу систему глечиків із молоком, що селянки приносять їх на продаж до міста (Табл. II/19). Двічи ми бачили також, що носять і кошики на цих коромислах (Табл. II/20, 21). На цих прикладах можна бачити, як коромисло не пристосоване носити кошики. Для цього або треба крім дужки приробльовати ще спеціяльні маленькі ручки, щоб за допомогою їх чіпляти кошика на коромисло, або прив'язувати кінець коромисла до кожної дужки в двох місцях, що, звичайно, ускладнює процес ношення. В місті вживають тільки гнутого коромисла, до того ж іноді можна спостерігати, як носять на цьому коромислі так само, як і на селянському, ручні речі (Табл. II/22), але все ж переважно воно служить перекупкам, щоб носити навантажені кошики. Позиція коромисла на плечах перекупки досить різноманітна. Коромисло лежить на плечі рівно, а руками перекупка підтримує, щоб він не гойдався, кошика за дужку (Табл. II/23). Перекупка одного кошика підтримує за каблучку, а другого за край (Табл. II/24). Коромисло лежить на плечі, але поза спиною спирається також і на плечеву кістку другої руки, а ця друга рука спирається на кульшу (Табл. II/25). Те саме, себто що коромисло спирається на плече і лежить на плечевій кістці другої руки, а кисті рук лежать на коромислі, бачимо на таблиці II (мал. № 26). Кінці коромисла звисають з боків, і коромисло серединою спирається на карк (Табл. II/27). На малюнку № 28 зазначено спосіб підтримувати кошика плечевою кісткою, коли холодна погода примушує ховати кисті рук у рукава. Далі ще треба звернути увагу на три варіанти ношення порожніх кошиків із коромислом. Насамперед знову підкреслюємо тенденцію перекладати вагу своїх рук на плече. Перекупка тримає на плечі коромисло не посередині, а так, що задній кінець коромисла виходить довший, і цим збільшує вагу заднього кошика, але для рівноваги поклала в переднього кошика для відпочинку руку (Табл. II/29). При порожніх кошиках коромисло губить своє значення, і людині здається раціональнішим не використовувати призначення коромисла, а нести його, як звичайну зайву палицю (Табл. II/30, 31).

Третій спосіб — це носити за допомогою мішка. Мішок шиють із м'якої матерії, щоб її можна було перегинати, скручувати і, взагалі, надавати різної форми. Тому і порожній мішок, в протилежність кошикові та кошовці, може прибирати різні форми, а тому і способи носити його можуть бути різноманітніші. І справді, ми часто бачимо, як несуть мішок, тримаючи його в руках, як ганчірку (Табл. III/1). Також носять мішок згорнутий вздовж і покладений на передпліччя; тоді він звисає з руки і нагадує ношення, наприклад, одежі, коли її несуть на руці (Табл. III/2). Але разом із тим такий спосіб звільняє від роботи пальці і перекладає вагу на передпліччя руки. Далі відзначимо найуживаніший спосіб носити порожній мішок на плечах (Табл. III/3). Іноді обидва кінці мішка з-за потилиці можуть звисати на груди з обох боків голови (Табл. III/4). Нарешті, згорнутий вздовж, може він знайти собі місце за поясом людини (Табл. III/5). Коли мішок складають вздовж і скручують, і надають йому форми довгастого пакуночка, то його й носять відповідним способом; наприклад, людина несе його так, як носять згорнуті в руці зошити, себто беруть його рукою не посередині, а трохи ближче до заднього кінця і несуть так, що передня половина пакунка трохи звисає (Табл. III/6). Також носять його в такому самому вигляді під пахвою (Табл. III/7). Звичайно, можна нести мішка і в кишені, і може іншими способами, але ми зазначаємо те, що ми спостерігали. Способів носити легко навантажений мішок є менше, і вони міняються. На малюнку № 8 людина тримає складений мішок на зразок № 7, але вже навантажений. Далі маємо відміну в тому, що рука, маючи під пахвою мішок, спирається не на кишеню, а на пояс (Табл. III/9). При малому навантаженні мішок часто тримають у руці (Табл. III/10), а вільний кінець, як нам доводилося спостерігати, звисає спереду. Як мішок брудний, то часто несуть його, відставивши трохи руку наперед (Табл. III/11). Але нормальне місце мішка — на плечах, як при малому навантаженні, то часто (Табл. III/12), а при великому, то майже завжди (Табл. III/13). На цьому малюнку зафіксовано, як несуть мішок на плечах, тримаючи вільний кінець його обома руками, а далі, як тримають його рукою, протилежною до плеча, де несуть, і водночас плечевою кісткою відповідної руки підтримують, щоб мішок не зсовувався з плеча (Табл. III/14). Далі ми бачимо способи носити цілком навантажені і зав'язані мішки (Табл. III/15, 16, 17). Перший спосіб — випадковий, а другі два і для маленького мішка, і для великого загальновживані. Крім короткої мотузки для зав'язування мішка ще вживають довгої, але вже як прилад не тільки зав'язувати, а й носити його на плечах. Так професіонали-торговці («барахольщики») перев'язують згорнений порожній мішок на обох його кінцях кінцями ременя або мотузки і носять мішок за плечима (Табл. III/18). Селяни теж носять перев'язані мотузкою торбинки за плечима, а передній кінець тримають у руці (Табл. III/19) або іноді довгий кінець мотузки попускають удвоє, а тоді можуть покласти в петлю руку і таким чином тримати рівновагу (Табл. III/20). Спосіб носити порожній мішок (Табл. III/18) придатний і до ношення його навантаженого (Табл. III/21). В цьому разі мотузка править за шлейку і тримає торбу на одному плечі. Нам доводилося бачити торби з двома такими мотузками, що розходяться з місця зав'язування торби, лежать на обох плечах людини і знову прив'язані до двох нижніх кінців торби (Табл. III/22). В такому разі можна уявити вже на цьому зразку примітив ранця. Далі маємо той самий спосіб носити мішок, але вже на-

вантажений (Табл. III/23). У міському вуличному побуті можна часто спостерігати способи носити мішки, навантажені до краю і не зав'язані (Табл. III/24, 25, 26). Мішки прив'язують до спини так, щоб мотузка двічі опоясувала мішок і кінці її перехрещувалися на грудях людини, що несе. Дальша еволюція ношення цього приладу за допомогою мотузки йде так, що мотузка перетворюється на шлейку, яку пришивають до торби. Торбу з шлейками не несуть за плечима або на плечах, вона собі знаходить нове місце на людині, а саме збоку у стегна або спереду (Табл. III/27, 28). Але все ж вона за допомогою шлейки висить на плечі, себто місце опертя ваги залишається, а тільки сама торба міняє місце, і з цього погляду може бути за прототип, як носять професійні сумки листоноші або кондуктори в міському побуті. На вулицях можна спостерігати також, як носять два мішки. На таблиці III (мал. 29) ми показуємо випадкове ношення. Так тільки переносять мішки недалеко, а коли несуть далеко, то їх зв'язують мотузкою, крайкою або чимось іншим, і більший та важчий кладуть на плечі, а менший і легший звисає спереду (Табл. III/30). Часом на передній мішок кладуть для рівноваги руку. Оцей спосіб носити з'єднані мішки, як виявилося, є такий доцільний, що практика утворила для постійного ношення сакви. Саквів уживають і селяни, але переважно професіонали-старці (Табл. III/31).

Коли ми порівняємо техніку ношення зазначених трьох приладів порожніх, навантажених легко, нормально і перевантажених, ми можемо помітити, що в житті носять їх, хоч і порожні або і легко навантажені, різноманітними способами, але при нормальному навантаженні кожне знаходить на людині своє місце: мішок на плечах, кошик до коромисла теж спирається за допомогою коромисла на плечі, кошик господарський, що його носять у руках, на ліктевому суглобі і спирається на кульшу, а кошовка в пальцях. Але при перевантаженні всі вони мають тенденцію переміщатися на плечі, себто в такому випадку слабких порівнюючи м'язів на пальцях і руці не досить, а вага безпосередньо тисне на плече або на карк людини. Але разом із тим ми можемо також зазначити, що носити за допомогою мішка і торбини — це техніка примітивнішого й архаїчного селянського побуту. В недавні часи в місті вживали кошиків господарських — придбання міської культури, а останнього часу поширилися кошовки. Отож, ми спостерігаємо, як у техніці ношення місце основного опертя ваги пересовується з плечей на руку і нарешті на пальці. Цей процес показує і говорить нам про те, що взагалі людності доводиться носити речі або ближче, або меншої ваги. Цю еволюцію можна поставити в залежність від розвитку других типів транспорту і краще організованої торгівлі, що наблизилася до споживача й полегшує йому роботу ношення на собі.

ЛИСТИ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА ДО МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО

У дослідженнях життя і наукової спадщини, громадської діяльності видатного українського вченого Володимира Гнатюка майже не зачеплено його тривалих взаємин із Михайлом Зубрицьким, який віддав багато літ свого життя вивченню етнографії та історії населення Українських Карпат, залишив понад 325 різноманітних публікацій[1]. *Причиною такого стану була недостатня кількість достовірних документальних джерел у державних архівосховищах.*

Наприкінці 1970 р. вдалося виявити значну колекцію паперів М. Зубрицького, що їх з немалими труднощами зумів зберегти його син Володимир. На особливу увагу серед цих джерел заслуговують 19 листів і поштових листівок Володимира Гнатюка, який разом з Іваном Франком та Михайлом Грушевським відіграли важливу роль у становленні й розвитку наукових зацікавлень М. Зубрицького, постійно і з великим тактом підтримували та спрямовували його дослідницьку діяльність. Проживаючи з 1883 до 1914 р. в далекій гірській закутині — селі Мшанці, а відтак у Берегах-Долішніх, М. Зубрицький відчував потребу такого спілкування і з увагою ставився до порад В. Гнатюка, хоча той був на п'ятнадцять років молодший. Йому, І. Франкові та М. Грушевському надсилав більшість своїх основних праць та видавав їх із їхньою допомогою. Неодноразові спроби надрукувати виявлені епістолярні пам'ятки, в тому числі з нагоди 100-річчя від дня народження академіка, закінчувалися невдачами.

Листи В. Гнатюка охоплюють майже два десятиліття, від 8 лютого 1899 (перший) до 9 травня 1917 р. (останній), і не лише криють в собі цінний матеріал для висвітлення його взаємин із М. Зубрицьким, а й подають істотні факти про етнографічну та науково-історичну працю І. Франка, М. Грушевського, діяльність Наукового товариства імені Шевченка у Львові тощо. Найбільше ж відомостей у них, безперечно, знайдуть біографи В. Гнатюка та М. Зубрицького.

Не випадково В. Гнатюк ділиться з М. Зубрицьким своїми фольклористичними та етнографічними задумами. У листі від 8 лютого 1899 р. він наголошує, що при теперішніх записах звертав би особливу увагу на збирання анекдотів, легенд, матеріалів про звичаєве право, вірування, народну медицину, різні ремесла і т. д. Не важко спостерегти, що цим заохочувалося до подібної праці й адресата. І такі дії не пропали безслідно. Згодом І. Франко, оцінюючи наукову працю М. Зубриць-

---

[1] Докладніше про М. Зубрицького див.: Дем'ян Г. В., Канцедал Л. Д. Михайло Зубрицький і його словенський щоденник // Питання текстології: Дожовтнева та радянська література.— К.: Наук. думка, 1989.— С. 209—213, а також статтю в цьому томі Записок НТШ.

кого, відзначав, що «він почував потребу вникнути якнайглибше в душу народа і передати нам, відбитим культурною течією далеко на бік від того народа, його духове і моральне обличчя в можливо повній і автентичній формі. Він перший у нас звернув увагу на ті зерна культурної історії та народньої психології, що котяться день у день у тих сірих, безконечних селянських розмовах, і пробував виловлювати з них причинки для своїх наукових тем»[2]. Поради В. Гнатюка розширювали коло дослідницьких зацікавлень М. Зубрицького, допомагали йому відчувати пульс свіжої наукової думки в тодішній Європі, зокрема в Галичині.

Як відомо, В. Гнатюк обрав був село Мшанець (тепер Старосамбірського району на Львівщині) одним з основних пунктів для своєї тривалої і результативної фольклорно-збирацької праці[3]. В цьому скільки міг сприяв йому М. Зубрицький, підшукуючи приміщення для життя та добрих оповідачів. Водночас і сам не мало почерпнув від талановитого дослідника в галузі методики фольклористичної та етнографічної праці. До того В. Гнатюк намагався не випускати з поля зору наукової діяльності М. Зубрицького, радив йому, якими проблемами варто зайнятися, делікатно вимагав конечних доповнень до виконаних студій. Наприклад, у листі за 17 листопада 1910 р. пропонує описати похоронні звичаї бойків, подібно до надісланої раніше такої ж праці М. Зубрицького про гуцулів. 22 січня 1906 р. просить його проілюструвати своє дослідження про народний одяг відповідними малюнками чи фотографіями. У червні 1900 р. (лист не датовано) вимагає уточнити окремі місця в підготовленому рукопису. Листи В. Гнатюка, а також відповіді на них М. Зубрицького[4] містять чимало відомостей до історії створення та опублікування праць дослідника Бойківщини, спадщина якого досі залишається ще маловивченою, хоча її не один раз позитивно оцінювали І. Франко, М. Грушевський та сучасні українські вчені Р. Кирчів[5], К. Матейко[6] й інші.

Кілька поштівок і листів стосуються праці В. Гнатюка та участі М. Зубрицького в засіданнях Історично-філософічної секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

До М. Зубрицького звертався інколи В. Гнатюк і з проханнями дібрати місцевий матеріал для його розвідок. Зокрема, 13 лютого 1912 р. просить розпитати, чи є в Мшанці раваші, а якщо знайдуться, то дістати їх якнайбільше і відправити до Львова, вказавши при цьому, чи відрізняються вони від гуцульських і чим саме. Листування розкриває певною мірою заходи В. Гнатюка до придбання експонатів з Бойківщини для Етнографічного музею Наукового товариства імені Шевченка та участь М. Зубрицького в цій важливій справі.*

В. Гнатюк ставився до М. Зубрицького зі щирим довір'ям, звертався до нього з питаннями суто особистого характеру, радив, з якими пропозиціями той пови-

---

[2] Франко І. Bel parlar gentile // Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 37.— С. 10.

[3] Яценко М. Т. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність.— К.: Наук. думка, 1964.— С. 122.

[4] Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН України (далі — ЛНБ АН України), від. рукописів, ф. 34, спр. 226.

[5] Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини.— К.: Наук. думка, 1978.— С. 61—66.

[6] Матейко К. І. До історіографії етнографічного дослідження Бойківщини // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.— К.: Вид-во АН УРСР, 1962.— Вип. VII—VIII.— С. 145.

* Раваші, реваші, роваші — дерев'яні палиці, на яких вівчарі ножем або сокирою позначали, скільки який господар пригнав до збірної отари овець на випас та одержав сиру й молока.

нен виступити на загальних зборах Наукового товариства імені Шевченка (лист за 5 травня 1909 р.). У кореспонденції трапляються факти про матеріальне становище В. Гнатюка, його здоров'я, задуми щодо вдосконалення системи оплати праці постійних співробітників НТШ та інше.

На жаль, поки що не всі листи В. Гнатюка до М. Зубрицького виявлено. Їх було, безперечно, більше. Однак і наявні дають можливість з'ясувати не один вагомий факт взаємин обох народознавців та їхньої багатогранної наукової і громадської праці.

Григорій ДЕМ'ЯН

№ 1

Львів, 8.II.1899 [*р.*] *

Високоповажаний Добродію!

Д[окто]р Франко переказував мені, що Ви писали до нього, бажаючи, щоби приїхав хто до Вас — між иньшим і підписаний — записувати етнографічні материяли[1]. Маючи тепер можність зробити подібну прогульку, прошу подати ласкаво мені от які інформациї:

1) Як до Вас можна дістатися і кілько можуть виносити кошти дороги;

2) Кілько коштував би у Вас пересічно денний побут, бо я коли їхав би, вибирав би-м ся на довший час, кілька тижнів, а відповідно до того мусів би привезти з собою певний запас грошей;

3) Кілько треба б у Вас платити денно** селянам (бо я переважно на дни беру оповідачів);

4) Чи далеко від Вас до почти[2]; чи легка до неї комунікация?

При записях теперішних я клав би особливу вагу на: а) Анекдоти; б) Лєгенди; в) Порнографічні (сороміцькі) пісні і оповідання; г) Вірування; д) Звичаєве право; е) Народня медицина; ж) Всякі ремесла. Прошу про те повідомити мене, чи мав би я до того в Вашому селі специялістів. Розумієся, що иньшими специялістами я не буду також гордити. Надіючись прихильної відповіди, остаю

з правдивим поважанєм

Володимир Гнатюк

Ул[иця] св. Войтіха, ч[исло] 9 А. 1 (або Чарнецького, 26).

---

* Автографи цього і всіх інших опублікованих тут листів В. Гнатюка до М. Зубрицького зберігаються в архіві Г. Дем'яна.

** Тут і далі — підкреслено в оригіналі.

№ 2

Львів, 27.IX.1899 [*р.*]

До В[исоко]п[оважаного] о[тця] Михайла Зубрицького в Мшанци[3]. Виділ Наукового Товариства імени Шевченка, діставши від Вас «Діло» за р. 1884—1898 і кільканайцять Шематизмів[4] Перемиської епархії, уважає обов'язком зложити за Ваш дар щиру подяку.

З Виділу Товариства:

Сидір Громницький, заст[упник] голови[5]

Володимир Гнатюк, секретар

№ 3

Прийшло 4.VI.1900 [*р.*] *

Високоповажаний Добродію!

На стороні 33 Вашого скрипту[6] є значок V, яким Ви відкликуєте ся на замітку на иньшій стороні. Сю замітку зецер згубив і тому просимо Вас напишіть її ще раз, як також просимо про зворот сих обох післаних Вам сторін.

З поважанєм

В. Гнатюк

№ 4

У Львові, дня 28.X.1904 [*р.*]

Маю честь П[ана] Т[овариша] члена[7] повідомити, що засіданє Історично-фільос[офічної] секції Наукового Тов. імени Шевченка буде дня 2.XI, в середу о годині $10^1/_2$ рано з таким порядком:

1) М. Грушевський. Історія України, т. V, ч. I[8];

2) Д[окто]р І. Франко. Матеріали до історії Коліївщини[9]. О год[ині] 11 зас[ідання] Археогр[афічної] комісиї.

Про иньше поговоримо тут!

З поважанєм

В. Гнатюк

* Лист не датований. Дату проставив М. Зубрицький, очевидно, на підставі штемпеля.

№ 5

Львів, 11.I.1906 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Будьте ласкаві зладити мені до «Хроніки» короткі змісти своїх праць: 1) «Село Мшанець (матеріали до «Записок»)[10]; 2) «Пачкарство» (вже видрукуване)[11]; 3) «Ноша»[12] — і прислати як можна найшвидше. Коли задумуєте вибратися до Львова? Як здоровлє?

З правдивим поважанєм

В. Гнатюк

№ 6

Львів, 22.I.1906 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Дякую за змісти. Праця про ношу не йде до збірника, бо до неї конечно треба малюнків і то добрих (як у «Гуцульщині»[13] є фотографія сердака). Треба казати пофотографувати сердаки, а потім надрукуємо працю в «Матеріалах до укр[аїнсько-] р[уської] етнольогії»[14].

Вовк[15] не відповів мені нічого; я навіть не знаю, де він тепер, чи ще в Парижі, чи вже в Петербурзі, куди мав їхати. Секція буде 2/II, як Ви хочете. Посанкуватися приїхав би, якби не кашляв, а так що?

З повним поважанєм

В. Гнатюк

№ 7

У Львові, дня 22.II.1906 [р.]

Маю честь П[ана] Т[овариша] члена повідомити, що засіданє Істор[ично-]фільос[офічної] секциї Наукового Тов[ариства] імени Шевченка буде дня 25.II., в неділю, о годині 6 вечером з таким порядком:

1) Ів. Джиджора. «Україна в 1738 р.»[16];

2) Д[октор] Ів. Франко. «Матеріяли про шпіхлірі»[17].

З поважанєм

В. Гнатюк

№ 8

Львів, 14.II.1908 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Я хочу написати невеличку статтю[18], до якої треба мені записати деякі матеріяли; а що я сам по причині хороби не можу виїхати, то звертаюся до Вас із просьбою, щоб Ви були ласкаві (чи самі, чи посередньо) розвідатися і записати оповідання (коли є) на ось які теми:

1) Чи нема в Вашій околици споминів про ревізію дівчат, яку переводжено тоді, як знайдено мертву дитину, а не знано, хто її мати. Коли була ревізія, як відбувалася і яку кару визначувано за те?

2) Чи не купано в часі посухи баб, аби пізнати, котра відьма і як се роблено?

Як карано винних під 1 і 2? Чи не палено живцем?

3) Чи нема традиції про визволюванє злочинця (злочинниці) від смерти через те, що хтось із присутних заявляв охоту ввійти в подруже з ним і чи замість під шибеницю не відпроваджувано злочинця до шлюбу? Чи женщині не заявляв охоти кат — оженитися з нею і визволити від смерти?

Буду за се дуже вдячний.

З правдивим поважанєм

Волод. Гнатюк

№ 9

Львів, 5.III.1909 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Вже давно писав я Вам, щоб Ви були ласкаві замовити в себе моделі народної будівлі для нашого музея[19], але Ви мабуть не зробили того. Прошу отже тепер іще раз іменем Виділу і як треба, то зараз по одержаню Вашої відповіди я вишлю Вам на те задаток. Для орієнтації при умові з майстрами подаю Вам ціни гуцульських моделів: церква — 60 кор.; хата з ограждою, богацька — 40 кор.; хата бідна — 20 кор.; колиба — 10 кор.; олійниця — 10 кор. Сі моделі замовив для нас Л. Гарматій[20] в Головах[21].

Надто прошу призбирати бойківську ношу на два манекіни, мужчину і женщину, маючи на увазі при тім річи, що виходять із уживання.

Вас запитувано від нас про обряд страшного суду; що з тим чувати?

Будьте ласкаві повідомити мене також, чи приїдете сього року на загальні збори, які будуть правдоподібно 12 мая, а якби се було неможливе, то иншого тижня, в будний день, в середу або четвер і по полудни. Хотів би я се знати тому, що піддав би Вам деякі внесення на збори, а крім того мав би й одну по части особисту просьбу[22]. Розуміється, писати про те варта аж тоді, як Ви зовсім певно схочете приїхати на збори.

Що зрештою коло Вас доброго? Чому ніколи не обізветеся?

З правдивим поважанєм

Володимир Гнатюк

№ 10

Львів, дня 5.V.1909 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Збирався я до Вас писати, збирав і ось аж коли зібрався; тепер мушу вже писати, бо загальні збори на другий тиждень, отже, щоби Ви дістали на час письмо й могли над ним подумати.

Справа така. Я пропоную, щоби Ви на загальних зборах виступили з двома, зглядно трьома внесеннями, з чого одно було б моє особисте. Я думаю, що збори приймуть їх усі, навіть що до мене; вправді остатне Виділ міг би полагодити і без пригадок загальних зборів, але кого не пече, той не посувається; членів Виділу не інтересує спеціяльно моя особа, а мені якось не випадає самому вилізати з пропозиціями в своїй справі.

Отже, перше внесенє: Поручається Виділови, щоби на грунті Акад[емічного] Дому виставив чиншову каменицю, поробивши вперед потрібні приготовання.— Як увидите з рах[унку] Акад. Дому, він несе дефіцит і як так далі буде йти, то він може з часом збанкротувати. Вправді ввесь огород, на якім він стоїть, представляє немалу вартість, але поки що з нього нема ніяких доходів (в 1908 р. за траву прийшло з нього кілька корон!). Коли виставиться на нім велику каменицю, то й вартість грунту зросте і камениця буде з чиншів приносити дохід (пор. каменицю при ул[иці] Чарнецького, 26)[23], з якого частину можна би обертати на покритє дефіцитів Акад[емічного] Дому. Що Камениця в сім місци мала би все чинші внидов[зі], се не підлягає ніякому сумнівови, бо положенє її в здоровій околици і близько до міста, а надто Русини дуже радо воліли б мешкати в руській камениці, як у польській. До камен[иці] при ул[иці] Чарнецького замовляють собі Русини помешкання місяцями наперед, те саме було би й тут. Щож до переведення пляну, то він не трудний, бо як є грунт, то на будову можна в руських товариствах затягнути короткотермінову позичку, а як бу[де] доведена будова під дах, тоді затягнеться гіпотечну позичку на довгі літа сплати. Сей плян, отже,— се ніяка фантазія, лиш реальне діло, яке треба, одначе, як усяку иншу річ, піддати людям.

Друге внесенє: Поручається Виділови уложити для функціонарів, занятих у Товаристві, а не приналежних до робітничої верстви (головно наукових) службову прагматику, на підставі якої вони могли б авансувати механічно відповідно до літ служби, як се має місце в державних, краєвих і навіть приватних поважніших інституціях.

Се справа не маловажна. Товариство розвивається з кождим роком і повинно далі розвиватися, а не стояти на однім місци. Возьмім хочби його бібліотеку. Зразу мало воно тисячку книг, тож до них не треба було ні кустошів, ні аманоуензісів, ні помічників, ні навіть постійного слуги. Але тепер має їх коло 30 000, а який річний приріст книг, се маєте у справозданню. Круг читачів також збільшується. Коли перше можна було одною силою і то нефаховою обходитися, то нині трудно, а за пару літ буде ще трудніше. Правда, що й тепер можна взяти студентів і ті, маючи по 60 кор[он] місячно, будуть сповняти сі функції (як, то инша річ,— а чим більша бібліотека, тим трудніше). Але се не може вважатися правилом, не може все тягтися і не може все виходити на користь Товариства, бо посло-

виця: «Тане м'ясо пси їдять» не стратила ще свого вальору (до сього прошу порівнати, що один такий господин порядкував музей і закрав із нього на кілька сот корон предметів, а доси справа ще не полагоджена, хоч злодійство викрилося ще в жовтни!). Товариство повинно мати солідних функціонарів, постійних, а крім того все з науковою кваліфікацією, які сповнивши свою функцію чи в музею, чи в бібліотеці, чи в канцелярії, чи в касі і, маючи поза службою вільний час, могли той час використ[ов]увати на наукову працю і працями своїми заповняти видання Товариства. А щоби вони могли се робити, повинні бути матеріально на стілько обезпечені, щоби инші заняття не відтягали їх від наукової праці. Возьмім конкретний випадок. Тепер бібліотекарем є Кревецький[24]. Він скінчив уже університет і тепер перед ним дві дороги: або вчитися до учительського іспиту і йти до гімназії, або лишитися при бібліотеці. Чи варта він лишатися в Товаристві, про те подумайте Ви, на мою думку, варта. Коли, одначе, має лишатися, його матеріальне обезпечення не повинно бути гірше, лиш бодай таке саме, як у службі при гімназії (се ж приватна служба!). А щоби його зрівнати, треба уложити відповідну службову прагматику, якої доси нема зовсім, хоч у всіх поважних фірмах вона є (Дністер[25], Нар[одна] Торговля[26], Просвіта[27]). Коли сього не буде, то не кождий згодиться йти на приватну службу Товариства, як я се зробив, і Товариство, можучи затримати для себе добру силу, утратить її, нічого не зискавши остаточно.

Третє внесенє (моє особисте): Поручається Виділови управильнити службові побори секретаря і зрівнати їх із поборами учителя гімназії (наразі разом із Видавн[ичою] Спілкою[28]), почисливши йому при тім дотеперішні літа служби.

Я вступив до служби 1898 р. в кінци вересня з платнею 40 кор[он] місячно. Від другого кварталу 1899 р. піднесено мені сю платню на 60 кор[он] місячно, а що Маковей уступив тоді з редакції «Л[ітературно-] Н[аукового] Вістника»[29], я став на його місци з відповідно зменшеною платнею 70 кор[он] за Л[ітературно-] Н[ауковий] В[істник]», разом, отже, в 1899 р. (від II кварт[алу]) побирав я платні з Товариства 130 кор[он]. В 1904 р. піднесено мені на внесенє Павлика[30] на загальних зборах платню секретарську на 100 кор[он], в 1906 р. на 120 кор[он], а в 1907 р. на 170 кор[он] На сім стою доси. Коли опісля Л[ітературно-] Н[ауковий] Віст[ник] перебрала Вид[авнича) Спілка, я остав із тою самою платнею й там, а коли в 1907 р. перенісся друк «Л[ітературно-] Н[аукового] В[істника]» до Київа, редакційний комітет знесено і редактором став один проф. Грушевський, я не мав що робити і перебрав на себе адміністрацію «Л[ітературно-] Н[аукового] В[істника]», за яку визначено мені 80 кор[он] місячної платні. Так, отже, я «розпався» між два товариства і від 1907 р. (але не від січня) побираю платні: 170 к[орон] + 80 к[орон] 250 к[орон] і ще кілька сотиків). За сі гроші в Львові при теперішній дорожнечі очевидно вижити не мож; заробити окремо працями я багато не годен, раз, що я хорий і не можу сидіти при праці як колись, друге, що етнографія загалом не дуже поплатна наука і вклад роботи роблений в неї не покривається гонораром (цінник на етногр[афічні] праці нижчий, як на инші). Другий рік покриваю я свої щомісячні недобори позичками, але що довгів не звертаю, бо нема звідки, то вони все зростають. Але так далі йти не може, бо я мусів би збанкротувати. З уваги, одначе, що якби я був пішов до учительської служби, незадовго мав би вже VIII рангу (бо ж на іспит з руської мови на

цілу, і з фільольогії на низшу гімназію не треба було мені приготовлятися більше як рік) і стояв би матеріально далеко ліпше і певно довгів не мав би, а поза шкільною наукою міг би був так само заробляти, як прим[іром] Томашівський[31], Людкевич[32], Ф. Колесса[33] і ин. Думаю, отже, що моє бажанє зрівнати мої службові побори з платнею учителів (наразі спільно з Вид[авничою] Спілкою, а якби Вид[авничої] Спілки не стало, то Тов[ариство] само повинно се робити) не буде незвичайне і що члени його приймуть; так само повинні приймити внесенє службової прагматики, щоби я, вислуживши якесь число літ, тим самим авансував у платні, а не потрібував чекати, доки Виділ не здогадається сам піднести її, або звертатися до кого з членів, щоби клав внесенє, як от тепер прошу Вас.

Як буде ще час, то напишіть мені свій погляд на сі справи, як ні, то може приїдете швидше (в вівторок вечером), то можемо ще вияснити, що показалобся Вам неясним.

З правдивим поважанєм

Волод. Гнатюк

Вам, правдоподібно, пришле знов повновласть о. Мар[ко] Грушевський[34].

№ 11

Львів, 17.XI.1910 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

В 1911 р. хоче Етн[ографічна] Комісія випустити один том збірника з описами похоронів і голосінь. Туди дам я також ту запись про гуц[ульський] похорон[35], що Ви колись прислали. Тепер же прошу, щоб Ви були ласкаві зладити якнайповніший опис бойків[ського] похорону. Бойки не мають тепер пильної роботи, то можуть Вам оповідати. Добре було би, якби Ви сей опис надіслали в січни. Прошу ласкаво повідомити мене, чи приймаєте сю пропозицію[36].

З правдивим поважанєм

Вол. Гнатюк

№ 12

Львів, дня 30.XI.1910 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Етн[ографічний] Збірник т. XXVI і XXVIII вислав Вам і як Ви його не маєте ще в руках, то певно дістанете.

Що до перекладу слова «ходаки», то мене запитував перекладчик, як їх назвати, але ж я не германіст і не вмів йому порадити[37], тому він узяв

переклад із Желехівського[38]. Як будете писати до Базелю, то запитайте, як німці називають такі ходаки? Riemenschuhe — також не відповідають фактичному станови.

Що до рисунків, то з них або можна би поробити кліші, або дати їх кому перерисувати, за що також треба би заплатити, хоч менше. Иншої ради не знаю. Але Ви можете німцям вислати оригінали з тим, що мають Вам їх звернути, а як їм треба, най собі на свій кошт пороблять копії.

Грушевський виїздить при кінци сього тижня до Київа і буде там найменше зо два місяці, тому засідання секції в грудни не буде.

Моє здоровлє досить погане і я більше мушу пролежувати, як працювати, але що можу, то роблю і до канцелярії ходжу, як не мушу лежати в ліжку. Мої бронхи попсовані і через них мушу багато кашляти та не можу віддихати. Франко ходить і робить доволі багато та й менше баламутить, як перше, бо лиш тоді, як зійде мова на хоробу; жінку віддав тамтого тижня до Кульпаркова, бо вона вже зачала ставати злослива і раз була б його оббила таки добре поліном, якби не оборонив Петро[39].

З правдивим поважанєм

Волод. Гнатюк

№ 13

Львів, 3.I.1911 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Я дістав нині рукопис[40] і дякую за нього. Чи не можна би до нього поробити ще деяких рисунків або фотографій? Було би гарно, а кошти покрило б Товариство, бо вони ж не були би великі. Прошу подумати над тим.

Бажаю веселих свят і щасливого нового року та остаю

з правдивим поважанєм

Вол. Гнатюк

№ 14

Львів, 20.II.1911 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Малюнки не конечно мусять бути з Мшанця, але й з инших місцевостий на Бойківщині. Може Ви будете коли в Старім Самборі та поговорили б з тамошним парохом, чи при нагоді якого похорону не можна би поробити фотографій або рисунків з отаких сцен (якби, розуміється, те не дорого коштувало): 1) Мерлець на лаві; 2) Мерця несуть; 3) Читання євангелії; 4) Проща; 5) Гостина по похороні. Якби була ще яка сцена цікавіша, то також її втягнути (прим. коли б домовину везли саньми вліті). Якби се було неможливо, то очевидно стаття обійдеться без малюнків[41].

З правдивим поважанєм

В. Гнатюк

№ 15

Львів, 14.XII.1911 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Прошу ласкаво повідомити мене, чи бачили Ви де нерукотворні вила, які не оброблювано, а уживано, і деревляну борону не з робленими зубцями, але з суками. Як де таке чудо є, то його треба змалювати, чи сфотографувати для мене (на мій кошт), а крім того закупити оба предмети до музея.

З правдивим поважанєм

В. Гнатюк

№ 16

Львів, 13.II.1912 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Будьте ласкаві прислати мені до «Хроніки» змісти з Ваших праць про візитацію села Ріпник[42] і про маєтковий стан села Мшанця[43].

Будьте ласкаві заглянути також до «Гуцульщини», II, ст. 205—209, де мова про «реваші» (роваші)[44] і розпитайте, чи вони є в Вашім селі або околици. Коли є, зберіть їх якнайбільше число (як нема старих, можна зробити нові, коли вони ріжняться між собою) і пришліть до музея на моє ім'я, а я кошти Вам зверну. Крім того, коли вони ріжняться від гуцульських, будьте ласкаві вказати ту ріжницю; якби зібралося на сю тему більше матеріалу, я зладив би про се окрему статейку[45].

З правдивим поваж[анєм]

В. Гнатюк

№ 17

Львів, 7.XII.1912 [*р.*]

Високоповажаний Добродію!

Я передав Ваше бажанє касієрови і навіть написав асигнату (я сам не урядую, бо вже два місяці лежу хорий), але він заявив, що в найближчім часі нема ніякої надії, щоб він міг що вислати, а навіть на се терміну подати не може.

Як маєте що відповідне до «Етнол[огічних] матеріалів», то будьте ласкаві прислати, бо тепер буде друкуватися збірний том[46].

Коло мене негаразд так, як тепер у Вас у горах, бо хорую, робити не годен, а праці аж по уха. Біда!

З правдивим поважанєм

В. Гнатюк

№ 18

Львів, 2.V.1913 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Будьте ласкаві повідомити мене, чи не знайшло би ся де в Вашій околици, в горах, помешкане для мене з родиною на липень-серпень. Умови: дві кімнати з кухнею і опалом, постіль (а як можна, то й начинє кухонне), близько ріки (бо я не годен ходити) і з деревами коло хати, щоби я вдень міг лежати в холоді; в місци повинна бути почта і повинно воно бути недалеко від зелізниці (найбільше дві години їзди) та з не тяжким доїздом; повинно бути також таке, щоб віктуали можна діставати і не по дуже дорогій ціні (бо моя кишеня, як знаєте, не широка), а особливо: молоко, яйці, масло, м'ясо. Писали мені, що в Сянках[47] є такі помешкання, але по 90 кор[он] місячно без опалу; щось — як у Львові! Я сам хотів би кудись виїхати вже в половині мая, але ще сам не знаю куди, бо найліпше було б їхати там, де вліті була би й родина. Я перехорував цілу зиму та хотів би хоч трохи підреперуватися. Що коло Вас чувати? Як Ваше здоров'я? Що тепер робите?

З правдивим поважанєм

Волод. Гнатюк

№ 19

Львів, 9.V.1917 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Дякую дуже за лист і за інформації[48], та прошу доповнити їх іще мені.

Моя родина складається: з мене й жінки, двох доньок, студенток університету і сина, учен[ика] VI кл. гімн[азії]. Крім того, служниця. Друга родина має лише 4 особи. Чому треба мені 2 кімнаті, я поясню: Я сам мушу мати окрему кімнату. Ви знаєте, що я хорий, тому я не хочу пересиджувати, а тим більше спати в одній кімнаті з родиною; і що добре роблю, видно з того, що вони всі здорові. Вправді жінка тепер не дуже сильна, бо була хора на жовчеве каміння, але з моєю хоробою не має нічого спільного[49]. Я вправді не лежу в ліжку, але ходити можу лише дуже мало, бо хід і всякий рух мучить мене. Лікар радить мені виїхати вже на червень, а родина може виїхати на липень і серпень; та супроти того, що в Берегах[50] не міг би я мати харчу, не можу рушатися без родини. А може я міг би якийсь час без родини просидіти в Устріках, коли се не нехлюйне місточко і можна би там харч найти? Прошу розвідати і написати. Так само прошу написати: 1) Чи не знайдеться у двох домах по кімнаті для мене; в одній була би родина, в другій я, і що се коштувало би на 2 місяці? 2) Чи в хаті, де має варитися, є кухня, бо Ви знаєте, що міські люди не вміють варити в пекарській печи; 3) Чи хата була би з дровами, а як ні, звідки дістав би дров і за кілько? 4) Чи постелі і начиння багато треба би везти, бо тепер трудно дуже возитися з пакунками; 5) Який Стрвяж[51] там завеликий і чи можна в нім купатися? 6) Чи

є там гриби? 7) До якого повіту село належить, Ліського? Чи в ньому бойки? 8) Прошу дуже розвідати про ціни на продукти, що я писав у попереднім листі, бо мені дуже важно їх знати. Друга родина задоволила би ся одною кімнатою[52].

Нині вислав я Вам пачку видань від 1814 р. Як Вам бракує чого, напишіть, я постараюся діслати. Байки читайте до ліжка, будете опісля добре спати.

Перепрошую дуже, що Вам клопочу голову своїми справами та й ще певно більше буду клопотати, але інакше трудно. Якби я був здоровий, приїхав би і сам розвідав усе, а потому віз родину, а так...*

З правдивим поважанєм

Володимир Гнатюк

ПРИМІТКИ

1. Опісля І. Франко та В. Гнатюк навідувалися до М. Зубрицького в село Мшанець. Зокрема, як твердив син Михайла Зубрицького Володимир, лише в 1904 р. видатний письменник і вчений перебував у його батька більше тижня, приблизно від 18 до 28 серпня, за іншими даними — довше. Окрім участі в роботі відомої експедиції на Бойківщину, І. Франко тоді остаточно викінчував рецензію «Східно-західні непорозуміння: (З приводу книжки Підеша** «Восток и Запад») (уперше надрукована в «Літературно-науковому вістнику» (1904.— Т. 27.— С. 144—173; передрук див.: Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— Т. 35.— С. 199—223); підготував і відправив відповідь на статтю про його габілітацію, що друкувалася в «Ruthenische Revue», розпочав і завершив коректуру деяких літературних творів інших авторів.

26 серпня того ж року разом з Володимиром Зубрицьким їздили на ярмарок до Лютовиськ (Літовищ). Деякі подробиці з цієї подорожі І. Франко використав для описів пейзажів та ярмарку в Лютовиськах під час підготовки другої редакції повісті «Boa constrictor» (Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— Т. 22.— С. 148—149).

Тут І. Франко працював і над своїм оповіданням «Батьківщина», яке присвятив визначному українському етнографові, антропологу й археологові Федору Вовкові. Згадав про це і в авторських примітках: «Отсе оповідання, написане літніми місяцями р[оку] 1904, в часі вакаційного побуту в гірських селах Мшанці Старосамбірського і Дидьові Турецького повіту при нагоді етнографічної екскурсії в Бойківщину, в якій супроводив д[октора] Федора Вовка, було восени того самого року друковане в «Киевской старине»» (Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— Т. 21.— С. 489). Почав працювати автор над «Батьківщиною» у Мшанці, а остаточно завершив у Дидьовій 30 серпня 1904 р.

Навідувався туди й В. Гнатюк, зокрема, в лютому й березні 1899 та 1902 рр. записував фольклор і етнографічні матеріали. Наслідком цього стала праця «Бойківське весілля у Мшанці (Старосамбірського повіту)», опублікована в «Матеріалах до українсько-руської етнології» (далі — МУЕ) (Львів, 1908.— Т. 10.— С. 1—29).

2. Найближча до Мшанця пошта була тоді в Лютовиськах, аж за 14 кілометрів.

3. Мшанець — село, тепер у Старосамбірському районі Львівської області. М. Зубрицький працював там священиком від 17 листопада 1883 до другої половини квітня 1914 р.

4. Шематизм — тут: видані окремими книгами анотовані списки духовенства, відомості про церкви, розміри парафіяльних земель та кількість віруючих.

5. Громницький Сидір (1850—1927) — український громадсько-культурний діяч, адміністратор видавництва газети «Діло», звичайний член НТШ.

6. Йдеться про дослідження М. Зубрицького «Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижни і до рокових свят (записані у Мшанци Староміського повіту і по сусідних селах)» (МУЕ.— Львів, 1900.— Т. 3.— С 33—60).

7. Дійсним членом НТШ Михайла Зубрицького обрано 20 липня 1904 р.

---

* Крапки в тексті.

** Підеша — псевдонім письменника Андрія Камінського (1873—1957).

8. Названа праця М. Грушевського є складовою частиною його фундаментального дослідження «Історія України-Руси» в 11 томах, 12 книгах. Перше видання згаданого тому випущено в світ у 1905 р.

9. Мова йде про публікацію І. Франка «Матеріали до історії Коліївщини: III. Польська поема про уманську різню» (Записки НТШ.— Львів, 1904.— Т. 62.— С. 1—40).

10. Повна назва праці М. Зубрицького така: «Село Мшанець Старосамбірського повіта: Матеріали до історії галицького села» (Записки НТШ.— Львів, 1906.— Т. 70, кн. 2.— С. 114—167; Т. 71, кн. 3.— С. 96—133; Т. 74, кн. 6.— С. 93—128; 1907.— Т. 77, кн. 3.— С. 144—170).

11. Повна назва праці М. Зубрицького така: Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст. // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904).— Львів, 1906.— С. 409—432.

12. Повна назва праці М. Зубрицького така: Верхня вовняна ноша українсько-руського народа в Галичині // МУЕ.— Т. 10.— С. 69—76.

13. Шухевич В. Гуцульщина.— Львів, 1899—1908.— Ч. 1—5.

14. Див. примітку 12.

15. Вовк Федір (17.III.1847—29.VI.1918) — український археолог і етнограф, дійсний член НТШ. У 1904 р., під час експедиції на Бойківщину, гостював у Михайла Зубрицького в Мшанці. Див. також примітку 1.

16. Джиджора Іван (9.II.1880—22.IV.1919) — український історик, дійсний член і бібліотекар НТШ. Докладніше про нього див.: Лотоцький О. Некрольоги: 2. Іван Джиджора // Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові.— Львів, 1920.— Ч. 63—64.— С. 54—56.

17. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784—1840 рр. // Українсько-руський архів.— Львів, 1907.— Т. 2.

18. Через кілька років В. Гнатюк опублікував працю «Купання і палення відьм у Галичині» (МУЕ.— Львів, 1912.— Т. 15.— С. 178—201).

19. М. Зубрицький виконав це та інші подібні прохання В. Гнатюка. «Справоздане з Музея за час від 1 мая до 31 серпня 1909 р.» повідомляло: «В сім часі даровано або закуплено до музея такі річи: [...] Від о. М. Зубрицького — два образи, «Страшний Суд» і «Св. Миколай», модель бойківської хати, бойківська ноша на два манекіни» (Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові.— Львів, 1909.— Вип. III, ч. 39.— С. 45). Продовжував збирати етнографічні предмети й пізніше. У «Справоздані з музея за місяці май—серпень 1913 р.» (Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка.— Львів, 1913.— Вип. III, ч. 55.— С. 21) констатувалось: «Одержано через о. М. Зубрицького зі Старого Мшанця*. 319—321) ламавка, мечик, лапка до лапання льну і конопель; 322—323) висікачка-мечик, лапка до висікання паздір'я з льону й конопель; 324) щітка до чесання прядива; 325) куделя з прядивом; 326) веретено при куделі; 327) мотовило до мотання прядених ниток; 328—330) віники, ключки, ків від віявки; з віявок звивають нитку з мотовил на ціви; 331—332) шпуляр, патак (колісце на залізнім дроті, скринка); 333) бич до обертання шпуляра; 334) ціва велика, вкладається на шпуляр; 335) драбинка, на неї вкладаються ціви, зняті зі шпулярів; 336) сновальниця до снования пряжі; 337) огнива — прикладаються до сновальниці; 338—396) предмети під сими числами всі разом творять великі старі кросна».

20. Гарматій Лука (30.X.1866—31.X.1924) — український етнограф і освітній діяч, звичайний член НТШ. Протягом багатьох років активно співпрацював з автором листа. В. Гнатюк присвятив йому свою працю «Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського» (Львів, 1925).

21. Голови — село, тепер у Верховинському районі Івано-Франківської області.

22. Зміст прохання див. у листі № 10.

23. Чарнецький Стефан (1599—1665) — польський військовий діяч, один з керівників придушення українського національно-визвольного руху. Його іменем польська бюрократія у Львові назвала вулицю, на якій були будинки, куплені НТШ.

* Тут закралася неточність. Повинно бути — Мшанця.

24. Кревецький Іван (1883—1942) — український історик, дійсний член НТШ.

25. «Дністер» — українське страхове товариство (1892—1939).

26. «Народна Торговля» — перша українська споживча кооперація в Галичині, заснована 1883 р.

27. «Просвіта» — культурно-освітня громадська організація (1868—1939), спочатку виникла у Львові, потім поширилась і в Східній Україні та Канаді. У Західній Україні відновлена 1990 р. У 1991 р. Товариство української мови перейменоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта».

28. «Видавнича Спілка», «Українсько-руська видавнича спілка» — громадська видавнича організація, заснована М. Грушевським 1898 р. у Львові за активної участі І. Франка та В. Гнатюка. «Спілка» діяла до 1917 р. і видала понад 300 книг, переважно кращих надбань української літератури.

29. «Літературно-науковий вістник» — загальноукраїнський щомісячний журнал (1898—1939), заснований НТШ у Львові замість «Зорі».

30. Павлик Михайло (17.IX.1853—26.I.1915) — український письменник і громадський діяч, дійсний член НТШ.

31. Томашівський Степан (1875—1930) — український історик, публіцист і політичний діяч, дійсний член і від 1913 р. заступник голови НТШ.

32. Людкевич Станіслав (24.XII.1879—10.IX.1979) — український композитор, музикознавець і фольклорист, дійсний член НТШ.

33. Колесса Філарет (17.VII.1871—3.III.1947) — український композитор, музикознавець і фольклорист, дійсний член НТШ.

34. Грушевський Марко — український священик, був звичайним, але дуже діяльним членом НТШ, збирав етнографічні та фольклорні матеріали. Його записи з Південної Київщини опрацював і видав у двотомнику «Дитина в звичаях і віруваннях українського народа» Зенон Кузеля (МУЕ.— Львів, 1906.— Т. 8.— 143 с.; 1907.— Т. 9.— 144 с.).

35. Статті про гуцульський похоронний обряд серед публікацій М. Зубрицького не виявлено. Очевидно, вона залишилася недрукованою.

36. Пораду В. Гнатюка М. Зубрицький виконав. Про це свідчить його праця «Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідних селах Старосамбірського і Турчанського повіта» (Етнографічний зб.— Львів, 1912.— Т. 31—32.— С. 211—226).

37. Питання про переклад німецькою мовою українського слова «ходаки» виникло після того, як М. Зубрицький надіслав до Етнографічного музею в Базелі цей вид взуття. Директор згаданої інституції професор Е. Гофман-Краєр просив українського вченого вияснити загадку, але в доступних тоді словниках відповідного німецького лексичного терміна не знайдено. Докладніше про ці взаємини з Е. Гофманом-Краєром див.: Зубрицький М. Етнографічний музей в Базелю в Швейцарії і мої з ним зносини // Діло.— 1912.— 5 жовт. Окрім того, в автора цих приміток зберігається 12 листів Е. Гофмана-Краєра до М. Зубрицького.

38. Желехівський Євген (24.XII.1844—18.II.1885) — український лексикограф і фольклорист, автор «Малорусько-німецького словаря» (1886.— Т. 1—2).

39. Франко Петро (1890—1941) — український письменник, учений і педагог, син Івана Франка, звичайний член НТШ.

40. Очевидно, йдеться про працю М. Зубрицького «Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідних селах Старосамбірського і Турчанського повіта». Див. також примітку 36.

41. До згаданої в попередній примітці праці М. Зубрицький подав ілюстрації двох видів домовин.

42. Зубрицький М. Канонічний огляд парохії Ріпник в Короснянськім деканаті в Галичині в 1780 р. // Записки НТШ.— Львів, 1912.— Т. 107, кн. 1.— С. 119—128.

43. Повна назва праці М. Зубрицького така: Маєтковий стан селян у Мшанці Старосамбірського повіта в 1910 р. // Студії з поля суспільних наук і статистики.— Львів, 1912.— Т. III.— С. 1—6 і таблиця (пагінація окрема).

44. Реваші (роваші, раваші) — див. примітку у вступній частині цієї публікації.

45. В опублікованих досі бібліографічних покажчиках наукових праць В. Гнатюка таке дослідження не згадується.

46. Ніяких дотичних матеріалів М. Зубрицького досі не вдалося виявити. Очевидно, він і не надсилав їх В. Гнатюкові.

47. Сянки — село і залізнична станція, тепер Турківського району Львівської області, майже на межі Галичини і Закарпаття.

48. М. Зубрицький, відповідаючи на листа В. Гнатюка за 30 квітня 1917 р., якого наразі не вдалося знайти, повідомляв про ті умови і приміщення, що їх можуть надати йому для відпочинку мешканці Берегів-Долішніх. Докладніше про це див.: Лист М. Зубрицького до В. Гнатюка від 4 травня 1917 року // ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 34, спр. 226, арк. 9—11.

49. В. Гнатюк хворів на туберкульоз. Докладніше про це див.: Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства.— Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987.— С. 58, 59—63, 66—67.

50. Береги, власне, Береги-Долішні — село біля Устріків, тепер у Польщі. Там жив і працював М. Зубрицький від другої половини квітня 1914 р. У тому ж селі він помер 8 квітня 1919 р. і похований там же.

51. Стрв'яж — інша назва річки Стривігор, лівої притоки Дністра.

52. М. Зубрицький 22 травня 1917 р., доповнюючи відомості про можливі умови відпочинку В. Гнатюка в Берегах-Долішніх, писав: «От що я довідався. В Устріках є Вол. Головчук, книговодець при нашій фінансовій інституції. Він найшов в Устріках на селі одну комнату, але переходиться через другу (алькір). Саме місточко лежить над потоком, а трохи дальше попід гору сидять селяни-рільники і ті хати звуть селом. У місточку самім не можна Вам сидіти. Харч би давала Вам інша особа у місточку, там і Головчук їсть, а платить денно 3,50 к[орон]. Вам би міг хто доносити.

У Берегах нема близько другої комнати коло тої, що я про ню писав. У тих домах, що я згадував попередно, є комната і кухня, але то далеко, буде над 1 км дороги. Тож не знаю, чи могли би Ви так далеко сидіти від родини. Саме помешкане не було би дороге, бо ту тепер не винаймають посторонним людям. Кухня є у тій хаті, про яку я писав. Газдиня дров не має, для себе носить на плечах з камерального ліса. Тепер робить її син на тартаку в Устріках і за те дістає на 2 неділі 1 м^3 обрізків. Можна і при тім варити. Впрочім дрова дістанете дешевше, як у Львові, відступить котрий газда, або привезе з ліса. Постіль треба мати всю, а з кухонного начиння — тарелі, лижки, вилки, ножі та ще яку ринку, газдиня дещо має, як горці, горнята. Стрвяж ту ще малий, але калабаню до купели можна найти. Гриби бувають, звичайно виносять селяни до Устрік, треба би пильновати на дорозі і куповати, або іти в ліс і збирати. Ваші діти молоді, можуть рано встати і гайда у ліс, поки ще лісний вийде з дому.

Береги Дол[ішні] належать до Ліського пов[іту] і дотикають Добромильського. Сусідне село Коросно коло Хирова належить до Добромиля. Чи тутешні люди зачисляються до бойків, не скажу, бо дотепер ще ніхто не вичислив тих ціх, по яких би можна бойків пізнавати, а, як самі знаєте, ніхто з наших людий тою назвою себе не називає, бо уважає її лайливою. Ту носять люди вліті полотнянки, чого не подиблете у горах Старосамбірського, Турецького, Ліського і пр[очих] повітів.

Ціна харчів
100 к[г] бульби — 15—24 кор[они].
Разова мука пшенична — 1 к[г] — 50 с[отиків].
Цукор — 1 к(г] — 1,22 к[орони].
Яйця — 1 шт.— 29 с[отиків].
Літра молока — 60 с[отиків].
Масло — 1 к[г] — 14 кор[он].
Вепрове м'ясо — 1 к[г] — 7 к[орон].
Волове м'ясо — 1 к[г] — 5,60 к[орони].
Всього іншого матеріалу нема так само, як у Львові, а може там скорше що дістане[те].
Посилку книжок я відобрав, дуже красно Вам дякую за труд.

Здоровлю Вас сердечно.

М. Зубрицький».

ЛНБ АН України, від. рукописів, ф. 34, спр. 226, арк. 11—12.

ЛИСТУВАННЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ І ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ

В українській музичній фольклористиці з епістолярної спадщини вціліло небагато. Але й те, що є, досі не було видане. Причини цього загальновідомі. Гнітюча моральна атмосфера, яка склалася в країні з кінця 1920-х рр., призвела до того, що листи і навіть щоденники втрачають щирість, людське тепло. Небезпечними стають і записи, і їх зберігання. До листування виникає осторога. Особливо сумні наслідки це мало для нашої музичної фольклористики — насамперед тому, що кадри працівників цієї галузі зовсім не численні, а визначних постатей серед них — узагалі одиниці.

Листи К. Квітки та Ф. Колесси, зібрані тут, публікуються вперше. Доля кореспонденції двох корифеїв української етномузикології склалася по-різному: вона виявилася протилежною особистій долі кожного з відсилачів. Ф. Колесса мешкав у Львові, що в роки листування перебував під Польщею. У його житті не було прикрих несподіванок. Тому всі листи К. Квітки збереглися в родинному архіві Ф. Колесси.

Навпаки, листи Ф. Колесси поділили нещасливу долю К. Квітки, якому їх було заадресовано. Коли К. Квітку за фіктивними звинуваченнями (спершу в належності до Спілки визволення України — СВУ, далі — у націоналізмі) звільнили з роботи в Академії наук — ВУАН, він у 1933 р. виїхав до Москви. Значну частину його власної бібліотеки та архіву було ним залишено в Києві (зокрема, у В. Харківа). Після арешту К. Квітки в Москві його папери почали становити для їх київських зберігачів і для нього самого додаткову загрозу. Ми не маємо певних відомостей, що потім сталося із залишеною в Києві частиною архіву. Можна припускати, що зберігачі передали їх третім особам, які не були прямо зв'язані з Квіткою. Після того як його за клопотанням московських інтелігентів звільнили і він повернувся до Москви, Квітка, безперечно, не бажав накликати на київських знайомих репресії: у довоєнні роки він не поновлював свої київські знайомства. Найімовірніше, архів потім, у роки війни, загинув. Тому з усіх листів Ф. Колесси до К. Квітки (а їх мало бути близько п'ятдесяти) не збереглося жодного. Все, що дійшло до нас,— це кілька чернеток і одна поштова картка, відшукані у Львові серед паперів Ф. Колесси. Їх і публікуємо в цьому виданні поряд із п'ятдесятьма листами К. Квітки. Таким чином, вичерпно представлена в листуванні двох видатних учених, на жаль, лише одна сторона — К. Квітка. Проте вцілілі чернетки листів Ф. Колесси дають також немало: вони засвідчують обопільну душевну симпатію, зворушливу дружбу, що була так нагло й жорстоко перервана у трагічні 1930-ті рр.

Листи К. Квітки до Ф. Колесси належать до двох різних періодів: перші сім листів, написані між 15 травня і 28 липня 1908 р.,— суто ділові. За дорученням своєї

*дружини, Лесі Українки, К. Квітка переказує через В. Гнатюка, а далі надсилає Ф. Колессі листовну пропозицію записати, розшифрувати й видати українські народні думи з мелодіями. У листах К. Квітка посилається на «добродія, який дає субсидію на екскурсію» і виступає від його імені. Що це була Леся Українка, Ф. Колесса взнав через багато літ після смерті великої української поетеси. У час запису дум Леся Українка зберігала інкогніто, про її роль, крім К. Квітки, здається, не знав ніхто. У листах мовиться про фінансові й організаційні справи. Кількаразово проходить тема нагальності запису дум і виняткової ролі, яка надається у цій справі Ф. Колессі. «Я, розуміється,— писав К. Квітка,— не буду трактувати про колосальну вагу сього діла, про моральні обов'язки перед своїм народом і таке інше, але хочу ще раз засвідчити, що я зробив всі можливі заходи в сій справі і другого чоловіка, який міг би записати мелодії кобзарських дум, не знайшов**. В іншому листі К. Квітка чітко окреслює завдання експедиції. «Особа, що дає субсидію на екскурсію, строго обмежує мету сеї субсидії записуванням історичних дум і історичних пісень кобзарських, отже, інше [...] — репертуар лірників, а також псальми, козачки і т. п. сюди не входять» (лист від 25 червня 1908 р.).*

Серед порад передусім така: зробити записи від Михайла Кравченка. Як високо Леся Українка і Квітка цінували майстерність цього кобзаря, видно з того ж листа: «Людина, що дає субсидію на екскурсію, вважає, що кошти сьогорічної екскурсії оплатяться навіть в тім разі, коли в результаті її буде списаний тільки репертуар Кравченка, хоча би для сього потребувався тільки один тиждень часу». Квітка також радить записати думи від Гната Гончаренка. І справді, обох кобзарів згодом так само високо поцінував Ф. Колесса — як визначних представників двох шкіл: М. Кравченко — полтавської, а Г. Гончаренко — харківської[1].

Після 1908 р. листування Квітки з Колессою надовго переривається. Поновилося воно 30 липня 1922 р. і тривало до 1931 р. (останній лист К. Квітки датовано 14 липня). Цей, другий, період незрівнянно багатший змістом. У ньому виразняється три почергові стадії розвитку стосунків: перші дві — обопільне посилення симпатій, що переходять у глибоку дружбу. Третя, коротка,— вимушене повернення до офіційного тону в 1930 р. Зовні це видно з форм звертання: листи № 8—20 (за нашою нумерацією; роки 1922—1926) починаються «Шановний Пане Докторе!» або «Високоповажний Пане Докторе!». Лист від 9 квітня 1926 р. поєднує дві форми — «Високоповажний Пане Докторе і Дорогий Друже!», але вже з дальшого листа і далі обопільно вживається лише звертання «Дорогий Друже!». Минають чотири роки щирих взаємин. І раптом лист від 11 березня 1930 р., що починається аж надто офіційно: «Академікові Філаретові Колессі. Високоповажний Академіку...» Ні, в особистих стосунках нічого не сталося. Причина в іншому: на Україні розпочалися репресії проти національної інтелігенції (сумнозвісний процес СВУ). Так обривається листування, а разом із ним — рідкісна за делікатністю і взаємною прихильністю дружба, сердечна приязнь двох шляхетних натур і самовідданих трудівників занедбаного поля музичної фольклористики.

Головний зміст листування другого періоду зосереджено в листах № 8—57 з 1922 по 1930 р. Потребу в спілкуванні з кваліфікованими колегами К. Квітка відчував

* К. Квітка обмірковував й іншу кандидатуру записувача — Станіслава Людкевича. Але та спроба не завершилася згодою. На Східній Україні, як на той час, етномузиколога потрібної кваліфікації не було. Сам К. Квітка з якихось причин (радше — через перебільшену самокритичність) покласти на себе відповідальність запису й розшифрування дум не відважився.

[1] Див.: Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум.— 2-ге вид.— К., 1970.— С. 57.

завжди, ще з юнацтва. Читання літератури не могло замінити живого обміну думками. «Я тут одним-один в музичному фольклорі,— пише Квітка Колессі,— навіть таких записувачів, які б хоч трохи щось читали з музикознавства, нема, ні з ким порадитися, поділитися думками» (лист від 11 червня 1923 р.). Природно, що після виходу збірника «Українські народні мелодії» (К., 1922), і не сподіваючись на кваліфіковану рецензію на Східній Україні, К. Квітка передає примірник збірника до Львова — Ф. Колессі. А через місяць пише листа, в якому розповідає про тяжкі умови друкування і пояснює цим недоліки класифікації мелодій. Тут-таки він торкається джерел записів і обстоює право записувати й публікувати народні мелодії не тільки з вуст селян, але й від інтелігенції. (Цієї думки він дотримувався і пізніше.)

У цьому ж листі бринить скарга на самотність (вона нераз трапляється в листах обох сторін): «Дуже тяжко самітному, не мати з ким поділитися і порадитися по своїй спеціальності, і я безумовно волів би жити в маленькій Галичині і займати там маленьке місце, аби бути коло Вас, ніж тут «возглавляти» собою музичну етнографію на цілу велетенську Україну, бо це возглавляти неіснуючий організм». Його постійно охоплював відчай від невідповідності зусиль — результатам. Усе життя він свідомо віддавав перевагу потребам збирання народної музики, вважав це найголовнішим завданням музичної етнографії. Але брак кадрів змушував його працювати, як він пише, «в усіх трьох напрямках», тобто збирати народні мелодії, писати наукові розвідки про них та провадити організаційну і пропагандистську роботу.

У тому ж листі є ще один вартий згадки науковий принцип: К. Квітка шкодує, що не обізнаний із збірниками народних мелодій П. Бажанського. І це, як він сам зазначає, «не вважаючи на гострий осуд його (Бажанського.— А. І.) з боку Людкевича». На цей час, як бачимо, переконання К. Квітки, що непевні джерела слід не відкидати, а використовувати критично, відділяючи істинне від помилкового, були сформовані. Як принцип музично-фольклористичної текстології ця думка була сформульована пізніше [2].

Уже перший лист від 1922 р. окреслює теми та інтереси, які неодноразово будуть предметом обговорення. Листування Квітки з Колессою розпочалося 1908 р. у зв'язку з фонографуванням дум. У другий період листування тема дум також залишається однією з центральних. Більше того, серед міркувань про конечність працювати в Києві й займатися народною музикою К. Квітка вказує на «мій обов'язок зоставатися тут ради лівобережних дум...» (лист від 11 червня 1923 р.). Він не тільки сам шукає й записує думи, але й заохочує М. Гайдая, В. Харківа. На жаль, здійснити задумані плани не вдалося. І навіть уже записані фоновалки з мелодіями дум згодом загинули або через випадковість (як у М. Гайдая), або з інших причин у пізніші роки, вже після виїзду Квітки з Києва.

Але й попри це К. Квітка зробив відкриття, значення якого величезне: він ствердив існування ще однієї, зовсім нової — діатонно-пентатонічної традиції виконання дум. Тим самим було розширено уявлення про мелодику українських народних дум загалом [3]. *До листа від 6 листопада 1923 р. К. Квітка додає ноти — уривок рецитацій*

[2] У 1950 р., мешкаючи у Москві та працюючи над коментарем до збірника «Українські народні мелодії», К. Квітка напише: «Критика источников занимает важное место в историческом исследовании. Исследователи народной музыки поставили бы себя в слишком невыгодное положение, если бы вместо критического использования просто отвергали неполноценные источники» (Див.: Квитка К. Комментарий к сборнику украинских народных мелодий, изданному в 1922 году // Інститут мистецтва, фольклору та етнографії ім. М. Рильського, ф. 14-2, спр. 62, арк. 186).

[3] Сучасні дослідники, спираючись на це відкриття К. Квітки, говорять про можливі зв'язки києво-руської епіки IX—XIII ст. з діатонно-пентатонічною традицією виконання дум. Див.: Грица С. Й. Мелос української народної епіки.— К., 1979.— С. 63—64.

*про козака Летягу. І досить обережно зазначає: «Коли надавати якусь вагу цим уривкам, то треба признати, що був і інший стиль дум, окрім того, який з'ясувався в досі опублікованих записах *. У 1924 р. К. Квітка записує думу «Про Коновченка» й остаточно утверджується у висловленому переконанні [4].*

*Із листування також довідуємося, що крім хроматизованого лівобережного і маловідомого діатонічного правобережного стилів існував ще один. Про нього згадує Ф. Колесса у листі до К. Квітки від 1 серпня 1926 р.: «Дуже пильною справою уважав би я списання мелодій дум з Чернігівщини — бо їх досі майже зовсім не знаємо, а по оповіданням Сластьона — вони виявляють якийсь окремий тип». Їх записи так і не були зроблені. Не виправдалися й надії К. Квітки на докладну «Програму» дослідження діяльності й побуту кобзарів, яку він опублікував 1924 р. У час її підготовки Квітка надіслав частину тексту до Львова Ф. Колессі, Й. Роздольському та В. Гнатюкові. «Я певен,— писав він,— що Ви всі не пожалуєте часу на цю річ, бо незвичайно важливо, щоб програма була повніша» (лист від 27 березня 1924 р.). Публікація «Програми» не дала сподіваних наслідків, ніхто на Лівобережній Україні, крім, мабуть, К. Квітки, не розумів історичної цінності мелодій дум і невідкладності їх запису. Лише за аналогією із світової ваги записами дум 1908 р., що їх опрацював Ф. Колесса, ми можемо із запізнілим жалем гадати, які духовні скарби українського народу втрачено разом із правобережним та чернігівським стилями. А одна з вирішальних причин цих втрат і невдач була, за словами Квітки, така: «До зібрання мелодій дум велика перешкода, що нема порядного фонографа і валків...». Сторінки листів К. Квітки повинні змусити нас сьогодні замислитися: вчора не стало дум, завтра буде пізно шукати календарних пісень, а згодом доля дум може спіткати й інші жанри **.*

Стосунки К. Квітки і Ф. Колесси набувають відкритості й сердечності з кінця 1925 р. Дедалі більше місця надається у листах сповіщенням про стан здоров'я (воно не було добрим ні в одного, ні в другого), відбувається обмін порадами — як відпочивати, лікуватися, чого остерігатися тощо. З окремих скарг К. Квітки вимальовується тяжкий фізичний і психічний стан, який він переборював неймовірним напруженням волі. Та ще гірше впливало на К. Квітку нерозуміння музично-етнографічної роботи як в Академії наук, так і поза нею. Він часто змушений був витрачати особисті кошти (які й так ледь забезпечували існування) на потреби очолюваного ним Кабінету музичної етнографії — на обладнання, операційні (біжучі) потреби і, особливо, літературу з-за кордону. Іноді брак підтримки й розуміння доводив до відчаю. І К. Квітка в таку ось хвилину пише Ф. Колессі: «Все в цілому спричиняє депресію, і часом здається, що досить уже цього донкихотування» (лист від 12 листопада 1925 р.).

У 1925 р. у К. Квітки виникає думка написати про Ф. Колессу — щось на зразок короткої наукової біографії. «Сьогодні я взявся,— повідомляє він Ф. Колессі,— за чергове писання — до статті про Ваше життя і діяльність (має бути надрукована в «Музиці»). Мені досадно, що тут (на Східній Україні.— А. І.) Вас майже ніхто не знає, особливо молодше покоління, а в старшім поколінні звичайно змішу-

---

* К. Квітка має на увазі хроматизовані речитації, розшифровані й видані Ф. Колессою.

[4] Дослідження на цю тему — «Епічні пісні» — було написане у 1940-ві рр. і опубліковане посмертно у виданні: Квітка К. В. Вибрані статті: У 2 ч.— К., 1985.— Ч. 1.— С. 15—38.

** Технічна озброєність нашої сучасної фольклористики не набагато краща, ніж у 1920-ті рр.: тоді бракувало фонографів і валків до них, тепер — якісних магнітофонів (про відеомагнітофони й говорити годі).

*ють Вас з Вашим братом Олександром... * Цей опис життєвого шляху закордонного вченого буде мати й виховне значення для тутешніх людей, бо вони, особливо молодші, не мають і поняття про всякі «ригорози», потрібні на Заході для того, щоб досягти тих щаблів життя, які тут даються легко» (лист від 12 листопада 1925 р.). У цьому ж листі К. Квітка просить Колессу відповісти на 12 запитань біографічного змісту (до них у дальших листах додасться ще 19 пунктів). Показово, що К. Квітку цікавить не лише особа самого Колесси, а і його оточення та родинні зв'язки. Зокрема, він надає значення станові обдарованості родини. А спеціально торкається творчих здобутків Модеста Менцінського та молодої піаністки небоги Ф. Колесси Любки Колессівни, яка в ті роки розпочинала успішну концертну діяльність.*

У зв'язку з цим К. Квітка, сам здібний піаніст, написав Ф. Колессі й тим самим залишив для нас чи не єдині в його творчості думки про фортепіанну музику. К. Квітка принципово обминав розмови і не писав рецензій на теми, що виходили поза межі фольклористики (або, як він сам говорив, не торкався практичної музики). Певно, лише відповідаючи на запитання Ф. Колесси про київські гастролі його небоги, К. Квітка у двох листах (від 30 березня та 29 квітня 1929 р.) мусив сказати про свої враження. Що показово — про гру самої Л. Колесси написано мало (певно, вона його не схвилювала). Натомість привертають увагу глибокі знання і точні судження про ширші явища — фортепіанні стилі, школи — та думки про умови творчого зростання молодого піаніста. Про це він пише Ф. Колессі: «Мені здається, що коли правда, що Ваша небога вже 8 років концертує, то це шкода, особливо коли такі концерти часті, як були тут: в такому молодому віці треба ще багато слухати, як грають старші, і багато працювати над всестороннім розвитком і збільшенням всестороннього артистичного досвіду; отже, і в концертних мандрівках не поспішатися, а знайомитися і з пейзажами країни, і з її мистецтвом, по музеях тощо. І особливо, коли хотіти бути артистом з національною фізіономією». У черговому листі (мабуть, Ф. Колесса цікавився якимись подробицями) К. Квітка ще раз — і востаннє — торкається теми фортепіанної музики та гри. Але делікатно уникає прямої оцінки Л. Колесси, пише про свої смаки, виховані під впливом російської фортепіанної школи, дає короткі та влучні характеристики виконання Рахманінова, Скрябіна, Горовіца та інших. І, нарешті, дипломатично закінчує: «Зауер (писали, що Л. Колессівна у нього вчилася) робив на мене сильне враження в усіх стилях; я сподівався знову пережити ці враження, але, може, 35—30 літ, що уплили після того, як я чув Зауера кілька разів, зробили мене не таким сприйнятливим».

Ці кілька сторінок, присвячені фортепіанній музиці, дають уявлення про високу культуру, освіченість К. Квітки. Його дальші судження — це дивовижно стисла й образно вражаюча оцінка фортепіанної культури майже всієї Європи впродовж століття: «Може, Петербург і Москва розуміли і інтерпретували Шопена, Шуберта і Бетговена по-свойому, але з того, що російські піаністи мають великий успіх в Західній Европі, видно, що їх розуміння має щось принадне й там... Я не думаю, щоб музикальна Росія утворила зовсім самостійно піаністичний стиль — тож Фільд, Кліндворт, Гензельт виховували російські вподобання,— але з европейських індивідуальних стилів Росія, мабуть, декотрі апробувала, а декотрі ні... Тепер до нас вчащає Петрі з Берліну, але він в Бетговені беззмістовний, а в Шопені буває сміхотворний, тільки в Лісті задовольняє, але Ліста найлегше грати».

* О. Колесса — професор Празького університету, автор тексту революційної пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати».

Ще одна велика тема, яка є змістом кількох листів,— це обговорення умов обрання Ф. Колесси академіком ВУАН, а далі — обговорення обставин праці в Академії наук. Балотуватися на посаду академіка мав К. Квітка, висунений кількома організаціями. Але він знімає свою кандидатуру і натомість пропонує обрати Ф. Колессу. Останній погодився не відразу, вважаючи, що Квітка не мусить відмовлятися: «Мені вправді прикро, що наші кандидатури висунено рівночасно, так, якби ми були суперниками,— так могло видатися посторонніх людям — хоч ми оба знаємо, що се неправда. Тому краще не знімайте своєї кандидатури — нехай самі обставини децидують; беручи справи зовсім об'єктивно, краще було б, якби Ви були вибрані, бо мене останні нещастя страшенно надломали — а Ви молодший і в усякім разі надійніший робітник, як я» (лист від 29 травня 1929 р.).

Серед причин відмови К. Квітка називає першенство (його вислів) Ф. Колесси, стан свого здоров'я, несхильність до організаційної діяльності. Усе це тою чи іншою мірою було так, однак вирішальні міркування висловлено лише натяками, неясно. А їх було два. Перше полягало в бажанні вдосконалюватися й пізнавати народну музику. Для цього треба було мати незалежність від планів та керівних обов'язків. У листі до Ф. Колесси від 29 квітня 1929 р. К. Квітка частково розкриває свої наміри (а точніше, як це згодом виявилося,— мрії). Він формулює максималістську для кожного фольклориста програму професіоналізації. Але сам К. Квітка вважав це не більше як необхідним мінімумом знань для дослідника народної музики східних слов'ян. Він пише Колессі, що ще у 1921 р. (лише розпочавши роботу у ВУАН) подавав доповідну записку, де «виложив думку, що дослід укр[аїнської] нар[одної] музики неможливий без досліду білор[уської] музики, і що на Білій Русі імовірно треба шукати початку або архаїчніших зразків багатьох укр[аїнських] пісенних типів». Крім того, Квітка «хотів би простежити перетворення західно-слов'янських — західно-руських (тобто українських.— А. І.) типів на в[елико]руському грунті». Отже, в 1921 р., крім завдань самовдосконалення, була сформульована й осмислена програма музичного слов'янознавства. У центрі її — український фольклор, який досліджувано за порівняльно-типологічною методикою. Головним інструментом дослідження є пісенний тип, розробці якого Квітка присвятив усе життя[5]*.*

Інше міркування про відмову від посади академіка випливало зі стану музичної етнографії й становища самого Квітки як її дослідника в Українській Академії наук. Усі роки роботи в Кабінеті музичної етнографії К. Квітка був єдиним його штатним працівником. Байдужість (інакше не скажеш) до музичної етнографії в стінах ВУАН поширювалася й на її єдиного працівника. К. Квітці доводилося виснажливо пильнувати кожен момент, коли складали кошториси, він втрачав тижні й місяці, щоб щось «вибити» (не те що фонографів, паперу важко було домогтися). Не кращою була атмосфера й на вищих академічних щаблях: Квітка неодноразово згадує в листах байдужість керівництва Академії.

У такій ситуації він і вирішив поступитися перед Ф. Колессою як особою, до якої адміністрація ВУАН скоріше прислухається, бо той — з-за кордону (в листі від 1 січня 1927 р. К. Квітка зауважив: «бо скрізь до гостей більша гречність, ніж до своїх»). Отже, друга мотивація полягала в забезпеченні інтересів музичної етнографії через більш вагому фігуру, якою на той час і був Ф. Колесса. Як тільки Ф. Колессу обрали академіком ВУАН, К. Квітка, вітаючи його, у листі від 26 липня 1929 р. пише: «Тепер постає питання про перетворення Кабінету (Кабінету музичної етнографії ВУАН, керованого К. Квіткою.— А. І.) в Комісію або Інститут з Вами, як директо-

[5] Докладніше про це див. у нашій статті «Документування К. Квіткою народної музичної культури» у виданні: Квітка К. Українські народні мелодії.— К.: Муз. Україна, 1992.

*ром на чолі...». Серед майбутніх членів Комісії він називає М. Грінченка та В. Харківа. Ідею такого розгортання музично-етнографічної роботи самому К. Квітці втілити не вдалося. Виходячи за хронологічні рамки листування, можна додати: Інститут фольклору було таки створено у 1930-ті рр. *. Але це вже трапилося після звільнення К. Квітки з Академії, після фактичного знищення музичної етнографії на Україні як науки. То вже був інший — вивісковий — інститут, на який покладалося виправдання зигзагів «культурної політики» та фальшованої «новотворчості».*

*Окремо слід сказати про самокритику К. Квітки. Листування аж перенасичене нею, часом вона граничить з хворобливою рефлексією, поширюється не лише на наукову творчість, а й на міжособову сферу. Притім це показово для 1922—1930-х рр., тоді як у листах 1908 р. тон чіткий, де в чому навіть наполегливий (характерні щодо цього конфіденціальна частина листа від 15 липня 1908 р., а також поради щодо проведення екскурсії для запису дум, характеристики деяких осіб — М. Янчука, О. Бородая, кобзаря Т. Пархоменка та інших)**. Певно, ряд причин (смерть Лесі Українки, тяжкі морально й фізично роки, напружена музично-етнографічна освіта) загострили й надмірно посилили вроджену схильність К. Квітки до самоаналізу.*

Отже, у листах другого періоду ми бачимо іншого К. Квітку, який нещадно ставиться до власних помилок і недоліків (іноді — уявних), не зупиняється перед декларуванням заниженої самооцінки. Наприклад, К. Квітка скаржиться на недостатню обізнаність із спеціальною літературою: «Мені ніяково, що приходиться в такім пізнім віці вчитися і вчити інших, та що робити, коли по цей бік кордону нікого нема, щоб на його здати цю справу, і самому відійти на ролю тільки збирача. Життя пройшло в боротьбі з хворобою моєю і близьких, не було ні часу, ні сили, ні грошей, щоб знайомитися з здобутками нашої науки зараз по їх опублікуванні». І це писалося в час, коли вже визрів задум такого видатного дослідження, як «Первісні тоноряди» (опубліковано 1926 р.[6])!

Ознайомившись з новими працями Ф. Колесси, К. Квітка звертається до нього: «Почуваю себе обов'язаним обговорити Ваші останні праці у наших виданнях, але написати грунтовні рецензії не маю духу; я все почуваю себе не більше, як Вашим учеником (на жаль — позаочним), ні в чім грунтовнім і принципіальнім не розходжуся з Вами і хіба що міг би додати там або сям якісь дрібниці, що випадково десь вичитав» (лист від 14 травня 1924 р.).

Натрапляючи на такі абзаци, ніяк не можеш позбутися здивування і навіть якоїсь прикрості: адже все, що склало основу посмертних видань — «Избранных трудов» (М., 1971, 1973), «Вибраних статей» (К., 1985, 1986), «Коментаря до збірника українських народних мелодій, виданого у 1922 році» (Квітка К. Українські народні мелодії.— К., 1992), було або вже написане, або обмірковане саме у 1920-ті рр. Визрілі тоді ідеї та праці мають (і довго ще матимуть) не просто пізнавальне значення, у них закладено колосальний запліднюючий та мобілізуючий потенціал для

---

* Тепер це Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН України.

** Можливо, брак рефлексії в листах 1908 р. пояснюється впливом чи редакцією Лесі Українки, яка мала сильну і незалежну вдачу.

[6] При обсязі самої роботи менше 4-х друкованих аркушів цитовані у ній джерела налічують понад 100 назв. Коментуючи її, В. Гошовський уже в наш час написав: «Критика висловлювань найавторитетніших музикознавців того часу свідчить про велику ерудицію Квітки» (див. коментар В. Гошовського у виданні: К в и т к а К. Избранные труды: В 2 т.— М., 1971.— Т. 1.— С. 275).

нашої фольклористики. Рівнозначного йому не знайдемо в сучасній К. Квітці європейській музичній фольклористиці. Наукові передбачення і дослідницькі принципи К. Квітки не лише не застаріли, а і спрямовані в наше наукове майбутнє (це стосується типології, музичної діалектології та хронологізації народної музики, загалом кажучи, методики структуральних досліджень).

Вдумуючись у згадані та інші факти, відчуваєш, що стоїш перед абсолютно не типовою поведінкою, перед винятковою за моральним статусом та самоусвідомленням особистістю. І найкраще сказати про цю життєву позицію словами К. Квітки — вони стосувалися лікаря Красницького, близької Квітці людини, але з тою ж підставою можуть бути віднесені й до самого Квітки (лист від 12 травня 1927 р.): «Морально він стояв на недосяжній висоті...». До нього докладаємо мірило, гідне лише історично щасливих осіб: він був чесний — перед наукою, перед сучасним і майбутнім, перед собою і перед нами. Феномен К. Квітки — людини і вченого, врешті, простий: він служив істині. З погляду побутового можна дивитися на К. Квітку як на постать жертвенну і навіть трагічну: крім нещасть і невлаштованості, він був позбавлений права якщо не писати, то друкуватися. Останніх двадцять років життя писав «у стіл». Але, як тепер бачимо, у цьому був і немалий сенс: він був вільний від кон'юнктури.

К. Квітка був ідеалістом, прагнув до недосяжної досконалості науки і людини в науці, мучився через неможливість цього досягти — і все ж не переставав прагнути. І це виявилося не марним. Для науки про фольклор та її працівників він витворив немеркнучі орієнтири самовідданості, порядності та професійної честі.

Роксоляна ЗАЛЄСЬКА (упорядкування листів),
Анатолій ІВАНИЦЬКИЙ (вступна стаття, примітки)

№ 1

Вельмишановний Добродію!

Д[обродій] Гнатюк певно досі переказав Вам, що один добродій[1] хотів би посунути діло записування мелодій українських кобзарів і для того пропонує оплатити кошти поїздки компетентного музиканта на Лівобережну Україну з метою записування сих мелодій. Відшукати такого компетентного музиканта той добродій доручив мені, і, хоча д[обродій] Гнатюк писав мені, що Ви б не поїхали на Російську Україну, я роблю отсю пробу таки впрохати Вас поїхати. Я, розуміється, не буду трактувати про колоссальну вагу сього діла, про моральні обов'язки перед своїм народом і таке інше, але хочу ще раз засвідчити, що я зробив всі можливі заходи в сій справі і другого чоловіка, який міг би записати мелодії кобзарських дум, не знайшов. Отже, сі мелодії будуть записані або Вами, або ніким. До того мушу додати, що добродій, який дає субсидію на екскурсію, не становить діла так, щоб та екскурсія була вичерпуючою, і, довідавшись від мене, що в екскурсію могла б поїхати тільки людина педагогічної професії, яка має короткі вакації, заявив, що буде дуже втішений, коли під час тих вакацій вдасться записати хоча б репертуар одного кобзаря Михайла Кравченка і тії думи, які може репродукувати їх знавець — вчитель Миргородської школи промислового хисту Сластьон. Отже, Вам би треба було сього року поїхати тілько до Миргорода

Полтавської губернії, куди їдеться весь час залізницею [2]. Се зовсім невелика подорож — як виїхати з Києва залізницею у 12 г[один] ночі, то в Миргороді будете в $8^1/_2$ ранку. Д[обродій] Сластьон писав мені, що він запрошує Вас їхати з залізничного двірця просто до нього (його знає кожний візник у Миргороді, а в крайньому разі його помешкання покажуть в тамошній художньо-промисловій школі імені Гоголя), що він улаштує Вам і квартиру і харч, а також дасть до Вашої роспорядимості пару фонографів, які він має, тільки просить купити у Львові або в Києві валиків і гумових пасиків. Кобзаря Кравченка, який живе верстів за 25 від Миргорода, д[обродій] Сластьон також обіцяє спровадити до Миргорода, щоб найменше Вас затрудняти переїздами. Згола кажучи, він обіцяє Вам усяку можливу поміч.

Дуже прошу Вас зважити отсі всі умови і відписати мені, чи Ви згодні поїхати, коли саме могли б виїхати, на скільки часу, коли і на яку адресу вислати Вам гроші і яку приблизно сумму (чи буде, наприклад, досить 400 корон в тім році, коли ви обмежитеся поїздкою тілько в Миргород? Розуміється, як Ви матимете час і охоту їхати в інші міста після Миргороду, потрібні на ширшу екскурсію гроші будуть Вам вислані в Миргород).

Мушу ще додати, що у д[обродія] Сластьона вже є кілька записів на фонограф кобзарських мелодій, які треба буде перевести на ноти. Фонограф д[обродія] Сластьона — системи «Cognet» чи «Coguet» * — не розібрав, але певне, як будете шукати валики, в магазині догадаються.

Моя адреса: Евпатория Таврической губ[ернии], Приморская санатория, № 23. Клименту Васильевичу Квитке.

Деталі, що доторкаються поїздки, з охотою вияснить д[обродій] Сластьон, якщо для скорості обернетеся до нього листом безпосередньо. (Адр[ес] г. Миргород Полтавской губ[ернии] Преподавателю Художественно-промышленного училища имени Гоголя Афанасию Георгиевичу Сластионову).

З великим поважанням К. Квітка.

Евпатория
16 мая ст[арого] ст[иля]
1908 [г.]

№ 2

Вельмишановний Добродію!

Діставши Вашу відповідь (від 29/VI н[ового] ст[илю] на мій лист до д[обродія] Гнатюка і думаючи, що мій лист, звернений безпосередньо до Вас (на адресу Тов[ариства] ім. Шевч[енка]) про поміч, яку Вам може подати д[обродій] Сластьон, ще більше укріпив Вас в постанові поїхати до Миргороду, я посилаю Вам рівночасно 200 рублів (= 500 корон) запомоги на екскурсію, при чому прошу Вас взяти на увагу отсі бажання і думки тої особи, яка дає сю запомогу:

* Правильне друге написання.— *Ред.*

1) Вияснилося, що сього літа не можна було б зробити вичерпуючої екскурсії — в кілька губерній або повітів — до кобзарів, і таку екскурсію прийдеться відкласти на той рік, з тим, щоб через зиму виробити детальний план її дорогою листування з місцевими людьми. Людина, що дає субсидію на екскурсію, вважає, що кошти сьогорічної* екскурсії оплатяться навіть в тім разі, коли в результаті її буде списаний тільки репертуар Кравченка, хоча би для сього потребувався тільки один тиждень часу.

2) Тексти (слова) Кравченкових дум не прийдеться записувати наново, бо вони списані в статті д[обродія] Сластьона про Мих. Кравченка в «Київській старині» (зараз не можу пригадати, за який рік і в якій книжці, але Вам не трудно буде знайти се в бібліотеці Наук[ового] Тов[ариства] ім. Шевченка). Ся стаття є і окремою відбиткою, яку можете виписати з Української книгарні в Києві (Безоківська 8), зрештою, її напевне має в себе автор д[обродій] Сластьон. Репертуар наших полтавських кобзарів надрукований теж у «Киевск[ой] Старине» (записи Мартиновича під редакцією Стешенка). Отже, для списування слів Кравченкових дум поміч д[обродія] Роздольського не буде потрібна, не буде вона потрібна і для рівночасного записування мелодії на фонограф і безпосередньо на ноти, бо д[обродій] Сластьон теж уміє обертатися з фонографом і, розуміється, помагатиме Вам в разі потреби. Коли ж, приїхавши до Миргороду Ви побачите, що поміч д[обродія] Роздольського буде Вам конче потрібною, або коли, наперекір сподівання вияснится на місці, що ще сього літа можна буде зробити ширшу екскурсію в наші повіти і губернії, при чому буде потрібна участь д[обродія] Роздольського, то телеґрафуйте мені з Миргорода, подавши адресу Роздольського, і я вишлю гроші телеграфом і йому.

3) Особа, що дає субсидію на екскурсію, строго обмежує мету сеї субсидії записуванням історичних дум і історичних пісень кобзарських, отже інше, про що говорилося в листі Етнограф[ічної] Комісії Тов[ариства] ім. Шевченка до мене — репертуар лірників, а також псальми, козачки і т. п. сюди не входять. Розуміється, як у Вас буде під час екскурсії такий інтервал, в який не можна буде списувати історичного кобзарського матеріалу через якісь обставини, то Ви маєте повну волю ужити вільний час на записування всяких інших пісень, так само, як і взагалі роспоряжати вільним часом, як хочете, але субсидіатор просив би уложити на місці план роботи так, щоб записати якомога більше іменно історичних кобзарських дум і пісень, і щоб записування всяких інших мелодій не одбрало часу і коштів від екскурсії з згаданою стислою метою. Коли Етнографічна Комісія надає кобзарським і лірницьким псальмам, козачкам і т. п. однакову вагу з історичними піснями або взагалі хотіла б, щоб псальми і козачки були записані негайно, то чи не дасть Комісія додаткові субсидії, яка б дала змогу Вам продовжити екскурсію і виконати її бажання? Мій субсидіатор, стискаючи мету екскурсії, виходить з того, що псальми, особливо лірницькі, і козачки ще довго гратимуть у народі і їх ще довго можна буде списувати, а історичні думи гинуть з кожним роком.

4) З виїздом прошу Вас пождати, поки прийде до Вас лист або телеґрама від Сластьона (або від мене), котрому я пишу тепер, щоб він Вас негайно повідомив, як вияснится, що можна буде затримати на який час у Миргоро-

* Тут і далі — підкреслено в оригіналі.— *Ред.*

ді Кравченка або иншого доброго кобзаря. Се треба заздалегідь вияснити, бо кобзарі, як відомо, мандрують літом.

5) Субсидіатор бажає, щоб записи були виготовлені до опублікования негайно і видані хоч гектографом або дешевою літографією, коли на друкування не вистачить його засобів; записи мають бути видані не стісняючись малою скількости їх.

6) Коли б Ви поїхали в дальшу екскурсію по Україні, дуже прошу не гаяти часу на списування репертуара кобзаря Пархоменка, на жаль, дуже популярного (його можете здибати, бо він дуже багато їздить). Прошу вірити моєму тямкові, що він фальсифікатор, і крім того, його репертуар вже списаний в науковому виданні Ніжинського іст[орико]-філол[огічного] інститута.

7) Коли з сьогорічної екскурсії останеться невитраченою частина грошей, то вона має бути обернена на екскурсію слідуючого року.

В разі потреби виявснити ще що-небудь, прошу мені телеграфувати, бо часу лишилося дуже мало.

З щирим поважанням

К. Квітка.

Евпатория, Приморская санатория
25/VI ст[арого] ст[иля] [1908 г.] *

В сей конверт я вкладаю чек Евпаторійської контори Русского для внешней торговли банка № 81, 203 Ser. H на 500 кор[он]. Мені тут сказано в банку, що хоча чек написаний на Відень, але Вам видадуть гроші в якому вгодно банку в Львові, тільки візьмуть якусь 1 крону, не більше, за комісію, а коли в Львові є відділ або контора Wiener Bank Verein'у, то видадуть у тій конторі без всякого відверту.

№ 3

Вельмишановний Добродію!

Я дуже боюся за долю 500 корон, які я вислав Вам зараз по отриманню Вашого першого листа на показану в Вашім листі адресу — Львів, Народний дім, чеком на Wiener Bank Verein, вложеним в рекомендований лист (при чім Ваше ім'я я писав Philaret — може треба було Filaret?). Дуже прошу добрати способу, щоб сей лист попав у Ваші руки.

Вірте, що я зовсім не хочу лишити Вас в «приязно вижидаючім становищі», що російські обставини і ціни я знаю не гірше тих, хто Вас інформував у Львові, і переслана сума в усякому разі вистачить. Життя в Росії на одного чоловіка навіть в найдорожчих центрах та курортах в Криму, коштує 75 крб. в місяць, дорога з Радзивилова до Миргорода коштує тепер 9 руб. 60 коп. в II клясі і 6 р. 40 коп. в III (правда, з 1-го іюля таріф буде збільшено, але не на багато), при тім, доплативши 1 р. 50 коп. до Києва і стільки ж від Києва, матимете забезпечене місце для спання, взагалі ж російські поїзди багато вигідніші, ніж австрійські, і тому подоріж в II клясі буде

* Дату року встановлено на основі листа № 1. Так датовано і листи № 3—6.— *Ред.*

вповні комфортабельна і не втомна. Щодо оплати кобзарів, то може в той час, як на них була «мода» і їх супроваджували до Петербургу і т. п. на з'їзди і вистави, вони й дорожились, але тепер ся мода минула, та й сезон мертвий.

Від Сластьона я ще не дістав відповіді на телеграму з запитом про те, чи буде напевне Кравченко вдома або в Миргороді.

Щодо поширення екскурсії, та хоч я не вірю, щоб що-небудь вийшло сього літа, я проте зроблю пробу оголосити по часописях заклик, щоб ті люде, які живуть в місцях, де є кобзарі, постарались їх затримати і написали б у Київ, чим вони можуть помогти екскурсії, а з Києва всі ті відповіді будуть пересилатися Вам до Миргороду.

Повторяю, що в разі, як Ви побачите, що Ваша екскурсія буде продуктивна і вимагатиме для її продовження більших грошей, я вишлю Вам телеграфом у Миргород додаткову субсидію. Розмір її, як вияснилося тепер з листа субсидіатора, не може бути більший, як 100 руб., отже відповідно до сього прийдеться укладати маршрут на сеє літо. Маю надію, що на прийдучий рік можна буде ще дістати грошей на сю мету, але се тільки надія, не певність.

З щирим поважанням

К. Квітка.

Евпатория,
Приморская санатория № 23
27/VI ст[арого] ст[иля] [1908 г.]

№ 4

В[ельми]ш[ановний] Д[обродію]!

Позавчора я вислав у рекомендованому листі на Ваше ім'я чек на 500 корон на Wiener Bank Verein на адресу: Народний Дім. Сьогодні я отримав другого листа від Вас, де подається друга адреса. Боюся, що лист з чеком не попаде в Ваші руки. Отже, коли Ви того листа не дістали, прошу заявити по банках, щоб нікому другому не видавали грошей і навели справку на почті про той лист. Рівночасно пишу Вам у Добромиль.

К. Квітка,

Евпатория, 27/VI ст[арого] ст[иля] [1908 г.]

№ 5

Вельмишановний Добродію!

Мені дуже прикро, шо подані д[обродієм] Сластіоном відомості в листі до Вас призвели до того, що Ви вагалися їхати в екскурсію і вбарили дорогий час. [...] [3]

До д[обродія] Бородая, я думаю, Вам варто вступити в Києві, тим більше, що я читав в пресі, що він подарував школі Лисенка 5 фонографів — може за його поміччю Вам можна буде один з них узяти на екскурсію. Д[обродій] Бородай чоловік дуже жвавий і напевне поможе Вам в усьому, в чому могтиме, але до його порад раджу відноситись критично, бо на музикальній етнографії він дуже мало знається і не має смаку; напр., мені відомо, що він захоплювався кобзарем Пархоменком, котрий для етнографа нічого не варт [4].

Отож, дуже прошу Вас поставити собі метою — якомога скоріше дістатися до Миргорода і розпочати працю над репертуаром Кравченка і інших кобзарів, яких знає д[обродій] Сластьон, а також списати думи, які знає і має записаними на фонограф д[обродій] Сластьон. Я думаю, що довге пробування в Києві тільки змарнує час і коли дасть що для екскурсії, то хіба мінімально мало. Репертуар Кучеренка може б Ви записали, як будете в Києві на поворіт з Миргороду додому, бо репертуар Кравченка повинен бути, на бажання субсидіатора, головною метою екскурсії. Кучеренко ж, здається, тепер постійно мешкає в Києві. Потім прошу мати на увазі, що репертуар Кучеренка, як я прочитав сими днями у «Рідному Краєві», вже списаний і виданий харківським композитором Дремцовим. Я сам іще того видання не бачив, і прошу перш, ніж записувати репертуар Кучеренка, попитати в Київських книгарнях се видання і переглянути його, і записувати його вдруге тільки в тім разі, коли записі Дремцова не загожують вимог етнографії.

Зложити маршрут для дальшої екскурсії з Миргороду я не можу, бо д[обродій] Сластьон скаже Вам, що нами зроблено в справі підготування матеріалів для тої екскурсії, сі матеріали мають надійти до Миргороду, і Ви можете самі виробити маршрут на їх основі. Коли буде час, то мені було б приємно, якби Ви попереду порозумілися зо мною листами, але наше листування ні в якому разі не повинно гальмувати екскурсію, і коли таке порозумівання одбиратиме час од роботи, то прошу, не дожидаючись ніяких відповідів від мене, їхати, куди Ви самі вважатимете потрібним. Розуміється, я хотів би мати від Вас звістки про переміни Вашої адреси, щоб продовжати наше листування під час Вашої екскурсії.

Щодо фонографа, то, розуміється, нам фонограф д[обродія] Сластьона непридатний і, [якщо] Вам не вдасться дістати луччого за поміччю д[обродія] Бородая, то прийдеться купити новий. За яку ціну — того я не можу радити, бо сам зовсім не знаюся на фонографах і, крім того, взагалі не можу і не хочу детально показувати, як і на що Ви маєте тратити субсидію, зазначу тільки, що на всі трати екскурсії не може бути асигновано більше 300 крб., що закупка фонографа мусить бути включена в сю суму і, таким чином, що дорожче коштуватиме фонограф, то менше зостанеться грошей на саму екскурсію.

Листи до мене прошу адресувати в г. Симферополь до востребования.

Зичу Вам усього найкращого.

З глибоким поважанням

К. Квітка.

Евпатория,
15/VII ст[арого] ст[иля] [1908 г.]

Прошу вибачити нерозбірність листа — спішу відписати з першою почтою, зараз по отриманню Вашого листа, щоб ні один день не пропав для екскурсії з моєї вини.

№ 6

Вельмишановний Добродію!

Вашого листа, писаного в Миргороді 23 сього місяця, я сьогодні одібрав з пошти і дуже ним втішився. Листа Вашого, писаного, як Ви згадуєте, в Києві, я не одібрав; може, пошта його мені приставить, бо я під час переїзду акуратно подавав на пошту звістки про свою адресу, але як у тому Вашому листі було щось важне, щось таке, що з протягом часу не втратило значіння, я просив би сеє хоч коротко резюмувати вдруге.

Я вже згадував у коротенькій записці, яку вислав з Сімферополя до д[обродія] Сластьона, що під час мого пробування в Севастополі я одвідав невістку кобзаря Гната Гончаренка, від якої довідався, що сам кобзар на літо виїхав до своїх родичів на хутір під Харковом по дорозі на село Куреж; він там раз-у-раз буває у своєї родички Саленкової чи Саєнкової в передмісті Харкова «Холодна Гора» в домі Зимовського; у сеї Саленкової зручніше буде бтчити кобзаря, бо вона сидить ближче до міста. Я сам не маю поняття про сього кобзаря, але д[обродій] Хоткевич уважає його за дуже інтересного; коли ж прийняти на увагу, що сьому кобзареві, як казав його онук, вже 72 роки, і, значить, треба поспішитися з записуванням його репертуара, то може б Ви, якщо буде час по скінченню всієї роботи, яка лежить перед Вами в Миргороді, рушили до Харкова, тим більше, що сей переїзд буде для Вас вигідніший і менш втомний, ніж їзда кіньми по селах до інших кобзарів; окрім того, якщо Ви одсунете записування репертуара Гончаренка до другого Вашого приїзду на Лівобережну Україну, то вже Гончаренко тоді знов буде жити в Севастополі, і, значить, треба буде вжити на се більше часу й грошей. Я тільки зовсім не маю знайомих у Харкові, до яких би міг удатися з проханням помогти Вам орієнтуватися; мені довелося б допитуватися через третіх осіб, але тепер я зовсім не маю сил до інтенсивного листування, бо в дорозі застудився, заслаб і сього листа пишу лежачи.

Мої міркування про Гончаренка мають бути тільки матеріалом для Вашої власної постанови; я не маю наміру зв'язувати Вас якимись директивами і навіть не висловлюю простого бажання, щоб Ви поспішили записати репертуар Гончаренка, бо сам його не чув і не знаю, чи він заслуговує того, щоб йому дати перевагу над іншими кобзарями, між котрими є напевнє такі, що теж треба поспішатися з ними з огляду на їх глибоку старість. Окрім того я не хотів би, щоб Ви розстроїли своє здоров'я, спішачись усе зробити за один місяць.

Зичу Вам успіху в трудах і взагалі всього найкращого і прошу передати щирий привіт д[обродію] Сластьонові.

З глибоким поважанням

К. Квітка.

27/VII [1908 р.]
Ялта, Ломоносовский бульвар, Д[ом] Хорошавиной
(Се моя адреса на 2 місяці)

P. S. Я згадав, що невістка кобзаря Гончаренка казала, що Бородай, бувши в Харкові, списав на фонограф дещо від сього кобзаря, але ж Ви, очевидно, бачилися з Бородаєм у Києві, і він Вам виложив все, що він зробив у тій справі.

№ 7

Вельмишановний Добродію!

Діставши сьогодні Вашого листа, писаного 20-го с[ього] м[ісяця] в Києві і пересланого мені сюди, хочу відгукнутися на деякі, зачеплені в тому листі питання. Щодо Вашої просьби порадити, де дістати фонографа, то я, на жаль, мушу признатися, що я зовсім не знаюся на сій справі. Коли фонографи д[обродія] Сластьона виявляться непридатними для схоплення репертуару Кравченкового, а Ви вважаєте, що ліпший фонограф міг би його схопити, то мені спадає на думку тілько один вихід, хоча дуже для мене неприємний. Але справа, яку Ви робите, аналогічна рятуванню умираючого, і через то може Ви зважете до сього способу вдатися. В Лубнях, отже, дуже недалеко від Миргорода, тепер пробуває і буде пробувати до 10-го августа ст[арого] ст[илю] Московський етнограф (Московський не тільки по місцю діяльності, але й по духу і по занадто поверховому знанню української етнографії, дарма що він дещо для неї зробив) Янчук. Він є головою Московської етнографічної комісії, яка має фонографи, можливо, що й він має у себе одного, бо він часом записує народні мелодії. Отож, може б він згодився позичити Вам для роботи фонографа або від себе, або спровадити з Москви від тої комісії. Може, як йому незручно буде спроважувати листом, він вислав би сам його з Москви, куди він, мабуть, поїде 10-го августа (розуміється, пересилка буде на наш кошт). Або, може, він візьме на себе купити в Москві і вислати Вам порядний фонограф. Не знаю, чи д[обродій] Сластьон особисто з ним знайомий, але у всякім разі Янчук знає д[обродія] Сластьона як знавця кобзарських дум, а до самої ідеї записування кобзарських дум відноситься з ентузіазмом. Через те, я думаю, що д[обродію] Сластьонові зручно буде звернутися до Янчука з листом (адреса: Николаю Андреевичу Янчуку в г. Лубны, ул. Кокошки, собств[енный] дом). Тільки мушу нагадати, що проба Московської етн[ографічної] комісії списати дещо з репертуара Кравченка на фонограф вийшла невдатною, не знаю, чи причиною тому була невисока якість фонографа, чи невміння записувача, чи, нарешті, занадто слабкий голос Кравченка, у всякому разі прошу Вас самих зважити, чи варт обертатися за поміччю до людей сторонніх в тій справі, яку слід би для піддержання нашої гідності зробити власними силами, особливо коли добрий результат від просьби під сумнівом (хоча би в виду можливості рівалізації Московської етногр[афічної] комісії з львівською, або й з огляду на те, що й при найліпшому бажанні Янчук не встигне щонебуть зробити до Вашого від'їзду, з огляду на короткий час).

Щодо Вашої проби дістати так званий «открытый лист» (певне, се мав на увазі Др. Грушевський) від губернатора, то я не дивуюся тому, що адміністрація не мала особливої охоти помагати Вам в етн[ографічній] екскурсії, а навпаки завжди боявся, що адміністрація, особливо в лиці найниж-

чих і надрібніших органів її, буде ще робити Вам перешкоди, вбачаючи в Вашій екскурсії по селах «хождение в народ» з метою політичної пропаганди [5]. Щоб уникнути прикрих несподіванок, які можуть забирати Вам енергію і дорогий час на вияснення непорозумінь з поліцією, я би з свого боку порадив під час сеї першої екскурсії ще не їздити по селах. До тих кобзарів, що живуть недалеко від Миргорода, може б міг поїхати сам д[обродій] Сластьон і привезти їх у Миргород, або якось викликати їх. Коли ж останеться час по викінченню роботи в околиці Миргорода, то може б Вам безпечніше було таки поїхати в Харків до кобзаря Гончаренка, бо у великому місті Ваша робота, певно, не зробить ніякої сенсації та й адміністрація там освіченіша.

Листа сього диктую, а не пишу саморуч, бо почуваюся ще виснаженим після хвороби.

Бажаю Вам і д[обродію] Сластьонові всього найкращого.

З глибоким поважанням

К. Квітка.

28/VII. 1908 [р.]
Ялта, Ломоносовский бульвар, Д[ом] Хорошавиной

№ 8

Товаришеві Голови Етнографічної Секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

Ф. Колессі.

Шановний П[ане] Докторе!

Місяць тому через представника тутешньої кооперації П. Филиповича я послав Вам, на адресу В. Гнатюка, примірник II тому «Етнографічного Збірника» Київського Укр[аїнського] Наукового Товариства (743 нар[одні] мелодії, що я записав). Я тоді не знав, що Ви у Львові; нині посилаю Вам цього листа у Львів, довідавшися з видань Львівського Наук[ового] Т-ва, що надійшли останніми днями до Академії Наук, про те, що Ви [є] товаришем голови Етногр[афічної] Секції, отже, живете у Львові. В тих виданнях є Ваші роботи: «Наверст[в]оване і хар[актеристичні] признаки у[країнських] н[ародних] мелодій» і «Укр[аїнські] нар[одні] думи в відношеню до похор[онних] голосінь і т. д.», і я їх уже перечитав.

В моїм збірникові (II том «Етногр[афічного] Зб[ірника]) Вас вразить недодержаність системи, бо навіть вибраний мною географічний принцип не проведений [строго]. Окрім тої причини, що пояснена в передмові, навіть той матеріал, що був готовий на самім початку друкування, не розміщений в строгім географічнім порядку, бо мої клаптики в наслідок різних обставин були розкидані в різних місцях, а приступати до друку треба було негайно, щоб не впустити сприятливої кон'юнктури, яка вже з того часу не повторювалася. Далі, пісні було роздано переписувати літографською тушшю трьом особам (тільки словесні тексти переписував той самий чоловік),

і координувати роботу чотирьох переписувачів, що жили в різних частинах міста і не могли між собою і зі мною рівночасно комунікуватися, було неможливо. Тим часом те, що написано тушшю, треба зараз переводити на камінь, бо тепер у нас нема хемікалій, щоб написане після того, як засхне, відсвіжувати. Приходилося іноді, переглянувши переписану сторінку і зганьбивши її частину, відтинати добру частину і пускати на камінь, решту вертати до переписування, а натомісць доповнювати сторінку готовим матеріалом, що приніс інший переписувач, хоч би по плану ті пісні мали бути в іншім місці. Описати всі умови, при яких приходилося працювати над виданням, було б дуже корисно в передмові до збірника, якби на передмову було дано більше паперу. Приходилося самому тягати папір до друкарні, самому піднімати важкі літографські камні, самому корігувати на камені і т. д. Взагалі в друкарні приходилося весь час бути при роботі, і часто по ночах, бо були періоди, коли електричний ток до друкарні давали по ночах. Ритмічного принципу до систематизації, як в XXI—XXII т. ЕЗ [Етнографічного збірника] Т[овариства] ім. Шевченка і XII і XVI т. Мат[еріалів] до укр[аїнської] етнол[огії], при таких умовах друку [дотримати] ніяк не можна було [6].

Друге, що Вам, мабуть, не сподобається в збірникові, судячи по загальному закидові, що Ви зробили наддніпрянським збірникам в передмові до XVI т. Мат[еріалів] до укр[аїнської] етн[ології], це те, що частина мелодій записана від інтелігентів. Я маю на це питання взагалі такий самий погляд, який детально виложено в рос[ійському] збірнику Лопатіна і Прокуніна, окрім того вважаю, що для науки, все-таки, краще, що, напр., збереглися старі назви Дніпрових порогів хоч в неточній транскрипції грецькій, ніж якби вони не збереглися зовсім. А зміни, які можуть внести інтелігенти, без порівняння менші, ніж ті, що могли внести греки в фонетику. Розуміється, я був обережний і перебірчивий на інтелігентів і від усякого, хто попався, не записував [7]. Те, що мої записи від пок[ійного] Ів. Франка трохи різняться від Ваших і Лисенкового (пісня «Жалі мої, жалі»), мені здається, не свідчить, що Франко був непевним джерелом — такі відмінності бувають і в виконанні натурального, неосвіченого селянина. Між іншим, Баранюк, від якого записав пісні Плосайкевич, був помішник бібліотекаря Варшавського Університету.

Тепер, по скінченні видання, що тяглося майже два роки, я сам нахожу в нім багато дефектів, між іншим, тому, що за ці два роки, звільнившися від іншої служби, і займаючи тільки посаду співробітника У[країнської] Академії Наук з спеціальним дорученням до студіювання нар[одної] музики, я, не вважаючи на необхідність возити самотужки дрова, рубати їх, копати город і т. д., перечитав по музиці більш, ніж за 20 попередніх років, коли я ще більш, ніж тепер фізичною роботою, томився тяжкою і немилою юридичною роботою, а навіть дозвілля уживав не виключно на музичну лектуру, бо розкидався на різносторонні літературні, наукові та громадські інтереси. Тепер тільки не можу зважити, як продуктивніше з'ужити днів своїх для справи збереження якомога більшої кількості нар[одних] мелодій. Просто самому весь час записувати — так все одно сам всього не запишеш; агітувати людей, вкласти всю енергію, щоб випросити у американців чи там кого фонографів і валиків, роздавати їх неписьменним музикально любителям? Чи писати теоретичні статті в надії, що ними можна заінтересувати серйозних музикантів народною музикою? Але приклад Сокальського, який не викликав своїм трактатом масового зацікавлення, показує, що це марна надія. Поки

що я працюю в усіх трьох напрямках. Вже по скінченні друку того збірника, що я цими днями Вам післав, я записав чимало дуже інтересних мелодій. А чи одержали Ви 1918 року мій збірник мелодій, записаних від Лесі Українки? Я Вам тоді післав його, як і тепер, через чоловіка, що їхав до Львова, на адресу В. Гнатюка. Щодо теоретичного розгляду нар[одної] музики я зложив студію «Пентатоніка в укр[аїнських] н[ародних] м[елодіях]», де багато в чім доповнюю і поправляю Сокальського на підставі, головно, нових матеріалів. Студія на 3 аркуші друку, коли не дати жодного нотного прикладу. Думаю, що написав її тільки для Вас та же, може, для Ст. Людкевича, бо тут її ніхто не прочитає, як ніхто не читає і Сокальського. Дуже тяжко самітному, не мати з ким поділитися і порадитися по своїй спеціальності, і я безумовно волів би жити в маленькій Галичині і займати там маленьке місце, аби бути коло Вас, ніж тут «возглавляти» собою музичну етнографію на цілу велетенську Україну, бо це — возглавляти неіснуючий організм. Також дуже тяжко, що тут нема книжок потрібних і неможливо їх спроваджувати з-за кордону. Я вже не марю про Штумпфа, Валашека, «Sammelbände d[er] intern[ationalen] Musik-G[esellschaft]», «Vierteljahresschrift für Musikwissenschaft»,— всього цього навіть в Петербурзі нема,— але в Києві, напр., з «Lud'y» Кольберга є тільки 4 випуска і, що найдивніше, нема російських збірників Римського-Корсакова. З українських тут нема, і я ніколи не бачив, збірників П. Бажанського, і шкодую, не вважаючи на гострий осуд його з боку Людкевича. Чи не можна б його добути дорогою міни на мій збірник? Втім, тепер так важко і рисковано сполучуватися з Галичиною. Валиків до фонографу у нас тепер зовсім нема.

Зичу здоров'я і успіху в заняттях.
З глибокою до Вас пошаною
К. Квітка.

30 липня 1922 [р.]
Київ, Мала Підвальна 29, кв. 5.

№ 9

Високоповажний Докторе!

Академія Наук у свій час одержала Вашу книжку про думи і ті книжки видань Наукового Т-ва, де надруковано Ваші «Наверствоване і т. д.» і розвідка за похоронні голосіння. Мені кожного разу було великим щастям побачити Вашу нову працю, і особливо втішно, що Ви далі заглублюєте студії над думами, хоч і відтяті від країни, де ще від часу до часу можна їх почути. Проте є відомості, що думу про Коновченка (Вдовиченка) співають лірники й на Волині і особливо, на Поділлі [8]. Чи не привели б пильніші розшукування до того, що сю власне думу знає хто з лірників і галицького Поділля? Це було б незвичайно важливе відкриття. Я Вам послав великого листа рік тому і, очевидно, лист не дійшов. З останнього листа В. Гнатюка я довідався, що нарешті прибули до Львова примірники II тому «Етногр[афічного] Зб[ірника]» Київського Наук[ового] Т-ва, які я послав рівно рік тому. Там в пакункові було 5 примірників для Вашої Етн[ографічної] Комісії, для Вас, В. Гнатюка, Й. Роздольського і С. Людкевича. В. Гнатюк писав мені, що Ви

згодилися написати рецензію [9] на мій збірник, і я з нетерпінням дожидаю Ваших високоавторитетних уваг, тим більше, що рецензії, які були дані тут, походили від осіб некомпетентних у муз[ичному] фольклорі. Шкода, що Ваша рецензія має бути в такім виданні, де вона може бути тільки короткою і популярною. Я дуже прошу Вас написати мені Ваші спеціальні уваги в листі. Певне будуть такі питання, які я зможу також у листі-відповіді з'ясувати, бо в передмові багато зосталося нез'ясоване,— мене дуже стіснили в розмірі передмови. Я дуже шкодую post factum, що не додержував ритмічної систематизації в упорядкуванні мелодій; друкуючи їх, я був певен, що будуть надруковані і студії над ними, і тоді ця вада буде усунена, але це не здійснилося. Деякі мої студії над ритмікою має тепер надрукувати «Музичне Т-во ім. Леонтовича» і вже дещо надрукувало в своїм часописі «Музика». Я Вам посилаю в цім листі відбитку з першої надрукованої студійки, а за кілька днів само Т-во пішле Вам перші два числа самого часопису (тоді й я додам примірник своєї брошури про Лисенка). Відбитки з моїх студій мають бути згодом зброшуровані в окрему книжечку, тому на відбитках викидається з складби моє прізвище. Не може бути надрукована при нинішніх умовах моя більша студія «Пентатоніка в піснях слов'янських народів», що мусить зайняти по всіх можливих скороченнях не менш, як 8 аркушів друку і потрібує подання 150—200 нотних прикладів. Також нема надії надрукувати меншу розвідку «Музика волзьких народів» (тобто, мордви, чувашів і т. д.), бо ця тема нашим видавцям здається зовсім неінтересна; хіба що перекласти цю студію на російську мову і післати до Москви. До речі, знайомі музиканти намовляли мене поїхати в Москву, щоб дати раду скупченим там муз[ично]-етногр[афічним] матеріалам, бо кажуть, що після смерті Янчука, Ліньової і Маслова там нема тямущих людей, і, напр., головою Муз[ично]-Етнограф[ічної] Комісії тепер Кастальський (!). Сподіваюся швидко випустити детальну програму до студіювання кобзарства і лірництва, розміром 2 друк[овані] аркуші, але надрукувати її не можна через брак коштів, отже вона піде на ротаторі, коли це тепер буде технічно можливе. Для моєї брошури про Лисенка, що я послав Етн[ографічній] Комісії, кошти я дістав поза Академією з великим персональним риском для себе. Дуже мені прикро, що я не можу нічого зробити, окрім програми для досліду дум: щоб вишукувати кобзарів і лірників, які знають думи, треба багато їздити, а на це нема ні грошей, ні здоров'я. Я хворію весь вік, а 1920, 1921 і перша половина 1922 року (т. є. поки почала надходити поміч через Американську організацію «АРА») дуже ослабила мій організм через недоїдання. Багато я втратив здоров'я і видаючи свій збірник мелодій — треба було надлюдських зусиль, щоб це виконати в найгірший час. Тоді була така система, що за друкування не платилося, але треба було багато клопоту, щоб рада нар[одного] господарства признала це видання потрібним; робітники діставали своє утримання незалежно від підрахування кількості зробленої роботи — так, як урядовцеві, отже, щоб робота посувалася, треба було самому кілька місяців по кілька годин працювати в друкарні (це було мені дозволено тоді) і часто працювати по ночах, бо часто електричний ток машинам давався тільки вночі. Тепер друкарні працюють дуже справно, але треба платити, а що ніяких надій на такі гроші нема, то нові зібрані матеріали (знову до 600 мелодій) так і зостануться невидані. 1917/8 року я видав 225 мелодій, записаний від Лесі, і послав той збірник і Вам, і В. Гнатюкові, і Науковому Товариству, але не маю відомостів, чи збірник одержаний (він був у 2 части-

нах, в першій 122 мел[одій] і в другій 113). Коли не одержали, то пошлю ще тепер. В хроніці Наукового Т-ва, де перечислено дари бібліотеці за ці роки, за той збірник не згадано. Там були мелодії з текстами, і показано паралелі. До пісні про кровосумішку була додана і студійка, але збірник складався тоді, як я жив у малім провінціальнім місті (Чигирині), де не було наукової бібліотеки, і тому студійка вийшла нікчемна; тепер я надіюся видати нову і на цю тему. До зібрання мелодій дум велика перешкода, що нема порядного фонографа і валків; всі мої зусилля і заклики зосталися марні. Хоч би пару нових діафрагм до апарату Coguet можна було здобути з-за кордону (Я орудую тепер найменшим з фонографів, які мав Оп. Сластіон,— він подарував його Музично-Етнографічному Кабінетові; інші фонографи стоять у нього без ужитку, бо він хворіє і вже не працює). Рік тому я просив представника українського «Внєшторгу» (зовнішньої торгівлі) у Варшаві купити хоч діафрагми, коли не фонограф, він обіцяв, але потім сказав, що в Варшаві не знайшлося діафрагм, що він доручив комусь купити їх у Германії, та й так і досі. Просив я і інших, хто їздив за кордон купувати технічні та медичні приладдя, та й вони не схотіли витрачати час на це. Нікому ця справа не лежить на серці. Проте я гадаю, що якби хто з заінтересованих купив діафрагми і валки, то «Внєшторг» переслав би сюди. Тепер окремого українського «Внєшторгу» нема і той, що був представником його, тепер є помішником представника російського «Внєшторгу» у Варшаві ж таки.

З листа В. Гнатюка знаю, що Ви маєте невидану збірку мелодій з Лемківщини та Закарпаття. Чи є між ними мелодії «царинних пісень»? Я ніде не бачив ні одної мелодії до них. Так само прогалиною мені здається, що нема мелодій «дуди» (у нас уже дуди ніде немає) і інструм[ентального] супроводу галицьких лірників. Я був би Вам дуже вдячний, якби Ви написали мені про стан Вашого здоров'я, про Ваші невидані праці і дальші плани. Я тут одним-один в муз[ичному] фольклорі; навіть таких записувачів, які б хоч трохи щось читали з музикознавства, нема, ні з ким порадитися, поділитися думками. Це так тяжко, що я не можу не мріяти (хоч і знаю, що це неможливо) про те, щоб переїхати до вас і працювати під Вашим керівництвом. Правда, мій обов'язок зоставатися тут ради лівобережних дум, але коли все одно з того нічого не виходить, то хоч би Вам допомагав.

Від щирого серця зичу Вам здоров'я і всього доброго.

З найглибшою пошаною

К. Квітка.

11/VI.1923 [р.]
Київ. Мала Підвальна 29—5.

Будьте ласкаві прислати для Музично-Етнограф[ічного] Кабінету при Академії Наук Вашу фотографічну карточку, щоб можна було, збільшивши її, повісити на стіні; коли є мальований портрет, то бажана була б фотографія з портрету також.

P. S. Друга моя студійка, яку почало друкувати Музичне Т[оварист]во ім. Леонтовича, присвячена тому манірові композиції, який Wollner називає Motivverdoppelung *. Я простежив коло 50 ритмічних схем, збудованих

* Подвоєння мотивів (нім.). Стаття К. Квітки називається «Пісенні форми з удвоє збільшеними ритмічними групами».— *Ред.*

на цім принципі, в піснях моравських, польських і укр[аїнських] (переважно галицьких). Коли цей манір є звичайний в піснях моравських і галицьких, то очевидно він повинен бути звичайний і в словацьких, але в Київі нема ні видання «Slovenske zpevy», ні якого іншого зб[ірника] словацьких пісень, і це дуже зле відіб'ється на вартості моєї студії. Я писав до Чеської Академії, і дістав відповідь за підписом самого президента — висока честь, але краще було б, якби він замість того, щоб дати мені уривкові відомості, які він сам мав, справив би мене до відповідного спеціаліста, щоб я міг з ним далі листуватися в муз[ично]-етногр[афічних] справах. З рецензії на розвідку Д. Христова про болгарську ритміку, надрукованої в № 4 часопису «Slavia», довідуюся, що L. Kuba ще живий, але чи він у Празі, чи десь інде, не знаю, а головне — він мусить бути вже в такім віці, що навряд чи виявляє рухливість і активність, між іншим, і що рецензію він написав аж через 10 літ по виході праці Христова. Відомі мені праці Куби не імпонують, і з усієї літератури, яку можна мати в Київі, я не знаю нічого окрім Вашої «Ритміки», що можна було б вважати за основу для порівняннавчого студіювання музики слов'янських народів. В своїх лекціях (на Етногр[афічному] Відділі Археолог[ічного] Інституту і п.) я все вношу корективи до Сокальського в мелодиці, але щодо ритміки, то просто відсилаю слухачів до Вашої праці, говорячи, що цій праці я обов'язаний усім і не маю до неї жодних заперечень щодо аналізи укр[аїнської] ритміки. Мої ритм[ічні] студії є тільки дрібні доповнення, але таких доповнень напевне у Вас тепер у рукопису є багато, і я, може, роблю те, що було зроблене, тільки не надруковане.

Лекції, про які я згадав, жодного скутку не дають, і ніхто з слухачів нічого не читає. Щодо старших, то примірник «Ритміки», що Ви переслали Лисенкові, зостався по його смерті нерозрізаним, і навіть Д. Ревуцький признався, що не міг її прочитати. От в якім осередку приходиться жити.

[На початку листа помітка]: «Д[окто]рові Ф. Колессі».

№ 10

Високоповажний Пане Докторе!

Сердечно дякую Вам за Ваш теплий лист, що дав мені найбільше свято в моїм житті. Але це свято було невеселе, бо тяжко було довідатися про лихий стан Вашого здоров'я. Які муки дає неврастенія і безсонність, може розуміти тільки той, хто сам хворіє. Я маю це саме нещастя з 16-го року життя і цілими роками уживав наркотиків, отже поки мусів служити для заробітку, то зовсім не мав сили для наукової праці. Тому я цілою істотою спочуваю, читаючи Ваші слова, що Ваші статті виходять коштом Вашого здоров'я, Вашого найбільшого зусилля. А ще тяжче, як такою ціною досягається тільки те, що є рукопис, який невідомо коли, чи буде надрукований. З тих готових Ваших праць, які Ви перечислили, одну, може б, удалося надрукувати тут — це збірник інструментальних мелодій. В плані видань Київської Філії Укр[аїнського] Державного Видавництва є одно місце для збірника нар[одних] мелодій, яке запропоновано мені заповнити, і я з най-

більшою радістю поставив би на це місце Ваш збірник, якби Ви згодилися. В виданнях Академії нема надії щось такого умістити. Тепер уже поштові зносини остільки налагодилися, що можна б і коректуру Вам вислати, що ж до самого рукопису, то, може, обачніше було б вислати його з Праги, бо відтіль все акуратніше доходить. Так само певніше було б вислати Ваші друковані праці, які Ви ласкаво заміряєте мені вислати, але в останні часи взагалі трудності бувають тільки з більшими книжковими посилками, а окремі книжки рекомендованими бандеролями доходять акуратно. Я вже мав приємність ознайомитися в Академії з Вашими останніми працями, але додому там книжок не дають навіть мені, тим часом вони повинні бути в числі настільних книг і потрібні щодня і щоминути. З приводу «Наверствовання» я одважуся на маленьку увагу: мелодія «Благослови, мати» з зб[ірника] Рубця, яку Ви подаєте там в числі прикладів, походить з Стародубського повіту, отже, не з української етнічної облади.

Складаючи Вам найщирішу подяку за бажання вислати мені Ваші праці, я прошу ще при нагоді розстаратися за видання, якого нема жодного примірника в цілому Києві. Це — збірники Бажанського (є тільки його дві, так мовити, теоретичні статті). Я знаю, їх репутація дуже низька (хоч автор статті про галицьку нар[одну] музику в «Oesterreich im Wort und Bild» — противної думки), але хоч один примірник у Києві повинен бути. Так само тільки при нагоді я зможу роздобути Вам І том Київського «Етн[ографічного] Зб[ірника]», бо його нема ні в продажі, ні в Академії, до якої перейшло майно Укр[аїнського] Наук[ового] Т[оварист]ва. Онищук шукав цю книжку кілька літ і випадково здобув дорогою міни за іншу книжку від приватної особи.

З того приводу, що обставини не дозволяють не тільки опублікувати, але навіть надати закінчену форму в рукопису всім тим ідеям, які породжуються при студіюванні. Я дозволю собі висловити побажання, щоб Ви в першу чергу пускали праці чисто музичного характеру, бо над поетичною стороною народної пісні все ж працює трохи більше людей, і ті працівники, може, будуть прибувати і з-поміж молодіжі, а щодо музичної сторони, то, здається, нема ніякої надії на нових робітників; щоб з нашого боку було все зроблене для їх виховання, то треба якнайчастіше нагадувати людям в друку хоч маленькими працями і замітками про існування захоплюючеінтересних чисто музичних питань, про які вони і не підозрівають.

З приводу Ваших слів, що й Ви працюєте у Львові самітно, дозвольте поінтересуватися: чи є тепер у Львові проф[есор] консерваторії A. Chybiński, і чи національні відносини навіть між людьми науки так загострені, що роблять неможливим чисто наукове спілкування. В Києві, хоч є боротьба, але не так гостра, щоб було неприємно спеціалістам радитися між собою, і якби хоч між росіянами в Києві був такий, як Chybiński, я б почував себе далеко щасливішим. Питання про Ch[ybińskiego] мені дуже інтересне й для того, щоб знати, чи треба йому послати мої праці; дуже прошу дати мені в цім питанні матеріали як принципіального, так і персонального характеру, щоб мені не зробити фальшивого кроку.

Дуже мені шкода, що я не одержав Вашого листа, написаного після того, як я послав Вам збірник мелодій з голосу Лесі Українки; в тім листі певне були цінні уваги. Тепер мені досадно, що, готуючи той збірник в Чигирині (тепер це одно з наймізерніших міст, де нема, розуміється, ніякої наукової літератури), я не втримався від опублікування своїх думок з приводу

укр[аїнської] пісні про кровосумішку (коментар до № 107). Тепер я готую нову студійку про цю пісню, основану на широкім книжнім матеріалі, і ця студійка, певне, буде надрукована в № 4 «Музики».

Я вповні згоджуюся з Вашою увагою щодо відсутності доброї системи в II томі Етн[ографічного] Зб[ірника] Укр[аїнського] Наукового Т-ва і тепер шкодую, що не перевів поділу за ритмічними схемами, хоч і зостаюся з тією думкою, що цей поділ убиває те, що є в пісні найціннішого — її індивідуальний настрій. З цього погляду краще ніякої системи, ніж та, яка, ставлячи поруч пісні зовсім відмінного характеру, внушає людям, які самі їх не чули, уявлення про їх експресіональну спорідненість *. Поки ми не маємо термінів і графічних знаків для того, щоб дати поняття про експресію, це буде шкодити, але я признаю, що інакше не можна; особливо я тепер переконався в цім, як уже призабув порядок, в якім надруковано мелодії, і мені самому часом трудно відразу знайти потрібну мелодію; розуміється, при ритмічній систематизації цього не було б, бо ритмічні схеми всіх своїх пісень я пам'ятаю. Тільки я мав замір додати окрему табелю, де були б перечислені ритмічні схеми і №№ пісень до кожної схеми; табелі я не викінчив тому, що вияснилося, що на неї все одно не стане паперу, щоб видрукувати.

Щодо похоронних голосінь, то я їх не випустив з уваги, але не мав змоги записувати, бо для того треба бути в близьких зносинах з селянами і мати сміливішу вдачу, щоб добитися демонстрації голосіння до запису. Інших людей, що живуть довго на селах, я весь час прохаю записувати голосіння, але безрезультатно; сам я в протязі 25 літ збирання мелодій був на селі, зложивши до купи всі короткі пробування в різних місцях, тільки 6 місяців, на похороні в селі не трапилося ні разу бути. Маю замір згодом присвятити цілий рік життя збиранню голосінь і жебранок («прозьбувань» старців), бо вважаю це за першорядний матеріал. Тепер це буде легше, ніж у ті часи, коли я збирав мелодії, бо тоді взагалі збирання пісень було майже нелегальне заняття і не могло бути широкої помочи заляканої місцевої інтелігенції.

Вчора Муз[ичне] Т[оварист]во ім. Леонтовича асигнувало суму, рівну 12 $^1/_2$ доларам на закуплю німецької музично-наукової літератури. Мені б дуже хотілося, користуючись цим, спровадити для Т-ва «Sammelbände der Internationalen Musik-Gesellschaft», «Berichte über die Kongresse» і «Sammelblatter d[er] I[nternationalen] M[usik-]G[esellschaft]», але в каталогу німецької фірми зазначено, що «Sammelbände» не продаються, і ціна не визначена, бо видання було вираховане тільки на самих передплатників. Очевидно, треба якоїсь протекції, щоб одержати ці видання хоч би й за гроші, і я надіюся, що ті музичні діячі, які по ліквідації «I[nternationalen] Musikges[ellschaft]» заряджують рештками майна, не відмовлять дати по одному примірникові видань на цілу Україну; та не знаю, до кого й куди вдатися. Чи не можете щось порадити в цій справі?

Втішно, що в Ужгороді буде видано науковий збірник. Я хотів би післати до тамошньої бібліотеки свої друковані праці, та не знаю, які саме там є інституції, і якій з них найдоцільніше післати в дар ті праці.

---

* На полях листа К. Квітки проти останніх речень, де йдеться про поділ за ритмічними схемами, Ф. Колесса поставив знак питання. Очевидно, він не погоджувався з думкою Квітки.— *Ред.*

Щиро зичу Вам поліпшення здоров'я і обставин і дуже прошу писати мені частіше, аби не в ущерб Вашому відпочинку.

З найглибшим поважанням

К. Квітка.

31. VII. 1923 [р.]

№ 11

6. 11. 1923 р.

Високоповажний Докторе!

Вчора, повернувшися з шеститижневої етнографічної екскурсії по Чернігівщині, я застав Вашого листа з 30/IX. Дуже радий, що Ваше здоров'я поправилося. Дякую за поради щодо безсоння; певне, ще не раз у житті будуть часи з безсонням, але тепер після місячного відпочинку в Домі відпочинку учених під Києвом і екскурсії маю dilucidum inter-vallum *. Місяць відпочинку був у мене перший за останні 10 літ; і я жал[к]ую, що дозволив собі цей місяць, бо пізніше виявилося, що і екскурсія була більше відпочинком для мозку, ніж напруженням. Через несприятливі умови, на жаль, не випадкового характеру, записалося дуже мало — всього 120 мелодій. За 6 тижнів можна було б записати більше, не виїздячи з Києва, якби віддатися виключно вишукуванню співців і записуванню, відсунувши всі інші заняття. Вага зібраного матеріалу — не стільки в його оригінальності, скільки в більшій точності запису, головно в тім, що рівночасно записувала тексти міжнародною фонетичною транскрипцією співробітниця Академії лінгвістка О. Курило. В наших записах нема тих неясностів підтекстовання і строфування, яких так багато в давніших записах. Між іншим, я зробив три записи псальм від лірника — далеко точніші, ніж робив Демуцький, але супроводу ліри я не зміг записати, як не записали Демуцький і Лисенко. Валиків я пожал[к]ував на фонографичний знімок, бо маю до розпорядження тільки 40 валиків, і завжив ужити їх виключно на думи.

Щодо дум, які я спеціально розшукував під час цеї експедиції, переводячи на це найбільше часу, то всі вказівки, які я мав на Остерський і Чернігівський повіти, не потвердилися, а в Сосницькім я зробив два фонограф[ічні] знімки думи про втечу трьох братів з Озова (два варіанти), потративши на це 10 валиків; один знімок вийшов невдатний, бо маю дуже погані валики, а другий — добрий, тільки боюся, що на поворотній дорозі й ті валики відвологли, бо весь час були дощі, а возити їх довелося багато на конях.

Записано ще й великий шматок тексту думи про «козака Летягу» в тім самім районі, де її записував Куліш (Зб[ірник] Метлинського, стор. 377—385), той кобзар казав, що мелодії від свого вчителя не перейняв; на мою прозьбу пригадати хоч уривок, щоб дати поняття про характер, кобзарь почав підбирати музичні фрази, раз-у-раз міняючи мелодію (як він, зрештою, робив і співаючи думу про трьох братів), але зберігаючи ритмічну схему. Я вхопив ці варіації, хоч не певен того, що кобзарь дійсно пригадував, а не ім-

* Тут: світлий проміжок (лат.).— *Ред.*

провізував *. Коли надавати якусь вагу цим уривкам, то треба признати, що був і інший музичний стиль дум, окрім того, який з'ясувався в досі опублікованих записах. Існування такого стилю a priori треба було припустити на тій підставі, що жалібний характер того стилю дум, який дожив до наших часів, стилю спільного з прозьбуваннями і похоронними голосіннями, не погоджується з гумористичним елементом, сильним у думах про події 17 віку, а особливо в оцій думі про Ганджу Андибера, що силкувався пригадати сосницький кобзар Павло Кулик. Найхарактеристичніша особливість цих уривків — більша ритмічна виразність, що виступає особливо в наконечних фразах періодів; про ці наконечні фрази сам Кулик висловився так: «Тут Думенко (його вчитель) якось так «Господи, помилуй» зводив». Взагалі, коли кобзар був добросовісний і не дурив, отже, за цими фразами можна признати якусь традицію, то ця традиція іде вповні від духу «дяків-пиворізів». Посилаю Вам на нотнім клаптику копію запису. Повторення фрази «да не було ні якої» [не] обов'язкове, як пояснював Кулик, і всі подібні повторення залежали від того, чи Думенко хотів швидше переспівати думу, чи не спішив. Кулик признався, що раз чув цю думу і від Терешка Пархоменка, і додав, що нічого з того не перейняв, бо тоді був п'яний; цей додаток, можливо, був споводований тим, що Кулик знав про моє упередження проти Пархоменка, як кобзаря, що вчився з книжок і від київських інтелігентів. Щодо dis′ в варіації — треба пояснити, що приструнки бандури мали стрій d′ e′ fis′ gis′ a′ h′ cis″ d″ і т. д. (fis′ [і] qis′ трохи нижче від темперованих) **.

Веснянка «Благослови, мати» походить з Стародубського повіту: як зазначено у Рубця в «216 нар[одных] у[краинских] нап[евах]» (№ 10), і варіантів з українських місцевостів мені не трапилося; що ж до Стародубського пов[іту], то його, скільки мені відомо, ніхто навіть з українських лінгвістів не зачисляє до українських і не протестує проти карт акад[еміка] Карського, який включає його в цілості в білоруську територію; розвідку дав А. Марков в «Известиях отд[ела] р[усского] яз[ыка] и словесности И[мператорской] Академии Наук», том 15, кн[ига] I. Тепер Стародубський повіт разом з Мглинським, Суражським і Новозибковським виключено з Чернігівської губернії і з Української Республіки, а давніше вони офіціально причислялися разом з укр[аїнськими] повітами Черн[ігівської] губернії — до «Малороссии», мабуть, по традиції, бо вони входили у козацький устрій в 17—18 віках. Поміж людьми, що вродилися і живуть там, багато хто вважав себе і цілу тамошню людність за українців — такого погляду держався і Лесін батько, родом з Мглинського повіту, і поет Алексєй Толстой, але українці південних повітів Черн[ігівської] губ[ернії] завжди називали жителів північних повітів литвинами. Для розв'язання лінгвістичних питань суб'єктивний момент може бути положений в основу національних розграничень, але в етнографічних питаннях, мені здається, треба керуватися тільки об'єктивними відзнаками, головно язиковими.

Мені здається, що я послав Вам цілий збірник мелодій з голосу Лесі Українки. Може, тут — непорозуміння; збірник був виданий двома частинами: 1917 року I частина — №№ 1 — 122 (стор. 1—128), а 1918 року друга

* Ноти, які К. Квітка надіслав Ф. Колессі, див. після тексту цього листа.— *Ред.*

* У цьому місці Ф. Колесса приписав червоним олівцем: «Потвердження моїх записів».—*Ред.*

частина — №№ 123—225 (стор. 129—229), а для дарунків я казав зброшурувати обидві частини вкупі, тільки титульна картка зосталася одна, і вона заводить. Коли ж справді у Вас тільки перші 122 №№, то я пришлю Вам решту. Я дуже зрадів, що Ви знайшли час написати рецензії на мої праці. Тутешні рецензії були написані або зовсім некомпетентними авторами або мало компетентними. Тільки чи варті окремої рецензії ті дві ритмічні студії, що з'явилися в «Музиці» (до речі, чи Ви одержали № 3—5, де закінчена друга студія?). Це тільки початок майже виготованої праці, яка під спільним заголовком «Ритмічні паралелі в піснях сл[ов'янських] народів» має обняти ще огляд пісенних форм з приспівками і повтореннями (в межах семискладового віршу) і два зближення укр[аїнських] колядок з болг[арськими] і хорватськими мелодіями. Тільки для приміщення дальших студій треба шукати притулку, бо «Музика» не хоче далі давати місце моїм статтям, бо часопис дуже туго продається, і проводирям здається, що причина цього — надто сухі наукові статті, неінтересні широкій громаді. Дійсна причина — матеріальне становище того елемента людности, який міг купувати цей часопис.

Коли Ви в курсі справи про технічні вдосконалення фонографу, то дуже прошу не відмовити порадити, якої системи чи фірми апарат найкраще придався б і з якого депо можна б спровадити фонограф або хоч нові добрі мембрани і валки.

Прошу вибачити за lapsus, що трапився в однім з моїх попередніх листів: розуміється, прозьба була не за Ваш портрет, а за фотографічну картку, і знов таки ця справа не перестає мене хвилювати. Може, в якім виданні був поданий Ваш правдивий портрет (підкреслюю: «правдивий», бо напр., портрет Лесі Українки, що подається в усіх виданнях, зовсім неправдивий — невдалий знімок, що зафіксував випадковий і нехарактеристичний вираз обличча, з яким я ні разу Лесі не бачив в натурі),— то ми його збільшимо і повісимо в Академії і Т[оварист]ві ім. Леонтовича.

Готую 2 число «Повідомлень Муз[ично]-Етн[ографічного] Кабінету», в якім подам кілька двоголосих записів і коротеньку передмову, в якій будуть додатки до міркувань про многоголосість, уміщених в рефераті про Лисенка. Хочеться тим способом познайомити нашу публіку по цей бік кордону з даними, які містяться у Wallaschek'а, „Anf[änge] d[er] Tonkunst" і Stumpf'а, „Die Anf[änge] d[er] Musik», нові книжки лише недавно мені вдалося одержати з-за кордону, а перед тим ніде і ні в кого у Києві їх не було. Bericht üb[er] III Kongress, де реферат Горнбостеля про поліфонію, досі не вдалося дістати. Мені весь час ніяково, що приходиться в такім пізнім віці вчитися і вчити інших, та що робити, коли по цей бік кордону нікого нема, щоб на його здати цю справу, і самому відійти на ролю тільки збирача. Життя пройшло в боротьбі з хворобою моєю і близьких, не було ні часу, ні сили, ні грошевих засобів, щоб знайомитися з здобутками нашої науки зараз, по їх опублікуванні.

Якої Ви думки про те, як краще визначати підвищені і понижені тони, чи знаками Горнбостеля «+» і «—», чи, як я досі робив за Тезавровським, «/» і « »? Ці останні знаки мають у Горнбостеля інше значення, але мені вони видаються кращі для підвищення і пониження менш, ніж на 1/2 тона, ніж знаки «+» і «—», бо знак «—» традиційно уживається в ритмічнім значенні, і як інакше визначати ритмічні відступлення, я не знаю. Властиво, в звичайнім нотнім письмі «—» визначає ніби не відступлення, не видержання трохи над міру, а видержання в повній мірі, проте надання цьому знакові

того значення, яке я надаю за Тезавровським, не викличе непорозуміння навіть у тих, хто, не знаючи укр[аїнської] мови, не прочитає моїх приміток.

Від серця зичу Вам здоров'я і всього доброго. З найглибшою пошаною і відданістю

К. Квітка.

 *

№ 12

Високоповажний Пане Докторе!

Складаю Вам глибоку подяку за Ваші дві праці — про генезу у[країнських] нар[одних] дум і про вагу студіювання нар[одної] словесності, що я одержав в скорім часі по висланні, дарма, що вони були послані поштою нерекомендованою бандероллю. Дуже втішно, що вже можливий обмін

---

* Кобзарь Павло Кулик, Сосницького повіту
Полем Чигиринським, шляхом Колеїнським туда проежджав козак Летяга, он убрани, була в його шапка бирка, зверху дірка, шовком пошита, ветром пудбита,— да не було неякої, да не було неякої. Свита рогозина, поясина валовина, чоботи юхтові. Вар. 1 Полем Чигиринським, шляхом Колеїнським Вар. 1 Полем Чигиринським, шляхом Колеїнським Вар. 2 козак Летяга Вар. 3 шапка бирка, зверху дірка, шовком пошита, ветром пудбита Вар. 4 да не було неякої Вар. 5 Вар. 6 чоботи юхтові

науковими працями. Я дуже прошу прислати також відбитки «Варіантів мелодій дум» і «Наверствованя», бо такі речі при роботі треба завжди мати під рукою, а той том «Записок», де було надруковане «Наверствованє і характ[еристичні] признаки укр[аїнських] нар[одних] мелодій» навіть зовсім не видається додому з Академії. Також повторюю — не до Вас спеціально, а до Наукового Товариства ім. Шевченка — прозьбу вислати мені праці Бажанського і брошуру Ємця про кобзарів, видану в Берліні — вона, мабуть, є в складі і в книгарні Наук[ового] Т-ва. Там мусить бути покажчик літератури про кобзарів, а я зладив велику програму до досліду побуту і творчості кобзарів і лірників, і її друкування затримується тому, що боюся, щоб не пропустити чого важливого з літератури. В. Гнатюк рекомендував звернутися до З. Кузелі, але це зовсім незручно і рисковано, бо він занімається не виключно наукою. І тому київського «Етнограф[ічного] Збірника» досі мені не вдалося добути для Вас; по моїй прозьбі В. Верховинець дав відбитку своєї праці, що там друкувалася, і я Вам її посилаю. Увага Ваша («Генеза» стор. 16), «тепер думи заховалися лиш у трьох лівобережних губерніях», знов гостро нагадала мені про потребу зробити фонографічні знімки з правобережних дум, бо я маю найпевніші відомості, що дума про Коновченка ще співається на Поділлі, і навіть у Києві; чув її уривок від лірника з Уманського повіту, але з такими валками, які я тут маю, нічого не зробиш (чи Ви дістали мого листа, де я писав про результати етнографічної екскурсії на Чернігівщину?).

Я, розуміється, нетерпляче дожидаюся Ваших рецензій на мої праці, але думаю, що книжка Літературно-наукового Вісника може дійти тільки на Академію, на мою приватну адресу не дійде, а що мені треба мати цю рецензію в своїй власній бібліотеці, то дуже прошу прислати коректурну відбитку хоч би в конверті. Між іншим, в моїм збірнику мелодій 1922 року я завважив важливу невиправлену помилку: в пісні № 206 перед третім c̲″ треба ♮ я його пропустив тому, що спочатку перший вірш був поділений на два 3/4 такта, отже, тоді третє c̲″ приходилося в другім такті і ♮ був непотрібний. Відсутність цього ♮ може дати підставу до висновків про орієнтальну збільшену секунду, і тому я дуже прошу поправити це у тім примірникові, що в бібліотеці Наукового Т-ва.

Тепер я працюю над темою: «Повторення трискладової групи в піснях слов[янських] народів» («А ми просо сіяли, сіяли» і т. д.). Студія буде друкуватися в 5 книзі «Записок Історико-Філологічного Відділу У[країнської] Академії Наук». Боюся, чи не упустив я якоїсь нової важливої праці по слов'янській ритміці. 4 число «Slavia» з рецензією Куби на студію Христова, друковану ще 1913 року, мене було заспокоїло, але ж Куба, можливо, й не стежить за новою літературою взагалі, а на студію Христова обізвався pro domo sua *. Крім того, мене турбує, що після 4 числа «Sl[avia]» сюди не приходить. Невже вона закрилася? По чім тоді стежити за славістичною літературою? Невже Загребська Ака[демія] нічого тепер не видає? Щодо загальної ритмології, я спровадив для Т[оварист]ва ім. Леонтовича книгу Wiehmayer'a „Rhytmik u[nd] Metrik", видану 1917 року, але вона мене не задовольняє, бо рутинна і нічого не дає для дослідника народної музики. Чи не дав яких оригінальних поглядів Людкевич у своїм курсі теорії музики, що вийшов у Коломиї, як відомо з часописів? Цього можна було б сподіватися.

* Буквально — для власного дому, тобто для себе (лат.).— *Ред.*

Коли так, то я напружу всі свої матеріальні ресурси, щоб цю книгу добути. Сам Людкевич не обізвався на мої обидві посилки моїх праць. Прошу не відмовити передати листа В. Гнатюкові. Чи Ви одержали № 3—5 «Музики»? Як Ваше здоров'я? Моє — зле.

Прийміть мої добрі побажання. Глибоко відданий Вам

К. Квітка.

9/XII. 1923 [р.]

№ 13

27.03.1924 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Я не писав так довго тому, що звичайний зимовий занепад здоров'я сього року такий великий, що став майже зовсім нездатний до праці і мусів обмежитися тільки мінімумом читання та писання. За цей час я одержав всі Ваші праці, про які Ви повідомляли в листах, а також книжку Ємця про кобзарів, і за все складаю Вам глибоку, зворушену подяку. Чи Ви одержали від мене «Історію музики» М. Грінченка? Не одержав я праць А. Хибінського, про вислання яких він писав: при нагоді дуже прошу пояснити йому причину, з якої я мусів перервати листування. Сподіваюся, що весною прибуде сили. Така об'єктивна ознака виснаження, як хитання майже всіх зубів, є тепер дуже розпросторена між інтелігентами, як свідчать дантисти, що пояснюють це голодуванням минулих літ.

Тепер маю до Вас, також до в[исоко] п[оважного] В. Гнатюка і Й. Роздольського велику прозьбу переглянути закінчення моєї «Програми до досліду побуту й діяльності професіональних народних музикантів та співців», що я посилаю [10]. Початок програми, присвячений кобзарям та лірникам, вже здано до друку (як вип. 2, т. XIII, «Збірника Іст[орично]-Філ[ологічного] Відд[ілу] Академії»), але поки прийде до тої частини, що я посилаю, то Ваші уваги і доповнення могли б надійти (самого тексту можна не вертати, щоб не витрачати на переслання важкого листа). Я певен, що Ви всі не пожалуєте часу на цю річ, бо незвичайно важливо, щоб програма була повніша. Про Ваші доповнення, звичайно, буде згадано або в передмові, або в самім титулі програми в залежності від їх кількості. Зичу вам здоров'я, вітаю В. Гн[атюка] і Й. Розд[ольського] і зостаюся з повсякчасною до Вас глибокою пошаною і відданістю.

К. Квітка.

№ 14

14.06.1924 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Складаю Вам найглибшу подяку за працю над переглядом моєї програми і прошу передати таку ж подяку [...] * В. Гнатюкові. Ваші цінні уваги послужать мені, [коли] дійде черга до загальної програми по музичній ет[нографії]. До неї я маю вже чимало матеріалу, і там має [бути] також розділ, присвячений інструментам.

Також сердечно дякую за Ваші збірки мелодій з Закарпатської України (одна гармонізована) і дві книжки П. Бажанського. Щодо останніх, то я дуже шкодую, що, мабуть, неясно написав Вам про потребу: мені потрібні, власне, не ці видання, а 4000 мелодій, що записав П. Бажанський. Про них згадує сам Баж[анський] в списку своїх праць, згадує С. Людкевич в прим[ітці] на стор. 177 I тому свого збірника мелодій, і — з великою похвалою — автор статті про гал[ицьку] музику в виданні «Öesterreich im Wort und Bild». Ще мушу потурбувати прозьбою прислати мені працю Н. Windakiewiczowej: «Studja nad wierszem i zwrotką poezji polskiej ludowej» (відбитка з «Rozpraw wydziału filol[ogicznego] Akademji Um[iejętności] w Kr[akowie]», T. LIII). З Польщі незвичайно важко виписувати книжки,— важче, ніж з Германії; півроку тому я виписав цю книжку разом [з] книгою Losia: «Wiersze polskie w jich dziejowym rozwoju» і оце [...] цими днями одержав останню річ, а першої не прислано [без] пояснення причин. Посилаю Вам книжку Фінагіна про рос[ійську] нар[одну] [пісню] і Кастальського про рос[ійське] нар[одне] многоголосся, а також мої рецензії, написані давно на велику прозьбу редакції «Музики», а [над]руковані недавно в моїй відсутності і з великими помилками. Я їздив на Поділля, де, між іншим, записав інтересні молдавські колядки. Чи не написали б Ви рецензії на Кастальського? Я не вважаю себе вповні компетентним у тій справі, та й не маю сили на якусь поважнішу роботу, навіть на нові рецензії.

На Україні ніяких книжок з обсягу музикознавства не вийшло. Видавництво Академії провадить одноособово і автократично А. Кримський, котрий не має інтересу до музики, і тому мені досі нічого в виданнях Академії не вдалося вмістити; 1-е повідомлення Муз[ично]-Етн[ографічного] Кабінету вийшло на сторонні кошти, а не на академічні.

Сердечно бажаю Вам здоров'я і доброго літнього відпочинку.

З глибоким поважанням відданий Вам

К. Квітка.

P. S. В останню хвилину приїхав мій помічник по Муз[ично]-Етногр[афічному] Кабінету Михайло Гайдай і привіз перший запис рецитації думи про Коновченка з Правобережжя, власне, з Житомирського повіту. За який місяць ми з ним разом поїдемо на Волинь і Поділля по думи — це вже з руки М. Грушевського. Він має надію видати корпус дум з III томів, і один

* Квадратні дужки вжито в місцях, де обірвано край оригіналу листа.— *Ред.*

том має бути присвячений музиці. Отже, коли Ви будете ласкаві взяти на себе цей том, я Вам перешлю всі дотичні матеріали з Муз[ично]-Етногр[афічного] Кабінету.

З поважних причин я Вам посилаю не цілий № «Музики», а тільки вирізку. Почуваю себе обов'язаним обговорити Ваші останні праці у наших виданнях, але написати грунтовні рецензії не маю духу; я все почуваю себе не більше, як Вашим учеником (на жаль — позаочним), ні в чім грунтовнім і принципіальнім не розходжуся з Вами і хіба що міг би додати там або сям якісь дрібниці, що випадково десь вичитав. Мої уваги найкраще буде, коли я просто пошлю Вам у писанім виді, а тоді вже, як Ви зважите, що потрібно їх надрукувати, то пристрою їх до друку.

№ 15

Високоповажний Пане Докторе!

Складаю Вам щиру подяку за ласкаве прислання 6 і 8—10 сотень мелодій Бажанського,— я їх одержав цими днями в Музичнім Товаристві ім. Леонтовича, бо Ви, мабуть, помилившися, заадресували мені на Вел[ику] Підвальну 15, де міститься Т[оварист]во. Коли ж Ви заадресували тим, що згубили мою адресу, то прошу дуже прийняти до відома: Мала Підвальна 29—5.

Дуже прошу також повідомити мене, яких книжок тутешнього видання Ви потребуєте, щоб я міг Вам вислати на заміну. Збірник Бажанського, в усякім разі, показує, як багато можна було б інтересного записати в Галичині, коли б вдруге записувати, як слід, те, що він записував по-своєму. Мабуть, у Вашій невидрукуваній збірці є багато з того, на що збірник Бажанського дає тільки, так мовити, натяки.

Не відмовте передати при нагоді д[обродієві] Й. Роздольському листа, що я прикладаю.

Від серця бажаю Вам здоров'я і зостаюся з глибоким поважанням відданий Вам

К. Квітка.

14.І.1925 [р.]

№ 16

16.10.1925 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Складаю Вам щиру подяку за останні листи з автобіографічними відомостями і за прислання відбитки Вашої розправи «З української музичної етнографії», також за прихильну оцінку моєї діяльності, подану в тій розправі. Направду, результати цеї діяльності зовсім невеликі до надзвичайної

витрати енергії, і ця витрата привела мене до такого стану, що його описувати було б і незручно, а характер цього стану можете собі уявити на підставі того факту, що я так довго Вам не писав і навіть допустив до того, що Ви вдруге мені написали про ті самі речі в певності, що Ваш передостанній лист не дійшов. Торішнього лікування стало на три місяці праці, далі наступило знесилення, з яким я й досі тягну; цього року я ще не відпочивав; їздив на Волинь працювати (зимою, в дуже тяжких умовах) та на Поділля; остання екскурсія була не вповні етнографічного характеру, бо найбільше я її використав для ознайомлення з книжками, які є в Вінницькій філії [?..] Бібліотеки України та в бібліотеці колишнього Кам'янецького університету, і яких нема в Києві (в Кам'янці, між іншим, находяться і всі 5 томів «Geschichte der Musik» Ambros'a).

Оброблення і друкування моїх праць посувається дуже помалу, почасти через околишні обставини, почасти через моє виснаження. Тому досі не виготуваний артикул про Ваше життя і діяльність, хоч він на першій черзі.

Я старався знайти для Вас хрестоматію Дорошкевича, та не вдалося,— видання давно розпродане і ніде у букіністів нема жодного примірника. Посилаю Вам Зб[ірник] Кримських пісень Кончевського — вибачте, що вилинялий від сонця: іншого в книгарні не було. Давнішої кримської збірки — Олесницького — не можна тепер дістати навіть у Москві в Лазаревськім Інституті східних язиків. Посилаю також свої останні праці.

Ви мене просили пояснити причину неприхильного відношення Української Академії до галичан; отже, на мій погляд У[країнська] Академія не є духовно об'єднана корпорація, яка б утворювала спільні принципи. Коли ту неприхильність виявляють деякі представники Академії, то хочби яка була їх велика роль і сила в Академії в даний момент, їх виступів не можна вважати за характеристикою для Академії взагалі і у всякім разі ті співробітники Академії, до яких я ближче стою ідеологічно, жодного упередження проти галичан не мають.

А з свого боку просив би Вас пояснити мені, коли це Вам відомо, чому високоповажний Й. Роздольський ні разу не обізвався на мої посилки і листи. Коли причина подібна до тої, з якої я неакуратно листуюся, то я дуже прошу не нагадувати йому і не турбувати; людина, що стільки пережила, як Й. Роздольський, має право на спокій. Але, може, він за щось гнівається на мене, і я міг би з'ясувати якесь непорозуміння.

М. Грушевський, здається, залишив замір видати том, присвячений музиці дум; у всякому разі я за цю тему не візьмуся ніколи, бо за свій вік, навіть коли здоров'я поправиться, не викінчу й так тем, що до них маю сказати щось своє і вже зібрав матеріали.

В тих рядках, що Ви присвятили в Ваших останніх листах Гончаренковому інструментальному супроводові, нема відповіді на питання, які породили мій сумнів: яким технічним способом Гончаренко міг виконувати падучі пасажі, що, переходячи через $\underline{d}$ спускалися поступцем до $\underline{a}$; яким способом він міг давати сполучення $\genfrac{}{}{0pt}{}{e}{d}$ і $\genfrac{}{}{0pt}{}{\overline{h}}{e}$, якщо йому було потрібно строїти найнижчу струну на $\underline{G}$, хоч цей тон в записі супроводу до думи не трапляється, і чому він замість того не настроїв якоїсь струни на $\underline{e}$, хоч цей тон у записі часто здибається. Тільки я дуже прошу не спішитися, не томитися і не витрачати часу поза чергою Ваших власних занять, щоб з'ясувати ці питання, бо ця справа нині не актуальна і, здається, подібні питання, окрім нас двох, тепер нікого не інтересують. Особливо я був би зажурений, якби

Ви для заспокоєння моїх питань переслуховували тепер наново фонограми, бо кожне з'ужиткування псує їх, і було б бажано не зачіпати їх аж поки не буде змоги зробити з них копії з твердішого матеріалу.

Прошу прийняти мої найкращі зичення і вирази моєї найщирішої приязні і відданості.

К. Квітка.

P. S. Рецензія акад[еміка] Перетца на Вашу працю, виходить, була тільки усна; посилаю вирізку з газети, де про це вміщено звістку.

№ 17

12.11.1925 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Аж сьогодні вдалося, нарешті, вислати Вам мої сьогорічні праці, хоч я мав це зробити рівночасно з моїм останнім листом. Сталося так тому, що тільки сьогодні я дістав дозвіл; Академія, допомагаючи мені здобути цей дозвіл, задовго тягла справу. Тепер настала полегкість у посиланні за кордон, бо друки, видані після 1918 року, вже можна посилати без дозволу, але як на відбитках не зазначено року видання, то дозвіл потрібний. Недавно я Вам послав без дозволу «Песни Крыма» Кончевского; це була перша спроба; чи Ви ж дістали це видання?

Через запізнення я мав змогу додати до посилки I кн. «Етнографічного Вісника», що тільки вчора вийшов з друку. Цю книжку презентує Вам наша Етнографічна Комісія. Книжку зложено виключно київськими силами, бо обставини зложилися так, що треба було зразу, як [несподіваною] з'явилася змога видати її, так і приступити до друку, отже, не було часу запросити авторів з інших міст. Нині я з доручення редакції «Етнографічного Вісника» удаюся до Вас з уклінною прозьбою взяти участь у цьому органі; коли на другу книжку нема у Вас готової студії до друку, то, може, надішлете до неї хоч яку замітку з матеріалами, а на третю книжку будемо сподіватися обробленої студії, або викладу Ваших спостережень над народним музичним життям, або що В. Гнатюкові буде окремий лист від редакції з запрошенням, але й зараз прошу Вас при нагоді передати йому про це, щоб він мав більше часу обмірковувати справу. Прошу також передати В. Гнатюкові мій щирий привіт.

Д. Дорошкевич так і не найшов у себе примірника хрестоматії для Вас; пропонує примірник свого підручника, коли Вам потрібно; в букіністів хрестоматії нема.

Я звідався в Муз[ичному] Т-ві ім. Леонтовича, чи посилають Вам «Музику»; кажуть, що послали за цей рік, починаючи від 4 числа, і коли дістануть від Вас звістку про одержання, то пришлють і попередні числа.

До своїх праць хочу пояснити, по-перве, що в виданнях Академії (Записки Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу» і «Етнограф[ічний] Вісник») стиль деспотично змінюється з доручення Кримського так, щоб підгонити все під стиль його самого; це робиться навіть після останньої авторової

коректури і незалежно від редакції окремої колегії, як в «Етногр[афічному] Віснику» (про це я мушу попередити Вас і наших закордонних авторів; коли ми тут, на місці, не можемо оборонити право на свій стиль, то вам буде ще трудніше); по-друге, що в статті «Потреби в справі дослідження нар[одної] музики» я з тактичних причин не дуже підкреслював великість Вашої роботи щодо фонографування наддніпрянських мелодій, бо якби підкреслити, то була б небезпека, що буде признано, що зроблено вже досить, і дальші матеріальні субсидії на фонографування зайві. Втім, моя стаття викликала тільки принципіальне й моральне співчуття, а на збільшення матеріальних засобів не вплинула.

Я досі не маю платного помішника, навіть до фізичної роботи — мушу сам ходити на пошту, носити фонограф і т. п. На операційні видатки я дістав за цей рік тільки 27 карб., в тім числі 15 на полагодження фонографу і 12 за його приставку з-за кордону. Самий фонограф на 60 % оплатив я з своїх засобів, а дістаю платні значно менше, ніж ті, що керують в Академії іншими галузями досліду, ще й мушу велику частину своєї платні витрачати на купування закордонних книжок; німецькі книжки тепер коштують шалено дорого. Все в цілому спричиняє депресію, і часом здається, що досить уже цього донкихотування.

Сьогодні я взявся за чергове писання — до статті про Ваше життя і діяльність (має бути надрукована в «Музиці»). Мені досадно, що тут за Вас майже ніхто не знає, особливо молодше покоління, а в старшім поколінні звичайно змішують Вас з Вашим братом Олександром. Я знову прошу Вас не відмовити дозволити надрукувати біографічні дані, що Ви прислали, і не можу з Вами згодитися, що це передчасне. Цей опис життєвого шляху закордонного вченого буде мати й виховавче значення для тутешніх людей, бо вони, особливо молодші, не мають і поняття про всякі «ригорози», потрібні на Заході для того, щоб досягти тих «щаблів життя», які тут даються легко. Тепер я вдруге прошу Вашого дозволу поінформувати читачів про Ваші ще не опубліковані збірки. Коли причина того, що Ви вважаєте це за передчасне, лежить у можливості претензій Відня на те, що було зібрано з доручення і за підмогою давнього австрійського міністерства освіти, то, мабуть, ця небезпека вже минула, бо в своїм огляді чеської етнографії Horak вже трактував цю справу зовсім відверто («Revue des études slaves»). У всякім разі, я пришлю рукопис своєї статті про Вас Вам на перегляд і буду просити поправити можливі недокладності, а також дати потрібні доповнення і при потребі зовсім змінити які місця. Я хотів би підкреслити важливий для науки факт одарованості цілої Вашої родини і для того просив би Вас дати мені такі відомості:

1) Чи родич Вам, і який саме родич славний тенор Менцінський (я десь давно читав його біографічний нарис, та тепер не можу розшукати того видання, і був би Вам дуже вдячний, якби Ви вказали мені на це видання. Тутешні люде не мають поняття про нього, а я не можу навіть пригадати його імення).

2) Чия дочка Любов Колесса, що про її успіхи як піаністки доводиться читати в закордонній пресі? Згадати про неї було б до речі,— адже сам Ріман у своїм словарі згадував іноді про дочок, які нічим не визначалися.

3) Не міг я тут також довідатися про дату народження Вашого брата Олександра. Для мене, властиво, важливо тільки, чи він старший за Вас, чи молодший.

Щодо Ваших творів, я дуже прошу пояснити мені такі пункти:

4) В моїх паперах є замітка «В'язанка лемківських співанок» у списку Ваших ранніх творів, але у Бережницького це не згадується; коли воно було видане?

5) На «Нашій думі» стоїть рік видання 1902, а в реєстрі Ваших праць, видрукованім на обгортці окремої відбитки студії «Про генезу укр[аїнських] нар[одних] дум» значиться, що «Наша дума» вийшла в світ 1903 року; але якби було справді так, то Ви в передмові до «Нашої думи» не назвали б збірки Івана Колесси рукописною, бо 1902 року вона була видрукована.

6) Де (в якім виданні) була видрукована Ваша розправа «До питання про укр[аїнський] муз[ичний] стиль»?

7) Чи в студії про віршову форму поезій Шашкевича (я її тут не можу знайти) є екскурси в обладу нар[одної] словесності (напр., порівняння з нар[одними] пісенними формами), а чи цю працю треба поставити вповні поза межами Ваших праць, дотичних нар[одній] словесності, і залучити її до чистих історико-літературних?

8) Чи в Вашій розправі «Das ukr[ainische] Volkslied» є щось нове в порівнянні з «Наверствованєм», а чи це інформаційна розправа для тих, хто не може пізнати Ваших праць в укр[аїнському] оригіналі?

9) Як я маю пояснити в своїй статті, що в «Ритміці укр[аїнських] нар[одних] пісень» не використано І-ї частини збірника Роздольського-Людкевича, що вийшла перед «Ритмікою»?

10) Якого року видані «Р[уські] нар[одні] пісні з Подкарпатскої Руси на мішаний хор»?

11) В бібліотеці Муз[ичного] Т[оварист]ва ім. Леонтовича мені вдалося побачити вип[уски] І, ІІ Ваших «Укр[аїнських] нар[одних] пісень в тригол[осному] укладі на жіночий хор»; прошу не відмовити повідомити, якого року вони видані, і чи не вийшли досі випуски III і IV, а також чи не вийшли Ваші композиції на слова Шевченка, про які оголошено на обгортці того видання; чи вони давно зложені, а чи недавно; чи є у Вас ще композиції невидруковані, власне, з приводу лихих обставин, а не з причини самокритики? Щодо вип[уску] І «Гаївок і веснянок», то я прошу цей випуск прислати й мені персонально. Я не збираю бібліотеки муз[ичних] творів і гармонізованих збірок, але в цім випуску є пісні, що вперше публікуються, Вашого власного запису, отже, такі видання мені потрібні до студій; в бібліотеці Т-ва Леонтовича рідко можна такі видання побачити, бо вони ходять по руках диригентів.

12) Який рік Ви вважаєте за початковий для Вашої муз[ично]-етн[ографічної] діяльності (коли Ви почали записувати мелодії?).

Взагалі дуже прошу Вас дати мені вказівки й пояснення, які Ви самі вважаєте за важливіші, щодо всіх сторін Вашої діяльності. Я сподіваюся, що редакція «Музики» не дуже буде мене обмежувати в розмірі статті про Вас. Я передав редакції «Музики» Вашу вказівку на давню фотографію, що була в «Арт[истичному] Віснику»; редакція принципіально не може передрукувати давньої фотографії і знову просить Вас прислати нову; коли до цього перешкода в матеріальних затрудненнях (я розумію, що в нинішній час це може бути не легка справа), то, може б, Т[овариство] Леонтовича могло компенсувати Вашу витрату?

Прошу вибачити, що завдаю Вам стільки роботи,— хотілося б, щоб стаття була вільна від помилок, яких так багато доводиться скрізь бачити,— навіть у словарі Рімана.

Я так досі не відпочивав і, мабуть, буду тягти отак через силу аж до прийдешнього літа.

Щиро стискаю Вашу руку, зичу здоров'я і зостаюся з глибокою до Вас пошаною і приязню

відданий Вам

К. Квітка.

№ 18

17.11.1925 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Вибачте, що я тепер так часто Вас турбую. У мене постали ще такі питання:

1) Чи Ваша давня «В'язанка лемківських співанок» основана на Ваших власних записах, і чи робили Ви тоді екскурсію на Лемківщину;

2) Який зміст «Вулиці» і «Квартетів» 1895 — 7 р.? Якого роду пісні було таки гармонізовано і з яких збірників їх узято — розуміється, без докладного перечислення;

3) В автобіографічних відомостях, що Ви подали, говориться про роки еміграції, отже, чи то була еміграція в дійснім розумінні, чи виїзд з причин евакуації Львова, тоді окупованого?

4) Як розуміти вираз «правопись автора» на обгортці видання «Пісні Подкарпатскої Руси»; чи Ви — прихильник етимологічного правопису (це питання, розуміється, ставити собі дозволяю вповні sine ira *), а коли ні, то чи вимагали того правопису в принципі самі «діловодчики», а вираз «правопись автора» стосується тільки до деталів, у яких Ви з ними розійшлися?

5) Як Ви вважаєте, чи доречна назва «Підкарпатська Русь» (чи вона має давню історичну традицію)? Мені здається нелогічним, що коли Карпати — гори, то Підгір'я має бути по цей бік хребта, а Підкарпаття — по той бік; я б уживав назви «Закарпаття»; я пробував зняти питання в колах нашої Академії, але, хоч назву «Підкарпаття» визнають, згоджуючися зо мною, за недосконалу, ні в кого нема охоти (навіть у директора комісії іст[орично]-географ[ічного] словаря) добре подумати над цим питанням і зробити заходи до того, щоб якась досконаліша назва авторитетом Академії була введена в ужиток;

6) Чи Ви їздили на Гуцульщину по мелодії, уміщені у Шухевича, чи записали їх від гуцулів, що приїздили в місце, де Ви жили? Чи й вокальні мелодії, там уміщені (коломийки, III, стор, 109; IV, стор. 181, 188, 198, 197) також Ви записали?

7) Які взагалі екскурсії Ви зробили, окрім тих, про які зазначено в літературі (на Полтавщину та на Закарпаття)?

8) Чи ті коломийки в зб[ірнику] Івана Колесси, що записані не з співу, записані з скрипки, чи з сопілки?

9) В Ваших автобіографічних відомостях говориться про Архів фонограм при Віденському університеті; чи там є другий Архів поруч з тим, що при Академії, а чи Ви мали на увазі Архів при Академії?

---

* Неупереджено (лат.).— *Ред.*

Посилаю щойно видрукований на машинці початок моєї статті з прозьбою подати поправки й уваги. Самого тексту не трудіться присилати назад, бо я залишив копії. Дальші аркуші буду посилати в мірі виготовлення.

Коли дістану від Вас звістку, що одержали «Песни Крыма», то пошлю Вам найновіше видання «Песни Востока»; саме тепер маю змогу це зробити тим, що дістав примірник, як авторський дарунок, від Пасхалова, отже, той примірник, що я вже перед тим мав, став мені зайвий.

З найглибшою пошаною

щиро Вам відданий

К. Квітка.

№ 19

31.12.1925 р.

Високоповажний Пане Докторе!

Я дуже вражений звісткою про Вашу хворобу, та міцно надіюся на те, що це минеться, і разом з привітанням з приводу Нового Року посилаю Вам сердечні побажання здоров'я й гаразду для Вас особисто та для Вашої родини. Я певен, що добра новина — з виданням Вашої давньої великої праці — добре вплине на стан Ваших нервів, а це завжди помагає організмові перемагати навіть органічні хвороби. До того ж знаю багато прикладів,— та й Ви, певне, знаєте їх немало,— що люде, які часто, іноді не перестаючи, хворіють, проте живуть і працюють дуже довго, маючи досить духових утіх і тільки утримуючися від деяких фізичних; розуміється, такі невеликі прикрості, як дієта, не зменшать Вам радостей життя, тільки ускладнять хатнє господарство. Дуже дякую, що навіть у таких обставинах спромоглися мені відповісти та прислати книжки *.

Мені дуже ніяково знову турбувати Вас своїми запитами, та я одважуся на це в твердій надії, що Ви не будете мучити себе відповідаючи, коли це буде над силу, а щиро і без церемонії відмовите в відповіді,— це мене, розуміється, зовсім не образить. Моя стаття за Вас уже здана до друку, та я надіюся, що друк затягнеться, і тому посилаю Вам рівночасно реком[ендованою] бандеролею копію рукопису (за винятком уже посланого початку, що я доповнив Вашими відомостями) з прозьбою, коли це не буде Вам важко, прислати свої уваги, коли там є недокладності.

Крім того, в процесі писання статті постали ще такі питання,— може, ще вдасться це доповнити перед виходом № «Музики» (грудневого за цей рік; відкладати статтю на новий рік не можна, бо «Музика» реформується і непевно, який вона матиме характер, чи придасться до нового надто популярного характеру ця стаття, а замірений паралельний науковий квартальник, хто знає, чи справді здійсниться). Дуже хотілося б, щоб стаття вийшла без недоглядів і могла б служити далі для інформацій, і тому я, хвилюючися, пишу цього листа, стоячи на пошті перед її закриттям (завт-

* Дуже мене втішило, що мої записи послужили до такого гарного педагогічного твору, як Ваш пісенник; я зовсім не вважаю, що Вам треба було витрачати час на запитування дозволу, бо на те ж ми й записуємо, щоб ці записи служили до різних потреб. Дякую, що Ви старанно зазначили джерело,— це зовсім не загальне правило в нашім побуті. Вибачте, що через пригоду, яку довго було б описувати, і неврастенічне ослаблення пам'яті я потурбував Вас з «Гаївками». Тепер і давній примірник знов у мене. Щира дяка!

ра вона буде зачинена), отже, прошу пробачити за форму й зміст листа. (Саму статтю тільки що скінчив диктувати машиністці та перевірив; незадоволений з неї і не міг краще написати, бо рівночасно писав дві інші статті, тепер дуже поспішаюся і маю в найкоротший термін обов'язково подати до різних видань ще чотири праці).

І. З огляду в Вашій розправі «Кілька слів про зб[ирання] і гармоніз[ування] [українських народних пісень]» видно, що найдавніша Ваша публікація «Вулиця» вийшла 1895 року; тоді нинішній рік є ювілейний; але в ст[атті] Бережницького згадується «На щедрий вечір» з 1893 року; отже, чи позаторік було в галицькій пресі згадано за цей ювілей? Який рік Ви самі вважаєте за початковий для Вашої діяльності?

II. Взагалі, чи була де,— чи з приводу ювілею, чи без приводу,— стаття про Вашу діяльність (окрім давньої в «Артист[ичному] Віснику»).

III. Які були наукові критичні рецензії на Ваші праці (позавтрьому шукатиму тут рецензію Хібінського в «Lud'і», хоч не знаю року і №, а «Przegląd Muzyczny» тут нема; про ці рецензії довідуюся, переглянувши Ваші давні листи, де точного зазначення №№ нема).

IV. Чи Ви ввесь час викладали в гімназіях літературу (як точно зветься придмет у Галичині), чи також інші предмети.

V. В якім саме томі «Записок» чи Ювілейного Збірника Наукового Т[оварист]ва ім. Шевч[енка] вийде в світ «З царини муз[ичної] етнографії» (цього тому в Києві ще нема).

VI. Які ще Ваші наукові доповіді зостаються недруковані (М. Грушевський згадує доповіді про закляття).

VII. Чи точні відомості в «Гуцульщині», що розграничують Ваші записи і записи д[окто]ра Людкевича.

VIII. В моїх книжках нахожу згадки про Ваші праці у Штумпфа, Ляха, Шюнемана; чи згадував де Горнбостель або ще хтось з чужоземних учених?

IX. «Військових квартетів», про які Ви згадуєте, я ніде не бачив, але прошу зараз не турбуватися їх присланням, бо це Вас втомить, а в моїй статті, як бачите, рецензій на музичні Ваші твори нема (я ніколи нічиїх муз[ичних] творів не рецензую, бо некомпетентний). Колись, як буде Вам легше, я буду Вас просити прислати мені те з Ваших творів муз[ичних] та наукових, чого в мене нема (це все дрібні]; я пришлю Вам список того, що є; тим часом я просив би тільки подати рік видання композиції «На музиці» і «Козаки в нар[одних] піснях». Коли б не затруднило прислати тепер брошури Ваші про Лисенка з 1903 р. і «До питання про укр[аїнський] муз[ичний] стиль» (їх у Києві ніде нема), то я був би дуже вдячний і, може, встиг би їх охарактеризувати, вставивши це в статтю.

X. Коли зфотографуватися Вам трудно через стан здоров'я, то прошу не турбуватися, коли ж перешкоджають витрати, зв'язані з хворобами, то прошу мати на увазі, що післязавтра я переведу через банк 15 долярів (раніше не можна, бо завтра зачинено) і прошу з цих грошей оплатити фотографію, всякі поштові видатки і, коли можна, працю машиністки, яка б передрукувала рецензію Хібінського в «Przegl[ąd] Muzyczny», чи, власне, ту частину рецензії, що містить власне оцінку та критику, а не саму інформацію, і інші рецензії, того варті. Решту дуже прошу вжити на Ваші потреби, зв'язані з хворобою, а взагалі згодитися на регулярну поміч, чим мене дуже зобов'язали б і дали довід щирих дружніх відносин. Я все одно частину свого заробітку тепер, коли цей заробіток підвищився, вживаю на потреби науки

в тій або іншій формі, а тепер не знаю доцільнішого способу, як піддержати працездатність того, хто може дати нашій науці більше, ніж я. До того ж за статтю про Вас я маю одержати гонорар і не вважаю себе в праві ним користуватися, бо час, ужитий на цю статтю, відобрано від праці для Академії, і вважаю, що вона мені оплачує всі ті години, які я віддаю науковим заняттям, а, з другої сторони, для цієї статті Ви потратили більше сили, ніж я, перемагаючи хворобу і відповідаючи на прозьби інформацій. Далі, здається, вдасться, нарешті, вибороти, що Академія даватиме на Муз[ично]-Етногр[афічний] Кабінет невеличкі суми на операційні видатки (окрім екскурсій); чи Ваш син, що слухає лекцій проф[есора] Неєдлі, був би прихильний і здатний до наукової роботи, чи він має потяг тільки до артистичної діяльності? В першім разі може б він міг для Академії за ремунерацію зладити, напр., історію ліри в Зах[ідній] Європі та у зах[ідних] слов'ян (до цієї теми тут нема літератури) або зложити реферат за мадярську нар[одну] музику? Може, Ви могли б предложити якусь іншу тему для нього?

Щодо систематизації лемківських пісень, то я боюся щось радити, не знаючи самого матеріалу, бо принципіально вважаю, що не може бути одного принципу раз на завжди апробованого для всякого роду збірок і що той або інший принцип може бути доцільніший в залежності від характеру зібраного матеріалу і особливостей місцевої нар[одної] музики. Уявляючи, що лемківські мелодії близькі до закарпатських, я вважаю, що Ваша традиційна система є найкраща, тільки такі оригінальні роди, досі невідомі з муз[ичної] сторони, як собіткові, треба б виділити в окрему групу. Щодо весільних, напр., пісень, то на мою думку такі весільні пісні, як характеристичні * українські, треба виділяти, а такі, напр., як чеські, не варто, бо вони не мають в собі специфічних прикмет.

Ритмічний принцип систематизації, що у Launis'a в «Lappische Juoigos-Melodien» мені здається за важкий. Чи Ви маєте там у Львові румунські збірники Bela Bartok'a? Там мелодичний принцип систематизації, за каденціями. Коли не маєте, і Вам це потрібно, я добуду ці збірники (одного в мене немає, а другого, що в виданнях Рум[унської] Академії в Києві немає) і я зреферую для Вас. Інших інтересних з погляду систематизації збірок не знаю.

Ще раз прошу вибачити за неохайність листа і найбільше — за моє запаморочення з I—II зшитками «Гаївок»; ласкаво присланий вдруге примірник я передав М. Грінченкові (він тепер ладить друге видання «Іст[орії] музики») і прошу Вашої санкції. Повторно дякую за лист і прислані збірники і бажаю здоров'я.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

P. S. На запрошення нового рос[ійського] журналу «Этнография» в Москві я написав туди огляд укр[аїнської] муз[ичної] етнографії за останні роки і дозволю собі вислати Вам копію рукопису — може, спростуєте або доповните щось в частині, що стосується Етн[ографічної] Комісії Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка, і я встигну в коректурі додати або поправити це.

---

* Так К. Квітка називає весільні обрядові мелодії, тобто групові, або «формульні», наспіви, які становлять обов'язкову частину весільної музики і несуть ритуальне навантаження.— *Ред.*

№ 20

3.01.1926 р.

Високоповажний Пане Докторе!

31 грудня я посилав Вам великого листа і продовження моєї статті про Вас (я після того трохи поправив її стиль, особливо в кінці) з уклінною прозьбою перечитати і виправити похибки та дати потрібні доповнення. Дозволю собі додати ще один пункт до виложеного в тім листі і коли у Вас є під рукою якісь докладніші статті укр[аїнською] або чужими мовами про М. Менцінського та Л. Колессівну, то не відмовте дати мені вказівки на ці видання (самого змісту мені не треба, а тільки варто для читачів подати ці вказівки, бо у нас ці імена взагалі невідомі).

Тепер посилаю ще уривки з інформаційної статті, що я зладив на жадання нового часопису «Этнография» в Москві,— уривки, що стосуються закордонної муз[ично]-етнограф[ічної] діяльності. Будьте ласкаві поправити, що там хибно виложено або освітлено. Коли у Вас є докладніший зміст празького «Муз[ично]-Етногр[афічного] Збірника», то дуже прошу його уділити (самого тексту уривків з моєї статті вертати не треба).

Вчора я довідався про досить таки тяжкі умови посилання грошей до Польщі і, разом з тим, про те, що кілька наукових робітників цими днями висилають разом — бо так дешевше й легше — через В. Дем'янчука гроші до книгарні Наук[ового] Т[оварист]ва на книжки. Отже, я приєднаю свої 15 долярів до цеї посилки і сповіщу книгарню, що ця сума повинна бути передана Вам; певно, книгарня не відмовить виконати цю маленьку прозьбу. До тих доводів, що я навів у попередньому листі, передбачаючи Ваші протести, я ще додам, що цим способом я мав би змогу відплатити Галичині за ту посилку з харчами, яку я одержав від галичан через Американську Організацію помочі під час голоду у нас.

В каталозі книгарні Наук[ового] Т[оварист]ва нема Вашої «Ритміки». Хіба вона вже вся розпродана? Може, у Вас персонально є примірник на продаж,— тут кілька чоловік інтересуються її мати. Яка була б ціна примірникові в долярах? Також може «Наверствовання» у Вас є досить примірників, щоб можна було просто від Вас спровадити? Також Ваші «Гаївки й веснянки» могли б тут піти, якби не перешкоди взагалі до масового спроваджування закордонних видань, хоч би й нейтральних з погляду політичної освіти (з «Колядками» можуть бути перепони, власне, з цього погляду через рел[ігійні] рефрени, а втім, часи і настрої міняються, і багато що тепер дозволяється з того, що вчора ще не дозволялося). Отже Грушевському вдалося виклопотати спеціальний дозвіл на спровадження і продаж його I—III тт. «Історії літератури», виданих у Львові. Може, й мені вдалося б виклопотати такий дозвіл на «Гаївки» і «Колядки», отже, коли Ви згодні, то прошу повідомити, яка на них ціна гуртова і роздрібна, та ще прислати один примірник, щоб передати його урядовим установам для ознайомлення. Мені ця думка недавно прийшла, вже після того, як я віддав примірник М. Грінченкові. Тут іще буде ускладнення з тим, що на ноти з-за кордону береться досить високе мито, навіть як приходить один примірник.

З приводу того, що Ви працюєте над підручником з нар[одної] словесності [11], я дозволю собі висловити міркування, що такий підручник можуть

зложити, хоч, розуміється, не так добре, і проф[есор] Білецький і інші, а от підручник укр[аїнської] нар[одної] музики з уведенням [до] загальної муз[ичної] етнографії тільки Ви самі могли б скласти. Якби такий підручник був, тут би муз[ична] етнографія була введена як особливий предмет по всіх муз[ичних] школах, і Державне Видавництво видало б, заплативши Вам гонорар (хоч і не вчасно, бо воно завжди дуже опізнюється з виплатою гонорарів). Цей важливий задаток до програми муз[ичних] шкіл давно був би тут зроблений, якби я мав змогу написати підручник, але я ніколи його не напишу, бо взагалі можу писати тільки дрібні розправи про одно якесь тісніше питання.

Міцно стискаю Вашу руку і бажаю здоров'я Вам і Вашій родині.

Відданий Вам

К. Квітка.

№ 21

[Уривок відповіді Ф. Колесси на листи К. Квітки від 31 грудня 1925 р. та 3 січня 1926 р.]

[Після 3 січня 1926 р.] *

[...] ** Ваші два останні листи з 31/XII й 3/I та продовження статті я одержав, і не знаю, як і чим міг би я Вам показати мою сердечну вдячність за ті докази щирої прихильности, ласки і правдивої приязни для мене, якими надихані Ваші письма; а вже Ваша охота допомогти мені матеріяльно прямо зворушує мене до сліз: отого саму охоту я й приймаю за довершений факт. Я й без того бачу, якого щирого друга маю в Вашій, дорогій для мене особі. Будьте ласкаві здержати грошову посилку, моїх книжок і нот у відповідній кількости; бо щоб я міг у короткому часі дати якусь наукову роботу — то на се слабі вигляди серед теперішніх несприятливих обставин (тяжкою зморою моральною налягла на мене недуга сестри, і се головно не дає мені прийти до рівноваги). До того ж я тепер в тракті роботи над лемківськими піснями. В моїм осамітненню дуже високо ціную я отсю щиру дружбу, за котру буду Вам вдячний до самої смерти, і власне для того не бажав би я, щоб до сього ідеального почування вміщувалося щось матеріальне. Не беріть мені за зле, коли я вважаю неможливим брати допомогу як таку, тим більше, що я знаю кільки-то наших артистів, літераторів і вчених і тут, і там знаходяться в положенні без порівняння скрутнішому від мойого: як учитель гімназії, я все ж таки забезпечений правильною урядничою пенсією [платнею], та лише надзвичайні випадки захитали мій бюджет, може, й ненадовго.

Коли я в свойому останньому листі згадав про мою хворобу депресію й прикрі обставини, що змушують мене до праці також для заробітку, то лиш тому, щоби оправдати моє опізнення детальною відповіддю на Ваші запити в справі статті та щоби пояснити, чому я тепер не спосібний до творчої праці, якої від мене ожидають ріжні видавництва. Кошти на фотографії не такі вже надто великі, щоб я на них не міг спромогтися. З рецензією проф. Хибін-

* Дату встановлено за змістом листа.— *Ред.*

** У цьому та інших фрагментах листів Ф. Колесси три крапки у квадратних дужках [...] указують переважно на авторські пропуски.— *Ред.*

ського в «Przeglądzie Muzycznym» я ще й сам не познайомився; та коли б ся рецензія була Вам потрібна, я відпишу її без витрати коштів і пришлю. Я дуже вдячний Вам за щасливу думку про можливість присилки деяких моїх книжок і нот до розпродажі хочби й у невеликій кількости. Українські книжки і ноти у нас тепер слабо розходяться, отже, коли б Вам пощастило виклопотати дозвіл на пересилку мойого видання «Народ[них] пісень в триголосному укладі, ч. I і II», то се було б для мене справді цінна поміч (хоч я не сподіваюся, щоб було потрібне більше число примірників). У мене єсть по кільканадцяти примірників «Ритміки» й «Наверствованя», про запотребування яких Ви згадуєте. Маю також значне число примірників «Українські народні думи». «Просвіта» виплатила мені авторські гонорари книжками, з яких я не маю тепер ніякої користи. Чи можна б добути дозвіл на пересилку сього видання? Мабуть, у Вас нема й досі повного видання дум? Одначе я ще не мав нагоди розвідатися, чи і яким способом дозволено їх звідси пересилати почтою. Отже, будьте ласкаві повідомити мене, кілько примірників кожного видання було б потрібно, та як уладити посилку, щоб відповідала також Вашим і нашим почтовим приписам та щоб певно дійшла. Може, буде можливо приєднатися до посилки книжок у книгарні, поки не впевнитеся, що буде дозвіл на дальше видання тут «Просвіти».

Сердечно дякую Вам за Ваше заінтересовання студіями мого сина. Він студіює славістику й музикольогію на праж[зькому] унів[ерситеті], а заразом слухає викладачів в тамошній консерваторії на композиторськім відділі, отже, має дуже багато праці. Розвідку про історію ліри у західних слов'ян міг би він скласти хиба як працю на семінар проф[есора] Неєдля; я поспитаю його, чи се можливе.

Щоб писати про мадярську музику, треба би познайомитися з літературою предмету; до того придатних збірок мадярських мелодій, мабуть, і досі нема, як на се нарікає Б. Барток у свойому знаменитому творі про румунські мелодії. Сердечно вдячний і зобов'язаний Вам за Вашу, з такою прихильністю до мене написану статтю про мою наукову діяльність та ще раз повторюю — я не заслужив такого визначення і боюся, що воно буде вражати прибільшенням. Тому я ще раз підношу мою просьбу, щоб Ви були ласкаві і оминали похвали: нехай самі факти про себе говорять. Прошу також повичеркувати, коли се лиш можливо, подробиці, які могли б навести підозру, що се я подав Вам до ужитку свою таку дуже докладну біографію, яка до лиця хіба дійсно великому ученому або музиці — тим часом я лише відповідав на Ваші запити [...]

№ 22

Високоповажний Пане Докторе і Дорогий Друже!

Сердечно дякую Вам за Ваш щирий лист і ласкаве надіслання мені додаткових відомостей за Вашу наукову діяльність та Ваших праць про Лисенка і про укр[аїнський] музичний стиль. Мене жах бере, коли думаю, що можемо ніколи не побачитися. Ні Вам, ні мені не вдасться виложити на письмі, а особливо в друкованій формі, малої частини того, що передумано й постережено в обсягу дорогої нам паростi знання, і невже ми ніколи не

будемо мати змоги обговорити питання, що нас нарізно хвилюють, і поділитися тими здогадами, які, може, ніколи не будуть опубліковані? Мені це тим тяжче, що я автодидакт так само в музичній стороні, як у філологічній, і тепер навіть щодо літературної сторони пісень ні з ким поважно порадитися. В Києві досить поважно стоїть справа досліду матеріальної культури і нар[одного] пластичного мистецтва, але щодо пісенності — спеціаліста нема. М. Грушевський — надто універсальний дослідник, і, головне, не робив постережень чисто етнографічних, не був на «польовій» роботі і не знає річі в натурі; при всій повазі до його на диво всесторонньої діяльності щодо досліду укр[аїнської] старини, я не можу вважати, щоб він міг утворити школу етнографів, хоча, без сумніву, з теоретичної сторони робота в його комісії пісенності стоїть поважніше, ніж в інших київських етнографічних установах (їх аж 4). Ви з В. Гнатюком і Й. Роздольським становите таку трійцю, що могла б утворити таку школу,— та я знаю, що у галицької молоді нема охоти до етнографії. Тут є трохи такої молоді, бракує тільки до музичної етнографії; якби хтось був, можна було б навіть матеріально так-сяк забезпечити одній людині ще крім мене можливість працювати виключно над муз[ичною] етнографією, утворивши нову посаду аспіранта при «дослідчій катедрі мистецтвознавства».

Тільки цими днями приносили мені коректуру моєї статті про Вашу діяльність в № 11 «Музики» за 1925 рік,— через матеріальні труднощі цей № досі не вийшов, і цього року «Музика» буде виходити в кращому разі 4 рази на рік. Статтю вміщено в невідповідному розділі цього №, і редакція пояснює, що цього вимагають обставини, бо той розділ повинен бути, і матеріал треба було розподілити на два розділи.

Я довго не міг написати Вам, бо, не маючи від давна зимового пальто, в цю сувору зиму застудився і був хворий, а як встав з ліжка, мусів через силу доганяти екстренну роботу, якої не виконав на термін через хворобу. Мені взагалі з кожним роком все тяжче переносити київський клімат (певно, і у вас там ця зима довга і над норму холодна, та в Києві зима завжди в середньому на 2 ° холодніша, а це при частих сильних вітрах дуже багато значить). Саме тепер — яких два тижні тому — моє матеріальне становище в Академії, нарешті, поліпшало (я дістав приблизно половину мінімальної платні академіка, а тепер 516), і можна думати вже про поповнення гардеробу, але, здається, нема іншого виходу, як вертатися на Кавказ, бо зимове пальто не розв'язує справи: я фізично настільки безсильний, що не можу ходити в важкій одежі, особливо по наших бібліотеках. Тут нема єдиної бібліотеки, в якій можна було б найти мінімум потрібного до праці, і треба ходити в різні місця, на різні поверхи, під'ємних машин нема, і кілька разів за зиму, коли був найлютіший мороз, і я мусів одягати кожуха,— я після приходин в бібліотеку падав знесилений і не міг працювати всю решту дня. Та й взагалі не можу робити зимою проходок для гігієни, бо в легкій одежі тільки перебігаю, а не хожу. Це не значить, що я взагалі настільки безздоровний, а спеціальна невиносливість на всяку вагу. Здавалося б,— незначна деталь, а, мабуть, таки примусить мене покинути Україну. Правда, на Кавказі зовсім нема тих книжок, що задля них я тут так вимучуюся, але ж як я буду там писати, то від мене не вимагатиметься знайомости з тою літературою, якої там нема. Орієнталістика в музиці мене інтересує так само, як і славістика, та шкода вже набутих знань у славістиці. Хоч я й дуже люблю Кавказ, то примушує мене думати про нього не ця любов, а те, що це —

єдина реальна можливість змінити клімат на кращий. Середня температура січня в Тіфлісі 0 °, в Празі — 1 °, а в Києві — 6,2 °, ще й часті вітри, точніше, рідкий день без вітру. Ще важливіша довжина зими, що тут нормально тягнеться 5 місяців, а сього року вже 6, і кінця її ще нема (ще й сьогодні температура нижче 0 ° при вітрі); це зовсім неперeносне. Поліпшення матеріального становища дає змогу думати й про те, щоб, зостаючися тут, робити регулярні виїзди на південь, як не на цілу зиму, то хоч на півзими, та це неможливо з іншої причини: у нас тепер, як, напевне, і у вас, коли напишеш працю, ніколи не можна знати, чи швидко її будуть друкувати, а як друкують, то (це вже наша особливість) треба щодня наглядати за друком, бо стільки редакційно-орфографічних інстанцій, що навіть при такому догляді іноді бачиш надрукованим не те, що написано (напр., недавно в «Україні» в моїй замітці надрукували вираз «виховання коней», якого я, розуміється, не писав). Ця досадна околичність не дозволяє навіть в межах України виїздити з Києва.

Цю зиму, я, напр., з охотою виїхав би хоч близько в якесь провінціальне місто, щоб мати теплу кімнату, бо в Києві я, хоч вроджений у цьому місті і маю багато знайомих, не можу весь час знайти такої (це здається парадоксальне, але для того треба одноразово витратити фантастичну суму) і від холоду в самій кімнаті вже маю катар вуха, що прогресує і загрожує, що я швидко буду тільки оптичним дослідником музики і не в стані буду записувати мелодій. Все частіше опановує настрій покинути наукову діяльність, поновити фортеп'янну техніку, поки не пізно (або навчитися на органі) і переїхати в екзотичні сторони. Колись, як я був в Єгипті, мене запрошували залишитися на фортеп'яново-педагогічній роботі.

Мені не треба аж такої міри тепла, як там, досить звичайного зах[ідно]-європейського уміркованого клімату, та здобути матеріальну позицію на Заході неможливо, отже, виходів тільки два: наукова робота на Кавказі або ненаукова в екзотичних сторонах, де утворити наукову позицію я не міг би через те, що не тільки жодною екзотичною мовою, але й жодною європейською не володію так, щоб міг вільно говорити і не смішити слухачів помилками. Вибачте, що так довго спинився на цьому персональному питанні.

Я робив заходи в справах дозволу спровадити партію Ваших праць на продаж, та марно — це оказалося надто трудно, в усякому разі треба, щоб хтось персонально клопотався довго і уперто в Харкові; мені це обіцяли П. Козицький і ще один впливовий не-українець, та тим часом результату нема. Три примірники «Ритміки» і 4 прим[ірники] «Наверствованя» дійшли і передані в відповідні інституції, які мене компенсують. Ще прошу Вас послати по одному примірникові цих праць безпосередньо на адресу: Михайло Гайдай, Київ, Обсерваторна, 11, пом[ешкання] 8. Ми з ним також розрахуємося. Надалі, коли будуть нові установи та особи потрібувати, я Вам подаватиму ці адреси з прозьбою послати безпосередньо книжки (бо одержування кількох примірників на одну адресу зв'язане з дуже великими трудностями і можливе тільки тоді, коли примірники призначені для наукових установ, що повинно бути посвідчене). Гроші я посилатиму при нагоді заразом, бо пересилка дрібніших сум значно удорожить видатки. Тим часом (але тільки в разі, коли стан Вашого здоров'я не потребує видатків, які б виходили за межі Вашого бюджету) прошу Вас по відрахуванні вартості посланих примірників «Ритміки» і «Наверствованя у[країнських] н[ародних] мелодій» (виключати ті, що Ви будете ласкаві послати М. Гайдаєві)

передати потрібну суму в якусь добру книгарню, щоб вислала мені в можливій скорості книгу: J. Bystroń. «Pieśni ludu polskiego». Kraków, 1924, а коли ця книга своїм змістом не покриває його попередніх праць (відомих мені тільки з заголовків): «Polska pieśń ludowa» (Kraków, 1920, Bibljoteka Narodowa, serja I, N 26) і «Artyzm pieśni ludowej» (Poznań, 1921), то — також і ці останні. Ви дуже мене зобов'яжете, коли вкажете адресу якогось солідного і сумлінного антикваріату у Львові або в Кракові, з яким я міг би нав'язати постійні зносини, щоб спробувати поповнити свою бібліотеку тими серіями Кольбергового «Lud'у», яких не маю (і взагалі в Києві нема), також «Pokucie". Я передбачаю, що справа буде трудна і вимагатиме повторного нагадування з мого боку тому антикваріатові.

Чи Ви маєте повний зб[ірник] Bela Bartok'а «Das Ungarische Volkslied" (Ung[arisches] Institut an der Univ[ersität] Berlin, Verlag v. W. de Gruyter). Я ще не простудіював цієї праці, але зразу видно, що для питань систематизації це — річ важлива.

Міцно стискаю Вашу руку, зостаюся з щирими побажаннями, привітом і виразами найглибшої пошани

сердечно відданий Вам

К. Квітка.

3.IV.1926 [р.]

P. S. Я вчора закінчив до чергової книги «Записок Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу» нашої Академії велику рецензію на «Instrumenty muzyczne" A. Chybińsk'ого. Запізнена рецензія, та я не міг раніше її написати, бо не мав спровадити «Real-Lexikon» C. Sachs'а, а без тої книги не можна було написати рецензії. Я хотів порозумітися з А. Хибінським спочатку в тих питаннях, які викликають мій сумнів, і писав йому про ці питання щось уже рік тому чи й більше, та відповіді не дістав; також не дістав повідомлення, чи одержав він «Описание муз[ыкальных] инструментов» Маслова, що я тоді ж йому послав, вичитавши в його праці, що він жалує, що не міг побачити цього «Описания». Якби не ця околичність, я і тепер міг би по-товариськи спочатку послати йому рукописну копію рецензії, бо друкуватимуть її ще за 2—3 тижні. Може, А. Х[ибінський] образився, що мій останній лист не був власноручно написаний, але ж я по польськи самостійно писати не можу і перші два листи до нього мені складала інша людина, і я тільки переписував їх, а в останньому разі через недугу не міг переписати; цей третій лист складала інша людина, ніж перші два і, може, вона не була так досвідчена в етикеті.

Вже друкується моя нова праця «Укр[аїнські] пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем» (Етног[рафічний] Вісник, кн[ига] II). Була також нагода надрукувати в новому органі (це вже буде третій етнографічний орган у Києві, зватиметься, здається, «Збірник Кабінету Примітивної Культури при Історичній Катедрі Укр[аїнської] Акад[емії] Наук», тобто, при Катедрі М. Грушевського) одну главу з моєї давньої великої праці про пентатоніку, власне, главу «Критика теорії пріоритету ангемітонічної * пентато-

* Над словом «ангемітонічної» Ф. Колесса поставив знак питання. Можна думати, що словосполучення «ангемітонічна пентатоніка» він розцінив як некоректне (пентатоніка і так вважається безпівтоновим звукорядом, тому приставка «ангемі» — безпівтоновість — зайва).— *Ред.*

ніки», на східнослов'янському грунті, та я все дожидаю виходу в світ «Ursprung und Warderungen der Tonsysteme» Горнбостеля, заповідженої в 1—2 зшитку «Zeitschrift für Ethnologie» за 1925 рік, та щось досі нема в Києві дальших зшитків. Невже цей часопис закрився?

Також на черзі видання моїх нових подільських записів. Тексти пісень записала з фонетичними тонкостями О. Курило, і це буде перша на В[еликій] Україні збірка, що сполучить ці тонкості з записами мелодій.

№ 23

Київ, 11.VII.1926 [р.]

Дорогий Друже!

Сердечно дякую Вам за лист з 19. IV., за клопотання в справі Кольбергівських збірок, за прислані мені й М. Гайдаєві Ваші праці, дві праці Бистроня, відзиви про Вашу одаровану небогу-піаністку і вирізку з статею А. Хибінського.

Внаслідок поліпшення мого матеріального становища я маю змогу тепер здійснювати давно замірені екскурсії; і ото я $1^1/_2$ місяці на Поділлі, потім перекинувся в околиці Новгорода Сіверського, тепер я в Києві ненадовго, тільки щоб скоригувати дві друковані праці, і знову їду. Доводиться перемагати багато трудностей,— їх годі описати. Особливо на початку Подільської екскурсії, як було ще холодно і доводилося спати в кімнатах, які цілу зиму не топилися, з розбитими вікнами, це відбилося на моєму слухові, що взагалі погіршав після перенесеної перед екскурсією інфлюенци. Я тепер на ліве вухо майже не чую,— це вже об'єктивна річ, а не невростенічне уявлення. Причина — не тільки грип і екскурсія, а холодна кімната, з шпарами в долівці, в якій я прожив останні зими.

Прошу пробачити, що я весь час не обзивався і навіть досі не послав відбитки з «Музики» з статею про Вас. № 11—12 за 1925 рік, де вміщена ця стаття, вийшов тільки в квітні сього року *. З глухих місць, по яких я мандрував, незручно було посилати листа чи бандероль за кордон. Парадоксально мій моральний стан значно погіршав після збільшення платні, та я не можу тут цього з'ясувати. Ідейна криза, що тягнеться роками, доходить розв'язань в найгіршу сторону, а в персональному житті — навіть недовга розмова з найближчими людьми нервує. Найгірші минути — ті, що вимушено проходять без роботи, яка дає забуття. В екскурсіях, на жаль, мало тої роботи, що напружує мозок, а багато підготовчих ступенів, що вимагають великого такту, а я його не маю. Все, що довелося пережити тут, не могло не залишити сліду на психіці.

В околицях Могилева Подільського гаївку співають неймовірно повільно, поважно, мляво, стримано. Як чути цей спів в натурі, на Великдень, виступають риси, що зникають, коли вислухувати їх не в самий день одправи, а в інший час. В Новгороді Сіверському слухав троєцькі пісні, незвичайно

* Вибачте, що відбитка, яку тепер посилаю (властиво не відбитка, а аркуш), нечисто і неакуратно брошурована. Такі всі примірники, що я дістав.

інтересні і глибоко примітивні не в розумінні простоти, а в розумінні примітивної штучності.

Я їздив без фонографа,— фонографа ж дав М. Гайдаєві, що також їздив на Поділля, і у нього вкрадено фонографа з 20 валками, які вже були записані (він схопив на них правобережну думу про Коновченка). Після того мені вдалося випадково купити старого фонографа, а відновити запис думи (з-під Вінниці) не вдалося; натомість записано зразок з м. Зінькова на Поділлі (Проскурівської округи).

Дуже шкода, що Ви не згадуєте за стан Вашого здоров'я; я прошу Вас не забувати інформувати мене в дальших Ваших листах. Все-таки,— як у вашій стороні добре, що недалеко є гори,— вони дуже відсвіжають психіку.

Одну главу з моєї «Пентатоніки» мають надрукувати восени в зб[ірнику] «Примітивне громадянство».

Проф[есор] Іркутського університету Марк Азадовський, найдіяльніший в Рос[ійській] Респ[убліці] дослідник нар[одної] словесності (він видає прегарний етнограф[ічний] часопис «Сибирская живая старина», тим часом в рос[ійських] центрах досі після революції ще не спромоглися на якийсь періодичний етногр[афічний] часопис) писав мені, що послав Вам свою працю «Ленские причитания»; просив мене передати Вам його прозьбу прислати йому, коли можливо, Вашу розправу «Про генезу укр[аїнських] дум». Це було вже $1^1/_2$ року тому, з того часу, мабуть, Ви вже забули, чи послали книжку, чи ні. До такого упадку я дійшов, що тільки тепер згадав про це, хоч з Азадовським в найщиріших відносинах!

Щиро бажаю Вам здоров'я. Сердечно прив'язаний до Вас

К. Квітка.

P. S. Ціна 500 зл. за «Lud“ Kolberg'a тим невигідніше для мене, що 10 томів «Lud'y» я вже маю.

№ 24

[Уривок відповіді Ф. Колесси на лист К. Квітки від 11 липня 1926 р.]

[*Кінець липня — початок серпня 1926 р.*] *

[...] Прийміть мою найсердечнішу подяку за ласкаве написання і поміщення в «Музиці» дуже грунтовної статті про мою наукову діяльність, за Ваш великий труд і за незвичайну прихильність до мене. Ваша приязнь належить до того найціннішого, що довелось мені здобути на тернистій стежці мого життя, і тому я був би дуже щасливий, якби міг ділом виявити Вам мою вдячність.

Все ж таки мені здається, що Ви зависоко підносите мої праці і що моя наукова й музична діяльність не заслуговує ще такої грунтовної статті. Разом із моєю розвідкою про М. Лисенка, поміщеною у тій самій книжечці

* Дату встановлено на основі попереднього листа. Він датований 11 липня. Лист з Києва до Львова в той час ішов приблизно два тижні.— *Ред.*

[...] з 1908 р., [надруковано] статтю про гостину М. Лисенка в Галичині в році його ювілею: сю статтю написав пок[ійний] Лев Лопатинський — а не я, як виходило б з Вашої згадки.

Щиро дякую за лист з 11/VII, з якого я довідуюся з жалем, що Ви переходили тяжку інфлюенцу. Коли недочування на ліве вухо явилося наслідком інфлюенци, то се, очевидно, катаральна справа: попробуйте так полокати ніс відваром рум'янку і саме ніс, бо з носової ями катар звичайно [переходить] до уха. Полочеться простеньким, скляним іригатором. Добре було б і вухо переполікувати рум'янком. Щодо стану депресії — то се прояв, який періодично доводиться переживати всім нервовим людям. І коли депресія мине — чоловік переконується по десятий і двайцятий раз, що всі ті страхіття й чорні думки, які обсідали нас в часі роздразнення — се пуста змора, прибільшена ймагінація: отже, геть з такими думками — не треба їм піддаватися, не звертаймо на них уваги. То вони, мов ті злі, роздражені собаки перестануть уїдати!

У такому стані праця, і то така приємна, як музична етнографія — се правдиве лікарство. І се дуже добре, що Ви якраз заживаєте сі ліки великими дозами.

Тішуся дуже, що Ви робите етнографічні екскурсії в місцевості, під музичним оглядом мало розсліджені, а таких, мабуть, ще дуже, дуже багато! Які інтересні Ваші помічення щодо гаївок, співаних так дуже повільно в околицях Могилева, та троїцьких пісень з Сіверщини, визначених примітивізмом! Мабуть, вибиває вже остання година, щоби такі пережитки глибокої старовини визбирати, де ще можна! З Ваших знахідок показується, що думи були звісні й на правобережу. Коли загубився валик фонографічний з думою про Коновч[енка], якої ще не списано, то се дійсно велика шкода; треба би конечно зробити нову знімку. Дуже пильною справою уважав би я списання мелодій дум з Чернігівщини — бк їх досі майже зовсім не знаємо, а по оповіданням Сластьона — вони виявляють якийсь окремий тип.

Нетерпляче дожидаю Вашої статті про пентатоніку. Я одержав дуже інтересну працю проф[есора] Азадовського «Ленские причитания» і ще в зимі післав йому мою «Генезу у[країнських] н[ародних] дум» — та дуже дивуюся і жалкую, що він моєї посилки не одержав. Будьте ласкаві звідатись: якщо справді так, то я пішлю вдруге.

Я все ще недомагаю з нирками і маю великі клопоти родинні. Син мій тепер перебуває в горах (Зелемянка). Готовлю до друку лем[ківські] пісні: збірка обіймає 800 ч[исел] (втім, багато варіантів). Найважнішою проблемою вважаю класифікацію пісень по мелодичним признакам. Пробував я ріжних способів і навіть знайшов ключ до поділу, користуючись притім здобутками з праці і Бели Бартока. Користі доброго поділу незвичайно великі. 1) Легка орієнтація в великому матеріалі. 2) Зведення варіантів разом. 3) Визначення мелод[ійних] типів і їх розміщення по околицях. 4) Можливість визначити спорідненя з іншими у[країнськими] і чужими мел[одіями] [...]

№ 25

Київ, 12.IX.1926 [*р.*]

Високоповажний Пане Докторе і Дорогий Друже!

Дуже дякую Вам за Вашого серпневого листа, пройнятого співчуттям і бажанням морально мене піддержати. Я перечитав цього листа тільки 4 дні тому, вернувшися з хворобою з Кавказу, куди їздив з деяких персональних причин; тепер лежу з апендицитом і подражненням брюшини; температура вже нормальна, і лікар каже, що за 2 тижні можна буде згідно з моїм давнім заміром їхати працювати в бібліотеках до Лєнінграду й Москви, але ці 2 тижні треба провести в повному фізичному спокою, з мінімальним движенням і на суворій дієті. Пишу цього листа ще лежачи, але це вже тільки з приписаної обачності.

Кавказька поїздка не дала плюса для здоров'я, бо треба було 4 рази міняти місце, переїзди були тяжкі (між іншим, на знакомитій Воєнно-Грузинській дорозі у мене гостро боліли вуха весь час, поки рівень був коло 7000 футів, тим часом 10 літ тому я себе дуже добре почував на висоті 9000 ф., очевидно, погіршання слуху склеротичного характеру). Я мав з собою матеріали до чергової роботи і працював на Кавказі, в гірших умовах, ніж дома.

Дуже мені жаль, що у Вас досі непорядок в нирках. Мені трапилося прочитати, що гірський клімат не рекомендується при хворобах нирок; отже, чи не робите Ви помилки, їздячи щороку саме в гори? Оскільки мені відомо, при цих хворобах потрібно максимум тепла й сухості, а в Галичині, що ближче до Карпатського хребта, то більше дощу.

Судячи по тих нечисленних лемківських мелодіях, що досі відомі в друку, уявляю собі, який інтересний буде той збірник, що Ви лагодите, яка розмаїтість ритмічних типів виявляється у такій великій кількості мелодій, як 800!

Коли нинішня хвороба зовсім минеться, то на 1.Х. думаю вибратися в обидві російські столиці, щоб попрацювати в тамошніх бібліотеках.

Часопис «Музика» в 1926 році не виходив (той №, де надрукована стаття про Вас, вийшов цього року, але лічиться за останній № 1925 року). Щойно був у мене М. Грінченко і казав, що від 1 травня буде відновлено субсидію, і «М[узика]» почне знову виходити. Я питав, чи буде місце в № 1 для статті про М. Менцінського і дістав потакуючу відповідь; тільки чи справді акуратно в час вишлють субсидію, і коли вийде той №, гарантувати не можна. Скоріше можна пустити в харківську пресу, але там довелося б статтю значно скоротити, та й шкода, щоб вона була надрукована в ефемерному дневникові чи легковажному тижневикові. Дуже прошу мені вибачити, що я від свого імені не пишу цеї статті з такої причини: я ніколи не тільки нічого не пишу про сьогочасну музику, про концертове і оперове життя, але навіть утримуюся від усних рецензій, коли мене запитують про мою думку. Я звичайно на такі запитання відповідаю, що ніхто не питає археолога, чи правильно збудована сьогочасна фортеця або елеватор. Після цього було б людям незрозуміло, чому я нарушив свій принцип саме для того, щоб висловитися про співця, якого я не чув. Стимулом для складання такої статті, хоч і опертої на голосах преси, може бути власне захоплення людини, що хоче цим

захопленням поділитися з громадою. Тому мені здається, що більше личило б підписати статтю комусь із галичан, хто чув М. Менцінського; є й тут такі (напр., Ярослав Вітошинський, один з основних працівників Т[оварист]-ва Леонтовича), тільки без голосного імені (хоч і фахові музики); інакше можна просто визначити [трьома зірочками] *, тобто, редакція приймає статтю на себе. Отже, прошу Вас оповістити мені: 1) чи подати статтю до № «Музики», який появиться не раніше, як у ноябрі-декабрі, чи пустити її раніш у менш поважному органі (київському чи харківському) не спеціально музичному, 2) чи Ви можете дати до статті ім'я якогось авторитетного галичанина чи взагалі українця, що живе за кордоном, чи, може, я поговорю з одним з причетних до музичного життя галичан, що живуть тут, чи, нарешті, пустити статтю під трьома зірками.

Скоро встану, пошлю Вам мої нові видруковані праці.

Від щирого серця бажаю Вам поправитися на здоров'ю і зазнати ще довгих світлих часів у житті, повнім змісту і творчої роботи. З найглибшою пошаною відданий Вам

К. Квітка.

№ 26

Дорогий Друже!

Я не маю змоги пояснити Вам причину довгого неписання. В основі — хвороба; хронічна інтоксикація впливає на психіку. Працездатність поменшала, розуміється, не в такій мірі, щоб я не міг написати листа; чисто ділові, офіціальні листи я і писав за цей час, працював і над новою темою в своєму фаху, але саме до ближчих людей не міг писати. В діловій частині наших зносин я робив у свій час, що було треба, та результати не були такі, щоб спонукати негайно про них інформувати. За який тиждень по одібранні Вашого листа, де Ви писали за Вашу славну небогу піаністку Л. Колессівну, я вже бачив розклеєну по вулицях афішу, де її ім'я стояло в числі інших чужоземних знаменитостей, що мають одвідати Київ цеї зими. Мабуть, коли Ви писали про цю єправу, тим часом справа була вже остаточно полагоджена, бо ще за який тиждень по тому я дістав відповідь від П. Козицького з Харкова,— він на мою прозьбу говорив з урядовцем, що заряджує ангажементами закордонних віртуозів, і той казав, що справа з Л. Колессівною вповні полагоджена, концерти її тут відбудуться і ніяких перешкод нема. П. Козицький пояснив, що коли річ іде про подорож в Російську ССР, то формальності далеко легше буде полагодити, як уже Л. Колесса буде в УССР.

Часопис «Музика» досі ще не вийшов після перерви, що ж до додаткової статті про Менцінського, то я її в свій час передав М. Грінченкові з прозьбою дати до друку в той або інший часопис, бо сам я тоді лежав у ліжку через хворобу і, крім того, я взагалі не в курсі сьогочасної журналістики. Згодом М. Грінченко поінформував мене, що вона буде надрукована в ілюстр[ованому] тижневику «Глобус», а ще [переказав] — що друкування затрима-

---

* Тут К. Квітка в листі намалював три зірочки.— *Ред.*

лося через зміну редакції в цьому часописі. Я ходив двічі до редакції довідатися; тим, що редакція на 3 поверсі і сходи дуже прикрі, я не міг з своїм хронічним апендицитом ходити далі, але мене визволила знайома дівчина, що замість мене ходила ще тричі, і все без результату. (Оце під час писання цього листа вона прийшла знов і сказала, що після останнього одвідання редакції рукопис треба вважати за остаточно згублений).

Отак у нас все робиться, і коли все-таки чогось досягається, то ціною такої витрати енергії й часу, яка могла б дати багато більші результати. Другий приклад — відбитки з моїх останніх праць; я їх досі не міг послати Вам, бо в протязі кількох місяців по виході «Записок Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу», т. VII—VIII, і «Етн[ографічного] Вісника», кн. 2, не міг доправитися авторських відбиток, хоч раз-у-раз нагадував. Недавно вийшла в Москві кн. 1—2 нового органу «Этнография», де є мій огляд муз[ично]-етн[ографічної] роботи на українських землях, 10 стор. друку, подібний огляд В. Пасхалова для Росії і багато відомостей про муз[ичну] етнографію в різних кутках СССР. Відбиток моєї статті мені не прислали і не пришлють, вся нагорода в 1 примірнику часопису. Ви не можете собі уявити, скільки часу і труду іде, коли треба надрукувати якісь нотні приклади до розвідки. Мій збірник (Етн[ографічний] Зб[ірник] УНТ, II) забрав два роки, в тому часі, як я приблизно підрахував, я затратив на чорну роботу в друкарні і на клопотання в різних установах коло 700 годин, інакше видання б не здійснилося. Тепер обставини поліпшилися настільки, що, можна думати, випустити 1000 Ваших мелодій забрало б у мене годин 300. Я мушу щиро признатися, відкинувши церемонії, що не можу взяти цього на себе, бо не можу ручити, що доведу до кінця, коли мій настрій такий, що кожну хвилину я можу взагалі покинути своє становище в Академії і виїхати з Києва назавжди (напр., на Кавказ). Через те, що я не маю сили взяти на свої плечі більшого нотного видання, лежать невидруковані нові записи Конощенка, недавно знайдені записи Рубця, кілька сот моїх нових записів, коло 1000 записів М. Гайдая і мої розвідки, які вимагають великої кількості нотних прикладів. Нотні знаки для складання згинули в київських друкарнях 1920—1921 року, гравування на метал[евих] дошках сильно подорожчало, і Неодм[інний] Секретарь Академії не йде на такі витрати, а рукописно-літографський спосіб, яким я випускаю нотні приклади, вимагає невідступного догляду, на який ідуть сотні годин, тим більше, що друкарня Академії відстоїть на годину їзди і ходи, а туди й назад — дві години. Може, неодм[інний] секретар А. Кримський з тактичних міркувань піде задля галицької праці на такі витрати, на які не йде задля праць тутешніх муз[ичних] етнографів, а може й ні,— я не вгадаю. Думаю, що більше шансів на успіх, коли Ви самі звернетесь до нього з писаною пропозицією, ніж як ініціатором буду я, бо скрізь до гостей більша гречність, ніж до своїх. Як Вам відомо, переписувати тушшю на спец[іальному] папері для літографії треба безпосередньо перед літографуванням, заздалегідь переписувати не можна, бо висихає, а в літографії ніколи тут наперед не відомо, коли саме будуть робити дану роботу, і коли робота велика, то завжди йде з великими перервами. При рукописному способі коректа технічно дуже важка й відповідальна, у мене завжди зостаються прикрі помилки.

Оце тільки тепер, пишучи цього листа, я догадався, що є вихід. Недавно я придивився до одного з моїх слухачів в Інст[итуті] ім. Лисенка, його звуть Володимир Харків, і переконався, що це тямущий і поважний мо-

лодий чоловік, єдиний чоловік, якому я міг би передати всю свою справу, коли б виїхав назавжди з Києва. Як і всі тутешні студенти, він потрібує всякого заробітку, і коли б він узявся переписувати, то помилок було б мінімально мало, а за приплату від Академії він міг би й доглядати в друкарні, тільки гарантії не може бути, бо він занятий іншою роботою і не завжди може поїхати до друкарні, а там, як тільки день пропустити, так і зопсують. Виходячи з цеї можливості, я поговорю і з акад[еміком] Грушевським, хоч там маю несприятливий прецедент: я просив дати місце праці Привалова про нар[одні] муз[ичні] інструменти, і акад[емік] М. Грушевський сказав, що більші праці з обсягу музики не входять в ділокруг його катедри. Знов таки, те, що праця — з Галичини, може настроїти М. Грушевського сприятливіше. У всякому разі потрібне обрахування, скільки аркушів нот і тексту, про ці відомості я й прошу, бо без них не можна розпочинати розмови. Розуміється, коли відповідальним доглядачем за виданням буде В. Харків, я теж доглядатиму, прикладаючи diligentia guam suis rebus *, з одним тільки застереженням,— що можу покинути Київ, не довівши справи до кінця.

Сердечно дякую за прислані фотографії. Я фотографувався, навіть у професора «фот[ографічного] інституту», що ніби au courant ** сьогочасної техніки, проте він, мабуть, перемудрив, бо знімок вийшов зовсім не подібний. Розшукання кращого фотографа стоїть у мене на черзі, та це тут нелегка річ. Прошу вибачити, що не подаю біо-бібліографічних даних,— мені дуже тяжко оглядатися на своє минуле, і я не маю сили, щоб себе перемогти. Ви вважаєте, що мій настрій був би кращий, якби я мав родинні турботи, але я їх мав до 36 літ,— тільки дбав не за нисходящих, а за восходящих, і зовсім не було тоді мені краще. Молодий і зрілий вік пішли на тяжку службу в фаху, що був мені відворотний, я дуже виснажувався і міг віддавати науці дуже рідкі минути, тому дрібниці, які я тоді зрідка друкував під псевдонімом або без підпису, не заслуговують реєстрації, як дилетантські.

Тільки товариство незвичайної людини, покійної Лесі, природа й клімат Кавказу давали силу жити. Приклад Шлімана, що став справді вченим вже на порозі відходу у вічність, може підбадьорювати, але він працював при зовсім інших умовах [12]. У всякому разі для мене було б надто великим нервовим потрясенням, якби якісь біографічні дані про мене були десь опубліковані.

Директор Етнограф[ічної] Комісії У[країнської] Академії Наук А. Лобода, прикрашуючи кімнату Комісії фотографіями діячів укр[аїнської] етнографії (розвішуючи ці фотографії по стінах), просить мене постачити Вашу фотографію. Я міг би, найпростіше, дати зробити відтиск з того кліше, що в «Музиці», але пам'ятаю, що Ви писали, що це невдалий знімок, отож утримуюся поки що, і прошу Вас або дати санкцію на вивішення того портрету, або прислати для Комісії який кращий. Академік Лобода просить Вас через мене також передати прозьбу Й. Роздольському і Ст. Людкевичеві (більше, здається, видатніших етнографів тепер в Галичині нема) або прислати фотографії або вказати на правдиві знімки, що були десь опубліковані,— щоб з них можна було тут зробити копії для зазначеної мети.

---

* Точніше — diligentia guam in rebus suis, тобто турбота, як про власні справи (лат.).—*Ред.*

** В курсі справи (лат.).— *Ред.*

З доручення Музею діячів України про Академії (адреса: Трьохсвятительська, 23, Кабінет Мистецтв при Укр[аїнській] Академії Наук, Євгенії Рудинській) прошу Вас прислати, коли змога, якесь писання про Лисенка, може, мемуарного характеру, до збірника, присвяченого пам'яті Лисенка, що має друкуватися незабаром, а також передати при нагоді подібне запрошення тим особам в Галичині, що могли б прислати матеріали до збірника (може, щось про подорож Л[исенка] по Галичині) або дати Музеєві адреси цих осіб, щоб Музей міг до них безпосередньо удатися.

Дякую за Вашу готовність прислати ще примірник Ваших праць, і прошу вислати на моє ім'я не більш, як по одному примірнику, не забувши зарахувати й поштові видатки, щоб разом з цими видатками не перевисшити послані колись від мене суми. Особливо прошу прислати Вашу програмову статтю про дослід нар[одної] музики, надруковану 1909 року в «1-й П.— Е. К.» [13], коли в Вас є відбитки.

Щиро вітаю Вас і Вашу родину (тішуся, що познайомився з нею хоч з фотографії) з Новим Роком і від серця бажаю всім Вам здоров'я й гаразду.

Відданий Вам

К. Квітка.

1.I.1927 [р.]

№ 27

19.01.1927 р.

Дорогий друже!

Знову звертаюся до Вас з доручення Комітету по урядженню вистави і виданню збірника М. Лисенка: комітет бажає мати фотографію з портрета М. Лисенка роботи І. Труша, що певно висить в приміщенні Наукового Товариства ім. Шевченка; видатки, зв'язані з фотографуванням, Комітет оплатить. Отже Комітет просить Вас, коли Ви буваєте в Товаристві і стан Вашого здоров'я та інші заняття дозволяють Вам на це, з'ясувати цю справу або повідомити, до кого треба удаватися в ній; певно, це — річ надто дрібна, щоб турбувати самого голову Товариства; може, цей клопіт взяв би на себе зарядник господарства Т-ва. Я здогадуюся також, що у самого І. Труша може бути негатив або він може сам сфотографувати свій твір, тому зараз запитаю листом сина М. Драгоманова (він у Києві) за адресу І. Труша і пошлю листа йому безпосередньо. Коли це справді найкраща дорога, то прошу Вас не клопотатися цею справою.

Виходить, що я даремне турбував Вас, передавши прозьбу академіка А. Лободи за фотографію: цими днями приходила до мене дружина артиста-маляра Бойчука і з перепрошенням принесла фотографію й листа Й. Р[оздольського], преданого їй ще в квітні минулого року і вона цілих півроку не спромоглася зайти до мене, щоб виконати доручення й передати цю посилку, дарма, що мешкає на 5 минут ходи від мене. Та на те, що ми тут всі такі неакуратні, є глибокі причини.

Я зважив послати Вам невдалу фотографію, бо при умові, щоб дивитися здалека, вона все-таки риси обличчя віддає, а щодо виразу—людина, що знає мене найкраще і бачить найчастіше (сдужниця, що мене доглядала ще за моїх дитячих літ), каже, що знімок зовсім не подібний, бо я ніколи не буваю такий «лихий», а інші близькі люде запевняють, що такий вираз буває, коли приходить найбільша депресія. Отже, депресія дедалі поглиблюється, а фотографічна техніка тут не поліпшується, як і моє здоров'я, то ж нема певності,що інший знімок буде кращий.

Я скінчив працю «Пісні про дітозгубницю» для «Етнограф[ічного] Вісника». Розглядаю в ній ту пісню (про покритку), що про неї писав покійний В. Гнатюк,— власне, його смерть і спонукала мене, в його пам'ять, доповнити його працю тим, чого їй бракувало,— детальною аналізою форми різних варіантів цеї пісні. Праця вийшла аркушів на 4 друку, та стилістично не придатна до читання, бо писав я її без захоплення. Тепер мушу засісти за архів Лисенка, бо мені доручив згаданий комітет написати до збірника про неопубліковані записи його. Там є інтересні речі, але працюю з великим зусиллям, перемагаючи себе, бо тягне до тем значно ширших, ніж Gelegenheitsdichterei * і, врешті, мабуть, тільки радикальна зміна предмету студіювання й обстанови життя могла б утворити новий ентузіазм до праці. Тепер у моїй кімнаті $6^1/_2$ градусів тепла, та моральна обстановка гірше гнітить, ніж це.

Міцно стискаю Вашу руку і бажаю насамперед, щоб Вас минула страшна епідемія грипу, що суне з заходу. Певно, треба уникати по змозі юрби, не їздити трамваєм, не бувати в театрі тощо. Якби зо мною сталося що недобре, то прошу Вас взяти до відома оце ім'я: Володимир Харків (Київ, Предславинська вул. 30, пом. 11). Це — найкращий з моїх слухачів в Вищому Муз[ичному] Інституті ім. Лисенка, він уже скінчив загальну вищу школу, і я його маю за свого наступника, увожу його в курс всіх своїх наукових справ і праць. Тільки ж він тепер мусить викладати співи у трьох школах, ще й диригувати хором в одному клубі, щоб виробити Existenzminimum; я б з охотою віддавав йому частину своєї платні, щоб розвантажити і дати змогу хоч трохи працювати над наукою, але ж не можу йому радити кинути хоч одну з посад, бо в разі я зійду зі сцени або виїду з Києва, той, хто буде зобов'язаний виплачувати те, що я обіцяв, той на моєму місці буде не музикант, бо посади керівника Муз[ично]-Етн[ографічного] Кабінету тепер в Академії нема, отже, офіціально нема й Кабінету, мене переведено на посаду по загальній етнографії. В. Харків — це той, про кого я писав, що він міг би взятися за видання Вашого збірника галицьких нар. мелодій, коли А. Кримський не згодиться на дороге гравування на металевих дошках, і коли Ви згодитеся на таку кустарну техніку, якою видано мої збірники. Вам, може, ніколи не доводилося вдаватися до цього примітивного способу, і Ви не уявляєте, які трудності й хвилювання з ним зв'язані. Оригінал пишеться на особливому папері, якого не вміють добре робити тут (ганчіркового паперу нема), кожну помилку треба вирізати і заклеїти; оригінал повинен бути свіжий, не висхлий, а на який термін його готувати — наперед невідомо, бо в літографії робота буде напевне йти кілька місяців і буде перебиватися іншими простішими та більш прибутковими роботами, як етикетки для цуке-

* Тут: з якоїсь нагоди (нім.).— *Ред.*

рок тощо. Проте можливо, що молодий запал В. Харкова переможе ці труднощі.

Коли імовірність швидкого кінця життя стає все більшою, особливо досадно витрачати час на такі роботи, як ота з Лисенковим архівом; мушу признатися, що якби я знав напевно, що зможу випустити ще тільки одну працю, то працював би й не над пентатонікою, а над темою «Гуманітарні науки і гуманність», яка не дає мені спокою. Я глибоко переконаний в тому, що гуманітарні науки в тому напрямі, в якому вони тепер найбільше культивуються і найбільше впливають, більше шкодять справі миру й прогресу, ніж помагають, і мені хотілося б наостанку пояснити, що для мене наука, над якою я працював, є тільки наука; мені важко неначе весь час красти симпатії загалу, який цінить в моїй роботі, властиво, не науковий момент, а інший, якого в дійсності нема. Особливо почала мене гнітити ця тема після прочитання промови ректора норвезького університету в Осло Фр. [Др.?] Станга в «Vier Einlei tungsvorlesungen» нового норвезького інституту для порівняльного досліду культур. Я рішучо не згоджуюся, щоб праця цього інституту, як вона намічена і почасти вже виявилася, сприяла справі миру і оправдала ті великі гроші, що дано інститутові власне з пацифістською метою. Але це такі питання, що про них треба писати або дуже багато, або нічого. Міцно Вас обіймаю. Бувайте здорові.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

P. S. Мою фотографію прийдеться послати пізніше, бо не можу дістати великого конверту для неї.

P. P. S. Не відмовте при нагоді передати Й. Роздольському листа (це зовсім не спішна річ).

№ 28

Дорогий друже!

Сердечно дякую за Ваш приязний і доброзичливий лист, що мене дуже піддержав морально. Я тепер рівночасно закінчую дві праці, одна вже й закінчується друком, з другого по умовах видання треба незвичайно поспішати, тому мушу обмежитися в цьому листі тільки найпильнішими справами. Академія, як я довідався, принципіально ухвалила взяти участь у всеслов'янському з'їзді географів та етнографів, але не має кого вирядити і буде дожидати, здається приїзду антрополога Раковського, щоб його й призначити на представника. Я дістав і персональне запрошення від комітету, що уряджує з'їзд; поїхати не можу, але реферата вишлю, коли тема його підійде. Я згоджуюся з Вашою порадою, що мені треба найшвидше обробити і опублікувати «Пентатоніку», та коли я для всеслов'янського з'їзду і для збірника в пам'ять В. Гнатюка засяду за інші теми, то це надто відтягне справу з пентатонікою і поставить під сумнів, при стані мого здоров'я, саме появлення її в майбутності. Отже, я думаю для збірника В. Гнатюка приготувати одну главу пентатоніки (глави можуть бути окремими цілостями), а для з'їзду слов[янського] — другу главу або резюме цілої праці. Глави такі:

(Пентатоніка у слов'ян)

1. Ангемітонічні типи в обсягу кванти
2. Анг[емітонічні] типи в обсягу квінти
3. Пентатонічні типи в властивому розумінні
4. Модуляції в пент[атонічних] мелодіях і ангемітонічна в кінетичному розумінні мелодика в пентатонічних тонорядах
5. Критика теорії пріоритету ангем[ітонічної] пентатоніки. (Цими днями здається до друку тут). (В цілості працю можна буде потім опублікувати французькою мовою).

Прошу сповістити мене, скільки місця може бути одведено на мою працю в Зб[ірнику] пам['яті] Гнатюка і скільки рядків нот може бути набрано між текстом; в залежності від цього буде вибір тої або іншої з зазначених тем або ж зовсім іншої, не з царини пентатоніки. Так само прошу мене поінформувати, чи реалізація видання запевнена матеріально, бо коли ні, то, ставлячи свою пентатоніку на першу чергу, я волію прислати щось менш важливе, що може довго дожидати опублікування.

Міцно цілую Вас і бажаю здоров'я.

Щиро відданий Вам

К. Квітка,

15.II.1927 [р.]

№ 29

Дорогий друже!

На початку марця упокоївся чоловік, з яким я з ранньої молодості був у приязні, а останні 6 років — у найтіснішій дружбі, мешкаючи у нього і щоденно ділячися всім, що думав і переживав. Повної однодумності між нами не було; мені взагалі не довелося ні між знайомими, ні в літературі здибатися з чоловіком, який би розглядав сучасні питання з того погляду, з якого я останніми роками над ними міркую. Але з чисто особистої сторони це була моя підпора. Морально він стояв на недосяжній висоті; це було загально признане. Горе ускладнилося для мене нападом моєї досі з певністю невизначеної нутрішньої хвороби. Я лежав з сильними болями і підвищеною температурою 17 день, потім довго був знесилений, в квітні знов був зліг, а кілька день тому знов мав 39,6 ° і досі ще лежу, бо ще трохи підвищується [температура] і лікарі не дозволяють вставати. Оглядало мене різночасно два хірурги і два терапевти; перші рішуче вимагають операції, а другі навіть сумніваються, чи маю я апендицита. Медицина, розуміється, ще багато чого не може визначити. Мене пригнічують не так ці напади, як те, що й поміж ними я не маю сили до інтенсивної роботи, бо я тепер не можу перетравлювати яєць і майже не можу — м'яса, хліба, а молоко може давати добрий вигляд, що дає людям неправдиве уявлення про стан мого здоров'я, але не живить мозку достатньою мірою.

Отже, я написав до Комітету з'їзду слов'янських географів і етнографів,

що не тільки приїхати, але й зложити писаного реферату не можу. Дуже дякую Вам за ласкаве запрошення і прошу передати мою щиру подяку Вашій родині, та навряд чи мені можливо було б побувати у Львові навіть в інший час, незалежно від наукового з'їзду. Атмосфера у Львові надто напружена і я не почуваю себе в стані пробути в ній навіть кілька день.

Продовжую листа аж 24.V, бо скоро я став поправлятися, до мене почали приходити з справами і присилати всякі ділові папери, а 3 дні, як став виходити з дому, довелося надолужати все, що було спішне і не зроблене за хвороби. Вчора мені принесли Вашого короткого листа з 17.V. і повістку з пошти, щоб прийти одержати рекомендовану бандероль зі Львова,— очевидно, це ті примірники Ваших праць, про які згадуєте в цьому останньому листі. (Коли посилка перевищує 1 фунт, її не приносять додому, а кличуть на пошту і правлять мито). Дуже дякую за лист і посилку. Дуже дякую Науковому Товариству за іменування, про яке повідомляєте з Вашої ласки. Не знаю, чи і коли матиму силу опрацювати розвідку для збірника в пам'ять В. Гнатюка; тепер я ні до чого не здатний, і вчора, між іншим, прийшовши вперше після хвороби в Академію, подав заяву, що відмовляюся від поїздки в Варшаву — Академія під час моєї хвороби постановила, не питаючи мене, вирядити мене як свого представника на з'їзд істориків слов'янських країн і Сходу. Чомусь було вибрано проф[есора] Тимченка і мене, тільки двох, а загального історика не обрано.

За останні 2 тижні закінчено друком мою студію «Первісні тоноряди» (recte — «Критика теорії пріоритету ангем[ітонічні] пентатоніки»), і, мабуть, скоро я буду мати змогу послати Вам примірника. Коректура завдала тяжких прикростей і хвилювань, особливо кліше (8 стор, нот), де були вичистили всі точки, думаючи, що то випадкові бруди,— довелося відновляти точки на самому кліше. Я ще раз переконався, що при тутешніх умовах не міг би провести тут видання 1000 гал[ицьких] мелодій, що Ви приготували, тим більше, що я сам дуже нездатний коректор і не тільки, перевіряючи, оминаю, але й сам роблю багато помилок. Цими днями я довідався, що в Харкові є нотні знаки в одній друкарні. Якби там друкувати і друкарня згодилася б посилати Вам коректуру, видання було б можливе.

Дуже дякую за готовність послати мені щось потрібне при моїх працях і прошу вибрати якісь №№ польських часописів, де є статті Хибінського або інших, дотичні нар[одної] музики; мабуть, найінтересніше буде № «Muzyki» за серпень 1926 р. під титулом «Muzyka Polska». Я читав, що цей № мав містити огляди історії польської музики і статтю Хибінського. Щодо «Этнографии», не можна брати на серіо всіх поданих там інформацій про муз[ично]-етнограф[ічну] роботу: там багато реклами, за якою криється брак основних наукових понять.

Не про всі справи я написав; надіюся швидко знов поговорити з Вами листовно.

Всього доброго. Сердечно Вас обіймаю.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

24.V.1927 [р.]

Вибачте за неакуратний вигляд листа; я не маю тепер сили навіть доброго паперу піти купити, бо близько нема.

№ 30

Дорогий Друже!

Я одержав останню посилку з Вашими друкованими працями і дуже дякую. Дозволю собі нагадати за мою давню прозьбу про Вашу брошуру «Кілька слів про збирання укр[аїнських] нар[одних] мелодій з доданням листів М. Лисенка». Я її не маю; Ви колись мені її прислали для В. Верховинця, і я передав йому той примірник. Також Ви мені були ласкаві обіцяти відбитку з Вашої статті про потреби в справі розвою нар[одної] музики, давно надрукованої в збірнику «І просвітньо-економічний конгрес у Львові».

Моє здоров'я покращало в тому розумінні, що температура тіла нормальна, болів нема і ходити можу, але в результаті 4 нападів хвороби я дуже ослаб і нездатний до поважної праці; зрештою є досить і неважкої — всяких дрібниць, зв'язаних з підготовленням дальших праць. Тепер у мене на черзі розвідка про писані пам'ятники укр[аїнської] світської музики 16—18 віків. Для неї мені треба грунтовніше пізнати історію польської музики. Тепер дуже важко стало спроваджувати закордонні наукові видання, потрібні для наукової праці, а тут потрібно зразу з десяток книжок. Акад[емік] К. Студинський ласкаво згодився допомагати мені в цій справі, чим може; прошу о поміч також Вас: не відмовте віддати гроші тій книгарні, яка може мені вислати книжки по приложеному до цього списку, але самий список дуже прошу Вас попереду переглянути і доповнити, коли я через незнання пропустив якісь важливі праці, або викреслити зайві (напр., покриті пізнішими працями), також в разі на все не стане моїх грошей, викреслити те, що на Вашу думку менше потрібно. Щоб Ви не вставили в список того, що я вже маю, я долучаю й назви книжок, які я маю. Коли Вам нема тепер часу переглянути список, то прошу тільки передати гроші до книгарні.

Акад[емік] К. Студинський казав, що 1928 року Наук[ове] Т[оварист]во ім. Шевченка буде друкувати Вашу збірку 1000 галицьких пісень. Чи це та сама, що Ви її мали передати київській Академії до друку, чи, може, це — нові записи з фонограм Й. Роздольського? На всякий випадок я вставив Вашу збірку в спис видань, про здійснення яких клопочуся перед Академією.

Міцно стискаю Вашу руку і бажаю доброго літнього відпочинку. Я, здається, всю літню спеку пересиджу в Києві.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

15.VI.1927 [р.]

№ 31

3.07.1927 р.

Дорогий Друже!

Вашого листа з 26. VI. я дістав позавчора ввечері і хотів зараз відповісти на Ваші запити з приводу нотної коректури, але за ті години, що я міг присвятити цій справі, мені не вдалося відшукати у себе потрібної для відпо-

віді книжки,— головне, що я добре не пам'ятаю, в якій саме книжці є те, що я хотів нагадати: знаки 𝄳 і 𝄲 для нейтральних інтервалів. Мені це розв'язання питання здається одним з найудатніших, хоч при швидкому перегляданні можна не завважити, що це — власне такі знаки, а не звичайні ♭ і ♯. Отже, посилаю цього листа без бажаної цитати, бо очевидно пам'ять мене зрадила і швидко не знайду її. Коли ці знаки Вам не до вподоби, то на мою думку, краще не міняти давнього Вашого способу, якого за Вами держався й я, тобто (♯) і (♭), а спосіб ♯♩ і ♭♩ залишити для альтернативних, змінливих нот. Також знаки Тезавровського ♩̄ і ♩̑ я вважаю за вдатніші, ніж Горнбостелеві ♩⁺ і ♩̄, бо ♩̄ має усталене ритмічно-агогічне значення.

Щодо способу систематизації і формул, можна тільки дивуватися незвичайній старанності Вашій,— цей Ваш збірник під цим поглядом переважає все, що мені досі відоме у всесвітній муз[ичній] літературі. Очевидно, великі труднощі були з тим, які подібності визначати за ідентичність і які — ні; не читавши пояснень у передмові, я маю враження, що тут не обійшлося без суб'єктивізму, зрештою, ніяк не минучого в цій справі (ідеально-об'єктивні визначення тут, мабуть, неможливі). В мел[одії] № 8 такти 2 і 4 визначені, як мелодично-ідентичні, хоч там є різниця в двох нотах, які я відзначив олівцем. В такому разі і в № 9 можна признати 1 і 2 такти за мелодично згідні, і в другому варіанті № 10 — такти 2 і 4. Трудності, певно, дуже збільшуються там, де чуються варіації, як співають різні строфи тої самої пісні: те саме коліно може бути одного разу ідентичне, другого — ні. З вступної розправи Вашої буде видно, як розуміти термін «дворядкова строфа» — чи муз[ично]-ритмічно, чи словесно-метрично. В першому разі, мабуть, окремо виділено ті пісні, де строфи складаються з двох словесно-однакових рядків?

Дуже дякую Вам за вислання Вашої праці «Кілька слів про зб[ирання] і гарм[онізування] нар[одних] пісень» (я ще її не одержав — книги зі Львова дуже довго ідуть) і за ласкаву згоду допомогти мені в справі польської музично-історичної літератури. Справа з друкуванням моїх розвідок над писаними пам'ятками укр[аїнської] світської музики розв'язалася так, що першу з них будуть друкувати зараз, а дальші відкладаються на невиразно-довгий час. Для першої досить буде тої літератури, що я визначив у списку, або хоч частини її, отже, моя прозьба тепер тільки в тому, щоб переслати якійсь книгарні, напр. Lebethner і Wolf у Кракові, і нехай вона вишле те, що можна зараз, але не в одному пакунку, а окремими бандеролями (інакше я дожидатиму книжок цілий місяць). Що ж до доповнення списка, то це тепер не спішна справа.

Припускаючи, що акад[емік] К. Студинський не бачив Вас тепер (тобто, що Ви виїхали на ферії), я недавно писав йому і просив в цьому разі послати гроші безпосередньо до книгарні. Дуже прошу Вас не морочити собі голови цею справою під час так потрібного Вам відпочинку: я ж не зобов'язаний бути знайомим з усією польською муз[ичною] науковою літературою.

Моєї статті «Первісні тоноряди» я досі не маю відбитки, навіть коректурні мені на зилишили, а книжка досі не вийшла через якісь непорозуміння. Так само затяглася 4 кн[ига] «Етн[ографічного] Вісника», де кінець моєї розправи про дітозгубницю, отже тимчасом посилаю Вам коректурні листи з початку цеї праці (з 3 кн[иги] «Етн[ографічного] Вісника»).

Я дуже радий, що швидко вийде в світ цей Ваш, як видно, дуже багатий збірник лемківських мелодій, що дасть незвичайно розмаїтий матеріал. Як буде точний заголовок збірника?

Бажаю Вам доброго відпочинку і ґрунтовного поправлення здоров'я. Я не зможу ціле літо нікуди виїхати, бо треба писати спішні праці. До збірника в пам'ять В. Гнатюка моя «Пентатоніка» не підходить, бо це ж має бути черговий том «Мат[еріалів] до укр[аїнської] етнол[огії]», отже, потрібні нові матеріали з розвідкою, а у мене нового матеріалу там мало, переважає розвідка.

Апендикс тепер мене не мучить; температуру я міряю тільки тоді, коли виразна гарячка (двічі було 39,6), а звичайно — ні.

Яка тема була Вашого реферату на з'їзді слов['янських] етнографів?

Поспішаю здати листа на пошту; очевидно, він уже Вас не застане у Львові.

Ще раз усього доброго. Обіймаю Вас сердечно.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

P. S. Рівночасно з цим я прошу В. Харкова — він ближче стоїть до редакційних сфер — іще раз розвідатися за Ваші статті птро М. Менцінського. Спасибі за звістку про книжку Eimer'a.

№ 32

Київ, 6.VII.1927 [*р.*]

Дорогий Друже!

М. Грінченко, виїзжаючи з Києва на ферії, розібрав свої папери, і оказалося, що обидві статті за артиста М. Менцінського лежали у нього. Він пояснив, що в редакції «Глобуса» загубилась копія одної з них, а оригінал зостався у нього. Він передав обидві статті В. Харкову, щоб надрукувати в найближчому № «Музики». Я пам'ятаю, що одну з них, меншу, Ви призначили для якогось іншого, ніж «Музика», часопису, але це було з того міркування, що так було б скоріше. Це вирахування, як видно, відпадає, але якщо є й інші міркування, то я заберу ту статтю від В. Харкова і передам таки до «Глобуса» або до харківського часопису «Культура і побут». Я тепер значно здоровший і можу взяти справу персонально на себе.

Пишу Вам на Львів, бо літню адресу Ви написали українськими літерами, кажуть, що листів з такими адресами у вас пошта не доставляє, а я не певен, чи правильно передаю назви по-польськи.

З сердечним привітом

К. Квітка.

№ 33

Київ, 15.VII.1927 [*р.*]

Дорогий Друже, вчора я дістав Ваші праці: 1) «Кілька слів про зб[ирання] і гармонізуванє укр[аїнських] нар[одних] мелодій», 2) «Речитативні форми» і 3) резюме Вашої доповіді про лемківські пісні. Сердечно дякую; прошу при нагоді пояснити, в якому саме виданні надрукована друга з цих праць, що має вигляд окремої відбитки. Тільки будьте ласкаві, не спішіться з відповіддю на це, мені б не хотілося, щоб Ви відривали час на такі справи тоді, як відпочиваєте в селі. Мені й так дуже ніяково, що моя прозьба за книжки з історії польської музики припала на час Ваших вакацій. Щодо цеї останньої справи, то я здумав, що, може, з пересилкою грошей вийшла якась несподіванка або надто довга затримка, тому сьогодні, діставши дозвіл послати гроші на наукові книги від імені Кабінету Музичної Етнографії, я послав 10 долярів на цю саму річ книгарні Gebethner'а в Краків (це, здається, найкраща книгарня і склад видань Краківської Академії). Отже, тепер моя прозьба зводиться тільки до того, щоб Ви були ласкаві переслати список книжок, хоч би без доповнень, книгарні Гебетнера, зазначивши, що гроші вислані від імені Кабінету муз[ичної] Етнографії Укр[аїнської] Академії Наук, і цьому Кабінетові треба послати й книжки. Коли ж гроші, давніше послані, вже вступили до Вас або пізніше вступлять, то в разі, коли з них не треба буде доплачувати на книжки з історії польської музики, будьте ласкаві передати їх до Наукового Товариства ім. Шевченка на оплату моїх будущих замовлень на видання цього Т-ва.

Чи Ви персонально були на з'їзді географів та етнографів, чи, може, послали тільки писаного реферата? Чи на тому з'їзді справді з неслов'янських мов була допущена тільки французька, а німецька — ні? Хоч я віддаю повну перевагу франц[узькій] мові, але ж на даному з'їзді з практичного погляду, мені здається, така постановка була недоцільна, бо більшість слов'янознавців краще знає німецьку мову, і без неї в слов'янознавстві, та і в жодній науці не можна обійтися. Сердечно бажаю доброго відпочинку.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

№ 34

[*Початок серпня 1927 р.*] *

Дорогий Друже!

Вибачте, що забарився з відповіддю. Я знову себе дуже злє почуваю і кожне слово, що я його пишу, викликає біль серця (не в фігуральному розумінні, а в дійсному). Не маю сили вибратися кудись на відпочинок, і нікому мене виштовхати. Дуже дякую за Ваші клопоти, книжку Яхимецького я одержав. В коректі лемківських мелодій бере на себе увагу, що в № 34

* Дату встановлено на основі попереднього листа. Він датований 15 липня. Лист з Києва до Львова в той час ішов приблизно два тижні.— *Ред.*

«Ей» не пораховано в кількість складів: формула 6+6, а не 1+6+6, але то, мабуть, принципіально,— там стоїть зірка коло № 34, що, мабуть, відсилає до пояснень у передмові. На ст. 12 нема №№ мелодій.

Я визначаю через ♯ і ♭ тони, що змінливо звучать в тому самому пункті мелодії при її повторенні, отже, коли в цих випадках скласти знаки альтерації перед нотою, як Ви поставили, то треба, очевидно, додавати ♮, тобто, писати ♯♮ і ♭♮.

Щодо назви Вашого збірника, то я приєднуюся до другого проекту: «Українські нар[одні] пісні з Лемківщини — тексти й мелодії», але коли на початку будуть іти мелодії, то і в заголовку, на мою думку, треба перестановити: «мелодії і тексти». Коли Ви вважаєте Лемківщину за етнографічно мішану країну, тобто польський елемент у селянстві вважаєте за поважний, то означення «Українські нар[одні] пісні» оправдується, коли ж польський елемент в межах етнограф[ічної] території, яку прийнято називати Лемківщиною, не є численіший, ніж у сх[ідній] Галичині, Волині та Поділлі, то, на мою думку, краще написати просто «Нар[одні] пісні з Лемківщини». Вираз «Лемківські нар[одні] пісні» в обох випадках був би бездоганний.

Мені досі не дано відбиток статті про первісні тоноряди, і є небезпека, що зовсім не дадуть. Я просив К. Грушевську, щоб вислала Вам цілу книжку збірника «Первісне громадянство».

Вибачте за нерозбірність письма — це не від поспіху і недбалости, а від крайньої слабості.

Сердечно Вас обіймаю і бажаю здоров'я.

Ваш К. Квітка.

№ 35

26.IX.1927 [*р.*]. *Ленінград, Общежитие для приезж*[*их*] *ученых.*

Дорогий друже!

Я вже два тижні працюю в Ленінградських бібліотеках. Перед виїздом дістав я Вашого листа, в якому подаєте надію, що будете в Києві, але не напевне. Я відсіль їду в Москву і просив, щоб мені туди з Києва телеграфували, в разі Ви справді приїдете, я тоді негайно повернуся, щоб побачитися. Тут є той № «Kwartalnika Muzycznego», що мені потрібний, отже, дуже прошу Вас не витрачати часу на розшукування наук[ової] літератури, яку я просив, бо інше, крім «Kw[artalnika] Muz[ycznego]», не так необхідне, і недоцільно, щоб Ви і я сам так багато витрачали на тему, яку, зрештою, можна й відкласти, бо є інші теми до праці далеко цікавіші. Якщо одержите 20 р., послані для передачі Вам, і не буде під рукою до набуття книжок (без розшукування), напр., збірників татранських мелодій, то прошу в рахунок цих грошей вислати примірник Вашої «Ритміки» етнографові М. Неказаченкові, село Баланда Саратовської губ[ернії]. Це чоловік з вищою музичною освітою, живе в селі через особисті обставини, але є надія, що працюватиме в центрі і буде корисним діячем науки, бо дуже пильно студіює наукову муз[ичну] літературу.

Я вже каюся, що приїхав сюди без попереднього відпочинку, бо перетома

так дає себе почувати, як іще ніколи. Правда, я дуже спішу здобути все потрібне, щоб не застала мене негода на півночі,— тепера вже бувають непереносимо погані дні; я вже переніс застуду.

Міцно Вас обіймаю і бажаю здоров'я. Коли Ви не приїдете в Київ, то я повернуся туди тижнів через 3.

Відданий Вам

К. Квітка.

№ 36

[Відповідь Ф. Колесси на лист К. Квітки від 26 вересня 1927 р.]

[Не пізніше 2 жовтня 1927 р.] *

Дорогий Друже!

Щойно одержав я Вашого листа з 26/9. Я дійсно вибираюся на Свято народної пісні з приводу 100-літньої річниці народ[них] пісень з 1827 [року] [14] і буду в Києві від 7 до 2/10. Тішуся вже наперед надією побачитися з Вами й обняти Вас, Дорогий Друже! Та лиш одно мене турбує, що Ви мусіли б для мене переривати Вашу наукову роботу та ще й відбути далеку подорож. Якби се мало бути получене із шкодою для Вашого здоров'я, то чи не краще було б зачекати до другої оказії, яка певно наспіє? Бо я не міг би того перенести, щоб Ви потерпіли на здоровлю через мене. В усякім разі зачекайте з Вашим рішенням на депешу, якої ожидайте з Києва.

Здоровлю й обіймаю Вас сердечно

Ваш Филарет Колесса [15].

№ 37

Дорогий друже!

Я вже приїхав і чую, що Ви тепер у Д. Н. Ревуцького. На жаль, я тяжко втомлений з дороги, що випала мені нещасливо, і не можу зараз прийти розділити милу бесіду. Дожидаю Вас, як будете мати час і силу, сьогодні і в усякому разі завтра зранку; сподіваюся, що завтрашній день присвятите цілком мені і будете у мене обідати. Тим часом висловлюю свою щиру радість з приводу Вашого приїзду і заочно Вас обіймаю.

Відданий Вам

К. Квітка

10 окт[ября] 1927 [г.].

---

* Дату встановлено за змістом листа.— *Ред.*

№ 38

Київ, 12 грудня 1927 [*р.*]

Дорогий друже!

Після Вашого від'їзду я лежав у ліжку 2 тижні з підвищеною температурою, але причина не та, про яку догадуєтеся в Вашому останньому листі. Противно, якби не Ваш приїзд, я очевидно захворів би в Москві, і було б гірше. Вповні компетентний лікар, професор університету, до якого я на цей раз удався, визначив, що це відновилася активність легеневого туберкул [ьозного] процесу, який бурхливо почався 20 років тому (коли я вперше написав до Вас листа), але швидко перейшов, і 15 років вважалося, що з ним можна зовсім не рахуватися. Причину відновлення лікар вбачає в тому, що за останній рік, через напади маленького запалення сліпої кишки (а не апендикса) я занадто обезсилював себе дієтою. Отже, треба вибирати меншеє зло, і їсти м'ясо тричі на день, навіть так зване чорне.

Я послухався, і в результаті температура стала нормальна, мокрота перестала показуватися, а з кишечником, хоч не гаразд, проте не гірше, як було за дієти. На слабосилість не маю права скаржитися, бо сам винен: я від 1913 року не дав собі ні разу місячного відпочинку. І тепер не можу собі його дати. Поїздка до Л [енін] гр [ада] і Москви відобрала багато сили, і живлення було там весь час недостатнє,— не кожного дня я мав час пообідати, і дуже рідко мав час піти до доброго ресторану (бо таких тепер дуже мало), а то все — де прийдеться. Отже, дуже добре, що Ваш приїзд перервав цей спосіб життя. Тепер мушу виложити ще й всі причини, з яких я досі не можу виготувати праці до збірника в пам'ять В. Гнатюка і свою curriculum vitae з списком праць. В моїй кімнаті, де Ви були, тепер, як настали морози, температура 5 °, а то й 3 °, не вважаючи на щоденне топіння, і я мушу тулитися в чужій кімнаті, але там нема місця на мої книжки й рукописи, отже за кожною книжкою чи папірцем треба йти до своєї кімнати, надіваючи кожуха й калоші, але й в такій одежі довго не можна зоставатися, щоб щось пошукати, бо, як відомо, холод у хаті більше дошкуляє, ніж на дворі. Тому робота йде дуже поволі. На першому плані я принципіально ставлю працю для видань Академії, бо від неї я маю платню, з якої живу, але я на силу можу задовольнити «Етнограф [ічний] Вісник», що вимагає від мене статті до кожного №, а вже до «Записок Іст [орично] -Філ [ологічного] Відділу» я досі не спромігся дати статті, і А. Кримський має повне право сердитися за це і вважати це за недобросовісність у службі. Мені тяжко на сумлінні, що я дав за ці роки дві праці до тих видань, до яких не обов'язаний давати,— через те, що там дуже настойчиво просили,— бо ж до «Записок Іст [орично] - Філ [ологічного] Відділу» я повинен давати без прозьби, щоб оправдати свою платню.

Як бачите, цей деталь, що Ви в останньому листі уділили,— власне, що моя праця в збірнику в пам'ять В. Гнатюка буде оплачена, утруднює моє становище, бо виходить, що я ту можливість, яку мені дає Академія до писання праць, використовую для того, щоб збільшувати свій бюджет на стороні, не даючи Академії того, що міг би їй дати. Так робить багато академіків і співробітників Академії, але я не можу. Розуміється, я таки пришлю працю до збірника в пам'ять В. Гнатюка, тільки ніяк не можу визначити напе-

ред терміну і прошу її поставити останньою в порядку друкування; коли ж я і на останню чергу не поспію, через стан здоров'я, то вже прошу не затримувати випуска збірника в світ. Я не можу сказати, щоб я став мало працездатний, але неврастенія виявляється в тому, що я кидаюся від одної теми до другої і не одважуся друкувати те, що вже написане. Вставши після останньої хвороби, я написав до № 6 «Етногр[афічного] Вісника» статтю про укр[аїнську] ліру, але не одважився дати, хоч щодня нагадували, що книжка стоїть і не друкується далі через моє запізнення. Я тоді зважив дати одну главу з пентатоніки, бо вона кілька літ як готова, але як взявся остаточно редагувати, то вона збільшилася в три рази, і не стала краща, бо цей спішний спосіб ні до чого,— доводиться давати до друкарні одні сторінки, і поки їх складають, писати дальші.

Про мій загальний настрій, що не може збільшувати тонуса життя й праці. Ви знаєте. Зостається додати, що єдина близька мені людина, що тут зосталася, після недавньої смерті доктора Колесницького, хвора на страшну серцеву недугу (ендокардит), я її щодня одвідую і дещо роблю для неї; живе вона дуже далеко від мене, зовсім самітна, без родичів і друзів, і це одбирає чимало часу й сили, не говорячи про психічну депресію (шансів на видужання мало).

Щодо фотограф[ічної] карточки, я зараз це поставлю на чергу, як напишу статтю до збірника в пам'ять М. Лисенка,— мені жити не дають з цею статтею; якби це було на іншу тему, я б просто відмовився, а тут — ніяково.

Про книжки з історії польської музики прошу Вас далі не турбуватися,— я вже маю досить, а п'ять долярів будьте ласкаві розділити так, що в першу чергу одрахуйте, що коштувала книжка Яхімецького, далі пришліть з Вашої ласки ще примірник Вашої «Ритміки», відрахувавши вартість книжки і пересилки, далі, може бути, що за попередні Ваші посилки я ще щось винен,— я рахунку не вів, бо ціни Вам відомі, і я не знав, як вираховувати вартість польських поштових марок на бандеролях. Коли ж я Вам за минуле не винен, то решту з цих 5 долярів не відмовте переслати на адресу: Cosmoglotta, Mauer bei Wien, повідомивши, що то — від мене. Тепер дуже важко висилати гроші за кордон на книжки й часописи, треба дуже довго стояти в черзі в банку в великій тісноті, щоб записатися наперед за кілька місяців, отже, Ви мені зробите дуже велику полегкість цею пересилкою.

Сподіваюся, що за рік приїдете сюди на довше, і це буде для мене великим особистим щастям: Ви очарували Вашою вдачею і поводінням не тільки мене, а і всіх, хто мав приємність Вас пізнати. Міцно Вас обіймаю і бажаю здоров'я Вам і Вашій родині.

Сердечно відданий Вам

К. Квітка.

№ 39

Київ, 23. VI. 1928 [*р.*]

Дорогий друже!

Крайній упадок духа і нервове виснаження довели мене до повної втрати працездатності. Всі кругом висловлюють здивування, чому я нікуди не їду відпочивати, але має силу вибратися кудись той, хто ще не до краю перетомився, а як дійти до краю, то нема сили вибратися. На роботу я вже два рази їздив, поспішаючися, на кілька день (Поділля і Новгород-Сіверський), але й там був майже непрацездатний. Питання про те, щоб покинути зовсім наукову (дослідчу) працю, тепер зовсім неминуче стоїть на черзі сього дня. Саме тепер, нарешті, призначені порядні гроші на музично-етнографічну справу,— не від Академії, а помимо Академії від Наркомосу — в моє розпорядження, і я не маю ніякої сили ні сам їздити, ні організувати діло через молодих музикантів. Ваш приїзд сюди конче потрібний. У мене може стати снаги тільки щоб так-сяк закінчити кілька сливе готових розвідок, але не на таку діяльність, яка вимагається тепер в зв'язку з тим асигнуванням. У мене є дуже добрий вихід,— перейти на професуру і, нічого далі не пишучи і не роблячи нових записей, викладати те, що думаю,— бо воно ж все не може бути написане навіть тоді, як я відпочину і років через два знову візьмуся за писання. Тим способом я підготую молодих збирачів, а, може, й дослідників.

Curriculum vitae і список праць для хроніки Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка я послав.

Щодо статті для збірника в пам'ять В. Гнатюка, то найготовніша моя розвідка зветься «Амфібрахій (З етно-ритмологічних записок)». Це спроба порівняльної метрико-ритмологічної студії про схему ♪♩♪ , з ужитком певної кількости досі не опублікованих укр[аїнських] мелодій. Я не вважаю цю працю за вдалу — отак собі писалося, як писалося (ще торік) для пам'яті собі, щоб не забулося. Але перевага цеї праці та, що вона вже ціла готова; розуміється, як минув пік по її скінченні, то треба ще попрацювати, проте думаю, що якби я відпочив хоч тиждень, то й перерібка тривала б не більше, як тиждень. Я прошу повідомити мене, коли останній термін прислати студію до друку; якщо справа спішна, то прийдеться обмежитися дрібницею, напр. нарисом про Олексія Гулака-Артемовського. Ця остання стаття буде сторінок на 4—5, «Амфібрахій» візьме коло 2 $^{1}/_{2}$ аркушів, до неї є багато нотних прикладів, на які треба часу, щоб гарно розбірно їх переписати (це я не сам буду робити).

Посилаю Вам 4 мої праці, що за цей час вийшли з друку. Це друкування саме й відобрало останні сили,— раз що писати про П. Демуцького й мене не було ніякого внутрішнього настрою, це морально було дуже трудно, бо я не міг до всього в його діяльності поставитися позитивно, а об'єктивно писати некрологи — не звичай. Друге те, що взагалі я не мав сили нічого писати. Але цього некрологу якраз вимагали, вимагали терміново і щодня мене мучили, щоб скоріше кінчати. Рівночасно другі люде раз-у-раз вимагали дать скоріше статтю про М. Лисенка, а треті — статтю до збірника на пошану М. Грушевському. Все це такі нагоди, що відмова з мого боку була б витолкована в якийсь бік, і справа стояла так, що хоч умри, а пиши,— от я й умер для дальшої роботи. Людина, що заініціювала збірник Лисенка, весь час

мене докоряла, що через мою повільність єдине цього збірника не можна зараз розпочати друкувати, а як я, нарешті, важкою ціною, пожертвувавши змогою відпочити, скінчив статтю, то людина спокійно виїхала на літо з Києва і не друкує.

До юв[ілейного] зб[ірника] М. Грушевському я був написав студію на тему «Мажор і мінор в народній музиці», і поклав на неї багато спішної нервової роботи, але написавши, зостався незадоволений з студії і в останній день призначеного терміну, не спавши цілу ніч, написав уночі нову студію. Як звичайно, рукопис, за яким щодня питали, фактично пішов у друк значно пізніше, і тільки це дало змогу пізніше переглянути і поправити роботу. Таким способом пишуться рецензії на концерти, до газет, а не академічні праці.

Може, як Ви сюди надовше приїдете, то навчите мене, як жити і працювати по-европейськи,— я визначився, як дикун, без жодного самовладання і дисципліни в праці.

Цей лист, сподіваюся, застане Вас в часі лагодження в дорогу на літній відпочинок,— то ж щиро зичу Вам набратися здоров'я й нових сил. Щирий привіт Вашій родині.

Ще раз прошу вибачити моє довге мовчання, і ще раз прошу взяти на увагу мій нинішній стан, коли будете розважати над питанням про приїзд сюди. Коли будуть Вам потрібні для розв'язання цього питання якісь відомості, прошу мене запитати, і я відповім тепер без всякої проволоки.

Щиро відданий Вам

К. Квітка

№ 40

[Уривок листа Ф. Колесси до К. Квітки]

[*Перша половина 1928 р.*] *

Дорогий Друже!

На останній Ваш лист з 12. XII [1927 р.] я відписав у січні, але Ви не відповіли, і від того часу не маю від Вас ніякої звістки; виглядає так, ніби Ви чогось погнівалися на мене — хоч я не почуваю за собою ніякого гріха. Хіба що вразив Вас якийсь незручний вислів у мойому останньому листі, писаному у великому поспіху, і коли так, то простіть, се хіба якийсь мимовільний вираз [...], бо ж наміру чим-небудь Вас уразити певно у мене не було.

Вже півтора року, а головно від поїздки до Києва, я остаю під тягарем безперервної тяжкої праці — без хвильки віддиху навіть в часі ферій і навіть в часі свят: звичайний прохід — це розкіш, на яку тяжко мені здобутися. В сьому часі, попри незвичайно тяжку працю в гімназії (в сьому році я приготовляв два відділи VIII класи до іспиту зрілости) я написав ось які праці:

---

* Дата приблизна. Здається, однак, що хронологічно лист Ф. Колесси № 40 написаний раніше за лист К. Квітки № 39, але не пізніше 29 липня 1928 р. Дальший лист К. Квітки № 41 з названою датою є відповіддю на лист № 39.— *Ред.*

1) «Найновіші фази розвитку укр[аїнської] народн[ої] поезії» (до збірника в честь Груш[евського]), 2) «Укр[аїнські] н[ародні] пісні на переломі XVII—XVIII в[іків]», 3) «Звідомлення [...]» («Україна», 1928, I, II), 4) «Речитативні форми в укр[аїнській] н[ародній] пісні» («Первісне Громадянство»), 5) Реферат про лемківські пісні (до звідомлення з Конгресу), 6) Приготовлені до друку 17 аркушів лемківських мелодій (уже надруковано) — з незвичайно тонкими коректами нот: випущення цього тому вимагає ще дуже багато праці, над якою саме тепер сиджу, і упорядковання текстів, підшукання паралель до текстів і мелодій, вступна студія, всілякі табелі, пояснення діакритичних знаків, зміст німецькою мовою і т. п.

7) Багато праці вкладаю також в рецензування збірки в честь Гнатюка, що вже друкується, і мушу написати огляд наукових праць [...]

8) На осінь мушу підготовити реферат на 60-ліття акад[еміка] Студинського і 9) Два реферати на Конгрес народнього мистецтва, що має зібратися в Празі (змісти я вже переслав).

Обіцяв також статтю про Лисенка для «Музики». Але коли ж маю справитися з тою роботою? Усе те переходить сили чоловіка, занятого також його службою в гімназії. Перетяження і перетомлення дуже некорисно відбивається на мойому здоровлю, щораз то частіше навідує мене безсонність, гудіння в голові, загадочний біль в карку і у задній части голови, що виступає головно уночі. Лікар сконстатував у мене [...] тиснення крові 160 — та із нирками не все в порядку. При тім однім багато клопотів і кореспонденції [...], діти — кожде в іншому місті за кордоном: син покінчив тепер консерваторію в Празі з дуже добрим поступом за відділ композиції й дигирентури. 27/VI філармонічна оркестра буде виконувати його укр[аїнську] сюїту. Але що з того, коли для його приміщення в Галичині нема ніяких виглядів, супроти примітивності і обмеженості наших музичних установ. З доньками ще більший клопіт.

Тепер я вніс прозьбу до шкільної кураторії — о відпустку для поратовання здоровля — і маю надію, що увільнять мене бодай на кілька місяців від школи. Серед такого надмірно тяжкого життя я занедбав найважнішу кореспонденцію: коли Ваша ласка, будьте ласкаві, виправдайте мене перед проф[есором] Ревуцьким.

Буду Вам дуже вдячний, як напишете мені, що коло Вас чувати, а головно, як з Вашим здоровлям? Ви дуже раціонально поступили, що перестали себе виснажувати дієтою і таким способом усунули головну причину ослаблення. Якщо можете без шкоди для Вашого здоровля прислати яку статейку для збірника Гнатюкового, то дуже Вас прошу: друк поступає поволі (багато ілюстрацій), отже, час буде поспіти ще й у вересні [...]

№ 41

Київ, 29. VI. 1928 [р.]

Дорогий Друже!

Три дні тому я послав Вам листа, а позавчора дістав від Вас нову Вашу хорову збірку і вчора — Ваш лист з 23. VI. Сердечно дякую за лист і дарунок; екземпляра для Д. Ревуцького я йому передам; тепер він відпочиває на Кав-

казі (отже, Ваш кореспонденційний довг йому може Вас на довший час іще не турбувати).

Мені дуже прикро, що своїм довгим мовчанням я викликав у Вас здогади, які зовсім не відповідають історії дружніх відносин; правдива дружба не може дізнати ущербу від якогось незручного вислову, хоч би він і справді був, але ж така м'яка і коректна людина, як Ви, органічно нездатна когось уразити. Умовимося раз на все не боятися висловів у нашому листуванні і не витрачати часу на таке редагування листів, яке потрібне в зносинах з людьми неблизькими.

Засмутили мене звістки про Ваше здоров'я. Біль у карку і в мене вже кілька разів загніздився, і появляється раз-у-раз не тільки при мозковому напруженні, але навіть як буваю в опері, хоч там я, не бувши спеціалістом в теорії композиції, не дуже напружуюся, щоб аналізувати все, слухаючи. Біль у задній частині голови буває у мене завжди, як з'їсти щось тяжкого — хліба чи яєчко. Безсоння у мене нема тільки тоді, як я нічого не пишу, тобто, воно мене мучить весь час за малими перервами. Щодо нирок рекомендується, як відомо, пити більше молока, до того ж останніми часами особливе значення надається тому, щоб молоко було сире. Чи у Львові можна досягти того, щоб мати чисто здоєне і нічим не підмішане молоко? Тільки ці дві умови важливі, а те, задля чого давніше топили молоко — боязнь туберкульозу корови,— тепер якось цьому не надають великої ваги. Тиснення крові, сподіваюся, поменшає, як покинете лекції в гімназії. Головне, що вже є змога їх покинути, і з цим сердечно Вас віншую.

Бачу, що є дуже шкодливі звичаї в побуті наукових робітників, які скорочують віку і Вам, і мені, і багато кому: це — збірники з приводу ювілеїв та смерті і конгреси,— навіть часописи. Виробився якийсь наче кодекс пристойності, і не дати статті до того або іншого видання трактується як демонстрація або вияв непошани. І це примушує працювати, не рахуючись з потребою чергування роботи й відпочинку, і писати на другорядні теми, вибираючи таку, яку можна обговорити на кількох сторінках, і все до безконечності відкладати головні праці, які вимагають зосередження в протязі кількох років. Між іншим, іще нова біда: запрошення часопису «Slavische Rundschau». Вважають, що це довг не відмовляти від участі в цьому, то ж я і не відмовився. Певне, Ви давно дістали запрошення,— то ж як ми поділимо інформацію про муз[ично]-етнографічну роботу? Тим часом я обіцяв дати туди рецензію на Ваші лемківські пісні, як вони вийдуть з друку. Студія про Лисенка до «Музики», здається, не повинна лежати на Вас тягарем, бо щось нема ознак того, щоб цей часопис справді швидко вийшов у світ (в реформованому вигляді).

Я говорив з завідувачем музичного відділу Державного Видавництва України про справу нового видання Вашої «Ритміки», і виявилося, що Войцехівський, покидаючи пост голови Видавництва, не передав Видавництву того примірника, що Ви йому дали. Зав[ідувач] муз[ичного] відділу дуже заінтересувався справою і казав мені, що буде Вам писати. Але це було давненько, і, очевидно, досі він Вам не написав. Це не свідчить, що він охолонув до справи, і я думаю, що варто Вам написати до нього, покликавшися на мою з ним розмову і визначивши, скільки аркушів візьме нове видання. Я, на жаль, тепер не можу написати Вам, як ім'я завідувача (прізвище — Соболь), але гадаю, що все одно краще написати офіціально до Видавництва, бо особа завідувача може змінитися, і тоді треба знову почи-

нати наново, як показує приклад з Войцехівським. Адресувати можна просто в Харків: Державне Видавництво України, ул. Карла Лібкнехта 31, музичний відділ.

Дуже дякую за клопіт з пересиланням моїх грошей в Cosmoglotta. Що довелося згодитися на участь в часописі «Slavische Rundschau», в цьому є одна добра сторона: як будуть там платити гонорар, то я буду просити адміністрацію часопису посилати гроші не мені, а закордонним видавництвам на мій рахунок, щоб мати змогу виписувати наукові книжки.

2-й з'їзд слов'янських географів і етнографів не обійшовся даром і мені. Я мав необережність пообіцяти прислати реферата, але не встиг на термін і думав, що тим все питання вичерпане,— аж в кінці минулого року дістав три листи з прозьбою таки прислати реферата до друку — на 2-й том звіту з'їзду. Мусів написати дещо про пентатоніку у слов'ян, і вимучився сильно тим, що сам писав по-французьки.

Тепер справа з конгресом народних мистецтв. Я про нього довідався вперше з Вашого листа, і коли починав оцього свого листа, то зовсім не думав, що ця справа мене обходить, аж саме в оцю хвилину кажуть мені, що Іст [орично] -філ [ологічний] Відділ Академії призначив мене в склад комісії, що має здійснити участь Академії у цьому з'їзді; рівночасно я дістав проспект з'їзду. В ту комісію мають увійти, крім мене, професори Рихлік, Стенович і Тимченко і В. Петров.

Продовжую листа 1. VII. Мене хибно поінформували: ту комісію Іст [орично] -Філ [ологічний] Відділ призначив для підготовки участі в з'їзді слов'янських філологів, що має бути в вересні 1929 року *, а про конгрес в справах нар [одного] мистецтва Академія офіціальної розмови не мала. Неофіціально було до мене звернення в тім сенсі, що моя персональна участь була б потрібна — не в тому розумінні, щоб я їхав на конгрес (це неможливо), а в тому розумінні, щоб я послав реферата персонально від себе, не як представник Академії. Тому я прошу Вас познайомити мене з змістом Ваших рефератів, щоб я не написав того самого. Коли інформацію Ви дали досить повну і про роботу над народною музикою на Великій Україні, то я інформаційного реферату писати не буду, а коли буде сила, то напишу на якусь загальну теоретичну тему (мені переказували, що фактично можна буде прислати реферата аж до вересня), або напишу про музику тюркських та фінських народів СССР.

До збірника в пам'ять В. Гнатюка, коли справа відкладається до вересня, я, може, встигну зложити студію «Ангемітоніка в обсягу квінти». Вона давно готова, але ніколи переписати нотних прикладів.

З «Збірником на пошану К. Студинському» я так само буду просити Вас потім повідомити мене, коли справді прийде крайня пора прислати статтю.

Я дуже тішуся з успіху Вашого сина (як його ім'я?) і вчора говорив про цей успіх з М. Грінченком. Він теж дуже втішився і заінтересувався, отже,

---

* Мені здається, що тут вийшов недогляд з боку 1 відділу: скільки мені відомо, Академія офіціального запрошення на з'їзд не дістала, тільки був приватний лист проф [есора] Мурка до одного з академіків, отже, на підставі цього листа не можна було складати офіціальної постанови. Це я пишу конфіденціально. Як стоїть справа з участю Наук [ового] Т [оварист] ва ім. Шевченка на з'їзді слов ['янських] філологів?

коли Вашому синові не буде відповідної роботи в отчизні або в Західній Європі, М. Грінченко буде старатися урядити для нього позицію тут, і просить, в разі, коли Ваш син має до того охоту, прислати матеріали, і в першу чергу афішку або програму того концерту, на якому виконувалася сюїта Вашого сина, і вирізки з рецензій. Симфонічний оркестр, що грає тепер у Києві, зобов'язаний відіграти кілька утворів українських композиторів, отож М. Грінченко має охоту зайнятися тою справою, щоб оркестр включив у свою програму твір Вашого сина. Коли це все відповідає бажанням, то прошу в цій справі прислати зазначені матеріали безпосередньо Миколі Грінченкові (Інститут ім. Лисенка, ул. Воровського 58), бо він не виїде з Києва, а я швидко виїду і не зможу йому передати матеріалів, чи, в усякому разі, міг би це зробити тільки з великим запізненням. Я ще вкінець не зважив, куди саме поїду, але якщо Ви напишете мені на звичайну адресу, то мені перешлють листа, а ще краще,— коли на цей раз напишете мені на адресу Академії (ул. Короленка 54). Я не прошу Вас про докладний лист і боюся Вас томити за літнього відпочинку, а тільки відомості про Ваші реферати на з'їзд нар[одного] мистецтва — справді спішна річ. Бажаю Вам доброго відпочинку і зостаюся з повсякчасною глибокою пошаною і любов'ю до Вас.

К. Квітка

№ 42

Київ, 22.VII.1928 [*р.*]

Дорогий Друже!

Я тяжко вражений пригодою, що з Вами сталася. Кріпко надіюся, що за допомогою найкращого львівського хірурга, при люблячому догляді Вашої Родини, вдасться зліквідувати наслідки пригоди так, що Ви не будете відчувати недомагання ходячи; але дуже шкода, що літній час, який Ви звикли проводити в горах, цього року Вам доведеться лежати у Львові, а під кінець літа в горах може бути холодно.

Торік сталося нещастя таке, як з Вами,— з В. Пасхаловим, що в Москві стоїть на чолі Етнографічного Відділу Державного Інституту Музичної Науки і викладає в консерваторії музичну етнологію. Його збив з ніг мотоциклет, і якась травма почалася в хребті. Він їздив торік на Кавказ, поправився, вернувся, але лікарі посилають знов і його, і його дружину, хору на поліневрит, щоб цілу зиму пробули в теплому кліматі. Тож В. Пасхалов, маючи в Москві п'ятеро аспірантів та ще слухачів консерваторії, просить мене замінити його, щоб та молодіж не зосталася покинутою без керовництва на півдорозі. В. Пасхалов дістав уже пенсію і тому неохочий братися до цеї роботи знову, навіть коли вернеться в Москву. Мені, розуміється, жити в Москві — не під силу. Читати лекції — це робота легша, ніж то, що я тепер роблю, але самим викладанням обмежитися не можна — до мене будуть звертатися з усякими прозьбами, що стосуються досліду й пропаганди народної музики розмаїтих народів Європ[ейської] Росії, і Сибіру, й Кавказу, й Туркестану. Я одписав, що можу тільки на одну зиму поїхати, не пориваючи з Академією, і тоді з'ясується, чи зможу я довести курс в Москві до кінця; у всякому разі довше, як буде потрібно, щоб підготувати нинішніх

аспірантів, я не зостануся. Справа ще не в офіціальній стадії,— тим часом стався тільки приватний обмін листами.

Ви бачите, Друже, що довг перед наукою вимагає, щоб ми обоє пересунулися на схід. Але ще й раніше, ніж стали мене кликати до Москви, Ваш приїзд до Києва був конче потрібний,—я про це Вам писав. Скоро приїхав сюди М. Грушевський і запропонував мені взятися підготовляти музичний том корпусу дум, я зразу відповів, що не можу взятися за це, і що це тільки Ви могли б довершити, як слід. За ці роки я ще кілька разів нагадував про це, а недавно, як М. Грушевський запрошував мене до участі в новому Інституті Примітивної Культури, що, мабуть, з осени буде заложений при дослідній Катедрі Історії України, я відповів, що сам керувати музичною частиною цього Інституту ніяк не беруся і можу обіщати тільки свою поміч під умовою, що керівником будете Ви. В разі мого виїзду в Москву в довгу командировку я там буду ділити час між працею по своїй посаді Керівничого Кабінету Муз[ичної] Етнографії УАН і читанням лекцій в консерваторії та Держ[авному] Інст[итуті] Муз[ичної] Науки, отже, від праці в дослідчій кафедрі М. Грушевського я зовсім відмовлюся. Коли ж я не поїду в Москву (може, там таки найдуть якого свого знавця), то я теж буду по можливості старатися не брати на себе нових обов'язків у Києві, бо не маю до того сили, і збільшення своєї платні коштом здоров'я не хочу. Значить, справа стоїть так: перейти до Дослідчої Катедри М. Грушевського і покинути посаду в Академії, яку я тепер займаю,— цього я не зроблю, хоч би платня в Дослідчій Катедрі (Інституті Примітивної Культури) була більша. Сполучувати обидві посади я теж не хочу,— не бачу в цьому ніякої користі для діла, тільки шкоду. Я не міг категорично відмовитися, бо маю таку нещасливу вдачу, що ніколи не маю духу відмовитися, коли пильно просять. Але я думаю, що двох посад для музикознавців у цьому інституті не дадуть, і буде тільки одна,— зайняти її я Вас дуже прошу і потверджую все, що я написав у передостанньому листі. Ніякого ущербу мені від того не буде, а буде тільки велика радість і полегкість.

Оскільки тяжка буде праця в Дослідчій Катедрі (Інституті), я собі не уявляю, бо сам не працював іще в таких катедрах. Формально — обов'язки обмежуються тим, щоб готувати аспірантів і брати участь в засіданнях катедри (не частіше, як раз у тиждень), обговорюючи справи, дотичні не тільки музики, але й інших галузей роботи Інституту. Коли до Вас буде ще прозьба укладати музичний том до Корпусу дум, то це буде оплачуватися окремо. В разі, коли Ви будете укладати цей том, я Вам передам всі мої матеріали.

Втомившися дослідчими працями, я думаю місяців через два для переміни зайнятися легкою роботою — впорядкуванням своїх матеріалів по історії музичної етнографії і оглядом сьогочасної муз[ичної] етнографії. Цей огляд буде друкуватися в академічних виданнях,— отже, для читачів, які не мають часопису «Музика», і треба буде знову дати розділ, присвячений Вам,— вказавши на мою статтю в «Музиці» і додавши поправки та доповнення. Отже, як Вам трапиться така час-година, коли робити щось поважніше не буде сили, а нічого не робити буде нудно, то, може, будете ласкаві накреслити замітки для таких поправок і доповнень. (Список пізніших Ваших праць я сам зложу). Дуже бажано було б, щоб Ви виложили при тому Ваші принципіальні думки про збирання нар[одних] мелодій, результати Вашого практичного досвіду і Ваші спостереження. Коли б Ви хотіли ви-

ложити це докладніше, то, розуміється, найкраще, коли це буде просто Ваша стаття, від Вашого імені. Між іншим, повідомляю Вас, що від жовтня буде ремунерація всім авторам праць, що друкуються в виданнях Академії, отже, і в «Етнограф[ічному] Віснику» (досі гонорар плачено тільки в виданнях М. Грушевського). Коли ж не буде у Вас охоти писати докладніше, то, може, колись накреслите мені кілька рядків про результати Вашого досвіду «польової» роботи і про Ваші desiderata в справі дальшого розвитку муз[ично]-етнографічної роботи, чи взагалі те, що Ви самі хотіли б, щоб громада знала про Ваші думки, і дозволите мені опублікувати ці рядки як витяг з Вашого листа або в іншій формі.

Читаючи в Вашому листі, що Вам буде приємно читати мої останні праці, я відчуваю сором, що не опрацював «Дітозгубниці» так, щоб вона легше читалася. Я добре тямлю, що вона написана якось суковато, важко, і перевантажена деталями, до того ж взялися десь страшні друкарські помилки в формулах; цих помилок не було в коректурних листках, і їх, мабуть, коректор сам зробив вже після моєї коректури (реєстр помилок зроблено).

Я вже переказав М. Грінченкові відомості з Вашого листа про композиторські успіхи Вашого сина, і ми обоє дуже тішилися.

Посилаю Вам образи тутешніх муз[ичних] діячів; свідчу про всіх, окрім Костенка, якого я не бачив, та мене,— всі вийшли дуже подібні, тільки Козицький надав собі навмисне виразу, якого я у нього ніколи не бачив. Мене, як бачите, зроблено надто молодим, а на оригінальному знімкові я вийшов надто лихий,— це ще гірше.

Щиро бажаю Вам якнайскорішого радикального видужання. Міцно Вас обіймаю і цілую. Зостаюся з відданістю і любов'ю до Вас

К. Квітка.

№ 43

Київ, 4.IX.1928 [*р.*]

Дорогий Друже!

Тяжко мене засмутила звістка Ваша, що з Вашим здоров'ям ще не гаразд. Перед тим я мав усну інформацію від д-ра Іл. Свєнціцького, яка була мене зовсім заспокоїла,— з його слів виходило, що лікування ноги іде зовсім добре, а про стан нирок він, видно, не знав. Сподіваюся, що при люблячому догляді родини і відпочинкові від праці повне видужання прийде незабаром. На фотографії з 19.VIII (за яку складаю сердечну подяку) я побачив куток Вашої хатньої обстановки, Вашого «уюту», і думаю, що багато могло б помогти на стан нервів, а, значить, і на процес вигоїння, якби Ви, роблячи над собою зусилля волі, щоб держати себе в можливо кращому гуморі, раз-у-раз протиставляли те, що Ви в житті маєте, тому, чого Вам бракує. Тимчасове стіснення фізичних рухів було б далеко тяжче, якби своя хата була тільки майстернею та «логовищем», коли ж вона є храм найсвятіших родинних почувань і поезії, утвореної цілим життям, то домашнє огнище мусить давати сили, щоб переносити нещастя ограничення сполування з зовнішнім світом. Розуміється, легче

внушати, ніж самому робити над собою зусилля. Ви мені так само можете радити, щоб я більше цінив те, що маю, і менше вважав на те, чого позбавлений. Я таки дуже дорожу можливістю працювати, але... тільки я тепер не хочу ділитися з Вами своїми бідами, щоб не погіршувати Вам настрою, і так пригніченого. Поділитися було б потрібно не тільки, щоб полегчити свою душу, але й для того, щоб мати право просити у Вас вибачення за довгу мовчанку, але краще нехай я зостануся невиправданим.

Інститут примітивної культури при історичній катедрі Укр[аїнської] Академії Наук навряд чи відкриється цеї осені; авспіції тим часом несприятливі. Від пропозиції переїхати в Москву я, після місячного вагання і розважування в безсонні ночі (бо вдень ніколи думати), відмовився, не з принципіальних причин, а через то, що мені найгірше впливає на нерви брак людського помешкання і людського близького оточення, яке б заміняло по можливості родинне оточення. В Москві брак того і другого відчувався б ще в більшій мірі, тож не було б сили до життя й діяльності.

Маю ще звістку, що в Харкові обмірковується проект заложити там наукову дослідчу музикознавчу установу, для того мають перенести туди Кабінет музичної етнографії, вилучивши його зі складу Академії,— тим, що Кабінет буде основою, до якої згодом притулять відділи історії музики, акустики та муз[ичної] психології. Мені обіцяють найти в Харкові «бездоганне помешкання» на три кімнати. Я спокійно ставлюся до цього проекта, думаючи, що він не здійсниться; втім, якби справді дали там помешкання, то, мабуть, почував би себе краще, як тут.

Я після поїздки до Новгородка, яку відбув не для відпочинку, а для записування мелодій, нікуди не їздив і не відпочивав, так само, як і торік (позаторік я відпочивав 5 день, зате — в Батумі). Недовгі перерви в праці зробив мені фурункул на повікові, що довго тягся, і довелося його оперувати, потім грип. Від заміру написати ряд нарисів історії укр[аїнської] муз[ичної] етнографії я відмовився, бо взагалі не спроможен зложити якусь більшу працю. Одна глава незабаром вийде в світ в «Первісному Громадянстві» під титулом «Максимович і Аляб'єв» в історії збирання укр[аїнських] нар[одних] мелодій». На цю дрібнішу тему я витратив над 90.000 літер,— це, розуміється, не достоїнство, а вияв упадку. Так само надто детальна і розволочена вийшла розправа «Фольклористичний архів М. Лисенка», з якою весь час мене наганяють, бо через мою непрацездатність забаряється друкування збірника в пам'ять Лисенка. Дрібніші праці — про мого учителя музики Ходоровського і рецензія на нові записи пісень з білорусько-українського пограниччя давньої Гродненської губернії — незабаром вийдуть в 20 т. «Записок Іст[орично] — Філ[ологічного] Відділу Академії».

В. Харків тепер екскурсує по Слобожанщині, переважно вишукує кобзарів. М. Гайдай, здається, переселяється в Москву,— він там уже від половини літа. М. Грінченко ніяк не може закінчити першого випуска другого видання своєї великої історії укр[аїнської] музики; цей перший випуск (10 аркушів друку) у нього майже готовий, він присвячений виключно народній музиці. В Харкові Я. Полфьоров друкує двомовні нариси історії укр[аїнської] музики в марксистському освітленні (коли Ви маєте змогу взяти з якоїсь бібліотеки «Червоний шлях», то там можете ознайомитися з статтями цього автора про укр[аїнську] музику). Має повернутися цими днями О. Кошиць. В Ленінграді цими

днями майже рівночасно померли Н. Фіндейзен і Н. Привалов; тепер там народною музикою інтересується молодий професор консерваторії Рязанов, але друкованих праць ще не має.

Я передав М. Грінченкові всі матеріали про композицію Вашого сина Миколи, і ми обоє дуже тішимося. Прошу при нагоді передати Вашому синові мої найкращі побажання.

Виображення в «Глобусі», як Ви самі гаразд бачите, зовсім до мене не подібне, але курйозне те, що воно зовсім не подібне і до того фотографічного знімка, з якого роблено кліше. Цей знімок тепер Вам посилаю, але без втіхи, бо вираз на ньому вийшов надто неприємний. Мені неприємно дивитися на цей знімок і неприємно було б зробити на ньому дружній Вам напис. Я не сумніваюся, що такий вираз справді буває, інакше й не може бути при моєму песимістичному ставленні до того оточення, в якому живу, але принципіально я не вважаю, що треба саме такі вирази фіксувати, і все вибираю день, коли б почував себе більш gemütlich *, щоб знятися вдруге.

Ви згадували про 25-літній ювілей Музичного Товариства ім. Лисенка у Львові. Чи має це Товариство бібліотеку і чи варто б послати туди з нагоди цього ювілею мої праці? Чи все одно — там читати не будуть, коли напрям діяльності там чисто практичний? Чи в львівському Музичному Інституті ім. Лисенка читалися лекції про народну музику і коли ні, то через те, що слухачі не мали б підготування й інтересу, чи тому, що Ви не мали змоги читати, а більш нікому було?

Я тут мав запрошення від Державного Видавництва України взятися до редагування народних пісень у новому зборі творів Лисенка, що його лагодить Видавництво. Я відмовився і рекомендував звернутися до Вас. Ця праця має бути оплачена — про це я знаю від Д. Ревуцького; він має бути, разом з братом Л. Ревуцьким, редактором решти творів Лисенка,— але в самому листі Держ[авного] Вид[авництва] до мене про це не згадувалося. Я все одно відмовився б, хоч би гонорар було призначено виразний і великий, бо неспроможний виконати й того, що становить мій прямий обов'язок по службі в Академії. Отже, коли ця робота Вас інтересує сама по собі, або в цей момент дуже потрібний заробіток, то, розуміється, для видання це було б найкраще, якби Ви згодилися; але якщо Ви волієте не обтяжувати себе і відпочити, то пересилюватися для цеї справи не є, на мій погляд, моральний обов'язок для Вас (як і для мене). Може, поки триває Ваша хвороба, краще читати про всякі розмаїті речі, далекі від наукової спеціальності, або такі, що мають до неї відношення, але не викликатимуть напруження через асоціації з звичними темами, над якими Ви завжди думаєте в межах спеціальності. Чи Ви граєте тепер на фортепіані? Не болить нога при цій позі?

Кристали в урині у мене були в великій кількості після найбільшого душевного потрясення в моєму житті; але через 2 місяці минулося,— правда, це було в чудовому сцілющому кліматі Кутаїса, але все-таки, значить, це не є річ, що мусить зостатися назавжди, і я надіюся, що так буде і у Вас.

Міцно Вас цілую і бажаю скорого видужання.

З шанобливою і міцною любов'ю до Вас

К.Квітка

* Приємно, зручно (нім.).— *Ред.*

[P. S.] Мене дуже гризе то, що я досі не зложив праці до збірника в пам'ять В. Гнатюка. У мене великий упадок сил, проте, ціною перенапруження і відмовлення від відпочинку, я за цей час спромігся написати ті праці, які вище назвав. Але те, що я даю для «Записок Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу» і для «Етнограф[ічного] Вісника» — це моя служба, за яку мене годують, і оскільки я тепер не маю здоров'я їздити збирати матеріали, цим я тільки й виправдую свою платню. Статті до «Первісного Громадянства», правда, я мав би право не дати, але тут уже слабкість характеру — як раз-у-раз здибаюся з М. Грушевським і К. Грушевською і при кожній зустрічі просять дати статтю і нагадують, нема сили відмовити, до того ж як я обіцяв, то думав, що вона вийде у мене маленька, щонайбільше на 1/2 аркуша. Тепер днів за 3—4 я міг би засісти за статтю до збірника в пам'ять Гнатюка, коли знов відкласти відпочинок на необмежений час.

№ 44

30.III.1929 [*р.*]

Дорогий Друже!

Сердечно дякую Вам за лист з 5.І і за прислання Ваших праць Кабінетові Музичної Етнографії і персонально мені.

З уболіванням читавши історію Вашого торішнього лікування, я ще раз переконався, що добре живлення, хоч би й мало деяке негативне діяння, все ж далеко краще, ніж виснажуюча дієта, яка відбирає головне: бадьорість, щоб переносити болі і інші вияви хвороби. Сподіваюся, що досі вже дбайливий догляд родини, мила родинна атмосфера життя і визволення від педагогічної праці поліпшили Ваш стан, а кінець морозів, та досі, може, вже й кінець видання збірника лемківських пісень зовсім призвели до поправлення.

На підставі одноголосної, хоч досі ще неофіціальної ухвали Етнографічної Комісії і з доручення її звертаюся до Вас з прозьбою повідомити, чи згодилися б Ви на обрання в члени цеї Комісії. В такій самій справі звертаюся рівночасно до високоповажного Й. Роздольського.

Щодо музичних дослідів у Кабінеті Примітивної Культури, фінансова сторона цеї справи ще не з'ясована, і очевидно, до осені нічого не буде. У всякому разі я потверджую те, що давніше писав, і я не маю сил, щоб зайняти там платну посаду і працювати так, як вимагає платне становище; я завжди вважав і тепер вважаю, що з усіх міркувань треба, щоб на чолі тої справи стали Ви, коли ж Ви не зможете, то все одно та посада буде вакантна, поки хтось із молодших підросте, бо я не в стані буду її взяти. Пригадую те, що Ви казали про плани Вашого сина Миколи (до речі: картка, яку Ви з ним разом вислали мені торік з Праги, через випадок дісталася до моїх рук аж за кілька місяців; і я вислав Вашому синові картку з відповіддю-привітом, цим наша знайомість розпочалася). Коли б він мав охоту піти за прикладом Бела Бартока і сполучати наукову музично-етнографічну діяльність з композиторською, або коли б і не маючи

заміру паралельно працювати в обох напрямах цілий вік, він би зважив за корисне для своєї композиторської роботи присвятити хоч рік-два, на початку, живому ознайомленню з нар[одною] музикою, то, може б, я подав в Харкові ідею, щоб його запросили? Він би міг взяти спеціальне завдання — докінчити, під Вашим проводом, збирання кобзарських і лірницьких рецитацій. Іноді буває, що не організаційна схема заповнюється відповідними працівниками, а сама схема утворюється ad hominem *, і, може статися, що нова посада для муз[ичної] етнографії (напр., при новому Управлінні мистецтв у Харкові) буде утворена, з щирих міркувань, власне для Вашого сина, а інакше цеї посади зовсім не буде.

Екскурсія В. Харкóва на Слобожанщину відкрила інтересні перспективи, але йому довелося перервати дослід, не закінчивши навіть мінімума.

Нове видання історії музики М. Грінченка, певно, не скоро вийде в світ.

Д. Ревуцький просить Вас вітати і інтересується, чи Ви дістали екземпляр галицьких пісень в обробці його брата Л. Ревуцького; Д. Р[евуцький] вислав Вам цей екземпляр кілька місяців тому.

Через нездоров'я я не міг бути на банкеті в честь Вашої небоги, але на самих концертах був і дістав дуже велику втіху від виконання Вівальді — Баха і Скарлатті. Щодо виконання пізніших композиторів і особливо Шопена та Шуберта, то, очевидно, довга культурна роз'єднаність наша від Західної Європи привела до того, що я, як і інші, більш від мене компетентні київські музиканти старого покоління, констатували різність нашого розуміння і розуміння молодого европейського покоління, до якого належить Л. К[олессівна]. Кажуть, такий стиль виконання, до якого ми замолоду звикли, тепер можна за кордоном почути головно в Америці,— там досі концертує 81-літній Пахман і досі навчає 85-літній Ауер. Мені здається, що коли правда, що Ваша небога вже 8 років концертує, то це шкода, особливо коли концерти такі часті, як були тут: в такому молодому віці треба ще багато слухати, як грають старші, і багато працювати над всестороннім розвитком і збільшенням всестороннього артистичного досвіду; отже, і в концертних мандрівках не поспішатися, а знайомитися і з пейзажами країни, і з її мистецтвом, по музеях тощо. І особливо, коли хотіти бути артистом з національною фізіономією.

Та сама увага відноситься і до українських композиторів, що живуть у своїй країні, але не вивчують її, і, поспішно працюючи, не мають коли вдуматися в історичну суть народної артистичної душі. Я не маю надії, що такі творці-музиканти появляться,— таких нема і поміж укр[аїнськими] малярами, хоч там аналогічне завдання легше,— ні навіть тепер поміж укр[аїнськими] белетристами.

Ці міркування зв'язані у мене з загальною ідейною і моральною кризою, що все поглиблюється і без сумніву приведе до катастрофи,— не до фізичного самогубства, але до життєвого кроку, що з певного погляду буде гірше й від самогубства. Цей душевний стан не дає мені й писати листів, власне до близьких людей, як Ви. Щоденно і безперестанно мене мучить, що я не можу написати Вам; і до того ж мучить, що досі не прилагодив студійки до збірника в пам'ять В. Гнатюка,— але те вже з іншої причини: не відпочиваючи кілька років, я зовсім непрацездатний, і хоч

* Стосовно людини, тобто під певну людину (лат.).— *Ред.*

весь час працюю, як шкапа, що її женуть батогом, так працюю через те, що щодня б'ють батогом, а Ви кілька разів лагідно нагадали та й перестали; розуміється, якби ми і в одному місті жили, то Ви б пожаліли мене гнати. Найдужчим імпульсом повинно бути власне почуття довгу, воно велить мені поставити збірник в пам'ять Гнатюка на першу чергу, але я взагалі весь час роблю не те, що найбільше треба робити, і коли я зовсім не вмію розпоряджати своїм часом і невеликими силами, то єдиний вихід — покинути наукову діяльність, до якої нема цеї основної здатності.

Міцно цілую Вас і від душі бажаю здоров'я.

Щиро відданий Вам

К. Квітка

P. S. Ще з приводу практичної музики: з закордонних піаністів до нас найчастіше приїздить Петрі, вже немолодий,— і от зовсім не розумію його виконання не тільки Шопена — це не диво, бо він не слов'янин,— але й Бетговена. Тільки виконання Ліста через Петрі дало велику втіху, але на мій досвід — може, це й парадоксально — Ліст взагалі найлегший з усіх улюблених на концертній естраді авторів,— найлегший щодо інтерпретації.

№ 45

29.IV.1929 [*р.*]

Дорогий Друже!

Дуже мене засмутила звістка про нове нещастя, що вдарило на Вас. Від усього серця бажаю, щоб минулося швидше і міцно надіюся, що европейська наука переможе хворобу Вашої дружини, а до того ще, мабуть, треба б звернути увагу на те, що при всякій хворобі і зокрема при хворобах очей дуже помагає, як уживати досить багато найсвіжішого коров'ячого масла, по можливості тільки що збитого. Це можливо, мабуть, тільки на селі, так само свіже сире молоко, свіжі, того самого дня знесені яйця,— найкраще самі жовтки без білків — і всяка зеленина.

Щиро дякую за слова підбадьорення, які Ви знайшли для мене, перебуваючи самі в таких тяжких обставинах. Я ще не предвижу можливості відпочити зовсім, але предстоять три недовгі поїздки — хоч на роботу, так іншого роду: записування; сподіваюся, що хоч очі трохи відпочинуть при цьому, коли не нерви; на нерви ці роз'їзди зле впливають. Зараз їду, як щороку в цю пору, на гаївки на Поділля; так я ні разу й не бачив нічого подібного до тої картини екстатичних гаївок, що у Головацького; скрізь бачу повільні і поважні кроки і співи. Повернувшися, недовго побуду в Києві і коло 15.V маю їхати на Білорусь дивитися на тамошні корогоди, в кінці травня — до Харкова, бо там ніби є тепер фонографи з-за кордону. В промежутках мушу кінчати працю до «Перв [існого] Громадянства» на тему «Амфібрахій». Річ іде і про віршовий амф [ібрахій] і про музичну форму ♩ 𝅗𝅥 ♩ . Здавалося, що до матеріалу — на яких 4 сторінки, а вийшла праця аркушів на 3, і, мабуть, перерву та буду чекати Ваших лемківських пісень, бо там, мабуть, буде багато нового матеріалу *. Очевидно, Ви пізніше не написали б того, що в «Ритміці» на с. 81: найчастіше з'яв-

ляєсь сінкопована фігура в касарняних піснях, що визначається макаронічним, псованим язиком і порнографічним змістом? Чи й тепер, після нових матеріалів, Ваше враження зостається таке саме? ** Ще я був би Вам дуже вдячний, якби Ви вказали мені, чи є друковані варіанти пісні «Червоная ружа трояка», про яку Д. Ревуцький з Ваших слів написав примітку в «Галицьких піснях» Л. Ревуцького. Ця пісня останніми роками дуже поширилася по правобережній Україні в синкопованому ритмі

Але ця прозьба має силу тільки на той випадок, коли Вам не треба розшукувати, а можете просто зразу з пам'яті вказати,— розшукувати не варто, бо питання — не першорядної ваги (у Розд[ольського] — Людкевича я не найшов такої схеми, як у цій пісні, а в Ваших піснях з Підкарпаття підходить № 40). І взагалі це річ не спішна, бо друга половина моєї розвідки буде друкуватися, може, через півроку.

Переказуючи Катерині Михайлівні Ваше привітання і обіцяннє прислати рецензії, я (вибачте, коли не до речі) згадав про невдачу з друкуванням другого видання Вашої «Ритміки» в Державному Видавництві: якось чудно, що там не друкують такої цінної і потрібної праці, а в «Перв[існому] Громадянстві» не стає порядного матеріалу до друку, і доводиться, між іншим, і мені напружувати сили, щоб помогти заповнити збірник. Кат[ерина) Мих[айлівна] сказала, що радо б уміщувала нову редакцію Вашої «Ритміки» частками в «Перв[існому] Громадянстві», з тим, що відбитки складуть окрему книгу ***.

З приводу нових посад членів Академії я останніми днями мав пропозиції від двох академіків (М. Грушевського і О. Новицького), що хотіли виставити мою кандидатуру, а крім того, тепер мають право виставляти кандидатури і громадські організації, отже, мені сказали, що має мене виставити музична організація, яка тепер на місці Муз[ичного] Т-ва ім. Леонтовича (Всеукраїнське Т-во рев[олюційних] музик, в скороченні — ВУТОРМ), а Етнографічне Товариство (громадська організація поза Академією) обговорювала це питання в моїй присутності (я там член ради). В усіх випадках я резолютно відмовився і скрізь, де була розмова, нагадував, що коли катедра нар[одної] музики може бути заложена, то її обняти повинні Ви. Розуміється, і названі особи, і Етнограф[ічне] Т-во зараз же погодилися зо мною щодо Вашої кандидатури, але не погодилися щодо моєї відмови. Етн[ографічне] Т-во постановило вже офіційно виставити кандидатури нас обох, але це проти моєї волі,

* Певно, там буде й мелодія та повний текст пісні «Де ти ідеш, невісто», згаданої в Вашій «Ритміці» на с. 89? Для моєї теми важливо, чи в тексті амфібрахій видержується до кінця, чи ні.

** Розуміється, я виділю в окрему категорію фігуру ♪ ♩ ♪ в колядкових рефренах.

*** Можна б і в «Збірнику Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу» друкувати: там від іюля нібито будуть платити гонорар 40 р. за аркуш (це могло б бути вже від початку цього бюджетного року, але досі ще ніхто не дістав). На мій досвід, там менше дбайливості в друкуванні нотних прикладів.

і як тільки про цю постанову буде опубліковано в газетах або переслано до Академії, я зараз офіціально повідомлю газети і Академію про відмовлення. М. Грушевський вважає, що можливо було б утворити окремі катедри для Вас і для мене, бо Ви є дослідник не тільки музичної, але й поетичної нар[одної] творчості (до того М. Гр[ушевський] висловився, що Ви — найсильніший кандидат із галичан). Але прошу мені вірити, що моя неохота балотуватися в академіки має інші поважні причини, окрім Вашого першенства, тільки цих причин я не маю змоги Вам пояснити; вони не мають нічого спільного з питанням про Вашу кандидатуру, і моя негативна постанова зосталася б непохитна і в тому разі, коли б Ви з якихось причин відмовилися або якби було утворено дві катедри. А якщо Ви не відмовитеся, це був би великий подарунок для Укр[аїнської] Академії, тим більше, що я маю план, коли буду живий і працездатний, присвятити один рік життя білоруській музиці і наступний по тому рік — великоруській, при тому краще й прожити один рік на Білій Русі і один — на Великій. Я вже зв'язався з Білор[уською] Академією в справі організаційної допомоги моїй будущій праці і маю враження, що Біл[оруська] Академія з більшою охотою і більше допоможе, коли я буду не відряджений на рік від Укр[аїнської] Академії, а зовсім перейду до Білоруської.

Для мене це питання не принципу, а тільки практичних умов для роботи. Ще 1921 року я представив 1-му Відділові Укр[аїнської] Академії доповідну записку, в якій виложив думку, що дослід укр[аїнської] нар[одної] музики неможливий без досліду білор[уської] музики, і що на Білій Русі імовірно треба шукати початку або архаїчних зразків багатьох укр[аїнських] пісенних типів. Пора, нарешті, хоч тепер, через 8 років після того, як я виставив це положення, послухати Вольтера і «почати від початку». Щодо великоруської пісні, то в протязі року я не надіюся опанувати її головні типи — вона надто розмаїта, але я хотів би хоч простежити перетворення західно-слов'янських — західно-руських ритмічних типів на в[елико]руському грунті. Ці плани зустрічають перешкоду головно в обставинах дуже прозаїчної натури: незвичайна дорожнеча і брак харчових продуктів можуть примусити мене зовсім покинути наукову діяльність, бо нести якусь іншу, механічнішу роботу при недостатньому живленні ще так-сяк можна, а напружена мозкова робота вимагає доброї і розмаїтої їжі; знову перенести такі роки, як 1920—1922, я вже не зможу. І Вас я повинен попередити, що платня академіка тепер могтиме тільки компенсувати Вам поїздки сюди, коли Ваша теперішня пенсія зостанеться, але переїхати сюди зовсім, покинувши теперішню пенсію, це було б можливо тільки тоді, якби Вам тут гарантували не звичайну платню академіка, а «спецставку», як тут кажуть. Сливе всі академіки і наукові співробітники Академії держаться тим, що сполучають посаду в Академії з професоруванням і іншими заробітками; я до цього не маю сили.

Хотілося б багато написати з приводу концертів Любки Колесси,— якби то був час на те! Моя оцінка не є суб'єктивна, індивідуальна, а є оцінка людини російської музичної культури (висловлююся так, бо тільки давня народна укр[аїнська] музика різниться від великоруської, а щодо артифіціальної музики — російська Україна 19—20 віків не витворила окремого розуміння і вподобань, тільки була під цілковитим впливом Петербурга і Москви, вносячи, правда, багато й свого в ті центри). Може, Петер-

бург і Москва розуміли і інтерпретували Шопена, Шуберта і Бетговена по-своєму, але з того, що російські піаністи мають великий успіх в Зах[ідній] Европі, видно, що їх розуміння має щось принадне й там. Рахманінов, правда, виконує тільки свої твори, як і покійний Скрябін, але вони обоє в своїх творах значною мірою шопеністи, і, слухаючи їх, можна було уявити, як вони грають Шопена. Тепер великий успіх в Европі має киянин Володимир Горовіц,— його гра в цілому відповідала моєму розумінню. Я не думаю, щоб музикальна Росія утворила зовсім самостійно піаністичний стиль — тож Фільд, Кліндворт, Гензельт виховували російські вподобання,— але з европейських індивідуальних стилів Росія, мабуть, декотрі апробувала, а декотрі ні. Мене персонально задовольняли з европ[ейських] піаністів в виконанні Бетговена — найбільше Софья Ментер, в виконанні Шуберта — тільки Рейзенауер (а в виконанні вальсів — Грюнфельд). Тепер до нас вчащає Петрі з Берліну, але він в Бетговені беззмістовний, а в Шопені буває сміхотворний, тільки в Лісті задовольняє, але Ліста найлегше грати. В виконанні Шопена навіть Падеревський не задовольняв мене і взагалі давнього музикального Києва; Гофман тільки задовольняв, а до справжнього ентузіазму доводив часом піаніст, що не вважається за першорядного — Слівінський,— він не міг стати першорядним; бо часом, як без натхнення, то грав зовсім зле. Зауер (писали, що Л. К[олессівна] у нього вчилася) робив на мене сильне враження в усіх стилях; я сподівався знову пережити ці враження, слухаючи Л. К[олессівну], але, може, 35—30 літ, що уплили після того, як я чув Зауера кілька разів, зробили мене не таким сприйнятливим.

Міцно цілую Вас і бажаю, щоб все стало добре.

З щирою любов'ю і відданістю

К. Квітка

P. S. Д. Ревуцький дістав Ваші «Речит[ативні] форми» і свого часу послав Вам картку з подякою. В. Харків поїхав ще раз на Слобожанщину кінчати постереження. «Історія музики» Грінченка не друкується, мабуть, через паперову кризу.

№ 46

[Уривок відповіді Ф. Колесси на лист К. Квітки від 29 квітня 1929 р.]

[Початок травня, 1929 р.] *

[...] Щиро дякую за Вашого ласкавого листа, який я одержав тому тиждень та поспішаю з відповіддю, обмежуючись до найважніших справ. Друкування моїх лемківських мелодій до тижня має скінчитися: там дійсно знайдете багато примірів до Вашої розвідки про амфібрахій та синкопові ритми. Пісня «Ой червона ружа» міститься у мойому збірнику (ч. 466-а) ось у якій формі — з одного строгого такту: [приклад відсутній.— *Ред.*].

* Дату встановлено за змістом листа та на основі порівняння його зі змістом листів № 45 і 47.— *Ред.*

Прикро мені, що Ви так рішучо відмовляєтеся від кандидатури в академіки, та не можу зрозуміти причини, які Вас до того спонукують. Одначе коли б тут входив в гру огляд на саму особу і Ваше бажання, щоби мій вибір переперти ціною Вашої відмови — то я з тим абсолютно не погоджуюся і прошу Вас не робити мені сеї прикрости, бо таке ставлення справи було б для мене просто неприємливе. Боюся, що як ми зачнемо вдаватися в такі скрупули, то з того може вийти шкода для самої справи, коли ніхто з нас не перейде. Ви на місці можете краще орієнтуватися, я в тих справах абсолютно з ніким не переписувався та не мав і не маю ніяких інформацій, крім Ваших різних [...] [та] від ак[адеміка] Студ.[инського]. [...] нині вночі прийшла телеграма. Я й не уявляв собі, що термін вибору в акад[еміки] вже такий близький (який саме, того й досі не знаю). На сю телеграму я не міг без причини дати відмовну відповідь, бо відмову можна б пояснювати навіть легковаженням з мойого боку, так для катедри мистецтвознавства, як і для самого титулу академіка — а до того не бажав би я давати притьки: отже, я зателефонував про мою згоду: «Дякую за пошану, погоджуюся».

Правду сказавши, я ніколи не прив'язував великої ваги до почестей — не в голові мені, особливо під теперішню пору, коли я ще недавно почув подих смерті над своєю головою, а тепер бачу, що він загрожує моїй дружині. По [...] побуті в Відні вона вернула додому. У Відні не встановлено певної діагнози — спеціалісти розійшлися в порадах: один [радив] операцію, другий радив лічити рентгеновим насвітленням. Хоч вже прийшло полекшення, уступили нестерпні болі голови і з очима значно ліпше, лікарі остерігають мене перед оптимізмом: все-таки передбачують конечність операції. Поминувши клопіт з величезними коштами, мене ся справа просто придавлює тягаром великої одвічальности — і не можу жінку застрашувати — хоч бачу, яка небезпека висить над нею, і я мушу рішати про її терпіння і евентуальну невдачу. Супроти тої великої грижі — чим же є справа моєї кандидатури в акад[еміки]?

Мені вправді прикро, що наші кандидатури висунено рівночасно, так, якби ми були суперниками, так могло видаватися посторонній людям — хоч ми оба знаємо, що се неправда. Тому найкраще — не знімайте своєї кандидатури — нехай самі обставини децидують; беручи справи зовсім об'єктивно, краще було б, якби Ви були вибрані, бо мене останні нещастя страшенно надломали — а Ви молодший і в усякім разі надійніший робітник, як я [...]

№ 47

10.[05] 1929 [*р.*]

Дорогий Друже!

Вибачте, що пишу до Вас на такому недоброму папері. Я тепер на Білорусі, на селі, і кращого дістати не можу. Виїзжав сюди, дуже поспішаючися, щоб захопити тут «волочебних пісень» (це мені вдалося), і тому не встиг в Києві виконати доручення київської філії Всеукраїнського Товариства Рев[олюційних] Музик — просити Вас, щоби про Вашу згоду, щоб це товариство виставило Вашу кандидатуру на академіка (дійсного члена Укр[аїнської] Академії Наук), Ви були ласкаві телеграфувати, бо цілу справу треба провести до 20 мая. Через те, що я маю пробувати на Білорусі ще два тижні, а відси поїду до Харкова, треба було подумати про іншу адресу, ніж моя, для Вашої відповіді, тож ми умовилися, що я буду Вас просити телеграфувати відповідь проректорові Музично-Драматичного Інституту ім. Лисенка проф[есору] Грінченкові (від осени 1928 року М. Грінченко — не ректор, ректор тепер комуніст). Скорочена адреса для телеграми може бути така: Київ, Воровського 58. Музичний Інститут, Грінченкові. Розуміється, краще було б, якби ініціатива походила від Історично-Філологічного Відділу У[країнської] Академії Наук, і я перед виїздом говорив про це з усіма членами Відділу, які є в Києві, окрім голови Відділу А. Кримського і Олександра Грушевського (з Михайлом Грушевським говорив). Всі ставляться дуже прихильно до проекту, тільки теперішній секретар Відділу академік О. Новицький висловився, що катедри народної музики чи взагалі музикології не можна буде відчинити, бо Відділ уже розподілив, на які предмети мають бути призначені 8 нових посад, що мають бути дані Відділові (отже, має бути тепер 4 катедри укр[аїнської] історії, 3 катедри історії укр[аїнської] літератури і т. д.; М. Грушевський, проте, казав, що цей розподіл ще не є конечний). Я тоді нагадав, що в усякому разі буде нова катедра — етнографії (А. Лобода займає катедру народної словесності), і тому, що ніхто не може бути універсальним етнографом,— кожний етнограф має якусь свою спеціальність,— нема перешкод, щоб катедру етнографії зайняв спеціаліст з музичної етнографії. З цим згоджуються і акад. Новицький і інші академіки, признаючи, що універсального етнографа і взагалі сильнішого кандидата, ніж Ви, на Україні немає. Уряд УССР бажає, щоб в Академію було вибрано кілька галичан, отже, справа забезпечена в усіх інстанціях, аби була Ваша згода. Я не вмовляю Вас згодитися, бо не знаю, як на Вашому здоров'ї відбилися б truди поїздки сюди, але в інтересах науки вважав би за свій довг подати ініціативу. Ще раз прошу вірити твердості моєї постанови, про яку я писав у минулому листі щодо моєї кандидатури. Міцно Вас обіймаю і бажаю здоров'я.

Ваш К. Квітка.

№ 48

Київ, 2.VI.1929 [*р.*]

Дорогий Друже!

Повернувшися в Київ, я застав Вашого листа з 12.V; гадаю, що Ви тим часом дістали мого листа, посланого з Мінська. Дуже дякую за присланий матеріал до моєї розвідки про амфібрахій. Дістав я також картку від Вашого сина Миколи, в якій обіщано докладного листа; добре було б, якби той лист був адресований на ім'я П. Козицького в Харків, Лєрмонтовська, 31, для передання мені, бо я цими днями їду в Харків на виклик П. Козицького і буду з ним щодня бачитися.

Головна справа, в якій мене П. К[озицький] викликає, є та, що в бюджет будущого року внесена якась сума на зложення нової дослідчої катедри музикознавства, і треба розробити конкретний проект та довести наявність наукових сил. Мають там бути секції соціологічна, педагогічна та етнографічна, навіть ухвалена платня: голові катедри 180 р. у місяць, голові секції 160, членові 140 і наук(овому] співробітникові 105. Думаю, що головою катедри буде або М. Грінченко, або П. Козицький, або Полфьоров (член ком[уністичної] партії). Я був би Вам дуже вдячний, якби повідомили мене, на зазначену харківську адресу, чи Ви згодилися б бути головою секції муз[ичної] етнографії; предвижу, що Ви, як і давніше в аналогічних питаннях, будете доводити, що це місце належить мені, але прошу вірити, що коли я заявляю, що не взяв би ніякої іншої посади в катедрі, як тільки члена етнографічної секції, та причина цьому, окрім Вашого пріоритету, ще те, що я останніми часами став зовсім нездатний до організаційної ролі, абсолютно не можу керувати роботою молодих людей і відповідати за неї; отож ця причина зостається в силі й в разі, коли Ви відмовитеся від керування секцією. На підставі прецедентів можна думати, що катедра не буде відчинена, хоч і сума на її удержання внесена в бюджет. Коли в Харкові будуть кінцево вирішувати, то Ваша згода може мати резолютне значення, бо зразу поставить проект на солідний реальний ґрунт.

Щодо виборів в дійсні члени Укр[аїнської] Академії Наук, то я перед виїздом у Мінськ устиг в Києві повідомити про свою незгоду ті організації, які мали виставляти мою кандидатуру, але повернувшися побачив, що моє ім'я стоїть у списку, бо мене рекомендувала медична секція Академії — цеї ініціативи я ніяк не міг предвидіти. Як бачите, з трьох газетних вирізок, які посилаю в цім листі, я вже подав офіціальну заяву про відмовлення від кандидатури; при цьому я прийняв на увагу Вашу прозьбу не робити цього, але прийняв її на увагу тільки обмірковуючи мотив Вашого пріорітету; всі інші мої мотиви зосталися в силі і переважили. Фактично, якби я й не зробив цього, наші кандидатури не конкурували б; це могло б мати місце, якби в основу виборів був виразно положений принцип системи предметів досліду і було б зважено, що потрібна катедра народної музики. Насправді єдиного певного принципу нема, і предметовий перемішується з персональним.

Як писав мені П. Козицький після розмови в Упр[авлінні] Науки, де він займав питання про зложення катедри нар[одної] музики в ВУАН, там йому пояснили, що Упр[авління] Науки не буде втручатися в розпо-

діл між предметами тих 7 нових штатних катедр, які даються Іст[орично]-Філ[ологічному] Відділові, отже, коли сам Відділ не вважає за потрібну катедру нар. музики, то ніякого натиску в цьому напрямі бути не може, до того ж, коли Вас буде обрано на катедру етнографії, то цим рівночасно буде задоволено й інтересам музичної етнографії. Я з цим не згоджуюся, бо при такому положенні, що катедра народної словесності існує окремо (А. Лобода), нова катедра етнографії мусіла б мати більше ухил до матеріальної культури, або принаймні академік, що займе цю посаду, мусить багато часу присвячувати студіюванню матер[іальної] культури для того, щоб коли й не робити самостійних дослідів у цій галузі, то бути хоч настільки обізнаним у ній, щоб бути компетентним у питаннях, які раз-у-раз виникають в Академії в порядку керування кабінетом Антропології та Етнології ім. Вовка, де провадиться робота над дослідом матер[іальної] культури, і для того, щоб бути в стані дати тямущу інформацію закордонним спеціалістам, які будуть приїздити знайомитися з роботою ВУАН по етнографії *. Отже мені здається, що коли Ви займете катедру етнографії, Вам доведеться стільки часу віддавати іншим її галузям, з якими досі Ви не мали ближче до чинення, що це буде явним ущербом для роботи над народною музикою (то саме, розуміється, мало б місце, якби в цьому становищі опинився я). Іст[орично]-Філ[ологічний] Відділ, очевидно, не взяв цього на увагу, бо, як я чув з добре освідомленого джерела, на будущу катедру етнографії намічав Варвару Андріянову-Перетц (в неофіціальних розмовах,— офіціально Відділ персональних кандидатур не намічав), яка теж не працювала над матер[іальною] культурою грунтовно, та й взагалі вона — історик літератури **. Втім, взагалі стрійної системи в конструкції Відділу не буде,— хіба можна про неї говорити, коли й тепер, по збільшенні, не буде ні катедри загального язикознавства, ні катедри укр[аїнської] мови. (А. Кримський займає катедру орієнталістики).

Як бачите, коли б опанувати принцип предметовий, Ваша кандидатура збіглася б з кандидатурою не моєю, а Андріянової-Перетц; проте Ваша перемога безсумнівна після того, як опубліковано постанову харківського Укр[аїнського] Центрального Бюра Секції наукових робітників (посилаю вирізку). В цій постанові не оцінено всіх кандидатур, що були опубліковані в списку, а тільки ті, що їх Бюро ухвалює або не ухвалює; до останніх, не названих у постанові, кандидатур Бюро, очевидно, поставилося індиферентно — в тім числі, значить, і до кандидатури Андріянової-Перетц і до моєї,— (моя кандидатура, мабуть, там обговорювалася, бо про моє зречення опубліковано пізніше, ніж було обговорення) — але як порівняти кількість ухвалених кандидатур (33) з кількістю нових штатних

---

* Може бути й інший погляд: тому, що А. Лобода хворий і, мабуть, уже не вернеться до працездатності, нехай хоч катедра етнографії репрезентує дослід нар[одної] словесності, а матеріальною культурою можна тим часом пожертвувати.

** Розуміється, про Андріянову-Перетц не було напевно ніякого навіть неофіціального, орієнтовного голосування, отже, невідомо, чи багато членів Відділу думало про неї, та й невідомо, як ті самі члени думають після того, як ряд організацій виставив Вашу кандидатуру. Думаю, що не помилюся, коли запевню Вас, що для українського громадянства кандидатура Андріянової-Перетц не має ніякої переваги перед Вашою.

посад (30), то шанси тих, до кого Бюро ставиться індиферентно, виявляються мінімальні. Ухвали і догани Бюра секції можна вважати за офіціозні, і сьогодні опубліковано постанову в цій справі Укр[аїнського] Інституту Марксизму, яка в цілому погоджується з попередньою.

Але є і такі відомості, що навіть сама кількість нових посад може бути трохи збільшена, коли буде потреба, щоб ввести бажаних кандидатів, що ж до розподілу самих предметів, то мені компетентна і авторитетна особа пояснила таке: коли б Ви виразно хотіли зайняти катедру народної музики і вважали за утяжливе для себе займати катедру етнографії, то Ваше бажання, висловлене хоч би в формі листа до мене, буде прийняте на увагу; отже, коли це так, то напишіть такого листа, хоч приватного, але без персонального елементу, щоб я міг його передати до Президії Академії. Дуже імовірно, що катедра буде утворена з огляду власне на Ваше бажання; але це, безумовно, не мало б місця, якби річ ішла про мою кандидатуру.

Даючи Вам цей матеріал до розважування, я не беру на себе сміливість щось радити; в цих справах важко орієнтуватися, навіть живучи тут. Я довго вагався, чи взагалі ускладняти Ваше і без того стурбоване особистим нещастя життя оцим питанням, і чи потрібно подавати ці матеріали. Але Ви мудріші за мене і зумієте занехаяти все тут написане, коли зважите додержати правила, яке Ви мені дали в останньому листі: «нехай обставини самі рішають».

Міцно Вас обіймаю і цілую. Бажаю здоров'я Вам і видужання Вашій дружині.

Щиро відданий Вам

К. Квітка

№ 49

Київ, 26.VII.1929 [*р.*]

Дорогий Друже!

Поздоровляю Вас з обранням на дійсного члена Української Академії Наук. В газетах уже опубліковано, що уряд затвердив всіх обраних. Сподіваюся, що в осени побачимося, бо певно Вас викличуть на збори Ради Академії.

Поздоровляю Вас з добрим поворотом у стані здоров'я Вашої дружини. Прошу передати Вашій дружині мій поклін і щире побажання кінцевого одужання.

Мабуть, нове становище в Академії полекшить Вам матеріально справу закінчення вищої музичної освіти Вашого сина, Миколи. З Вашого листа довідуюся, що він подав прозьбу про стипендію, але не сказано, куди саме. В усякому разі, певно цей рік він буде студіювати, тож моя пропозиція тим часом не є річ актуальна, і тому, певне, він не писав обіщаного в його картці листа з приводу цеї пропозиції. Може, це й до кращого; я завжди боюся впливати на той або інший ступінь у житті іншої людини; вгадати всі наслідки такого ступіня завжди було трудно, а тепер тим більше. Я вже говорив з П. Козицьким про плани Вашого сина, і коли буде потрібно, прошу написати. Я буду вдруге говорити чи писати зважливіше.

Щиро дякую за екземпляри «Нар[одних] пісень з Галицької Лемківщини», прислані мені і Кабінетові Музичної Етнографії (рівночасно посилаю подяку Етнографічній Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка). В останню хвилину я дістав также «Збірник пам'яті Гнатюка» — для Кабінету Муз[ичної] Етнографії і дякую від імені Кабінету.

Прошу вибачити за запізнення цього листа. Я від початку мая цього року був у наукових подорожах з невеликою зупинкою в Києві для конче потрібних коректурних справ (тепер друкуються в Академії дві мої праці). Був у Харкові на нараді Головного Управління Мистецтв в справі заложення катедри музикознавства і музею музичної культури, потім в місті Болхові Орловської округи і околицях, потім в Вітебській окрузі, де записував північно-білоруських купальських пісень, побувавши сам на купальській одправі. В Болхові робив постереження над великоруськими так званими «хороводами» (сам люд їх називає там «танка́ми» — «эта песня тано́чная», а не «хороводная») і над частушками. Це вперше я був у глушині Великорусі (бо Болхов 54 версти від залізниці); місцевість остільки старосвітська, що туди приїздили навіть великоруські діячі кінематографії, щоб закуповувати старинну одежу. І співи там дуже архаїчні, тільки мені вдалося зробити безпосередні постереження, але майже не вдалося записати самих мелодій, бо люде не хотіли співати до записування.

Проте й постереження були дуже важливі для мене, і я не жалую потрачених сил і грошей (їздив я своїм коштом, і жодна поїздка так дорого не коштувала, як у Болхов). Між іншим, саме місто незвичайно гарне.

Ходив я пішки по селах, мав недобру їжу, а вісім днів у протязі місяця зовсім не обідав, тож вернувся змучений, з надією відпочити, аж тут саме підійшли давно обіщані гроші на урядження юбілею Академії, і по бюджетних правилах їх треба витратити в протязі місяця. Щоб витратити їх справді доцільно, треба багато працювати, а тут мій помічник Володимир Харків загнався на Слобожанщину за кобзарями десь так далеко, що невідомо, куди йому писати і відки викликати, тож усі дрібниці лягають на мене.

Мені дуже прикро, що через вимушене моє запізнення у Вас виринули здогади, які не мають і ніколи між нами не можуть мати ніякої підстави. Між іншим, сухість у листах до найближчих людей завжди була моєю властивістю, неприятною для мене самого; останніми роками ця риса зміцніла (а в цей момент, до всього, болить зуб, і я через біль не спав цілу ніч,— все тим, що не маю часу дбати за здоров'я і лікуватися).

Ще раз потверджую, дорогий, що відмовлятися від обрання на члена Академії мене спонукали інші причини, окрім Вашого старшинства і вищості Ваших заслуг. Ці причини привели б мене до такого самого постановлення і в тому разі, якби Ви відмовилися від обрання. Втім, оскільки можна судити по результатах виборів, принцип був не предметовий, а персональний, тож наші кандидатури не виключали одна одну. Якби принцип був предметовий, то в першу чергу мусіли б вибрати когось на катедру укр[аїнської] мови, тим часом лінгвіста-славіста як не було між дійсними членами Академії (проф[есор] Тимченко є тільки дійсний член Відділу, а не Академії, отже, він не повноправний і в Раді Академії має тільки дорадчий голос), так і тепер нема. Виходячи з цього, я тепер думаю, що обов'язок репрезентувати етнографію в цілому, тобто і дослід матеріальної культури, на Вас не лягає, і Ви вільні працювати над чим самі хочете. Отож

на Ваше питання, яку працю приділять Вам в Академії, можу відповісти тільки порадою, щоб Ви самі обміркували й підготували коротенький план Вашої прийдучої роботи, а Відділ без сумніву ухвалить його, тим більше, що нові академіки будуть мати численну перевагу, і не скоро дійде до того, щоб Відділ у новому складі сам виробив якийсь колективний план, на підставі якого приділялася б певна робота кожному членові. Мені б здавалося, що найкраще, якби Ви поставили у цей план 1) продовження досліду мелодій народних дум, 2) видання 1000 галицьких мелодій, що Ви записали, 3) підготування нового видання Вашої «Ритміки». Два останніх пункти — розуміється, в тому разі, коли Наукове Т-во ім. Шевченка не зможе взяти на себе цих видань. Мою попередню пораду: друкувати «Ритміку» частинами в «Первісному Громадянстві» я беру зазад, і думаю, що Катерина Михайлівна не держала б Вас на слові, якби воно навіть було дане Вами виразно і безпосередньо, бо справи цього органу похитнулися, і невідомо, чи він буде виходити так довго, щоб «Ритміка» могла в ньому закінчитися.

Про видання цих двох праць окремими томами «Збірника Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу» треба заздалегідь заявити на письмі Видавничій Комісії Академії, вказавши приблизно кількість аркушів і термін, на який Ви могли б їх виготувати (мушу попередити, що хоч питання про ремунерацію давно розв'язане в принципі позитивно, досі ще ніхто гонорару не дістає і невідомо, коли будуть засоби на ремунерацію). План видань Академії на 1929/30 рік уже зложений, тобто, загальна кількість аркушів уже розподілена, але, без сумніву, не всі використають ту кількість аркушів, яку показали на своїй спеціальності, і зокрема я з великою радістю відступлю Вам більшу частину тої кількості аркушів, на яку я подав заявку,— знов-таки, зроблю це не з самого признання більшої ваги Ваших праць, але і з іншої причини, яку можу Вам зараз пояснити: мушу відпочити.

Очевидно, коли Ви не будете жити в Києві, то клопіт коло видання Ваших праць ляже на Кабінет Муз[ичної] Етнографії,— бо в Видавничому Відділі Академії нема музично-письменних людей. Я давніше писав Вам, що не можу гарантувати досконалості і акуратності своєї і В. Харкова в такого роду роботі, але тепер справа стоїть інакше: на нову посаду штатного співробітника кабінету подав заяву М. Грінченко, а він, судячи по дотеперішній його діяльності, не є збирач етнографічних матеріалів, зате досвідчений в видавничій справі і має до неї охоту. Тож вповні натурально, коли догляд за друкуванням Ваших праць буде доручено йому. Я не міг іще з ним про це поговорити, бо він виїхав з Києва на відпочинок, але [?..] він з цим погодиться. Кандидатура М. Грінченка відсуває на невиразно-довгий час справу урядження В. Харкова на штатній посаді, але він сам уважає, що М. Грінченкові треба дати перевагу і відступається. Коли не вдасться урядити його на штатній посаді в проектованій катедрі музикознавства (чи буде вона реалізована, ще невідомо), то єдина надія на те, що Ви в Вашому новому високому становищі в Академії зможете досягти, щоб його праця хоч і не регулярно, та краще оплачувалася.

Коли 1921 року я подавав до Академії проект Кабінету Муз[ичної] Етнографії, я задумав цю нову установу при Академії не як Комісію, а як Кабінет — з тих міркувань, що Кабінет може функціонувати на принципі підпорядкування співробітників керовникові, а Комісія предпокладає рівноправність і колегіальність; тоді не було людей, з яких би можна було зложити таку колегію, а й ті, що були, не виявляли охоти до регулярної

праці, оскільки праця не оплачувалася. Тепер постає питання про перетворення Кабінету в Комісію або Інститут з Вами, як директором, на чолі (предвидячи Ваші звичайні заперечення, наперед поясню, що це ніяк не зменшило б мого становища, а навпаки, поліпшить його, бо в Вашій особі всі справи, зв'язані з моєю діяльністю, будуть мати заступника і оборонця в Іст[орично]-Філ[ологічному] Відділі; подібно в інших комісіях є й керовничий, є й директор-академік). Членами комісії були б іще М. Грінченко і В. Харків; чи запрошувати, напр., Д. Ревуцького,— прошу це обміркувати; працювати він не буде, поки не буде засобів до оплати,— хіба що епізодично в чімсь поможе, і місце його було б почесне; тим часом, що численніше була б комісія, то більшу суму праці будуть вимагати від активних її членів *. Те, що Ви не будете жити в Києві, не перешкоджуватиме Вашому головуванню в Комісії чи Інституті,— я буду Вас у відсутності Вашій заступати, а активність Ваша виявиться в усякому разі в друкуванні Ваших праць і загальному керовництві.

Тим, що тепер уже є засоби на оплату праці по урядженню Кабінету, я починаю збирати бібліотеку кабінету (досі активно не збирав, бо велику бібліотеку не міг би держати в належному порядку). Отже, дуже прошу Вас по повороті Вашому до Львова поклопотатися, щоб Наукове Т-во ім. Шевченка вислало Кабінетові свої видання, дотичні нар[одні] пісні і музики (окрім одержаного Кабінетом Вашого збірника лемківських пісень). Ще хочу оздобити Кабінет портретами,— властиво, збільшеними фотографіями діячів муз[ичної] етнографії, і прошу повідомити мене, з якої фотографії із присланих Вами мені краще зробити побільшення; чи, може, Ви виберете якусь іншу (не конче мусить висіти зображення діяча в нинішньому його віці,— може бути і давнє зображення) або дасте себе зняти наново.

Обговорити докладно Ваш лемківський збірник є мій найперший довг, але для цього треба набратися сили. Це така багата річ, що не тільки написати про неї, але й простудіювати як слід — вимагає попереднього ремонту здоров'я. Хотілося б десь в европейській пресі надрукувати хоч коротку оцінку, а щодо «Етнограф[ічного] Вісника», то коли засяду писати для цього органу, то певно писатиму півроку, бо в Ваших узагальненнях зачеплено найширші і найважчі питання. Авансом мені вже довелося згадати про цю працю під час «виборчої кампанії» до Академії в газетній замітці, яку посилаю Вам на пам'ять. Там є вираз, з якого один читач висловив мені незадоволення: «стандартне діло». Цьому читачеві здалося, що умалює оцінку роботи, бо виходить, ніби вона зроблена за стандартом, тим часом я ужив цього виразу в тому розумінні, що сама праця є стандарт (standard work **). Коли не будуть надто наглити друкувати прийдучі рецензії на лемківські пісні, то я їх присилатиму Вам для попереднього порозуміння в тих питаннях, в яких я не згоджуюся з Вами (це тільки стосується передмови, та й то я не певен, що коли почну поважно думати над цим питанням, то не прийду вкінці до згоди з Вами; що ж до самого нотування і систематизації матеріалу, то тимчасом нічого, окрім щирого по-

---

* Це не значить, що я проти запрошення Д. Ревуцького,— я тільки обмірковую і вагаюся. Так само не знаю, як бути з М. Гайдаєм; він давно в Москві і нічим своїх обов'язків з Кабінетом не виявляє.

** Тут «стандарт» в розумінні взірець, тобто взірцева робота (англ.).— *Ред.*

диву, радості і поздоровлення з довершенням такого діла світової ваги не можу висловити).

Міцно Вас цілую і бажаю доброго відпочинку і доброго здоров'я та успіху в усіх справах — Вам і всій Вашій родині.

Щиро відданий Вам

К. Квітка.

P. S. Проект перетворення Кабінету Муз[ичної] Етнографії в Комісію або Інститут, коли з якихось причин Ви не схотіли б виступити ініціатором, то я сам внесу в Академію, тільки не інакше, розуміється, як після попередньої Вашої згоди і Вашого обмірковування конкретних околичностей.

Посилаю Вам чотири мої праці, що недавно видруковані (про лірників, про тюркські впливи, про Ходоровського і рецензію на Білоруські пісні). Не пам'ятаю, чи не послав я уже Вам давніше замітки про Ходоровського. Коли так, то цей екземпляр прошу передати при нагоді до Муз[ичного] Інституту ім. Лисенка.

Вибачте, що пишу на таких клаптиках паперу — я в цей момент не можу купити паперу, бо нездужаю, а магазин далеко; відкладати листа з такої причини було б недоцільно.

№ 50

1.VIII.1929 [*р.*] *Київ.*

Дорогий Друже!

Три дні тому я послав Вам великого листа на село *, де Ви відпочивали, а оце побачив в Академії посилку, заадресовану Вами власноручно О. Дорошкевичеві і вислану зі Львова. Очевидно, Ви вже вернулися (хоч, може, хтось з Вашого доручення висилає книги, які Ви залишили заадресовані?), то ж адресую цього листа до Львова.

Дуже дякую за прислання мені збірника пам'яті В. Гнатюка і прошу вибачити, що заморочив Вам голову в попередньому листі: мені передано було екземпляр загорнутий, з написом на папері, в який том було вгорнуто: «Кабінетові Муз[ичної] Етнографії», і тому, що я вже перед цим розглядав інший екземпляр в чужих руках, я зразу цього екземпляра не розгорнув, а тепер бачу, що він в середині написаний мені персонально. Ще раз дуже дякую і прошу прислати ще екземпляр Кабінетові, бо в збірникові є музичні записи співробітника Кабінету М. Гайдая, тож екземпляр піде на юбілейну виставку. Збірник здається мені дуже цінний, праці, вміщені в ньому, здебільшого дуже інтересні (не можна цього сказати тільки про статтю М. Возняка), і я щиро поздоровляю Вас з тим, що Вашим старанням наука збагатилася на таке гарне видання пам'яті покійного В. Гнатюка.

---

* Йдеться про лист № 49.— *Ред.*

Щодо питання про те, чи перетворити Кабінет Муз[ичної] Етнографії в Комісію, Д. Ревуцький, коли я питав його, чи він узяв би штатну, плачену посаду в етнограф[ічної] секції проектованої катедри музикознавства, відповів негативно, бо хоче присвятитися історії артифіціальної музики. Бути членом муз[ично]-етнограф[ічної] Комісії Академії без платні він, певно, не відмовився б (я про це ще не говорив з ним, бо перш за все потрібно мати Вашу відповідь), але передо мною приклад Етнограф[ічної] Комісії, де багато таких членів, вони дуже рідко або зовсім ніколи не одвідують посидження Комісії (зовсім бездіяльний і Д. Ревуцький в якості члена Етн[ографічної] Комісії), отже, формально ніколи нема кворума для розв'язання питань організаційного характеру. Фактично принцип колегіальності, розуміється, не здійснюється, і я не знаю, як його можна застосувати при такому становищі, коли одні члени колегії стоять на службі в Академії і відповідають за напрям роботи, а інші не на службі і не відповідають. Вільні члени більшістю голосів можуть провести постанову, якої фактичні виконавці не зможуть виконати, або виконання якої відтягло б від завдань, що їх самі собі поставили штатні члени-співробітники Академії. Такі питання зразу постануть, як Ви всюди приїдете, то ж, гадаю, краще було б, якби Ви приїхади вже подумавши про них.

Міцно Вас обіймаю. З щирою любов'ю до Вас

К. Квітка.

P.S. Розуміється, якби статуарне питання про Комісію Муз[ичної] Етнографії (чи «комісію народної музики») практично стикалося тільки з питанням про участь самого Д. Ревуцького, як нештатного члена, справа була б легша, бо Д. Ревуцький, як Ви знаєте, чоловік такий, що з ним ніяких колізій не буде (про бездіяльність його в Етн[ографічній] Ком[ісії] я згадав, розуміється, не на догану, бо загалом він дуже багато працює, і те, чому він віддається — видавання пам'ятників музики і педагогія — так само важливе і потрібне, як і етнографія). Але статут мусить бути вирахований на всякі випадки і на всякі особи.

У всякому разі, коли Ви зважитесь, що нема даних на те, щоб перетворити Кабінет в Інститут або Комісію, і Кабінет зостанеться кабінетом, я прошу Вашого дозволу зняти [порушити.— Ред.] питання про те, щоб Іст[орично]-Філ[ологічний] Відділ доручив Вам голодування; це не зобов'яже Вас жити в Києві, а тільки під час приїздів Ваших і участі в засіданнях Відділу Ви будете боронити інтереси Кабінету, маючи резолютивний голос, якого я по своєму становищу в Академії не маю — на велику шкоду для нашої парості науки.

№ 51

[Уривок відповіді Ф. Колесси на листи К. Квітки від 26 липня 1929 р. та від 1 серпня 1929 р.]

[*Не раніше середини серпня, але не пізніше 30 серпня 1929 р.*] *

[...] Сердечно дякую Вам за останні два листи, цінні для мене інформації в справах Академії і щирі поради. Дуже мене тішить і підбадьорює Ваше признання за збірник лемк[івських] пісень і збірник праць в пам'ять Гнатюка. Лемківські пісні, їх впорядкування, мелод[ійні] і ритміч[ні] признаки, відношення до пісень найближчих слов'янських і неслов'янських народів під оглядом музичним і словесним — насуває багато інтересних питань і висновків, яких я не був у силі обговорити у вступі — так що треба буде по змозі присвячувати їм окремі розвідки.

Зокрема, дякую Вам, Дорогий Друже, за Ваші щирі желання з приводу моєї номінації і за Вашу повну прихильності до мене статтю в «Пролет[арській] Правді»: ледве чи я заслужив на такі похвали; покладу усі мої зусилля на те, щоби бодай у части оправдати Ваше признання, таке для мене дороге. Щиро радію Вашими успіхами в наукових працях (за прислані 4 відбитки сердечно дякую) й етнографічних екскурсіях: усе те вказує на Ваші невичерпні інтелектуальні сили й енергію, якої не один молодший і здоровий міг би Вам позавидувати: оттак і треба. Тішуся надією, що в співпраці з Вами і я, може, відзискаю давнійшу свіжість та наберу розмаху.

Я виїхав з родиною до Шешор (тут пробува́в також Гнатюк у 1922 р.). Ще 4/VII, ледве успівши полагодити бодай найпильнішу розсилку лемк[івських] пісень, та в родинних справах мусів я заглянути до Львова на 2 дні і тоді я, добувши просто [з-під] машини друк 10 прим[ірників] збірника, розіслав першу чергу членам академії та інституціям ВУАН. Докладнішу розсилку відложено на вересень.

Дуже цінні для мене Ваші поради до плану наукової роботи, який і маю предложити ВУАН. Мене інтересує передусім музична етнографія, але не в меншій мірі також фольклор [16] — особливо ж пісні і думи. Як у дотеперішніх моїх працях, так і дальше я рад би розкладати мою працю рівномірно на сі обі ділянки, тим більше, що одна одній дуже допомагає. Тому ж моя праця повинна входити в обсяг діяльності Муз[ично-Етн[ографічного] Кабінету і Відділу приміт[ивної] культури і Етнограф[ічної] Комісії: та чи стане мені сили, щоб обслугувати сі три інституції і їхні видання [...],— то чи з формальних оглядів можна буде об'єднати працю в трьох інституціях? Мабуть, треба з формальних оглядів зосередитися на одному: лише з формальних оглядів — і тут мені найближчий Муз[ично-Етн[ографічний] Кабінет. Очевидно, я ніколи не погодив би ся на те, щоби Ви відступили мені місце керівничого Кабінету, я хотів би бути Вашим співробітником, і був би щасливий, якби формально можна так справу уладнати. Так Ви подайте другий проект формальної розв'язки сеї справи: перетворити Кабінет в Інститут (Комісію) музичної етнографії, в якому я міг би

* Дату встановлено на основі листів № 49—50, 53, датованих 26 липня, 1 та 30 серпня 1929 р. Листи з Києва до Львова надходили приблизно через два тижні.— *Ред.*

бути директором, а Ви остали б Керівничим. Інститут мав би свого представника (заступника) в Іст[орично-Філ[ологічному] Відділі, що могло б [впливати] на поширення і забезпечення наукової роботи в Інс[титуті]. Сей проект дуже вдатний, але має одну хибу: на описі Вашої дотеперішної наук[ової] діяльности Вам належиться місце між академіками, і я маю надію, що при найближчім виборі сей титул буде Вам призначений. Якже я засяду місце директора — котре Вам належиться,— то теперішній стан зафіксується надовго. Коли би колізію можна було обійти, то я зовсім погоджуюся з Вашим проектом. Мені найприємніше було б працювати разом з Вами в Інституті, в склад якого входив би Грінченко і В. Харків. Я був би за тим, щоб притягнути Д. Ревуцького — та се будемо могти поговорити.

Скорше чи пізніше прийдеться розмежувати сферу діяльності між прийдешнім Інс[титутом] Музич[ної] Етногр[афії] — і Відділом прим[ітивної] культури — що в програмі своєї діяльності має також народну музику. Тому що я не є ще обзнакомлений із організацією, установами і особистими відносинами ВУАН — краще буде, якби Ви самі внесли до Ради ВУАН добре мотивований проект перетворення Муз[ичноЕтн[ографічного] Кабінету в Інститут (мабуть, ця назва буде відповідніша з огляду на Етнограф[ічну] Комісію) Музич[ної] Етнографії, або «Музично-етногр[афічний] Інститут» — чи як схочете назвати.

Саме довідуюся з листа п. Груш[евської], що за розпорядком голови укр[аїнської] науки одержать по 2 (а також Возняк, Щурат, Багалій і Студ[инський],— [інші] маємо дістати по 1 співробітникові: отож, кождий з нас мав би виробити план роботи для своєї Комісії чи то для співроб[ітників] при Катедрі. Та все ж мало б рішитися щойно на осінній сесії. Тим часом саме тепер я одержав також повідомлення, підписане неодм[інним] секр[етарем] Новицьким і вченим секр[етарем] Президії Іваницьким, щоби якнайскорше подати плани моєї праці і в АН на 1929/30 р., а також зв'язані з оперативним планом моєї роботи розміри коштів і штату персоналу і наук[ових] співробітників, устаткування (вказавши окремо, що доведеться придбати за кордоном), бібліотеки, а також потрібні приміщення. Це жадання заскочило мене досить несподівано, бо я не маю відповідних інформацій в усіх тих справах і не орієнтуюся настільки, щоби подавати конкретні плани. Тому ж у відповіді обмежуюся до короткого переказування плану наукової роботи:

1) Дальші студії над музичною формою дум у зв'язку з пропонованим мені виготовленням музичної части корпусу дум.

2) Студії над ритмічною будовою укр[аїнських] народ[них] пісень та приготовлювання поширеного нового видання моєї «Ритміки укр[аїнських] нар[одних] пісень» з особливим узглядненням історичного розвитку ритмічних форм в народній поезії і поглядом на паралельний розвиток віршування в літературі.

3). Західнослов'янські впливи в текстах і мелодіях укр[аїнських] нар[одних] пісень.

Щодо розміру коштів, штату і т. д., то прошу о приділення пересічної, нормальної суми на всі потреби — з застереженням, що конкретні пропозиції можу поставити щойно пізніше. У всіх тих справах я знову ж звертаюся до Вас, Дор[огий] Др[уже], за порадою і інформаціями, за які буду Вам дуже вдячний і зобов'язаний.

Мій син [наважиться] скінчити [курс] під орудою проф[есора] Новака, але мої фінансові спроможності дуже непевні, тим більше, що я вже відходжу на емеритуру * і що пенсія тим самим зменшиться.

Восени, здається, поїду на Конгрес слов[янських] філологів, що відбудеться в Празі 7—12/X, з рефератом про карпатський цикл пісень. Потім я задумую приїхати до К[иєва] на осінню сесію Ради УАН і дуже тішуся на побачення з Вами [...] [17]

№ 52

[Уривок листа Ф. Колесси — «офіційної» відповіді на листи К. Квітки від 26 липня 1929 р. та від 1 серпня 1929 р.]

[Не раніше середини серпня, але не пізніше 30 серпня 1929 р.] **

[...] Сердечно дякую за ласкаве письмо і цінні для мене вказівки. Тимчасом я одержав щойно перед тим офіціальне письмо з Академії, підп[исане] неодм[інним] секр[етарем] і уч[еним] секр[етарем] (датоване ще I.VIII. та переслане через НТШ): я маю подати план моєї академічної роботи на 1929/30 [рік], позначити зв'язані з тим розміри коштів, штату персоналу і співробітників, устаткування з-за кордону, подати жадання щодо потрібного приміщення. Я відповів [...] неодм[інному] сек[ретареві], що поки я ще не вспів настільки познакомитися з організацією і технічними урядженнями й фінансовими спроможностями Академії, щоби [у всіх тих] справах вже тепер міг дати конкретні пропозиції, тому прошу наразі призначити якусь попередню, загальноприйняту норму на всі згадані позиції, з застереженням, щоб виїмково позволено мені пізніше докладно спрецизувати конкретні пропозиції.

План праць подав я ось такий:

1) [текст відсутній.— Ред.]
2) [текст відсутній.— Ред.] [18]
3) В кінці, відповідаючи на дотичне питання, заявив я, що для переведення акад[емічної] роботи постараюся приїздити до Києва і буду брати участь у сесіях Ради Акад[емії]. Сподіваюся, що для ведення акад[емічної] праці в засіданнях вистане, коли я зо два рази до року приїду до Києва на довший час, подібно як се робить акад[емік] Ст[удинський].

Від вересня я вже йду на емеритуру і можу свобідніше розпоряжати моїм часом: отже, в жовтні 8—13 поїду на конгрес філол[огів] до Праги, як буде можна, вступлю до Карльсбаду, так щоби з початком листопада бути вже в Київі.

Мені не стало часу на докінчення обіцяної і вже підготовленої розвідки [...] про сліди похор[онних] голосінь в укр[аїнських] нар[одних] піснях — то я дав би замість того розвідку про Карп[атський] цикл нар[одних] пісень, яку так чи так мушу протягом вересня виготовити для

---

* Йдеться про увільнення у відставку.— *Ред.*

** Дату встановлено на основі листів № 49—50, 53, які датовані 26 липня, 1 та 30 серпня. Лист з Києва до Львова йшов приблизно два тижні.— *Ред.*

реферату на з'їзд слов['янських] філологів. Зазначую ще раз, що я дорожу моїм членством у Відділі Карп[атської] культури і мені дуже тяжко лежать на серці зв'язані з тим обов'язки; в якому напрямі я міг би систематично працювати для Відділу — про се вже усно сподіваюся восени поговорити з [...] Мих. [Грушевським.— ? — Ред.].

[Отак тепер живучи] в Шешорах та виїхавши на два дні до Космача, я зібрав 50 нар[одних], переважно обр[ядових] пісень з мелодіями і 50 дуже інтересних інструм[ентальних] мелодій (досі взагалі мало досліджених). До того ж маю прекрасну збірку пісень з Бойківщини [...], зібраних по найбільшій части при допомозі фонографу.

Квітка носиться з думкою — перетворити Муз[ично]-Етн[ографічний] Кабінет у Комісію або Інститут, й запитує, чи міг би я заняти місце директора (а він там остав би керівничим, як і досі). По моїй думці, цей проект можливий [...]. Одначе мені залежить на тому, щоб не замикати можливостей та й поліпшити становище Квітки. [Він] своїми працями заслуговує на високе признання.

Для мене дуже важно було б знати думку Вашу й Кат[ерини] Мих[айлівни] про ті пропозиції. Хто міг би бути моїм співробітником? Думаю, що лиш усно можна буде докладно обговорити перетв[орення] Каб[інету] у Комісію чи Інститут, обміркувати такий проект. На посаду співробітника Муз[ично-Етн[ографічного] Каб[інету] підходить М. Грінч[енко], що дійсно міг би там бути дуже доброю силою. [...] К[атерині] М[ихайлівні] низенькі уклони і щирий привіт [...]

№ 53

Київ, 30.VIII.1929 [*р.*]

Дорогий Друже!

Щиро дякую Вам за повний доброзичливості та бодрящий лист. Але я маю досить самокритики, щоб добре тямити, що після «Первісних тонорядів» та «Ангемітонічних примітивів» покотився з гори додолу, і це Ви побачите особливо ясно, коли вийде з друку (мабуть, не скоро) збірник пам'яті Лисенка, де буде віддрукована моя велика стаття — такого роду, що учений з справді великим розмахом ніколи не став би витрачати часу на щось подібне. Загнічування важливіших праць, що зостаються в рукописах, і довге сидіння над дрібними темами та дрібничкове їх опрацювання,— це явно упадкова прикмета моєї роботи останніх часів [19].

Дуже дякую за обіцяння прислати Кабінетові Муз[ичної] Етнографії Вашу фотографію і праці до бібліотеки. Для пам'яті пригадаю, що досі в Кабінеті є такі Ваші дарунки: 1) «Думи», вид. 1920 року, 2) «З царини музичної етнографії», 3) «Наверствоване і характ[еристичні] признаки укр[аїнських] нар[одних] мелодій» і 4) «Лемківські пісні». Крім того, Кабінет має ще «Нашу думу» 1902 року. Останніми часами все більше до Кабінету вдаються молоді музиканти, що інтересуються народною музикою, отже все, що є в Кабінеті, не лежить марно. Тому я насмілюся просити, щоб і Наукове Товариство вислало Кабінетові екземпляри тих видань, де є праці,

дотичні музики. Зокрема, коли окремих екземплярів Вашої «Ритміки» вже нема, конче потрібні томи «Записок», де вона друкувалася. Якщо треба офіціальне звернення до Т-ва і предложення компенсації, я це, розуміється, зроблю, питання тільки в способі компенсації. Ви знаєте, що купівля книжок з-за кордону тепер дуже затруднена, і треба було б витратити незвичайно багато часу на клопотання, щоб таким способом компенсувати. Далеко легче купити тут якісь потрібні Т[оварист]ву ім. Шевченка видання й переслати на заміну. Власне: це було б можливо, якби в протязі вересня з'ясувалося, що саме потрібно послати, бо у вересні кабінет має гроші, які по бюджетних правилах уже не можна буде витратити після І.Х. Може, Ви б в крайньому разі були ласкаві написати тов. Войцеховському,— він тепер голова Київського окр[ужного] виконавчого комітету,— щоб він передав Кабінетові той екземпляр «Ритміки», що Ви йому дали і що лежить, очевидно, без жодного ужитку?

З мого доручення молодий музикограф Юрій Масютин укладає список праць співробітників Укр[аїнської] Академії Наук про народну музику. Список має бути не хронологічний, але систематичний, по предметах досліду, і зараз буде надрукований та розісланий gratis * великій кількості осіб з метою популяризації самої науки муз. етнографії. Потім зараз Ю. Масютин візьметься укладати ще детальніший покажчик, де навіть окремі місця з праць будуть указані в такому порядку, щоб студент міг систематично ознайомитися з наукою муз. етнографії по цьому покажчику,— поки нема учебника. Коли такий покажчик буде видано, зараз можна буде клопотатися, щоб викладання муз[ичної] етнографії було заведене на всіх музичних профес. школах та інститутах. Я дуже прошу Ваших вказівок та порад не тільки в частині, що стосується Ваших праць,—на випадок, коли ми з Ю. Масютином щось пропустимо,— але й взагалі в справі укладання такого покажчика.

Пилипові Козицькому я напишу в справі Вашого сина, а, може, буду мати нагоду ще й персонально говорити.

Проект інституту Нар[одної] Музики під Вашим головуванням я внесу до Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу Академії. Я розумію, що морально легше буде це зробити мені, ніж Вам, і тому зробимо цей крок, що при інших обставинах був би нетактовним з огляду на те, що ініціація мусіла б походити від Вас. Той довід, що Ви виставили напроти проекту, мене не переконує: краще знаючи місцеві обставини, я добре знаю, що і на других, і на третіх виборах академіком я не стану, та й не бажаю цього; а якби й сталося чудо, через яке б змінився і мій настрій і настрій до мене, то, в усякому разі, я скоріше б виїхав до Москви, ніж зайняти те місце, яке належиться Вам і яке Ви хочете мені відступити.

Ваш план роботи Вашої в Академії я вповні вітаю, тільки не знаю, чи не практичніше було б зразу поставити не три пункти, а два — з уваги на те, що, може, в дальші роки треба буде вносити щось нове, а ці пункти заразом мусять забрати кілька років. Втім, це, мабуть, неважливе; може, як раз, навпаки,— краще відразу показати Академії головні Ваші інтереси не на найближчий час, а загалом.

Щодо посади співробітника Вашої катедри, справа стоїть так: Іст[орично]-Філол[огічний] Відділ, розподіляючи 12 нових посад, які мають

* Тут: безплатно (лат.).— *Ред.*

бути заведені в Відділі від 1929/30 року, справді зробив упущення, не узглядинвши потреб нових академіків, але в вищій понад Академією інстанції, коли поправляли це упущення, тобто всі 12 посад приділили в поміч новим академікам (та ще з давніх — Багалієві та Студинському), не узгляднюючи потреб давніх інституцій Академії. Внаслідок цього, між іншим, Етнографічна Комісія не дістала б ухваленої Відділом нової посади керовничого Кабінету виучування етнічних меншостей УРСР, а Кабінет Музичної Етнографії не дістав би нової посади лаборанта для фонографування і іншої інструментальної роботи. Як мене поінформував Учений секретар Президії Академії, є надія, що кінець-кінцем розподіл буде такий, що будуть узгляднені в мірі важливості й потреби нових катедр і потреби вже існуючих установ. Оскільки ті дезидерати, які Ви виставите, могли б увійти в колізію з інтересами або Етн[ографічної] Комісії або Кабінету Муз[ичної] Етнографії, Ви могли б, мені здається, щасливо уникнути колізії, коли б ви виставили потребу співробітника для фонографування й досліду народних муз[ичних] інструментів,— таким чином, справа муз[ичної] етнографії нічого не програла б, а Етнографічна Комісія знала б, що коли не дістане нового співробітника, то не з Вашої причини. Коли Ви нічого не маєте проти того, щоб нам фактично працювати разом (це ж може фактично бути навіть і в тому разі, коли організаційне формальне зілляння в одному Інституті нар[одної] музики і не здійсниться з якихось причин), то я прошу Вас взяти до уваги оці потреби:

Приміщення Кабінету 1927 року, як Ви були в Києві, зовсім не було, тепер є дві дуже маленькі і темні кімнатки (вигідніше було б, якби натомість була одна з такою самою квадратурою, тобто, рівна обом цим), але майна за цей час стільки набралося, що не вміщається, і ніде повернутися. Отже, якби Ви дістали просторе світле приміщення і дозволили ним почати користуватися й Кабінетові, це було б дуже втішно. Приміщення повинно бути або на тихій улиці або повинно виходити вікнами не на улицю, щоб гамір і деренчання возів не перешкоджали роботі з фонографом; світла теж повинно бути багато — для тонких лабораторних дослідів.

Щодо літератури — найбільші труднощі я маю тут з слов'янськими виданнями; німецькі добувати легше. В Києві, напр., зовсім нема «Narodopisny Vestník Českoslovansky» за роки війни і ближчі післявоєнні роки, а там були важливі статті про музику. Так само нема ні одного з словацьких збірників, на які ви покликаєтеся в «Лемківських піснях», нема нових югослов['янських] видань (крім зб. Джорджевіча). Тут справа не тільки в тім, щоб були асигновані гроші: звідсіль дуже важко, майже неможливо зноситися з інституціями і видавництвами цих країн, отже, найкраще було б, якби гроші на закупівлю були просто прислані авансом Вам.

Коли будете указувати устаткування, прошу Вас указати кілька шаф, великих столів (на яких можна б розкладати багато паперів, сортуючи матеріали, групуючи варіанти тощо) і стільців. Через формальні причини, які довго було б викладати, вийшло так, що Кабінет Муз[ичної] Етнографії, хоч мав змогу тепер придбати кілька фонографів, не має і не матиме цілих 4 роки права купувати шафи і таке інше.

В фонографах тепер нема потреби, бо їх є досить, але валків треба кілька сот з-за кордону; ми тут купуємо по кілька штук старих; цілих і ломких, вишукуючи їх з великою трудністю. Також велика потреба в добрих

мембранах; потрібні навіть окремі частини — скло чи мембрани з склом без сапфіра і сапфіри без мембран. Це такі речі, що їх, мабуть, багато можна купити за безцінь в маленьких технічних склепах і у окремих майстрів в Празі, як там будете на з'їзді філологів; може, навіть ціна буде настільки невелика, що можна буде обійтися без висилки Вам аванса, а повернути Вам видатки потім; я дуже надіюся, що Вам вишлють аванс, але просив би Вас спробувати виставити таке жадання. В Празі, скільки мені відомо, осіб, які б фонографували нар[одну] музику, нема, але є знаменитий спеціаліст з експериментальної фонетики професор Chlumsky і я дуже просив би Вас познайомитися з ним, і придивитися в його лабораторії до новин фонограф[ної] техніки та розпитати його про мембрани тощо. Ще потрібний секундомір з двома стрілками,— ним краще вимірювати темп та агогічні відтінки (зазначаючи точну довгість окремих частин мелодії, а не окремої Zählzeit *), ніж метрономом. Тут такий секундомір коштує колосальні гроші — 275 рублів, а за кордоном, мабуть, коло 50 герм[анських] марок.

Вибраний разом з вами новий академік-фізик Ґольдман нераз бував тепер у відрядженні за кордоном, і він привіз секундомір просто з собою — це маленька річ — без мита, коли ж на кордоні беруть мито за таку річ, то дуже невелике. Ну, то з секундоміром ще не така важлива справа, а з мембранами — дуже важлива.

Я дуже не радив би вчинити так, як Ви думаєте (не визначати зовсім точно Ваших дезидератів, а запропонувати приділення пересічної нормативної суми з застереженням, що конкретні пропозиції Ви поставите пізніше). Бюджетний рік починається у нас 1.X, отже, як Ви приїдете в Київ, буде вже пізно. Далі, тепер такий момент в житті Академії, що може бути охарактеризований приказкою «хто дбає, той має». Хто тепер відпочиває літом, упускає нагоду дістати гроші на потреби своєї установи; я, пожертвувавши відпочинком, маю тепер змогу витрачати на все, що потрібно і що я сам в стані придбати чи зорганізувати за цей час до 1.X (тільки меблів не маю права купити). Треба тільки умотивувати свою потребу і довести, що її справді можна задовольнити. Отже, я радив би поставити коло 4.000 крб. на устаткування; 1000 р. на дактилограф; 1000 р. на умеблювання (шафи, столи,— шафи почасти треба буде робити на спеціальне замовлення,— щоб були шухлядочки для систематизації пісень; етажерки, теки — згідно з тим, як Ви собі уявляєте добре впорядкований архів мелодій і інших матеріалів), 1000 р. на фонограф[ічні] валки, 100 р. на машину для їх зчищування (Abshleifmaschine), 1000 р. на бібліотеку — маючи на увазі, що й російські видання треба купити,— а в Києві багато чого нема по бібліотеках з етнограф[ічної] літератури і літератури про нар[одну] словесність (навіть великоруську], а якщо є, то багато часу виходить на біганння по різних бібліотеках. Щодо персоналу, то варто було б спробувати поставити, окрім лаборанта до фонографування, ще секретаря Вашої катедри (він міг би бути евентуально секретарем Інституту), що був би архіваром, чи — краще висловитися з деяких причин — завідувачем рукописної збірки муз[ично]-етнографічних матеріалів і бібліотекарем. (Я бачив у роскладі нових посад, що Щуратові приділяється аж два помічники — науковий і науково-технічний). Потребу такої посади

* Міри часу (нім.).— *Ред.*

можна легко умотивувати тим, що муз[ично]-етнографічна і взагалі етнографічна робота вимагають повсякчасних поїздок, а треба, щоб один співробітник був на місці, реєстрував і впорядковував матеріали, що тим часом надходять від кореспондентів, листувався з ними, давав вказівки тим, хто звертається до Академії в справах нашої спеціальності і інформувався в організаційно-господарських справах самої Академії та інформував Президію про справи Вашої катедри. Раз-у-раз буває, що під час моєї відсутності (коли я в екскурсії) Президія розсилає циркуляри, анкети по установах Академії, запитує терміново про потреби і т. і. Отже, щоб не упустити такого момента, я іноді цілими місяцями не виїзджаю з Києва, а це не гаразд.

Ще раджу залишити у себе копію того виказу потреб Вашої катедри, який Ви пошлете, а ще краще, коли буде влаштовано на дактилографі 3 екз.,— один пошлете, другий буде у Вас у Львові і третій тут у Вашій катедрі чи тимчасом у Кабінеті Муз[ичної] Етнографії. Мати під рукою екземпляр потрібно собі ж для довідок і для повторних нагадувань про ті самі речі потім.

Є ще одна дуже важлива справа, пекуча і болюча. Вам доведеться її відчути, коли будете друкувати тут нове видання Вашої «Ритміки» (між іншим, на додаток до моєї попередньої інформації про перспективи «Первісного Громадянства»: ухвалено цей орган, як і «Україну», передати до видавництва Академії,— досі вони, ці органи, виходили незалежно від видавництва Академії). В київських друкарнях нема нотних знаків для складання нотних прикладів, вставлюваних поміж текстом, а робити кліше стає все трудніше (доводиться робити кліше, напр., для маленької формули ♩ 𝅗𝅥 . Я за 9 років не міг доправитися, щоб було набуто нотні знаки для академічної друкарні; тепер, як після зміни складу керівництва органів Академії стали уважніші до музикологічних потреб, президія спробувала замовити ці знаки в друкарні Всесоюзної Академії Наук, але та відповіла, що не має часу. Може б, друкарня Наук[ового] Т[оварист]ва ім. Шевченка могла виконати таке замовлення? У всякому разі, як Ви будете домагатися, справа посунеться швидше, ніж тоді, як я це роблю.

Написавши вище, що фонографів є досить, я не зміркував, що може трапитися, що ті фонографи, які є в Кабінеті, Вас не задовольнять (вони всі старі). Найкраще було б, якби Вам удалося виклопотати ще новий фонограф для Ваших потреб з тим, щоб Вам було доручено й вибрати та купити його за кордоном; коли важко буде виклопотати для цього відрядження до Берліну, то, може, і в Празі можна б це зробити. Персонально вибрати й випробувати апарат потрібно після оцих прецедентів: за моєю порадою Катедра Історії і Дослідча катедра Мовознавства вимогли по одному дорогому апаратові Parlograph Lindström, але тому, що куповано їх без участі заінтересованих наукових робітників, апарати ці оказалися дефектні і непридатні до роботи. Коли Ви поставите собі в обов'язок, з огляду на Ваше нове становще в Академії, дбати про такі речі, то побачите, як багато коштує часу й здоров'я, і аж тоді зрозумієте, чому моя наукова продукція, та й кількість зібраного за ці роки матеріалу так невеликі,— безумовно, результати треба уважати за недостатні, уважаючи на те, що я працюю тільки для Академії і не маю іншої служби; здавалося б, міг би більше друкувати праць.

Ще в справі дотичних нар[одної] музики праць співробітників Акаде-

мії. Ця справа мені здається тепер найважливішою, бо вона може виховати нові кадри працівників. Розуміється, ще краще було б, якби Ви зразу взялися за складання учебника, як колись в одному листі згоджувалися. Тим часом виникає питання — чи всі праці показувати, чи, може, не показувати праць застарілих. Очевидно, зважувати, яка саме праця є перестарілою, мусить не укладач покажчика, а тільки сам автор. Інший вихід — до цього самого покажчика додати авторські пояснення щодо окремих місць, які зразу вийшли з помилками — друкарськими чи авторськими або замикають в собі щось таке, на що автор тепер змінив погляд. Це, скільки мені відомо, спосіб видання без прецедентів, але чому не спробувати його вперше? Як Ваша думка?

Міцно Вас обіймаю і цілую, щиро зичу здоров'я й успіху в усіх справах Вам і вашій родині.

З відданістю, пошаною і любов'ю до Вас зостаюся

Ваш

К. Квітка

[P. S.] М. Грінченко, певно, не буде сотрудником Кабінету Муз[ичної] Етнографії, бо за останніми відомостями він зважив зостатися на посаді проректора Муз[ичного] Інституту, а цих двох посад сполучити не можна. Імовірно, штатним сотрудником буде В. Харків; він останнього часу набув дуже великий досвід у техніці фонографування і набагато перевершив мої знання в цій справі.

Кабінет Муз[ичної] Етнографії укладає карту муз[ично]-етнограф[ічної] досліджености укр[аїнської] етнічної облади — буде зазначено, з якого пункту скільки мелодій якого роду досі записано. Вже розмічено матеріали з збірника Роздольського-Людкевича і буде розмічено з Ваших «Гаївок» та «Лемківських пісень»; якби не трудність пересилати гроші за кордон, я просив би Вас доручити комусь розписати по пунктах і родах также пісні Вашого недрукованого збірника з Галичини, а так — не знаю, яким способом винагородити цю працю. Ще нам бракує доброї карти Галичини, і в цій справі дуже прошу Вашої поради. Чи тепер змінені границі повітів і чи треба відповідно переробляти ті географ[ічні] вказівки, що в зб[ірнику] Людкевича і в Ваших «Гаївках»?

Щодо Вашого заміру — надалі розподіляти Вашу працю між Кабінетом Прим[ітивної] Культури, Етнограф[ічною] Комісією і Каб[інетом] Муз[ичної] Етнографії, я дозволю собі оцю увагу: це й я так досі робив, але люди, які хочуть працювати над муз[ичною] етнографією і вчитися на моїх працях, дуже жаліються, що важко їх шукати по бібліотеках в різних виданнях і просять видати окремі музично-етнографічні збірники. Отже, чи не обміркувати б нам це питання?

Налічив я аж 10 пунктів у цьому листі. Прошу Вас не втомлюватися, відповідаючи на всі пункти разом, але хоч не зразу, то по змозі докладніше обміркувати ці питання.

№ 54

[Початок вересня 1929 р.] *

[...] ** академіка для видатків, зв'язаних з науковою працею, не матиме жодних наслідків, тобто, Ви можете нічого не дістати. На потреби 34 нових академіків призначено коло 200 тисяч рублів на 1929/30 рік, отже, в середньому припало б коло 6 тисяч на кожного, але такого річного розподілу не буде, а будуть задоволені ті потреби, які будуть точно окреслені і переконливо аргументовані. На неозначені заяви припаде хіба що якась рештка, коли зостанеться після задоволення потреб означених і умотивованих. Відкладати точне означення Ваших потреб аж до Вашого приїзду — рисковано, бо бюджет укладається перед 1 октября.

Думаю, що до речі буде коротко ознайомити Вас з фактичним станом речей в Кабінеті Муз[ичної] Етнографії. За п'ятирічним планом дозволяється збільшувати заяви на бюджетні потреби на 25 % щороку, але не гуртом, а окремо по кожному виду видань. Таких родів є три: оплата постійних нештатних співробітників, науково-операційні видатки, устаткування. При тому до устаткування належать всі найдрібніші речі, навіть мала скринечка для бібліографічних карток — її не можна оплатити з операційних грошей. Книжки — відносяться до устаткування, і тільки передплата часописів на поточний рік — до операційних; той самий часопис придбати за минулий рік можна тільки в рахунок того, що дається на устаткування. Отже, на устаткування Кабінетові Муз[ичної] Етнографії за весь час нічого не призначалося — про причини я не хотів би тепер писати, але, розуміється, причина не в моєму недбальстві. Отже, такий стан має тривати ще 4 роки, бо як нараховувати 25% на 0, то все зостається 0. Фактично в останні тижні вдалося купити фонографи; це — устаткування, але проведено з нагоди будущого юбілею як річ, потрібна для юбілейної виставки, з окремого асигнування, і за основу до будущих звичайних бюджетних асигнувань не може служити. Може, вдасться купити скляні шафи, які можуть служити до виставки, але звичайних — ні.

Щодо 50 р. операційних, то їх досі одержував регулярно Володимир Харків, постійний нештатний співробітник Кабінету, це була його фактична платня, отже, інші видатки, навіть такі елементарні, як папір, доводилося робити з своєї платні. Коли тепер В. Харків буде штатним співробітником (я цього бажаю, але невідомо, чи буде справді так), то 50 р.+25% прибавки, коли вона справді буде, разом 62 р. 50 к., можна буде справді витрачати на операційні потреби, коли ж на штатного співробітника призначать когось іншого, то по-давньому В. Харкову треба видавати всі операційні гроші за працю, бо він — незамінима людина в Кабінеті і без нього налагоджена робота стала б. Розуміється, платити регулярно треба буде йому не 50 р., а всі 62 р. 50 к., бо дорожнеча збільшилася останніми часами більш як на 25%. Тоді не знаю, як буде з справді-операційними витратами, бо я вже за теперішній дорожнечі далі ніяк не можу робити витрати на потреби Кабінету з своєї платні.

---

* Лист написаний як певне продовження листа № 53, тобто після 30 серпня 1929 р.—*Ред.*

** Початок листа втрачено.— *Ред.*

Виходячи з цього і маючи на увазі проектоване зіллянне хоч не всіх, то частини функцій, які Ви собі призначаєте в Академії, з Кабінетом Муз[ичної] Етнографії в один Інститут Нар[одної] Музики, я просив би поставити в число Ваших потреб ще й операційні,— на папір і інші матеріали, оправу книжок, дрібні поїздки, оплату народних співців і музикантів за витрату часу, оплату фото- та кінографування, плата науково-технічної роботи осіб, які будуть запрошені для неї — виписки з книжок, переписування нотних прикладів, передрук на дактилографі листування і службових паперів, матеріалів Кабінету тощо.

В розділі устаткування можна б зменшити трохи ту суму, яку я показав у минулому листі (бо я догадався, що можна буде тепер купити скляні шафи для виставки, і ті шафи служитимуть і для постійних потреб),— але зате треба встановити річ, яку я забув — певну суму на закупівлю народних інструментів. Хоч ми, певно, не будемо заводити при кабінеті цілого музею, але кілька екземплярів потрібно для дослідчої роботи.

Бажаю, щоб були здорові і міцно Вас обіймаю.

Ваш К. Квітка

P. S. Я подав Президії і Відділові попередню коротку заяву про предстояще внесення проекту Інституту Нар[одної] Музики, щоб не дивилися на Ваші бюджетні побажання, як на внесення паралелізму в роботу Академії, а після того самий проект можете внести Ви самі, або ми обоє.

№ 55

Київ, 2 февраля 1930 р.

Дорогий Друже!

Як Ваше здоров'я? Давно не маю звісток ані від Вас, ані про Вас.

Я цілий місяць пробув у болгарських колоніях, що на території УРСС; записав 110 мелодій болгар і албанців (є й албанські колонії, тільки ці албанці щодо співів цілком зболгаризовані і, мабуть, зболгаризовані ще як жили на Балканах; поза співами мову свою зберегли досі); здобув болгарські музичні інструменти і фотографії нар[одних] співців та музикантів. Записані мелодії дають новий матеріал до моєї давньої теми — порівняння болг[арських] колядок з укр[аїнськими] і білоруськими.

Ви, мабуть, вже Академію офіціально повідомили, що від 1.I.1930 Володимира Харкова тимчасом допущено до виконання обов'язків наукового співробітника Вашої катедри. Він уже від 15 января їздить по Слобожанщині за мелодіями дум — коштом Кабінету Музичної Етнографії; в інтересах нашої науки, щоб на ці поїздки були окремі засоби, а засоби Кабінету Муз[ичної] Етнографії були звільнені для інших поїздок (я хотів би ще перед юбілеєм Академії зробити щось до досліду інших етнічних меншостей України, головно молдаванів та греків). Тому дуже прошу Вас не відмовити, по-перше, нагадати листом Державному Видавництву України в Харкові, що воно зобов'язалося дати гроші на поїзди за мелодіями дум, отже, нехай видасть їх або безпосередньо В. Харкову або Кабіне-

тові Муз[ичної] Етнографії, а по-друге — прислати заяву до Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу Академії, що при розподілі між установами Відділу грошей, асигнованих Відділові на роз'їзди, Ви просите уділити певну частину і на екскурсії для виконання плану роботи Вашої катедри. Засідання в цій справі буде днів через 10. Вибачте, що не пишу більше,— маю тепер по повороті з екскурсії дуже багато спішного діла. Желаю Вам здоров'я і всього доброго.

Щиро відданий Вам

К. Квітка

№ 56

Академікові Філаретові Колессі [20].

Високоповажний Академіку!

Складаю подяку за Ваш лист. На жаль, цей лист був недокладно заадресований і тому не дістався перед засіданням Історично-Філологічного Відділу ВУАН, на якому розподілено приміщення.

Причиною спізнення була почасти недокладність адреси («Підвальна ул. «замість «Мала Підвальна»), а почасти недогадливість київської пошти, що послала листи спочатку на ту вулицю, яка давніше звалася Великою Підвальною, а потім — до адресового бюра; тим часом тепер зосталася тільки одна вулиця, що зветься Підвальною — власне Мала Підвальна, отже, адреса була досить ясна. Через те, що Ваш лист спізнився, мені не вдалося обстояти за тим, щоб кімната, сусідня з Кабінетом Музичної Етнографії, була віддана пополам Вашій катедрі і Кабінетові. За пропозицією голови Відділу акад[еміка] Д. Багалія її віддано пополам Вашій катедрі і катедрі акад[еміка] П. Тичини. Ця ухвала сталася на засіданні 1/III, а Ваш лист прийшов 4/III, і тим, що найважливіша частина Вашого листа стосувалася справи з приміщенням, а цю справу Президія Академії здала на Історично-Філологічний Відділ, я передав Вашого листа голові відділу, з прозьбою перечитати, взяти під розвагу Ваше бажання і потім передати листа Президії Академії. 5/III голова Відділу знову вніс на засідання розподіл приміщень з таким самим, як перше, модусом щодо Вашої катедри, і так доконечно ухвалено. На тому самому засіданні розподілено бюджет Відділу між катедрами, комісіями і кабінетами. Вашій катедрі призначено 240 р. на устаткування, 360 р. на операційні видатки, 240 р. на екскурсії. В устаткування входять і такі видатки, як меблі, і такі, як фонограф та валки. Очевидно, 240 р.— сума недостатня, але за меблі можете не дбати,— Кабінет Музичної Етнографії без шкоди для себе може поставити до Вашої катедри стола, шафу, етажерку і стільці; коли хочете, щоб катедра мала юридично-власні меблі, можете заявити про цю потребу тоді, коли буде укладатися бюджет на 1930/31 акад[емічний] рік. Тим часом мені видається доцільнішим, щоб асигновані Вашій катедрі 240 р. на устаткування були витрачені на фонограф і валки. Ви маєте право просити Президію ВУАН, щоб вона клопоталася перед Наркомпросом, щоб ці гроші були асигновані в валюті, за яку можна було б набути фоно-

граф і валки за кордоном, бо СРСР цих речей не виробляють (Кабінет Муз[ичної] Етнографії не має нового закордонного фонографу, тільки дуже старі, куплені тут в приватних руках). Може, до діла було б нагадати в мотивах Вашої прозьби, що на катедри інших Львівських академіків ВУАН асигнується в кілька разів більша сума чужоземною валютою — на платню співробітникам їх катедр, тим часом співробітники Вашої катедри дістають платню в Києві. У всякому разі конче потрібні хоч нові закордонні мембрани до фонографу.

Що тичеться асигнування 240 р. Вашій катедрі на екскурсії, то Кабінет Муз[ичної] Етнографії вже видав співробітникові Вашої катедри В. Харкову 300 рублів на екскурсію, яку він робить в плані роботи Вашої катедри. Досі ці 300 р. певно вже витрачені, але з уваги на близькість завдань катедри і Кабінету, Кабінет не буде домагатися повернення різниці.

Вашого листа до Видавництва ВУАН з подякою за переслані Вам видання ВУАН я передав Видавництву.

Прикладаючи писану прозьбу до Наукового Т[оварист]ва [ім. Шевченка] прислати потрібні Кабінетові видання Т[оварист]ва, дуже прошу Вас цю прозьбу підтримати і вибрати ті видання Т[оварист]ва, які містять хоч почасти матеріали і розвідки про народну музику. Коли можете, то пришліть з Вашої ласки ще екземпляр «Лемківських пісень», бо той екземпляр, що Ви прислали, повинен стояти на виставці в вітрині як найвидатніша новинка, тим часом музикознавці і композитори раз-у-раз звертаються до Кабінету з прозьбою позичити їм екземпляр для роботи.

Ще в серпні минулого року я просив листом високоповажного секретаря Етнограф[ічної] Комісії [Наукового Товариства] ім. Шевченка професора Йосифа Роздольського прислати Кабінетові його фотографію, бо вона потрібна з огляду на великі заслуги Й. Роздольського для музичної етнографії. Не маючи досі відповіді, прошу Вас не відмовити нагадати шановному колезі про цю річ.

З щирим привітом

К. Квітка
Керівничий Кабінету Музичної Етнографії ВУАН

11.III.1930 [р.]

№ 57

[Уривок відповіді Ф. Колесси на лист К. Квітки від 11 березня 1930 р.]

[Не раніше 8 липня 1930 р.] *

[...] Шкода, що наслідком припізнення мого листу не вдалося виклопотати приміщення для співробітника моєї катедри до спілки з Кабін[етом] Музич[ної] Етногзафії: та, може, вдасться якось направити цю недогоду.

* Дату встановлено за змістом листа.— *Ред.*

Обставини мого життя останніми місяцями складаються так некорисно, що я аж тепер можу відповісти на Ваше ласкаве письмо ще з марта, за що й прошу Вашого ласкавого вибачення. Різні термінові праці й зобов'язання держали мене в такому напруженні, що я до самого виїзду на ферії 8.VII не мав одної вільної години, допровадив до нервового роздразнення й безсонниці, а се відбилося й на нирках: знов показується білковина. Я виїхав з родиною до Космача (глибокі гори на Гуцульщині). Тут чудова природа і спокій впливають цілющо на нерви, та щоби виполокати пісок із нирок треба буде знов поїхати до Карльсбаду бодай на 3 тижні, хоч як тяжко на се спромогтися.

В тій цілі я задумую покористуватися запрошенням до участі в Конгресі Людового Мистецтва, що має відбутися в Антверпені 28.VIII—7.IX.1930, бо при такій нагоді одержую пільговий паспорт і буду мати оплачену дорогу як делегат НТШ. Та се знову накладає на мене новий обов'язок приготовити реферат, годити звідомлення і т. д. Сердечно дякую Вам за Ваші ласкаві інформації в справі приділів для моєї катедри на устаткування, операційні видатки і етногр[афічні] екскурсії. Я зовсім погоджуюся з тим, щоби 240 р., призначені на устаткування, обернути на новіший фонограф і валики. Дякую Вам також за се, що Ви були ласкаві виплатити співробітникові моєї катедри Вол. Харкову на етногр[афічні] екскурсії (300 р.) із фондів Кабінету Муз[ичної] Етногр[афії], з яких Вам повернено тільки 240. Чи можливо робити які старання, щоби Кабінетові повернено тих 60 р.?

Потрібні Кабінетові видання НТШ, в яких містяться матеріали і розвідки про народну музику, давно вже вислано з Тов[ариства], але довшою дорогою через Варшаву, тому що звичайно рекомендовані посилки дуже дорогі, а НТШ тепер у великих фінансових клопотах. Зарядив я також вислання тих томів «Записок», у яких містяться моя «Ритміка». В. Харків обіцяв мені прислати докладне повідомлення з своєї екскурсії для записування дум і пробки записів по фонографу — та на мій лист, висланий уже до 3 місяців тому, не маю від нього досі ніякої відповіді. Не знаю, чи його лист пропав, чи він взагалі нічого мені не відписував? Післав я йому окремо мої два видання дум («Мат[еріали] до етнології», [тт.] XIII—XIV) і не знаю, чи одержав. Будьте ласкаві переказати йому, щоби подав мені коротку звістку. О. Роздольський в останньому році щось нездужає на жолудок і також вибирається до Карльсбаду [...]

№ 58

[Київ], 14.VII.1931 р.

Академікові Філаретові Колессі.

Потверджуючи одержання пересланої Кабінетові Муз[ичної] Етнографії ВУАН відбитки Вашої праці про Лемківські пісні і переданих мені особисто відбиток тої самої праці і праці «Карпатський цикл нар[одних] пісень», складаю Вам від імені Кабінету і від свого персонально щиру по-

дяку. Рівночасно посилаю Вам № журналу «Побут», в якому уміщено простору інформацію про діяльність Кабінету за 1929—1930 роки.

З високою пошаною і щирим привітом

К. Квітка

Керівничий Кабінету Пор[івняльного] Музикознавства ВУАН

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про Лесю Українку. Вона була ініціатором запису мелодій дум на фонограф і субсидіювала цю роботу із власних коштів. Її довіреною особою був К. Квітка, що виступав від імені «одного добродія» чи, в інших випадках, «любителя народної старовини». Ф. Колесса довідався про особу, що уможливила запис українських народних дум, уже після смерті Лесі Українки.

2. Уривок із листа — від початку й до цього місця — Ф. Колесса опублікував 1946 р. у збірнику: Леся Українка: До 70-річчя з дня народження.— Львів, 1946.— С. 64. Друге речення листа («Відшукати такого компетентного музиканта» і т. д.) Ф. Колесса супроводить приміткою: «Не знаю, чим Гнатюк мотивував оце своє твердження» (там же.— С. 64). Отже, треба вважати, що Ф. Колесса відразу був готовий прийняти пропозицію К. Квітки.

3. Лист містить досить упереджену критику музично-етнографічної діяльності М. Лисенка. Пізніше, у працях «М. Лисенко як збирач народних пісень» (Повідомлення Музично-етнографічного кабінету УАН.— К., 1923.— № 1) та «Фольклористична спадщина Миколи Лисенка» (Збірник історико-філологічного відділу УАН.— К., 1930.— № 94; 2-ге вид.: Квітка К. В. Вибрані статті: У 2 ч.— К., 1986.— Ч. 2.), К. Квітка кардинально змінив погляд і виступив з обгрунтованою критикою О. Маслова, який недооцінював фаховий рівень Лисенкових нотацій народних мелодій. Упорядник та редактор теперішнього видання вирішили не публікувати відповідну частину листа від 15 липня 1908 р. Ще одна істотна причина купюри — те, що сам К. Квітка вказує на конфіденціальний характер цієї частини листа. Це накладає на видавців моральні зобов'язання й утримує від опублікування повного тексту.

4. Оцінка кобзаря Терентія Пархоменка, можливо, вимагає більшої зваженості. Він, справді, припускав власні редакції народних пісень (див., наприклад: Історичні пісні.— К., 1961 — пісня «Ой Морозе, Морозенку», с. 250, вар. Є, коментар на с. 948), а також користувався публікаціями. Однак це був кобзар живої традиції і, схоже, Квітка ставився до нього занадто строго. Врешті, виконання художника, інтелігента О. Сластьона теж не могло бути еталоном, а проти записів від нього Квітка не заперечував. Виникає здогад: чи сам К. Квітка у 1908 р. займав у деяких оцінках крайні позиції (наприклад, щодо М. Лисенка, Т. Пархоменка, М. Янчука), чи перебував під впливом того оточення, яке культивувало не зовсім послідовний, вибірковий максималізм як в культурних, так і науково-етнографічних питаннях? Т. Пархоменко частину репертуару (тексти дум) дійсно вивчив із друкованих джерел. Але що стосується мелодій дум, то на той час була єдина можливість — вивчити їх з вуст іншого кобзаря. Отже, і виконання, і мелодії дум Т. Пархоменка навряд чи становили меншу цінність, ніж, скажімо, репертуар О. Сластьона, який також навчився співати думи від справжніх кобзарів. Між іншим, Г. Хоткевич оцінював Т. Пархоменка позитивно: Див.: Хоткевич И. Несколько слов об украинских бандуристах и лирниках // Этногр. обозрение.— М., 1903.— № 2.— С. 97.

5. Планувалося, що Ф. Колесса буде їздити по селах і губерніях, записуючи думи від кобзарів на місцях. Але йому, як іноземцеві (підданство Австро-Угорщини), дозвіл на пересування по Україні виданий не був. Ф. Колесса зміг побувати тільки у Миргороді. Внаслідок цього він особисто зміг записати небагато матеріалів (передусім репертуар М. Кравченка). Трохи згодом фоновалки дум, записаних заходами О. Сластьона та К. Квітки, були передані до Львова, де Ф. Колесса і здійснив їх нотацію та видання.

6. К. Квітка згадує такі праці: Галицько-руські народні мелодії. Зібрані на фонограф Йосифом Роздольським. Списав і зредагував Станіслав Людкевич. Ч. 1, 2 // Етногр. зб.— Львів, 1906.— Т. XXI; 1908.— Т. XXII; Ф. Колесса. Мелодії гаївок // Матеріали до української етнології.— Львів, 1909.— Т. XII; Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини // Там же.— 1916.— Т. XVI.

7. К. Квітка дотримувався погляду, що, по-перше, не тільки селянство, але й інші верстви народу мають усну культуру, яка є предметом музичної етнографії; по-друге, записи від інте-

лігентів також становлять цінність (особливо у випадках, коли співаки були близькі до селянської традиції або подають рідкісні зразки). Див.: Квітка К. В. Вибрані статті.— Ч. 2.— С. 40—41.

8. Пізніше (у 1940-ві рр.) К. Квітка написав розвідку «Епічні пісні» (див.: Квітка К. Вибрані статті.— Ч. 1.— С. 15—38), де вмістив ноти «Думи про Коновченка», записаної ним 1924 р. у селі Бейзимівці Житомирського повіту. В розвідці він стверджує існування на Правобережжі окремого діатонно-пентатонічного стилю думових рецитацій.

9. У рецензії «З царини української музичної етнографії», опублікованій 1925 р., Ф. Колесса оглядає серед іншого і збірник К. Квітки «Українські народні мелодії» (2-ге вид.): Колесса Ф. М. Музикознавчі праці.— К., 1970.— С. 276—284.

10. До листа є додаток — машинопис програми «Професіональні народні співці й музиканти на Україні» з авторськими правками К. Квітки. Вона була опублікована. Див. 2-ге вид.: Квитка К. Избранные труды: В 2 т.— М., 1973.— Т. 2.— С. 279—325.

11. Книжка, про задум якої йдеться в листі, була видана 1938 р. у Львові під назвою «Українська усна словесність».

12. Німецький археолог Генріх Шліманн (1822—1890) відкрив Трою. До сорока шести років займався комерцією. З юнацтва поставив мету: зароблені капітали вжити для археологічних досліджень.

13. Мається на увазі доповідь Ф. Колесси «Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу», прочитану на І Українському просвітньо-економічному конгресі у Львові в 1909 р. і надруковану в матеріалах «Перший український просвітньо-економічний конгрес» (Львів, 1910).

14. У 1827 р. вперше було видано збірник народних пісень, що містив тільки українські матеріали: Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем.— М., 1827.

15. Лист — поштова картка, надіслана до Ленінграда, де в той час перебував К. Квітка. Певно, Квітка виїхав до Москви (про що сповіщає у листі від 26.09.1927 р.) і тому картку повернуто до Львова. Цей єдиний оригінал листа Ф. Колесси до К. Квітки, отже, зберігся завдяки випадковості.

16. Як відомо, Ф. Колесса був обраний академіком ВУАН за фахом «етнографія». Кабінет, яким керував К. Квітка, називався Кабінетом музичної етнографії. Видання, у яких друковано записи народних пісень обох фольклористів, також виходили під гаслом етнографічних: «Етнографічний збірник НТШ», «Етнографічний збірник Українського наукового товариства в Києві» тощо. Отже, вислів Ф. Колесси: «Мене інтересує передусім музична етнографія, але не в меншій мірі також фольклор — особливо ж пісні і думи» — вказує на те, що на початку XX ст. існувало розмежування дисципліни, яку ми тепер називаємо фольклористикою, на музичну етнографію і фольклористику як предмет словесності. Дуже істотне це розмежування у методах досліджень. Музична етнографія використовує етнографічну методику. Саме це і мав на увазі Ф. Колесса. Крім того, розрізнення Ф. Колессою музичної етнографії і фольклористики мало ще одну підставу: до завдань музичної етнографії він насамперед зараховував польову роботу та публікацію народних мелодій.

17. Лист № 51 і дальший — № 52 є або варіантами, або надіслані К. Квітці, очевидно, відразу один за одним із спеціальною метою. Лист № 51 приватний. Лист № 52 — радше чернетки офіційного (на жаль, за чернеткою з певністю судити важко). Мета його заадресування К. Квітці — щоб той мав документ, на який міг би послатися (або пред'явити його, у разі потреби, Президії ВУАН) при складанні кошторису для роботи Ф. Колесси як академіка на 1929/1930 рік. Такий вид листування (напівофіційний) підказав Ф. Колессі Квітка, щоб легше було відстоювати інтереси новообраного академіка, який мешкав за кордоном, у Львові, й не завжди міг оперативно з'ясовувати бюджетні справи, пов'язані із забезпеченням потреб музичної етнографії (див. також кінець листа № 48).

18. Напевно, в пунктах 1) і 2) йшлося про особисті плани Ф. Колесси. Вони сформульовані в попередньому листі (№ 51), див. його закінчення, пункти 1)—3). У кінці пункту 3) плану листа № 52 Ф. Колесса говорить про Квітку в третій особі. Лист дійшов до нас у чернетці, яка, певно, залишилася невідредагованою або ж в оригіналі втраченого листа план (з пунктами 1), 2) і 3)) було переслано К. Квітці у вигляді копії офіційного документа, адресованого Ф. Колессою неодмінному секретареві ВУАН. Про це може свідчити останній абзац листа № 52, де Ф. Колесса просить К. Квітку і К. Грушевську висловити їхню думку про підготовлені ним пропозиції щодо плану його діяльності як новообраного академіка.

19. Проти останніх рядків цього абзацу Ф. Колесса поставив на полях знак питання, очевидно, не погоджуючись із Квітчиною самокритикою. Зокрема, К. Квітка був внутрішньо незадоволений з того, що для праці «Фольклористична спадщина Миколи Лисенка» (саме про неї йдеться) мусів облишити статті, які вважав важливішими. Але річ не в тому, що робота «Фольклористична спадщина Миколи Лисенка» начебто менш вартісна чи менш досконала (вона й досі належить до неперевершених у фольклористичній лисенкіані),— К. Квітка на перше місце ставив власне збирацьку і дослідно-теоретичну працю над народною музикою. Відхід від такої діяльності наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. був наслідком як особистої тимчасової кризи, так і наростання загальних симптомів політизації науки та поширення на неї ідеологічного контролю.

20. Серед тих, хто потрапив під слідство у сфабрикованій справі СВУ, був і К. Квітка. Маючи усі підстави підозрювати власті в перлюстрації листів, він переходить у листуванні з Ф. Колессою на офіційний тон. Сам факт листування із закордоном на початку 1930-х рр. набував кримінального відтінку, тому К. Квітка і Ф. Колесса припиняють листування, яке вже ніколи не відновилося. У 1932 р. К. Квітку звільняють з роботи у ВУАН за політичними звинуваченнями. У 1933 р. він виїздить до Москви. 1934 р. його там заарештовують і висилають до Середньої Азії. Після звільнення у 1936 р. працює у Москві, зокрема, з 1937 по 1953 р.— у Московській консерваторії.

З ІСТОРІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА імені Т. ШЕВЧЕНКА

ЕТНОГРАФІЧНІ КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ НТШ

1895 р. при Науковому товаристві імені Шевченка був заснований етнографічний музей, який назвали Музеєм старинностей. Після реформування в 1892 р. Літературного товариства імені Шевченка в Наукове товариство імені Шевченка в новому Статуті Товариства мовилося про потребу збирати наукові матеріали, пам'ятки старовини та зберігати їх у музеї [1].

Появі етнографічного Музею НТШ передували етнографічні, промислові та сільськогосподарські виставки, які відбувалися у Львові (1877, 1885, 1887 рр.), Тернополі, Коломиї (1880) та інших містах Галичини. На них експоновано народну архітектуру, одяг, знаряддя праці, вироби художніх промислів тощо. Виставки пробуджували зацікавлення пам'ятками народної культури, їх вивченням та колекціонуванням.

В історіографії музейної справи вказували дві дати заснування етнографічного музею: 1893 і 1895 р. Першу з них обстоював відомий етнограф і фольклорист, секретар Етнографічної комісії НТШ Володимир Гнатюк [2]. Цей рік заснування Музею НТШ вказано і в путівнику по ньому [3], а також у статті польського етнографа Я. Фальковського [4]. Визначення 1893 р. роком заснування Музею НТШ базувалося, очевидно, на тому, що того року надійшли перші експонати [5].

Більшість дослідників дотримується думки, що Музей НТШ був заснований 1895 р., коли на засіданні Виділу НТШ було ухвалено рішення «...створити національний музей, де були б зібрані пам'ятки нашої минувшини та була б представлена точна наука розвою та зросту нашого народу» [6]. У звіті про діяльність НТШ за 1895 р. [7] знаходимо першу згадку про цей музей.

---

[1] Статут Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1898.— Кн. 4.— С. 5—12.

[2] Гнатюк В. Наукове Товариство імені Шевченка: З нагоди 50-річчя його заснування.— Львів, 1923.— С. 9.

[3] Провідник по Культурно-історичному музею. Рік заснування 1893.— [Б. м. і р.].

[4] Falkowski J. Zbiory etnograficzne w Muzeach Lwowskich // Wiadomości ludoznawcze.— Łódź, 1932.— Zesz. 3—4.— S. 87.

[5] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 309, оп. 1, спр. 30, арк. 13.

[6] Гембарович М. Т., Гургула І. В., Івасюта М. К. З історії Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.— К., 1959.— С. 6.

[7] ЦДІА України у Львові, ф. 309; оп. 1, спр. 21, арк. 3.

Отже, Музей НТШ був заснований 1895 р., хоча колекціонувати експонати почали 1893 р.

Ініціатором заснування музею при НТШ була Етнографічна комісія. Велику роль у комплектуванні збірок, розповсюдженні запитальників відіграли голова НТШ Михайло Грушевський, голова Етнографічної комісії Іван Франко та довголітній секретар цієї комісії Володимир Гнатюк.

За історію свого існування музей при НТШ кілька разів змінював назву. Спочатку його називали Музеєм Наукового товариства імені Шевченка або Музей старинностей, Музеєм старожитностей. 1920 р. він мав назву «Український національний музей імені Т. Шевченка» [8]. У 30-х рр. побутувала назва «Культурно-історичний музей». 1940 р. музей було перейменовано у Державний етнографічний музей АН УРСР.

Комплектування музейних збірок

Музей старинностей повністю асигнувало НТШ. У свою чергу Товариство отримувало незначну грошову допомогу від сейму для наукової, видавничої, експедиційної та інших робіт. Однак ця допомога не покривала всіх потреб. Як зазначав В. Гнатюк, протягом 1908 р. НТШ отримало від сейму близько 20 000 корон, тоді як витрати Товариства становили 50 000 корон [9].

Річ певна, НТШ не могло виділяти належні кошти на комплектування музейних збірок, утримування потрібного штату тощо. У 1893—1920 рр. НТШ неодноразово зверталося до Галицького сейму з проханням виділити кошти для розбудови музею, однак ці прохання переважно не були задоволені [10]. Лише один раз, 1911 р., сейм виділив Музеєві НТШ 2000 корон на закупівлю експонатів [11].

Тому кількість закуплених експонатів була мізерною. Так, 1902 р. на придбання речей для музею було витрачено мінімальну суму [12]. У деякі роки (як у 1909-му) не закуплено ні однієї речі.

Головним джерелом комплектування музейних збірок були дари організацій та приватних осіб («жертводавців»).

Перші подаровані Музеєві НТШ експонати походили з Наддніпрянської України. 1893 р. відомий колекціонер із Києва В. Тарновський, що мав свій музей, подарував портрет, перо і гіпсову маску Т. Шевченка [13]. 1896 р. жителька Лубен (на Полтавщині) Кибальчичева передала до музею «історичні костюми» [14].

Як свідчать джерела («Хроніка НТШ», архівні матеріали, інвентарні книги), до музею надходили різнопрофільні експонати: археологічні та нумізматичні колекції, фотографії, стародруки, церковні речі (ікони, ризи, тканини тощо), твори живопису.

---

[8] Відкриття Українського національного Музею ім. Шевченка // Укр. думка.— 1920.— Ч. 25.

[9] ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 62, арк. 49.

[10] Там же.— Арк. 69—70.

[11] Там же.— Спр. 61, арк. 5.

[12] Діяльність Виділу Товариства в 1902 р. // Хроніка Наукового товариства імені Шевченка (далі — Хроніка НТШ).— Львів, 1903.— Ч. 13.— С. 4.

[13] ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 13.

[14] Там же.— Спр. 22, арк. 6.

Комплектування етнографічних колекцій музею почалось у 1900-х рр., коли до громадськості з відозвами зверталися голова НТШ М. Грушевський [15] та голова і секретар Етнографічної комісії І. Франко і В. Гнатюк [16]. Відозви інформували про Музей НТШ, характер його збірок та закликали земляків, які мають етнографічні речі чи цілі колекції, дарувати їх музеєві.

У відозві, яку підписав М. Грушевський, особливу увагу звернено на конечність колекціонувати народний одяг, предмети хатнього обладнання, моделі будівництва. Відозва містила і настанови методичного характеру — рекомендувалося подавати паспорт кожної речі (де, коли і ким виготовлена, кому належала, легенди і перекази, пов'язані з нею).

1908 р. керівництво Музею НТШ, вирішивши комплектувати збірку народної кераміки, звернулося до громадськості із закликом і проханням присилати типові зразки такої кераміки [17].

Етнографічна комісія перед Великоднем розсилала спеціальні відозви збирати писанки [18]. Особливо багато писанок — 624 — надійшло 1913 р. [19].

Великий внесок у комплектування етнографічних колекцій музею зробили народні вчителі з Гуцульщини Б. Заклинський, Л. Гарматій, А. Онищук, М. Кузьмак та Д. Харов'юк. Справжні подвижники освітньої та збирацько-наукової роботи, вони, проживаючи у глухих закутках (у Надвірнянському, Жаб'ївському, Косівському повітах), старанно вивчали матеріальну і духовну культуру гуцулів і бойків. Багато їхніх фольклорно-етнографічних матеріалів було опубліковано у виданнях НТШ [20]. Завдяки старанням цих учителів музейні збірки поповнювалися найкращими типовими зразками гуцульського побуту та мистецтва. Так, Богдан Заклинський протягом 1904—1912 рр. подарував Музеєві НТШ цінні збірки глиняного та дерев'яного посуду, вишивки, писанок, дитячих іграшок, різьблених речей («ракви», барильця), ікони, а також колекцію мосяжних хрестиків.

Антін Онищук, учитель із села Зелениці Надвірнянського повіту, передав до музею гуцульську зброю (рушниці, пістолі), колекції бронзових хрестиків, дерев'яну баклажку з околиць Надвірної [21].

Художник Іван Труш подарував різьбу відомих гуцульських майстрів Шкрібляків та Івана Семенюка [22]. 1912 р. музей збагатився зразками гуцульської вишивки, яку передав відомий етнограф Володимир Шухевич [23].

Від фольклориста Осипа Роздольського в 1909 р. до музею надійшла колекція писанок (197 штук) із різних місцевостей Галичини. 1912 р. збірку

[15] Грушевський М. В справі Музея при Науковім Товаристві ім. Шевченка: Відозва до ш. Земляків // Записки НТШ.— Львів, 1901.— Т. 43.— С. 1—3.

[16] В справі Музея Старинностей при Науковому Товаристві ім. Шевченка // Літературно-науковий вісн.— Львів, 1902.— Т. 18, кн. 1.— С. 78—79.

[17] Від музея Наукового Товариства ім. Шевченка // Хроніка НТШ.— Львів, 1913.— Ч. 54.— С. 1.

[18] Справозданє з музея за час від 1 січня до 30 цвітня 1908 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1908.— Ч. 34.— С. 20.

[19] Справозданє з музея за місяці май—серпень 1913 // Хроніка НТШ.— Львів, 1913.— Ч. 55.— С. 21.

[20] Арсенич П. Этнографическое изучение Гуцульщины народными учителями (1900—1917) // Карпат. сб.— М., 1976.— С. 144.

[21] Справозданє з музея за час від 1 мая до 31 серпня 1909 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1909.— Ч. 39.— С. 45.

[22] Справозданє з музея за час від 1 жовтня до 31 грудня 1912 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1912.— Ч. 52.— С. 34.

[23] Там же.

гуцульських писанок з Косова (149 штук) передав художник Сороковський [24].

Цінну колекцію музей отримав у 1909 р. від священика Вержбицького — 30 картонів подільської та полтавської вишивки, зразки вишивки шовком XVIII ст. та рушник з Київщини. Частина експонатів (вишивана хустка, наволочка, обрус, рушники та дві жіночі сорочки) походила з Опішні на Полтавщині [25].

Оригінальний килим XVIII ст., виготовлений у Миргороді, подарувала музеєві О. Сластьон [26].

Частина експонатів (ікони, писанки, дерев'яні замки, керамічний посуд та інші) надійшла від невідомих жертводавців.

1909 р. «Жіноча громада» у Львові передала музеєві збірку вишивок «Клубу русинок» [27]. Велика збірка різноманітних етнографічних предметів надійшла до музею в 1909 р. з І Української хліборобської виставки у Стрию [28]. Ця збірка складалася з макетів житлових, культових та господарських будівель: хат із Сколівщини і Західного Поділля, церкви, сушарні хмелю з Поділля, колиби лісових робітників, «ризи» для транспортування з гір дерева — з Гуцульщини. З виставки у Стрию до музею надійшов також гуцульський та бойківський одяг (постоли, рукавиці, капелюхи, торбини-«дзьобанки», вишивані уставки сорочок тощо). Крім того, фонди музею поповнилися дерев'яним посудом (ложки, коновки, «близняки»), тканинами (рушники і скатерті), музичними інструментами (дві трембіти, цимбали, 12 сопілок), верстатом для виготовлення герданів. Цінним надходженням із стрийської виставки були ручні дерев'яні хрести XVII—початку XVIII ст.

1912 р. члени етнографічної секції Снятинського відділу «Взаїмної помочі галицьких і буковинських учителів і учительок» подарували Музеєві НТШ шість таблиць вишивок та чотири дитячі іграшки із Снятинщини [29].

Щоб подати згадані факти у порівнянні, досить сказати, що, наприклад, 1912 р. подаровані експонати становили понад 78 відсотків усіх надходжень (при 347 закуплених предметах 1772 речі було подаровано [30]). Найбільше подарованих експонатів з часу заснування музею до 20-х рр. XX ст. надійшло з Гуцульщини, менше — з Бойківщини. Багато експонатів походило з Наддніпрянської України — Київщини, Полтавщини та Чернігівщини.

У закупівельній діяльності музею, яка була другим джерелом надходження, брали участь члени Етнографічної комісії НТШ — І. Франко, М. Грушевський, Ф. Вовк, З. Кузеля та інші. Добирали речові пам'ятки під час наукових етнографічних експедицій. 1904 р., під час бойківської експедиції, у якій брали участь І. Франко і Ф. Вовк, було куплено цінні зразки одягу, прикрас із бісеру тощо [31]. 1905 р., під час експедиції в Карпати і Закарпаття, Ф. Вовк та З. Кузеля знову придбали для музею експонати.

---

[24] Справоздане з музея за час від 1 жовтня до 31 грудня 1912 р.— С. 34.

[25] Справоздане з музея за час від 1 мая до 31 серпня 1909 р.— С. 46.

[26] Тимчасовий каталог українського Національного музея при Науковому Товаристві імені Шевченка у Львові.— Львів, [б. р.].— С. 28.

[27] Засідання Виділу // Хроніка НТШ.— Львів, 1909.— Ч. 40.— С. 2.

[28] Справоздане з музея за час з 1 вересня до 31 грудня 1909 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1909.— Ч. 40.— С. 39.

[29] Справоздане з музея за час від 1 жовтня до 31 грудня 1912 р.— С. 34.

[30] Справоздане з музея за 1912 рік // Хроніка НТШ.— Львів, 1913.— Ч. 53.— С. 4.

[31] Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Жовтень.— 1972.— № 8.— С. 113.

Велику допомогу в комплектуванні збірок музею речовими пам'ятками з Подніпров'я подавали музейні працівники з Києва М. Біляшівський та М. Щербаківський.

1905 р. музей закупив колекцію давнього одягу міщан із Надвірної на Підкарпатті. До неї входив комплект жіночого і чоловічого одягу (дві спідниці, запаска, фартух, хустка, срібні ковтки з коралями, смушева шапка, штани, пояс, чоботи та капота із синього сукна) [32]. Музейні колекції поповнив різдв'яний вертеп, куплений у Миколаєві на Львівщині.

Набагато більшими були надходження в 1907 р., коли на закупівлю речей витрачено 400 корон. Музей купив цінні гуцульські збірки (із прикарпатської та закарпатської частини).

Протягом 1909—1910 рр. до музею надійшли цінні колекції з Центрального Подніпров'я, Поділля та Гуцульщини. 1909 р. у Києві було куплено велику (232 предмети) збірку етнографічних речей з Київщини, Полтавщини, Чернігівщини та Поділля. Вона складалася з 10 килимів, компонентів одягу (36 плахт, спідниці, хустки), рушників, вишивок з Полтавщини (86 картонів), Поділля (43 картони) та 11 гаптів шовком. Цікава і колекція посуду: з дерева (11 тарілок, дві сільниці, коряк, бодня), глини (миски, барильце, баранець, горщик), скла (ведмедики, бочілочка) та міді (горці) [33].

Музей поповнював збірку глиняного посуду. 1909 р. було закуплено 25 типових зразків гончарних виробів із Миколаєва на Львівщині.

Завдяки старанням М. Грушевського та В. Кричевського, у Києві було придбано для музею колекцію із 31 одиниці, у яку входили сім килимів, чотири рушники, дерев'яний та глиняний посуд (тарелі, миски, бочілки тощо) [34].

Велику колекцію речей гуцульського побуту і народного мистецтва (понад 300 предметів) музей закупив 1909 р. через учителя Луку Гарматія [35]. Серед закуплених експонатів найповніше був представлений чоловічий та жіночий одяг: сорочки, запаски, хустки, підколінниці, гуглі, кептарі, сердаки, постоли, онучі, штани-гачі, пояси, прикраси — згарди, тобівка, старовинні персні та обручки, кілька десятків разків різного намиста. Крім того, музей поповнився мосяжними виробами (15 хрестів та 114 пряжок), а також виробами з дерева (модель хати, пляшка тощо).

Великі закупи експонатів були 1911 р.— тоді одержано вже згадану велику грошову допомогу (2000 корон). Музей збагатився великими етнографічними збірками — з Гуцульщини та Київщини. Б. Заклинський закупив у селі Зеленому Жаб'ївського повіту 106 предметів. Серед них колекція жіночого і чоловічого одягу (сорочки, панчохи, перемітки, чільце, пояси, шапка-«клепаня», рукавиці, персні, коралі тощо), тканини, дерев'яний посуд (бочілка, берівка, ракви), різьблене дерев'яне сідло, дерев'яний хрест та інше. Вчитель А. Онищук дібрав і закупив у селі Зелениці 21 предмет ткацького промислу (куделі, веретена тощо). Численні цінні речі купили в Києві М. Грушевський та М. Біляшівський. Серед 152 новонабутих експонатів

---

[32] Справоздане за 1905 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1906.— Ч. 25.— С. 40.

[33] Справоздане з музея за час з 1 вересня до 31 грудня 1909 р.— С. 39.

[34] Справоздане з музея за час від 1 січня до 30 цвітня 1910 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1910.— Ч. 42.— С. 26.

[35] Справоздане з музея за час від 1 мая до 31 серпня 1910 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1910.— Ч. 43.— С. 30.

було 10 килимів, 75 плахт, інші частини одягу (сорочки, спідниці, фартухи), 43 вишивки, рушники, скляні ведмедики, ліра та інше[36].

1912 р. музей поповнився експонатами з Гуцульщини. Було куплено кахльову піч О. Бахматюка, 11 буковинських сорочок, ткацький верстат із Космача, а також вишивки, посуд, музичні інструменти та знаряддя для риболовства[37].

Хоча 1913 р. музей витратив для закупівлі експонатів мало коштів, його збірки значно збагатилися керамікою (72 предмети) із Східного Поділля, яку закупив відомий краєзнавець Кость Шероцький. Б. Заклинський та М. Кузьмак поповнили гуцульські збірки, зокрема одягу, вишивки, моделей транспортних засобів, посуду, предметів, пов'язаних із мисливством та полонинським господарством.

Уперше було закуплено зразки лемківської культури в Кросні — дві жіночі сорочки, сім вишивок та велику кількість (176 штук) речей культового призначення (ікони, іконостаси, свічники тощо).

М. Зубрицький купив на Бойківщині 78 речей — знарядь для переробки льону, конопель та ткання полотна[38].

Дуже постраждали музейні збірки під час першої світової війни. Зокрема, командування російської армії конфіскувало колекцію гуцульської зброї. У ті роки музей придбав у вдови відомого колекціонера Червінського цінну колекцію (1078 предметів) гуцульських пам'яток. У колекції був одяг, кераміка, вишивки, килими, писанки, вироби з дерева. Найбільшу групу в колекції Червінського становила гуцульська кераміка (329 одиниць): дзбанки, миски, кахлі, вазони тощо. Збірка одягу складалася із 270 одиниць: до неї входили сорочки і мережані рукави, верхній одяг («кептарі», «гуні»), штани-гачі, 35 поясів, 40 герданів із бісеру, 49 шнурків скляного і коралового намиста, три весільні гільця, жовті чоботи-«сап'янці». Численну групу в колекції становили доповнення до одягу — торби (тайстри і тобівки), порохівниці. У збірці було 14 килимів, інтер'єрні тканини, 215 писанок, мосяжні вироби. Цінними були колекції дерев'яних виробів (три скрині, два мисники, посуд) та 31 пам'ятка художньої різьби по дереву — вироби відомих гуцульських майстрів Ю. Шкрібляка, М. Мегеденюка та І. Семенюка[39].

У 1918—1919 рр. фондові збірки Музею НТШ не поповнювано через українсько-польську війну.

Експонати етнографічного відділу Музею НТШ у 1900—1920 рр. були розміщені за тематично-територіальним принципом. Найбільша група етнографічних предметів походила з Гуцульщини. Другу велику групу становили речі з центральних областей України (або, як писалося в документах, із Російської України) — з Полтавщини, Київщини, Чернігівщини та Поділля. Менше експонатів було з Волині, Бойківщини, Лемківщини, Буковини, Західного Поділля та Закарпаття. Основні тематичні групи етнографічного відділу музею такі: народний одяг, писанки, тканини (в тому числі килими), глиняний та скляний посуд, мосяжні вироби, сільськогосподарські знаряддя праці, речі, пов'язані з рибальством, полонинським господарством, ткацтвом,

[36] Справозданє з музею за час від 1 вересня до 31 грудня 1911 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1911.— Ч. 48.— С. 32.

[37] Справозданє з музея за час від 1 жовтня до 31 грудня 1912 р.— С. 34.

[38] Справозданє з музея за місяці май—серпень 1913 року // Хроніка НТШ.— Львів, 1913.— Ч. 55.— С. 19—21.

[39] Стан музея в 1914—1920 рр. // Хроніка НТШ.— Львів, 1920.— Ч. 63—64.— С. 106.

а також макети житлово-господарських, промислових та церковних будівель.

Етнографічний відділ Музею старожитностей постійно розширювався: якщо 1911 р. у ньому було 5950 експонатів, то наприкінці 1920 р.— 9748 експонатів [40].

У 20—30-ті рр. XX ст. кількість етнографічних експонатів збільшується. Значно зросло число жертводавців: 1930 р. поповнили збірки музею 288 чоловік, 1931 р.— 401, 1937 р.— 224, 1938 р.— 252 чоловіка [41].

Велику колекцію бойківської вишивки, зібраної в селах Турківського та Старосамбірського повітів, подарувала в 1935 та 1938 рр. вчителька Ольга Ляішецька із Самбора [42]. Як дар музеєві надійшла колекція народної кераміки з Ужгорода. Вона до певної міри заповнювала прогалину в комплектуванні експонатів із Закарпатської України. Збірку народної вишивки музею поповнила колекція з Покуття. 1935 р. львів'янка Яблонська подарувала збірку речей з Індокитаю — 24 штуки. Ця невелика збірка поклала початок новому фонду — екзотичної етнографії.

Частина експонатів до музею надійшла в обмін на наукові видання НТШ. Так, у 1921—1922 рр. народний вчитель Л. Гарматій таким чином поповнив колекції етнографічного відділу музею цінною збіркою гуцульських предметів, яка складалася з дерев'яних та мосяжних виробів, доповнень до одягу (тобівки, тайстри, порохівниці), хрестів, пряжок для намиста тощо [43].

Значно поповнено збірку народної кераміки. 1935 р. були закуплені гончарні вироби з різних центрів, в тому числі вироби відомого майстра Василя Шостопальця. Протягом 1930—1932 рр. колекція музею збільшилася на 259 гончарних предметів [44], надходження в 1935 р. до розділу народної кераміки становили 136 предметів. Найбільші надходження кераміки до музею припадають на 1937 р.— 437 предметів. Серед них цінна і численна (144 предмети) колекція глиняного посуду з відомого гончарного центру — Опішні на Полтавщині, яку подарував Іван Левинський зі Львова. У колекції І. Левинського був посуд (миски, дзбанки, тарелі, глечики), кахлі та дитячі свищики [45]. До фонду кераміки надійшло 168 керамічних предметів із Східного Поділля, які музей купив через К. Шероцького. У колекції зібрано миски, друшляки, дзбанки з гончарних центрів Поділля. Цінною в колекції К. Шероцького була збірка глиняного посуду з відомого керамічного центру — села Адамівки на Вінничині (48 предметів) [46]. 1937 р. до фонду кераміки надійшли експонати також з околиць Ярослава, придбані під час спеціальної експедиції, яку очолив Роман Герасимчук.

У 30-ті рр. XX ст. поповнено збірки народного одягу та вишивки. У 1935—1936 рр. музей закупив три повних комплекти селянського одягу з Поділля (Бучацький повіт) та два — із Підляшшя. До фонду народної

---

[40] Справозданє за 1911 рік // Хроніка НТШ.— Львів, 1912.— Ч. 49.— С. 5; Стан музея в 1914—1920 рр.— С. 113.

[41] Дані почерпнуто із Хроніки НТШ за 1930—1938 рр.

[42] Інвентарна книга № IX за 1937—1938 рр.

[43] Стан музея в 1921—1922 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1922.— Ч. 65—66.— С. 89—90.

[44] Звідомлення за рр. 1930—до 30.IX.1932 // Хроніка НТШ.— Львів, 1932.— Ч. 71.— С. 18.

[45] Інвентарна книга № IX за 1937—1938 рр.

[46] Там же.

вишивки надійшла колекція (148 штук) старої вишивки з Поділля (Збаразький повіт) [47].

Чи не найбільші надходження експонатів за час існування музею були 1938 р.: етнографічний відділ збільшився на 1126 предметів, з яких частину було подаровано, а частину — закуплено [48]. Велика група експонатів надійшла до фонду народної вишивки — 517 предметів. Того ж року в музей надійшли окремі компоненти та комплекси одягу з-під Любачева та Кросна. Прогалину в комплектуванні фондових збірок заповнили надходження з Полісся та Городка (біля Львова): дитячі іграшки, рибацькі снасті, посуд, тканини та макети будівель. До музею надійшла велика кількість писанок (276 штук) із різних районів Галичини. Як і в минулі роки, були подаровані дерев'яні, мосяжні та шкіряні вироби з Гуцульщини.

Наприкінці 1930-х рр. Культурно-історичний музей нагромадив 18 540 експонатів етнографічного характеру. Найбільшими були колекції народної кераміки, писанок, вишивки, вбрання. Водночас незначними були поповнення музейних збірок музичними інструментами, іграшками, виробами із шкіри, побутовими речами, знаряддями праці тощо. Мало надійшло виробів художніх промислів (різьба по дереву, обробка шкіри, мосяжні вироби, зброя, моделі зразків народного будівництва, килими).

Широкою була географія надходження експонатів: різні частини Галичини (Гуцульщина, Бойківщина, Західне Поділля, Полісся), Центральне Подніпров'я (Полтавщина, Київщина, Чернігівщина), Східне Поділля та інші регіони.

Штат музею

У перші роки свого існування Музей НТШ мав одного референта, який одночасно працював бібліотекарем Товариства. У 1902 р. референт відмовився виконувати музейну роботу, і цілий рік посада музейного працівника була вакантною. Обов'язки референта виконував секретар Етнографічної комісії В. Гнатюк, приймаючи до музею подаровані речі. Протягом 1903—1908 рр. усю музейну роботу вів один референт М. Залізняк. Починаючи з 1909 р., коли музейні колекції збільшилися, особливо археологічні, наймано двох працівників, а з 1911 р. штат музейних працівників збільшився ще на одного помічника. 1918 р. керівництво музеєм було покладено на двох референтів — С. Рудницького та І. Раковського [49].

1920 р. було утворено музейну комісію із 14 чоловік. До неї входили відомі вчені, художники, діячі культури та інші [50].

Із 1934 до 1937 р. директором Музею НТШ був відомий археолог Я. Пастернак. Він доклав багато зусиль для поповнення музейних колекцій, передусім з археологічних розкопок. У 1930-х рр. в музеї працювала як стипендіатка Ірина Гургула, а також, щоправда тимчасово, Роман Гарасимчук та

[47] Музеї Наук. Т-ва ім. Шевченка за час від 1.01.1935—31. XII.1937 // Хроніка НТШ.— Львів, 1937.— Ч. 37.— С. 94.

[48] Музеї Наук. Т-ва ім. Шевченка у 1938 р. //Хроніка НТШ.— Львів, 1939.— Ч. 74.— С. 95—96.

[49] Стан музея в 1914—1920 рр.— С. 104.

[50] Там же.— С. 111.

Калістрат Добрянський — відомі пізніше як дослідники української культури та мистецтва. Із 1937 до 1939 р. директором Музею НТШ був історик І. Карпинець[51].

Експозиційна робота

1910 р. Музей НТШ було відкрито для публічного огляду.

Етнографічна експозиція займала два зали[52]. Експонати було розміщено за територіальним принципом. В одній кімнаті містилися експонати з Лівобережної України (Київщини, Полтавщини, Чернігівщини), у другій — збірки з Галичини (Гуцульщини, Бойківщини, Буковини) та Правобережної України (Східного Поділля).

Експозиція Музею НТШ, як і інших тогочасних музеїв, мала формально-типологічний характер[53], тобто експонувалося багато однакових чи однотипних предметів. На початковому етапі функціонування Музею НТШ для огляду були виставлені всі наявні пам'ятки культури. Пізніше частину їх через брак експозиційної площі зберігали в запасниках.

Із відкриттям музею для публічного огляду він перетворився із сховища експонатів на визначну науково-освітню установу. Етнографічна експозиція розкрила перед глядачами стан народної культури в XIX—XX ст.[54]

1912 р. НТШ придбало будинок. П'ять просторих залів у ньому було виділено для експозиції музею. Етнографічний відділ містився у двох залах[55]. Умови для зберігання і експонування музейних речей поліпшилися, а все ж і далі бракувало місця для показу колекцій української кераміки, головних уборів та інших предметів.

У новій етнографічній експозиції не було дотримано якогось одного принципу. Перший зал етнографічної експозиції побудували за тематичним принципом: у ньому містилася народна кераміка з майже всієї України — Галичини, Закарпаття, Волині, Полісся, Східного Поділля, Київщини та Чернігівщини.

У другому залі експоновано етнографічну карту Галичини і побільшені фотографії народної архітектури та селянських типів Галичини.

У третьому залі етнографічні предмети розмістили за територіально-тематичним принципом: етнографія Галичини (з перевагою гуцульських предметів) була представлена писанками, компонентами чоловічого та жіночого одягу (череси, капелюхи, торби-ташки, постоли, кептарі, плетені вироби), металевими виробами (чепраги, топірці, люльки, згарди, персні), писанками. Широко експонували художні промисли гуцулів: різьбу по дереву (вироби Ю. Шкрібляка та М. Мегеденюка), ткацтво (ткацький верстат та тканини). Посередині залу розмістили макети хат, колиб та різне господарське знаряддя. У цьому залі було виставлено і керамічні кахлі роботи О. Бахматюка, датовані 1848—1885 рр.

---

[51] ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 780, арк. 2.

[52] Стан музея // Хроніка НТШ.— Львів, 1911.— Ч. 45.— С. 60.

[53] Скрипник Г. А. З історії етнографічних експозицій України // Нар. творчість та етнографія.— 1979.— № 4.— С. 90.

[54] Залізняк М. Музей «Наукового Товариства ім. Шевченка» у Львові // Діло.— 1909.— Ч. 202.— С. 1.

[55] Справоздане з музея за час від 1 жовтня до 31 грудня 1912 р.— С. 32.

Етнографічні експонати з Лівобережної України — Полтавщини, Київщини та Чернігівщини були в четвертому залі експозиції. Тут експонували розвішані на стінах килими XVIII—XIX ст. У габлотах було розкладене давнє українське гаптування на підризниках із Київщини, Полтавщини, а також музичні інструменти та скляний весільний посуд із Чернігівщини. Під стінами стояли різьблені скрині з Полтавщини.

У п'ятому залі були виставлені для огляду етнографічні предмети з різних районів України, зокрема килими, вишивані сорочки, плахти, вишивки, дерев'яні мальовані тарілки та миски з Наддніпрянщини. Галичина була представлена різьбленими («писаними») гуцульськими скринями, столом, вишивками та тканинами.

Число відвідувачів у музеї було невелике. На початку XX ст. тут побувало 600—700 чоловік[56]. У 1930-х рр. відвідування музею зростає: у 1935 р. лише тимчасові виставки музею відвідало 2612 чоловік[57].

Під час першої світової війни робота в музеї була припинена, збірки — опечатані. Частина музейних збірок була запакована на випадок евакуації. Зник архів музею, російська армія, як уже згадувалося, конфіскувала колекцію зброї.

1921 р. відбулося друге відкриття тепер уже Культурно-історичного музею. Значний вклад у розроблення плану експозиції вніс художник І. Труш, який працював безплатно. Експозицію розміщено в дев'яти залах та двох вестибюлях. Етнографічний відділ музею займав п'ять кімнат. Як і в попередній експозиції, перший зал займала народна кераміка різних районів України; другий зал репрезентував етнографію Гуцульщини (за винятком кераміки та дерев'яних речей, бо бракувало експозиційної площі). У конференц-залі НТШ були розвішані на стінах килими із Придніпров'я, а в габлотах експонували вишивки та музичні інструменти. У п'ятому залі виставили для огляду церковне мистецтво та писанки. У шостому залі експоновано тканини з Лівобережної України — килими, плахти та гапти XVIII ст. Принцип побудови експозиції 1921 р. такий самий, як і попередньої. Етнографічні зали чергувалися із залами, у яких експоновано мистецтво (живопис і церковне мистецтво) та археологічні збірки. Відкриття експозиції Культурно-історичного музею пожвавило культурно-освітню діяльність музею, сприяло розширенню і поглибленню наукового дослідження музейних збірок. Істотно збільшилося надходження подарованих музеєві речей.

У 1930-х рр. Культурно-історичний музей розширює виставочну роботу. Тимчасові виставки, ця важлива форма музейної роботи, сприяли розгортанню культурно-освітньої роботи серед громадськості, поширенню знань з різних галузей етнографії та народного мистецтва. З другого боку, вони були покликані до життя конечністю шукати кошти для утримання музею.

У 1930—1939 рр. влаштовано низку таких тимчасових виставок різного профілю: художніх, декоративно-прикладного мистецтва, етнографічних.

Цікавими були виставки етнографічного та демографічного характеру. 1935 р. у чотирьох залах музею розгорнули демографічну виставку карт і

[56] Гавриленко В. А. Столетие государственного музея этнографии и художественного промысла АН УССР // Сов. этнография.— 1975.— № 2.— С. 59.

[57] ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 2, спр. 29, арк. 3; Музеї Наук. Т-ва ім. Шевченка за час від 1.01.1935—31.XII.1937.— С. 101.

діаграм «Український народ, його життя та праця»[58]. Карти і діаграми, складені на основі статистичних даних переписів населення, характеризували природу, населення і його рух, національні відносини, стан сільського господарства, промисловість, а також письменність, пресу і книгодрук України. Було прочитано три лекції, які ілюстрували експонатами виставки.

1935 р. із збірок музею було влаштовано виставку фотографій «Батьківщина у світлині». На ній експонувалося фотографії типів українців із різних районів, їхнього одягу, народної архітектури, в тому числі культових споруд, знімки із сімейних та календарних свят.

Цікавою і цінною була етнографічна виставка «Полісся», яка мала покласти початок серії виставок, присвячених різним етнографічним групам українського народу[59]. Виставку організовано 1938 р. з допомогою Товариства прихильників Культурно-історичного музею. Крім експонатів із власних збірок, було виставлено речі з інших музеїв та позичені у приватних осіб. За час демонстрування виставки «Полісся» працівники музею та вчені Львова прочитали вісім лекцій для відвідувачів. Зокрема, Р. Гарасимчук доповів про матеріальну культуру поліщуків, К. Добрянський — про звичаї та вірування жителів поліських сіл, відомий мовознавець І. Зілинський охарактеризував говір поліщуків, а Філарет Колесса — поліські пісні. Було також організовано концерт сольних і хорових пісень та демонстрацію фільму про побут поліщуків.[60]

У 1932—1935 рр. були відкриті цікаві виставки народного мистецтва, виробів кооперативу «Українське народне мистецтво», селянських вишивок та тканин[61].

Історію Музею НТШ можна розділити на два періоди: перший — із 1895 по 1920 р.; другий — 20—30-ті рр. XX ст. Перший, початковий період був характерний нагромадженням експонатів, в тому числі етнографічного профілю. У другому періоді розгорнено планомірне, зокрема під час наукових експозицій, поповнення музейних колекцій. Постійною ділянкою музейної роботи стало влаштування нової експозиції та тимчасових виставок, які виконували важливу культурно-освітню функцію. Наприкінці 1920-х рр. Музей НТШ виріс до авторитетної культурно-освітньої установи, яка нагромадила численні цінні колекції з етнографії та народного мистецтва й активно поширювала етнографічні знання в Галичині.

Таїсія ГОНТАР

[58] Провідник по виставі демографічно-господарських картин і діаграм.— Львів, 1935.— 23 с.

[59] Гарасимчук Р. Виставка «Полісся» в музеї НТШ // Новий час (Львів).— 1938.— Ч. 44.— С. 2.

[60] Музеї Наук. Т-ва ім. Шевченка у 1938 р.— С. 98—99.

[61] ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 2, спр. 29, арк. 3.

Мушинка Микола. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства.— Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987.— 332 с.— (Записки НТШ: Праці філол. секції; Т. 207).

Названа праця відомого українського вченого із Словаччини Миколи Мушинки, що вийшла як черговий, 207 том Записок НТШ, істотно посуває вперед вивчення наукової спадщини корифея нашого народознавства Володимира Гнатюка. Насамперед, тим, що, на відміну від попередніх нарисових спроб, статей і навіть монографічних книжкових досліджень [1], подає цілісний образ вченого, людини і громадянина, висвітлює всі ділянки та аспекти його багатогранної діяльності, грунтуючись на науковому аналізі та об'єктивних оцінках, без недомовок, замовчування і кон'юнктурних регламентацій.

Після стислого, але досить вичерпного розгляду публікацій про В. Гнатюка та джерел з архівів і приватних збірок, що стосуються його життя і діяльності, автор зупиняється на розробці основних частин свого дослідження. Першою з них є біографія В. Гнатюка. Спираючись на першоджерела, спогади сучасників, на зіставлення і аналіз різних фактів, автор дав чи не першу спробу наукової біографії вченого. Крім власне життєписних моментів, він приділив велику увагу характеристиці особистісних, людських даних, світоглядних позицій, концептуальних засад В. Гнатюка, на яких основувалися його наукова праця, народознавчі устремління, мандрівки, пошуки, публікації, активність і цілеспрямованість громадської діяльності, літературно-наукові зв'язки і взаємини тощо. Дослідник аргументовано висвітлює багато досі не відомих чи схематично або й тенденційно інтерпретованих моментів біографії В. Гнатюка. До таких належать, зокрема, його діяльність на згуртування української молоді навколо певних наукових і суспільно-політичних цілей, боротьба за права української мови, величезного обсягу робота, виконувана в Науковому товаристві імені Шевченка, Українсько-руській видавничій спілці, взаємини з І. Франком, М. Грушевським, багатьма іншими українськими діячами науки і літератури та вченими інших народів. Цінні й досі здебільшого малознані наведені відомості про діяльність В. Гнатюка в роки першої світової війни, героїчне змагання з недугою, іншими житейськими злигоднями.

Другий розділ присвячений доробкові В. Гнатюка на ниві фольклористики та етнографії. Охоплено всі аспекти збирацької, дослідницької, організаторської й видавничо-публікаторської праці вченого у сфері народознавства. Дослідник стисло, але вичерпно і точно вказує на все істотне, нове з фактологічного й інтерпретаційного погляду, що зробив В. Гнатюк для пізнання, вивчення різних жанрово-тема-

---

[1] Див., наприклад: Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність.— К., 1964.

тичних підрозділів української народної пісенності, фольклорної прози, народної демонології, звичаїв і вірувань, традиційно-побутової матеріальної культури. Цінні дослідницькими спостереженнями, судженнями, оцінками підрозділи праці про практичний і теоретичний внесок В. Гнатюка в розробку методики збирання та класифікації фольклору, текстологічних принципів записування й видання народнопоетичних матеріалів, у висвітлення історії української фольклористики та етнографії.

Чи не вперше поставлено питання про ареальні аспекти народознавчої діяльності В. Гнатюка, його конкретний внесок у вивчення окремих етнографічних груп і регіонів української території. Найдокладніше показано в праці внесок ученого в дослідження фольклору та етнографії Закарпаття. Дослідник простежує перебіг і наукові результати шести експедицій В. Гнатюка на Закарпаття, показує їх маршрути, аналізує зібрані матеріали. Найвагомішим здобутком народознавчої праці вченого в цьому регіоні були шість томів його «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», ряд інших досліджень та численні науково-популярні статті.

М. Мушинка слушно звернув увагу на важливу наукову сутність закарпатознавчих досліджень В. Гнатюка. Починаючи вже зі своєї першої подорожі на Закарпаття в 1895 р. і написаної на її основі великої статті «Дещо про Русь Угорську» (1895), молодий учений займає чітку концептуальну позицію, аргументовано заперечуючи погляди про якийсь закарпатський ізоляціонізм, утверджує думку про органічну етнокультурну єдність українців цього регіону із суміжними галицькими і з усім українським народом. Вельми цікавою з цього погляду є розгорнута у статті полеміка з публікацією Володимира Охримовича «Враження з Угорської Русі» (1895), спростування положення, що Закарпаття — «інший край і інші люди». Виходячи з власних спостережень, зіставлення явищ побуту, матеріальної й духовної культури суміжного галицького і закарпатського населення, В. Гнатюк не без іронії зауважив: «Що вода пливе там до Дунаю, що інший вітер віє, то правда, але щоби Угорська Русь мала бути іншим краєм від нашої галицької Карпатської Русі, щоби тамошні люди інші від наших були, того я ніяк не міг доглянути» [2].

Ми спинилися на цьому моменті, бо він не відображений у рецензованій монографії, а для розуміння напряму всього комплексу народознавчих студій В. Гнатюка на Закарпатті дуже прикметний. М. Мушинка докладно простежує розробку цієї теми в дальших працях ученого і на основі аналізу численних фактів аргументовано показує надзвичайно важливу роль В. Гнатюка в науковому пізнанні Українського Закарпаття, в активізації зусиль інтелігенції цього краю для вивчення історії, побуту, культури свого народу, налагодження її зв'язків з національно-культурним, науковим і політичним рухом українців Галичини.

Стисло сказано про внесок В. Гнатюка в дослідження Гуцульщини, Бойківщини, Покуття, рідного Поділля, фольклорно-етнографічні зацікавлення Волинню, Поліссям, східноукраїнськими областями, Кубанню тощо. Новизною дослідницького пошуку вирізняється підрозділ про зацікавлення вченого фольклористикою й етнографією інших народів, особливо слов'янських, про його вклад у розвиток міжнаціональних взаємин і конкретного співробітництва в сфері народознавства. Багатий інформативний матеріал, зібраний до цієї частини праці, розкриває істотну рису вченого — органічне поєднання патріотичної спрямованості досліджень з широким європейським кругозором й інтернаціональною науковою орієнтацією.

Діяльність В. Гнатюка на літературному полі М. Мушинка характеризує, розглядаючи його публікації ряду пам'яток давнього українського письменства, виявлені й досліджені ним рукописні збірники, статті про маловідомих письменників, особли-

[2] Радикал (Львів).— 1895.— № 2.— С. 15.

во закарпатських, критичні огляди і численні рецензії на твори українських письменників та діячів інших національних літератур. Навіть стислий перелік фактів літературних і літературознавчих починів, особистих і ділових взаємин В. Гнатюка з багатьма письменниками з усієї України, численних виступів у пресі показує його як одного з виняткова активних учасників і організаторів українського літературного життя кінця XIX — перших десятиліть XX ст. Особливо плідною була його робота як одного з головних (поряд з І. Франком і М. Грушевським) редакторів «Літературно-наукового вісника» і секретаря «Українсько-руської видавничої спілки», зокрема фактичного керівника її серії «Літературно-наукова бібліотека», у якій видано десятки книг українських та іншомовних письменників. Ще чекає спеціального дослідження величезна робота В. Гнатюка як редактора цих видань і перекладача багатьох творів російської, польської, чеської, болгарської, французької, німецької та інших літератур, дослідника і популяризатора здобутків світового письменства.

У розділі про мовознавчу діяльність В. Гнатюка М. Мушинка, враховуючи й узагальнюючи наявні розробки цього питання, вказує на наукову значимість фольклорних записів і спеціальних досліджень вченого для діалектології, особливо для вивчення карпатської групи південно-західних говорів української мови, простежує на основі ряду публікацій та листування його участь у дискусії про говір бачванських русинів, звертає увагу на внесок в українську лексикографію, справу нормалізації українського правопису, активну і послідовну боротьбу за підвищення загальної мовної культури, за вивчення та викладання українською мовою в школах. Глибокі, науково виважені судження та методичні поради В. Гнатюка з цих питань і сьогодні не втратили актуальності.

Рецензована праця висвітлює багато інших граней життя і діяльності В. Гнатюка. Та не все представлено, проаналізовано достатньою мірою, скажімо, внесок ученого в розробку певних питань історії, його публіцистична діяльність. Деякі теми (текстологічні принципи записування і видання фольклору, дослідження питань з історії фольклористики і етнографії) розглянуто надто стисло, конспективно. Працю збагатили б і конкретні зіставлення Гнатюкових розробок з осягненнями попередників і сучасників. Це, до речі, вберегло б автора монографії і від деяких надто категоричних тверджень і висновків, наприклад, що В. Гнатюк уперше застосував класифікацію народних колядок за тим, кому їх адресували: господареві, господині... (с. 77), що він був першим дослідником опришківського фольклору (с. 108). В обох випадках пріоритет належить фольклористиці «Руської трійці».

Автор монографії помилково зарахував до доробку вченого і деякі праці іншого Володимира Гнатюка — літературознавця, який у 1920-х рр. проживав у Житомирі і зник у середині 1930-х рр. у віхолі сталінських репресій. Йдеться про розвідку «Український фольклор у польських переробках», надруковану в Києві 1926 р. (с. 104) і статтю «До перебування М. Коцюбинського в Житомирі», опубліковану в «Записках Українського Наукового Товариства в Києві» за 1928 р. (с. 129).

Але це лише дрібні зауваження, які ніяк не зменшують вартісність монографії. Її багатий фактологічно зміст доповнюють бібліографія основних праць В. Гнатюка, яка охоплює 331 позицію, велика добірка ілюстративної гнатюкіани (близько 70 знімків) — фотографій ученого, членів його сім'ї, різних документів, сторінок рукописів, заголовних листів друкованих праць, матеріалів, пов'язаних з відзначенням його пам'яті тощо. Завершують дослідження талановито написаний нарис автора про його багатолітню працю над дослідженням життя і творчості В. Гнатюка, про пошуки за різними матеріалами, цікаві знахідки, зустрічі з рідними і знайомими вченого; бібліографія праць М. Мушинки про В. Гнатюка (40 позицій); резюме

українською, французькою, англійською, німецькою мовами та система покажчиків (іменний, географічний і тематичний).

Така в загальних рисах ця змістовна, вправно написана і гарно видана книжка. На сьогодні вона є найгрунтовнішою працею про Володимира Гнатюка, працею, що показує вченого-подвижника і патріота, розкриває і популяризує його багатогранну творчу спадщину та спонукає до її дальшого вивчення і поглибленого осмислення.

Роман КИРЧІВ

Етнографія і фольклористика на сторінках «Українського архіву (1960—1989; Т. 16—51)

Якщо говорити про найбільш репрезентативні серії видань Наукового товариства імені Шевченка, друковані за кордоном протягом 1948—1991 рр., то разом із «Записками НТШ» (55 т.), «Бібліотекою українознавства» (62 т.) в одному ряду стоїть таке поважне видання, як «Український архів». Цю багатотомну серію започатковано у Львові. Із 1893 р. НТШ продовжувало видавати як «своєрідний архів» «Руську історичну бібліотеку» (в 1883—1892 рр. виходила в Тернополі, у 1893—1904 рр.— у Львові; видавець і редактор О. Барвінський; всього вийшло 24 т.). У дешевих і доступних для широкого читача випусках уміщувано переклади й оригінальні праці з історії суспільно-політичного, економічного та культурного життя України. У серії були опубліковані розвідки І. Линниченка (т. 7), М. Костомарова (т. 15—18), Я. Шульгина (т. 20). Ряд томів присвячувалося дослідженню церковних відносин на Україні XVI—XVIII ст. (т. 8), українського селянства XV—XVIII ст. (т. 21—22), міст і міщанства на Україні (т. 23—24) тощо. Ці переважно монографічні праці, однак, не задовольняли зростаючі зацікавлення тодішнього дослідника та українознавчу науку взагалі, бо величезна кількість архівних першоджерел залишалася неопублікованою, не кажучи вже про їх дослідження. Йдеться насамперед про найважливіші пам'ятки історії, літератури, культури українського народу, які зберігались в українських і закордонних архівах, рукописних відділах бібліотек, приватних збірках. Тому на пропозицію голови Історично-філософічної секції НТШ М. Грушевського у 1906 р. була відкрита нова, суто джерелознавчого напряму серія видань Товариства — «Українсько-руський архів» (у 1924 р.— «Український архів». У нас далі — «УА»). Протягом 1906—1925 рр. вийшло у Львові 15 томів (т. 13—14 — спарений). Однак уже 1926 р., у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем, Товариство припиняє видання цієї серії. Аж наприкінці 50-х—на початку 60-х рр. заходами НТШ на американському континенті створюється окрема «Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ» (її очолили Василь Лев, Матвій Стахів, Іван Дурбак та інші), яка відновлює під егідою Товариства видання «УА». 1960 р. як продовження львівської довоєнної серії з'являється 16 т. Надалі томи серії виходять у різних заокеанських та європейських містах, найчастіше в тих, у яких діють осередки НТШ.

Яку мету ставило собі НТШ в діаспорі, продовжуючи після тривалого часу видання серії «УА»?

Загальним завданням «УА» було «зберегти правдиво висвітлене минуле». Ціллю

українською, французькою, англійською, німецькою мовами та система покажчиків (іменний, географічний і тематичний).

Така в загальних рисах ця змістовна, вправно написана і гарно видана книжка. На сьогодні вона є найгрунтовнішою працею про Володимира Гнатюка, працею, що показує вченого-подвижника і патріота, розкриває і популяризує його багатогранну творчу спадщину та спонукає до її дальшого вивчення і поглибленого осмислення.

Роман КИРЧІВ

Етнографія і фольклористика на сторінках «Українського архіву (1960—1989; Т. 16—51)

Якщо говорити про найбільш репрезентативні серії видань Наукового товариства імені Шевченка, друковані за кордоном протягом 1948—1991 рр., то разом із «Записками НТШ» (55 т.), «Бібліотекою українознавства» (62 т.) в одному ряду стоїть таке поважне видання, як «Український архів». Цю багатотомну серію започатковано у Львові. Із 1893 р. НТШ продовжувало видавати як «своєрідний архів» «Руську історичну бібліотеку» (в 1883—1892 рр. виходила в Тернополі, у 1893—1904 рр.— у Львові; видавець і редактор О. Барвінський; всього вийшло 24 т.). У дешевих і доступних для широкого читача випусках уміщувано переклади й оригінальні праці з історії суспільно-політичного, економічного та культурного життя України. У серії були опубліковані розвідки І. Линниченка (т. 7), М. Костомарова (т. 15—18), Я. Шульгина (т. 20). Ряд томів присвячувалося дослідженню церковних відносин на Україні XVI—XVIII ст. (т. 8), українського селянства XV—XVIII ст. (т. 21—22), міст і міщанства на Україні (т. 23—24) тощо. Ці переважно монографічні праці, однак, не задовольняли зростаючі зацікавлення тодішнього дослідника та українознавчу науку взагалі, бо величезна кількість архівних першоджерел залишалася неопублікованою, не кажучи вже про їх дослідження. Йдеться насамперед про найважливіші пам'ятки історії, літератури, культури українського народу, які зберігались в українських і закордонних архівах, рукописних відділах бібліотек, приватних збірках. Тому на пропозицію голови Історично-філософічної секції НТШ М. Грушевського у 1906 р. була відкрита нова, суто джерелознавчого напряму серія видань Товариства — «Українсько-руський архів» (у 1924 р.— «Український архів». У нас далі — «УА»). Протягом 1906—1925 рр. вийшло у Львові 15 томів (т. 13—14 — спарений). Однак уже 1926 р., у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем, Товариство припиняє видання цієї серії. Аж наприкінці 50-х—на початку 60-х рр. заходами НТШ на американському континенті створюється окрема «Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ» (її очолили Василь Лев, Матвій Стахів, Іван Дурбак та інші), яка відновлює під егідою Товариства видання «УА». 1960 р. як продовження львівської довоєнної серії з'являється 16 т. Надалі томи серії виходять у різних заокеанських та європейських містах, найчастіше в тих, у яких діють осередки НТШ.

Яку мету ставило собі НТШ в діаспорі, продовжуючи після тривалого часу видання серії «УА»?

Загальним завданням «УА» було «зберегти правдиво висвітлене минуле». Ціллю

«УА», зауважує М. Лозовський — автор передмови до 51 т. серії, було «лишити для майбутніх поколінь якнайбільший і найкращий документ — спомин про наше село... щоб не затиралася пам'ять про нашу Батьківщину...» (т. 51, с. 10). Редакційна колегія 27 т. у передмові зазначає: «Хто не знає минулого, той не може його переживати, а тим самим не може творити майбутнього... Людина, що не знає історії свого роду, свого села, міста, області, своєї країни... це істота без кореня, це — як сказав наш поет Степан Чарнецький — «Іван без чести й без роду» (т. 27, с. 7). Згаданий М. Лозовський про таке, дидактично-виховне спрямування згаданої серії говорить так: «Ми родилися на своїй прадідній українській землі, ходили по цій батьківській землі, їли з неї пахучий хліб, пили хрустально чисту воду... Безіменним, нікчемним рабом до віків будеш і чорним рабом сконаєш, коли не навчишся на пам'ять свого великого і славного минулого, сучасного та не будеш шукати своєї мудрости на майбутнє» (т. 51, с. 10).

Отже, задум відновити «УА» мав чітко окреслену мету: в умовах, коли в Україні денаціоналізуючі чинники піднесено до рангу державної політики (йдеться про 50-ті рр.), зберегти для прийдешнього пам'ять про рідну історію, мову, культуру. В ті роки створюється за кордоном низка об'єднань, земляцтв і товариств прихильників історії краю, наприклад, Земляцьке об'єднання «Тернопільщина», «Регіональний комітет Комарно — Рудки та околиця», «Комітет Зборівщина у Торонті» та інші, які ставлять собі за мету повсюдно виявляти матеріал і готувати до друку монографії та збірники з регіональної історії України. Члени Земляцького об'єднання «Тернопільщина» констатують: це «стало центральним пунктом запланованої діяльності Об'єднання» (т. 35, ч. 3, с. 7). Велика організаційно-наукова праця у здійсненні цього завдання належить також до заслуг НТШ.

В основу задуму був покладений принцип об'єктивного показу історичних відомостей про край. «Дуже важливим критерієм при всій цій праці,— пише редакційна колегія в передмові до одного з томів серії,— було уникнути всяких партійно-групових чи особистих упереджень, самореклами, вивищування одних і принижування інших, або замовчування одного, щоб підкреслити друге» (т. 35, ч. 3, с. 7).

Водночас авторські колективи, готуючи до друку книжки серії, ніколи не претендували на їх вичерпність чи повну науковість. Їм ішлося передовсім про якнайширше впорядкування та використання невідомого матеріалу «сучасниками і майбутніми дослідниками історії нашої культури». Пропоновані читачеві книги мають сприйматись як «дар для майбутніх дослідників історії України та її культури» (т. 43, с. 7).

Чи томи «УА», що друкуються за кордоном, відповідають характером змісту вміщуваного в них матеріалу довоєнним виданням «УА»?

На це запитання не можемо відповісти ствердно. Досить порівняти самі назви томів довоєнного і післявоєнного часу. Перші 15 томів, що вийшли у Львові, публікують переважно джерельні матеріали з передмовами, коментарями і були присвячені проблематиці загальноісторичного і культурологічного змісту (наприклад, т. 2: І. Франко «Громадські шпіхлірі в Галичині 1784—1840 рр.»; т. 13—14: К. Студинський «Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795—1857 рр.»; т. 15: І. Брик «Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст.»). Поряд друковано праці та листування відомих церковних і культурних діячів України (т. 5: М. Возняк «Філологічні праці Івана Могильницького»; т. 12: В. Щурат «Листи митрополита М. Левицького до єпископа І. Снігурського й офіціяльні документи їх спільної діяльності. 1813—1847»), описи рукописів бібліотек (т. 1, 6, 7: І. Свєнціцький «Опис рукописів Народного Дому з колекції А. Петрушевича»). Водночас у тт. 9—10 М. Возняк уміщає «Матеріали до історії української пісні і

вірші». Це важливі давні й близькі до нашого часу тексти та замітки до історії української фольклористики. Томи 16—51, що з'явилися за кордоном після війни, мають інше, суто історико-краєзнавче спрямування, інший зміст. Основне завдання їх — показ найрізноманітніших ділянок життя того чи іншого регіону: його історії, побуту, культурно-освітнього розвитку і т. д. (наявні приклади і нетипової тематики: «Пропам'ятна книга гімназії сестер-василіанок у Львові» (т. 22), «Альманах Об'єднання українських ветеринарних лікарів» (т. 36), але це випадкові речі. В основі видання лежить комплексний підхід до висвітлення краєзнавчої проблематики. Географія томів — західноукраїнські землі. Єдине, що може об'єднувати довоєнну і післявоєнну серію видань, то це друкування праць ранішого часу (пор. т. 5, публікація робіт М. Могильницького, і т. 20, 38, 41, ч. 1, публікація праць М. Кордуби, І. Крип'якевича, Я. Пастернака), уміщення оригінальних фольклорних матеріалів (пор. вище, т. 9—10, і повсюдне їх уміщення у тт. 16—51) та, зрозуміло, сама назва видання — «УА». У передньому слові до 27 т. «УА», писаному від управи «Комісії регіональних дослідів і публікацій НТШ», чи не найчіткіше окреслено характер змісту післявоєнної серії «УА»: у ній зберігається «документальна історія своєї рідної околиці — вужчої Батьківщини, на основі правдивих подій із давньоминулого, видрукованого в джерельних публікаціях недавноминулого, записаних очевидцями уродженцями чи довголітніми мешканцями тієї околиці, бо вони були свідками цих подій, або чули їх із достовірних переказів їхніх рідних чи знайомих» (с. 5).

Названі томи «УА» не однакові в структурному плані. Можна б дорікати авторським колективам і редколегіям, зокрема Комітетові НТШ як видавцю, тим, що не опрацьовано єдину схему для видання, тому можливі пропуски тих чи інших питань, але на це, як відомо, складалися об'єктивні причини. З іншого боку, стандартизація плану, а отже і розділів, параграфів, була б очевидно штучною. Не завжди одні й ті ж явища однаково розвивалися на Гуцулії та Західному Надбужжі, на Бойківщині й Західному Поділлі. Ми знаємо сумні приклади таких натяжок щодо дослідження західноукраїнських територій в «Історії міст і сіл УРСР».

Структуру «УА» в кожному випадку зокрема диктував конкретний матеріал, який в умовах еміграції можна було виявити у приватних колекціях, рідше — в організаціях або реконструювати по пам'яті свідків пережитого в Україні. Отже, кожен том, від 16 до 51-го, щодо внутрішньої архітектоніки відмінний від інших. Зберігаючи загальні засади побудови, принаймні щодо набору питань з історії краю, розвитку освіти, культурних традицій народу, побуту, історії церкви і т. д., вони пропонують різні для різних регіонів плани. Для порівняння наведемо деякі з них:

т. 42 (Ярославщина і Засяння) будується в історико-тематичному плані. Його розділи такі: І. З глибин віків; II. Географічні особливості Засяння; III. Шляхи давньої історії; IV. Два спомини з австрійських часів; V. Під владою Польщі (1918—1939); VI. Національно-культурне життя Ярославщини в міжвоєнному періоді; VII. Вірні своїй церкві і народові; VIII. Часи генерального губернаторства. 1939—1944 рр.; IX. Спомини; X. Роки кривавого терору; XI. Дії УПА на Засянні; XII. Переселення; XIII. Ярослав сьогодні; XIV. Визначні уроженці та діячі Ярославщини і Засяння.

Т. 50 (Рогатинщина) засвідчує більш строгий тематичний план: І. Загальна частина; II. Історичні нариси; III. Культура. Освіта. Мистецтво; IV. Товариства. Організації; V. Економіка. VI. Особистості. Діячі; VII. Місцевості; VIII. Спогади. Кожен із поданих розділів ділиться на підрозділи, параграфи. Подібно побудовані т. 25 (Золочівщина, її минуле і сучасне), т. 35, ч. 3 (Тернопільщина і Скалатщина).

Дещо іншою є структура тому «Надбужанщина» (т. 41). На початку використано тематичний принцип — подано загальні розділи для всього тому: І. Географія;

II. Природа; III. Історія, а далі за основу взято географічну ознаку — розділи названі так: «Сокальщина і Белщина», «Радехівщина», «Камінеччина», «Холмщина і Підляшшя». Закінчується том розділом «Біографії» — короткими есе про визначних людей Надбужанщини. Подібно побудований том, присвячений Чортківщині (т. 26).

Деякі томи «УА» (т. 43) взагалі не мають поділу на розділи чи параграфи, хоч матеріал у них розміщений послідовно за тематичними структурами.

Загалом, домінуючим у післявоєнній серії «УА» є тематичний принцип побудови томів. Але якщо в окремих перших томах не завжди послідовно дотримувалися прийнятого плану подачі матеріалу, то книжки, які з'явились у 70—80-х рр., структурно чіткіші, краще продумані, але не ідентичні. Отже, при загальному і спільному спрямуванні серії кожен із томів має свою структуру, розробляє і формулює свої питання. Водночас кожен із них супроводжує звичайно коротка вступна частина (вступне слово, передслово редакційної колегії або відповідального редактора), обов'язково додано іменний і географічний покажчики, часто — списки меценатів і жертводавців, які прислужилися до видання тому, короткі відомості про авторів і упорядників. Зміст подається українською, нерідко — українською й англійською мовами. Усі томи серії добре ілюстровані вклейками чорно-білих і кольорових (т. 48 [?], т. 50) фото. Деякі з томів містять обширне резюме англійською мовою, до них додано картосхеми регіонів. Усі томи великі за обсягом. Окремі з них мають навіть 2—3 частини.

Повертаючись до змісту «УА», зауважимо, що найчастіше порушуваними в томах післявоєнної серії є такі питання: *історія* (давня і новітня). Для з'ясування проблем давньої історії порівняно часто залучено археологічні та архівні матеріали. Превалює, однак, у всіх томах серії новітня історія); *природа* — рельєф, геологічна будова (рідко), корисні копалини; *населення* — особливо багаті статистичні дані про національний склад за останні сторіччя; *релігія і церква; збройні сили і державобудівництво України; господарство* — промисли і промисловість, сільське господарство (рідко), особисте і громадське будівництво, транспорт, торгівля; *мовно-культурологічні питання; народна освіта, побут, народне мистецтво* — музика, самодіяльний театр; *образотворче мистецтво; організації і товариства* — окрему увагу повсюдно звернуто на культурно-освітні організації та установи; *преса; спорт*. У контексті цієї тематики виділено відомості про людей села, міста, регіону, які спричинилися своєю працею до розвитку краю, української культури, науки і державобудівництва взагалі. Окремо подано статті про кожен населений пункт регіону з інформацією про його історію і сучасний стан (річ певна, до 1944 р.). Істотну частину матеріалів становлять спогади. Вони можуть бути вміщені при висвітленні відповідної тематики (пов'язаної найчастіше з історичним минулим) або входити в окремий розділ (т. 50).

Томи «УА» неоднакові за насиченістю фактажу, рівнем редакційного опрацювання. Якщо йдеться про матеріали, які стосуються ранніх періодів історії, побуту, культури, то не всі з них достатньо аргументовані, оперті на історичних джерелах. Переважна більшість статей з новітнього часу грунтується на дослідженнях вихідців з України. Чимало матеріалів серії основується на спогадах, рідше — на прямих авторських записах, зроблених в діаспорі чи вивезених з України. Власне, спогад є чи не визначальним джерелом для новітньої історії в «УА». До окремих томів включено, як уже зазначалося, передруки статей, уривки монографічних досліджень, присвячені, насамперед, населеним пунктам із довоєнних часів. Поодинокі вміщені в серії матеріали доопрацьовувано на основі літератури та преси 20—30-х рр. Серед них багато дослідницьких розвідок учених діаспори. Важливою рисою цих праць є те, що вони включають маловідому читачеві в Україні англо-франко-німецьку літературу. У ряді робіт використано радянську українську літературу, в тому

числі «Історію міст і сіл УРСР». Прикро, що з останньої праці перенесено, часто безкритично, фактичний, зокрема цифровий, матеріал. Подані помилкові роки заснування і перших згадок про населені пункти поновно потрапили таким чином у літературу. Водночас потрібно відзначити, що «УА» — одне з тих українських видань, які зуміли, попри заслони тоталітарного СРСР, залучити до праці авторів не лише з діаспори, а й з України, Польщі, Чехії.

Із спектра тем, віддзеркалених у серії, на окрему увагу заслуговує, зокрема, висвітлення питань етнографії та фольклористики.

Дотримуючись загалом усталеного в науці поділу матеріалу, пов'язаного з етнографічними та фольклористичними дослідженнями (не йдеться тут про спеціальні дослідження чи предметне розмежування питань етнографії і фольклористики), можна виділити три основні тематичні групи, а саме: 1. Господарська діяльність і матеріальна культура; 2. Духовна культура та 3. Народне мистецтво. Усі названі групи репрезентовані в серії важливими матеріалами. Але не завжди вдається вичленувати матеріал за вказаними темами. Нерідко в одному нарисі чи спогаді порушені всі названі питання, в інших — одне, ще в інших простежуються тільки згадки. Описуючи побут і духовну культуру західноукраїнського населення, автори та упорядники «УА» в одних випадках відомості про, наприклад, домашні промисли і ремесла, характер садиб, житла, одяг, харчування чи календарно-обрядові свята, усну народну творчість подають при описі сіл, в інших — в окремих авторських статтях, присвячених цілому регіону. Частина матеріалу — це фрагменти раніше виданих етнографічно-фольклористичних праць (т. 51) або ремінісценції чи прямі цитати (т. 38).

Втім, «УА» зібрав багато конкретних і рідкісних фактів з української етнографії та фольклористики. Важливе також те, що кожний факт локалізований, часто — ілюстрований. Фольклористика представлена в серії як захоплююча історія людської думки, що здатна осягти й оцінити як духовну культуру і творчість широких народних мас, так і своєрідну архаїчну культуру.

Скажемо, забігаючи вперед, що питанням матеріальної та духовної культури, народного мистецтва відведено в серії «УА» значне місце. Окремі томи серії присвячують цим питанням цілі розділи (т. 30, 37, 38). Щоб дати уявлення про обсяг порушуваних питань із цих наук та показати їх дослідницький діапазон на сторінках серії, оглянемо окремі томи серії:

т. 24 (Підгаєччина): вміщено окрему статтю Василя Папежа «Деякі релігійні обряди і народні звичаї в Підгаєччині» (с. 69—103), у якій проаналізовано відзначення народних і церковних свят села. Окремо автор спиняється на проведенні кукурудзяної толоки, на святах літнього циклу. Вміщено тексти давніх рекрутських пісень (с. 397—398);

т. 27 (Бучаччина): вміщено великий розділ М. Осики «З нашого фольклору». На початку зроблено екскурс в історію фольклористичних досліджень регіону в контексті загальноукраїнського, далі подано паспортизовану добірку текстів колядок, різдвяних віншувань, гаївок. Окремо вміщено розповіді про звичаї у Пилипівку, на Андрія, у передріздвяний час, на Святвечір, Новий рік, Йордан — Щедрий вечір. Поряд ведеться мова про звичаї і обряди великоднього циклу — Великодній піст, «шутна» неділя, Велика п'ятниця, Великдень, Поливаний понеділок; описано Зелені свята, Івана-Купала, роботи і обряди в жнива (обжинки, толока). Чимало місця автор присвячує у своєму нарисі весіллю на Бучаччині. М. Осика описує підготовку молодих до вінчання, «сватини», запрошення на весілля і плетення вінків, заручини, акт вінчання, весільну гостину, «відгостини», хрестини. Авторський текст густо пересипаний текстами народних пісень. «Побут, звичаї, обичаї, народні оповідання, байки, пісні — гагілки, колядки-щедрівки, колисанки, весільні, похоронні, приповідки

й усякі придибишки,— за словами М. Осики,— це все вияв душі народу, його духовної культури, це невичерпна криниця мудрости народу, його філософія, що постала від найсірішої давнини, від первісних часів існування народу. Всі ці здобутки народної творчости, не писані, а з уст до уст, від роду в рід дійшли до нас, до наших часів» (с. 332—365);

т. 29, ч. 2 (Станіславщина): у нарисі про Гостів детально описано звичаї цього села: як відбувалося весілля і як проходили Святий вечір, Новий рік, Великдень. Поряд описаний обряд хрестин, похорону. Йде також мова про обжинки, толоки, свята Івана, Юра, вечорниці, обряд освячення поля (с. 547—557);

т. 30 (Збаражчина): вміщено розділ «Духовна і матеріальна культура Збаражчини». Окрема увага зосереджена на розділах «Пісні з вінкоплетен», «Весільні пісні», тексти яких подаються. Цікавими в науковому плані є статті Ізи Боярської «Великдень на Збаражчині», Лідії Бурачинської «Народне вбрання Збаражчини», Євгена Синишина «Сільське господарство, ремесло і транспорт» (с. 409—437);

т. 34. (Бойківщина): подано статті Лідії Бурачинської «Народне вбрання Бойківщини» (с. 291—317); Василя Луціва «Звичаї і обичаї на Бойківщині» (с. 415—442); Андрія Бодника «Бойківська прядильно-ткацька техніка і термінологія» (с. 489—509). Тему музичного фольклору цього регіону (згадки про народні інструменти, пісні) порушує у своїй статті «Музика Бойківщини» Володимир Тритяк (с. 395—414) *;

т. 35, ч. 3 (Тернопільщина): видруковано загальний нарис Теодора Лехмана «Село Тернопільщини: побут і давні звичаї». Нарис поділено на параграфи «Хата та господарські приміщення», «Будова домів та господарських будинків», «Плоди землі», «Тваринництво», «Сільське ремесло», «Пожива селян», «Праця селян взимку», «Різдво, Новий рік, Йордан і традиційні звичаї», «Великдень та великодні звичаї», «Зелені свята», «Жнива», «Весілля і весільні обряди». Праця містить багато оригінальних спостережень, ілюстрована текстами пісень (с. 314—332);

т. 37 (Яворівщина і Краковеччина): в окремому розділі «Етнографія, фольклор, побут» уміщено кілька статей, серед яких: Богдана Стебельського «Школа деревного промислу в Яворові і дещо з історії дерев'яних промислів Яворівщини» (с. 470—484), Софії Будзіцької-Горницької «Вищий музичний інститут імені Лисенка в Яворові» (с. 491); Марії Придаткевич «Музей «Яворівщина» (с. 516—518). Великий фактичний матеріал систематизовано в розвідках Василя Лева «Фольклор Яворівщини» і «Народна одежа в Яворівщині з-перед першої світової війни» (с. 586—596), Лідії Бурачинської «Вишивка й вибійка» (с. 597—601), Ірини Левицької «Вечір народної ноші в Яворові» (с. 602). У додатку до розділу подано тексти гагілок і «риндзівок» за Ф. Колессою (с. 611—623);

т. 38 (Зборівщина): розділ «Побут, звичаї, традиції» репрезентований трьома матеріалами: В. Локотя «Святочні звичаї — Різдво, Богоявлення, Великдень, Зелені свята» (с. 604—616), М. Кузьми «Народні звичаї в Озірні» (с. 617—625), П. Петриги «Традиції, звичаї і побут села Метенева» (с. 626—634);

т. 41, ч. 1; т. 48 [?], ч. 2 (Надбужанщина): вміщено нарис Ірини М. Кашубинської «Народна ноша Сокальщини», в якому описується одяговий матеріал, верхній чоловічий і жіночий одяг, покриття голови, пояси, намиста (ч. 1, с. 307—328). До другої частини ввійшли статті С. Смаль-Стоцького «Немолів» (передрукована із «Вісника» за 1933 р., кн. 2—4) — спогад про село і його обрядові традиції, П. Кантора «Весілля в Себечові» та М. Шолухи «Історія народного строю Підляшшя» (с. 267—303);

* Див. далі замітку про цей том Григорія Грабівського.

т. 43 (Комарно—Рудки та околиця): багата інформацією стаття «Торгівля—промисел—ремесло у Комарні—Рудках та околиці» (с. 359—368). Чітко визначені хронологія і локалізація поданого матеріалу. З нього дізнаємось про різні цехи, приватні підприємства, людей, які в них працювали, їх організовували або очолювали (с. 366—368). Степан Путикевич умістив статтю «Ткацтво в Комарні» (с. 374—378). Крім характеристики виробів, цікавим для дослідника є опис верстатів та технології виробництва. У формі спогадів В. Пеленський інформує про гонтарів (с. 386—387). І. Ліщинський описує релігійні обряди, календарні свята у статті «Традиції та обряди святкувань Різдва, Богоявлення, Воскресення Христового та інших свят у Комарні» (с. 388—411).

т. 46 (Коломийщина): подано нарис М. Кобринської «Володимир Кобринський — основник музею «Гуцульщина». У нарисі йде мова також про експонати музею (с. 305—312);

т. 49а, ч. 2 (Стрийщина): зібрано інформацію про народні, переважно деревообробні, промисли регіону. Л. Яцкевич виступає із статтею «Промисел Стрийщини у новіших часах» (с. 357—378), О. Бандера — зі статтею «Економічний розвиток Стрия» (с. 441—447);

т. 50 (Рогатинщина): до розділу «Пісні і звичаї» ввійшли статті М. Прокопович-Голод «Старовинні пісні Рогатинського Опілля» (с. 152—161), в якій авторка подає тексти і ноти ліричних пісень «Гей зашуміли білії берези», «Гей там на горі дуб горить», гагілок «До весни», «Горить діброва», «Дивно нам», «Продажа дівчат», весільних пісень «В віконце черешенька». С. Маланюк-Онуфрик публікує розвідку «Підготовка до весілля в Стрятині» (с. 162—172), Б. В. Стецишин — «Весілля в Рогатинщині» (с. 173—175);

т. 51 (село Лази, Ярославщина): дослідження є авторською роботою Мирона Лозовського. Містить чималий фольклорно-етнографічний матеріал. Подамо лише декілька назв параграфів: «Як будували лажени свої хати», «Свята і звичаї» (весняні та зимові цикли релігійних свят), «Ноша» (автор наводить дуже цікаву термінологію одягу), «Похорони», «Забобони», «Весілля», «День Андрія Первозванного» (с. 32—34, 111—125 та інші).

Подібний перелік питань можна знайти в усіх томах серії «УА». Ще раз наголошуємо, що немає ні одного тому, в якому тією чи іншою мірою не йшлося б про господарську діяльність і матеріальну культуру, різні сфери духовної культури населення західноукраїнського регіону.

Крім згаданих історичних, географічних, статистичних даних, численні згадки про домашні промисли і ремесла, одяг, харчування, сімейний побут розсіяні по нарисах і довідках про населені пункти. Трапляються відомості про календарну обрядність, звичаєве право, художнє ткацтво, художню обробку металу, різьбярство, вироби з рогу і сиру (Коломийщина), кераміку. Ось ще кілька прикладів. Рід занять людей, домашні ремесла, промисли: місто Бучач (т. 27, с. 454—464); Чортківщина: село Великий Говилів (т. 26, с. 384), село Залісся (т. 26, с. 678), місто Заліщики (т. 26, с. 706), село Звиняч (т. 26, с. 180—182); Ярославщина: село Жапалів (т. 42, с. 415—423, 429); народний побут, звичаї: Надбужанщина: село Сілець-Белзький (т. 48 [?], с. 462—464); Станіславщина: село Довга Войнилівка (т. 29, с. 574), село Заріче (т. 29, с. 594—595); Теребовельщина: село Залав'є (т. 20, с. 635—638), село Стара Брикуля (т. 20, с. 541); село Сущин-Остальці (т. 20, с. 834—836); Ярославщина: село Соб'ятин (т. 42, с. 556); одяг: Бучаччина: село Білявиці (т. 27, с. 489); Станіславщина: село Довга Войнилівка (т. 29, с. 573—574); харчування: Чортківщина: село Летяче (т. 26, с. 841); ярмарки і торгівля на них предметами побуту, продуктами сільського господарства, крамом: Чортківщина: село Улашківці (т. 26, с. 244—246) тощо. Звер-

тають на себе увагу інформації про жнивування, промисли каменю на Теребовельщині (т. 20, с. 653—654). Окремо подано відомості про народні «весняні співи», великодні звичаї, про передҗнивний період (село Жапалів на Ярославщині — т. 42, с. 432—435). Подекуди відтворено куплети з народних пісень, колядок, нині забутих: Бучаччина: село Білявиці (т. 27, с. 490—491); Станіславщина: село Саджава (т. 29, с. 672—673); Чортківщина: село Великий Говилів (т. 26, с. 388); Ярославщина: село Бондарівка (т. 42, с. 380), село Жапалів (т. 42, с. 432).

У великих за обсягом нарисах та довідках про населені пункти етнографічно-фольклористичним питанням присвячено окремі параграфи, як-от: місто Бучач: «Ремісничі цехи», «Бучацький домашній промисл», «Рільництво», «Звичаї та обичаї бучацьких міщан», «Давня ноша бучацьких міщан», «Бучацькі будівлі» (т. 27, с. 454—464, 466—474); село Вичілки: «Ноша» (т. 27, с. 499—500); Надбужанщина: місто Сокаль: «Одежа» (т. 48 [?], с. 348), «Сокальські ремісники» (т. 48 [?], с. 351—352) та інші; Станіславщина: село Гостів: «Весілля», «Святий вечір», «Новий рік» та інші (т. 29, с. 547—557); село Павелче: «Весілля і забави» (т. 29, с. 644—646); Теребовельщина: село Довге: «Великодні гаївки в с. Довге, Теребовельського повіту» (т. 20, с. 625—629), село Ілавче: «Домашній промисл» (т. 20, с. 678—680), «Селянська ноша в Ілавчу» (т. 20, с. 680—685), село Кобиловолоки: «Рокові свята в Кобиловолоках» (т. 20, с. 699—701); місто Борщів: «Хліборобство і садівництво» (т. 26, с. 500—501), місто Заліщики: «Садівництво і шкілкарство на півдні Галицького Поділля» (т. 26, с. 713—716); Чортківщина: село Товстеньке: «Побут» (т. 26, с. 467—468).

У низці томів «УА» вміщено інформацію (навіть досить обширну) про те, як приживалися і побутують донині українські етнографічні явища та фольклор у місцях поселення українців США, Канади, Австралії (т. 48 [?], с. 305—312, 451—453).

Цей огляд матеріалів з етнографії та фольклористики був би неповним без згадки про ще один дуже цінний документальний матеріал — ілюстрації до видань. Це, насамперед, фотознімки з другої половини XIX—перших десятиліть XX ст. Тематика цих пам'яток різноманітна. Звертаємо увагу на декілька тематичних груп:

а) предмети побуту і народного мистецтва: Бучаччина: село Скоморохи (т. 27, с. 641); Чортківщина: село Улашківці (т. 26, с. 244—246);

б) народний щоденний і святковий одяг: Бучаччина: місто Бучач (т. 27, с. 461, 465), село Жизномир (т. 27, с. 520, 523, 525—527), село Космирин (т. 27, с. 566, 568—569), село Скоморохи (т. 27, с. 639), село Сновидів (т. 27, с. 645—646), село Сороки (т. 27, с. 650), село Стінка (т. 27, с. 661—667); Зборівщина: село Жабин (т. 38, с. 411), село Залізці (т. 38, с. 315—319), село Озірна (т. 38, с. 329); Надбужанщина: село Боб'ятин (т. 41, с. 329), село Довжків (т. 48 [?], с. 412), село Рожджалів (т. 48 [?], с. 457); село Русинь (т. 48 [?], с. 459), село Сілець-Белзький (т. 48 [?], с. 463, 465), місто Сокаль (т. 41, с. 315), село Угринів (т. 41, с. 313, 325); Рогатинщина: село Долішня Липиця (т. 50, с. 701), село Жовчів (т. 50, с. 419), село Черче (т. 50, с. 787); Станіславщина: село Блюдники (т. 29, с. 514); село Бортники (т. 29, с. 523), село Вікторів (т. 29, с. 531), село Глибівка (т. 29, с. 538, 541, 543), село Глибоке (т. 29, с. 545), село Молодьків (т. 29, с. 622), село Саджава (т. 29, с. 669—671. Одна із фотографій підписана «Свято жіночої ноші», 1930 р.), село Сілець (т. 29, с. 678), село Узінь (т. 29, с. 695), село Ямниця (т. 29, с. 708—709); Теребовельщина: село Романівка (т. 20, с. 790); Тернопільщина: село Баворів (т. 35, с. 334), село Дичків (т. 35, с. 334), село Ладичин (т. 35, с. 414); Чортківщина: села Гермаківка і Залісся (т. 26, с. 672, 676), село Джурин (т. 26, с. 191, 198, 752), село Добровляни (т. 26, с. 750, 752), село Летяче (т. 26, с. 845), село Носівка (т. 26, с. 779), село Торське (т. 26, с. 819), село Щитівці (т. 26, с. 787), Ярославщина: село Дубно (т. 42, с. 404), село Ришкова Воля (т. 42, с. 537), село Старе Місто (т. 42, с. 564) та інші;

в) житлова та церковна архітектура, предмети церковного ужиткового мистецтва, іконостаси: Зборівщина: місто Зборів (т. 38, с. 201); Надбужанщина: село Дернів (т. 48 [?], с. 516); Станіславщина: село Битьків (т. 29, с. 501), село Дубівці (т. 29, с. 578—579), село Пнів (т. 29, с. 665); Теребовельщина: село Глещава (т. 20, с. 573), село Залав'є (т. 20, с. 646), село Застіноче (т. 20, с. 655), село Зеленче (т. 20, с. 660), село Ласківці (т. 20, с. 718); Тернопільщина: село Гаї (т. 35, с. 230); Чортківщина: місто Гусятин (т. 26, с. 402), місто Копичинці (т. 26, с. 276, 278), село Нагір'янка (т. 26, с. 252), село Сухостав (т. 26, с. 356), село Тудорів (т. 26, с. 343), село Чабарівка (т. 26, с. 426), місто Чортків (т. 26, с. 65); Ярославщина: місто Лежайськ (т. 42, с. 466), село Тарнавка (т. 42, с. 579) та інші.

г) надмогильні хрести та пам'ятники: Бучаччина: село Коропець (т. 27, с. 552); Теребовельщина: село Глещава (т. 20, с. 569); Чортківщина: місто Копичинці (т. 26, с. 281).

Величезний матеріал ілюструє відомості про народну самодіяльність, роботу аматорських театральних гуртків Товариства «Просвіта», спортивних товариств у селах і містах Галичини.

Ретельно вивчаючи зібраний матеріал, безперечно, доповнюючи та порівнюючи його з ареальними даними та музейними експонатами України, можна зробити цінні спостереження щодо загальнотеоретичних категорій і проблем української етнографії та фольклористики таких, як первинність, народність, співвідношення індивідуального і колективного у фольклорі, співвідношення народної поезії і літератури тощо.

Ми розуміємо: у таких серіях не завжди вичерпно представлено матеріал, є помилки, лакуни, певні диспропорції. Але не слід забувати, що видання «УА» готували люди, розкидані по різних континентах, люди, котрі не мали змоги використовувати матеріали, які зберігаються в Україні. Під цим кутом зору не можна сумніватися в глибокій зацікавленості автури якнайповнішим виявленням та подачею матеріалів про покинутий ними край, навпаки, гідна подиву ініціатива організаторів і авторів видання «УА», взагалі, ментальність українця, який, залишаючи край з невеликим клунком за плечима, гнаний на примусові роботи, пройшовши війну і концтабори, ніде не покидав рідних йому фотографій, вишивок, проніс їх крізь бурі життя, а сьогодні публікує на сторінках розкішних видань, демонструючи перед світом історію і культуру свого народу. Ці люди своєю працею зберегли багато з того, що на західноукраїнських землях було недооцінюване, нерідко переслідуване або й нищене.

Значною заслугою колективів «УА» є також те, що їхня праця спростовує науково неспроможні твердження, тиражовані донедавна в УРСР, а сьогодні поширювані речниками усіляких Towarzystw kresowych, осередки яких діють у сучасній Польщі та ряді міст Європи. У цьому контексті пізнавальним є також те, що редакційна колегія т. 41 і 48, досліджуючи історію Надбужанщини, не забула про Холмщину і Підляшшя. Микола Мартинюк у передмові пише: «...Включивши в своє гроно Холмщину і Підляшшя, потрактувавши Надбужанські землі як одну цілу частину соборної України, Об'єднання надбужанців вивело перед очі всесвітньої української громадськості всю проблему західноукраїнських окраїн, виставлених протягом віків на різнонаціональні «Drang nach Osten». І той тиск із заходу досі не припинився...» (т. 48 [?], с. 5—6).

Природно, що зміст виданого в діаспорі «УА» не позбавлений хиб. Про них неодноразово говорять самі редактори і редакційні комітети у передмовах. Йдеться насамперед про вже згадувану неповноту матеріалу. Можна мати зауваження і до технічного оформлення томів. Однаково подано рубрики тематичних розділів томів і

списки фундаторів, добродіїв жертводавців (хоч ми й розуміємо важливість публікування таких списків) (т. 25) або окремо виділено «спомини». Це речі різних смислових рядів.

Підсумовуючи, можна з усією впевненістю твердити, що вміщені в «УА» дослідження і матеріали різних галузей краєзнавчого українознавства, а передусім етнографії та фольклористики, істотно доповнюють наші відомості з історії, традиційної культури і побуту на західноукраїнських землях. Окремої уваги заслуговує вивчення етнічних процесів, зокрема генезису українського народу в таких його регіонах, як Гуцульщина, Лемківщина, Бойківщина, Поділля, Мале Полісся і т. д. Етнофольклорний матеріал дає багату інформацію для типологізації етнічних процесів, пов'язаних із формуванням самосвідомості української нації, для пізнання етносоціальних та етнопсихологічних явищ у середовищі української еміграції.

Хочемо ще раз підкреслити значення «УА» в історії українознавства. Дібрано великий фактичний матеріал, який у багатьох випадках не був відомий. Чимало відомостей грунтується на записах сучасників, автентичність цих записів не підлягає сумніву. У зв'язку з цим маємо у розпорядженні науки значний за обсягом паспортизований матеріал. Важливим є оригінальний ілюстративний матеріал. Більшості зображуваних на фото явищ, об'єктів, осіб у натурі сьогодні вже не існує. Ми повністю поділяємо думку редакційної колегії т. 27, присвяченого Бучачу та Бучаччині, яка, упорядковуючи його, ставила собі за мету «зберегти від затрат ту правду, що її окупант на різних землях промовчує, або подає у неправдивому світлі» (с. 5). І нині, з перспективи часу, треба сказати, що з виходом у світ близько сорока томів видання досягнуто мети, поставленої перед численними авторськими колективами «УА» на чолі з Науковим товариством імені Шевченка.

На завершення дозволимо собі перечислити для дослідника проблем етнографії та фольклористики томи, досі надруковані в діаспорі *:

т. 16. Угнів та Угнівщина. Історико-меморіальний збірник.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1960.— 621 с.

т. 17. Збаражчина. Збірник споминів, статей і матеріалів. За редакцією В. Лева, А. Патюка. Г. Нички, Р. Осінчука, М. Лисогора, Т. Панасюка.— Нью-Йорк, 1968.— 680 с.

т. 18. Грабець В. З бувальщини Нового Села коло Чесанова в Галичині. 1826—1944. За редакцією В. Лева.— Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1967.— 106 с.

т. 19. Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник.— Нью-Йорк, 1970.— 877 с.

т. 20. Теребовельська земля. Історико-мемуарний збірник. За редакцією І. Винницького, В. Палидвора, Р. Криштальського, Ю. Фриза.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1968.— 913 с.

т. 21. Шляхами золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини.— Філадельфія, 1970.— Ч. 1.— 281 с.

т. 22. Пропам'ятна книга гімназії сестер-василіанок у Львові. Редакційна колегія: Василь Лев, Анна Кобринська, Дора Рак, Стефанія Бернадин, Лідія Дяченко, Ольга Дзябів.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980.— 324 с.

* Не всі подані далі томи серії ми мали можливість оглянути «de visu», бо не всі з них нині є в бібліотеках Львова і України, в тому числі Бібліотеці НТШ. Про окремі випуски ми черпали інформацію з бібліографії «Видання Наукового товариства імені Шевченка. 1945—1980. Бібліографічний покажчик» (К. 1990) та друкованих каталогів книжок, насамперед із «Каталога книжок найбільшої української книгарні» в Едмонтоні. У зв'язку з цим опис томів серії не завжди повний, можливі помилки щодо достовірності назв, нумерації томів та інших даних.

т. 23. Ліщинський О., Пінковський Л. Рід Ліщинських. Історико-генеологічна праця роду Ліщинських.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973.— 203 с.

т. 24. Підгаєцька земля. Історико-меморіальний збірник. Головний редактор Тарас Гунчак.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980.— 744 с.

т. 24а. Мандрівка землями Підгаєччини. Фотоальбом. Матеріали зібрав і опрацював Василь Папіж. При співпраці редколегії.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980.— 171 с.

т. 25. Золочівщина, її минуле і сучасне. Упорядкував Володимир Болюбаш.— Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982.— 661 с.

т. 25а [?]. Дрогобиччина — земля Івана Франка.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973.— [Ч. І].— 840 с.

т. 26. Історико-мемуарний збірник Чортківської округи. Редакційна колегія: Ольга Соневицька, Богдан Стефанович, Роман Дражньовський. 1974.— 927 с.

т. 27. Бучач і Бучаччина. Історико-мемуарний збірник.— Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972.— 943 с.

т. 28. Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Редактор Б. Кравців.— Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975.— [Ч. І].— 959 с.

т. 29. Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Редактор-упорядник Микола Климишин.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985.— Ч. 2.— 900 с.

т. 30. Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів. Редактор Володимир Жила.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980.— Ч. 1.— 740 с.

т. 31. Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів. Редактор Володимир Жила.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985.— Ч. 2.— 523 с.

т. 32. Дрогобиччина — земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978.— Ч. 2.— 246 с.

т. 33. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Редактор Михайло Марунчак.— Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978.— 870 с.

т. 34. Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту. Редактор і голова редакційної колегії Мирон Утриско.— Філадельфія; Нью-Йорк, 1980.— 521 с.

т. 35. Шляхами золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історико-мемуарний збірник. Редакційна колегія: Роман Миколаєвич, Пилип Гайда, Марія Кінасевич, Осип Кравченюк, Володимир Мацьків, Богдан Остап'юк, Оксана Сосновська.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983.— Ч. 3.— 846 с.

т. 36. Альманах Об'єднання українських ветеринарних лікарів. 1950—1980.— Нью-Йорк; Чікаго; Вінніпег, 1981.— 356 с.

т. 37. Яворівщина і Краковеччина. Регіональний історико-мемуарний збірник. Редакційна колегія: Редактори Василь Лев і Володимир Барагура, члени: Зеновій Кохановський, Марія Масюк, Мирон Масюк.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1984.— 852 с.

т. 38. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історико-мемуарний і літературний збірник. Редакційна колегія: Богдан Гошовський, Василь Верига, Антін Жуковський.— Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1985.— 1056 с.

т. 39 [?]. Дрогобиччина — земля Івана Франка. Редактор А. Гладилович.— Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987.— Ч. 3.— 560 с.

т. 40 [?]. Шляхами золотого Поділля. Регіональний історико-мемуарний збірник Тернопільщини. Редакційна колегія: Роман Миколаєвич, Осип Кравченюк та ін.— Філадельфія, 1983.— Ч. I.— 285 с.

т. 41. Надбужанщина. Сокальщина, Белзщина, Камінеччина, Холмщина і Підляшшя. Історико-мемуарний збірник. Редакційна колегія: Микола Мартинюк, Надія Олійник, Анатоль Демусь, Орест Заставний, Іларіон Калиневич, Іван Кравчук, Надія Кравчук, Володимир Макар, Володимир Оренчук, Євген Стефанишин.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986.— Ч. I.— 960 с.

т. 42. Ярославщина і Засяння. 1031—1947. Історико-мемуарний збірник. Редактор-упорядник Мирослав Семчишин, співредактор Василь Бородач.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986.— 797 с.

т. 43. Комарно—Рудки та околиці. Збірник історико-мемуарних, географічних і побутових матеріалів. Редакційна колегія: Василь Лев, Марія Галун-Блок, Адольф Гладилович, Роман Кос, Осип Новицький-Гайський, Степан Путикевич, Микола Радович, Іван Тершаковець, Леся Храплива-Щур.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987.— 702 с.

т. 44 [?]. Винники, Звенигород, Унів та довколішні села. Історичний мемуарний збірник. Редактор М. Влох.— Чікаго, 1970.— 526 с.

т. 45 [?]. Моє рідне село Ценів у Бережанщині. Редактор І. Мартинюк, 1976.— 624 с.

т. 46. Коломия і Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Редактор та упорядник Богдан Романенчук.— Філадельфія, 1988.— 960 с.

т. 47. Броди і Брідщина. Історико-мемуарний збірник. Редактор: Ярослав Чумак.— Торонто; Онтаріо, 1988.— 671 с.

т. 48 [?]* Надбужанщина, Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінеччина, Холмщина і Підляшшя. Історико-мемуарний збірник. Редакційна колегія: Микола Мартинюк, Надія Олійник, Анатоль Демусь, Іларіон Калиневич, Іван Кравчук, Володимир Макар, Володимир Оленчук, Іван Хома.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989.— Ч. 2.— 950 с.

т. 49. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини.— Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.— Ч. I.— 634 с.

т. 49а. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачивщини і Миколаївщини.— Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.— Ч. 2.— 608 с.

т. 50. Рогатинська земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. Редакційна колегія: Уляна Любович, Олег Кудрик, Марія Голод, Степан Скробач.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989.— 998 с.

т. 51. Лозовський Мирон. Село Лази. Збірник історичних, археологічних та етнографічних нарисів та спогадів про с. Лази на Ярославщині в Західній Україні.— Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1988.— 192 с.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

* На титульній сторінці, очевидно, помилково проставлено т. 47. Пор. том під назвою «Броди і Брідщина...», який вийшов у 1988 р.

Этнографія Беларусі: Энцыклапедыя. — Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1989. — 576 с.

Це унікальне видання є плодом колективної праці широкого кола білоруських учених — істориків, етнографів, археологів, мовознавців, мистецтвознавців, фольклористів і літературознавців. Книга несе багату й різносторонню інформацію про різні аспекти побуту, матеріальної й духовної культури білорусів від найдавнішого часу до наших днів, висвітлює питання етногенезу, етнічних та культурно-побутових процесів, історії етнографічної науки.

Увесь цей багатоманітний матеріал, розміщений в алфавітному порядку, тематично можна погрупувати в окремі розділи. Найбільшу групу становлять статті про різні ділянки матеріальної культури білорусів, їхні заняття. Серед них грунтовні статті присвячено характеристиці рільництва (В. Титов), тваринництва (В. Титов), рибальства (І. Браїм), бджільництва (С. Терьохін), збиральництва (В. Титов), мисливства (С. Терьохін). Багату інформацію про основні та допоміжні заняття білорусів містить низка статей, присвячених описам окремих знарядь праці, рибальських снастей, предметів мисливства та бджільництва.

Цікавим конкретним матеріалом, який відображає всю різноманітність регіональної специфіки явищ матеріальної культури, свідчить про їх високий мистецький рівень, насичені статті, у яких характеризується житло (А. Варламов), його типи (І. Гурков), інтер'єр (В. Титов), традиційний народний одяг (В. Войткевич, М. Романюк). Окремо мовиться про традиційні комплекси вбрання певних історико-етнографічних регіонів та окремі компоненти одягу, взуття, чоловічі й жіночі головні убори (М. Романюк). Детально розглянено їжу, щоденну та обрядову, продукти та режим харчування, основні традиційні страви, зафіксовано їхні локальні назви (Г. Вештарт). Ряд поданих тут реалій уже вийшов з ужитку і має культурно-історичне значення.

Велику кількість статей присвячено народним промислам та ремеслам. Зокрема, докладно охарактеризовано гончарний промисел у серії змістовних статей С. Мілюченкова: описано сам процес виробництва, вживані при цьому інструменти, гончарні вироби, наведено дані про гончарів, окремі гончарні центри Білорусі; подано дуже цікаву характеристику гончарної системи мір. Така ж детальна, зроблена із знанням справи характеристика ткацтва (Г. Курилович, М. Винникова, В. Селивончик), шкіряних промислів — шевства, лимарства, кушнірства (Н. Бураковська). Автори детально описують технологічні процеси та знаряддя праці, типи і форми народних виробів із шкіри, говорять про їх функціональне призначення та художньо-естетичні особливості, тенденції розвитку на сучасному етапі. Фахово написано статті про ковальство (Л. Сахута), бондарство (В. Титов). Зокрема, дається детальна характеристика бондарства, у ряді статей мовиться про асортимент бондарних виробів, описується процес їх виготовлення і знаряддя, які використовують для цього. У такому ж плані охарактеризовано й інші промисли та ремесла.

Низку статей присвячено духовній культурі білорусів. Дуже цікава інформація про народний світогляд білорусів, традиційні народні знання в ділянці медицини (Л. Мінько) та метеорології (В. Василевич). На жаль, розділ про народні знання представлений не повністю. Упущено дані про народну метрологію, не подано відомості про народні знання в галузі ботаніки, астрономії, математики.

Грунтовні й інформативні статті про народну музику (З. Мажейко, І. Назіна),

народні музичні інструменти (І. Назіна), танці (Ю. Чурко), усну поетичну творчість (А. Федосик, К. Кабашников, Л. Малаш, І. Тищенко, А. Ліс та інші).

Енциклопедія дає читачеві докладне уявлення про різні види народного мистецтва. Варто особливо відзначити цикл статей, у яких розглянено вишивку як один з поширених видів народної творчості, проаналізовано техніку виконання, класифіковано зміст і форми орнаментальних мотивів (В. Фадєєва).

Добре представлено народну демонологію в серії змістовних статей М. Пилипенка. Такі ж змістовні й цікаві матеріали про свята народного календаря, які подав В. Василевич, сімейну звичаєвість та обрядовість (Л. Малаш, Т. Кухарьонок, В. Василевич). Автори не обмежуються загальною характеристикою народних звичаїв та обрядів, а показують і локальні особливості їхніх структурних компонентів у різних місцевостях Білорусі, інформують про їх сучасне побутування, трансформації тощо.

Досконале знання предмету і чіткість викладу притаманні статтям з різних питань громадського і сімейного побуту, звичаєвого права, етногенезу, розселення, етнічної історії, історико-етнографічних груп білорусів (М. Пилипенко, І. Чаквін, С. Терьохін, І. Юхо). На сучасному науковому рівні розкрито смисл комплексу термінів, що стосуються етнографічної науки, таких понять, як «етнос», «етнікос», «етносоціальний організм», «етносоціологія», «етнокультурні процеси» тощо.

Особливо багатий інформативний матеріал зібрано про білоруську етнографічну науку. Насамперед назвемо грунтовну синтетичну статтю «Історіографія етнографії» та ряд статей-портретів В. Бондарчика про діячів білоруського народознавства в минулому. Варто згадати й інші матеріали, включаючи статті про сучасний корпус білоруських етнографів та фольклористів, в тому числі про самих авторів рецензованої праці. Сюди ж належать і окремі статті про архівні фонди, рукописні й друковані пам'ятки, що стосуються білоруської етнографії, періодичні видання, вітчизняні та зарубіжні, які містили матеріали з Білорусі, етнографічні історико-краєзнавчі музеї, товариства, наукові установи, що проводили і нині ведуть певну роботу в галузі народознавства. Є відомості й про російських, польських, українських учених, які плідно працювали на ниві білоруського народознавства,— окремі статті про З. Доленгу-Ходаковського, О. Пипіна, О. Кольберга, П. Чубинського, Ф. Колессу та інших. Докладно мовиться про публікації білоруських матеріалів в українському журналі «Народна творчість та етнографія». Хоча не можемо не зауважити, що давні зв'язки білоруської етнографії з українською могли б бути представлені в цьому виданні набагато ширше і краще. Зокрема, заслуговували б місця в ньому класик українського народознавства В. Гнатюк, який уважно стежив за розвитком білоруської етнографії і фольклористики, багато зробив для її популяризації в українській науці, систематично рецензував їх видання, К. Квітка, у працях якого значне місце посідає традиційно-побутова культура білорусів, видання «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (1892—1939), у 155 томах якого є чимало матеріалів, що стосуються білоруської етнографії та фольклору, зокрема рецензії й відгуки на публікації. Та й стосовно нашої сучасності є що сказати на цю тему (згадаємо лише дослідження «Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся» Г. Пашкової, видане у Києві 1978 р.).

Попри сказане, інтернаціональний контекст білоруської етнографічної науки показано у праці досить добре. Вміщено тут і статті з характеристиками інших етнічних груп, що проживають на території Білорусі чи межують з нею (росіян, українців, литовців, поляків, латишів, євреїв).

Навіть дуже загально охарактеризувати багатий і обширний зміст рецензованої праці непросто. Варто відзначити високий професіоналізм його подачі. Авторський

колектив склався надзвичайно вдало. І з цього погляду книга засвідчує високий рівень сучасної білоруської етнографічної науки.

Щоправда, коли б книга писалася в наші дні, то в ній, окремих її статтях напевно дещо по-іншому трактувалося б ті чи інші моменти, ситуації в житті народу та в народознавстві. Ледве чи можна беззастережно говорити про бурхливий розвиток білоруської літератури за роки радянської влади (с. 76) або бережливе ставлення до народної спадщини (с. 75), не враховуючи того, як позначилися на них сталінські репресії, застійні роки брежнєвщини. А чи справді зміна рельєфу за допомогою сучасної техніки створює сприятливі умови для життя колгоспного села? (с. 111).

Але це поодинокі й неістотні моменти. Вони не можуть знизити загальної заслуженої високої оцінки книги. Додамо ще, що її збагачує і робить привабливішою та дохідливішою для широкого читача вдумливо і зі смаком дібраний ілюстративний матеріал — високоякісні кольорові та чорно-білі фотографії етнографічних реалій, рисунки, карти, схеми, репродукції картин тощо. Доповнює все це гарний папір і добра поліграфія.

Немає сумніву, що ця мудра, дуже потрібна, особливо в наш час, любовно і дбайливо видана книга посяде чільне місце в білоруському народознавстві, послужить стимулом та добрим прикладом для створення праць такого типу в етнографічній науці інших народів.

Зоряна БОЛТАРОВИЧ,
Роман КИРЧІВ

Городенщина: Історично-мемуарний збірник / Ред. Михайло Г. Марунчак.— Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978.— 870 с.— (Укр. архів; Т. 33).

Праця над підготовкою до друку названого видання тривала вісімнадцять років, і це корисно позначилося на науковому рівні більшості матеріалів. Правда, аж чотири головні редактори, які змінилися за час роботи, мали свої, дещо специфічні погляди на структуру книги, що не могло не залишити сліду. Остаточно сформував том відомий вчений українського зарубіжжя, професор Михайло Марунчак. Саме завдяки йому та іншим активним авторам і співробітникам редакційної колегії, особливо таким, як О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук і В. Гуцуляк, книга стала найціннішим виданням про Городенківщину за всю її багатовікову історію. З великим зацікавленням сприйняв цей монументальний том і численний гурт вчених Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України, який поступово розгортає роботу над підготовкою історико-етнографічного дослідження «Покуття».

Основна частина вміщеного в книзі матеріалу присвячена висвітленню історії краю в далекому і ближчому минулому, його економічного, військового, суспільно-політичного, церковного і культурно-освітянського життя з кінця XIX до 30-х рр. XX ст. Читачеві запропоновано археологічні, історичні та географічні відомості. Але переважна більшість матеріалів стосується новітнього періоду, зокрема 20—30-х рр. XX ст., а також періоду після другої світової війни.

колектив склався надзвичайно вдало. І з цього погляду книга засвідчує високий рівень сучасної білоруської етнографічної науки.

Щоправда, коли б книга писалася в наші дні, то в ній, окремих її статтях напевно дещо по-іншому трактувалося б ті чи інші моменти, ситуації в житті народу та в народознавстві. Ледве чи можна беззастережно говорити про бурхливий розвиток білоруської літератури за роки радянської влади (с. 76) або бережливе ставлення до народної спадщини (с. 75), не враховуючи того, як позначилися на них сталінські репресії, застійні роки брежнєвщини. А чи справді зміна рельєфу за допомогою сучасної техніки створює сприятливі умови для життя колгоспного села? (с. 111).

Але це поодинокі й неістотні моменти. Вони не можуть знизити загальної заслуженої високої оцінки книги. Додамо ще, що її збагачує і робить привабливішою та дохідливішою для широкого читача вдумливо і зі смаком дібраний ілюстративний матеріал — високоякісні кольорові та чорно-білі фотографії етнографічних реалій, рисунки, карти, схеми, репродукції картин тощо. Доповнює все це гарний папір і добра поліграфія.

Немає сумніву, що ця мудра, дуже потрібна, особливо в наш час, любовно і дбайливо видана книга посяде чільне місце в білоруському народознавстві, послужить стимулом та добрим прикладом для створення праць такого типу в етнографічній науці інших народів.

Зоряна БОЛТАРОВИЧ,
Роман КИРЧІВ

Городенщина: Історично-мемуарний збірник / Ред. Михайло Г. Марунчак.— Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978.— 870 с.— (Укр. архів; Т. 33).

Праця над підготовкою до друку названого видання тривала вісімнадцять років, і це корисно позначилося на науковому рівні більшості матеріалів. Правда, аж чотири головні редактори, які змінилися за час роботи, мали свої, дещо специфічні погляди на структуру книги, що не могло не залишити сліду. Остаточно сформував том відомий вчений українського зарубіжжя, професор Михайло Марунчак. Саме завдяки йому та іншим активним авторам і співробітникам редакційної колегії, особливо таким, як О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук і В. Гуцуляк, книга стала найціннішим виданням про Городенківщину за всю її багатовікову історію. З великим зацікавленням сприйняв цей монументальний том і численний гурт вчених Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України, який поступово розгортає роботу над підготовкою історико-етнографічного дослідження «Покуття».

Основна частина вміщеного в книзі матеріалу присвячена висвітленню історії краю в далекому і ближчому минулому, його економічного, військового, суспільно-політичного, церковного і культурно-освітянського життя з кінця XIX до 30-х рр. XX ст. Читачеві запропоновано археологічні, історичні та географічні відомості. Але переважна більшість матеріалів стосується новітнього періоду, зокрема 20—30-х рр. XX ст., а також періоду після другої світової війни.

Збірник складається із семи автономних частин. «Загальна частина» містить археологічні, історичні, географічні та статистичні відомості. У статті «Городенщина в безодні віків» відомий український археолог Я. Пастернак подає науковий огляд археологічних знахідок із досліджуваної місцевості. На основі вивчення найдавніших крем'яних знарядь для стягання шкіри з убитого звіра та різання м'яса він робить висновок, що Городенщина була заселена кочовими мисливцями ще в палеолітичній добі (приблизно 40 000—25 000 років тому). Характеризуючи дальші періоди заселення, дослідник використовує багатий археологічний матеріал: описи поховань, жител, кераміки та різних побутових речей. Для етнографа особливо цікаві спроби реконструкції на основі археологічного матеріалу звичаїв і вірувань давніх жителів цього краю та їхніх поховальних обрядів тощо.

У розвідці М. Бачинського «Спроба характеристики положення, будови, клімату і населення Городенського повіту» подано перекази і легенди про походження назв населених пунктів, у тому числі самої Городенки.

Першоджерелом для дослідження етносоціальних процесів кінця XIX — 30-х рр. XX ст. на Покутті можуть служити розділи М. Бачинського «Городенщина в світлі статистичних даних, зібраних на підставі передвоєнних польських і післявоєнних совєтських джерел», В. Яшана «Парохії і Церкви» і «Доля городенських жидів» та М. Марунчака «Колонізаційні процеси в Городенщині». А всього цей вчений вмістив у рецензованій книжці шістнадцять своїх статей і повідомлень.

У великій пригоді сучасним дослідникам Покуття стане чималий фактичний матеріал з етнографії міст та містечок, який використано у розвідках Д. Гевка «Городенка в моїй юнацькій пам'яті» та Ю. Роїка «Дещо про Городенку». Це — міська топоніміка, громадські свята та звичаї, характеристика шкіл, читалень, кооперативів, описи цвинтарів і ярмарків, нотатки про одяг та їжу міщан, фольклор гімназистів, музичні інструменти та багато іншого. Саме відомості такого плану становлять білу пляму в українському народознавстві, потребують якнайповнішого висвітлення.

Питання фольклористики порушує стаття Д. Гевка «З народної творчости Городенки». Вона складається з двох частин — «Пісня» та «Звичаї». Автор подає класифікацію пісень, досліджує механізм їх передачі та поширення. Вміщено також зразки найпопулярніших рекрутських, історичних і колискових пісень, описано весільні звичаї та інше. Цінним є те, що тексти пісень подані за говірковим першотвором.

Друга частина книжки —«Ріст і розквіт Городенщини» — містить матеріал, у якому подається мемуарна інформація про найрізноманітніші сторони політичного, громадсько-культурного, господарського та спортивного життя різних організацій і товариств. Хочемо звернути увагу на розвідки М. Марунчака «Січовий рух Покуття і Городенщини» та «Городенщина в перших роках польської окупації», В. Яшана «Городенщина під мадярською і німецькою окупацією під час Другої світової війни», М. Велигорської «Мої воєнні спомини про Серафинці, Городенку та Листопадовий Зрив» і В. Волицького «Конспіративний військовий гурток учнів і його участь в Городенському перевороті», у яких показано характерні епізоди національно-визвольних змагань українців у краю. В цій частині подано також спогади про діяльність Української гімназії, товариств «Просвіта», «Міщанська родина», «Сільський господар», «Союз Українок», «Каменяр», спортивних товариств «Пробій» і «Богун», кооперативу «Жіноча Спілка» тощо. Науковий інтерес для етнографів становлять детальні описи святкувань цими організаціями річниць та урочистостей.

Найбагатший етнографічний та фольклорний матеріал зосереджено в частині «Міста і села Городенщини», в якій описано Чернелицю, Чернятин, Глушків, Серафинці, Тишківці, Корнів, Поточище, Стрільче, Обертин, Сокирчин і Далешева. У ха-

рактеристиці цих населених пунктів використано історичні, топонімічні легенди і перекази, описано назви кутів, подано соціальний та національний склад мешканців, висвітлено релігійне і громадське життя.

Особливої уваги заслуговує стаття М. Бачинського «Серафинці», в якій фахово проаналізовано окремі сторони побуту селян. Автор детально досліджує три етапи весільного обряду: сватання, заручини, весілля, які ілюструє прикладами ладканок при плетінні вінка, описом окремих звичаїв та інше. Локальними особливостями відрізнявся серафинецький одяг від типового городенського. М. Бачинський висловлює припущення, що ця ноша (особливо дівоча і жіноча) має полтавське походження, тому скрупульозно описує різні типи і види буденного, святкового одягу та взуття селян, диференціює вбрання за соціальною ознакою. Цінний матеріал становлять як самі назви окремих варіантів чи елементів одягу, так і детальне тлумачення їх функціонального використання.

Окрема частина збірника присвячена «Пам'яті діячам Городенщини», в якій знаходимо спогади про визначних політичних, культурних і просвітницьких діячів, священиків, вояків УГА та УПА, опубліковано їх фотографії. Значення такого фактологічного матеріалу для написання правдивої історії України важко переоцінити. Окремо подано списки з якомога повнішими даними заслужених краян. Перед сучасниками і тут стоїть завдання доповнити й розширити їх.

П'ята частина під назвою «Поглядом у минуле» має збірний характер. Знаходимо тут статті про напад татар на Городенку, спогади про окремих осіб та родини, оригінальний фольклорний та етнографічний матеріал із весняного циклу календарних свят і багато іншого. Видається, що ці відомості можна було вмістити в інших, уже скомпонованих частинах і це зробило б видання композиційно довершенішим.

Окремою частиною — «Родоводи» — подано описи славетних родів Шухевичів, Мартовичів у Торговиці, Сілецьких і Стефанових. Зі статті о. Романа Ганкевича «Тишковецький рід Шухевичів» дослідники історії українського народознавства довідаються про родовід відомого етнографа Володимира Шухевича.

Остання частина збірника розповідає про життя городенківської еміграції у США і Канаді, про етносоціальні аспекти побуту української діаспори.

На завершення хотілося б детальніше спинитися на біографічному нарисі В. Яшана «Полковник Михайло Колодзінський», оскільки і сама постать, і проблематика є маловідомі та належать до пріоритетів у справі побудови нашої державності. Автор ґрунтовно опрацював усі доступні джерела про цього легендарного борця за незалежність отчого краю, шефа штабу і коменданта Карпатської Січі. Саме Михайло Колодзінський у найважчий момент, коли вирішувалася доля нашої державності на Закарпатті, на зухвалу вимогу гітлерівського консула капітулювати перед союзниками Німеччини — угорськими військами, з гідністю справжнього патріота відповів: «У лексиконі українського націоналіста немає слова «капітулювати»...». Згодом, 18 або 19 березня 1939 р., його розстріляли угорські окупанти. А був він одним із найвизначніших новітніх теоретиків української військової справи. Безперечною заслугою В. Яшана є те, що він старанно зібрав і коротко проаналізував такі наукові праці М. Колодзінського, як «Українська воєнна доктрина», «Партизанська війна», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», «Залізнична комунікація в СССР», «Полковник Іван Богун» та інші.

Діяльність М. Колодзінського стала заохочуючим благородним прикладом для цілих поколінь учасників визвольних змагань, а його праці не втратили актуальності до нашого часу. «Городенщина» чи не єдина книга, в якій опубліковано добродякісну портретну світлину цього національного героя України.

Василь Яшан подав дуже повчальний приклад співвітчизникам в отчому

краї і своїм «Пом'яником, присвяченим світлій пам'яті українських вояків з повіту, які у визвольних змаганнях сповнили свій обов'язок супроти України». Це своєрідний заклик опрацьовувати подібні біографічні довідки з кожного населеного пункту, згадати всіх загиблих за волю України в боротьбі проти польських, гітлерівських і більшовицьких окупантів.

Очевидно, автори й упорядники збірника через неможливість нормально спілкуватися з рідною землею в час його опрацювання не змогли належним чином розкрити таку важливу сторінку новітньої історії краю, як масова участь його мешканців у героїчній визвольній боротьбі. Наявні відомості є лише окремими фактами, до того ж розпорошеними по різних матеріалах. Не розкрито також багатьох сторін тотального наступу окупаційних режимів на українську мову і традиційну культуру.

Незважаючи на ці прогалини, «Городенщина» — це правдива джерельна база для вивчення нашого народу, своєрідна енциклопедія життя, побуту і звичаїв городенківського краю.

Роман ЧМЕЛИК

Бойківщина: Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / Ред. і голова ред. колегії Мирон Утриско.— Філадельфія; Нью-Йорк, 1980.— 521 с.— (Укр. архів; Т. 34).

Тривалий час, що минув від виходу в світ цієї давно очікуваної й вельми потрібної книги до появи її окремих примірників на рідній землі, є характерним віддзеркаленням тих штучних перепон, які ще донедавна стояли на шляхах між громадянами України і їхніми співвітчизниками, що змушені були емігрувати за кордон. Праця є першим окремим виданням, у якому комплексно розглянено регіональні питання географії, історії, літературознавства, лінгвістики, етнографії, фольклористики, народного мистецтва, бібліографії та інших галузей науки про бойків. На Україні монографічне історико-етнографічне дослідження «Бойківщина», над яким працювало близько трьох десятків науковців, було видане в 1983 р. На жаль, його обсяг було майже втроє скорочено.

Майже одночасно, таким чином, готувалося дві книги, та кожен гурт дослідників працював окремо, без будь-яких нормальних у таких випадках контактів між собою. На Батьківщині сковувала творчу думку вчених насильно нав'язувана зверху марксистсько-ленінська ідеологія та методологія, а ентузіастам за кордоном дуже не вистачало джерел та літератури. Однак авторам обох видань вдалося нагромадити, осмислити, проаналізувати й узагальнити багатющий народознавчий матеріал про бойків, який є корисним і вагомим внеском в українську етнографію та фольклористику, послужить не одному поколінню прийдешніх дослідників Бойківщини.

Оскільки зарубіжна монографія і тепер на Україні залишається маловідомою навіть серед науковців, надалі мова піде тільки про неї. Видана вона як XXXIV том серії «Український архів», яку готує і випускає в світ Наукове товариство імені Шевченка. Про такий том мріяли ще в 20—30-х рр. ентузіасти Товариства і музею «Бой-

краї і своїм «Пом'яником, присвяченим світлій пам'яті українських вояків з повіту, які у визвольних змаганнях сповнили свій обов'язок супроти України». Це своєрідний заклик опрацьовувати подібні біографічні довідки з кожного населеного пункту, згадати всіх загиблих за волю України в боротьбі проти польських, гітлерівських і більшовицьких окупантів.

Очевидно, автори й упорядники збірника через неможливість нормально спілкуватися з рідною землею в час його опрацювання не змогли належним чином розкрити таку важливу сторінку новітньої історії краю, як масова участь його мешканців у героїчній визвольній боротьбі. Наявні відомості є лише окремими фактами, до того ж розпорошеними по різних матеріалах. Не розкрито також багатьох сторін тотального наступу окупаційних режимів на українську мову і традиційну культуру.

Незважаючи на ці прогалини, «Городенщина» — це правдива джерельна база для вивчення нашого народу, своєрідна енциклопедія життя, побуту і звичаїв городенківського краю.

Роман ЧМЕЛИК

Бойківщина: Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / Ред. і голова ред. колегії Мирон Утриско.— Філадельфія; Нью-Йорк, 1980.— 521 с.— (Укр. архів; Т. 34).

Тривалий час, що минув від виходу в світ цієї давно очікуваної й вельми потрібної книги до появи її окремих примірників на рідній землі, є характерним віддзеркаленням тих штучних перепон, які ще донедавна стояли на шляхах між громадянами України і їхніми співвітчизниками, що змушені були емігрувати за кордон. Праця є першим окремим виданням, у якому комплексно розглянено регіональні питання географії, історії, літературознавства, лінгвістики, етнографії, фольклористики, народного мистецтва, бібліографії та інших галузей науки про бойків. На Україні монографічне історико-етнографічне дослідження «Бойківщина», над яким працювало близько трьох десятків науковців, було видане в 1983 р. На жаль, його обсяг було майже втроє скорочено.

Майже одночасно, таким чином, готувалося дві книги, та кожен гурт дослідників працював окремо, без будь-яких нормальних у таких випадках контактів між собою. На Батьківщині сковувала творчу думку вчених насильно нав'язувана зверху марксистсько-ленінська ідеологія та методологія, а ентузіастам за кордоном дуже не вистачало джерел та літератури. Однак авторам обох видань вдалося нагромадити, осмислити, проаналізувати й узагальнити багатющий народознавчий матеріал про бойків, який є корисним і вагомим внеском в українську етнографію та фольклористику, послужить не одному поколінню прийдешніх дослідників Бойківщини.

Оскільки зарубіжна монографія і тепер на Україні залишається маловідомою навіть серед науковців, надалі мова піде тільки про неї. Видана вона як XXXIV том серії «Український архів», яку готує і випускає в світ Наукове товариство імені Шевченка. Про такий том мріяли ще в 20—30-х рр. ентузіасти Товариства і музею «Бой-

ківщина» в Самборі. Війна перешкодила здійсненню задуму. Не стало й Товариства.

Та намір не був забутий. 1967 р. в Канаді (Гамільтон) і США (Філадельфія) відновлено Товариство «Бойківщина», в якому об'єдналися вихідці з цього етнографічного регіону України. Головна Управа Товариства близько 1970 р. розпочала збирання та підготовку матеріалів для книги. Особливо відзначились у тій праці Олександр Бережницький, Лідія Бурачинська, Степан Дашо, Олександр Татомир, Мирон Утриско, Лев Шанковський, Софія Карпінська, С. Кульчицький та інші.

Найбільше матеріалів присвячено історії краю. Археологічний огляд зробив найвизначніший фахівець у цій галузі науки уродженець містечка Хирова професор Ярослав Пастернак. Його нарис «Бойківщина у глибині віків» є одним з найгрунтовніших у книзі. Корисну спробу подати узагальнений «Нарис історії Бойківщини» здійснив Микола Андрусяк. Особливо цінними є опубліковані тут матеріали про масову участь бойків у національно-визвольних змаганнях України в XX ст. Читач побачить у книзі чимало прізвищ справжніх лицарів боротьби за державну незалежність, які в 20—50-х рр. у лавах УВО, ОУН та УПА виявили героїзм і самопожертву, протистоячи переважаючим окупаційним силам. Серед них і визначні керівники руху та уславлені командири Степан Бандера, Степан Охримович, Андрій Мельник, Олекса Гасин, Дмитро Грицай, Іван Бутковський, Августин Волошин, Богдан Галайчук, Іван Грига, Августин Штефан, Зенон Коссак, Мирослав Тураш, Володимир Тимчій, Микита Опришко та інші. Коротко описано численні бої та сутички здебільшого на терені воєнної округи УПА число 5 «Маківка», а після 1946 р.— тактичного відтинку «Маківка число 2», командиром якого був майор Степан Стебельський-Хрін. Цінні відомості знайде читач і про курінь «Бойки» імені Хмельницького та його командира Грузина (псевдонім).

Істотно доповнюють цей матеріал обширні статті «Бойківська бригада» Степана Кузьмина, «Про наше лицарство на Бойківщині» Івана Волчка-Кульчицького, «Причинок до історії Бойківщини» Олександра Татомира, «Історія Товариства «Бойківщина» Мирона Утриска, «Історичний нарис чернечого життя і василіянські монастирі на Бойківщині» Михайла Ваврика.

Сто сорок коротких біографічних довідок опрацював і подав у своєму матеріалі «Визначні постаті Бойківщини» Мирон Утриско. Разом із 53 життєписами художників слова, що ввійшли до виданої Товариством ще 1969 р. книги «Літературна Бойківщина», вони дають певне уявлення про майже дві сотні визначних бойків. Хоча, зрозуміло, згадано лише частину з усіх, хто повинен ввійти до такого покажчика. Зрештою, сам автор застерігає про це своїх читачів.

Етнографія представлена в книзі працями «Народне вбрання Бойківщини» Лідії Бурачинської, «Бойківська прядильно-ткацька техніка і термінологія» Андрія Бодника, «Звичаї й обичаї на Бойківщині» Василя-Ореста Луціва, «Музика Бойківщини» Володимира Тритяка. Народознавчі питання порушують певною мірою і автори історичних та мовознавчих статей.

Принципове значення для наукової картини етнографічної групи має дослідження говірок. Для рецензованої праці цю відповідальну справу виконала Софія Рабій-Карпинська і виклала результати своїх пошуків у розділі «Діалект бойків».

Цілком слушно редколегія подбала про те, щоб у книзі було представлено й «Географічний нарис Бойківщини». Підготував його доктор Іван Тесля.

Збагачує працю краєзнавчий нарис Євгена-Юліана Пеленського «Долиною Опору й Стрия». Те саме треба сказати і про «Частинну бібліографію Бойківщини», яку опрацював Микола Фляк.

Доброго слова вдячності заслуговують і автори численних світлин, схем та карт.

Отже, книга «Бойківщина» є важливою подією в історіографії етнографічного і краєзнавчого дослідження регіону. До того ж це перше окреме багатопроблемне видання про бойків, а до таких пам'яток завжди ставляться з особливим зацікавленням — як до основи, що стає фундаментом для розгортання наукової праці нових поколінь дослідників.

Монографію розширюють і доповнюють заокеанські збірники «Літопис Бойківщини», яких досі вийшло у світ понад сорок. І це, не враховуючи тих одинадцяти випусків, що були видані в 1931—1939 рр. у Самборі.

Цілком свідомо обминаю всілякі дрібні неточності, більшість із яких викликана тими публікаціями, що ними користувалися автори, не маючи змоги звертатися до першоджерел у музеях та архівосховищах України. Викликає серйозне заперечення запропонований упорядниками герб Бойківщини, особливо двоголовий орел.

Очевидно, уже нині варто об'єднати зусилля зацікавлених дослідників на Україні та за кордоном і поступово підготувати фундаментальну монографію, принаймні в кількох томах, про цю самобутню і велику групу наших краян, давно назріла й потреба видати серію регіональних збірників фольклору.

Григорій ГРАБІВСЬКИЙ

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

18. *Фрагмент чорнового варіанта автобіографії Михайла Зубрицького. 1896 р.*
19. *Повідомлення про обрання Михайла Зубрицького 20 липня 1904 р. дійсним членом Історично-філософічної секції НТШ.*
20. *Вітальний лист голови Історично-філософічної секції НТШ Михайла Грушевського з нагоди обрання Михайла Зубрицького дійсним членом Товариства. 27 липня 1904 р.*
21. *Юрій Павлович. 20-ті рр. XX ст.*
22. *Таблиця I.*
1. Лантух; 2. Мішок; 3. Торбичка; 4. Сакви; 5. Кошовка з полотна; 6. Кошовка з мотузків; 7. Мотузяна кошовка, підшита полотном; 8. Спосіб носити кошовку; 9. Кошовка з рогози; 10. Кошовка на форму баула; 11. Кошовка з лози; 12. Кошик господарський; 13. Кошик до коромисла; 14. Коромисло просте; 15. Коромисло гнуте; 16—18. Способи носити порожні кошовки; 19—21. Способи носити легко навантажені кошовки; 22—25. Способи носити кошовку, зігнувши руку в суглобі; 26. Тримають кошовку перед собою; 27—29. Способи носити кошовку на плечі; 30—31. Носять кошовку під пахою; 32—33. Способи носити кошовку за допомогою налигача та довгих ручок.
23. *Таблиця II.*
1—3. Способи носити порожній кошик; 4—7. Способи носити легко навантажений кошик; 8—10. Спирають кошика на кульшу; 11. Носять кошика на руці; 12—13. Носять кошика, спираючи руку на кульшу; 14—15. Носять кошика за плечима; 16—18. Як носять два кошики; 19—21. Вживання коромисла простого; 22—29. Вживання коромисла гнучкого; 30—31. Способи носити коромисло, коли кошики порожні.
24. *Таблиця III.*
1—7. Способи носити мішки; 8—12. Способи носити легко навантажені мішки; 13. Звичайний спосіб носити мішок на плечах; 14—17. Як притримують мішка руками; 18—23. Способи вживати ременя або мотузки; 24—26. Способи прив'язувати мішки на спині; 27—28. Вживають шлейки замість мотузки; 29—30. Способи носити два мішки; 31. Способи носити сакви.